

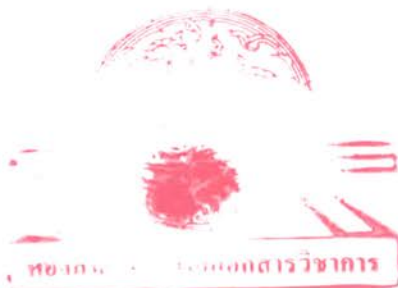

รท
959.3
พ684ป
ฉ.2

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์

ภาคเหนือ

เลขทะเบียน.....00880
รท
เลขหมู่.....959.3
พ 684 บ
ฉ 2
วัน เดือน ปี 16 ก.ค. 2546

กระทรวงมหาดไทย

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ
ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒
หนังสือห้องสมุดเป็นสมบัติของ

ส่วนกลาง โปรดช่วยกันรักษา และ

นำส่งคืนเพื่อให้ประโยชน์ร่วมกัน

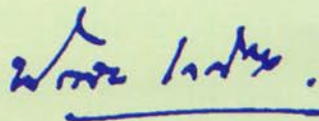

คำนำ

รัฐบาลจัดงานเฉลิมพระเกียรติน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายเป็นพระราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๔๒ โดยแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ในการนี้ ได้มอบหมายให้ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุพิจารณาดำเนินงานจัดทำหนังสือวิชาการสาขาต่างๆ เป็นที่ระลึกเพื่อประโยชน์ในการศึกษาและเป็นหลักฐานแสดงพัฒนาการของบ้านเมืองภายใต้พระมหาบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลาที่ทรงดำรงสิริราชสมบัติ และจัดทำหนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับงานเฉลิมพระเกียรติในมหามงคลสมัยพิเศษ ครั้งนี้

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้พิจารณาเห็นชอบให้หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกในนามของรัฐบาล จำนวน ๑๒ รายการ ประกอบด้วยหนังสือที่แสดงความเป็นชาติไทยที่เจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยด้านต่างๆ เช่น ตำราเภสัชโบราณ ภาษาวรรณคดี ศิลปกรรมทางพุทธศาสนา และธรรมชาติวิทยา ที่ว่าด้วยพืชพรรณไม้บนผืนแผ่นดินไทย นอกจากนี้ ยังปรากฏว่ามีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนอีกหลายแห่งเจตจำนงร่วมถวายราชสักการะจัดพิมพ์หนังสือที่มีคุณค่าที่เกี่ยวข้องในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นเผยแพร่เฉลิมพระเกียรติด้วย จำนวน ๓๐ รายการ จึงเป็นวโรกาสพิเศษที่ได้ร่วมกันสร้างหนังสืออันเป็นทรัพย์สินทางปัญญาของชาวไทยขึ้นไว้ในแผ่นดินถึง ๔๒ รายการ เป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสูงสุดของชาวไทย ที่พระองค์ทรงสถิตเป็นหลักชัยแก่บ้านเมืองให้ชาวไทยพ้นฝ่าอุปสรรคนานาผ่านพ้นมาด้วยพระมหาบารมี

หนังสือและเอกสารเหล่านี้จะได้เผยแพร่ไปสู่สถานศึกษาทุกระดับทั่วพระราชอาณาจักร ยังประโยชน์ให้แก่เยาวชนทุกรุ่น ได้ร่วมกันตระหนักถึงการธำรงรักษาความเป็นชาติไทยให้มั่นคง เพื่อให้สอดคล้องแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชวิริยะอุตสาหะพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองทุกด้านทุกสภาวะ เพื่อให้ชาวไทยทั้งมวลมีความเป็นอยู่อย่างผาสุก การเห็นคุณค่าการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมของชาติ โดยเฉพาะให้ความสำคัญในการร่วมสร้างสรรค์พัฒนาให้เกิดประโยชน์ตามพระราชดำริ ย่อมกล่าวได้ว่า ได้แสดงกตเวทิตาสนองพระมหากรุณาธิคุณ น้อมเกล้า น้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะส่วนหนึ่ง

(นายปัญญา เกสรทอง)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

ประธานกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

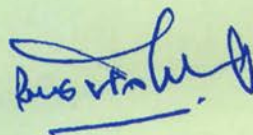
คำปรารภ

รัฐบาลและประชาชนชาวไทย มีความปิติชื่นชมโสมนัสเป็นล้นพ้น ที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ และต่างสำนึกว่าเป็นกุศลอันยิ่งใหญ่ที่ได้เกิดและอยู่ในแผ่นดินไทย ได้ร่วมพระบารมีแห่งพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ เป็นต้นมาตราบจนปัจจุบัน ได้ทรงยึดมั่นในทศพิธราชธรรม ทรงพระวิริยะอุตสาหะ ตรากตรำ บำเพ็ญพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการ ซึ่งล้วนอำนวยประโยชน์เกื้อกูลประชาชนให้มีความสุข ร่มเย็น และประเทศชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เจริญพัฒนาก้าวหน้าทุกด้าน มีพระราชปณิธานอันแรงกล้าที่จะขจัดทุกข์บำรุงสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศ ทรงริเริ่มโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลากหลายสาขานับพันโครงการ ทรงพระกรุณาพระราชทานแนวทางในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมตามแนว “ทฤษฎีใหม่” และพระราชทานวิถีทางดำรงชีพแบบ “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อให้พสกนิกรทุกระดับสามารถดำเนินชีวิตด้วยความผาสุกในทุกสภาวะการณ์ของบ้านเมือง นอกจากนี้ ยังทรงขจัดบำบัดเป่าภัยพิบัติ และวิกฤตการณ์อันร้ายแรงในบ้านเมืองหลายครั้งหลายครา ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นพระมิ่งขวัญร่มเกล้า และเป็นศูนย์รวมใจของปวงชนชาวไทยตลอดมา

เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยจึงพร้อมใจกันสำแดงความจงรักภักดี และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ จัดงานเฉลิมพระเกียรติประกอบด้วยโครงการและกิจกรรมต่างๆ หลากหลาย โครงการสำคัญโครงการหนึ่ง คือ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ได้จัดพิมพ์หนังสือเฉลิมพระเกียรติคุณด้านต่างๆ เป็นจำนวนหลายเล่ม รวมทั้งที่หน่วยราชการและองค์กรภาคเอกชนขออนุญาตจัดพิมพ์ร่วมด้วย ซึ่งจะแจกจ่ายเผยแพร่ไปยังหน่วยต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ต่อไป

ในนามของรัฐบาลและในฐานะประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ผมขออนุโมทนาในความวิริยะอุตสาหะของทุกท่านที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์หนังสือที่มีคุณค่า แสดงให้ประจักษ์ในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่มีต่อประเทศและประชาชนชาวไทย อันจะเป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าของอนุชนสืบต่อไป และขอแสดงความชื่นชมที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมมือกันดำเนินงานโครงการจัดทำหนังสือเพื่อน้อมเกล้า น้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยนี้ ให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ทุกประการ

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

อาร์มภพ

หนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์
กระทรวงมหาดไทยจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นราชสักการะเนื่องในวโรกาส
มหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เจริญพระชนมพรรษาครบ
๖ รอบ ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒ เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ส่วนหนึ่งเป็นข้อมูล
ทางประวัติศาสตร์ของอำเภอสำคัญ ๆ รวม ๔๐ อำเภอ จากรายงานการวิจัยที่ทางกระทรวง
มหาดไทยได้ร่วมวิจัยกับ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม อีกส่วนหนึ่งเป็นข้อมูลที่ทาง
คณะผู้วิจัยของ สถาบันดำรงราชานุภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย ได้วิจัยเพิ่มเติมใน
ลักษณะของ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” ซึ่งคณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในท้องถิ่นเป็น
จำนวนกว่า ๔๐๐ คน

หนังสือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นฯ ที่จัดพิมพ์ในครั้งนี้แบ่งออกเป็น ๔ เล่ม แยกตามรายภาค
เนื้อหาของหนังสือแต่ละเล่มจะแบ่งออกเป็น ๕ ตอน ได้แก่ ๑) สภาพทั่วไป ๒) ประวัติ
ความเป็นมาของอำเภอ ๓) ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม ๔) สถานที่สำคัญ และ ๕)
การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ข้อมูลในหนังสือเล่มนี้จะอำนวยความสะดวกให้ผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจในสภาพความ
เป็นมาของท้องถิ่นที่ทำการศึกษาดียิ่งขึ้น เป็นต้นว่า พื้นที่ที่ปัจจุบันเป็นอำเภอสทิงพระ
อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง ต่างก็มีรากฐานทาง
วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน อีกทั้งผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นต่างก็มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ข้อมูลใน
ลักษณะเช่นนี้นอกจากจะเป็นประโยชน์ในด้านให้ความรู้ความเข้าใจในรากเหง้าความเป็นมา
ตลอดจนวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ มากยิ่งขึ้นแล้ว ก็ยังอาจเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงาน
ของกระทรวงมหาดไทยในด้านต่าง ๆ เช่นการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวในลักษณะกลุ่มจังหวัด เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้ก็เพียงจุดเริ่มต้นที่จะทำให้เข้าใจในสภาพความเป็นมา
ของท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ทำการศึกษาดียิ่งขึ้นในระดับหนึ่งเท่านั้น และเพื่อที่จะทำให้บังเกิดความ
เข้าใจที่ดีมากขึ้นไปกว่านั้น ก็คงจะเป็นหน้าที่ของฝ่ายต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนที่อยู่
ในท้องถิ่นนั่นเองที่จะต้องดำเนินการศึกษาค้นคว้าต่อไป

กระทรวงมหาดไทย

๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๒

รายงานการวิจัย เรื่อง

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ บทนำ

ปัจจุบันสังคมไทยเติบโตและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งในด้านจำนวนประชากร ด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงชนิดที่เรียกว่าลิมิตดีกว่าได้ ทั้งนี้เพราะรัฐและสังคมส่วนใหญ่ให้ความหมายอยู่ที่ปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบันและอนาคตเป็นสำคัญ จึงทำให้สังคมเติบโตอย่างไม่มีรากเหง้า เกิดช่องว่างระหว่างวัยและการล่มสลายของครอบครัวชุมชน ทั้งในระดับบ้านและเมือง อันเป็นปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมโดยตรง ปัญหานี้จะยังมีผลกระทบต่อสังคมหลายเท่า ในยุคที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ที่กำลังปรับเปลี่ยนสังคมไทยที่แต่เดิมเป็นสังคมเกษตรแบบชาวนา [peasant societies] มาเป็นสังคมอุตสาหกรรมใหม่ [NICs] เพราะขาดศักยภาพในการปรับตัวเองของคนในท้องถิ่นให้ทันโลกได้ ผลที่ตามมาก็คือ ความเหลื่อมล้ำและการเอาเปรียบกันระหว่างผู้มีโอกาสและผู้ด้อยโอกาสอันเป็นชนกลุ่มใหญ่ของสังคม เป็นชนวนที่จะนำมาซึ่งความขัดแย้งนานาประการ นับว่าเป็นภาวะล้าหลังทางวัฒนธรรม [culture lag]

หนทางที่จะแก้ไขปัญหาที่จะเกิดจากโลกาภิวัตน์ก็คือการสร้างพลังภายในในการพัฒนาท้องถิ่นทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม [localization] ให้ได้คู่กับพลังการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์อันเป็นสิ่งที่มาจากภายนอก แต่การที่จะให้เกิดกระบวนการที่เรียกว่าท้องถิ่นพัฒนา [localization] ได้นั้น รัฐจำเป็นต้องมีบทบาทมีส่วนร่วมในการชี้แนะประสาน ทั้งนี้เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นเวลากว่า ๕๐๐ ปี ซึ่งทำให้ผู้นำในท้องถิ่นเป็นผู้ไม่มีปากเสียงมาช้านาน ถึงแม้ว่า ต่อมาจะเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแล้วก็ตาม การบริหารราชการบ้านเมืองแบบรวมศูนย์ [centralization] ยังคงดำรงอยู่สืบมา และผลก็ปรากฏให้เห็นจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่คนในท้องถิ่นไม่เห็นความสำคัญ เป็นเหตุให้มีการเล่นพรรคเล่นพวก ซื้อสิทธิขายเสียงกันอยู่เสมอมา เพราะฉะนั้น การที่รัฐจะมีบทบาทในกระบวนการพัฒนาของคนในสังคมท้องถิ่นได้นั้น รัฐจำเป็นต้องมีข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมอย่างลุ่มลึกและเป็นระบบ ที่แล้วมานั้นรัฐขาดข้อมูลดังกล่าวนี้มาก จึงรู้จักผู้คนในท้องถิ่นอย่างผิวเผิน เป็นภาพหนึ่งที่จะอะไรๆ ก็เหมือนกัน ทั้งๆ ที่สังคมท้องถิ่นมีความหลากหลายและมีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา แต่ที่เห็นเป็นภาพหนึ่งและดูเป็นเอกภาพนั้น ก็เพราะรัฐมองจากศูนย์กลางที่อยู่ภายนอกเข้าไปนั่นเอง ยิ่งกว่านั้น ยังไม่สนใจในเรื่องอดีตเพราะเห็นว่าไม่สำคัญ เลยทำให้กระบวนการเก็บข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการศึกษาวิจัยในเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นเรื่องของข้อมูลปัจจุบันที่อาจเก็บได้ด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่าง สัมภาษณ์ และออกแบบสอบถามโดยอาศัยวิธีการทางสถิติเป็นหลัก

แต่เมื่อใดที่ต้องการความรู้เกี่ยวกับอดีต ก็มักอาศัยค้นคว้าเอาจากหลักฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนประเพณีพื้นบ้านที่หน่วยงานของทางราชการรวบรวมไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ - ๕ หรือไม่กี่แห่งเพียงกรมกองของทางราชการส่วนกลางที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมศิลปากรและกรมการศาสนา เป็นต้น ซึ่งข้อมูลทั้งหลายเหล่านี้เป็นการรวบรวมโดยคนภายนอกที่ไปจากส่วนกลางเช่นเดียวกัน โดยย่อก็คือ เป็นการอาศัย

การศึกษาประวัติศาสตร์จากส่วนกลางและการมองท้องถิ่นจากภายนอก ที่ไม่อาจเห็นได้ว่า คนภายในที่อยู่ในท้องถิ่นเป็นใคร มีความรู้สึกนึกคิด มีค่านิยม โลกทัศน์ และความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นอย่างไร ข้อมูลที่จะทำให้รู้จักคนภายในท้องถิ่นดังกล่าวนี้คือ สิ่งที่เราเรียกว่าข้อมูลทางด้านวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยการศึกษาด้วยวิธีการทางวิชามานุษยวิทยา สังคมวิทยา คติชนวิทยา และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นสำคัญ อันที่จริงการศึกษาในด้านเหล่านี้ก็มีอยู่บ้างแล้วตามมหาวิทยาลัย วิทยาลัยครู และศูนย์วัฒนธรรมในระดับจังหวัด แต่ก็อยู่ในลักษณะที่เรียกว่าแยกส่วนและกระจัดกระจาย ที่เรียกว่าแยกส่วนนั้นก็คือ ข้อมูลทางวัฒนธรรมเหล่านี้หาได้ถูกนำมาบูรณาการในลักษณะองค์รวม [holistic] กับข้อมูลทางเศรษฐกิจการเมืองที่ทางรัฐและองค์กรเอกชนใช้เพื่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ และโดยเหตุนี้จึงมักเกิดมุมมองที่ต่างกันอยู่เสมอระหว่างนักวิชาการทางด้านเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และการพัฒนา กับบรรดานักวิจัยที่ศึกษาเรื่องราวทางสังคม วัฒนธรรม แม้ว่าเมื่อไม่นานมานี้ทางรัฐและนักวิชาการทางฝ่ายเศรษฐกิจเริ่มสนใจและเห็นคุณค่า ข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมก็ตาม แต่ก็ยังเป็นไปในแง่เพื่อนำมาเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น การให้ความสนใจทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี และวัฒนธรรม เพื่อนำไปเป็นประโยชน์หารายได้จากการท่องเที่ยวมากกว่าที่จะนำข้อมูลและความรู้ทางด้านวัฒนธรรมเหล่านี้ไปใช้ในการสร้างดุลยภาพกับการดำเนินงานทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อมิให้เป็นภาระหนักในด้านความเจริญทางวัตถุและความเป็นปัจเจกบุคคลนิยมที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและการล่มสลายของครอบครัวและชุมชน ส่วนที่กล่าวว่าการศึกษาวิจัยทางด้านวัฒนธรรมมีลักษณะกระจัดกระจายก็คือ มักเป็นเรื่องที่เน้นแต่ทางด้านศิลปวัฒนธรรมซึ่งเป็นเพียงชิ้นส่วนของวัฒนธรรมเท่านั้น เป็นการศึกษาแบบภาพนิ่งอย่างมองไม่เห็นพลวัตทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณสถานหรือการศึกษาลักษณะประเพณี การละเล่นโดยที่ไม่ได้แสดงให้เห็นความหมายทางสังคม เป็นต้น

แหล่งข้อมูลที่จะทำให้ทราบถึงสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นก็คือชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ [local communities] ทั่วประเทศ ซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับ คือบ้าน [village] และเมือง [town] ซึ่งเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการมาแต่โบราณ มักมีคำกล่าวในเอกสารโบราณ เช่น ดำนานหรือพงศาวดารว่า การสร้างบ้านแปงเมืองชุมชน ๒ ระดับนี้ นับเป็นชุมชนธรรมชาติพื้นฐานของสังคมชานาโดยแท้ เมื่อรัฐเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยในเรื่องการปกครองและการบริหารก็ได้จัดระบบใหม่ให้เป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด โดยเน้นที่จำนวนผู้คนและครัวเรือนเป็นเกณฑ์ในการแบ่งระดับ ชุมชนที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและชุมชนทางการปกครองดังกล่าวนี้มีปัญหาในเรื่องความสับสนพอดูทีเดียว หากเอาเกณฑ์ในเรื่องโครงสร้างสังคมเข้าไปประเมินว่าอะไรเป็นชุมชนบ้าน อะไรเป็นชุมชนเมือง เช่น ชุมชนบ้านบางแห่งอาจมีหลายหมู่บ้านทางการปกครอง [administrative hamlets] โดยแบ่งออกเป็น หมู่ ๑ หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๓ เป็นต้น ซึ่งบางหมู่บ้านก็ไม่มีโครงสร้างทั้งทางด้านกายภาพและโครงสร้างทางสังคมที่จะเรียกว่าเป็นชุมชนได้ เช่นเดียวกับกับเมืองในอดีตที่ทางราชการแต่งตั้งเช่นครั้งสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ชุมชนที่เรียกว่า เมือง บางแห่งมีเนื้อแท้และโครงสร้างเพียงแต่เป็นชุมชนบ้านเท่านั้นหาเป็นเมืองไม่ เหตุที่มีการยกให้เป็นเมืองก็เพราะไปติดที่หัวหน้าหรือผู้ปกครองชุมชนที่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลางให้เป็นเจ้าเมือง ส่วนชุมชนเมืองที่แท้จริง [urban area] มักพบในระดับเมืองใหญ่หรือนครที่เป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการปกครอง ซึ่งมักจะเป็นเมืองในระดับจังหวัดเป็นสำคัญ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศในปัจจุบัน ได้ทำให้เกิดกระบวนการขยายตัวของความเป็นสังคมเมือง [urbanization] เข้าสู่ชนบท [rural area] เป็นผลให้ความเป็นชุมชนบ้านและชุมชนเมืองแต่สมัยก่อนหมดความหมายและหมดความสำคัญลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ชุมชนทางการปกครองกลับมีพัฒนาการเป็นชุมชนขึ้นมาแทนที่ ยกตัวอย่างเช่นหมู่บ้านที่เป็นชุมชนทางการปกครอง [administrative

hamlets] เป็นจำนวนมากได้เติบโต มีวัด มีโรงเรียน มีตลาด เกิดเป็นชุมชนบ้าน [village communities] ขึ้นมาอีกมากมาย บางแห่งก็ทำให้ชุมชนบ้านที่มีมาแต่เดิมหมดความสำคัญไปเหลือแต่เพียงชื่อเท่านั้น หรือไม่ก็ชุมชนบ้านเดิมที่เป็นตำบลก็มีพัฒนาการทางโครงสร้างเกิดเป็นเมือง [town] ขึ้นมา เป็นต้น ซึ่งโครงสร้างดังกล่าวเห็นได้จากการมีตำแหน่งอยู่ในที่ที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม มีย่านตลาดและที่ทำการราชการ ตลอดจนอาคารธุรกิจเอกชนเกิดขึ้น ส่วนอำเภอและจังหวัดนั้นอยู่ในระดับชุมชนเมืองและนครที่นับวันจะมีการขยายตัวเติบโตในลักษณะที่ซับซ้อน

การเติบโตของชุมชนทางการปกครองตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จนถึงจังหวัดในปัจจุบัน ขึ้นมาแทนที่ชุมชนบ้านและเมืองที่เคยเป็นพื้นฐานของสังคมท้องถิ่นมาก่อนนั้น นับเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบลอบดัดทีเดียว ถ้าหากไม่มีการรวบรวมหลักฐานข้อมูลไว้แต่เนิ่นๆ การขาดอดีตเท่ากับทำให้สังคมไทยต้องอยู่บนรากฐานของปัจจุบันและอนาคตเท่านั้น เป็นสิ่งที่ทำให้คนในสังคมท้องถิ่นได้รู้จักตัวเองว่ามีความเป็นมาอย่างไร กลายเป็นคนใหม่ที่ไม่มียากเหง้าและแก่นสาร ขณะเดียวกันทางรัฐก็รู้จักคนในสังคมท้องถิ่นว่าเป็นใครมาจากไหน ซึ่งการขาดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่กล่าวมานี้ จะทำให้ขาดข้อมูลและแนวคิดในการดำเนินการพัฒนาชุมชน สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างไม่ต้องสงสัย

อย่างไรก็ตาม การที่จะศึกษาวิจัยชุมชนบ้านและเมือง ในสังคมท้องถิ่นทั่วประเทศไทยดังกล่าวนี้ นับเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ๆ อันเนื่องมาจากประเทศไทยเคยเป็นบ้านเมืองที่มีความเก่าแก่ย้อนหลังไปถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ ปีมาแล้วประการหนึ่ง และมีพัฒนาการของชุมชนบ้านเมืองที่มีจำนวนมากหลากหลายอยู่ทุกภูมิภาคของประเทศ อีกทั้งแต่ละภูมิภาคก็มีพัฒนาการของบ้านเมืองขึ้นเป็นนครและเป็นรัฐใหญ่น้อยมาก่อน จนทำให้ในปัจจุบันชุมชนบ้านเมืองของแต่ละภูมิภาคต่างก็มีรูปแบบทางศิลปวัฒนธรรมและผู้คนที่มีความแตกต่างกันด้วย ความเป็นไปได้ในขณะนี้คือ การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ แต่ไม่ใช่ประวัติศาสตร์จากศูนย์กลางเหมือนที่เคยทำกันมา หากเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เป็นการศึกษาจากภายในท้องถิ่นนั้น โดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางชาติพันธุ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่น่าเชื่อถือ แล้วนำมาบูรณาการเข้ากับเรื่องราวและหลักฐานทางส่วนกลางที่มีอยู่แต่เดิม เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ที่สามารถเห็นได้ว่า ศูนย์กลางมีความสัมพันธ์อย่างไรกับท้องถิ่น ส่วนในด้านหน่วยที่จะทำการศึกษานั้น ก็กำหนดเอาเป็นชุมชนระดับอำเภอ ซึ่งส่วนใหญ่คือเมืองที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่น เหตุที่เลือกเช่นนี้เพราะ ความเป็นอำเภอในปัจจุบันคือศูนย์กลางทางการปกครอง การคมนาคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นหน่วยที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศได้ นอกจากนี้ก็จะยังไม่ทำการศึกษาวิจัยทุกอำเภอที่มีอยู่ในปัจจุบัน หากจะเลือกศึกษาเฉพาะอำเภอที่มีหลักฐานความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาก่อน เพราะเป็นเรื่องรีบด่วนอันเนื่องมาจากการสูญหายไปของข้อมูลที่มีอยู่ในขณะนี้

สิ่งต่าง ๆ ที่นำเสนอไว้ในบทนำคือสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเตรียมการวางแผนและกำหนดคาดคะเนเพื่อให้การดำเนินการวิจัยเป็นไปอย่างมีระบบและขั้นตอน ล้วนเป็นสิ่งที่คาดหวังว่าจะทำได้หรือควรจะได้ ถ้าหากสรุปให้เห็นสิ่งที่จะต้องดำเนินการในการศึกษาและรวบรวมข้อมูล ๓ หัวข้อใหญ่ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์คือ

๑. ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม [cultural history] ที่จะต้องค้นคว้าจากหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางด้านเอกสารทางประวัติศาสตร์มาสร้างขึ้น

๒. ประวัติศาสตร์สังคม ที่จะต้องศึกษาจากความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนปัจจุบัน ย้อนเข้าไปในอดีตเท่าที่จะทำได้ ซึ่งจะเป็นเรื่องที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม

๓. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่จนกระทั่งปัจจุบันได้คาดหวังไว้ว่า ถ้าหากทำการเก็บข้อมูลทั้ง ๓ เรื่องนี้ได้เป็นที่น่าพอใจแล้ว ก็จะทำให้เห็นประวัติความเป็นมาของอำเภอสำคัญ ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศจะเป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีการเคลื่อนไหวและสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะการเห็นถึงชีวิตวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นต่างๆ ได้ดี การคาดคะเน ดังกล่าวนี้ก็ได้ตระหนักถึง ปัญหาและอุปสรรคที่ไม่อาจควบคุมได้เหมือนกัน เช่น เรื่องประวัติศาสตร์สังคมที่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ ของคนในท้องถิ่น และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เพราะเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา เงินทุน และ บุคคลที่มีประสบการณ์และได้รับการอบรมในเรื่องแนวคิดและวิธีการพอสมควร ซึ่งก็อาจจะไม่ได้ผลที่สามารถ เชื่อมโยงกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ทางวัฒนธรรมได้เท่าที่ควรจะเป็น กระนั้นก็ดี ในความมุ่งหมายของ การวิจัยเรื่องนี้ ก็ต้องการที่จะศึกษาให้ได้เรื่องราวเท่าที่จะทำได้ เพราะถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น เกิดขึ้นอย่างมากมายก็ดี ความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะนำไปสู่การเขียนประวัติศาสตร์สังคมควรจะมียุ้งไม่ มากก็น้อย เพราะฉะนั้นในการดำเนินงานจึงได้กำหนดการเก็บข้อมูลออกเป็น ๓ วิธีด้วยกัน คือ

๑. การเก็บข้อมูลทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ตำนาน คำบอกเล่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ เพื่อการเขียนประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม

๒. การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับคนในท้องถิ่น รวมทั้งการสังเกตการณ์ในกิจกรรมต่างๆ ทางสังคมด้วย

๓. เป็นเรื่องของผู้รับผิดชอบในโครงการวิจัยและนักวิจัยอาวุโสที่จะออกไปดูสถานการณ์ทางสังคม และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปในท้องถิ่นต่างๆ ของแต่ละภูมิภาค เพื่อที่จะนำข้อมูลทั้งสองอย่างที่กล่าวมานั้น มาบูรณาการให้เห็นภาพรวมที่มีการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวดังที่เสนอไว้ก่อนที่จะดำเนินการวิจัย

สภาพและสถานการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมของอำเภอในปัจจุบัน

ก่อนสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี สภาพและฐานะของอำเภอแต่ละแห่งในประเทศไทย มีลักษณะที่ไม่สม่ำเสมอ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ อำเภอใหญ่ในเมืองและใกล้เมืองประเภทหนึ่ง และอำเภอเล็กที่ห่างไกลเมืองอีกประเภทหนึ่ง ในประเภทแรกนั้น อำเภอแต่ละแห่งอยู่ในฐานะเป็นเมืองที่มีทั้ง โครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางสังคมสอดคล้องกัน เช่น อำเภอเมือง นอกจากเป็นบริเวณที่ตั้งของ ตลาดใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจแล้วยังเป็นศูนย์กลางทางการบริหารของจังหวัด รวมทั้งบรรดา วัดวา อารามใหญ่ๆ ที่เป็นศูนย์กลางทางศิลปวัฒนธรรม และรวมไปถึงที่ทำการของกิจกรรมทางสาธารณูปโภค และการบริการอีกมากมาย ซึ่งจากโครงสร้างทางกายภาพนี้นำไปสู่โครงสร้างทางสังคมอันประกอบด้วยกลุ่มคน ที่มีอาชีพต่างๆ อยู่ในพื้นที่แห่งเดียวกัน ต่างมีบทบาทหน้าที่และสถานภาพในเรื่องที่จะสังสรรค์กัน เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสืบเนื่องของผู้คนในสังคม ในขณะที่อำเภอในประเภทหลังเป็นอำเภอเล็กที่มี สถานภาพระหว่างความเป็นเมืองขนาดเล็ก และหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่ไม่มีทั้งโครงสร้างทางกายภาพและทางสังคม ไม่ซับซ้อนเท่าใดในสภาพเช่นนี้มองไม่เห็นฐานะของตำบลเท่าใดนัก เพราะตำบลนั้นโดยโครงสร้างทางกายภาพก็คือ หมู่บ้านนั่นเอง แต่เมื่อมีสิ่งหนึ่ง que เพิ่มเข้าไปในโครงสร้างสังคมก็คือ ตำแหน่งและหน้าที่ของกำนันที่เลือกมา จากผู้ใหญ่บ้านแห่งหนึ่งในตำบล เพื่อมาทำหน้าที่ประสานงานด้านบริหารระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอซึ่งเป็นเมือง หรือที่เป็นศูนย์กลางการปกครองของท้องถิ่น ส่วนการเป็นเมืองขนาดเล็กของอำเภอประเภทที่สองนี้ เห็นได้ จากขนาดของตลาดที่ไม่ใหญ่โต อาจประกอบด้วยร้านค้าเพียงไม่กี่แห่ง ผนวกกับแหล่งที่เป็นตลาดของสด ของควาที่มีทั้งประจำวันและในโอกาสพิเศษ ศูนย์กลางในการบริหารและการบริการแต่ละเรื่องก็มีขนาดเล็ก

ไม่ว่าจะเป็นที่ว่าการอำเภอ โรงเรียน และที่ทำการของหน่วยงานพิเศษของรัฐ ดูเหมือนกระทั่งยศ ชั้นและหน้าที่ความรับผิดชอบของข้าราชการตั้งแต่อำเภอ ศึกษานิเทศก์อำเภอไปจนถึงข้าราชการอื่นๆ ด้วย ก็ต่ำชั้นกว่าพวกที่อยู่ในอำเภอใหญ่

แต่ในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า ฐานะและขนาดของอำเภอแทบทุกแห่งในประเทศนั้น เปลี่ยนสภาพจากการเป็นเมืองเล็กๆ หรือหมู่บ้านขนาดใหญ่มาเป็นระดับเมืองใหญ่ๆ แทบทั้งสิ้น ความแตกต่างกันที่เห็นชัดก็เพียงขนาดเท่านั้น เช่น ระหว่างอำเภอเมืองอันเป็นศูนย์กลางของจังหวัดและอำเภอในเขตจังหวัด ในขณะที่ฐานะของตำบลที่เคยมีสภาพเพียงแค่หมู่บ้านแต่เดิมาก็เปลี่ยนมาเป็นเมืองแทบทุกแห่ง เพราะตำแหน่งที่ตั้งของตำบลมักจะอยู่ในแหล่งที่เป็นศูนย์กลางในการคมนาคมที่มีถนนหนทางตัดผ่าน และมีการติดต่อกับเมืองที่เป็นศูนย์กลางและพื้นที่ทางเศรษฐกิจได้อย่างสะดวกสบาย พัฒนาการของตำบลที่เข้าสู่ฐานะความเป็นเมืองนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่สม่ำเสมอและความเป็นเมืองในระดับตำบลนั้น จะแตกต่างกันแต่เพียงขนาดใหญ่เล็กกว่ากันเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันชุมชนระดับหมู่บ้านก็ไม่สามารถหยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมากกว่าแต่ก่อน ที่เห็นชัดเจนก็คือไม่โดดเดี่ยวและอยู่ห่างไกลเมืองอย่างแต่ก่อน หมู่บ้านเกือบทุกแห่งมีการเชื่อมโยงกับเมืองด้วยถนนอย่างชัดเจน ถ้าไม่เป็นถนนลาดยางก็เป็นถนนลูกรังที่ทำให้มีการติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับเมืองในระดับตำบลและอำเภอด้วยรถจักรยานยนต์หรือรถบัส จำนวนประชากรในแต่ละหมู่บ้านเพิ่มขึ้นกว่าแต่เดิมอย่างรวดเร็วและหลายเท่า เกิดบริเวณย่านตลาดขึ้น ซึ่งแต่ก่อนมักมีเพียงร้านค้าเล็กๆ ไม่กี่หลัง พร้อมกันนั้น ก็เกิดมีเรือนแบบใหม่ขึ้นมากมาย แต่เดิมนั้นเรือนของชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีรูปแบบที่เหมือนกัน และความแตกต่างจะอยู่ที่ขนาดใหญ่หรือเล็กเป็นสำคัญ แต่ในปัจจุบันรูปแบบใหม่ๆ เกิดขึ้น โดยเฉพาะบรรดาบ้านเรือนที่ก่อสร้างด้วยอิฐหรือซีเมนต์ โดยเฉพาะบ้านของคนมีเงินนั้นมักมีขนาดใหญ่มีรั้วรอบขอบชิด ยิ่งบรรดาหมู่บ้านที่อยู่ใกล้กับเมืองที่เป็นตำบลหรืออำเภอด้วยแล้ว การสร้างรั้วรอบขอบชิดเกิดขึ้นเกือบทุกครัวเรือนทีเดียว การเกิดบ้านเรือนแบบใหม่ที่ใหญ่โตมีรั้วรอบขอบชิดและมีพาหนะ เช่น รถยนต์ ไม่ว่าจะรถเก๋ง รถบรรทุก หรือรถจักรยานยนต์เป็นสมบัติของชาวบ้าน รวมทั้งการเกิดย่านตลาดขึ้น เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้วย คือเปลี่ยนแปลงจากสังคมหมู่บ้านแต่เดิมที่เรียบง่ายไม่มีชนชั้น แม้ว่าจะมีคนจนคนรวยอยู่แล้วก็ตามมาเป็นสังคมแบบชนชั้น เพราะเกิดรูปแบบในการดำรงชีวิตที่แตกต่างกัน ความเป็นชนชั้นกลางและชนชั้นยังชีพเห็นได้ชัดเจนและความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งแต่เดิมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์แบบพี่น้องร่วมบ้านและผู้อาวุโสกับผู้น้อยได้เปลี่ยนมาเป็นระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างในระบบอุปถัมภ์ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันค่อยๆ สลายไป เกิดมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่มีทั้งการร่วมมือกันและขัดแย้งกันขึ้นมาแทน โดยเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์ที่มีผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจเป็นหัวหน้า ในขณะเดียวกันก็เกิดการขยายตัวของชุมชนเข้าไปในพื้นที่สาธารณะในลักษณะที่เป็นการกระจายตัวของครัวเรือน แต่เดิมการขยายตัวของหมู่บ้านไปเกิดชุมชนใหม่นั้นเนื่องมาจากที่ทำกินที่อยู่ใกล้กับหมู่บ้านไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนคนที่เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องไปบุกเบิกที่ทำกินที่เป็นที่สาธารณะที่ห่างไกลออกไปแล้วพากันไปสร้างที่พักชั่วคราวในระหว่างการทำนาอยู่ใกล้กันซึ่งเรียกว่าห้างนา พอหมดหน้าทำนาก็กลับมาตั้งชุมชนหมู่บ้านดังเดิม แต่เมื่อเกิดมารวมกลุ่มกันในพื้นที่ใหม่เพิ่มขึ้น ก็มีการปลูกเรือนถาวรเกิดขึ้นในบริเวณที่ซึ่งไปทำเรือนพักชั่วคราวอยู่ ทำให้เกิดเป็นแหล่งอาศัยอยู่รวมกัน แล้วต่อมารวมกัน สร้างส่วนรวมขึ้น นิมนต์พระมาประจำเพื่อทำบุญและพิธีกรรมทางศาสนา จนกลายเป็นวัดขึ้น เมื่อเกิดวัดขึ้นก็เกิดบ้านขึ้นเป็นชุมชนหมู่บ้านใหม่ขึ้นมา แต่ในปัจจุบันชุมชนใหม่ที่ครัวเรือนของแต่ละครอบครัวกระจายกันอยู่นั้นแตกต่างไปจากเดิม คือแทนที่จะอยู่รวมกันในพื้นที่เดียวกันเป็นหมู่เป็นเหล่า

กลับเป็นการปลูกสร้างเรือนของแต่ละครอบครัวลงในพื้นที่ทำกินของตนเอง จึงมีลักษณะกระจายกันอยู่ตามลำพัง แต่ครัวเรือนเหล่านี้มีวัดร่วมกันที่สร้างขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่งที่เป็นบริเวณเฉพาะ ส่วนเรื่องการไปตลาดก็อาศัยตลาดในชุมชนเมืองระดับตำบลเป็นสำคัญ เพราะมีถนนหนทางติดต่อถึงกันได้

การเกิดชุมชนหมู่บ้านแบบครัวเรือนที่กระจายกันอยู่ในที่ทำกินดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการใช้พื้นที่เกษตรกรรม แต่ก่อนการเพาะปลูกของชาวบ้านเป็นเรื่องของการทำนาเป็นหลักและการทำนาส่วนใหญ่ก็อยู่ในที่ลุ่มต้ำน้ำท่วมถึง จึงเป็นเหตุให้ผู้ที่ทำนาไม่อยู่ติดที่ทำกิน หากจะไปตั้งถิ่นฐานรวมกันอยู่บนพื้นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึงร่วมกัน เช่น ตามริมแม่น้ำลำคลองซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมในเวลาเดียวกันกับเป็นแหล่งน้ำอุปโภคที่ถาวร พื้นที่เช่นนี้อาจมีน้ำท่วมเฉพาะฤดูน้ำเท่านั้น หรือไม่ก็ตามชายขอบของบรรดาหนองบึง ที่เป็นที่สูงอันใกล้กับแหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภคบริโภค เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ปล่อยให้พื้นที่สูงที่เป็นที่ดอนป่าเขาให้เป็นพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งพื้นที่หนองบึง และพื้นที่ชุ่มน้ำ อันมีน้ำขังตลอดปีด้วยการรุกพื้นที่ดอนสูงนั้นมีไม่มาก การทำไร่ปลูกผักชั่วคราวจึงมีลักษณะเป็นอาชีพเสริมหรืออาชีพรอง บางครอบครัวที่ไม่มีพื้นที่ทำนาเท่ากัน อาจกล่าวโดยย่อก็คือ เป็นพื้นที่ทำไร่นั่นเอง แต่ในสมัยก่อนนั้น ชาวไร่น้อยเพราะคนส่วนใหญ่เป็นชาวนา ในปัจจุบันเกิดชาวไร่มาก พร้อมกับการบุกเบิกพื้นที่บนที่สูงซึ่งเคยเป็นที่สาธารณะแต่เดิม อันเนื่องมาจากทางราชการออกเอกสารสิทธิให้บ้างหรือการบุกเบิกของชาวบ้านรวมทั้งการส่งเสริมของพวกนายทุน ชุมชนหมู่บ้านแบบครัวเรือนกระจายกันอยู่ในที่ทำกินจึงเกิดขึ้นมากมาย นอกจากชุมชนหมู่บ้านของชาวไร่ที่เกิดขึ้นดังกล่าวแล้ว ชุมชนชาวนาก็มีการขยายตัวอันเนื่องมาจากการสร้างระบบชลประทานที่ทำให้มีการทำนาได้สองครั้ง และการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่ทำให้ปลูกในพื้นที่ระดับต่างๆ ได้ ผลที่ตามมาก็คือ การเกิดชุมชนหมู่บ้านและชุมชนเมืองในระดับตำบลขึ้นมากมาย บางแห่งเกิดกิ่งอำเภอขึ้นแยกตัวเองออกจากอำเภอเดิม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการขยายตัวของชุมชนเมืองเข้าไปในพื้นที่ชนบท [urbanization] ทั้งสิ้น

นอกจากพัฒนาการของชุมชนบ้านเมืองที่เป็นชาวไร่ดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม ในระบบอุตสาหกรรมที่ทำให้เกิดนิคมอุตสาหกรรม คือ มีการใช้พื้นที่ที่เป็นที่ทำนาและทำไร่ สร้างโรงงานอุตสาหกรรม มีที่พักคนงานและกิจกรรมทางการเกษตรอุตสาหกรรมที่มีการใช้พื้นที่ทำการเกษตรด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างกว้างขวาง เป็นเหตุให้มีการโยกย้ายถิ่นฐานของผู้คนเกิดขึ้น ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนเดิมที่มีอยู่แล้ว ผู้คนในถิ่นเดิมขายที่ดินให้กับโรงงานอุตสาหกรรมแล้วผันตัวเองจากการเป็นชาวนาชาวไร่มาเป็นลูกจ้างแรงงาน บางคนก็ย้ายถิ่นฐานออกไปอยู่ที่อื่น ในขณะเดียวกันก็มีคนงานจากที่อื่นย้ายเข้ามา ทำให้เกิดการอยู่ในพื้นที่เดียวกันในลักษณะที่ไม่มีการผสมผสานทางสังคมเกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า สภาพและสถานการณ์ของบรรดาชุมชนทั้งระดับบ้านและเมืองในอำเภอต่างๆ เกือบทั่วประเทศในขณะนี้ ทำให้เห็นโครงสร้างทางกายภาพที่ดูแล้วเป็นบ้านเมืองแบบทันสมัย เหมือนกับบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย แต่เมื่อมองลึกเข้าไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะทำให้เกิดโครงสร้างสังคมที่เกิดสำนึกในการอยู่รวมกันเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์และการมีเอกลักษณ์ร่วมกันนั้นกลับไม่เห็น โดยเฉพาะการบูรณาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่จะทำให้แต่ละอำเภอเป็นชุมชนเมืองที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้นไม่บังเกิด เพราะคนส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นเฉพาะแต่ชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบันในลักษณะเอาตัวรอดไปวันๆ เกิดกลุ่มชนชั้นกลางที่มีการรวมกลุ่มเพิ่มผลประโยชน์ ในขณะเดียวกันบรรดาชนชั้นยังชีพที่เคยอยู่รวมกันมาอย่างเป็นชุมชนและครอบครัวก็อยู่ในสภาพที่ปรับเปลี่ยนตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เกิดใหม่ไม่ได้ เกิดภาวะล่มสลายของชุมชนและครอบครัวแบบเดิมที่เคยมีมาแต่ก่อน อาจกล่าวได้ว่าความเป็นชุมชนปัจจุบันนี้ ในระดับอำเภอผู้คนไม่มีสำนึกในเรื่องอดีตก็ว่าได้

ในบางแห่งยังพบความสำนึกในชุมชนที่สะท้อนมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมอยู่ เช่น ยังรู้จักว่าใครคือบุคคลสำคัญของท้องถิ่น มีบทบาทในชุมชนอย่างไร กลุ่มครอบครัวใดที่อยู่มานานหรือเข้ามาใหม่ คนส่วนใหญ่มีความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนอย่างไรบ้าง และมีเหตุการณ์อะไรหรือการริเริ่มใหม่ๆ ขึ้นในสังคมคนไหนอยู่ในศีลธรรม คนไหนมีความประพฤติไม่ดี โดยเฉพาะการรู้จักกันในเรื่องตระกูลวงศ์ว่ามีใครบ้างมีความเกี่ยวข้องและขัดแย้งกันอย่างไรบ้าง ข้อมูลเหล่านี้บางแห่งมีเพียงพอที่จะนำมาเขียนประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนได้ แต่ไม่เพียงพอที่จะทำให้เห็นโครงสร้างทางสังคมในระดับเมืองของอำเภอแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นเมื่อมีการสอบถามถึงประวัติความเป็นมาของอำเภอหรือตำบลแล้วก็มักมีผู้รู้รุ่นใหม่ที่น่าเชื่อถือในตำนานหรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีการจดบันทึกไว้จากส่วนกลางมาขยายหรือมาเขียนขึ้นใหม่ กลายเป็นเรื่องเล่าๆ ที่นำมาบอกเล่าหรือปรุงแต่งใหม่อย่างซ้ำซาก มองเห็นความเป็นมาของเมืองในปัจจุบันในสำนึกและรับรู้ของคนที่อยู่ภายใน ยิ่งกว่านั้นบรรดาประวัติความเป็นมาของอำเภอยังเป็นเรื่องที่คนจากภายนอกที่เป็นนักวิชาการเขียนให้ ซึ่งบางแห่งก็มีข้อมูลพื้นฐานมาจากตำนาน คำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นและจากการอ้างอิงหลักฐานทางโบราณคดีและชาติพันธุ์มาสร้างขึ้น แต่สิ่งที่ไม่น่าจะเป็นผลดีก็คือ เกิดมีนักฉวยโอกาสแอบอ้างตำนานต่างๆ และคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นมาปะติดปะต่อและตีความให้เป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ขึ้น นับเป็นการเกิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากมุมมองที่มาจากภายนอกมากกว่าจากคนภายใน และเหตุที่ไม่มีประวัติศาสตร์จากคนภายในหรือจากสำนึกทางสังคมร่วมกันของคนภายในก็เนื่องจากความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั่นเอง ทั้งนี้เมื่อนำข้อมูลในด้านต่างๆ ทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ จากทั้งภายนอกและภายในมาเชื่อมโยงก็จะเห็นได้ว่ามีที่มาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่กำหนดจากภายนอก โดยเฉพาะจากทางรัฐนั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

จากการศึกษาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของอำเภอต่างๆ ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย ที่ทำให้ไม่เห็นความเด่นชัดในเรื่องโครงสร้างสังคมและประวัติศาสตร์สังคมนั้น มีที่มาแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นต้นมา เพราะเป็นสมัยเวลาที่พัฒนาบ้านเมืองให้เข้าสู่ความทันสมัยอย่างเป็นรูปธรรมด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างมีแผนการที่ทางรัฐบาลจะประกาศเป็นระยะไป ซึ่งนับแต่แผนแรกมาจนถึงปัจจุบันนี้นับได้ ๘ แผนแล้ว แต่สิ่งสำคัญที่ริเริ่มมีขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทยมาจนถึงทุกวันนี้ มี ๒ อย่างคือ

๑. การส่งนักเรียนและข้าราชการไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ ที่เน้นทางด้านเศรษฐกิจ รัฐประศาสนศาสตร์ รัฐศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีในประเทศสหรัฐอเมริกา อีกทั้งขอทุนช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาและองค์การสหประชาชาติในด้านต่างๆ มาเป็นที่ปรึกษาและวางแผนในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ การบริหาร และการศึกษาของประเทศ ยกเลิกกระทรวงวัฒนธรรมที่ตั้งขึ้นในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่เน้นลัทธิชาตินิยม มาตั้งกระทรวงพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติแทน

๒. การเริ่มต้นการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยการสร้างโครงสร้างขั้นพื้นฐาน [Infrastructure] อาทิ ถนน อ่างเก็บน้ำเพื่อการชลประทานและเขื่อนพลังงานไฟฟ้าในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศเพื่อเป็นพื้นฐานให้มีการลงทุนในด้านเกษตรอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมเกิดขึ้น

การส่งคนไปเรียนต่างประเทศก็ดี และการที่นำผู้เชี่ยวชาญชาวต่างชาติให้มาเป็นที่ปรึกษาและวางแผนการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจก็ดี เป็นผลให้เกิดนักวิชาการ นักบริหาร และข้าราชการรุ่นใหม่ที่มี

มุ่งพัฒนาบ้านเมืองภายในกรอบความคิดและการชี้แนะโดยวัฒนธรรมตะวันตกเป็นสำคัญ อีกทั้งยังแคบกว่าตะวันตกในแง่การได้รับการศึกษาอบรมที่เน้นทางด้านการพัฒนาทางวัตถุเป็นสำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ที่ไม่มีสังคม หรือบางแห่งเอาสังคมต่อท้ายไว้ในวงเล็บเป็นต้น จึงเป็นการพัฒนาการทางด้านวัตถุที่ไม่เห็นคน ซึ่งต่างกับประเทศทางตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายเสรีประชาธิปไตยหรือสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่ต่างจะต้องมีคำว่าสังคมนิยมอยู่ด้วยเสมอ ความแตกต่างระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศทั้งสองค่ายในตะวันตก ก็คือ ฝ่ายที่เป็นประชาธิปไตยทำการพัฒนาในลักษณะวางแผนให้มีความร่วมมือกันระหว่างผู้ที่ทำการพัฒนาและผู้ถูกพัฒนา [planned change] และไม่ได้คาดหวังความสำเร็จในทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว หากต้องสอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมด้วย นั่นก็คือมีมิติทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องหรืออีกนัยหนึ่ง การจะเปลี่ยนแปลงอันใดก็ต้องคำนึงถึงจิตใจของผู้ที่ถูกเปลี่ยนแปลงบ้าง ในขณะที่ทางฝ่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์เน้นในเรื่องการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมในแง่ที่เป็นการบังคับให้เปลี่ยน [forced change] ไปตามแผนที่กำหนดไว้จากทางฝ่ายผู้ทำหน้าที่การเปลี่ยนแปลงแต่ฝ่ายเดียว แต่ฝ่ายนี้ก็หาได้มีมิติทางสังคมไม่ ไม่เหมือนการพัฒนาของไทยที่พยายามตามแบบตะวันตกทางฝ่ายประชาธิปไตยในลักษณะการเปลี่ยนแปลงแบบวางแผน แต่เป็นแผนพัฒนาแต่ทางเศรษฐกิจที่ไม่มีส่วนร่วมของผู้คนที่จะถูกเปลี่ยนแปลงเลย และการดำเนินการตัดสินใจนั้น เป็นเรื่องที่มาจากฝ่ายผู้ที่จะทำการเปลี่ยนแปลงแต่ฝ่ายเดียว ทำให้มีลักษณะเป็นการคิดและตัดสินใจแทนผู้คนที่ต้องถินหรือพื้นที่ในการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งก็ไม่ต่างจากการดำเนินการแบบบังคับให้เปลี่ยนในสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ เหตุที่ไม่เปิดโอกาสให้ผู้คนที่ต้องถินอยู่ในสภาพล้าหลังไม่รู้และเข้าใจในเรื่องของการเป็นสมัยใหม่นั้นเอง ทักษะเช่นนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในบรรดานักวิชาการและข้าราชการที่ได้รับการอบรมมาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศสหรัฐอเมริกา ในยุคนั้นการแสดงออกถึงทักษะเช่นนี้ เห็นได้จากกรอบความคิด ทฤษฎี และวิธีการในการดำเนินงานที่ได้รับการอบรมมาจากต่างประเทศนั่นเอง เพราะฉะนั้น การพัฒนาจึงเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจที่ไม่ใช่คน โดยเชื่อว่ามีมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจแล้วจะมีผลไปถึงการปรับระดับและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมให้ดีขึ้นได้ ปัจจุบันซึ่งอยู่ในระยะการพัฒนาในแผนที่ ๘ ก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าจะมีการประกาศออกมาว่าให้มีเรื่องทางวัฒนธรรมรวมอยู่ด้วยก็ตาม ในการดำเนินงานก็ยังคงเป็นแบบเดิมที่ไม่มีคนในท้องถิ่นที่ถูกพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วม ยังคงเป็นการวางแผนและตัดสินใจจากกลุ่มคนที่มาจากภายนอกเป็นสำคัญ จึงขาดทิศทางการสังคมท้องถิ่นเช่นเดิม

ส่วนการเริ่มต้นการพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เป็นเรื่องของ การสร้างโครงสร้างขั้นพื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น เป็นการมุ่งที่จะให้เกิดการลงทุนทางเศรษฐกิจ ที่ผู้ลงทุนจากภายนอกได้เข้าไปหาผลประโยชน์จากทรัพยากรและแรงงานในท้องถิ่น เพื่อให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ หากได้มุ่งที่จะพัฒนาคนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ ปัจจุบันในทัศนคติของนักเศรษฐศาสตร์ยังเห็นว่าคนคือทรัพยากรอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า ทรัพยากรมนุษย์ เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในการลงทุนทางเศรษฐกิจนั่นเอง การตัดถนนหนทางที่ผ่านเข้าไปตามชุมชนในระดับตำบลและหมู่บ้านนั้น เป็นผลให้ชาวบ้านสามารถออกมาติดต่อกับเมืองที่อยู่ภายนอกได้ เกิดการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ไม่ตัดเทียมขึ้น นั่นคือ ถึงแม้ว่าจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการนำผลผลิตในท้องถิ่นไปขายยังตลาดในเมือง แต่ก็ต้องการที่จะซื้อสินค้าในเมืองกลับไปยังหมู่บ้านด้วยราคาที่มากกว่ารายได้ที่รับมา เพราะสินค้าเหล่านั้นเป็นสินค้าที่ฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องไฟฟ้า เครื่องเสียง เครื่องสำอาง เครื่องแต่งกาย เป็นต้น เพราะเมื่อนำกลับไปในชุมชนแล้วกลายเป็นสิ่งมีหน้ามีตา และเป็นสิ่งโอ้อวดไป และเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำรงชีวิตที่เคยเป็นแบบเดียวกันอยู่ในระดับเดียวกัน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำที่จะนำไปสู่การมีชนชั้นขึ้นในสังคมชาวบ้าน แต่การที่คนในท้องถิ่นมีโอกาสติดต่อ

แลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจกับเมืองอย่างเดียวนั้น ก็ยังไม่ถึงขั้นที่จะเกิดความเหลื่อมล้ำขึ้นได้ ถ้าไม่มีการขยายตัวและตอบสนองของผู้คนจากภายนอก โดยเฉพาะจากเมืองเข้าไปในท้องถิ่น ซึ่งก็มีหลายรูปแบบ นับแต่การนำสินค้าของใหม่ๆ เข้าไปขายโดยใช้วิธีชักนำด้วยการโฆษณาและนำหนังไปฉาย หรือจัดรายการแสดง เป็นต้นพร้อมกันนั้น บุคคลภายนอกที่มีความชำนาญในเรื่องการค้าและการลงทุน ก็มีโอกาสได้เห็นว่า ทรัพยากรในท้องถิ่นมีอะไรบ้าง ผลที่ตามมาคือ การขยายตัวของการเกษตร ชาวบ้านถูกชักจูงให้ปลูกพืชพันธุ์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น และนายทุนนักธุรกิจจากภายนอกก็เข้าไปลงทุน มีการซื้อที่ดินเพื่อการเกษตรเกิดขึ้น สิ่งที่สำคัญในขณะนี้คือ ในช่วงการพัฒนาในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการนำพืชเศรษฐกิจที่ส่วนมากเป็นพืชไร่ที่ปลูกในที่ดอนหรือที่สูงเข้าสู่ท้องถิ่นในชนบท ยกตัวอย่างเช่น ปอ อ้อย และมันสำปะหลัง เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านที่แต่ก่อนทำนาปลูกข้าวในที่ลุ่ม ต่างหันมาถืออาชีพในการทำไร่เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ จึงขยายแหล่งเพาะปลูกเข้าสู่ที่สูงที่เป็นที่ดอนป่าเขา และความรู้เท่าไม่ถึงการณ์เป็นเหตุให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมขึ้น ยกตัวอย่างเช่น การปลูกปอกระเจาเพื่อนำเปลือกไปทำกระสอบป่าน เป็นต้น ทำให้บุกรุกที่สูงต้องตัดต้นไม้ใหญ่ถางป่า เมื่อปลูกแล้วก็นำต้นปอ เหล่านี้ไปแช่น้ำตามหนองน้ำแอ่งน้ำธรรมชาติ ที่เคยใช้ในด้านกรอุปโภคบริโภค เป็นเหตุให้เกิดน้ำเสียและมีกลิ่นเหม็นเน่าเกิดขึ้น ผลผลิตดังกล่าวนี้ ต้องขายให้กับนายทุนที่ส่งรถสิบล้อขึ้นไปรับและนำมาส่งโรงงานทอกระสอบในเมืองเกิดการสร้างถนนหนทางเพิ่มขึ้นเพื่อการขนส่งพืชไร่ จากปอก็มาถึงอ้อยซึ่งเป็นการปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่ที่มีการลงทุนสูง พื้นที่ดอนสูงที่เป็นป่าเป็นที่สาธารณะมาก่อนถูกบุกเบิกทำให้เป็นไร่อ้อยซึ่งมีทั้งของนายทุนและชาวบ้านเกิดโรงงานน้ำตาลขึ้นในที่ต่างๆ ที่ก่อปัญหาในเรื่องการสร้างมลภาวะแก่สภาพแวดล้อมดังเห็นได้จากโรงงานทำน้ำตาลที่เกิดขึ้นริมแม่น้ำในเขตจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น ได้มีการระบายของเสียลงแม่น้ำจนทำให้น้ำเสียที่เป็นผลกระทบกับการดำรงชีพของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ตามริมฝั่งน้ำและใกล้เคียง ส่วนการปลูกมันสำปะหลังนั้นเป็นการทำลายสภาพแวดล้อมของพื้นที่ภายในทางไกลแม่น้ำลำคลองในขอบเขตที่กว้างขวางทำให้เกิดการขยายตัวของบรรดาผู้เข้าไปตั้งโรงงานตากมันสำปะหลังตามต่างๆ เกิดมลภาวะเรื่องกลิ่นสภาพเช่นนี้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแก่สังคมท้องถิ่นที่เคยเป็นสังคมแบบประเพณีมีการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นเวลาหลายศตวรรษ ที่สำคัญก็คือ การทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นปรับตัวไม่ทัน เสียเปรียบผู้ที่มาจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการขายผลผลิตของตนให้กับคนกลางหรือการซื้อสิ่งของที่นำมาอุปโภคบริโภค แต่ที่สำคัญคือ ถูกกระตุ้นให้เกิดความอยากในสิ่งของฟุ่มเฟือยขึ้น นับเป็นผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อสังคมท้องถิ่น ที่ทางรัฐบาลไม่ได้ตระหนักและหาทางป้องกันแก้ไขแม้แต่น้อย กลับยิ่งเดินหน้าในการพัฒนาเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น โดยการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบหนักขึ้น โดยเฉพาะการสูญเสียพื้นที่ซึ่งแต่ก่อนเป็นพื้นที่สาธารณะ อันเป็นฐานในการดำรงชีพแบบยั่งยืน เช่นบรรดาที่สูงที่เป็นป่าเขาหนองบึง ที่ชุ่มน้ำ และอื่นๆ ซึ่งไม่ได้เป็นของใคร หากชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ตำบลต่างๆ ในท้องถิ่นสามารถใช้ร่วมกันเพื่อการยังชีพ ไม่ว่าจะการตัดไม้มาปลูกบ้านที่อยู่อาศัย หาฟืน เก็บพืชและหาสัตว์ตามฤดูกาลมาเป็นอาหารโดยไม่ต้องไปซื้อหาในตลาด บางแห่งก็เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีวัด มีพระสถูปเจดีย์ ศาลเจ้า ศาลผี ที่เป็นศูนย์กลางในระบบความเชื่อและพิธีกรรม การดำรงชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นแต่ก่อนดังกล่าวนี้ต่างก็อยู่ในกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีที่สังคมกำหนด โดยเฉพาะการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันนั้น จะมีสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ เช่น ผีปู่ตา ผีเจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าหนองน้ำต่างๆ เป็นสิ่งควบคุมไม่ให้มีการละเมิด อันเป็นผลที่จะทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันขึ้น .

แต่ทว่ากระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมานั้น เป็นกระบวนการที่ละเมิดสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในเรื่องกฎเกณฑ์และจารีตประเพณี โดยการนำเอาทั้งความคิดแบบตะวันตก

และกฎหมายจากส่วนกลางเข้าไปใช้ พื้นที่สาธารณะที่เป็นป่าเขาหนองบึงและอื่นๆ ที่ชาวบ้านเคยใช้ร่วมกัน มาเป็นศตวรรษถูกละเมิด โดยทางรัฐเห็นว่าเป็นที่รกร้างว่างเปล่าไร้ประโยชน์ เช่นที่ลุ่มต่ำหนองบึงก็เปิดโอกาสให้คนจากภายนอกโดยเฉพาะผู้ที่คือนายทุนเข้ามาครอบครองด้วยการแจกเอกสารสิทธิให้ หรือบางแห่งที่เป็น บริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมร่วมกัน แต่กีดขวางเส้นทางคมนาคม ก็รื้อทำลายเพื่อสร้างถนน บางพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากร เช่น ป่าเขา ก็เปิดโอกาสให้สัมปทานแก่นายทุนจากภายนอก เป็นต้น แต่ที่ร้ายแรงก็คือ เปิดโอกาสให้เกิดการกระทำที่ทุจริตขึ้นในบรรดาข้าราชการของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นทหาร ตำรวจ และข้าราชการ พลเรือนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องที่มีอำนาจหน้าที่ทางราชการได้ใช้อำนาจอิทธิพลในการลักลอบตัดไม้ทำลายป่ากันอย่างมากมาย อาจกล่าวได้ว่า เกือบทุกพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะป่าเขา หนองบึง แม่น้ำลำคลอง ลำห้วย ลำราง ต่างก็มีชื่อที่คนในท้องถิ่นรู้จักกันทั้งสิ้น และต่างก็รู้ว่าบรรดาพื้นที่เหล่านั้นมีความหมายอย่างไรต่อชีวิต วัฒนธรรมของพวกตน เมื่อถูกทำลายไปหรือถูกยึดครองไป ความจดจำเช่นนี้ยังมีอยู่ในบรรดาผู้รู้และผู้อาวุโส ของท้องถิ่น โดยเฉพาะความทรงจำที่ยังสืบสานถ่ายทอดกันในวงสนทนาในทหาของชาวบ้านว่า นายทหารคนใด นายตำรวจคนใด ผู้ว่าราชการจังหวัดคนใด นายอำเภอคนใด ผู้มีอำนาจในกรมทางหลวงและกรมกองอื่นใด คือผู้ที่ทำการอันมิชอบเหล่านั้น สิ่งนี้เป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์สังคมที่ไม่อาจนำชื่อเสียงเรียงนามของ บุคคลที่เป็นข้าราชการเหล่านั้นมาแสดงได้

สมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี การพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติที่ไม่ให้ความสำคัญ ของสังคมท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้คนจากภายนอกเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ของท้องถิ่นก็มีต่อมาอย่างสืบเนื่อง และมาถึงที่ทำการให้เกิดผลกระทบต่อโครงสร้างสังคมทีเดียว เพราะในช่วงเวลานี้เกิดบุคคลที่เป็นนายทุนท้องถิ่นขึ้น เช่น พ่อค้าในตำบล เจ้าของโรงสี เจ้าของโรงมันสำปะหลัง และธุรกิจอื่นๆ บุคคลเหล่านี้ค่อยเข้ามาแสวงหาตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและกำนัน โดยการย้ายเข้าไปอยู่ในชุมชนหมู่บ้านบ้าง หรือโดยการแต่งงานกับคนท้องถิ่นแล้วขยายกิจการเข้าไป เพราะตำแหน่งดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ตนมี โอกาสในการซื้อที่ดิน และการจัดการกับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นได้ ดังนั้น บรรดาตำแหน่งของ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ที่แต่เดิมเลือกมาจากผู้อาวุโสที่เป็นที่นับถือของชุมชน ได้เปลี่ยนมาเป็นพวกพ่อค้าและ นักธุรกิจแทน บุคคลเหล่านี้ก่อให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ขึ้น ทำให้ความซับซ้อนในสังคมหมู่บ้านและตำบลมีมาก ขึ้นในบางแห่งก็เป็นกลุ่มอิทธิพลที่มีความขัดแย้งกันเกิดบุคคลที่เป็นเจ้าพ่อหรือผู้ที่มีอิทธิพลอยู่เหนือกฎหมายขึ้น และบุคคลเหล่านี้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจเชื่อมโยงไปยังชุมชนบ้านและเมืองในท้องถิ่น อื่นด้วย โดยเฉพาะบุคคลเหล่านี้เป็นจำนวนมากเช่นกัน มีความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์กับบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ หรือผู้มีอิทธิพลทางการเมืองอันก่อให้เกิดผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและการเมือง ที่ต้องพึ่งพิงกัน

อย่างไรก็ตาม ในช่วงรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร นั้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และ วัฒนธรรมในสังคมท้องถิ่นในบทบาทก็ยังไม่ถึงภาวะสุดโต่ง เพราะเป็นช่วงเวลาในสมัยสงครามเย็นที่มี ขบวนการสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่เคลื่อนไหวอยู่ในชนบทเป็นเครื่องถ่วงดุลการเกิดเหตุการณ์เรียกร้อง ประชาธิปไตยที่ต่อต้านกับรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ นั้น ก่อให้เกิด ความหวาดกลัวในหมู่พวคนายทุนและการดำเนินการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภูมิภาคของทางรัฐบาลไม่ใช่บ่อย เพราะเป็นสมัยเวลาที่คนรุ่นใหม่ที่เป็นนักศึกษาและผู้นำประชาชนมีอำนาจ แม้กระทั่งหลังเหตุการณ์ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ อันเป็นช่วงเวลาที่มีอำนาจในการปกครองกลับเข้าสู่พวกทหาร ข้าราชการ และนายทุน พ่อค้าดั้งเดิม แล้วก็ตาม เพราะบรรดาคนรุ่นใหม่เหล่านั้นได้หนีเข้าไปอยู่ในป่าในชนบท ร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ แห่งประเทศไทยต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาล แต่ต่อมาเมื่อประเทศไทยสามารถสร้างความสัมพันธ์กับจีนคอมมิวนิสต์

ได้สำเร็จและทางราชการได้เจรจาประนีประนอมกับบรรดากลุ่มนักศึกษาและขบวนการประชาชนที่รักชาติที่เข้าไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้สำเร็จ ทำให้ความมั่นคงในเศรษฐกิจและสังคมดีขึ้น การพัฒนาทางเศรษฐกิจดังที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็กลับเข้ามามีบทบาทดังเดิม แต่ทว่าก่อให้เกิดการขยายตัวในชนบทอย่างรวดเร็วและสังคมในชนบทก็เข้าสู่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกวาระหนึ่งในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลได้สร้างระบบเงินผันจากส่วนกลางให้ไปช่วยผู้คนในชนบทในกิจการด้านสาธารณสุข เช่น การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน ขุดอ่างเก็บน้ำ ขุดคลองชลประทาน และลอกหนองบึง เพื่อให้ชาวบ้านได้มีรายได้อันเกิดจากค่าจ้างที่รัฐบาลออกให้ กิจกรรมเพื่อการสาธารณสุขโรคดังกล่าวนี้ แต่เดิมเป็นเรื่องที่ในแต่ละชุมชนต้องร่วมมือกันทำ โดยที่กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จะเกณฑ์หรือขอแรงชาวบ้านให้มาร่วมแรงกันทำเพราะเป็นกิจกรรมของชุมชนที่จะต้องดูแลกันเอง ไม่มีค่าจ้างและค่าแรงแต่อย่างใด เมื่อมีการผันเงินจากทางรัฐบาลมาให้เป็นค่าจ้างเพื่อให้เป็นรายได้ของชาวบ้านก็เป็นเหตุให้ประเพณีในการร่วมมือกันเองของชุมชนหมดไป ชาวบ้านเกิดการคาดหวังในเรื่องเงินทองขึ้นมาแทน แต่ที่ร้ายไปกว่านั้นคือเป็นเหตุให้บรรดาผู้ใหญ่บ้าน กำนัน มีโอกาสทำการทุจริตเบียดบังเงินที่ทางราชการให้มา สร้างความร่ำรวยให้แก่ตนเอง ยิ่งบรรดากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่เป็นพ่อค้าและผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจด้วยแล้ว เงินผันดังกล่าวก็ยิ่งนำไปเพื่อแบ่งให้แก่บุคคลที่เป็นลูกน้องและพรรคพวกของตนเองมากขึ้น เป็นการเสริมฐานะให้กลายเป็นผู้มีอิทธิพลในด้านเศรษฐกิจการเมืองของท้องถิ่นไป แต่ที่ร้ายไปกว่านั้นก็คือ ทำให้ตำแหน่งหน้าที่และบทบาทของผู้นำท้องถิ่นผิดเพี้ยนไป กลายมาเป็นเครื่องมือของทางส่วนกลางมากกว่าแต่เดิม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าระบบเงินผันตั้งแต่สมัยรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นมีส่วนสำคัญที่ทำให้โครงสร้างสังคมในระดับหมู่บ้านและตำบลเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง แต่อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้ก็ยังนับเนื่องการขยายตัวของหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ ยังอยู่ในกรอบของสังคมเกษตรกรรมที่ยังมีโอกาสที่จะพัฒนาโครงสร้างทางสังคมท้องถิ่นให้มีระเบียบแบบแผนและมีเอกลักษณ์ได้ เพราะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและกายภาพที่ย้ายผู้คนออกจากท้องถิ่นหรือการเข้ามาของคนในท้องถิ่นอื่นยังมีไม่มากพอ ขนาดและจำนวนของผู้คนในท้องถิ่นหนึ่งๆ ยังอยู่ในระดับที่ผู้คนจะสร้างความสัมพันธ์รู้จักมักคุ้นกันได้

จนกระทั่งสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี อันอยู่ในช่วงเวลาใกล้จะสิ้นสุดยุคสงครามเย็นที่ทางฝ่ายเสรีนิยมประชาธิปไตยกำลังได้ชัยชนะสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ สมัยนี้เป็นการเบ่งบานของประชาธิปไตยในประเทศไทยอย่างเต็มที่ เพราะรัฐบาลนี้มีนายกรัฐมนตรีที่ได้มาจากการเลือกตั้งที่เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในประเทศทำให้ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมืองเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะบรรดานักลงทุนต่างชาติ และรัฐบาลก็ให้ความสนใจในเรื่องการลงทุนทางอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ถึงกับประกาศนโยบายที่จะทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ทัดเทียมกับเกาหลีใต้ ญี่ปุ่น สิงคโปร์ ที่เดียว ได้มีการปรับราคาที่ดินขึ้นเป็นผลให้มีการซื้อที่ดินทางเกษตรกรรมของชาวบ้านชาวเมืองในท้องถิ่นต่างๆ มาสร้างเป็นโรงงานอุตสาหกรรมและนิคมอุตสาหกรรมขึ้นเกือบแทบทุกภูมิภาค ซึ่งเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว จนผู้คนในท้องถิ่นปรับตัวไม่ทัน สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ

๑. การขยายตัวของเมือง [Urbanization] เข้าไปยังพื้นที่ต่างๆ ที่เป็นแหล่งอุตสาหกรรม ซึ่งเห็นได้จากการกระจายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเชื่อมโยงด้วยถนนหนทาง การสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้า การสร้างศูนย์การค้า ธุรกิจ ตึกกระฟ้า โรงแรม รีสอร์ท สนามกอล์ฟ ระบบการขนส่งทั้งทางบกและทางอากาศ ซึ่งล้วนแต่เป็นโครงสร้างทางกายภาพใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน

๒. การเคลื่อนย้ายและการโยกย้ายถิ่นฐานของผู้คนเพื่อการทำงานในการพัฒนาอุตสาหกรรม

อันเป็นผลทำให้สภาพสังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมในระยะเปลี่ยนผ่าน [transitional society] จากสังคมเกษตรกรรมเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม

ผลที่เกิดขึ้นในขณะนี้ ก็คือการล่มสลายของสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิม ทั้งในด้านโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางสังคม ในด้านกายภาพนั้น ได้แก่ การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ที่เข้ามาทำลายสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่ยังเป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน อย่างเช่น การสร้างถนนผ่านชุมชนให้รถบรรทุก รถสิบล้อ วิ่งเข้าไปได้ การถมหนองน้ำและลำรางที่ผู้คนเคยใช้ประโยชน์จากน้ำ การจับปลาให้หมดไป แล้วสร้างอาคารทำการค้าธุรกิจเข้ามาแทนที่ หรือการสร้างบ้านจัดสรรขึ้นในบริเวณชุมชนเดิมที่แตกต่างไปจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของท้องถิ่น เพื่อให้คนกลุ่มใหม่เข้าไปอยู่ หลายๆ แห่งทีเดียวที่เกิดโรงงานขึ้นในพื้นที่ของตำบลหรือหมู่บ้านแต่เดิม แล้วมีการสร้างห้องแถวที่พักคนเป็นจำนวนมาก ที่ไม่ช้า ร้านค้า โรงนมม่านรูด ร้านอาหาร สถานที่เล่นสันทนาการ และสถานหย่อนใจอื่นๆ อีกมากมาย ทำให้เกิดความไม่เป็นระเบียบขึ้น เกิดมลภาวะเช่น จากกองขยะ น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติเน่าเสีย เป็นต้น ล้วนเป็นสิ่งที่เข้ากันไม่ได้กับสภาพแวดล้อมและชุมชนที่มีมาแต่เดิม เป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างทางสังคม นั่นคือ การเข้ากันไม่ได้ระหว่างกลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ใหม่กับกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่มาแต่เดิม ทำให้ต่างฝ่ายต่างอยู่ และไม่รู้จักกัน ในขณะเดียวกันผู้คนที่อยู่ในชุมชนแต่เดิมก็อาจโยกย้ายขายที่ และเคลื่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น เพราะปรับรับสภาพกับสิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นไม่ได้ ยิ่งในบางแห่งที่มีการสร้างเขื่อนชลประทานและอ่างเก็บน้ำด้วยแล้ว ก็ถึงกับมีการเวนคืนที่ดินทำให้ชุมชนที่เคยมีมาแต่เดิมโยกย้ายออกไปตามยถากรรม

เพราะฉะนั้น ในการออกไปศึกษาเก็บข้อมูลในด้านประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนในระดับอำเภอ จึงมีปัญหาคือว่าผู้คนที่อยู่ในระดับสังคมเมืองที่เกิดขึ้นดังที่กล่าวมาแล้วแต่ต้นนั้น คนส่วนใหญ่ไม่รู้จักกันไม่มีการสังสรรค์ทางสังคมที่จะทำให้เกิดสำนึกที่เป็นพวกเดียวกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ คนส่วนใหญ่ไม่สนใจอดีต ในบางแห่งไม่รู้จักแม้กระทั่งสถานที่สำคัญในระบบความเชื่อและพิธีกรรมของท้องถิ่น เช่น วัด พระสถูปเจดีย์ และศาลเจ้า ไม่สนใจในเรื่องราวของประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นในทางตำนานตลอดจนคำบอกเล่า คนส่วนใหญ่มุ่งแต่ความสำคัญของปัจจุบันและอนาคตในเชิงเศรษฐกิจและความต้องการทางวัตถุ และสิ่งที่โดดเด่นคือ ค่านิยมในเรื่องของชนชั้นได้เกิดขึ้นระหว่างคนรวยกับคนที่ด้อยโอกาส วัดวาอารามที่เคยเป็นศูนย์กลางในด้านวัฒนธรรมและสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย โบสถ์วิหารเก่าที่ดูแล้วไม่ทันสมัย ถูกรื้อลงเพื่อสร้างใหม่ให้ใหญ่โตกว่าเก่า โดยการบริจาคเงินทองเพื่อแสดงฐานะของปัจเจกบุคคล และการไปทำบุญและประเพณีพิธีกรรมที่วัด ก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลแต่ละครอบครัวมากกว่า แต่สิ่งที่โดดเด่นแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญก็คือ เมรุเผาศพที่มักสร้างอย่างสวยงามใหญ่โต อาจกล่าวได้ว่า ตัวอาคารและปล่องไฟที่สูงเห็นแต่ไกลนั้น ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของวัดในยุคใหม่ไป ซึ่งก็มีผลมาถึงการเผาศพที่กลายเป็นเรื่องกลุ่มไครกลุ่มมัน และมักเป็นพิธีกรรมที่โอ้อวดแสดงฐานะของครอบครัวมากกว่าการเชื่อเชิญให้เข้าร่วมแสดงความเห็นอกเห็นใจและให้กำลังใจของคนส่วนใหญ่ในชุมชน เช่นที่เคยมีมาแต่เดิม ในทุกวันนี้ ถ้าหากมีผู้รู้และสนใจถึงประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นแล้ว ก็คงจำกัดอยู่เฉพาะคนบางกลุ่มที่อยู่ในชุมชนมาแต่เดิมครั้งยังเป็นหมู่บ้านหรือเมืองเก่าเมืองโบราณ เพราะยังสามารถเล่าให้ฟังถึงตำนานและประวัติของสถานที่ได้ ส่วนคนรุ่นใหม่กลุ่มใหม่ที่สนใจก็มีอยู่บ้าง แต่สิ่งที่รู้ก็คือ ประวัติความเป็นมาเก่าๆ ครั้งยังเป็นชุมชนดั้งเดิมนั่นเอง หาได้รู้ถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดเป็นอำเภอในปัจจุบันไม่

สารบัญ

คำปรารภ

คำนำ

อารัมภบท

บทนำ

สภาพและสถานการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมของอำเภอในปัจจุบัน
การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ (ภาคเหนือ)

๑. อำเภอองไกรลาศ	จังหวัดสุโขทัย	๑
๒. อำเภอแม่สอด	จังหวัดตาก	๒๑
๓. อำเภอบ้านตาก	จังหวัดตาก	๔๙
๔. อำเภอเถิน	จังหวัดลำปาง	๗๔
๕. อำเภอสันกำแพง	จังหวัดเชียงใหม่	๙๐
๖. อำเภอป่าซาง	จังหวัดลำพูน	๑๑๕
๗. อำเภอจอมทอง	จังหวัดเชียงใหม่	๑๒๙
๘. อำเภอเชียงคำ	จังหวัดพะเยา	๑๕๐
๙. อำเภอสอง	จังหวัดแพร่	๑๗๑
๑๐. อำเภอลับแล	จังหวัดอุตรดิตถ์	๑๘๗
๑๑. อำเภอพิชัย	จังหวัดอุตรดิตถ์	๒๑๓

ภาคผนวก

คำสั่งนายกรัฐมนตรี ที่ ๕/๒๕๔๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

ที่ ๓/๒๕๔๑ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

รายนามผู้ให้ข้อมูล

คณะผู้จัดทำ

ก

ง

ช

๑

๑

๒๑

๔๙

๗๔

๙๐

๑๑๕

๑๒๙

๑๕๐

๑๗๑

๑๘๗

๒๑๓

๒๓๗

๒๓๘

๒๔๒

๒๔๕

๒๔๙

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์
(ภาคเหนือ)

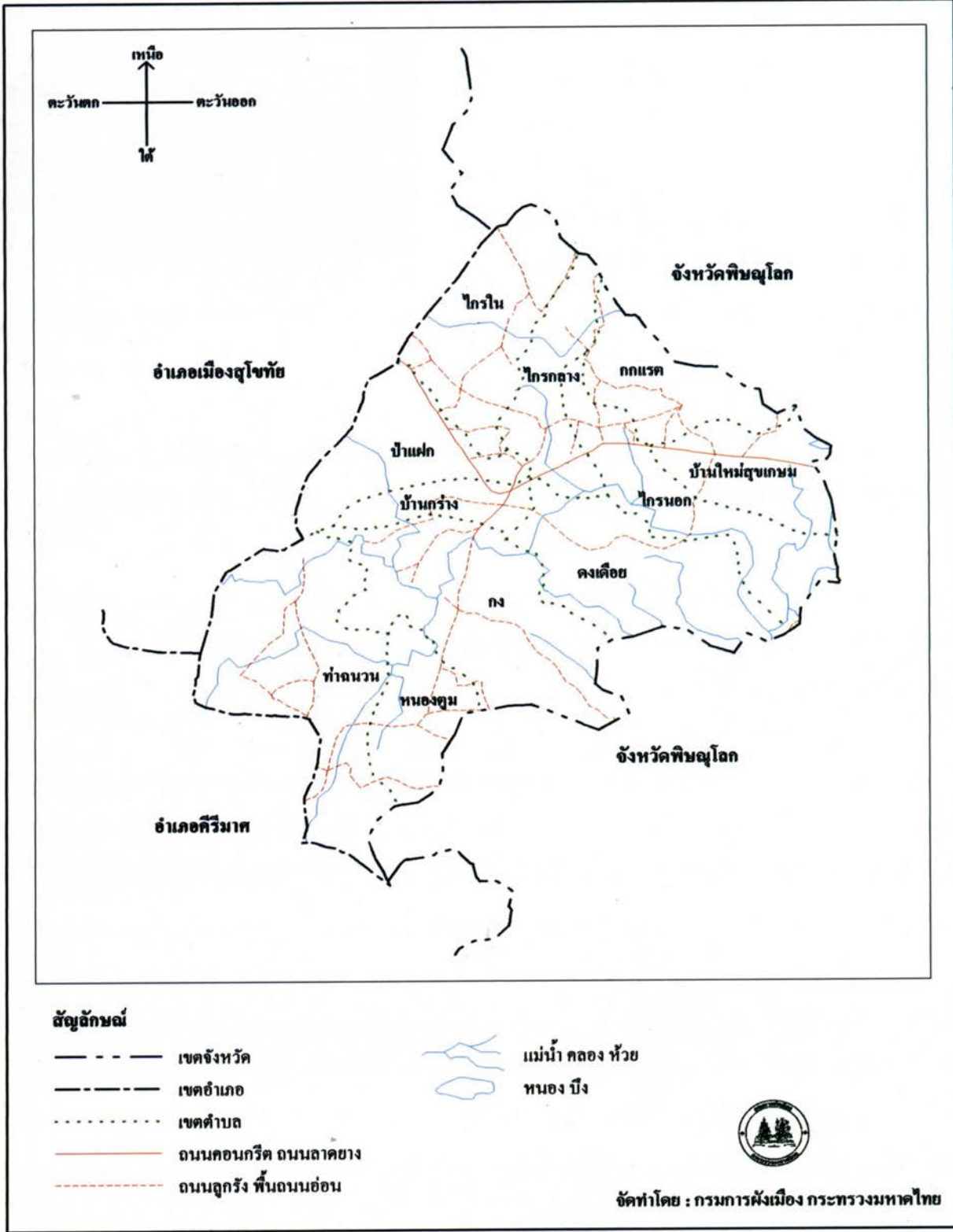

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์

แผนที่อำเภอองไทรลาค จังหวัดสุโขทัย

0 5 10 กิโลเมตร

๑ อำเภอองไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย

๑.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอองไกรลาศตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดสุโขทัย ห่างจากตัวจังหวัดสุโขทัยประมาณ ๒๑ กิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอคีรีมาศและอำเภอเมืองสุโขทัย ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอพรหมพิรามและอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก และทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมืองสุโขทัย

ที่ว่าการอำเภอองไกรลาศ

สภาพพื้นที่

อำเภอองไกรลาศมีเนื้อที่ประมาณ ๕๐๒,๓๘๒ ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ ๓๑๓,๗๕๐ ไร่ สภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูก มีลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำยมซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่สันเขาผีปันน้ำ จังหวัดแพร่ ไหลผ่านจากเหนือลงใต้ผ่านตัวอำเภอองไกรลาศ

การคมนาคมในอำเภอองไกรลาศระหว่างจังหวัด ตำบล และหมู่บ้าน สามารถติดต่อกันได้ทั้งทางบกโดยเส้นทางหลวงแผ่นดินและทางหลวงชนบท

ประชากรและอาชีพ

อำเภอองไกรลาศมีประชากรรวม ๖๗,๔๔๖ คน^{*} ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการประมงเป็นหลัก ที่ปลูกมากคือข้าวและพืชไร่ตามที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำยม พืชที่ปลูกมากที่สุดของอำเภอองไกรลาศได้แก่ ข้าวเจ้า ถั่วเหลือง ข้าวโพด และถั่วเขียว การประมงก็ได้แก่การทำประมงน้ำจืดทั่ว ๆ ไปในแหล่งน้ำธรรมชาติ

การปกครอง

อำเภอองไกรลาศแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๑ ตำบล^๑ ดังนี้คือ ไกรโน กง กกแรต ป่าแฝก ไกรนอก บ้านใหม่สุขเกษม ดงเดือย หนองตุม ไกรกลาง ท่าฉนวน และบ้านกว้าง

* ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^๑ สำนักบริหารการปกครองท้องที่ กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

๑.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

พื้นที่ในอำเภอกงไกรลาศเป็นที่ลุ่มต่ำ มีแม่น้ำยมไหลผ่านกลางจากทิศตะวันตกไปยังตะวันออก นั่นคือ เมื่อลำน้ำยมไหลผ่านตำบลธานีอันเป็นตัวจังหวัดสุโขทัยในลักษณะจากเหนือลงมาได้มายังบ้านวังเต่าเล่า แล้วไหลวกมาทางตะวันออก ผ่านบ้านท่าฉนวน บ้านย่านยาว บ้านวังหลวงมายังบ้านกงแล้วต่อไปยังบ้านท่าทราย บ้านหนองปรือ และบ้านท้ายเรือหัก ลงไปยังบ้านท่าข้าวแล้วลงไปทางทิศใต้เข้าเขตจังหวัดพิษณุโลกไปยังบ้านชุมแสงสงคราม ความแตกต่างกันระหว่างที่ลุ่มทางฝั่งเหนือและฝั่งใต้ของลำน้ำยมในเขตอำเภอกงไกรลาศก็คือทางฝั่งเหนือเป็นที่ลุ่มต่ำมากกว่า อีกทั้งมีหนองน้ำขนาดใหญ่คือ หนองไคร้อยู่ท่ามกลางบริเวณ ในขณะที่ทางฝั่งใต้ของลำน้ำยมเป็นที่สูงกว่าเล็กน้อยและมีลำน้ำลำคลองเล็ก ๆ ไหลลงมาจากที่สูงทางด้านใต้ในเขตอำเภอคีรีมาศและบางระกำไหลวกวนทั่วบริเวณ แล้วมาบรรจบกับลำน้ำยมบรรดาชุมชนทั้งหลายที่เกิดขึ้นในที่ราบลุ่มในเขตอำเภอกงไกรลาศนั้น ล้วนแต่มีอายุอย่างมากในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น และส่วนใหญ่ก็ตั้งแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา เพราะช่วงเวลานั้นได้มีการสถาปนาเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองสำคัญ ไม่ปรากฏร่องรอยของชุมชนขนาดใหญ่ในบริเวณนี้และการเกิดของชุมชนนั้น แบ่งออกได้เป็น ๓ อย่าง อย่างแรกเกิดขึ้นตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง อย่างที่สองเกิดขึ้นในบริเวณรอบหนองบึง และอย่างที่สามเกิดขึ้นตามทางถนน อาจกล่าวได้ว่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามลำน้ำลำคลองและรอบ ๆ หนองบึงนั้น เป็นสิ่งที่มีมาก่อน บรรดาที่เกิดขึ้นตามเส้นทางถนน แต่มักจะกระทบอยู่ในตำแหน่งที่ห่างกัน ผิดกันกับชุมชนที่เกิดตามเส้นทางถนนที่มีการขยายตัวจนเกิดความหนาแน่น

จากหลักฐานทางโบราณคดีชุมชนระยะแรก ๆ ในเขตอำเภอนี้ มีลักษณะการกระจายตัวจากทางตะวันออก จากเมืองพิษณุโลกมาตามลำน้ำลำคลองและเข้าไปตามหนองบึงมากกว่าที่จะมาทางด้านตะวันตก อันเป็นเขตเมืองสุโขทัย อันเนื่องมาจากพิษณุโลกเป็นเมืองใหญ่และสำคัญ ส่วนสุโขทัยอยู่ในสภาพของการหมดความสำคัญ เป็นเมืองเล็ก ๆ เท่านั้น แหล่งโบราณคดีที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในเขตอำเภอกงไกรลาศนั้นคือ วัดกงไกรลาศในเขตบ้านกง ซึ่งอยู่ริมฝั่งน้ำของแม่น้ำยมตรงที่เป็นคู้้งน้ำและมีเกาะอยู่กลาง การมีเกาะอยู่กลางเท่านี้ ไม่พบตามลำน้ำยมในที่อื่นที่อยู่ระหว่างบริเวณสุโขทัยกับพิษณุโลก ที่วัดกงไกรลาศมีโบสถ์เก่า มีเสมาหินและพระพุทธรูปขนาดเล็กที่มีอายุแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา แต่ชุมชนที่วัดกงไกรลาศตั้งอยู่นั้นอยู่ในลักษณะที่โดดเด่นห่างจากบรรดาชุมชนที่อยู่ตามริมฝั่งน้ำเดียวกันมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเมื่อแรกพัฒนาขึ้นนั้นอยู่บนเส้นทางคมนาคมทางน้ำจากเขตเมืองพิษณุโลกไปยังสุโขทัย การขยายตัวของชุมชนในเขตอำเภอกงไกรลาศที่สำคัญนั้น เกิดขึ้นตามลำน้ำลำคลองทางฝั่งเหนือของแม่น้ำยม โดยเฉพาะคลองเหมืองช้างที่มีบ้านไกรในบ้านไกรกลาง บ้านไกรนอก ตั้งอยู่

โดยมีวัดสำคัญคือ วัดโบสถ์เป็นวัดโบราณ แต่ความหนาแน่นของชุมชนมาเกิดขึ้นเมื่อมีการสร้างถนนศิริสวัสดิ์ผ่านบริเวณ ทำให้เกิดบ้านข่อยสองนาง บ้านหนองเต่า บ้านกว้าง และบ้านโพธิ์หอม โดยเฉพาะตัวอำเภอองไกรลาศนั้นตั้งอยู่ในเขตบ้านกว้างที่เดียว ทางฝั่งใต้ของแม่น้ำยม มีชุมชนเกิดขึ้นตามบริเวณใกล้หนองน้ำหลายแห่ง ที่สำคัญคือ บ้านหนองปรือ บ้านคลองแห้ง กลุ่มหนึ่ง บ้านหนองตุมกลุ่มหนึ่ง และบ้านหนองบัวอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นต้น

แต่เดิมอำเภอองไกรลาศมีฐานะเป็นเมือง แต่เมื่อจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลเห็นว่าไม่ถึงขนาดเป็นเมือง จึงยุบเป็นอำเภอ ต่อมาให้เปลี่ยนชื่อเป็น อำเภอบ้านไกร ตามชื่อดำบลที่ตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ในเวลานั้น ถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ ให้กลับเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอองไกรลาศตามเดิม ปัจจุบันที่ว่าการเดิม ซึ่งตั้งอยู่ตำบลง ขำรุดทรุดโทรมมาก ประกอบกับตั้งอยู่ห่างไกลสถานีตำรวจภูธรองไกรลาศถึง ๓ กิโลเมตร กระทรวงมหาดไทยจึงให้ย้ายไปตั้งที่ตำบลบ้านกว้าง ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

๑.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

เนื่องจากอำเภอองไกรลาศ อยู่เขตภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งติดต่อกับภาคกลาง สภาพสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ภาษา ชีวิตความเป็นอยู่ มีลักษณะผสมผสานระหว่างภาคเหนือ และภาคกลาง แต่ก่อนมาทางภาคกลาง มากกว่า วัฒนธรรมประเพณีเป็นไปตามคติทางพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิม และมีสิ่งที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือ คือ พระแม่ย่าซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดสุโขทัย เชื่อกันว่าพระแม่ย่าเป็นผู้คุ้มครองเมืองสุโขทัย และชาวสุโขทัยก็จะมึงานฉลองเรียกว่า งานพระแม่ย่า

งานพระแม่ย่า

จัดขึ้นประจำในเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี มีมหรสพ ลิเก ลำตัด สินค้ามากมาย วางขาย พิธีนี้จัดขึ้นในตัวจังหวัดพร้อมงานกาชาด

๑.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอองไกรลาศมีสถานที่สำคัญ ๆ ได้แก่ วัดทุ่งยาง ซึ่งเป็นวัดสำคัญของชุมชน นอกจากนี้ตัวอำเภอองไกรลาศยังมีร้านขายของที่ระลึกขึ้นชื่อของอำเภอคือ ร้านขายขนม ผิงรสอร่อย และขนมทองม้วน ซึ่งในตลาดองไกรลาศมีด้วยกันหลายร้าน

๑.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ประวัติความเป็นมาในอดีตของอำเภอองไกรลาศซึ่งรวบรวมและเรียบเรียงโดยนายสุธีร์ ภูวธรรมเพ็ชฌ์ ศึกษาธิการอำเภอองไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย เล่าไว้ว่าการตั้งเมืองในสมัยโบราณนั้น คนไทยเรานิยมตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลองหนองบึง เพราะไม่ขาดแคลนน้ำดื่มและน้ำใช้ตลอดทั้งสะดวกในการติดต่อซึ่งกันและกัน เมืองต่าง ๆ ก็ตั้งอยู่ชานอยู่กับเจ้าเมืองและถ้าเจ้าเมืองอยู่ที่ไหน มักจะตั้งที่ว่าการอยู่ที่บ้านของเจ้าเมืองเนื่องจากแต่ก่อนนั้นไม่มีที่ว่าการเช่นอย่างในปัจจุบัน สำหรับอำเภอองไกรลาศนี้เราหาประวัติความเป็นมาอย่างละเอียดไม่ได้ เพราะไม่มีใครบันทึกไว้จึงทำให้การค้นคว้าประวัติการตั้งเมืองได้ยากลำบากและการเขียนประวัติความเป็นมาจึงต้องอาศัยคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ การเขียนประวัติอำเภอองไกรลาศนั้น จะต้องอาศัยประวัติการตั้งเมืองสุโขทัยเพราะเมืองสุโขทัยเป็นเมืองแม่ ฉะนั้นจะต้องกล่าวประวัติเมืองสุโขทัยก่อน กล่าวคือ

เมืองสุโขทัย พงศาวดารเหนือและพงศาวดารโยนก พระยาพาลีราชได้มาตั้งและครองเมืองนี้เมื่อ พ.ศ. ๑๐๔๓ ถึงราว พ.ศ. ๑๔๐๐ พระยาธรรมราชาขึ้นครองเมืองสัชชนาลัย แล้วโปรดให้เจ้าอุโลกกุมารราชโอรสมาครองเมืองสุโขทัย เป็นพระยาศรีธรรมมาโคกราชเมื่อสิ้นรัชกาลแล้วก็มียกษัตริย์สืบต่อมาถึงพระยาอภัยคามินี พระยาอภัยคามินีออกจำศีลที่เขาใหญ่ (คือเขาหลวง) ได้นางนาค (ชาน้ำ) เป็นชาน้ำ ประสูติเจ้าอรุณกุมาร (พระร่วง) ให้แต่งงานอภิเษกเจ้าอรุณกุมารกับธิดากษัตริย์เมืองสัชชนาลัยแล้ว ต่อมาก็ได้ครองเมืองสัชชนาลัย ทรงพระนามว่าพระร่วง เมื่อพระร่วงมีพระชนมายุได้ ๔๐ พรรษาประมาณว่าในราว พ.ศ. ๑๕๖๐ ทรงมีบุญฤทธิ์เป็นอันมากขอมยกทัพมารบกวทนทรงสาปให้เป็นหินปราศัยและได้เมืองตองอู (เมืองเดิมเป็นของพวกกระเหรี่ยง) มาเป็นเมืองขึ้นแต่นั้นเมืองสัชชนาลัยก็เป็นราชธานีแทนกรุงสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๖๑๑ พระร่วงลงสรงน้ำจมน้ำตายไปที่แก่งหลวงเหนือ คือแก่งสักในลำน้ำยม พระเจ้าพสุจราชราชโอรสได้ครองราชสมบัติ รัชกาลนี้พระเจ้าพรหมเวียงชัยปรากฏการ เสด็จลงมาขับไล่ขอมและได้ธิดาของพระเจ้าพสุจราชคือนางปทุมเทวี เมื่อพระเจ้าพสุจราชสวรรคต พระธรรมไตรโลกเสวยราชแทนพระราชบิดาแล้วออกผนวชที่เมืองโอฆบุรี (พิจิตร)

ต่อมาราชวงศ์กษัตริย์เมืองสุโขทัยขาดสาย ขุนนางจึงประชุมปรึกษากันเลือกพระร่วงซึ่งบวชอยู่ที่วัดในเมืองสุโขทัย (เดิมชื่อนายร่วง) เป็นบุตรนายกองส่งส่วยน้ำเมืองลพบุรีขึ้นเป็นกษัตริย์เฉลิมนามว่า พระศรีจันทราธิบดี รัชกาลนี้ไทยกู้อิสรภาพได้จากขอม เพราะขอมต้องกลายเป็นหินเช่นรัชกาลพระร่วงอรุณกุมาร นครราชธานีของแคว้นแคว้นชะเลียงก็ย้ายจากเมืองสัชชนาลัยมาตั้งที่เมืองสุโขทัย เมื่อสิ้นรัชกาลพระร่วงส่วยน้ำแล้ว พ่อขุนศรีนาวนำถม เป็นเจ้าเมืองสุโขทัยต้องตกเป็นเมืองขึ้นขอม ขอมลมาดโหมธัญล่ำพวง มากำกับดูแล

ถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ พ่อขุนบางกลางท่าว กับพ่อขุนผาเมือง บุตรพ่อขุนศรีนาวนำถมจึงแย่งเมืองสุโขทัยได้จากขอม (หลักศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒) เมืองสุโขทัยได้เป็นนครราชธานีของไทยอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๘๘๐ ก็เข้าร่วมกับราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งหลัง พลเมืองแตกฉานล้มตายเป็นอันมาก

เมืองสุโขทัยเองก็ได้รับผลกระทบจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าไม่น้อยเช่นเดียวกัน ซึ่งต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะสามารถฟื้นตัวได้ดังเดิม แต่เมืองสุโขทัยยังคงความสำคัญในฐานะหัวเมืองภาคเหนือต่อมา และยังคงเป็นฐานกำลังในการสนับสนุนกองทัพไทยในการรบครั้งต่อ ๆ มามีได้ขาด แต่ร่องรอยและการบันทึกเกี่ยวกับเมืองสุโขทัยกลับขาดช่วงไปเป็นเวลา กว่า ๘ ปี

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ในปี พ.ศ. ๒๓๑๘ มีเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองสุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง ตอนที่เกิดสงครามครั้งใหญ่กับพม่า คือพม่าส่งแม่ทัพคนสำคัญชื่อ อะแซหุ่ญก็ ยกเข้ามาทางด่านแม่ละเมาตรงเข้ายึดเมืองตาก แล้วเดินทัพผ่านบ้านด่านลานหอยตรงมาเมืองสุโขทัย ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่ออะแซหุ่ญก็เดินทัพมาเมืองตากนั้น จักรมการเมืองสวรรคโลกได้ ๒ คนถามได้ความว่า “พระยาเสือ” (พระยาเสือ คือ เจ้าพระยาสุรสีห์) เจ้าเมืองพิษณุโลกไม่อยู่ เนื่องจากคุมกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ยังไม่กลับ โดยให้กองทัพหน้าลงมาตั้งอยู่ที่บ้านกงธานี (คือตรงที่เมืองสุโขทัยใหม่ในปัจจุบันนี้) ที่ริมแม่น้ำยมใหญ่ ส่วนตัวอะแซหุ่ญก็เองตั้งทัพที่เมืองสุโขทัย ซึ่งในครั้งนั้นเข้ายึดเมืองได้โดยง่าย ไม่มีผู้ใดต่อสู้ขัดขวางเพราะเจ้าเมืองสุโขทัยคุมกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ร่วมกับเจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ จึงไม่มีผู้ใดอำนวยความสะดวกต่อสุพม่า

เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้ทราบข่าวศึก จึงยกทัพกลับจากเชียงใหม่พอลถึงเมืองพิษณุโลกก็รวบรวมกองทัพหัวเมืองยกเข้าตีพม่า กองหน้าของเจ้าพระยาสุรสีห์อันมีพระยาสุโขทัย พระยาอัครวงค์ เจ้าเมืองสวรรคโลกและพระยาพิชัย ได้เข้าตีกองหน้าของพม่าซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านกงธานี ส่วนเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกตามไปตั้งอยู่ที่บ้านไกรป่าแฝก (บ้านไกร คือ ตำบลไกรนอกและบ้านป่าแฝกคือ ตำบลป่าแฝก อำเภอองไกรลาศ) พม่ายกพลเข้าปะทะกองทัพพระยาสุโขทัยแตกถอยกลับไป แล้วยกตามไปตีจนถึงค่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้สู้รบกันอยู่ ๓ วันเจ้าพระยาสุรสีห์เห็นกำลังของพมามากนักเกรงจะถูกล้อมจึงถอยกลับไปยังเมืองพิษณุโลก

เรื่องราวของเมืองสุโขทัยในสมัยกรุงธนบุรีมีปรากฏแต่เพียงครั้งเดียวดังที่กล่าวมานี้

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่า เมืองสุโขทัยเป็นเมืองใหญ่ ไม่มีผู้คนพอที่จะรักษาทั้งเมืองเดิมก็ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกจะรักษาต่อสู้อันยาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปตั้งเมืองใหม่ที่บ้านธานีริมแม่น้ำยม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๙ การย้ายเมืองใหม่ไปตั้งที่บ้านธานีนี้ ไม่ได้ทำป้อมปราการแต่อย่างใด ทั้งนี้คงจะเห็นว่าเมืองสุโขทัยขาดความสำคัญลงไปกว่าเดิมมาก และทั้งผู้คนก็ร่อยหรอลงไปไม่สามารถจะตั้งให้เป็นเมืองใหญ่อย่างเดิมได้อีก

เมื่อกรุงสุโขทัยซึ่งตั้งเป็นราชธานีนี้เป็นที่ลุ่มมาก ปรากฏว่าถึงฤดูน้ำเหนือหลากน้ำได้ท่วมทุกปี ทั้งอยู่ลึกจากทางคมนาคมเข้าไปมาก ผู้ที่อยู่ต่างถิ่นจึงไม่นิยมเข้าไปตั้งทำมาหากินเหมือนเมืองพิษณุโลกและเมืองนครสวรรค์เพราะฉะนั้นตัวเมืองจึงไม่สามารถจะขยายให้ใหญ่โตกว้างขวางออกไปได้ สภาพของเมืองนี้จึงเจริญขึ้นอย่างช้า ๆ และเมื่อเทียบกับจังหวัดอื่นบางจังหวัด เช่น จังหวัดนครสวรรค์แล้วจะเห็นได้ว่าเมืองสุโขทัยเจริญช้ากว่ากันมากเนื่องจากความสำคัญของเมืองสุโขทัยลดน้อยลงไปในตัวเอง จึงเมื่อคราวเศรษฐกิจตกต่ำในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ยุบเป็นอำเภอครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เรียกว่า “อำเภอนานี้” แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็น “อำเภอสุโขทัยธานี” ขึ้นอยู่กับจังหวัดสวรรคโลก สุโขทัยต้องถูกลดฐานะลงเป็นอำเภอเช่นนี้นานถึง ๗ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๒ จึงกลับตั้งเป็น “จังหวัดสุโขทัย” ขึ้นอีกและคงเป็นจังหวัดเรื่อยมาจนกระทั่งบัดนี้ (ตรี อมาตยกุล, เมืองทองของไทย, ๒๔๘๗, หน้า ๔๔ - ๔๘)

ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๐ (ตรงกับ ร.ศ. ๑๒๖) ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อ “แขวง” เป็น “อำเภอ” “แขวงกงไกรลาศ” จึงได้เปลี่ยนเป็น “อำเภอกงไกรลาศ” ขึ้นกับเมืองสุโขทัยตามเดิม

ครั้นเมื่อถึง พ.ศ. ๒๔๕๙ (ตรงกับ ร.ศ. ๑๓๕) ทางราชการได้เปลี่ยนคำว่า “เมือง” เป็น “จังหวัด” ดังนั้นเมืองสุโขทัยจึงเรียกว่า “จังหวัดสุโขทัย” และเมืองสวรรคโลกจึงเปลี่ยนและเรียกว่า “จังหวัดสวรรคโลก” แล้วเปลี่ยนตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองเป็น “ผู้ว่าราชการจังหวัด” (ผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะกรรมการจังหวัดชุมพร, จังหวัดชุมพร, ๒๕๐๐, หน้า ๒๕)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อ “อำเภอกงไกรลาศ” เป็น “อำเภอบ้านไกร” และได้ย้ายที่ว่าการอำเภอเดิมที่ตั้งอยู่บนเกาะกงเล็ก ๆ ไม่เหมาะสมเพราะในฤดูฝนน้ำท่วมการไปติดต่อราชการไม่สะดวกต้องข้ามฟาก จึงย้ายมาตั้งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำยม ห่างจากที่ว่าการเดิม ๑๕ เส้น ถ้านับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศอยู่บนเกาะนั้น ๒๓ ปี (สังศักดิ์ สายปัญญา, ผืนแผ่นดินไทย) การย้ายที่ว่าการอำเภอครั้งนั้น หลวงบุรี ไทยพิทักษ์ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอบ้านไกร

ครั้งวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทางราชการได้ยุบจังหวัดสุโขทัยลงเป็น “อำเภอธานี” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอสุโขทัยธานี” ขึ้นกับจังหวัดสวรรคโลก “อำเภอบ้านไกร” จึงต้องไปขึ้นกับจังหวัดสวรรคโลกด้วย ตรงกับสมัยพระประสงค์เกษมราษฎร์ ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดและผู้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอบ้านไกร ขณะนั้นคือขุนอภิธานสุรพันธ์

พ.ศ. ๒๔๗๖ ทางราชการ ได้เปลี่ยนนามตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็น “ข้าหลวงประจำจังหวัด” (ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๒, ๒๕๐๗, หน้า ๒, หน้า ๑๑๐) และพระประสงค์เกษมราษฎร์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัด

พ.ศ. ๒๔๘๒ พระอนุমানสารกรรม ดำรงตำแหน่งข้าหลวงประจำจังหวัดสวรรคโลก ทางราชการได้ยุบจังหวัดสวรรคโลกตั้ง “จังหวัดสุโขทัย” (ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๓, หน้า ๑๓๙๔) จึงโอนอำเภอเมืองสวรรคโลกไปขึ้นกับจังหวัดสุโขทัยและเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอสวรรคโลก” และในปีเดียวกันนี้ทางราชการเห็นว่า “อำเภอบ้านไกร” เดิมเป็นเมืองทางประวัติศาสตร์จึงให้กลับเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอกงไกรลาศ” ตามเดิมอีก และขณะนั้นนายเปลี่ยน สิทธิเวช ดำรงตำแหน่งนายอำเภอกงไกรลาศ

พ.ศ. ๒๔๙๕ ทางราชการได้เปลี่ยนนามตำแหน่ง “ข้าหลวงประจำจังหวัด” เป็นตำแหน่ง “ผู้ว่าราชการจังหวัด” (ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๒, ๒๕๐๗, หน้า ๑๑๐) ตรงกับนายเชื้อม ศิริสนธิ์ ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย

ครั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ นายเอื้อน รงค์ทอง ดำรงตำแหน่งนายอำเภอกงไกรลาศได้พิจารณาเห็นว่าบริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอหลังตลาดตำบลลงนั้นคับแคบ และไม่สามารถขยายได้ครั้งถึงฤดูฝนน้ำท่วมไม่เหมาะสมที่จะตั้งที่ว่าการอำเภอ และในขณะนั้นอาคารที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศชำรุดทรุดโทรมมาก ประกอบกับตั้งอยู่ห่างไกลสถานีตำรวจอำเภอกงไกรลาศถึง ๓ กิโลเมตร จึงทำเรื่องขออนุญาตกระทรวงมหาดไทยขอย้ายที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศ จากหมู่ ๑๐ ตำบลลงไปตั้งริมถนนสิงหวัฒน์ (ถนนสาย ๙) หลักกิโลเมตรที่ ๒๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลบ้านกร่าง กระทรวงมหาดไทยอนุมัติให้ย้ายที่ว่าการได้เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ (ราชบัณฑิตยสถาน, อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย เล่ม ๒ หน้า ๒) จึงได้ย้ายไปใช้หอสมุดประชาชนอำเภอกงไกรลาศเป็นที่ทำการชั่วคราว ซึ่งตรงกับสมัยที่นายเชื้อม ศิริสนธิ์ ดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย มีเนื้อที่ทั้งสิ้น ๒๕ ไร่ ที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศหันหน้าไปทางทิศเหนือ

ครั้งต่อมาทางราชการ ได้ให้งบประมาณสร้างอาคารที่ว่าการอำเภอกงไกรลาศแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗

ความหมายของคำว่า “กงไกรลาศ” “กง” หมายถึง จักร “ไกรลาศ” หมายถึง สีขาว ดังนั้น อำเภอกงไกรลาศ จึงหมายถึง จักรที่มีสีขาว

ชุมชนดั้งเดิมเป็นคนไทยในพื้นที่ที่อยู่กระจัดกระจายตามพื้นที่ต่าง ๆ เนื่องจากอำเภอกงไกรลาศมีทำเลดี เป็นที่ราบลุ่ม ต่อมาจึงมีคนเชื้อสายจีนและลาวโฉบเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ด้วย ชุมชนเดิมจะอาศัยอยู่บริเวณบ้านทางตลาด และตำบลป่าแฝก ส่วนบริเวณบ้านน้ำเรือง ตำบลท่าฉนวน บ้านเนินหัวและตำบลกง ส่วนใหญ่จะเป็นพวกลาวโฉบที่อพยพมาจากจังหวัดลพบุรี โดยทางเรือ และประมาณ ๔๐ ปีที่ผ่านมาบางส่วนที่อพยพมาจากจังหวัดสิงห์บุรี สุพรรณบุรี โดยทางบก นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่มาประกอบอาชีพค้าขายและต่อมาอพยพมาตั้งถิ่นฐานในอำเภอกงไกรลาศ เป็นการถาวรอีกด้วย ทำให้คนในตลาดส่วนใหญ่เป็นพวกที่มีเชื้อสายจีนจนถึงในยุคปัจจุบัน

สำหรับพวกลาวโฉบ เป็นชนชาติไทยพวกหนึ่งที่ตำบลวางสี มณฑลยูนนานและตั้งเกียอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๐ มีบางส่วนอพยพจากจังหวัดสุพรรณบุรีโดยมีนายฉุย หรือนายฉุน สิงห์รอ เป็นหัวหน้าอพยพมาอยู่ที่ข่อมตาล ตำบลท่าฉนวน และได้ที่ดินทำกินคนละ ๒ ไร่ พวกที่มาจากเขาย้อยก็จะอยู่ที่บ้านประตูเฒ่า เนินหัว ตำบลกง บางส่วนอพยพไปอยู่ที่อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก และจังหวัดพิจิตร ชุมชนดั้งเดิมตำบลทางตลาด จะเป็นท้ายเมืองสุขุขทัย แต่เดิมจะชื่อว่าหมู่บ้านไกร จะมีทั้งไกรนอก ไกรกลาง และไกรใน จึงเคยถูกเรียกว่าอำเภอบ้านไกร ในอดีตจะมีการส่งสินค้าไปกรุงเทพฯ โดยผ่านจุดนี้ไปลำน้ำยม น่าน และแม่น้ำเจ้าพระยาและวัดเก่าแก๋ในตำบลทางตลาดเคยเป็นสถานที่ที่ขุดพบพระพุทธรูปเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๗ ผู้ที่ขุดพบคือ นายคิม แสนโกสั๊ก ครูใหญ่ในสมัยนั้น และในปัจจุบันพระพุทธรูปดังกล่าวประดิษฐานอยู่ที่อำเภอดิรัจฉิม

ภาพวาดจากความทรงจำ รูปอำเภอกงไกรลาศหลังเก่า
ฉลองอำเภอกอง ๑๐๐ ปี

พ.ศ. ๒๔๓๗ อำเภอกงไกรลาศ ตั้งอยู่บริเวณบ้านหัวเกาะ ตำบลกง มีแม่น้ำยมล้อมรอบเรียกว่าอำเภอบ้านไกร ชาวบ้านในสมัยนั้นจะอาศัยอยู่ในแพ ซึ่งมีพื้นเพมาจากพระนครศรีอยุธยาที่มีเชื้อสายจีนมาเพื่อค้าขาย ในช่วงแรก ๆ จะอยู่ในกลุ่มชาวจีนแต่จิวได้แก่ แซ่ตั้ง แซ่จิ่ง และชาวจีนไหหลำได้แก่ แซ่ด่าน นอกจากนี้ยังมีชาวจีนแคะ ได้แก่ แซ่เซี่ยะ ที่ชุมชนบ้านไกรนี้

พอถึงฤดูน้ำหลาก ระดับน้ำท่วมสูง ไม่สะดวกในการดำรงชีพ ต่อมาจึงได้มีการย้ายที่ว่าการอำเภอไปอยู่ฝั่งตรงข้ามกับหัวเกาะห่างจากที่เดิมประมาณ ๒๐๐ เมตร และเปลี่ยนชื่อจากอำเภอบ้านไกรเป็นอำเภอกงไกรลาศ สำหรับที่ตั้งที่ว่าการอำเภอปัจจุบันอยู่ห่างจากตำแหน่งเดิมประมาณ ๒,๕๕๐

เมตรอยู่ในเขตตำบลบ้านกว้าง สาเหตุที่ต้องย้ายที่ว่าการอำเภอเนื่องจากการคมนาคมทางบกเริ่มมีบทบาทสำคัญในการสัญจรระหว่างกัน และบริเวณที่ตั้งที่ว่าการอำเภอเดิมจะถูกน้ำท่วมทุกครั้งเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ถนนที่เข้าสู่ที่ว่าการอำเภอจะถูกน้ำท่วมด้วย ทำให้เกิดความเสียหายต่อการสัญจรไปมาและการประกอบอาชีพเป็นอย่างมาก แต่เดิมเป็นท่าเรือที่ใช้ขนส่งสินค้าจากกรุงเทพฯ มาขึ้นที่ท่านี้โดยมีการใช้ เรือลากจูงมาครั้งละประมาณ ๑๐ ลำ อาจจะใช้ เรือกลไฟไปลากเรือเอี่ยมจุ่นอีกทีหนึ่งนอกจากนี้บริเวณบ้านกวงยังเป็นจุดลงเรือของชาวบ้านเพื่อเดินทางไปยังอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลกอีกด้วย

เนื่องจากลำน้ำยมนี้มีสาขาหลากหลาย คนในอดีตจึงได้อาศัยลำน้ำยมนี้ใน *การเดินทาง* เป็นหลักและนอกจากจะใช้เพื่อการสัญจรแล้ว ยังใช้ประโยชน์ในทางการค้าด้วย โดยเฉพาะในหน้าน้ำแต่ก็ไม่ค่อยง่ายนักเพราะผู้ที่เดินทางสัญจรไปมาจะต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการเดินเรือและแข็งแรงเพราะไม่เช่นนั้นอาจเกิดอุบัติเหตุและอันตรายได้ง่าย เนื่องจากกระแสน้ำแรงและสภาพเกาะแก่งมีให้เห็นโดยทั่วไป ประกอบกับมีกระแสน้ำวนด้วย

สมัยก่อนจะเป็นเรือแจว ส่วนเรือรับจ้างจะมี “เรือเครื่องบัก” ที่รับจ้างทั้งขนคนและขนสินค้า อัตราค่าโดยสารในสมัยนั้น ๓ บาทต่อคน หากรวมสินค้าด้วยก็เป็น ๕ บาท เรือรับจ้างจะมาขึ้นที่ “ท่าเรือบ้านกวง” ซึ่งในสมัยนั้นท่าเรือดังกล่าวจัดเป็นศูนย์กลางของการขนส่งและเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชน และที่ท่าเรือจะมีกรรมกร (จับกัง) คอยรับจ้างขนสินค้าระหว่างท่าเรือกับตลาดเป็นจำนวนมาก ต่อมามี “เรือทุ่น” (เป็นเรือรับจ้างที่มีหลังคาเป็นสังกะสีโค้งกลางลำเรือเพื่อกันแดดและกันฝนซึ่งอัตราค่าโดยสารจะถูกกว่าเรือเครื่อง แต่แล่นช้ากว่า หากชาวบ้านจะไปสุโขทัยก็ต้องไปขึ้นที่ท่าเรือประเสริฐ เวลานั้นน้ำเรือก็จะสามารถเข้ามาถึงท่าเรือได้เลย แต่ถ้าเป็นหน้าแล้งชาวบ้านต้องนั่งเกวียนหรือเดินไปลงเรืออีกทอดหนึ่ง หรืออาจนั่งเกวียนเทียมวัวหรือเดินเท้าไปถึงตลาดได้ด้วย แต่ก็ใช้เวลานาน เช่น ที่ตำบลท่าฉนวนต้องใช้เวลาเดินประมาณ ครึ่งวันจึงจะถึง

ถนนสายแรกที่สร้างในอำเภอเป็นถนนสายในชื่อถนนนรานุกุลกิจ สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๖๕ หรือ ๒๔๖๙ (ไม่แน่ชัด) เป็นถนนที่สร้างโดยหลวงนรานุกุลกิจ (พ.ศ. ๒๔๖๒ - ๒๔๖๙) นายอำเภอขณะนั้น ต่อมาในสมัยนายอำเภอขุนอภิธานสุรพันธ์ (พ.ศ. ๒๔๗๒ - ๒๔๗๖) ได้มาเป็นผู้ปรับปรุงซ่อมแซมและสร้างถนนเชื่อมต่อโดยใช้งบประมาณจากคำรัชชูปการ ถนนสายนี้สร้างโดยใช้แรงงานคนโดยไม่ต้องเสียงบประมาณ ถนนสายนี้สร้างจากบ้านกวงไปบ้านป่าแฝกบ้านไกรในและหนองโพ เข้าบ้านสวนจากบ้านสวนเข้าห้วยرابซึ่งเป็นที่ตั้งของสวนหลวง ร.๙ ในปัจจุบัน ลักษณะถนนเป็นถนนดิน หรือที่เรียกว่าทางเกวียนใช้สำหรับขนสินค้า การเดินทางทั่ว ๆ ไปใช้ทางเท้าด้วย

ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ มีการสร้างถนนดินเพื่อเดินทางไปอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก และในปี

พ.ศ. ๒๔๘๔ มีการพัฒนาเป็นทางลูกรัง ซึ่งเป็นเส้นทางที่ญี่ปุ่นใช้ในการเดินทางไปแม่สอด และต้องพักค้างแรมที่เหมืองช้าง ตำบลป่าแฝก ถนนสายนี้บริเวณสี่แยกบ้านกงเดิมจะใช้ชื่อว่า "สี่แยกบ้านกลาง" มีนายถึก คิวะนานนท์ เป็นผู้บริจาคที่ดินให้ ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๖ กรมทางหลวงได้ทำการลาดยางในถนนสายดังกล่าวเป็นหย่อมๆ และผิวจราจรค่อนข้างแคบ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมาได้มีการขยายผิวจราจรจนในปัจจุบัน

บ้านเรือนยกพื้นสูงบนเกาะกลางน้ำม หน้าอำเภอกงไกรลาศ

เส้นทางคมนาคมในอำเภอกงไกรลาศ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นต้นมาถือได้ว่าการเดินทางระหว่างกันทางบกเป็นสิ่งที่เข้ามามีบทบาทต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นอย่างมาก และมีผลทำให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในแพเริ่มลดน้อยลง และอพยพเคลื่อนย้ายมาปักหลักถาวรบนบกแทน รถยนต์เริ่มใช้ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้แก่ เชฟของนายชิงเซย (ชาวจีน) รถเชฟนี่เป็นเครื่อง ๔ สูบใช้น้ำมันเป็นรถโดยสารที่วิ่งไปจังหวัดสุโขทัย วันละ ๑ เที่ยว สำหรับรถยนต์ที่ใช้ไปจังหวัดพิษณุโลกก็มีวันละ ๑ เที่ยว ถ้าเดินทางไปจังหวัดพิษณุโลกต้องพักค้างที่พิษณุโลก ๑ คืน สำหรับการเดินทางไปกรุงเทพฯ ต้องค้างที่พิษณุโลก ๑ คืนเช่นกันเพื่อ ต่อรถไฟที่พิษณุโลก ลงมากรุงเทพฯ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีรถของนายใหญ่ ภูมิประพัทธ์ เป็นรถยนต์ใช้ถ่านและพัฒนามาเป็นรถลูกช้าง (รถสีฟ้า) ใช้น้ำมันเบนซินและพัฒนามาจนถึงปัจจุบัน และในปัจจุบันการคมนาคมในอำเภอกงไกรลาศ สามารถเดินทางได้อย่างทั่วถึง ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ มีรถโดยสาร

ปรับอากาศสายแรกเข้ามาสู่อำเภอกงไกรลาศ คือรถโดยสารที่มาจากพิษณุโลก ผ่านอำเภอกงไกรลาศไปจังหวัดสุโขทัย จังหวัดกำแพงเพชร และจังหวัดนครสวรรค์

อาชีพหลัก ของอำเภอกงไกรลาศ คือ การเกษตร ทำนา ทำไร่ ทำประมงน้ำจืด เนื่องจากมีแม่น้ำลำคลอง และห้วย มาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเคยรับสั่งว่าอำเภอกงไกรลาศ เป็นแอ่งกะทะสามารถเป็นพื้นที่รับน้ำจากแม่น้ำยมได้ นอกจากนี้บางส่วนประกอบ

อาชีพรับจ้างทั่วไป ในอดีตนั้นชาวบ้านงไกรลาศที่อาชีพทำนาทั้งหมด ประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมาเริ่มมีการประกอบอาชีพทำไร่ เช่นไร่อ้อย เหลือง มีการเลี้ยงปลาในบ่อเลี้ยง ได้แก่ ปลาตูก ตะเพียนสวย และมีการทำไร่นาสวนผสม เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๘ นายเจียน จวนสุข ชาวตำบลหนองตุม อำเภอองไกรลาศได้ริเริ่มปลูกกล้วยน้ำหว่านว่าเป็นอาชีพ จึงทำให้มีผู้ประกอบอาชีพนี้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากและเป็นตำบลที่ปลูกมากที่สุดในจังหวัด

การทำนาในอดีตเป็นการทำเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือน หากมีเหลือก็จะนำมาขายและใช้แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน อดีตการทำนาใช้วิธีหว่าน เพราะสภาพพื้นดินเป็นที่ลุ่ม น้ำหลากอยู่นาน จึงต้องเป็นนาหว่านเหมือนกับจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกว่า “ข้าวนางลอย” ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นข้าวนาดำโดยจะปลูกข้าวในที่ดอนซึ่งต้องใช้แรงงานมากกว่านาหว่าน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการทำนาของอำเภอองไกรลาศ ส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกข้าวนาหว่านโดยเป็นข้าวหอมมะลิ ประเพณีการลงแขก เริ่มหมดไปตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๐ โดยเปลี่ยนมาเป็นการจ้างแรงงานแทน

การผลิตน้ำปลาจากปลาสวายก็เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านตำบลองไกรลาศมาช้านานแล้ว โดยจำหน่ายในราคาขวดละ ๒๐ - ๒๕ บาท นอกจากนี้ตำบลองยังมีชื่อเสียงในการทำปลาร้าซึ่งทำจากปลาช่อน และปลาเค้าอีกด้วย แต่ปัจจุบันปริมาณปลาที่ใช้ในการทำน้ำปลา และปลาร้าเริ่มลดน้อยลงอันส่งผลต่อการประกอบอาชีพนี้ในอนาคตด้วย

อาชีพดั้งเดิมของคนในตำบลองและตำบลฉนวน ร้อยละ ๙๐ ทำการประมงบริเวณริมแม่น้ำยม โดยใช้วิธีทอดแห ตีอวน สมัยนั้นมีปลาชนิดดีตัวสีขาว ทั้งนี้เนื่องจากในเรื่องของปลากับน้ำ ให้สังเกตว่าแม่น้ำยมเป็นแม่น้ำที่มีน้ำขุ่น และมีป่าละเมาะมาก ปลาที่อยู่ในลุ่มน้ำขุ่นจึงมีสีขาวหากเป็นปลาที่อยู่ในน้ำใสตัวปลาจะสีขุ่น ปลาที่หาได้ชุกชุมสมัยนั้นได้แก่ปลาเนื้ออ่อน ปลาบ้า ปลาชะโด ปลากะพง (เหมือนปลาช่อน) ปลาอิทก (ขนาดใหญ่เท่าปลารบึก

ท้องทุ่งนาที่องไกรลาศ ผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ริมแม่น้ำยม

ตลาดรับซื้อปลาที่ตัวอำเภอองไกรลาศ ในอดีตเคยคึกคักอย่างมาก

น้ำหนักตัว ๑๐๐ - ๒๐๐ กิโลกรัม คนถื่นนี้แต่ก่อนไม่รู้จักปลาบึก รู้จักแต่ปลาอิทก เวลาหามต้องใช้เชือกร้อยโดยใช้ไม้ไผ่เป็นลำเป็นคานหาม)

การทำประมงในอำเภอกงไกรลาศแต่ก่อน ชาวประมงจะอยู่อาศัยกันในแพ โดยใช้ไม้บวบ (ไม้ไผ่) มาหนุนแพให้ลอยมีทั้งแพชนิด ๒ บวบกับชนิด ๓ บวบ การมัดบวบใช้ไม้ไผ่ ๕๐ ลำ มามัด ๑ มัด เท่ากับ ๑ บวบ ถ้าคนมีฐานะใช้ไม้เนื้อแข็งพาดบวบทำพื้นและฝาห้องก็มี หรือใช้ฝาแฝง เสือลำแพนยาด้วยน้ำมันยาง หลังคามุงแฝก หากผู้นั้นฐานะไม่ดีจะใช้ เสือไม้ไผ่ บางหลังใช้ฝาไม้สัก ก็มี การใช้น้ำของชาวแพจะใช้วิธีแกว่งสารส้มเพื่อให้น้ำใส เดิมนั้นแพหมดไปแล้วเพราะน้ำแม่น้ำยมแห้งโดยเฉพาะช่วงเดือนมีนาคม - เมษายน (ในปัจจุบันแล้งมาก เด็ก ๆ สามารถใช้แม่น้ำยมเป็นสนามเตะฟุตบอล จนเรื่องแพร่กระจายไปถึงสื่อมวลชน ที่วีช่อง ๗ มาทำข่าวนี้ด้วย) จากการแห้งของน้ำทำให้ไม้บวบแตก ผุ น้ำเข้าบวบ ๆ ก็จม จากแพ จึงกลายเป็นบ้านเรือนบนบกในที่สุด

พวกเขาอาชีพประมงต้องมีการไหว้ครูของเครื่องมือที่ใช้ในการประมง ซึ่งเรียกกันว่า “ครูแห” “ครูอวน” การไหว้ครูดังกล่าวเรียก “วั้ครู” ทำกันทุกปี ในพิธีจะมีการทำเครื่อง เช่น ไม้ไหว้ ใช้ไก่ต้ม ปลาหนึ่งหรือต้ม มีดอกไม้ ๓ สีสามดอก รูปเทียน สุรา เอาใส่ถาดมาวางพร้อมเครื่องมือทำประมง (แห อวน) พิธีทำตอนบ่าย ตั้งเครื่อง ๓๐ นาทีแล้วเรียกชาวบ้านมากินอาหารด้วย ส่วนมากพวกเขาประมงเป็นคนพื้นบ้านเดิมเสีย ๘๐ เปอร์เซ็นต์ พิธีนี้ปัจจุบันไม่มีแล้ว

บ้านชาวประมงริมแม่น้ำยมที่อำเภอกงไกรลาศ

ในปัจจุบันมีการทำสวนฝรั่ง ปลูกถั่วฝักยาว มะระ มะเขือ แตงกวา พริกสดทุกชนิดขายส่งตลาดไท สำหรับมะเขือเทศสีแดงคล้ำ ส่งขายจังหวัดเชียงใหม่ และเชียงใหม่จัดบรรจุหีบห่อส่งขายญี่ปุ่นอีกต่อหนึ่ง แตงกวา มะระ ส่งขายจังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก กรุงเทพฯ ส่งขายต่างประเทศบ้างคือ ไต้หวัน และจีน การแปรรูปกล้วยน้ำว้า เผือก (เผือกเริ่มนำมาแปรรูปเมื่อประมาณ ๓ ปีที่ผ่านมา) โดยการนำมาฉาบ อบเนย ขายทั่วไปและมีการขายส่งไปที่ประเทศสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี จีน และไต้หวัน โดยการผ่านพ่อค้าคนกลางที่มารับซื้อถึงที่กล้วยน้ำว้าของอำเภอกงไกรลาศเป็นสินค้าวัตถุดิบที่ส่งมาขายให้อำเภอบางกระทุ่มจังหวัดพิษณุโลกมากกว่า ๑๐ ปีแล้ว เพราะกล้วยน้ำว้าจากกงไกรลาศขึ้นชื่อว่าเป็นกล้วยชนิดดี เป็นกล้วยไส้ขาวไม่มีเม็ด หวานมาก ปัจจุบันชาวบ้านยังมีการทำกล้วยตากจากพลังแสงอาทิตย์ด้วย

การทำทองม้วนและขนมฝิง เป็นอาชีพที่เกิดขึ้นในอำเภอกงไกรลาศเมื่อประมาณ ๒๐ ปี มาแล้วต้นตำรับของขนมฝิง มาจากจังหวัดเพชรบุรี โดยคุณยายปิ่น แพทยกุล ซึ่งเป็นภรรยาของข้าราชการที่อยู่ในอำเภอกงไกรลาศ เป็นผู้นำมาสอนและเผยแพร่ให้แก่ชาวกงไกรลาศจนมีชื่อ

การทำขนมฝักรังที่กิ่งไกรลาส

ขนมฝักรังแม่ประตู่ชาย

เสียงเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปจนทุกวันนี้ ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๖ แม่สงวน เหลืองสุวรรณ ได้ริเริ่มทำทองม้วนขึ้นเป็นรายแรกของตำบล และในปี พ.ศ. ๒๕๒๓ นายอาษา เมฆสุวรรณ ได้นำทองม้วนของแม่สงวน เหลืองสุวรรณขึ้นทูลเกล้าถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี และได้นำไปออกงานที่งานกาชาดที่สวนอัมพร ทุกปี ปัจจุบันกลุ่มแม่บ้านของอำเภอกิ่งไกรลาสก็มีการทำทองม้วนขายในนามของกลุ่มด้วย ขนมฝักรังที่มีชื่อเสียงมากเคยออกรายการของสถานีวิทยุโทรทัศน์ช่อง ๗ คือ “ขนมฝักรังแม่ประตู่ชาย” ของคุณติ่ม สาเหตุที่ได้ชื่อว่า “แม่ประตู่ชาย” เนื่องจากมีลูกค้าต่อคิวแย่งกันซื้อเป็นจำนวนมากจนเจ้าของร้านคือ คุณติ่มต้องแม่ประตู่ซึ่งเป็นบานไม้พับให้เหลือช่องเล็ก ๆ จึงขายให้แก่ลูกค้า (ปัจจุบันร้านนี้ก็ยังมีแม่ประตู่อยู่ไม่เปิดกว้างเหมือนร้านอื่น ๆ ทั่วไป)

อาชีพจักสานเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่ชาวอำเภอกิ่งไกรลาสการจักสานในอำเภอกิ่งไกรลาสเป็นการจักสานโดยใช้ไม้ไผ่สีสุก ส่วนใหญ่ผลิตภัณฑ์จะเป็นประเภทของใช้ในครัวเรือนตำบลที่ทำมากได้แก่ ตำบลดงเตอย ซึ่งเป็นตำบลที่น้ำท่วมถึงเป็นประจำ ส่วนใหญ่ผู้จักสานจะเป็นผู้ชาย เป็นการทำให้ขายส่งไม่ขายปลีกในหมู่บ้าน โดยจะมีคนในหมู่บ้านมารับไปขาย (พวกนาโบ) ที่จังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก ไม้ไผ่ในตำบลดงเตอยเองมีไม่เพียงพอต้องไปซื้อไม้ไผ่จากตำบลอื่น ในราคาลำละ ๒๐ บาท (ผู้ซื้อต้องตัดและขนเอามาเอง)

นอกจากนี้ในอำเภอกิ่งไกรลาสยังมี “อาชีพนาโบ” ซึ่งมีมาประมาณ ๑๐ กว่าปีแล้ว “นาโบ” เป็นชื่อที่ชาวกิ่งไกรลาสเรียกพวกที่ทำเฟอร์นิเจอร์ซึ่งไม่ได้ทำเองแต่ไปรับมาอีกทอดหนึ่งแล้วนำไปขายยังต่างถิ่นทั่วไป โดยในครั้งแรก ๆ จะใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะ ต่อมาประมาณ ๗

- ๘ ปีที่ผ่านมาได้พัฒนาเป็นรถยนต์บรรทุกเล็ก (ปิ๊กอัพ) แทน ประเภทของสินค้าจะมีความหลากหลายมากขึ้น ไม่ได้มีเฉพาะเฟอร์นิเจอร์อย่างเดียวเท่านั้น โดยจะมีสินค้าทางการเกษตรด้วย ได้แก่ ผลไม้ พลาสติก มีลักษณะเป็นการขายส่ง เช่น ส่งเข้ากรุงเทพฯ ที่ปากคลองตลาด ส่งที่จังหวัดขอนแก่น เพชรบูรณ์โดยรถจะออกประมาณ ๒๐.๐๐ น. ถึงปลายทางประมาณ ๐๔.๐๐ น. จากนั้นจะตีรถกลับ และเคยมีการนำขบวนไปขายส่งให้กับชาวใต้หวันและส่งไปที่อำเภอพรหมพิรามด้วย แต่ปัจจุบันการขายขบวนมีปริมาณลดลงมาก ในปัจจุบันมีผู้ประกอบการอาชีพนี้มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ หมู่ ๑ ตำบลดงเตี้ย อำเภอกงไกรลาศ หากจะหาความหมายทั่วไปของอาชีพ “นาโย” นี้ก็คือ อาชีพพ่อค้าเร้นนั่นเอง

เคยมีคำกล่าวว่า “อยากมั่งมีไปอยู่ศรีสำโรง อยากฉิบหายตายโหงไปอยู่กงไกรลาศ” ทั้งนี้เนื่องจากอำเภอศรีสำโรงมีความอุดมสมบูรณ์มาก ในขณะที่อำเภอกงไกรลาศเคยเป็นพื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมอยู่เป็นประจำ ทำให้ปลูกอะไรไม่ได้ ในช่วงประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๖ - ๒๕๑๐ มีนักเลงหัวไม้มาก เคยมีสถิติผู้ถูกฆ่าตายในอำเภอนี้ถึง ๓๘ คนต่อเดือน นักเลงหัวไม้ไม่มีทั้งที่มาจากสุโขทัย และพิษณุโลก และคนพื้นที่อำเภอกงไกรลาศเอง โดยจะมารวมกันอยู่ที่นี้เรียกว่า สุมโจร ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ นักเลงหัวไม้หรือสุมโจรได้หมดไปเนื่องจากมาตรการเด็ดขาดของภาครัฐ และการวิสามัญฆาตกรรมของตำรวจ คนที่เป็นสื่อในความหมายของชาวกงไกรลาศ จะมี ๒ ความหมาย คือ สื่อที่หมายถึงคนที่ดีแต่มีจิตใจนักเลง ใจกว้าง มีลักษณะของผู้นำคนลักษณะเช่นนี้จะได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน สำหรับความหมายที่ ๒ จะหมายถึงพวกที่มีฐานะยากจน มีสันทานในการปล้นเป็นพวกมิจฉาชีพและส่วนใหญ่จะเป็นคนต่างถิ่นมิใช่คนพื้นเพของอำเภอกงไกรลาศ

ประมาณ ๑๐ ปีที่แล้วมาอำเภอกงไกรลาศเป็นพื้นที่ที่มีงูเห่าชุมมากที่สุด สามารถทำรายได้ให้แก่ผู้มีอาชีพจับงูเห่าขายได้เป็นอย่างดี ราคาตัวละร้อยกว่าบาท เมื่อจับได้จะขังใส่ลัง จากนั้นจึงจะนำไปขาย งูเห่าที่จับได้จะส่งไปขายตามร้านอาหารในกรุงเทพฯ ปัจจุบันงูเห่ายังมีอยู่บ้างแต่ลดปริมาณลงแล้ว

ในอดีตเป็นอำเภอที่ได้ชื่อว่า กลางหาวมีแมงดา กลางดินมีน้ำมัน แต่ในปัจจุบันแมงดาไม่มีให้เห็นแล้ว สำหรับบ่อน้ำมันนั้นถือว่าเป็นพื้นที่หรือเป็นบ่อน้ำมันแห่งแรกของประเทศไทย อยู่ที่หมู่ ๑๑ บ้านประตูเฒ่า ตำบลกง มีชื่อเรียกว่าประตูเฒ่า เพราะโครงสร้างเป็นเนินมีหินมาก ขุดลำบาก เป็นบ่อน้ำมันที่เจาะขึ้นเป็นแห่งแรกจะมีการสูบน้ำขึ้นมาใช้จากบ่อนี้บ้างเป็นบางครั้ง หากมีการสูบน้ำมันที่ลานกระบือ บ่อน้ำมันที่นี้ก็เคลื่อนไหวด้วย เนื่องจากบ่อน้ำมันนี้จะมีสายที่เชื่อมโยงกับบ่อน้ำมันบริเวณลานกระบือด้วย ปัจจุบันถือว่าเป็นบ่อน้ำมันสำรองและกระทรวงอุตสาหกรรมมีการส่งภาชีบำรุงท้องที่ให้กับองค์การบริหารส่วนตำบลกง ปีละประมาณ ๒๐ ล้านบาท

ปัจจุบันอำเภอองไกรลาศมีปริมาณการปลูกข้าวได้มากที่สุด มีบ่อน้ำบาดาลที่ประชาชนขุดใช้เอง โดยไม่ต้องใช้งบประมาณของรัฐ มีการทำนา ๒ - ๓ ครั้ง/ปี สืบเนื่องมาจากการมีเขื่อนนเรศวรและการมีระบบชลประทานในพื้นที่ นอกจากนี้ที่บ้านกง ยังมีชื่อเสียงในเรื่องของปลาเนื้ออ่อน ปลาสร้อยอีกด้วย

ในเรื่อง **การศึกษา** เด็กจะเรียนหนังสือตามวัด เริ่มจากวัดท่าทราย วัดกง วัดท่าฉนวน และวัดสงฆ์คาราม จนปี พ.ศ. ๒๔๗๔ มามีโรงเรียนที่ตั้งขึ้นเปิดสอนตามหลักสูตรภาคบังคับของกระทรวงศึกษาธิการ ชื่อโรงเรียนกง ๑ ราษฎร์อุทิศ (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนบ้านกง) โดยมีขุนสวัสดิ์ สวัสดิ์ เป็นผู้อุทิศที่ดินให้และประชาชนเป็นผู้ช่วยกันสร้าง มีนายบุญมา ปรีชาชาญ เป็นครูใหญ่คนแรก การเปิดสอนครั้งแรกมีถึงระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ และมีนักเรียนหญิง - ชาย ตั้งแต่ครั้งแรกที่เปิดสอน ต่อมามีการตั้งโรงเรียนขึ้นอีก ๔ โรงเรียนคือ โรงเรียนบ้านท่าทราย โรงเรียนบ้านไกรใน โรงเรียนบ้านไกรกลาง โรงเรียนบ้านไกรนอก (วัดโบสถ์) ตามลำดับ จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนราษฎร์ธรรมศาสตร์วิทยาชั้นในอำเภอองไกรลาศ เปิดสอนถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๓ มีเด็กนักเรียนมาเรียนมากส่วนใหญ่เป็นลูกของคนที่มีเชื้อสายจีน และลูกของข้าราชการ หากจบมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ต้องการจะศึกษาต่อจะไปศึกษาต่อที่จังหวัดสุโขทัยคือ โรงเรียนสุโขทัยวิทยาคม (โรงเรียนชาย) และโรงเรียนอุดมดาราณี (โรงเรียนหญิง) การเดินทางไปเล่าเรียนจะใช้วิธีการเดินด้วยเท้า และจะไปพักอาศัยระหว่างที่เรียนที่วัดไทยชุมพล วัดราษฎร์ธานี หรือที่บ้านญาติพี่น้อง และจะกลับบ้านตัวเองในวันหยุด ชาวองไกรลาศบางส่วนจะส่งลูกหลานไปเรียนที่จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นโรงเรียนจีนสอนหนังสือจีนกลางคือ โรงเรียนชินหมีน และโรงเรียนเจียนหมีน เนื่องจากคนในตลาดร้อยละ ๙๐ เป็นคนจีน การสอนในโรงเรียนเป็นการสอนเบื้องต้น ในการอ่าน พูด เขียนหากจะเรียนสูงขึ้นต้องไปเรียนต่อที่ฮ่องกง สำหรับในจังหวัดสุโขทัย ก็มีโรงเรียนจีนด้วย ชื่อว่าโรงเรียนกวางตง แต่ไม่เป็นที่นิยม เจ้าของโรงเรียนคือขุนธรรมรัตนวรหะ ชาวองไกรลาศในอดีตนั้นไม่นิยมส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือ โดยอ้างเหตุผลว่า จำเป็นต้องให้มาช่วยเป็นแรงงานในครัวเรือน แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนความคิดนี้ไปแล้ว

ปัจจุบันโรงเรียนในอำเภอองไกรลาศมีถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ แต่บิดามารดา ยังนิยมส่งลูกหลานไปเรียนที่สุโขทัยวิทยาคม จังหวัดสุโขทัย และส่งไปเรียนที่จังหวัดพิษณุโลก ใครสะดวกที่ไหนก็จะส่งลูกหลานไปเรียนที่นั่น แต่ส่วนใหญ่จะนิยมไปเรียนที่พิษณุโลกมากกว่า

วิถีชีวิต แต่เดิมน้ำกลางหมู่บ้านเป็นสถานที่พบปะสังสรรค์และจัดงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น การเล่นช่่วง การเล่นเตย นางสุ่ม นางดั่ง นางลิงลม เป็นต้น ต่อมาเมื่อไฟฟ้าและ

น้ำประปาเข้าถึงหมู่บ้าน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ก็เกิดสิ่งอำนวยความสะดวกขึ้นมาและทำให้วิถีชีวิตของชาวกรลาศเปลี่ยนแปลงไป

อำเภอกรลาศมีกลุ่มลาวโซ่งกระจุกตัวอยู่เป็นกลุ่ม ดังนั้นลาวโซ่งจะมีการรักษาวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านได้เป็นอย่างดี และบางอย่างยังเป็นเอกลักษณ์ของลาวโซ่ง เช่น ประเพณีการเลี้ยงผีบ้าน การเลี้ยงข้าวใหม่ ซึ่งยังคงสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน ส่วนลักษณะการแต่งกายที่ถือว่าเป็นเอกลักษณ์ของชาวลาวโซ่งก็คือ การไปงานศพ งานแต่งงาน หรือแม้กระทั่งงานขึ้นบ้านใหม่ ชาวลาวโซ่งจะใส่เสื้อผ้าสีดำ โดยถือว่า “สีดำ” เป็นสีอมตะของความรัก เมื่อไปงานพิธีชาวลาวโซ่งจะใส่ผ้า (ทั้งผ้าถุงและเสื้อ) ด้านที่ไม่ดี (ด้านในของผ้าโดยกลับตะเข็บ) แต่ถ้าไปงานศพก็จะใส่สีดำแต่เป็นด้านดีและสวมเสื้อที่เรียกว่า “เสื้อฮี”

การเลี้ยงผีบ้าน สำหรับบ้านที่มีฐานะดีหน่อย ก็จะมีการเลี้ยงผีบ้าน ๒ - ๓ ปีครั้งหนึ่งบ้านของชาวลาวโซ่งจะเลี้ยงหมูไว้ ๑ ตัว เมื่อมีพิธีไหว้ผีบ้าน ก็จะฆ่าหมูมาทำพิธี “เสนเรือน” หรือ “เสนเรือ” โดยนำหมูดิบ ๆ มาเสน (คนที่หาหมูไปไหว้จะต้องเป็นลูกเขยหรือหลานเขยของบ้านนั้น) โดยไปเสนที่ “กะล้อห้อง” เป็นมุมหนึ่งของบ้านเจาะเป็นปล่อง เวลาจะเสนเรือนก็นำเครื่องเช่นใส่ภาชนะคล้าย ๆ กรวย หย่อนลงไปในปล่องนั้นโดยเชื่อว่าเป็นการให้ผู้ตายแล้วก็มีคนไปคอยรับของนั้นอยู่ข้างล่าง

ในการบวชเมื่อก่อนที่กรลาศจะมีบทเพลงพื้นบ้าน ของบ้านป่าแฝก บ้านไกรนอก บ้านกลาง วัดกง ใช้ร้องเวลาแห่ภาคเป็นการร้องแก้กันระหว่างชาย - หญิง บางครั้งก็ร้องกันสด ๆ แต่ปัจจุบันสูญหายไปเกือบหมดแล้วจะมีให้เห็นบ้างก็ที่บ้านไกรนอก เพราะชาวบ้านปัจจุบันนิยมใช้เครื่องบรรเลงแทน การร้องเพลงแห่ภาคสู้เสียงของเครื่องไม่ได้ จึงเลิกกันไป

การสวดมนต์ปลาช่อน ใช้สวดในช่วงที่ฝนแล้งหรือฝนทิ้งช่วงนานผิดปกติ (ซึ่งต่างจากการแห่นางแมวเพราะเป็นพิธีที่เกี่ยวกับสงฆ์ด้วย และมักจะทำกันเมื่อมีการทำพิธีขอฝนวิธีอื่น ๆ แล้วไม่ได้ผล) มักจัดกันที่ท้องนาซึ่งไม่ห่างจากวัดและบ้านเกินไป จะมีการจัดงาน ๓ วันมีพิธีสงฆ์ทั้งเช้าเย็นโดยการจุดธูปธูปแล้วใช้ดินเหนียวมาปั้นเป็นรูปปลาช่อน ปลาอื่น ๆ หอย เต่า ฯลฯ เพื่อขอฝนและแจ้งให้เทวดารู้ว่าตอนนี้ชาวบ้านเดือดร้อน สัตว์น้ำกำลังจะตาย เทวดาจะได้บันดาลให้ฝนตก

การแห่นางแมว จะจัดกันภายในหมู่บ้าน โดยสานกระทอ (ตะกร้าหวายทรงสูงสานแบบตาห่าง) สอดด้วยคานหามและนำแมวไปใส่ ส่วนใหญ่นิยมใช้แมวตัวเมีย ปัจจุบันไม่มีพิธีนี้แล้ว

การบัดริ่งความเสียบาล เป็นการขับไล่ภูติผีปีศาจสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ และเป็นการสร้างขวัญให้กับผู้ป่วยโดยมีความเชื่อว่า ถ้าสิ่งชั่วร้ายหนีออกไปจากตนแล้ว ต่อไปผู้ป่วยก็จะมีแต่หายวันหายคืน

พิธีรับขวัญข้าวเมื่อเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวจะมีข้าวบางส่วนที่ตกอยู่ตามท้องนาจึงต้องมีการทำพิธีรับขวัญข้าวให้มาอยู่ในที่เดียวกัน โดยนำกระบุงใส่ข้าวสุก (ข้าวปากหม้อ) ข้าวแดงงา (ข้าวเหนียวดำผสมกับงาดำ) ข้าวเหนียวแดง ข้าวเหนียวขาว ขนมต้ม ทำพิธีกลางทุ่งนาของแต่ละคน มักทำกันวันอังคารโดยนำกระบุงไปวางในนาเรียกขวัญในนา แล้วหันหลังกลับบ้านพร้อมทั้งคอนกระบุงกลับบ้านด้วย และห้ามทักกับใครจนกว่าจะถึงบ้านเพราะกลัวว่าขวัญจะไม่ถึงบ้านแล้วไปวางบนยุงเพื่อให้ทำมาค้าขึ้น คนส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนทำพิธี

ความเชื่อในเรื่อง “**แรกตักข้าว**” โดยการตักข้าวจากยุงครั้งแรกเพื่อนำไปสีหรือขายก็แล้วแต่จะต้องดูวัน เพราะแต่ละวันจะมีผีประจำวันในจำนวนที่ไม่เท่ากัน หากมีผีมากก็จะมาแย่งกินข้าวมาก เช่น แรกตักในวันขึ้น ๓, ๕, ๗, ๙ ค่ำ นั้นจะดี แต่ถ้าตักในวันขึ้น ๒ ค่ำ ผีจะกินด้วย ๓ คนเป็นต้น สำหรับคนแรกตักจะต้องเป็นคนที่เกิดปีมะโรงหรือมะเส็งเท่านั้น เพราะสัตว์ประจำปีนี้ไม่กินข้าว ห้ามให้คนปีชวดตัก เพราะกลัวข้าวหมดเร็วและเวลาตักควรใช้กระดองเต่าก็จะยิ่งดี เพราะข้าวจะได้หมดช้า ๆ ปัจจุบันก็ยังทำพิธีนี้ให้เห็นกันอยู่

การปิดทองสงฆ์หลวงพ่อโต ในวันเพ็ญเดือน ๔ ในงานจะมีการเล่นลำตัด เพลงฉ่อย ลิเก แต่ปัจจุบันกลายเป็นวงดนตรีแทน

สลากภัต ในช่วงเดือนเมษายน - พฤษภาคม จะเป็นสลากภัตมะม่วง เพราะช่วงนั้นมะม่วงมีมากชาวบ้านจะนึ่งข้าวเหนียวมาแล้วนำมะม่วงมา ๑ ตะกร้าเพื่อถวายพระ พระจะมาจับสลากเพื่อรับสิ่งของที่ชาวบ้านนำมาถวาย นอกจากนี้ยังมีสลากภัตข้าวหลาม ในช่วงปลายเดือนธันวาคมหรือต้นมกราคม เพราะเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะว่างงานและช่วงนั้นข้าวใหม่จะหอมมัน ขณะเดียวกันไม้ไผ่ก็อ่อนพอดี จึงเป็นช่วงที่เหมาะสมแก่การเผาข้าวหลาม ชาวบ้านจะนำข้าวหลามไปถวายพระเพื่อให้พระจับสลากเหมือนกัน

ความเชื่อเรื่องการคลอดลูก ที่อำเภอองไกรลาศ ในสมัยก่อนใช้หมอดำแยประจำหมู่บ้านคลอดเสร็จจะอยู่ไฟด้วยฟืนมีกระโจมอบ การเตรียมอยู่ไฟต้องเตรียมฟืนก่อนโดยหันฟืนหน้า ๔ - ๕ x ๘๐ เซ็นติเมตร ต้องใช้ไม้เนื้อแข็งมาวางตั้งสูงเป็นวงกลมตากแดดเหมือนจอมปลวกให้แห้ง ผู้หญิงหลังคลอดต้องอยู่ไฟ โดยการนอนบนแคร่ไม้ไผ่สับผาก ๓ แผ่นมาวาง ๓ อัน แล้วเอาผากไปวางบนจุดหน้าเตียง ผู้นอนต้องเอาท้องเข้าหาไฟ ถ้าเมื่อยใช้วิธีกลับหัวกลับหาง ห้ามไม่ให้พลิกตัวเพื่อให้ท้องเข้าหาไฟตลอด ถ้าท้องสาวต้องอยู่ไฟ ๑๕ วัน

เพลงประจำที่หนุ่มสาวจะขับร้องเมื่อพบกันที่บ่อน้ำในบริเวณที่ไปตักน้ำหรืออาบน้ำ ในทำนองต่อว่าต่อขาน จะเป็นเพลงที่ร้องเล่นพร้อมกรับ ปัจจุบันเพลงนี้ก็ยังคงมีอยู่ คือ **หนุ่มรูปหล่อกินน้ำบ่อลิมน้ำฝน อย่าไปรักเขาเลยพ่อหน้มน เรามั่นจนเขาถึงไม่แล ไกรในไม้ใช้พวกกลางนา ไ้พวกเดินมาเรียกว่า “ไกรนอก”**

คนจังหวัดสุโขทัย รวมทั้งอำเภอกงไกรลาศ ต้องการให้มีเขื่อนแก่งเสือเต้น เพราะปัจจุบันในระหว่างเดือนตุลาคม - พฤศจิกายน น้ำจะหลากมาจากทางเหนือท่วมไร่นา บ้านเรือน พอเดือนธันวาคม - มกราคม น้ำจะแห้งฝั่ง พอเข้าเดือนมีนาคม - เมษายน น้ำจะแห้งขอด หากมีเขื่อนก็จะสามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งได้ จากอำเภอศรีสำโรงถึงอำเภอกง ปัจจุบันได้สร้างฝายน้ำล้นเป็นบางช่วงแต่ไม่มีน้ำไหลมาให้กักเก็บ ที่มีเก็บไว้ได้ก็ไม่เพียงพอกับความ ต้องการด้านการเกษตร ตำบลศรีสำโรงกับอำเภอเมืองฯ สูบน้ำไปใช้ในการปลูกยาสูบ อำเภอ กงปลูกพืชไร่ และการทำนาปรังปัจจุบันน้ำแม่น้ำยมจะมีหลากเดือนเดียวคือเดือนมกราคม ชาวบ้านจะแย่งกันสูบน้ำจนแห้งเพื่อใช้ในการเกษตรของตน แม่น้ำยมยังเป็นแม่น้ำเดียวที่ไม่มี เขื่อนในภาคเหนือ สมัยก่อนฝนตกต้องตามฤดูกาลไม่เดือดร้อน แม่น้ำยมก็ไม่เคยแห้ง ถ้าน้ำ สมบูรณ์จะทำนาปรังได้ถึง ๒ ครั้ง สำหรับพวกที่อยู่ริมตลิ่ง ปัจจุบันคนในเขตริมน้ำตำบลกง ตำบลฉนวน ตำบลคงเดือย จะช่วยกันทำระบบ ดินไหลทรายมูล โดยใช้แรงคนเอากระสอบ ทรายกันกลางแม่น้ำทำเป็นฝายน้ำล้นช่วยตัวเองชั่วคราว และซื้อไม้ยูคาลิปตัสมาปักแล้วเอาถุงฟิง สูง ๒ เมตร ช่วงเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ ต้องทำฝายนี้เตรียมไว้ ช่วงเดือน กรกฎาคม - สิงหาคม น้ำมาจะท่วมสูงถ้าสูไม่ไหวก็ปล่อยพัง

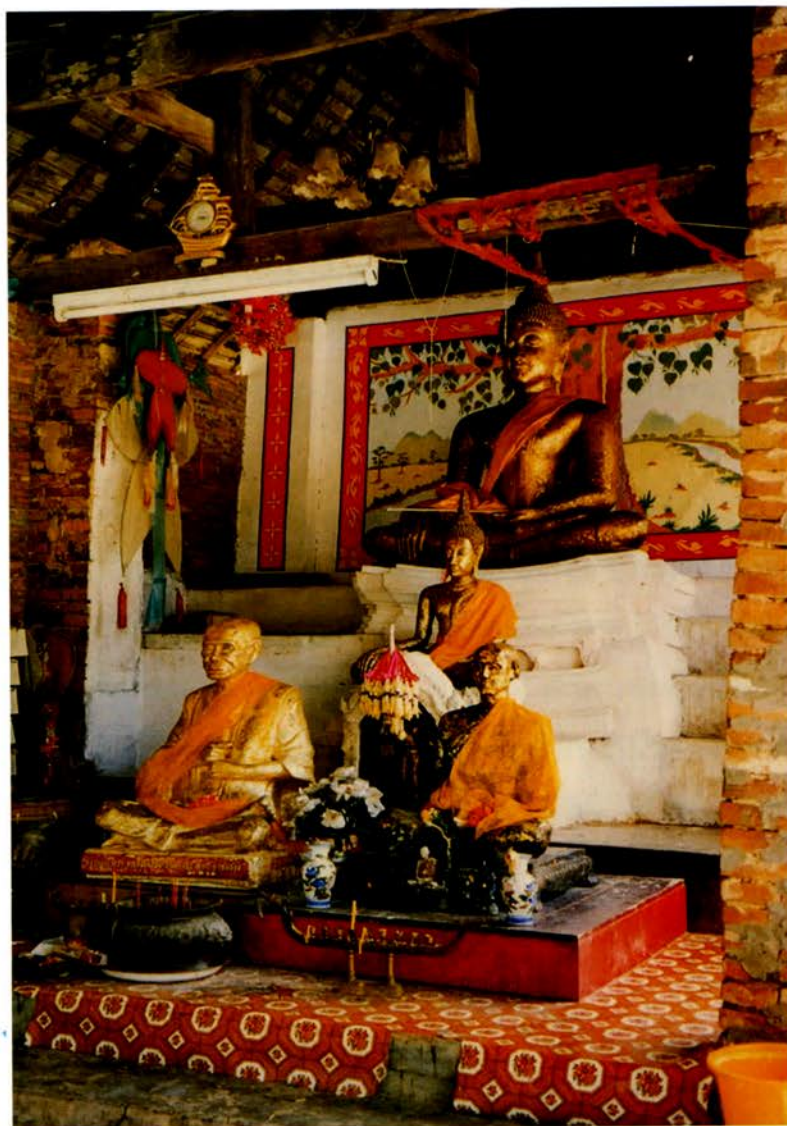
จากการที่สถานการณ์แม่น้ำยมเป็นเช่นนี้ เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๔๑ จังหวัด สุโขทัยจัดให้มีงานสืบชะตาแม่น้ำยมขึ้น โดยทำที่หน้าศาลากลางจังหวัด มีการนิมนต์พระสงฆ์ จากที่ต่าง ๆ มาร่วมทำพิธี โยงสายสิญจน์ไปหาแม่น้ำ ทำพิธีปลุกเสก มีพระชั้นผู้ใหญ่มาสวด ประชาชนเป็นจำนวนมากมาร่วมด้วย

การไปขายแรงงานในต่างประเทศ คนอำเภอกงไกรลาศเมื่อก่อนนิยมไปขายแรงงานที่ ประเทศซาอุดีอาระเบีย บรูไน ลิเบีย สิงคโปร์ ไต้หวัน ซึ่งมีทั้งชายและหญิง ปัจจุบันเปลี่ยน เป็นนิยมไปทำงานก่อสร้างที่กรุงเทพฯ มากกว่า

วัดทุ่งเนินพยอม

ความภาคภูมิใจของชาวอำเภองงไกรลาศนั้นมีหลากหลายที่สามารถบรรยายได้ดังต่อไปนี้คือ สินค้าขึ้นชื่อ ได้แก่ ขนมพื้นบ้าน ปลา ฯลฯ ความมีน้ำใจโอบอ้อมอารี ความสมัครสมานสามัคคี เช่นที่วัดบ้านงมีโรงทานที่ชาวบ้านในอำเภอจะจองเป็นเจ้าของภาพตลอดวัดทุ่งเนินพยอม ตำบลป่าแฝก ทุกปีในเดือนเมษายนจะมีพระจากต่างถิ่นมาจากทั่วประเทศ ประมาณ ๔๐๐ รูปมาอยู่กรรม (ทำสมาธิ) ปักกลด ประมาณครั้งละ ๑๕ - ๒๐ วันเป็นประจำ

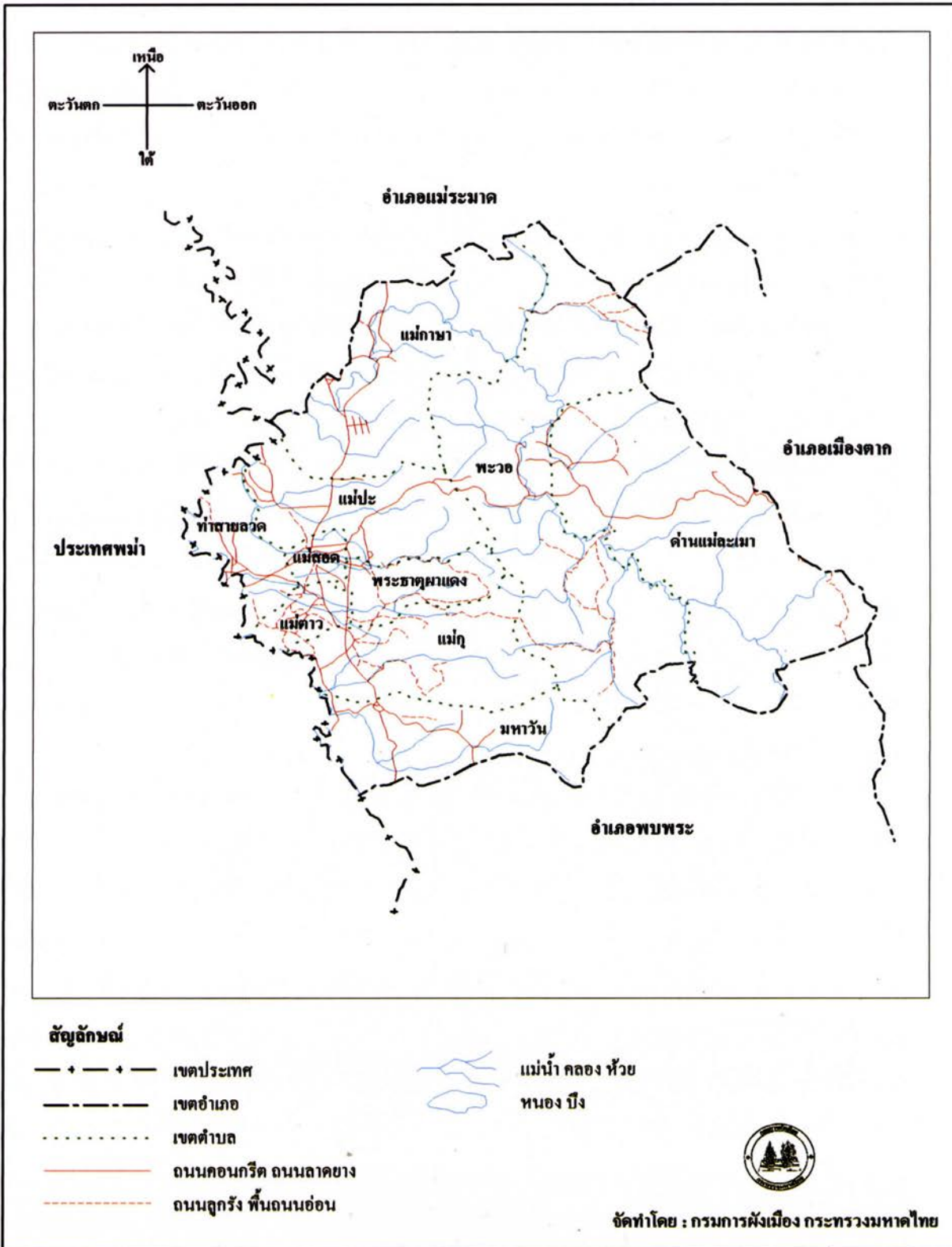

พระพุทธรูปในโบสถ์วัดทุ่งเนินพยอม

แผนที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

0 10 20 กิโลเมตร

๒ อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก

๒.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอแม่สอดตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดตาก ด้านทิศเหนือติดต่อกับอำเภอแม่ระมาด และอำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอพบพระ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอเมืองตากตามแนวเทือกเขาถนนธงชัย และทิศตะวันตกติดต่อกับสหภาพพม่าโดยมีแม่น้ำเมยเป็นเส้นกั้นพรมแดน

สภาพพื้นที่

อำเภอแม่สอดมีเนื้อที่ประมาณ ๑๙,๗๒๐.๘๙๖ ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเชิงเขาและริมน้ำ ตัวอำเภอตั้งอยู่ในที่ราบระหว่างภูเขา มีลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำเมย ลำห้วยแม่ละเมา ลำห้วยอุ้มเปี้ยน และลำห้วยแม่สอด

การคมนาคมส่วนใหญ่จะใช้เส้นทางคมนาคมทางบก เช่น จากอำเภอไปทางทิศตะวันออกถึงจังหวัดตากระยะทาง ๘๖ กิโลเมตร ทางทิศเหนือ มีถนนลาดยางถึงอำเภอแม่ระมาดระยะทาง ๓๓ กิโลเมตร ถึงอำเภอท่าสองยาง ระยะทาง ๘๐ กิโลเมตร ส่วนทางทิศใต้มีถนนลาดยางไปถึงอำเภอพบพระระยะทาง ๔๙ กิโลเมตร ถึงอำเภออุ้มผาง ระยะทาง ๑๓๕ กิโลเมตร สำหรับการคมนาคมทางอากาศ อำเภอแม่สอดมีท่าอากาศยาน ๑ แห่ง ตั้งอยู่ที่บ้านแม่ตาว

ประชากรและอาชีพ

อำเภอแม่สอดมีประชากรรวมทั้งสิ้น ๘๑,๕๘๑ คน* ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก การเพาะปลูกที่สำคัญได้แก่ การทำนา ทำสวน และทำไร่ พืชหลักที่ปลูกได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วแป๊ะจีน ถั่วลิสง หอม กระเทียม ละหุ่ง ยาสูบ กาแฟ และ การทำอุตสาหกรรม เช่น โรงงานทำอาหารกระป๋อง การทำแร่ โรงงานประดิษฐ์และแปรรูปไม้

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอแม่สอด แบ่งออกเป็น ๑๐ ตำบล^ข คือ แม่สอด ท่าสายลวด แม่ตาว พระธาตุผาแดง แม่กุ มหาวัน แม่ปะ พะวอ แม่กาษา และด่านแม่ละเมา

* ส่วนการทะเบียนราษฎร สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^ข สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

แม่สอดนับเป็นอำเภอที่เก่าแก่อำเภอหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย เพราะคนทั่วไปเชื่อกันว่าเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า **เมืองฉอด** โดยมีการกล่าวถึงในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ว่า ในรัชกาลของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์นั้น ขุนสามชน เจ้าเมืองฉอดยกกองทัพมาตีเมืองตาก พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ยกกองทัพไปขับไล่ ได้ชนช้างกัน เผอิญพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เสียที แต่พ่อขุนรามคำแหงพระราชโอรสผู้ตามเสด็จได้ช่วยป้องกัน และชนช้างชนะขุนสามชน นักปราชญ์ส่วนใหญ่มีความเห็นพ้องกันว่า เมืองฉอดของขุนสามชนนั้น น่าจะหมายถึง แม่สอด เพราะคำว่า ฉอด เพี้ยนเป็นคำว่า สอด แต่ที่สำคัญก็คือตรงอำเภอแม่สอดนั้น เป็นด่าน เป็นเส้นทางคมนาคมจากเมืองมอญในประเทศพม่าที่จะข้ามเทือกเขาถนนธงชัยมายังเมืองตาก ในลุ่มน้ำปิง จึงถือกันเป็นข้อยู่ว่า เมืองฉอดนั้นเชื่อกันว่าอยู่ที่แม่สอดเรื่อยมา อย่างไรก็ตาม การแสวงหาบริเวณที่เป็นที่ตั้งเมืองฉอดก็ยังคงมีการดำเนินการมาอยู่เรื่อย ๆ ถึงแม้ว่าจะมีผู้พบบริเวณเนินดิน ที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบในลักษณะที่เป็น **เวียง** ในเขตอำเภอแม่สอด และบริเวณใกล้เคียงบ้างแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่อาจพิสูจน์และหาข้อยูที่แน่นอนได้

แต่ข้อยูที่ว่า เมืองฉอดอยู่ในเขตอำเภอแม่สอดอย่างแน่นอนนั้น มีหลักฐานที่สนับสนุนอย่างชัดเจนคือ จารึกสุโขทัยในรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ที่กล่าวถึงการเชิญสมเด็จพระมหาสวามีสังฆราชจากเมืองนครพัน (คือเมืองเมาะตะมะ) มาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการทรงผนวชของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย ณ เมืองสุโขทัย สมเด็จพระมหาสวามีสังฆราชเดินทางจากนครพัน ผ่านเมืองฉอด “...จากเมืองฉอดมาถึงเมืองเชียงทอง ถึงเมืองบางจันท์บางพาน แล้วถึงเมืองสุโขทัย...” จะเห็นได้ว่าตามเส้นทางนี้ไม่มีชื่อเมืองตาก แต่มีชื่อเมืองเชียงทองแทน แท้จริงแล้วเมืองตากในสมัยนั้น ตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านตาก เหนือเมืองตากในจังหวัดตากปัจจุบันราว ๕๐ กิโลเมตร แต่มีชื่อเมืองเชียงทองแทน เมืองเชียงทองนี้อยู่ริมฝั่งลำน้ำปิงตะวันตก อันเป็นฝั่งตรงข้ามกับชุมชนเมืองตากในเขตอำเภอเมืองตากในปัจจุบัน แต่เดิมบริเวณที่เป็นเมืองตากในปัจจุบันนี้เรียกว่า เมืองระแหง เป็นชุมทางที่เส้นทางคมนาคมจากแม่สอดข้ามเทือกเขาลงมาพบก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังภาคเหนือ ภาคกลาง และผ่านไปทางสุโขทัย และพิษณุโลก หล่มสัก เมืองระแหงนี้น่าจะเกิดมาแทนที่เมืองเชียงทอง เพราะอยู่คนละฝั่งน้ำปิง ส่วนเมืองเชียงทองนั้น คงเป็นเส้นทางแต่สมัยสุโขทัย เพราะเมื่อเดินทางจากเมืองฉอดและข้ามเทือกเขามาแล้วก็ต้องมาหยุดที่เมืองเชียงทอง ก่อนที่จะแยกไปทางเหนือเลียบริมฝั่งน้ำปิงไปเมืองตาก เมืองเถิน หรือไม้ ก็เดินทางเส้นทางที่พระมหาสวามีสังฆราชเดินทางไปสุโขทัย คือจากเมืองเชียงทองไปตามริมลำน้ำปิงถึงเมืองบางจันท์ (น่าจะอยู่ที่บ้านคลองเมือง ตำบลวังกั๊เจ้าจังหวัดกำแพงเพชร) แล้วจึงข้ามปากแม่น้ำปิงไปยังเมืองบางพาน ต่อจากนั้นก็เดินทางตามเส้นทาง

ถนนพระร่วงไปสุโขทัย

อีกสิ่งหนึ่งที่สนับสนุนให้เห็นว่า เมืองฉอดน่าจะอยู่ในเขตอำเภอแม่สอดก็คือ บริเวณที่ตั้งของอำเภอนั้น เป็นบริเวณที่ราบลุ่มในหุบเขาที่กว้างขวางกว่าบริเวณอื่น ๆ ที่ใกล้เคียง มีลำห้วยลำธารหลายสาย ไหลจากเทือกเขาทางด้านเหนือ ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านตะวันออก ผ่านไปลงลำแม่น้ำเมย อันเป็นลำน้ำสำคัญที่ไหลกันเขตแดนไทยกับพม่า จากที่สูงทางใต้ ผ่านขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงเหนือไปรวมกับแม่น้ำสาละวินในเขตระหว่างอำเภอท่าสองยางและอำเภอแม่สะเรียง การที่มีที่ราบลุ่มดังกล่าวนี้ เหมาะกับการที่ผู้คนจะเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เพราะมีทั้งแหล่งน้ำและพื้นที่ทำการเพาะปลูกอุดมสมบูรณ์ตัวอำเภอแม่สอดเองก็เป็นเมืองมาช้านาน ดังเห็นได้ชัดถึงการมีย่านตลาด มีวัดทั้งวัดประจำชุมชนและวัดสำคัญของเมือง อีกทั้งมีการขยายตัวอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่สำคัญของบริเวณที่เป็นเมืองแม่สอดในปัจจุบันที่ผู้คนมักลืมนึกไปก็คือ ศาลเจ้าพ่อพะวอ ที่อยู่ในบริเวณกลางเมือง เป็นศาลเดิมแต่ปัจจุบันได้มีการสร้างศาลใหม่ บนเส้นทางจากตากมาแม่สอด บริเวณเชิงเขาสูง ก่อนลงมาจากเทือกเขาเข้าสู่ที่ราบลุ่มอำเภอแม่สอด ขณะที่ยังไม่มีการขุดค้นและตรวจสอบกันว่า บริเวณที่เป็นตัวอำเภอแม่สอดนี้ เคยมีหลักฐานทางโบราณคดีย้อนไปถึงสมัยสุโขทัยหรือไม่ แต่ร่องรอยที่มีความเก่าแก่กว่านี้ กลับไปพบ ณ บริเวณริมลำน้ำเมย ทั้งทางฝั่งพม่าและฝั่งไทยแทน

ทางฝั่งพม่า มีย่านชุมชนเมืองที่เรียกว่า เมืองเมียวดี หรือแต่เดิมเรียกว่าเมืองเมย โดยเอาลำน้ำเมยมาเป็นชื่อตั้ง การเป็นเมืองปรากฏให้เห็นโดยการมีเวียงหรือบริเวณที่มีคูน้ำและกำแพง ล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมค้อนข้างจัตุรัสขนาด ๑,๐๐๐ x ๘๐๐ เมตร ด้านประชิดของเมืองทางด้านตะวันออก ห่างจากลำน้ำเมยปัจจุบันเพียง ๓๕๐ เมตร ภายในกำแพงเมืองและนอกเมืองทางด้านตะวันออกตรงติดกับลำน้ำเมย เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คน และเป็นที่ตั้งของย่านตลาดการค้า มีพระมหาธาตุเจดีย์ตั้งอยู่ภายในเมือง เป็นศิลปะแบบพม่าและยอดเจดีย์มองเห็นแต่ไกล เช่น ที่เมืองพม่าทั่วไปที่ใช้ความสูงและความเด่นชัดของพระเจดีย์เป็นสัญลักษณ์ของเมือง พระมหาธาตุเจดีย์ที่เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนในละแวกนี้และรู้จักกันดีก็คือพระเจดีย์เมียวดี เมืองเมยหรือเมียวดีนี้ คงเป็นเมืองที่พม่าสร้างขึ้นบนเส้นทางคมนาคมและเส้นทางเดินทัพที่จะเข้ามาในดินแดนประเทศไทย ลักษณะกำแพงและขนาดของเมืองที่เห็นอยู่นี้ แม้จะเป็นเมืองโบราณก็ตาม แต่อายุคงไม่ถึงที่จะเป็นเมืองฉอดในสมัยสุโขทัย เพราะกำแพงที่ก่อด้วยอิฐแบบนี้ เป็นของแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาทั้งสิ้น ถ้าหากเมืองฉอด อยู่ ณ ตำแหน่งนี้ก็อาจจะเป็นไปได้ว่ามีการสร้างเมืองเมยทับลงบนเมืองเดิม แต่เรื่องนี้คงต้องมีการขุดค้นทางโบราณคดี พิสูจน์หลักฐานกัน ซึ่งคงเป็นไปได้ไม่ได้ในขณะนี้ ปัจจุบันทั้งทางไทยและพม่าก็ร่วมกันสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเมยในบริเวณนี้ ซึ่งอาจทำให้สภาพแวดล้อมแต่เดิมเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การมีอยู่ของเมืองเมยนั้น สะท้อนให้เห็นความสำคัญของบริเวณในที่ราบลุ่มในหุบเขาแม่สอดที่เป็นเส้นทางคมนาคมจากเมืองมอญ - พม่ามาเมืองไทยแต่โบราณ แต่สิ่งที่น่าสังเกตอย่างหนึ่ง แม้ว่าตัวเมืองโบราณจะอยู่ในเขตแดนพม่าก็ตาม แต่แหล่งที่จะเกิดเป็นชุมชนใหญ่โตอันเนื่องมาจากการ มีที่ราบลุ่มและแหล่งทำกินรับจำนวนคนได้มากมายนั้น กลับอยู่ทางฝั่งไทย ในปัจจุบันจึงเห็นการขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งทางด้านเหนือและด้านใต้ คือทางอำเภอแม่ระมาดและบ้านแม่ตาว

ในขณะที่ทางฝั่งพม่าเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณคือเมืองเมยหรือเมืองเมียวดีนั้น ทางฝั่งไทยก็มีร่องรอยบริเวณที่เป็นโบราณสถานเช่นกัน คือบริเวณที่เป็นเขาที่เรียกว่าดอยช้างเผือก อยู่ริมฝั่งลำน้ำเมยในตำบลท่าสายลวด บริเวณนี้เป็นที่สูง มีเขาเตี้ย ๆ ที่เรียกว่า ดอย หลายดอย แต่ที่สำคัญคือ ดอยช้างเผือกที่อยู่ติดกับลำน้ำเมย และเป็นที่ตั้งของพระธาตุดอยช้างเผือกเป็นพระสถูปเจดีย์แบบพม่า มีร่องรอยของฐานเก่าที่แสดงให้เห็นว่า มีการบูรณะซ่อมแซมและอาจจะสร้างพระสถูปองค์ใหม่ขึ้นมาแทนองค์เดิมได้ อีกทั้งมีร่องรอยเนินดินที่ปรับไว้เพื่อเป็นค่ายเก่าที่จะมองดูข้าศึกได้แต่ไกล ตรงตีนดอยช้างเผือกมีซากพะเนียดเก่าเป็นรูปเหลี่ยมล้อมด้วยกำแพงอิฐ และตรงใต้ต้นไม้ใหญ่ริมกำแพงพะเนียดติดกับเส้นทางที่จะไปยังบ้านท่าอาจและบ้านวังตะเคียนทางเหนือนั้นมีศาลเจ้าตั้งอยู่แห่งหนึ่ง เป็นที่สักการะของคนในท้องถิ่น เรียกว่าศาลเจ้ามหาองค์ดำ มีผู้ปักป้ายเขียนประวัติไว้ว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องพระร่วงครั้งกรุงสุโขทัย แต่สิ่งที่น่าสนใจก็คือมีช่องทางที่ก่อด้วยแนวกำแพงอิฐจากบริเวณพะเนียดเข้าไปยังบริเวณเนินดอยอีกดอยหนึ่งที่อยู่เคียงข้างกับดอยช้างเผือก บริเวณรอบดอยนี้มีร่องรอยแนวคันดินโอบรอบเหลือให้เห็นรูปร่างพอสมควร บนยอดดอยมีร่องรอยของเนินดินผสมเศษอิฐที่แสดงให้เห็นว่าเคยมีโบราณสถานตั้งอยู่ อาจจะกล่าวได้ว่าดอยนี้มีสภาพเป็นเวียงที่มีแนวคันดินโอบรอบและเชื่อมกันกับบริเวณพะเนียด ซึ่งถ้ามองจากหลักฐานในปัจจุบัน ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นบริเวณที่ตั้งค่ายของพม่าที่เข้ามาทำสงครามในดินแดนประเทศไทย ที่เชื่อว่าเป็นค่ายพม่าก็เพราะลักษณะการตั้งอยู่บนที่สูง มีการขุดคูและคันดินโอบล้อมเป็นแนวค่าย เป็นการสร้างค่ายที่เป็นกองหรือกรมทหารที่อยู่กันนานทีเดียว และอีกประการหนึ่งเมื่อมองดูความใกล้ชิดของบริเวณระหว่างไทยกับพม่าแล้ว ค่ายนี้น่าจะเป็นของพม่ามากกว่าไทย เพราะห่างศูนย์กลางเมืองสำคัญของไทยมาก อีกทั้งแทบจะไม่มีประเพณีไทยเลยที่จะตั้งค่ายแบบนี้ อาจกล่าวได้ว่าค่ายพม่าที่ดอยช้างเผือกนี้ดูคล้ายคลึงกันกับค่ายพม่าที่ตำบลสามสบ ในเขตอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ที่เป็นค่ายถาวร อีกทั้งมีการสร้างศาสนสถาน เช่นพระสถูปเจดีย์อยู่ด้วย จนทำให้มีสภาพเป็นเมืองเล็ก ๆ เมืองหนึ่งก็ว่าได้ ตำแหน่งที่เป็นค่ายดอยช้างเผือกที่มีสภาพเป็นค่ายถาวรและเป็นเมืองด้วยนั้น มีความสัมพันธ์กับการมีพื้นที่ทำการเพาะปลูกเลี้ยงผู้คนได้เป็น

เวลานานด้วย นั่นก็คือ ทางด้านใต้ของดอยช้างเผือกเป็นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำแม่ดาวที่ไหลมาจากภูเขาทางด้านตะวันออกไหลผ่าน มาออกแม่น้ำเมยที่เชิงดอยช้างเผือก ที่ราบลุ่มบริเวณนี้พอเพียงแก่การปลูกข้าวเลี้ยงชุมชนได้ทั้งกองทัพ

ประเพณีการตั้งค่ายอย่างถาวรในลักษณะที่เป็นทั้งกรมทหารและชุมชนของพม่าเช่นที่พบที่สามสบก็ดี และที่ดอยช้างเผือกก็ดี ทำให้เกิดความเข้าใจความคิดในการทำศึกของพม่าว่าเป็นความคิดที่ทำการศึกในระยะยาวแบบยึดครองมากกว่าการรุกรานกวาดต้อนผู้คนหรือขับไล่ผู้คนออกจากเขตแดน อันเป็นลักษณะของฝ่ายไทย ลักษณะเช่นนี้ อาจนำมาสร้างความเข้าใจในเรื่องที่พม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งเสียกรุงได้เป็นอย่างดี เพราะหลักฐานที่ค่ายตำบลสิกกุในเขตอำเภอเสนา และที่ค่ายโพธิ์สามต้น อำเภอเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้น แสดงให้เห็นถึงการเป็นค่ายที่ถาวร เป็นชุมชนที่อยู่กันเป็นระยะเวลาอันยาวนานเช่นเดียวกัน เหตุนี้พม่าจึงสามารถล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นปี ๆ ได้จนกระทั่งตีกรุงได้สำเร็จ และการกัญพระนครศรีอยุธยาได้สำเร็จของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนั้นก็คือการตีค่ายที่เป็นทั้งชุมชนและกรมทหารนี้สำเร็จ

ยังมีอีกสิ่งหนึ่งเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า ฉอด และแม่สอด ที่เป็นชื่อเมือง ก็คือแม่สอดคือชื่อของลำน้ำ คือห้วยแม่สอด เพราะบริเวณชุมชนตั้งอยู่บนลำน้ำนี้ จึงเรียกตามชื่อลำน้ำว่า แม่สอด แล้วอาจเพี้ยนมาเป็นฉอดได้ เหตุที่เอาชื่อลำน้ำมาเป็นชื่อของเมืองนั้น น่าจะมีที่มาจากการที่เป็นหุบเขาและที่ราบลุ่มในบริเวณนี้มีความกว้างใหญ่ มีลำน้ำใหญ่ ๆ ที่ไหลลงมาสู่ลำน้ำเมยหลายสายหล่อเลี้ยง เช่นทางตอนเหนือ มีลำห้วยแม่ละเมา ตอนกลางมีลำห้วยแม่สอด และตอนใต้มีลำห้วยแม่ดาวไหลหล่อเลี้ยง แต่ละลำน้ำซึ่งเป็นลำห้วยใหญ่ ๆ เหล่านี้ต่างก็มีลำห้วยเล็ก ๆ ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาไหลมาบรรจบ และต่างก็มีชุมชนเกิดขึ้นทั้งสิ้น ซึ่งในการนี้ลำห้วยแม่สอดเป็นที่รวมของลำห้วยสายเล็ก ๆ ที่ไหลลงสู่พื้นที่ราบลุ่มมากกว่า จึงอยู่ในตำแหน่งที่อุดมสมบูรณ์ และเป็นศูนย์กลางของประชุมนแถบนี้อย่างแท้จริง ถ้ามองในแง่เส้นทางคมนาคมนั้นจะเห็นได้ว่า ลำห้วยแม่สอดนั้นแม้จะไหลผ่านชุมชนแม่สอดก็ตาม แต่ก็หาเป็นเส้นทางคมนาคมไม่ เพราะเมื่อไหลผ่านชุมชนไปแล้วก็หักวกไปทางตะวันตกเฉียงเหนือไปพบกับลำน้ำเมยที่ห่างไกลแองแม่สอดออกไปหลายกิโลเมตรทีเดียว ต่างไปจากบริเวณริมฝั่งน้ำเมยที่เป็นบริเวณที่ลำห้วยแม่ดาวไหลมาบรรจบ เป็นตำแหน่งที่ห่างจากเมืองแม่สอดเพียง ๔ กิโลเมตร เท่านั้น ซึ่ง ณ ตรงจุดที่เป็นที่ตั้งของเมืองเมยที่อยู่ทางฝั่งตะวันตก และทางค่ายพม่าที่ดอยช้างเผือก อันเป็นบริเวณที่เส้นทางคมนาคมจากเมืองเมาะตะมะดัดเข้ามา และผ่านมายังเมืองแม่สอด แล้วจากเมืองแม่สอดถึงข้ามเทือกเขามายังเมืองระแหง ที่เป็นเมืองตากในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เส้นทางจากเมืองแม่สอดที่อยู่บนลำห้วยแม่สอดนี้ ก็มีปัญหาอีกเช่นกัน เพราะหาได้เดินทางขึ้นไปตามลำห้วยแม่สอดไม่ หากมาตามเส้นทางและช่องเขาที่ผ่านลำห้วยหลายสาย

ที่อยู่เหนือลำห้วยแม่สอดทั้งสิ้น การเดินทางจากเมืองแม่สอดแต่โบราณ จะขึ้นเทือกเขาทางไหนนั้น อาจขึ้นได้หลายทาง แต่ทุกทางจะต้องผ่านมายังบริเวณบ้านแม่ละเมาที่เป็นที่ราบลุ่มเล็ก ๆ กลางหุบเขา ที่มีลำห้วยแม่ละเมาไหลผ่าน ซึ่งบริเวณนี้มีชื่อที่รู้จักกันทั่วไปว่า ด่านแม่ละเมา อาจกล่าวได้ว่าเป็นเมืองด่านหรือเมืองขนาดเล็กก็ได้ ลำห้วยแม่ละเมานี้ไหลจากภูเขาสูงทางตอนใต้ ผ่านขึ้นไปทางเหนือ เข้าสู่ที่ราบลุ่มที่ด่านแม่ละเมา แล้วไหลวกวนไปทางตะวันตกเฉียงเหนือ ลงสู่ที่ราบลุ่มแม่สอดในเขตบ้านน้ำดิบ และบ้านแม่กาษา แล้วไหลลงใต้ไปออกลำน้ำเมย แลวบ้านวังผาส่วนการเดินทางต่อด่านแม่ละเมามายังเมืองระแหงหรือเมืองเชียงทองในลุ่มน้ำอิงนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการเดินทางตามสันเขาลงสู่ลำห้วยที่ไหลลงสู่ลำน้ำแม่ปิง มีเส้นทางหลายสาย แต่ละสายที่สำคัญคือ ที่ผ่านบ้านลานสางมายังเมืองระแหงอันเป็นชุมทางที่จะต่อไปในที่อื่น ๆ

เมื่อมาถึงตอนนี้ ก็อาจสรุปให้แลเห็นพัฒนาการของชุมชนบ้านเมืองในเขตอำเภอแม่สอด ได้ว่า เกิดขึ้นเพราะอยู่บนเส้นทางการคมนาคมทั้งที่เป็นเส้นทางการค้าและการเดินทาง แต่โบราณที่ย้อนไปถึงสมัยสุโขทัย สมัยครั้งเป็นที่ตั้งของเมืองฉอดที่คุมเส้นทางการติดต่อระหว่างเมืองมอญกับทางสุโขทัย เรื่องราวของขุนสามชนที่เข้ามาชนช้างกับพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และเรื่องมะกะโท พ่อค้าจากเกาะตะมะ ที่เคยเข้ามาพึ่งใบบุญของพ่อขุนรามคำแหงจนพระธิดาหนีไปตั้งตนเป็นใหญ่ที่เกาะตะมะ หงสาวดี ตลอดจนการเดินทางของพระมหาสวามีสังฆราชจากนครพินมาเป็นประธานในการผนวชของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย อาจนับเนื่องในยุคแรก ต่อจากนั้นก็เข้าสู่ยุคที่บริเวณแม่สอดเป็นเมืองด่านของพม่า มีเมืองเมยหรือเมียวดีตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเมย มีค่ายพม่าที่เสมือนเป็นกรมทหารเป็นฐานกำลังสำคัญอยู่ที่ดอยช้างเผือก และการยกกองทัพผ่านบริเวณอำเภอแม่สอดเข้าสู่ด่านแม่ละเมา ซึ่งเป็นเส้นทางเดินทางทัพหนึ่งในสองเส้นทางที่พม่าเข้ามาตีเมืองไทย คือด่านเจดีย์สามองค์ ซึ่งอยู่ทางใต้และด่านแม่ละเมาทางเหนือ โดยพม่าจะมีฐานทัพใหญ่อยู่ที่เมืองเกาะตะมะ ถ้าหากต้องการตีตัดกำลังทางไทยตั้งแต่หัวเมืองเหนือลงไป ก็จะยกเข้ามาทางอำเภอแม่สอดผ่านด่านแม่ละเมาเข้าตีตาก สุโขทัย กำแพงเพชร นครสวรรค์ เรื่อยลงไป แต่ถ้าหากมุ่งเข้าจู่โจมตีพระนครศรีอยุธยาอย่างรวดเร็ว ก็จะออกจากฐานทัพที่เมืองเกาะตะมะ เข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ ผ่านเมืองกาญจนบุรีและสุพรรณบุรี เข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ภายหลังสงครามไทย - พม่าหมดไปแล้ว เส้นทางคมนาคมก็ยังคงดำรงอยู่ในฐานะเป็นเส้นทางการค้าที่มีผู้ค้าขายทั้งทางฝั่งไทยออกไปเมืองมอญและพม่า รวมทั้งทางคนมอญ - พม่าเข้ามาค้าขายในเมืองไทยด้วย ซึ่งเส้นทางการค้านี้ อาจพาดผ่านลุ่มน้ำปิง ยม และน่าน ไปยังลุ่มน้ำโขงถึงเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์ได้

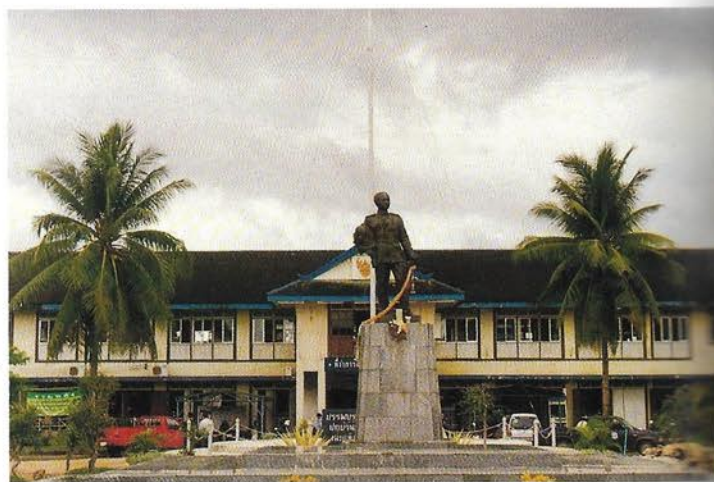
มีหลักฐานว่า เมื่อประมาณ ๑๔๐ ปีที่ล่วงมา บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านแม่สอดปัจจุบันนี้ ได้มีชาวกะเหรี่ยงมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ เรียกชื่อหมู่บ้านว่า “หมู่บ้านพะหน่อเก” ต่อมามีคนไทยจากจังหวัด

ต่าง ๆ ในภาคเหนือพากันอพยพมาทำมาหากินในบริเวณนี้ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนชาวกะเหรี่ยงเจ้าของถิ่นฐานเดิมได้อพยพไปอยู่ที่อื่น เพราะไม่ชอบอยู่ปะปนกับชนเผ่าอื่นนาน ต่อมาเมื่อประชาชนเพิ่มขึ้นจำนวนมากและมีความเจริญตามลำดับ ทางราชการจึงได้มาตั้งด่านเก็บภาษีอากรขึ้นที่หมู่บ้านพะหน่อเกนี้ โดยย้ายมาจากหมู่บ้านแม่ละเมา ซึ่งเป็นด่านเก็บภาษีดั้งเดิม

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๑ ทางราชการจึงได้ยกฐานะหมู่บ้านขึ้นเป็นอำเภอ เรียกว่า "อำเภอแม่สอด" ให้อยู่ในเขตปกครองของมณฑลนครสวรรค์ ต่อมาเมื่อมีการแก้ไขการปกครองใหม่ อำเภอแม่สอดจึงได้เปลี่ยนมาขึ้นกับจังหวัดตาก

ที่ว่าการอำเภอแม่สอดหลังเก่า

ที่ว่าการอำเภอแม่สอดหลังปัจจุบัน

๒.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอแม่สอด ได้แก่

ประเพณีบวชลูกแก้ว

ประเพณีการบวชลูกแก้วของชาวไทยใหญ่ที่อาศัยบริเวณรอบ ๆ วัดไทยวัดนาราม การบวชลูกแก้วเป็นการเอาเด็กเล็กมาบวชเรียน ถือว่าจะได้รับอานิสงส์แรงกว่าการบวชตอนโต

ประเพณีตักบาตรเทโว เมื่อถึงวันออกพรรษาก็จะมีการทำบุญตักบาตรเทโว

ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์เป็นการร่วมกิจกรรมของชาวไทยที่อำเภอแม่สอด ชาวพม่าทั้งในฝั่งไทยและฝั่งพม่า มีการแข่งขันกีฬาพื้นเมืองเชื่อมความสัมพันธ์ เช่น การจัดชกมวยคาดเชือก ระหว่างไทยกับพม่าในเทศกาลสงกรานต์ทุกปี

๒.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอแม่สอดมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

เขาพะวอ

ศาลเจ้าพ่อพะวอ

ศาลเจ้าพ่อพะวอ

ตั้งอยู่บนเนินดินเชิงเขาพวอ ด้านขวาของถนนสาย ตาก - แม่สอด (ทางหลวงหมายเลขที่ ๑๐๕) บริเวณกิโลเมตรที่ ๖๒ - ๖๓ ห่างจากตัวอำเภอแม่สอดประมาณ ๑๗ กิโลเมตร ในศาลมีรูปหล่อเจ้าพ่อพะวอ (พะวอ แปลว่า นายขาว) ยืนถืออาวุธจ้าว ด้วยท่าที่สง่างามมาก เป็นที่สักการะบูชาของชาวจังหวัดตาก และจังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนผู้ที่มาท่องเที่ยว ผ่านไปมา

พบเห็นเป็นอย่างมาก เล่ากันว่าท่านเป็นนักรบชาวกระเหรี่ยงเป็นนายด่านแม่ละเมาคอยป้องกันข้าศึกมิให้ข้ามเขาเข้ามาในเมืองไทย มีผู้เล่าว่าศักดิ์สิทธิ์มาก ถ้าใครไปล่าสัตว์บริเวณเขาพะวอ มักเกิดเหตุต่าง ๆ เช่น รถเสีย เจ็บป่วย หรือหลงทาง และเพราะเหตุที่เจ้าพ่อพะวอเป็นนักรบถึงชอบเสียงปืน ผู้ที่เดินทางผ่านหรือไปกราบไหว้สักการะจึงยิงปืน จุดประทัด หรือกดแตรรถวาย

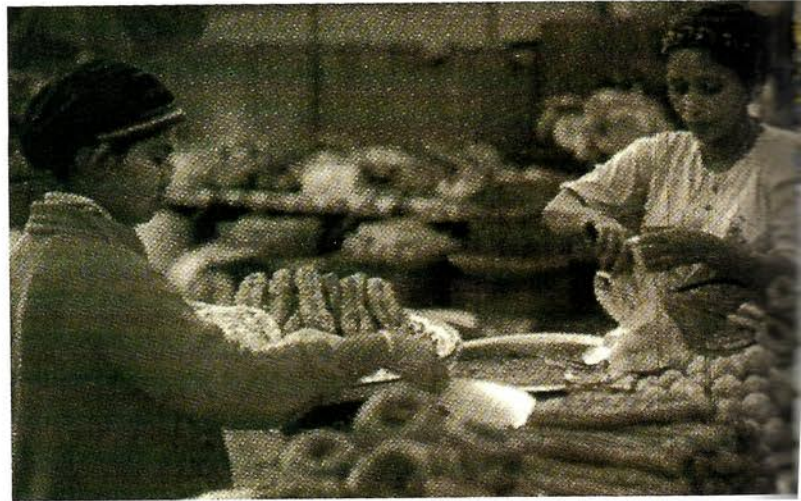
ด้านทางขวามือ เป็นที่ชมวิวทิวทัศน์ เป็นภูเขา ป่าไม้ ตามธรรมชาติสวยงามมาก และยังเปรียบเสมือนที่พักริมทางอีกด้วย เพราะเมื่อเลยศาลเจ้าพ่อพะวอมาเพียงเล็กน้อยจะเป็นทางลาดลงมามุ่งสู่อำเภอแม่สอด ทางด้านซ้ายมือจัดเป็นสนามยิงปืนสำหรับผู้ที่จะยิงปืนถวายเจ้าพ่อพะวอ

ศาลเจ้าพ่อขุนสามชน

ตั้งอยู่ทางขวากถนนสายตาก - แม่สอด (ทางหลวงหมายเลขที่ ๑๐๕) ตรงกิโลเมตรที่ ๗๑-๗๒ ห่างจากอำเภอแม่สอด ๑๐ กิโลเมตร มีลักษณะเดียวกับศาลเจ้าพ่อพะวอ ศาลนี้เพิ่งสร้างเสร็จและทำพิธีเปิดเมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๓ สาเหตุที่ทำให้สร้างศาลนี้ขึ้น มีเรื่องเล่ากันว่า มีคหบดีผู้หนึ่งเจ็บป่วยด้วยโรคอัมพาตมาช้านานแล้ว ได้ฝันว่ามีผู้มาบอกให้สร้างศาลเจ้าพ่อขุนสามชนขึ้นตรงบริเวณที่สร้างศาลปัจจุบันนี้ คหบดีผู้นั้นจึงสร้างศาลขึ้นถวายเรียกว่า "ศาลเจ้าพ่อขุนสามชน" นับแต่นั้นมาคหบดีผู้นั้นก็หายจากโรคอัมพาตเป็นปกติ ชาวบ้านจึงนับถือศรัทธามาก

ศูนย์อัญมณี และสินค้าพื้นเมืองริมเมย

ตลาดริมเมย ตั้งอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำเมย เขตสุขาภิบาลท่าสายลวด เมื่อไปตามถนนสายเอเชีย (ทางหลวงหมายเลข ๑๐๕) สุดทางห่างจากอำเภอแม่สอดประมาณ ๕ กิโลเมตร จะมุ่งสู่แม่น้ำเมยทางสายเอเชีย (เอ ๒) จะสุดลงที่นี้แม่น้ำเมยเป็นแม่น้ำกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งประเทศไทย บริเวณริมฝั่งแม่น้ำเมยชายแดนประเทศไทย เป็นสถานที่ค้าขาย มีสินค้าประเภทอัญมณีต่าง ๆ ได้แก่ หับทิม ยี่หระ พลอยสี หยก โอปอล เครื่องหวาย เครื่องทองเหลือง เครื่องหนังจากพม่า (เป็นหนังช้างแกะสลักเคลือบสีสวยงาม) นอกจากนี้ยังมีกระดุกช้างแกะสลัก ฉลุเป็นเข็มกลัด และเครื่องใช้หลายแบบ รวมทั้งเฟอร์นิเจอร์ไม้ชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมเช่น ไม้สัก นอกจากนี้ยังมีไม้สักฉลุเพื่อการตกแต่งบ้านชิ้นใหญ่และเล็ก สินค้าประเภทของกินก็มี หม้อไม้แห้ง กุ้งแห้ง ถั่วแปะจี ถั่วพม่า

ตลาดยามเช้าที่อำเภอแม่สอด

กะเพาะปลา ปลาแห้ง ปลาหัวขุ่น (จากพม่าทะเลอันดามัน) โดยมากจะขายเป็นหน่วยน้ำหนักของพม่า เรียกว่า "ปิ่น" (๑ ปิ่นเท่ากับ ๑.๖ กิโลกรัม) ตลาดริมเมยมีสินค้าหลาย ๆ ชนิดทั้งที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย เพราะมีการลักลอบขนสินค้าผ่านเข้ามาทางตลาดมืด นอกจากนี้ยังมีสินค้าต้องห้ามทางยุทธปัจจัย หรือสินค้าต้องห้ามของฝ่ายพม่า ซึ่งสินค้าเหล่านี้มีราคาตั้งแต่หลักเดียวไปจนถึงเลขเจ็ดหลัก สินค้าส่วนใหญ่ได้แก่ ผลิตภัณฑ์จากหยก อัญมณีของป่าหายาก เครื่องอุปโภคจำพวกกุ้งแห้ง ฝ้ายดิบและถั่วชนิดต่าง ๆ

บริเวณริมแม่น้ำเมย ฝั่งไทย และฝั่งพม่า

คอกช้างเผือก

เมื่อแยกทางขวาทางหลวงหมายเลขที่ ๑๐๕ กิโลเมตรที่ ๘๒ - ๘๓ (ถนนสายแม่สอด - ริมเมย) ห่างจากอำเภอแม่สอดประมาณ ๓ กิโลเมตร เข้าทางถนนลูกรังไปประมาณ ๓ - ๕

กิโลเมตร ไปทางบ้านท่าอาจ ตำบลท่าสายลวด จะพบสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งหนึ่ง สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสุโขทัย มีประวัติเล่าต่อกันมาว่า มะกะโทได้ลักพาเอาตัวเจ้าหญิงสร้อยทอง พระธิดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หนีไปอยู่ หงสาวดี ภายหลังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงพระนามว่า “พระเจ้าฟ้ารั่ว” เวลานั้นมีช้างเผือก เชือกหนึ่งดุร้ายมาก พ่อขุนรามคำแหงทรง

คอกช้างเผือก เสี่ยงสัตย์อธิษฐานว่า จะเป็นช้างคู่บารมีของนครใด เมื่ออธิษฐานเสร็จช้างได้บ้ายหน้าไปทางทิศตะวันตก อันแสดงว่าจะเป็นช้างคู่บารมีของพระเจ้าฟ้ารั่ว จึงนัดพระเจ้าฟ้ารั่วมารับช้างนั้น เมื่อช้างมาถึงเชิงเขาแห่งหนึ่ง มีแม่น้ำขวางกั้น ทหารที่ติดตามมาจึงทำพะเนียดล้อมไว้ เมื่อพระเจ้าฟ้ารั่วมาถึงก็ทำพิธีมอบช้างกัน ณ ที่นั้น พะเนียดนั้นจึงมีชื่อว่า “คอกช้างเผือก” มาจนทุกวันนี้ ปัจจุบันมีร่องรอยเหลือให้เห็นเป็นกำแพงรูปสี่เหลี่ยมขนาด ๔๐ x ๕๐ เมตร ความกว้างของกำแพงประมาณ ๒ เมตร สูง ๑ เมตร มีทางเข้าออกสำหรับช้าง ๒ ทาง กำแพงสร้างด้วยอิฐเผาขนาด ๑๒ x ๖ นิ้ว หนา ๒.๕ นิ้ว

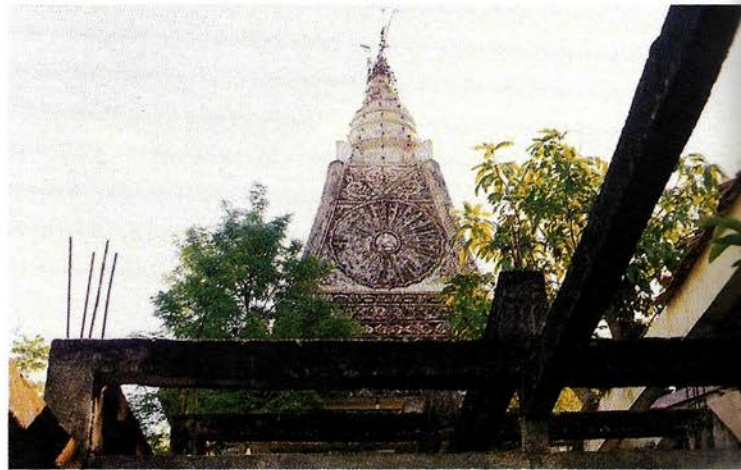
วัดคอกช้างเผือก

อยู่บนภูเขาสูงๆ โกลับริเวณคอกช้างเผือกเป็นวัดเล็ก อุโบสถสร้างด้วยศิลปะสมัยใหม่ ซึ่งผสมผสานระหว่างไทยและพม่า ภายในอุโบสถปูพื้นและกำแพงด้วยกระเบื้องเคลือบสีสดใส ตรงกลางเป็นเสากลมขนาดใหญ่ เจาะเป็นช่อง ๆ ไว้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป โดยรอบที่กำแพงอุโบสถมีภาพวาดเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งพระรูปและภาพวาดเป็นศิลปะแบบพม่า เมื่อมีงานบุญ วัดนี้จะเป็นที่รวมของชาวไทย ไทยใหญ่ กระเหรี่ยง และพม่า สำหรับชาวพม่า นั้นจะพากันเดินลุยข้ามแม่น้ำเมยหรือพายเรือมา หากมองจากอุโบสถวัดนี้ จะมองเห็นทิวทัศน์ริมแม่น้ำเมยฝั่งพม่าที่เขียวชอุ่มด้วยเรือสวนไร่นาและหมู่บ้านเป็นหย่อม ๆ

พระธาตุคุดอยดินจี หรือพระธาตุคุดอยหินกิว

อยู่ในเขตบ้านวังตะเคียน ตำบลท่าสายลวด แยกไปทางขวา ถนนสายแม่สอด-ริมเมย

(ทางหลวงหมายเลขที่ ๑๐๕) ตรงกิโลเมตรที่ ๘๒ - ๘๓ ห่างจากอำเภอแม่สอดประมาณ ๓ กิโลเมตร แยกไปทางบ้านท่าอาจ บ้านวังตะเคียน เข้า หมู่บ้าน วังตะเคียนผ่านเลยไป ระยะทางประมาณ ๙ กิโลเมตร จะถึงวัดพระธาตุดอยดินจี่ ซึ่งมี พระธาตุประดิษฐานอยู่ในสถูปเจดีย์อยู่บนภูเขาสูง มีบันไดสร้างด้วยปูนซีเมนต์ ประมาณ ๘๐๐ ขั้น เมื่อเดินขึ้นบันไดไปเล็กน้อยจะพบพระพุทธรูปองค์

พระสถูปเจดีย์

ใหญ่เดินขึ้นไปประมาณครึ่งทางจะพบถ้ำตัน ๆ อยู่ถ้ำหนึ่ง ในถ้ำจะมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บริเวณ หน้าถ้ำ ติดกับทางบันไดขึ้นจะเป็นศาลาเล็ก ๆ สำหรับพักเหนื่อย เมื่อเดินไปได้ครึ่งทางแยก ทางซ้ายไปประมาณ ๑๐๐ เมตร จะพบสถูปเจดีย์ซึ่งบรรจุพระธาตุ ตั้งอยู่บนหินก้อนใหญ่มีฐาน เล็กมากแต่ไม่โค่นล้มลงมา จึงเรียกว่า “พระธาตุดอยหินกิว” ไกล ๆ มีศาลาสำหรับพักชมวิวด้านล่าง ซึ่งมองเห็นฝั่งพม่าชัดเจน เมื่อขึ้นไปถึงยอดเขาจะพบสถูปเจดีย์ซึ่งบรรจุ พระธาตุตั้งอยู่บนชะง่อนผาสูง มีรอยพระพุทธรูปอยู่ทางด้านซ้ายมือ เมื่อมองลงมาจากที่ตั้งพระธาตุจะเห็น ทิวทัศน์ในเขตพม่าอย่างชัดเจน มีป่าไม้ที่หนาแน่น และบ้านเรือนตามริมฝั่งแม่น้ำเมยเป็นหย่อม ๆ ดินที่อยู่บนดอยนี้มีลักษณะเป็นสีดำหรือสีน้ำตาลไหม้ จึงเรียกว่า “พระธาตุดอยดินจี่” ซึ่งหมายถึงดินที่ไหม้ไฟ (คำว่า “จี่” เป็นภาษาถิ่นทางเหนือแปลว่า เผาไฟ หรือทอดก็ได้)

น้ำตกแม่กาษา

ตั้งอยู่ในเขตบ้านแม่กาษา ตำบลแม่กาษา แยกทางขวาจากเส้นทางสายแม่สอด - ท่าสองยาง (ทางหลวงหมายเลขที่ ๑๐๘๕) ตรงกิโลเมตรที่ ๑๐-๑๑ ห่างจากอำเภอแม่สอดประมาณ ๑๐ กิโลเมตร เข้าไปทางถนนลูกรังประมาณ ๔ กิโลเมตร แยกเลี้ยวขวาไปอีกประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร จะพบน้ำตกใหญ่แห่งหนึ่ง เรียกว่า “น้ำตกแม่กาษา” มีทางเดินขึ้นไปบนภูเขาสูง มีถ้ำและธารน้ำ กว้างประมาณ ๒ เมตร เป็นทางจากปากถ้ำถึงน้ำตก ในฤดูฝนจะมีน้ำมาก ในฤดูแล้งจะไม่มีน้ำเลย

บ่อน้ำร้อนแม่กาษา

ตั้งอยู่ในเขตบ้านแม่กาษา ตำบลแม่กาษา เช่นเดียวกัน จากปากทางเลยทางแยกที่จะเลี้ยวไปน้ำตก ไปเข้าหมู่บ้าน ระยะทางจากปากทางประมาณ ๘ กิโลเมตร จะพบบ่อน้ำร้อนอยู่ ๒ บ่อ บ่อหนึ่งจะกว้างประมาณ ๒ เมตร อีกบ่อหนึ่งกว้างประมาณ ๑ เมตร นอกจากนี้ยังมีสายธาร

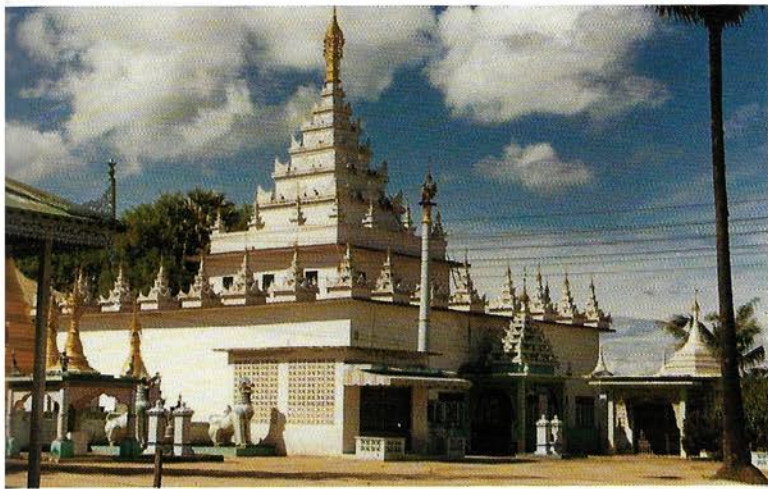

น้ำร้อนมาพบกับธารน้ำเย็น เมื่อผ่านเข้าไปในหมู่บ้านจะได้กลิ่นกำมะถันกรุ่นอยู่ทั่วไป เมื่อเข้าไปดูที่ปากบ่อ จะเห็นฟองเดือดของน้ำได้อย่างชัดเจน

๒.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

อำเภอแม่สอดเป็นอำเภอที่ประกอบด้วยผู้คนหลายเชื้อชาติทั้งกลุ่มคนไทยกะเหรี่ยง ไทยใหญ่ พม่า จีน ไทยเหนือ มุสลิม ซิกข์ ฮินดู และชาวไทยภูเขา ซึ่งอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองแม่สอดตามยุคสมัย อาศัยอยู่เป็นกลุ่ม ๆ กระจายกระจายกันไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ของอำเภอ และประกอบอาชีพหลากหลายตามความถนัดของตนเอง เช่น คนไทยใหญ่ จะรวมกลุ่มกันอาศัยอยู่บริเวณทางเหนือของอำเภอ (เหนือถนนประสาธวิถีสั้นไป) คนไทยใหญ่เหล่านี้มีฝีมือในการทำ ล้อเกวียน มีด จอบ เสียมและกล้องยาสูบ เล่ากันว่าที่อำเภอแม่สอดเป็นที่พักพิงและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรของกลุ่มคนหลายเชื้อชาติเป็นเพราะ

วัดไทยใหญ่ในอำเภอแม่สอด

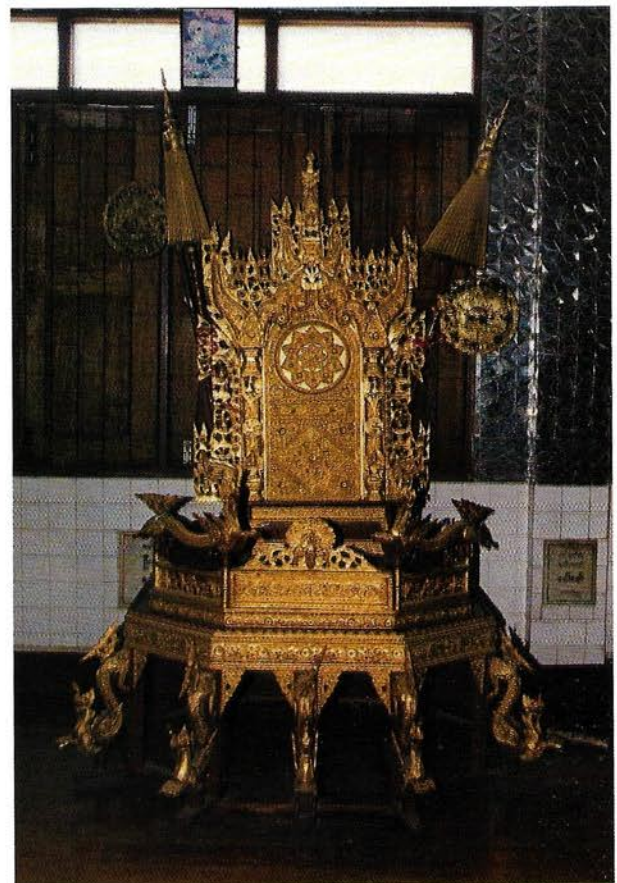
พระนอนในวัดไทยใหญ่

วงดนตรีในรูปแบบของไทยใหญ่

การจัดการภายในอาคารวัดเพื่อให้คนทำบุญ ด้วยการใช้เทคนิคทันสมัยให้ตัวละครเดินตามรางถ้อยบาตร

ธรรมาสันตกแต่งลายวิจิตรแบบไทยใหญ่

ที่อำเภอมีความเหมาะสมในหลาย ๆ ด้าน กล่าวคือ เป็นเมืองชายแดนที่เป็นเส้นทางการค้าสำคัญมาตั้งแต่อดีต เป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีความหลากหลายและมีภูมิอากาศที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรม

อย่างไรก็ตาม อำเภอแม่สอดในอดีตก่อนที่จะมีเส้นทางคมนาคมทางบกเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดและอำเภอต่าง ๆ นั้น เดิมเคยเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ถูกตัดขาดจากส่วนอื่น ๆ ของประเทศ โดยมีการเปรียบเทียบทำนองว่า คนแม่สอดนั้นเป็นคนหลังเขา เนื่องจากการเดินทางเป็นไปด้วยความยากลำบากต้องผ่านเทือกเขาสูงชันอันสลับซับซ้อน

จากคำบอกเล่าจากชาวแม่สอดถึง **สภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิมของอำเภอแม่สอด** ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม นั้นค่อนข้างมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองมีการพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลักยังผลให้การทำนากลายเป็น **อาชีพ** ที่สำคัญของผู้คนในยุคก่อนดังหลักฐานจากคำบันทึกของคุณสงษ์ เสมดี^๑ ได้บันทึกถึงความสมบูรณ์ของแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ตอนหนึ่งว่า

“ดินฟ้าอากาศตามฤดูกาลดี ไม่มากไม่น้อย พอเหมาะ ที่แม่สอดเริ่มหนาว ฝนแทบจะไม่มี ลมทิศเหนือพัดเย็นอย่างจับใจ การกสิกรรมนับว่าอำเภอแม่สอดมีบุญ ที่อื่น ๆ อดข้าวทำนาไม่ได้ ปีนี้ที่แม่สอดทำกันแทบหาวางไม่ได้ และก็ได้ผลดีกว่าทุก ๆ ปีที่แล้วมาด้วย นับว่าเป็นบุญของชาวแม่สอด บุญของชาวแม่สอดไม่เพียงแต่จะมีข้าวที่อุดมสมบูรณ์เท่านั้น แต่ยังมีโชคดีที่มีอาหารหลากหลายชนิดอย่างเหลือเฟือ” (หน้า ๒๑)

การทำนาในสมัยนั้นเมื่อหมดหนานาชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมในการทำสวนผัก ผลไม้ทำไร่ฝ้าย เล่ากันว่า การทำการเกษตรของชาวบ้านเป็นการทำเพื่อการยังชีพเท่านั้นไม่ได้ค้าขายเนื่องจากผลผลิตที่ได้รับไม่รู้จะเอาไปขายใคร จึงนำไปแบ่งปันให้กันหรือแลกเปลี่ยนกัน การทำไร่ฝ้ายก็ทำเพื่อทอเสื้อผ้าไว้ใส่เอง

สมัยก่อน **การทำนา** ของชาวบ้านยังมี ประเพณีการลงแขก ให้เห็นอยู่ทั่วไป ดังตัวอย่างที่ตำบลแม่ตาว มีวัฒนธรรมการลงแขกที่เรียกว่า “**ไปแรง**” กล่าวคือ เมื่อมีเพื่อนบ้านมาช่วยทำนาแล้ว เจ้าของนาจะติดค้างผู้มาช่วย เมื่อผู้มาช่วยต้องการแรงทำนาหรือเกี่ยวข้าว ก็ต้องไปใช้แรงเป็นการตอบแทน ในปัจจุบันเป็นที่น่าเสียดายที่ประเพณีดังกล่าวหายจากชุมชนไปเมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา เนื่องจากมีแรงงานชาวพม่าเข้ามารับจ้างทำนาเกี่ยวข้าวด้วยค่าแรงที่ถูกไม่เกินขีดความสามารถของชาวนาที่จะจ่ายค่าแรงให้ได้

สำหรับการประกอบอาชีพของประชาชนในอำเภอแม่สอด นอกจากการทำนา ทำไร่ยังมีการ **ทำสวนผลไม้** ได้แก่ ทำสวนมะขาม มะม่วง มะนาว ส้มโอ กลัวย่น้ำว่า แต่ในส่วนของ

^๑ อนุรักษ์ พันธุ์รัตน์ บรรณาธิการ ๒๕๔๑. แม่สอดหนึ่งร้อยปี. โรงพิมพ์นิวเสรินคร จังหวัดนครสวรรค์

ผลผลิตของสวนยังไม่มีตลาดรองรับทำให้ราคาตกต่ำ มะม่วงพันธุ์ดีผลสวย เช่น เขียวเสวย หนังกกลางวัน น้ำดอกไม้ ขายกันเพียงกิโลกรัมละ ๕ บาท นอกจากนั้นมีการปลูกถั่ว ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วเขียวมัน ข้าวโพดและกระเทียม

ชาวบ้านที่ทำเกษตรในอำเภอแม่สอด พื้นที่การเกษตรมีทั้งที่อุดมด้วยแหล่งน้ำ และขาดแคลนแหล่งน้ำ ซึ่งส่วนหนึ่งมีดินน้ำมาจากเขาพระวอลงสู่ห้วยแม่ละเมา ห้วยแม่เกิ้นหลวง และห้วยน้ำตมแม่กาสา สำหรับห้วยแม่เกิ้นหลวงชาวบ้านได้ขุดแยกคลองเข้าที่เพาะปลูกถึง ๕ สายคลอง โดยชาวบ้านจะตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำมีการขุดคลองส่งน้ำและแบ่งปันน้ำกันอย่างยุติธรรม โดยเมื่อคลองขุดหรือลำห้วยผ่านที่ใครก็จะทำประตูน้ำปิดเปิดเพื่อนำน้ำเข้าสู่คลองรับน้ำภายในที่ของตนทุกแห่ง และจะมีการสลับกันปิดเปิด โดยมีผู้ดูแลน้ำสายละ ๒ คน

การทำนาสมัยปู่ย่า ที่อำเภอแม่สอดมีแต่การใช้แรงคนกับแรงควาย ถ้าปีไหนมีน้ำมาก กลสิกรรมทุกอย่างจะได้ผลดี ปัจจุบันการทำนาส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นใช้เครื่องยนต์ บางแห่งใช้แรงงานกะเหรี่ยงทำนาด้วย โดยจ้างเป็นรายวัน (มีศูนย์อพยพที่ห้วยปะหลก ตำบลแม่ปะ มีผู้อพยพพม่า กะเหรี่ยง ซึ่งพวกนี้ออกมาทำงานข้างนอกได้เย็นต้องกลับเข้าศูนย์) ส่วนใหญ่ทำนาค่าเมื่อเก็บเกี่ยวแล้ว เจ้าของนาจะทำลานเอาขี้ควายและดินเลน (ตม) เทลานให้เรียบ เมื่อแห้งนวดข้าวโดยใช้ควายเดินเหยียบ หลังจากนั้นเก็บข้าวแล้วมัด (ทางเหนือเรียกหลาก) หรือจะมีกำข้าวใช้บอกให้ข้าวเบาที่เหยียบแล้วปลิวไป (แทนใช้มัดด้วยกระดิ่ง) ในการทำนาที่นี้ศัตรูพืชมีน้อยเพราะชาวบ้านจะคอยปราบตลอด เก็บข้าวเสร็จก็ยังปราบอยู่ หากพบหนูนาคั่วใหญ่ชาวบ้านจะบริโภคด้วย ถ้ามีหนู ปูจะไม่มีเพราะหนูจะกินปู แม้แต่ห้วยญาคาก็กินหมด บางครั้งต้องใช้ยาเบื่อหนู ชาวนาที่อำเภอแม่สอดจะเก็บข้าวไว้ในยุ้งข้าวเช่นเดียวกับที่อื่นเพียงแต่การเรียกยุ้งข้าวต่างกัน โดยเรียกเป็น "สังข้าว" การขายพืชผลทางการเกษตรเมื่อก่อนมีพ่อค้าคนกลางไปรับซื้อตามบ้านแต่ปัจจุบันมีบริษัทพืชผลสุวรรณภูมิ เป็นตลาดกลางพืชไร่ในเครือ อดก. มีการประกันราคาพืชผลมาตั้งที่แม่สอด

ในด้าน การค้าขาย ก่อนที่จะมีการสร้างโครงข่ายเส้นทางรถยนต์ ชาวแม่สอดทำการค้ากับทางฝั่งพม่า สินค้าที่นำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน เป็นสินค้าทางการเกษตร ของป่า สินค้าพื้นเมือง อัญมณี ไม้สัก เกลือ และเครื่องเทศ แยกชาวซิกส์เองก็ได้มีการบุกเบิกตลาดเสื้อผ้าโดยนำสินค้าเข้ามาขายในตลาด ในสมัยนั้นมีเครื่องบินเปิดให้บริการแล้วและแยกชาวซิกส์จะนำเอาเสื้อผ้าส่งมาทางเครื่องบินเลยที่เดียว พ่อค้าชาวซิกส์เหล่านี้ก็ยังทำมาค้าขายอยู่ในอำเภอจวบจน

อัญมณีสินค้ามีชื่อของแม่สอด

ปัจจุบัน ต่อมาเมื่อการค้ามีความเจริญมากขึ้น จึงเริ่มมีคนจีนจากภูมิภาคอื่นของประเทศเข้ามาค้าขายเพิ่มมากขึ้น ทำให้อำเภอแม่สอดมีความคึกคักมาก เล่ากันว่า การค้าขายสมัยก่อนที่พม่ายังเป็นเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษจะมีสินค้าจากประเทศอังกฤษมาขายให้คนแม่สอดได้ใช้ทันสมัยกว่าที่จังหวัดตาก อำเภอแม่สอดยังเป็นตลาดการค้าวัวควายที่สำคัญ วันหนึ่งมีวัวควายจากฝั่งพม่าเข้ามาขายหลายร้อยตัว เนื่องจากชาวพม่าเองไม่นิยมกินเนื้อวัว ควาย ราคาซื้อขายในสมัยนั้นถูกมาก ตัวละประมาณ ๑๐๐ - ๑๕๐ บาท ในปัจจุบันก็ยังมีการซื้อขายวัวควายอยู่เป็นปกติ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๔ - ๒๕๐๕ คนแม่สอดจะข้ามเรือไปซื้อวัวเป็นฝูงๆ (๑๐๐ ตัวขึ้นไป) แล้วจ้างต้อนข้ามแม่น้ำเมยมาส่งพ่อค้าจะเลี้ยงไว้คอยพ่อค้ามาซื้อต่อ หรือจ้างคนไล่ต่อหัวหน้าคนไล่วัวเรียก “นายฮ้อย” โดยจะไล่ไปที่สุโขทัย ตลาดนัดวัวควายที่แม่สอดเดิมจะอยู่ตรงข้ามวังตะเคียนแล้วย้ายมาที่ตำบลแม่ปะ หลังจากนั้นถูกกะเหรี่ยงเข้ามาแย่ง ปัจจุบันตลาดนัดวัวควายที่อำเภอแม่สอดจะมีในวันอาทิตย์กับวันพุธ วัวจะมาจากพม่า แล้วมาลงที่ตลาดพ่อค้าจะมาจากสุโขทัย กรุงเทพฯ จากการค้าที่มีการซื้อขายและต้อนวัวจากฝั่งพม้ามามาก ที่อำเภอแม่สอด จึงมีด่านกักสัตว์เพื่อตรวจสอบโรคติดต่อด้วย

ในเรื่องของ *การเลี้ยงสัตว์* ชาวบ้านยังคงเลี้ยงหมูดำกันอยู่ เพราะคนพื้นบ้านในแม่สอดนิยมบริโภคหมูดำ เลี้ยงกันแบบกินเศษอาหารปัจจุบันยังคงมีอยู่ควบคู่กับการที่บริษัทเจริญโภคภัณฑ์เข้ามาให้ชาวบ้านเลี้ยงหมูขาวโดยให้ราคากิโลกรัมละ ๑ บาท โดยลงทุนให้ทั้งหมดรวมทั้งการเข้ามาเปิดการเลี้ยงไก่แบบฟาร์มติดแอร์ด้วย อย่างไรก็ตามคนพื้นบ้านยังคงนิยมบริโภคหมูดำมากกว่าหมูขาว เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าหมูขาวมีแต่เนื้อแดง แต่หมูดำยังมีส่วนประกอบของเนื้อครบทุกอย่างทั้งเนื้อแดง มัน สามชั้น และเนื้อสันใน

นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีอาชีพใน *การร่อนทองคำ* ในตำบลแม่ตาว ซึ่งมีลำห้วยหนึ่งชื่อลำห้วยแม่ตาว มีทองคำอยู่มาก ชาวบ้านที่อำเภอเถินมาพบเข้า จึงพากันมาร่อนทอง เรียกว่า ตาวคำ แปลว่า ร่อนทอง ต่อมาได้มีการชักชวนชาวบ้านที่อำเภอเถินมาร่อนทอง โดยตั้งถิ่นฐานอยู่ริมห้วยแม่ตาว จนทองคำหมดไปในที่สุด

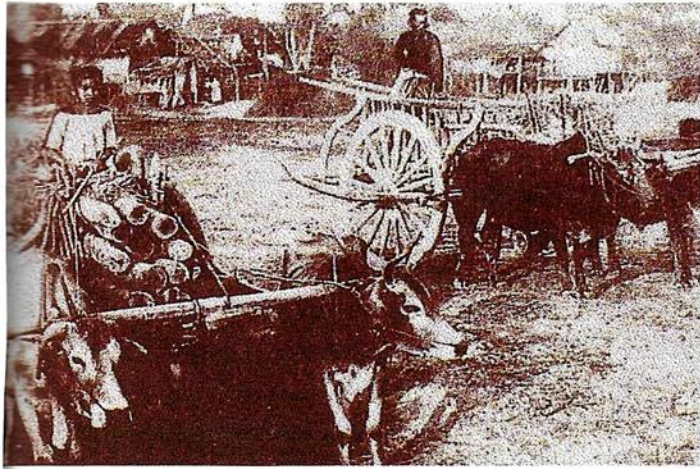
ในด้าน *การเดินทางสัญจร* นั้น นอกจากจะเป็นไปด้วยความยากลำบากแล้วยังต้องเผชิญกับสัตว์ป่าดุร้ายที่มีอยู่อย่างมากมาย ยิ่งข้าราชการที่ต้องมาปฏิบัติราชการที่อำเภอแม่สอดแล้ว เล่ากันว่า หลายคนในครอบครัวต่างก็รำให้เหมือนใจจะขาดเพราะเมื่อทุกคนมาอยู่แม่สอดแล้วก็เหมือนถูกตัดขาดจากโลกภายนอกโดยสิ้นเชิง

ม้าต่างที่ชาวแม่สอดยุคเก่าใช้ในการลำเลียงสินค้า

เกวียนเทียมวัวที่ใช้ในการขนส่งสิ่งของและสินค้า

เกวียนเทียมวัวที่ชาวแม่สอดใช้ในการเดินทางสมัยก่อน

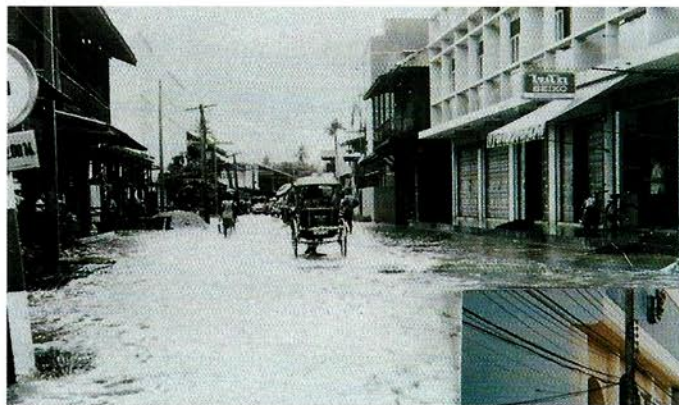

ช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๙๑ การเดินทางเข้าสู่อำเภอแม่สอด จากจังหวัดต้องใช้เวลาถึง ๔ วัน ๓ คืน หรือมากกว่าขึ้นอยู่กับสภาพอากาศที่จะเป็นตัวแปรที่สำคัญ เส้นทางทางการเดินทางก็อาศัยการเดินทางตามสายโทรเลขที่สร้างขึ้นเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ ระยะทางประมาณ ๗๕ กิโลเมตร การเดินทางก็เดินด้วยเท้า บางครั้งก็ต้องพั่ง “ม้าต่าง” แต่ถ้าเป็นการลำเลียงสินค้าแล้ว “วัวต่าง” (วัวที่ใช้บรรทุกสิ่งของ จะบรรทุกอยู่ในภาชนะไม้ไผ่สองใบวางบนหลังวัวด้านละใบเชื่อมต่อกันด้วยแผ่นไม้ บนหลังวัวต้องมีหมอนหนุนไม้อีกแผ่นหนึ่งค้ำไว้ และมีเชือกผูกกระหว่างต่างกับวัวเพื่อมิให้สิ่งของตกหล่นระหว่างเดินทาง) ก็เป็นทางเลือกที่ดีที่สุด แม้จะบรรทุกสิ่งของไม่มากเท่าเกวียน แต่ก็สะดวกและรวดเร็วกว่า การเดินทางต้องไปกันเป็นกลุ่มหรือเป็นกองคาราวานทั้งใหญ่และเล็ก เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สำหรับคนที่สูงอายุหรือเด็กแล้วต้องใช้แคร่โดยมีลูกหาบยกประมาณ ๔ คน โดยต้องเตรียมหม้อข้าวหม้อแกงเครื่องหุงต้ม รวมทั้งข้าวสารอาหารแห้งไปด้วย โดยลูกหาบจะเอาข้าวสารของผู้จ้างทำไถ้มัดเอวไป ส่วนผู้ว่าจ้างเดินตัวเปล่า

ข้าราชการเกษียณอายุที่ถูกส่งย้ายมาแม่สอดเพื่อเป็นแพทย์ประจำสุศาลาแม่สอดเล่าว่า เมื่อมีคำสั่งย้ายได้ไปดูแผนที่ใหญ่ที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยสมัยนั้นไม่ปรากฏอำเภอแม่สอดมีแต่จังหวัดตากเมื่อเดินทางมาถึงแม่สอดและทำงานแล้วพบว่า ขณะนั้นการแพทย์ที่นั่นจะรักษาคนที่สุศาลาและยังใช้วิธีเย็บไม้ตามบ้าน นางพยาบาลลูกชาวบ้านเรียกว่า นางสงเคราะห์

การเดินทางถ้ามาจากตัวจังหวัดตาก ก็มีจุดเริ่มต้นที่บริเวณศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน ซึ่งสามารถหาลูกหาบที่คอยให้บริการยกสัมภาระโดยต้องเตรียมเสบียงอาหารให้กับลูกหาบด้วย ลูกหาบคนหนึ่งสามารถยกได้ประมาณคนละ ๒๐ กิโลกรัม การเดินทางจะเริ่มต้นในช่วงบ่าย และแวะพักค้างแรมคืนแรกบริเวณกระแตแม่ท้อซึ่งเป็นสถานีตำรวจแม่ท้อในปัจจุบัน โดยนอนบริเวณริมห้วยเกาะทราย คืนที่สองแวะพักที่บ้านปลารดซึ่งมีที่พักแรมเป็นศาลาโดยเฉพาะที่จัดไว้ให้กับนักเดินทาง และคืนที่สามต้องพักค้างแรมที่วัดบริเวณบ้านแม่ละเมา ในช่วงกลางคืนต้องมีการจัดทำกันด้วยความระมัดระวังมีเวรยามอันตรายจากสัตว์ป่าอย่างใกล้ชิด

รูปแบบของการเดินทางด้วยเท้าได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่อทางราชการก่อสร้างถนนลูกรังเชื่อมระหว่างจังหวัดตากกับอำเภอแม่สอดเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๙๗ (เล่ากันว่าถ้าไม่มีการก่อสร้างถนนเส้นนี้ อำเภอแม่สอดต้องถูกกลืนเป็นของพม่า เพราะอยู่ติดชายแดนและคนแม่สอดต้องพึ่งพิงเศรษฐกิจกับทางประเทศพม่า) แต่เป็นถนนที่ได้รับการกล่าวขวัญจากผู้คนว่า “ถนนสายมรณะ” เพราะรถต้องวิ่งไปตามไหล่เขาที่สูงชันลัดซับซ้อน วิ่งสวนกันไม่ได้ต้องกำหนดวันให้รถวิ่งขึ้นเขาวันหนึ่ง ลงอีกวันหนึ่ง ถ้าวิ่งผิดก็มักจะชนตกเหว ต่อมาทางรัฐบาลออสเตรเลีย

สภาพถนนสายต่าง ๆ เมื่อกว่า ๕๐ ปีมาแล้ว ปัจจุบันเป็นถนนคอนกรีต

เข้ามาช่วยเหลือในการพัฒนาถนนให้ดีขึ้นและเปิดใช้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ นับแต่นั้นเป็นต้นมาก็เป็นการปิดฉากการเดินทางอันแสนทรหดบนเส้นทางสายประวัติศาสตร์ลง

ถนนหนทางในตัวอำเภอแม่สอดเองเมื่อประมาณ ๖๐ ปีที่ผ่านมา ยังเป็นถนนดิน ในฤดูแล้งก็มีแต่ฝุ่น ในยามหน้าฝนก็มีสภาพเป็นโคลนตม เดินทางลำบาก เกวียนเทียมวัวจึงเป็นยานพาหนะเพียงชนิดเดียวสำหรับการเดินทางของชาวแม่สอด หรือจะให้สะดวก ไม่ยุ่งยาก ก็ต้องใช้ช้างหรือม้าเป็นพาหนะแทน เล่ากันว่า ในสมัยนั้นการเดินทางจากแม่สอดไปเมียวดีฝั่งพม่าระยะทางไม่กี่กิโลเมตรต้องใช้เวลาจนถึงชั่วโมงครึ่ง

ในระยะต่อมาเริ่มมีรถยนต์เข้ามาให้บริการผู้คนตามเส้นทางจังหวัดตาก - แม่สอด เป็นรถจี๊ปโดยสาร ในขณะนั้นยังวิ่งวันเว้นวัน ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๑๒ ชั่วโมง โดยออกจากอำเภอตั้งแต่ตีห้า

ตลาดชาวเขาริมถนนสายตาก-แม่สอด

ตลาดชาวเขาริมถนนสายตาก-แม่สอด

และหยุดพักเที่ยงกลางทาง (จุดแวะรถกลางทางปัจจุบันเป็นร้านค้าชาวเขาเผ่ามูเซอ) ต่อมาพัฒนาเป็นรถสองแถวตัวถังไม้ บางครั้งก็อาศัยรถบรรทุกสินค้าโดยขึ้นไปนั่งบนของที่บรรทุกด้านหลังวิ่งเลียบบภูเขา ซึ่งรถบรรทุกนี้จะมีโช้ติดไว้สำหรับพันล้อไม่ให้ลื่นเนื่องจากเป็นทางดินลื่น มีหลายครั้งที่รถลื่นตกเขามีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการให้บริการโดยเครื่องบิน เรียกกันว่าเครื่องบินแอลห้า บินสัปดาห์ละ ๓ เที่ยวบิน อย่างไรก็ตามจำนวนเที่ยวบินอาจจะน้อยลงขึ้นอยู่กับสภาพภูมิอากาศ เครื่องบินเป็นเครื่องขนาดเล็ก โดยปกติจะมีผู้โดยสารขึ้น ๑ คน ถ้าผู้โดยสารตัวเล็กหน่อยสามารถขึ้นได้ ๒ คน

บ้านแบบดั้งเดิม ถนนเก่า และ “รั้วไม้สลาย”

ในด้าน **สภาพบ้านเรือน** ของคนแม่สอดในสมัยก่อน ถึงแม้ว่าจะมีป่าไม้โดยเฉพาะไม้สักอย่างอุดมสมบูรณ์ แต่บ้านเรือนก็ไม่ได้สร้างด้วยไม้สักเสมอไป บ้านเรือนส่วนใหญ่เป็นเรือนใต้ถุนสูงแบบไทยเหนือในตัวเมืองแม่สอดสำหรับคนที่มีฐานะดีจะสร้างบ้านด้วยไม้สัก แต่ตามชนบทบ้านมีลักษณะที่ผู้คนเรียกว่า “เฮียน” หรือ “ตูป” ถ้าเป็นเฮียนก็เป็นบ้านเรือนไม้ หลังคาบ้านมุงด้วยกระเบื้อง แป้นเกล็ดหรือใบตองตึงซึ่งมีข้อเสียที่มีอายุการใช้งานเพียงสามถึงห้าปีเท่านั้น ถ้าเป็นไม้ไผ่เรียกว่าตูป ซึ่งจะเป็นบ้านไม้ไผ่ทั้งหลังนิยมทำรั้วบ้านด้วยไม้ไผ่รวก ที่เรียกว่า “สลาย” ไม้ที่ซีกใช้ไม้ที่อยู่ตามป่า เช่น ไม้กระยาเลย ไม้แดง ไม้เต็ง ซึ่งทางราชการเองก็อนุญาตให้ตัดได้ตามโควตาทุกปี ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการหรือความจำเป็นของชาวบ้าน การให้โควตาดังกล่าวได้เลิกไปประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมาเนื่องจากไม้หมดป่า สำหรับไม้สักแล้ว เล่ากันว่า คนแม่สอดไม่ค่อยได้ใช้เพราะให้สัมปทานแก่บริษัทเพื่อส่งออก โดยตัดไม้ลงแม่น้ำเมยขึ้นเหนือและขนถ่ายที่สาละวินเพื่อขายให้ชาวพม่า

สำหรับ **ไฟฟ้า** เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาที่อำเภอ เล่ากันว่า จะมีไฟฟ้าใช้กันเฉพาะในช่วงกลางคืนเท่านั้น และแต่ละบ้านต้องเสียค่ารักษาหม้อไฟหลังละ ๕ บาท

ในด้าน **การศึกษา** ชาวแม่สอดนิยมส่งบุตรหลานเรียนหนังสือกันมาก โดยเฉพาะที่โรงเรียนสรรพวิทยาส์ซึ่งเป็นโรงเรียนเก่าแก่ของอำเภอและสร้างชื่อเสียงให้กับคนแม่สอดเป็นอย่างมาก เด็กที่เรียนมักจะได้รับทุนเข้าไปเรียนต่อในตัวจังหวัดมาก วิชาที่เก่งและขึ้นชื่อ คือ ภาษาอังกฤษ

เนื่องจากต้องติดต่อพูดคุยกับชาวพม่าอยู่เป็นประจำ และในช่วงเย็นเลิกเรียนจะมีครูชาวพม่ามาสอนพิเศษภาษาอังกฤษ

สำหรับ **ประเพณีและความเชื่อ** ก็มีความหลากหลายตามกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในอำเภอ เช่น ประเพณีตานก๋วยสลากซึ่งเป็นประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายและการแห่ส่างล่อง (แห่ลูกแก้ว) ซึ่งเป็นประเพณีที่จะทำการบวชเณรลูกหลานของตนเองในช่วงปิดภาคเรียน เวลาบวชต้องไปอยู่วัดเพื่อเรียนภาษาพื้นเมืองทางเหนือให้คล่อง โดยจะมีพิธีแห่ลูกแก้วที่ใหญ่โตเป็นหน้าเป็นตาของพ่อแม่ ลูกแก้วเองจะต้องมีการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดในปัจจุบัน กล่าวกันว่า ประเพณีดังกล่าวลดน้อยลงมาก เพราะชาวไทยพุทธมีบุตรน้อยลงและไม่มีเวลาเพราะต้องเข้าโรงเรียน สำหรับความเชื่อ ที่สำคัญ เช่น ตานก๋วยซอง ซึ่งเป็นพิธีบังสุกุลอุทิศคนเป็นสำหรับผู้ที่ถูกทำนายทายทักว่ามีเคราะห์ร้าย ผู้ที่มีโรคภัยไข้เจ็บหรือจะประสบอุบัติเหตุร้ายแรงถึงแก่ชีวิตมักจะสะเดาะเคราะห์ โดยเชื่อว่าเป็นการแก้เคล็ด ทำให้รอดพ้นชีวิตอันตราย

ประเพณีที่สำคัญที่สุดและทำกันเป็นประจำเป็นประเพณีใหญ่ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ โดยจะเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ - ๒๒ เมษายนของทุกปี วันที่ ๑๓ - ๑๕ ชาวบ้านจะพากันไปทำบุญตักบาตรที่วัด การระครูอาจารย์ พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย วันที่ ๑๖ - ๒๒ ไปเที่ยวเวียนไปตามวัดต่าง ๆ ไปดำหัวและเที่ยวกัน

ในงานสงกรานต์นี้ที่ต้องทำคือ “ขนมข้าวเกรียบพื้นเมือง” ทำจากข้าวเหนียวผสมน้ำอ้อยและแป้งมัน ทำแล้วแผ่นใหญ่ขนาด ๘ - ๑๐ นิ้ว “ข้าวแตน” ทำจากข้าวเหนียวทอดโรยน้ำตาลลาบหมู ก้อยหมู (หมูดำ) และ “ข้าวแคบ” ทำจากข้าวเหนียวใส่มีสวนผสมของงา น้ำตาลแล้วปิ้งหรือทอด เพื่อไว้ต้อนรับเพื่อนฝูง พี่น้องที่จะมาเยี่ยมเยียนกัน ในวันที่ ๑๖ เมษายนจะมีขบวนแห่ด้วย

ในเรื่องของแหล่งบันเทิง รูปแบบของแหล่งบันเทิงแม่สอดในยุคก่อนชาวแม่สอดจะดูหนังเงียบ นับเป็นความบันเทิงเพียงไม่กี่อย่างในสมัยนั้นชาวแม่สอดพบว่าตนเองสัมผัสความทันสมัยได้ไม่ยากนัก ทุกสิ่งทุกอย่างจะได้มาจากฝั่งพม่า อย่างเช่น หนังเงียบของพม่าละครพม่า ทั้งหนังทั้งละครจะนำมาแสดง ณ โรงหนังแห่งเดียวของเมืองชื่อโรงภาพยนตร์ “ศรีเมืองฉอด” แต่ชาวบ้านเรียก “โรงหนังกาดมั่ว”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเยี่ยมราษฎรอำเภอแม่สอดที่โรงเรียนสรรพวิทยาคม

โรงเรียนสรรพวิทยาคม
โรงเรียนประจำอำเภอโรงเรียนแรก

โรงภาพยนตร์แห่งแรกของอำเภอแม่สอด
ชื่อศรีเมืองฉอดหรือกาดมั่ว

นอกจากสภาพสังคมอำเภอแม่สอดที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้ว ชาวแม่สอดเองต้องประสบ **เหตุร้าย ๆ** ในอดีต อีกหลายเหตุการณ์และในช่วงระยะเวลาที่ต่างกัน^๔ กลายเป็นภาพเหตุการณ์ที่ยังคงอยู่ในความทรงจำของผู้คนมาจนทุกวันนี้ เช่น ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง อำเภอแม่สอดเป็นพื้นที่ที่ญี่ปุ่นต้องเคลื่อนทัพผ่านไทยไปยังฝั่งพม่า สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านเป็นอย่างมาก ดังบันทึกเหตุการณ์

“ปัจจุบันในประเทศไทย ยิ่งอำเภอแม่สอด เหตุการณ์กำลังตึงเครียด มีทั้งทหารญี่ปุ่น แวก อินเดีย เข้ามายุ่มย่ามไปหมด ฝ่ายสัมพันธมิตรก็ใช้เครื่องบินแบบต่าง ๆ เข้ามาทำลาย เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม เวลาประมาณ ๑๗.๓๐ น. ยิ่งโรงเรียนข้างสนามบินที่อยู่ในความควบคุมของเราพруนหมด จำเป็นต้องขออนุญาตปิดชั่วคราว การติดต่อทั่วไปแทบจะขาดกัน ชาวคราวทางบ้านไม่ได้รับเลย” (หน้า ๓๒)

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ ชาวแม่สอดก็ต้องประสบปัญหาวิกฤตน้ำท่วมใหญ่ น้ำท่วมถึงสองเมตรตัวเมืองได้รับความเสียหายอย่างหนักประชาชนเองก็ได้รับความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส

ในปีพ.ศ. ๒๕๐๓ ชาวแม่สอดก็ต้องประสบเหตุสะเทือนขวัญและยังคงเป็นที่จดจำถึงความโหดเหี้ยมในช่วงเวลาที่ชาวกะเหรี่ยงบุกเข้ามาในฝั่งไทย จากการบันทึกเหตุการณ์ในครั้งนั้นบางส่วน ว่า

“๑๕ พฤษภาคม ๒๕๐๓ ตั้งแต่เวลา ๒.๐๐ น. พวกโจรกระเหรี่ยงเข้าทำการปล้นอำเภอแม่สอด เก็บเอาทรัพย์สิน ยิงคนตาย เผาสถานที่ราชการ สถานีตำรวจ หอบประชุม ที่ทำการไปรษณีย์และที่ว่าการอำเภอ ใหม้หมด เหตุการณ์ที่กะเหรี่ยงปล้นไทยครั้งนี้ เพื่อต้องการปัจจัยสี่เนื่องจากความเจ็บช้ำน้ำใจระหว่างพ่อค้าและข้าราชการ และต้องการอาวุธ” (หน้า๓๓)

นอกจากนั้น ในช่วงค่ำคืนวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๒๒ ชาวแม่สอดต้องตื่นตระหนกกับเสียงระเบิดและพระเพลิงที่ไหม้กระหน่ำบ้านเรือนไม้กลางใจเมืองหรือตลาดสด เหตุการณ์ในครั้งนี้นี้เล่ากันว่า นับเป็นครั้งที่รุนแรงที่สุดเป็นประวัติศาสตร์หน้าหนึ่งของแม่สอด สภาพบ้านเรือน ร้านค้า โรงภาพยนตร์ศรีเมืองรอดถูกไฟไหม้เสียหายมาก

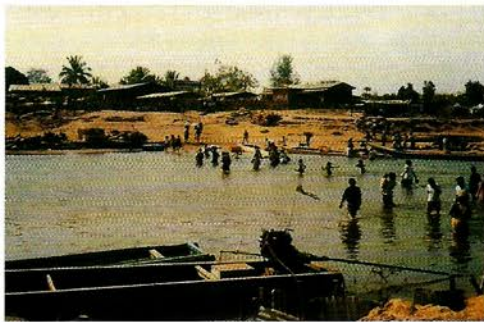
ทุกวันนี้ **สภาพโดยทั่วไปของอำเภอแม่สอด** เปลี่ยนแปลงไปมาก จากสภาพชีวิตความเป็นอยู่แบบคนหลังเขา ไปไหนมาไหนต้องพึ่งพาลำแข้งของตนเป็นหลัก มีวิถีชีวิตและความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายท่ามกลางธรรมชาติและภูมิทัศน์ที่สวยงามและอุดมสมบูรณ์ตามแบบสังคมดั้งเดิมของผู้คนในชนบท แต่ทว่าเมื่อมีการก่อสร้างถนนเส้นแรกเส้นจังหวัดตาก - แม่สอด และการพัฒนาโครงข่ายถนนเชื่อมโยงกับพื้นที่ต่าง ๆ ในระยะต่อมา ด้วยศักยภาพของอำเภอแม่สอดที่เป็นเมืองการค้าชายแดนเดิมประกอบกันด้วยกันเข้าแล้ว ยิ่งเป็นผลให้ความเป็นชุมชน

^๔ สรุปรจาก .แม่สอดหนึ่งร้อยปี. เรื่องเดียวกัน หน้า๓๒ - ๓๔

แม่สอดในอดีตเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิงตามเงื่อนไขของเวลาและการพัฒนาที่มีมาเป็นลำดับ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันในหลายประการด้วยกัน ได้แก่

การเปลี่ยนย่านการค้าและการอพยพคนเข้าสู่ตัวเมือง กล่าวคือ เมื่อถนนสายตาก - แม่สอด ก่อสร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ในขณะที่มีตลาดมืดชายแดนเกิดขึ้นที่บ้านวาลีย์ คนไทยเชื้อสายจีนจากภาคใต้และกรุงเทพฯ ได้อพยพเข้ามาแสวงหาโอกาสในการประกอบอาชีพทางการค้า ในอำเภอแม่สอดในระยะต่อมาทำให้มีการเปลี่ยนแปลงย่านการค้าที่สำคัญหลายจุดบนถนนอินทคีรี และถนนประสาทวิถี ชาวแม่สอดเชื้อสายไทยใหญ่ที่เคยอาศัยอยู่เดิมบน “กองเจี้ยว” ได้ขายที่ดินของตนให้กับกลุ่มคนเหล่านี้ และอพยพออกไปจากพื้นที่แม่สอดชั้นใน ปัจจุบันสองฟากถนนอินทคีรีและประสาทวิถีจึงกลายเป็นพื้นที่อยู่อาศัยและทำการค้าของคนไทยเชื้อสายจีนกลุ่มนี้

การเติบโตและขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่อำเภอแม่สอดมีโรงงานอุตสาหกรรมเริ่มเข้ามาเมื่อประมาณ ๔ - ๕ ปีที่ผ่านมา ปัจจุบันมีมากกว่า ๒๐๐ โรงงานประกอบด้วยโรงงาน

ฝั่งพม่า

ตลาดริมเมยและการเดินทาง

ขนาดใหญ่จนถึงขนาดเล็ก ที่สำคัญ เช่น โรงงานผลิตจักรยานและจักรยานยนต์ ผลิตภัณฑ์ไม้ พลาสติก ผลไม้กระป๋อง แปรรูปเนื้อสัตว์ เย็บเสื้อผ้า กระเบื้องเซรามิค และอัญมณี ฯลฯ อุตสาหกรรมการผลิตเหล่านี้มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและมีแนวโน้มที่จะเพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อย ๆ โดยตั้งอยู่กระจุกกระจายบนเส้นทางถนนสายหลัก เช่น ทางหลวงจังหวัดตาก - แม่สอด และตามแนวถนนสายในเมืองใกล้แม่น้ำเมย

ฝั่งไทย

กล่าวกันว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้อุตสาหกรรมการผลิตขยายตัวอย่างรวดเร็วก็เพราะความพร้อมของระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการและมีแรงงานต่างชาติชาวพม่า ซึ่งมีแรงงานลักลอบเข้ามาในประเทศจำนวนมาก ทำให้ลูกจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมเกือบทั้งหมดเป็นแรงงานต่างด้าว นอกจากแรงงานต่างด้าวในภาคอุตสาหกรรมแล้ว แรงงานต่างชาติเหล่านี้ยังส่งผลกระทบต่อแรงงานไทยในอำเภออีก โดยมีคำบอกเล่าว่า เมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา ชาวพม่าเริ่มแย่งอาชีพคนไทยโดยอาศัยค่าจ้างแรงงานที่ถูกกว่า เช่น อาชีพเกษตรกร รับจ้างทำนา

ถีบสามล้อ ช่างปูน ช่างไม้ กรรมกรรับจ้างชนของทั่วไปส่งผลให้แรงงานไทยบางส่วนต้องอพยพแรงงานไปทำงานที่จังหวัดอื่น

ชุมชนเมืองมีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทุกวันนี้เมื่อเดินทางผ่านไปยังตัวเมืองแล้วจะเห็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างชัดเจน เปรียบเสมือนเมืองใหญ่ ๆ เมืองหนึ่งที่พลุกพล่านไปด้วยผู้คนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาแสวงหาโอกาส ชาวพม่า และนักท่องเที่ยว รวมทั้งอาคารตึกคอนกรีตสมัยใหม่มากมายที่ตั้งโดดเด่นอยู่ริมสองฟากฝั่งถนน และตัวเมืองเองก็มีการขยายตัว

การขยายตัวของ
อ.แม่สอด

ไปเขตชานเมืองตามแนวถนนอย่างต่อเนื่องซึ่งในทางกลับกันการพัฒนาดังกล่าวยังผลให้พื้นที่ในการทำการเกษตรลดลงในสัดส่วนที่ค่อนข้างมากขึ้นทุกวัน ซึ่งสภาพดังกล่าวได้ทำลายความเป็นชุมชนเมืองที่สัมพันธ์กับความเป็นชนบทในสมัยก่อนลงอย่างเห็นได้ชัดเจน

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหามลพิษ สมัยก่อนทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้และสัตว์ป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก ผืนดินต้องตามฤดูกาล ซึ่งความสมบรูณ์ดังกล่าว

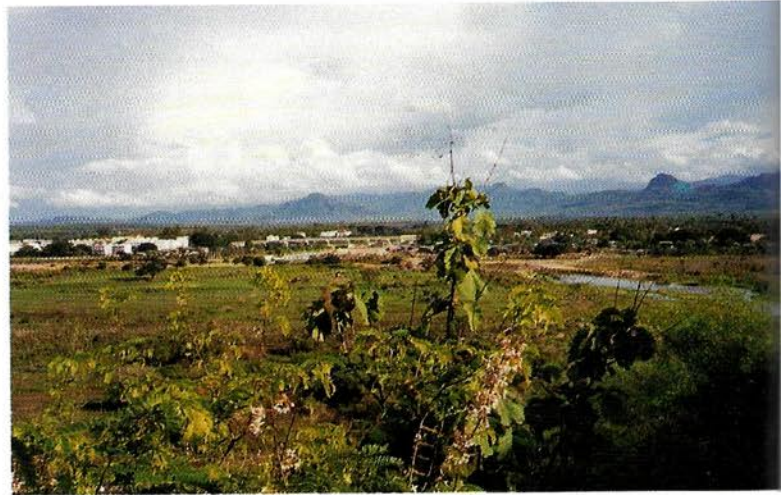
เริ่มเสื่อมโทรมลง พื้นที่ป่าไม้เริ่มลดลงอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่มีถนนเข้ามา บรรยากาศเก่า ๆ ที่ชาวแม่สอดเคยทำกัน เช่น ในช่วงฤดูฝนจะมีฝนตกอย่างต่อเนื่องจนต้องย่างไฟเพื่อให้เสื้อผ้าแห้ง คงเหลือเป็นเพียงตำนานที่เล่าขานกันของชาวแม่สอดเนื่องจาก สภาพแวดล้อมในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปตามจำนวนป่าที่ลดน้อยลง

ประกอบกับปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบันยังเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมการทำเฟอร์นิเจอร์และไม้แปรรูปที่พ่อค้าคนไทยที่ไปตั้งโรงงานในฝั่งประเทศพม่า โดยใช้ไม้ฝั่งไทยไปสวมซึ่งยากต่อการตรวจจับจากเจ้าหน้าที่รัฐบาล

อย่างไรก็ตามในพื้นที่บางส่วนชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของป่าไม้จึงได้มีการรณรงค์และริเริ่มโครงการป่าชุมชนขึ้นในพื้นที่ตำบลแม่ดาวและตำบลใกล้เคียง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ปัจจุบันมีเนื้อที่ป่าชุมชนประมาณ ๒,๕๐๐ ไร่ ซึ่งก็ถือเป็นคุณค่าของคนในชุมชนในการที่จะให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของตนเองเพื่อให้มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนด้วยคนของชุมชนเป็นคนจัดการเอง ชาวบ้านบางหมู่มีการตั้งกติกาในเรื่องการไม่ทำลายป่า ฝ่าฝืนมีการจับ-ปรับกันเองตั้งแต่ ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไป อนุญาตเฉพาะไม้ที่จะนำมาทำบ้านส่วนใหญ่เป็นไม้ซาง การตัดไม้ชาวบ้านจะตัดหน้าแล้ง ซึ่งจากภูมิปัญญาชาวบ้านจะทราบว่าต้นไม้จะตายหากถูกตัดในหน้าฝนแต่หากตัดหน้าแล้งต้นไม้จะไม่ตายร้อยละ ๔๐ - ๕๐ จะฟื้นเองได้

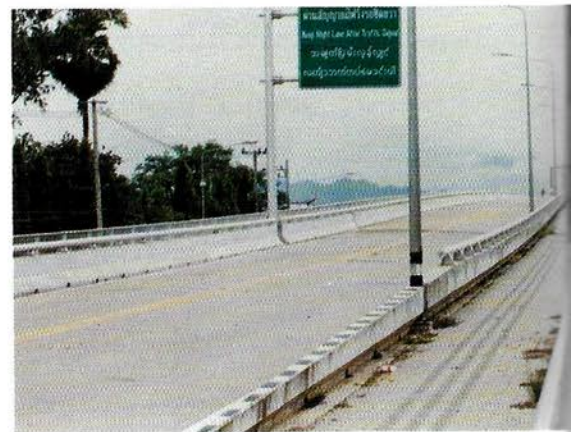

นอกจากนั้น ชาวแม่สอดต้องประสบกับปัญหามลพิษ เช่นจากเหมืองแร่สังกะสี เล่ากันว่า น้ำเสียที่ปล่อยออกมาจะปนเปื้อนกับแหล่งน้ำธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้อุปโภคบริโภค ทำให้เป็นพิษต่อผิวหนัง ชาวบ้านใช้อาบน้ำแล้วเกิดผื่นคัน ถ้าเป็นสัตว์น้ำก็จะตาย ปัญหาน้ำเสียและขยะก็กลายเป็นปัญหาที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อพื้นที่อยู่อาศัยและตัวชาวแม่สอดตามการเจริญเติบโตของเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม่น้ำเมยซึ่งในอดีตต้องใช้เรือข้ามตลอดทั้งปี ปัจจุบันมีสภาพตื้นเขินและแห้งขอด ในบางฤดูกาลชาวบ้านทั้งจากฝั่งไทยและพม่าสามารถเดินข้ามปากได้ และแม่น้ำเมยนี้ยังมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ไทย - พม่า ตามกรณีข้อพิพาทคอกข้างเผือก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เมื่อกระแสแม่น้ำเมยเปลี่ยนทิศทางการไหลตัดผ่านตรงไม่อ้อมซิดแนวฝั่งคอกข้างเผือกเหมือนแต่ก่อน ทำให้เกิดทรายมูลเป็นเกาะกลางขนาดใหญ่ พม่าก็ได้มีการปักเขตแดนด้วยการทำรั้วและปักธงพม่า และนำรถแมคโครชุดร่องน้ำใหม่โดยไม่ได้มีการปรึกษาฝ่ายไทยพร้อมกันนำ กองกำลังเข้ามาคุมพื้นที่ ยังผลให้เกิดการประจันหน้ากันระหว่างกองกำลังทั้งสองฝ่าย จนกระทั่งมีการเจรจายุติปัญหาได้ในระยะเวลาต่อมา อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า ปัญหาเรื่องเขตแดนอาจเกิดขึ้นได้อยู่เสมอ เพราะธรรมชาติของแม่น้ำอาจจะมีการไหลเปลี่ยนทิศได้อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องมีการเฝ้าระวังและตรวจตราอย่างสม่ำเสมอเนื่องจากมีผลกระทบและมีความล่อแหลมต่อความมั่นคงและความปลอดภัยชายแดน

แม่น้ำเมยหน้าวัดคอกข้างเผือกที่เปลี่ยนเส้นทางทำให้เกิดกรณีพิพาทชายแดนไทย-พม่า

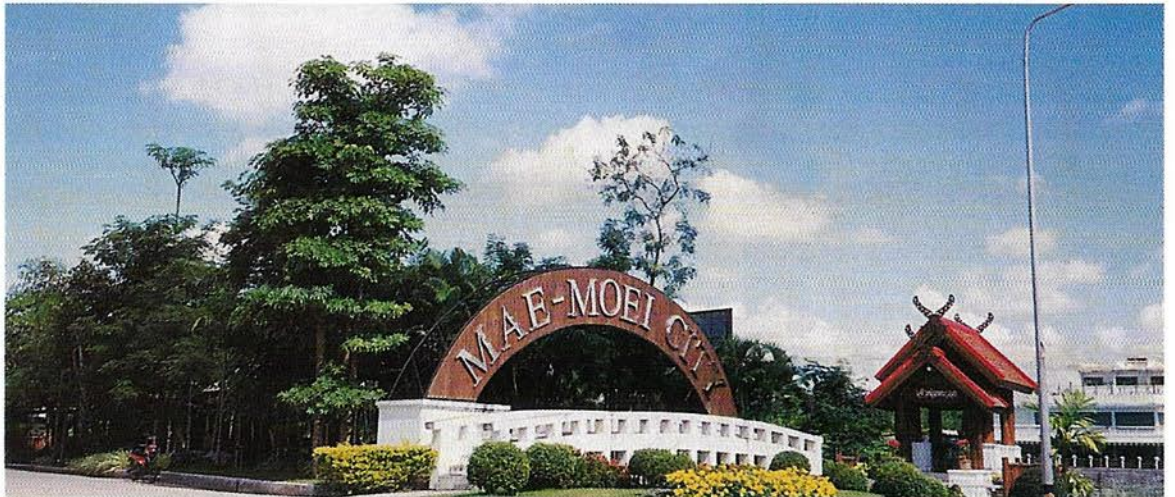
การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย - พม่า สะพานดังกล่าวเป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างทางหลวงหมายเลข ๑๐๕ ของไทย ที่สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกในการขยายช่องทางการส่งสินค้าออกและช่วยลดต้นทุนสินค้า ซึ่งถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะยังไม่มียผลกระทบที่ชัดเจน แต่ก็มีอิทธิพลต่อการขยายตัวของเมืองไปยังบริเวณสุขาภิบาลท่าสายลวด และบริเวณริมแม่น้ำเมย ทำให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีราคาสูงขึ้นหลายเท่าตัว โครงการศูนย์การค้า โรงแรม ร้านค้าบริการต่างๆ เริ่มปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน ในอนาคต มีการคาดการณ์ว่าบริเวณนี้จะเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของอำเภอ รวมทั้งผลของการมีสะพานทำให้มีชาวพม่าเข้ามาอยู่ในอำเภอแม่สอดตลอด ๒๔ ชั่วโมง โดยใช้บัตรผ่านแดนจากฝั่งไทย

สะพานมิตรภาพไทย-พม่า

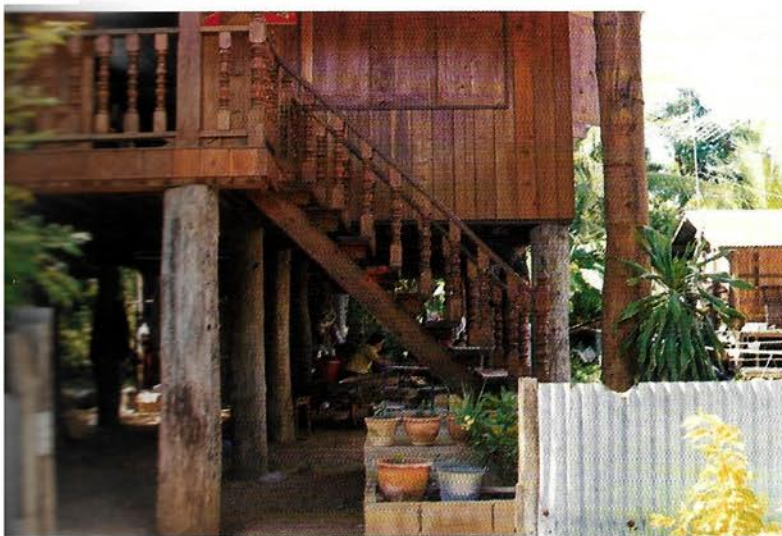

การปรับเปลี่ยนที่อยู่อาศัย มีการบอกเล่าว่า สมัยก่อนเมื่อยังไม่มีถนน บ้านเรือนตามชนบท ไม่มีรั้วบ้าน ผู้คนอาศัยอยู่ในชนบทมากกว่าในเมือง แต่ในปัจจุบันเกือบทุกบ้านต้องมีรั้วกันอาณาเขตของตนเอง และผู้คนส่วนใหญ่อพยพย้ายไปอาศัยอยู่ในเขตเมืองมากขึ้นเนื่องจากมีศักยภาพและโอกาสในการประกอบอาชีพมากขึ้น

รูปศูนย์การค้า
และโรงแรมริมเมย

เมื่อสังเกตดูความเป็นอยู่โดยทั่วไปของชาวแม่สอดในปัจจุบันบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่ออกมานอกเขตเทศบาลแล้วจะยังมีสภาพปะปนกันระหว่างบ้านตามชนบทเดิม ๆ กับบ้านแบบใหม่เป็นตึก บ้านแบบชนบทก็ยังคงมีรั้วไม้ไผ่ขัดตะ ซึ่งชาวบ้านเรียก “รั้วไม้สะลาบ” ซึ่งรั้วไม้แบบนี้ในเขตเทศบาลก็ยังมีอยู่ แต่การอยู่อาศัยที่มองเห็นได้ทั่วไปไม่ว่าจะในเขตเทศบาลหรือชนบทก็คือบ้าน “เสาใหญ่” หรือบ้านที่ใช้ไม้สักเป็นต้น ๆ ในการปลูกสร้างบางหลังปลูกคล้ายโรงนาไม่มีฝา

บ้านเสาใหญ่

ก็มี “เสาใหญ่” เช่นกัน บางหลังตกแต่งงดงาม ชายคาระบายลูกไม้จากพม่าด้านล่างใช้ “เสาใหญ่”

สิ่งที่เกิดขึ้นและนำความเจริญหรือความเปลี่ยนแปลงมาให้แม่สอดมากที่สุดคือการพัฒนาด้านคมนาคม เข้ามายังอำเภอแม่สอด และผ่านทะลุไปยังอำเภออื่น ๆ ได้โดยรอบทำให้อำเภอแม่สอดมีการคมนาคมที่สะดวกและกลายเป็นเมืองผ่านไปสู่อำเภออื่น ๆ ได้แก่ อำเภอแม่ระมาด อำเภอท่าสองยาง เป็นต้น จากเดิมซึ่งเคยเป็นเมืองที่อยู่สุดเขตแดน

และเข้าออกโดยถนนสายเดียว แต่ในส่วนของสะพานมิตรภาพไทย-พม่า ซึ่งข้ามจากอำเภอแม่สอดไปเมืองเมียวดีฝั่งพม่า นั้น ชาวอำเภอแม่สอดเห็นว่าไม่สะดวกที่จะใช้ เพราะพม่าไม่มีนโยบายแน่ชัด แม้จะมีข้อตกลงกันแล้วว่าการข้ามไปมาถ้าคนข้ามจะเก็บค่าผ่านด่านคนละ ๑๐ บาท

ถารถข้ามเก็บตั้งแต่ ๕๐ - ๗๐ บาท ตามขนาดน้ำหนักรถ ในส่วนของตลาดริมเมยเมื่อก่อนสร้างสะพาน ตลาดริมเมยจะเปิดอยู่ ๒ ข้างทาง ด้านซ้ายของสะพานหากหันหน้าหาฝั่งแม่น้ำเมย แต่หลังจากไฟไหม้ตลาดแล้วมีการจัดตลาดใหม่ จนในปัจจุบันเป็นตลาดขนาดใหญ่ทั้ง ๒ ฝากถนน ฝากขวามีทั้งของกินและของใช้ ต้นไม้ เครื่องประดับกาย เครื่องประดับบ้าน เครื่องสำอาง ผ้าพม่า ส่วนฝั่งซ้ายเป็นสินค้าเฟอร์นิเจอร์ไม้แปรรูปจากไม้สักเป็นหลัก รวมทั้งชิ้นส่วนไม้แกะสลักเป็นของประดับบ้าน พื้นที่ส่วนนี้เป็นส่วนตอนบนฝั่งแม่น้ำเมย แต่ส่วนตอนล่างด้านหลังตลาดริมถนน หรือริมฝั่งเมย มีแม่ค้าจากพม่าเป็นกลุ่มมาค้าขายกันในช่วงเช้าถึงเย็น สินค้าที่เห็นในตอนเย็นซึ่งของเหลือน้อยแล้ว จะมีเห็ดเผาะ พุทราแห้ง กล้วยไม้ พลาสติก ฯลฯ ปัจจุบัน แม่ค้าเหล่านี้ไม่ได้ข้ามเรือเหมือนก่อน แต่จะใช้สะพานเดินไป-กลับ ที่เชิงสะพานไทย-พม่า ฝั่งไทยมีกลุ่มวัยรุ่นพม่าหนุ่มๆ โสร่งผืนเดียว ตัวดำ ประมาณ ๓๐ - ๔๐ คน คอยวิ่งรับจ้างขนของลงจากรถชนสินค้าที่มาจอด โดยส่งเสียงดังและปืนปายขึ้นไปบนหลังคารถปิคอัพเพื่อไปแย่งกันโยนสินค้า ซึ่งที่เห็นในขณะนั้นเป็นยางรถยนต์เก่า สำหรับผู้ที่ผ่านไปมาแล้วสภาพดังกล่าวเป็นสภาพที่ค่อนข้างไม่ปลอดภัยทั้งผู้ที่เดินจับจ่ายของและนักท่องเที่ยวในบริเวณนั้น ส่วนในบริเวณริมชายแดนจะมีโรงงานทำอาหารกระป๋องซึ่งจะใช้แรงงานพม่าเป็นส่วนใหญ่ เมื่อก่อนเป็นโรงงานเล็ก แต่ปัจจุบันมีโรงงานใหญ่เกิดขึ้นด้วย นอกนั้นยังมีโรงงานเย็บเสื้อเพื่อส่งต่างประเทศ ชาวบ้านที่แม่สอดทั้งชาวไทย และชาวพม่า ได้เข้าทำงานในโรงงานนี้ด้วยประมาณ ๒๐๐ คน นอกนั้นเป็นแรงงานจากจังหวัดอุทัยธานี ๔๐๐ - ๕๐๐ คน

ส่วนในเขตตัวอำเภอแม่สอดนั้น ผู้คนที่เดินอยู่บนถนนหากคนต่างถิ่นชะงักงันหน้าออกไปถามเส้นทาง จะฟังสำเนียงกันไม่รู้เรื่องเนื่องจากมีคนพม่าซึ่งมารับจ้างแรงงานในบ้าน ร้านค้า โรงงานจำนวนมาก นอกจากนั้นจะเห็นภาพผู้หญิงพม่าหนุ่มๆ โสร่งใส่เสื้อแบบพม่า เทินของบนศีรษะพร้อมทั้งจูงลูกเดินอยู่ข้างถนน จากสัดส่วนของจำนวนคนแม่สอดมีชาวไทย ๖๐,๐๐๐ คน ในขณะที่มีชาวพม่าจำนวนเกินกว่าแสนคน

นอกจากผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการก่อสร้างถนนและปัจจัยอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงกับการสร้างถนนที่ทำให้อำเภอแม่สอดในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปในหลายด้านแล้ว ยังมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องและมีอิทธิพลอย่างมากต่อการปรับเปลี่ยนไปของอำเภอแม่สอด กล่าวคือ เมื่อสภาวะสงครามในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวได้ยุติลง ได้มีการอพยพของชาวม้งกลุ่มใหญ่จากชายแดนลาว จากจังหวัดน่านและเพชรบูรณ์มาตามสันเขาถนนธงชัย และตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรที่บ้านเจดีย์โคะ ซอโอ และร่มเกล้า และชาวม้งเหล่านี้มีความสามารถในการทำการเกษตรอยู่แล้ว ทำให้พื้นที่ดังกล่าวของอำเภอแม่สอดกลายเป็นแหล่งผลิตพืชผลทางการเกษตรที่สำคัญของประเทศไปในที่สุด ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ เช่น ข้าวโพด

ผักกาดขาวปลี มะเขือเทศ มันฝรั่ง ขิง ขลย

ประกอบกับในช่วง ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา มีประชากรส่วนหนึ่งอพยพมาจากเขตปริมณฑล และกรุงเทพฯ เช่น นครปฐม ทำให้ **ที่ดินเกิดการเปลี่ยนมือ** และบ้านราคาที่ดินครั้งสำคัญ ประชากรกลุ่มนี้มีความชำนาญและมีเทคโนโลยีการเกษตรสูงกว่าคนในพื้นที่ เข้ามาพัฒนาพืชผลทางการเกษตรและไม้ดอก เช่น กุหลาบ ส้ม แคนตาลูป ขลย สามารถส่งขายได้ทั่วประเทศ ในขณะที่เดียวกัน นักลงทุนทั้งในพื้นที่และต่างถิ่นก็ได้เข้ามาลงทุนในกิจการโรงแรม รีสอร์ท ร้านอาหารและร้านบริการต่าง ๆ เพื่อรองรับอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้สภาพความสงบสุขของชาวแม่สอดปรับเปลี่ยนไปเป็นอย่างมาก ในบริเวณตลาดการค้าชายแดนเองก็มีการขยายตัว จนแทบที่จะไม่หลงเหลือให้เห็นสภาพเดิม พื้นที่เต็มไปด้วยร้านค้าตึกแถวที่มีสินค้าหลากหลายชนิด เพื่อรองรับความต้องการจากนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้น

ในปัจจุบันชาวแม่สอดยังคงต้องเผชิญกับ **ปัญหาสังคม** ที่มาพร้อมกับความเจริญ ไม่ว่าจะเป็นปัญหายาเสพติดหรือยาบ้า ปัญหาอาชญากรรมและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สมัยก่อนที่ผู้คนเดินมาตลาดใส่ทองกันเต็มตัวไม่มีอันตรายก็คงเป็นเพียงภาพในอดีตที่ไม่สามารถจะเป็นวิถีชีวิตแบบเดิม ๆ ของชาวแม่สอดได้ในปัจจุบัน ผู้คนในอำเภอก็แปลกหน้าหลายตาไม่ทราบว่าจะอพยพเข้ามาจากถิ่นไหน โดยเฉพาะในตัวตลาดจะพลุกพล่านไปด้วยผู้คน ดูไม่ออกว่าเป็นคนไทยหรือคนพม่าเพราะลักษณะหน้าตา รูปร่างที่ใกล้เคียงกันมาก

นอกจากนั้น **ไข้มาเลเรีย** ซึ่งแต่ก่อนชุกชุมมากก็ยังคงมีอยู่ จนต้องมีอาสาสมัครมาเลเรียขึ้นในหมู่บ้าน ๆ ละ ๒ คน อาสาสมัครนี้จะทำการเจาะเลือดชาวบ้านซึ่งมีอาการปวดหัวตัวร้อน (ชาวบ้านจะเข้าใจโรคนี้และทราบว่า จะมารับการตรวจอย่างไร) จะมาหาอาสาสมัครให้เจาะเลือดใส่สไลด์ไว้คอยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเอาไปตรวจ ถ้าพบว่าเป็นโรค เจ้าหน้าที่จะเข้ามาพบผู้ป่วยที่บ้านเพื่อให้การรักษา โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขจะเข้ามาตามหมู่บ้านอาทิตย์ละ ๒ ครั้ง บางแห่งจัดเป็นคลินิกมาเลเรียทุกวันจันทร์กับวันพุธที่อนามัย แต่เดี๋ยวนี้นี้ขึ้นชาวบ้านรู้จักป้องกันและรักษาตัวมากขึ้น

อิทธิพลของความเจริญในทุกด้านในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา คงทำให้ชาวแม่สอดทวนระลึกถึงอดีตและบรรยากาศเก่า ๆ จากสังคมที่สงบสุขและร่มรื่น ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คงเป็นเพียงตำนานเล่าขานให้ลูกหลานชาวแม่สอดได้รับรู้ แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นความภาคภูมิใจของชาวแม่สอด คือ การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรในอำเภอแม่สอดถึงสองครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ และ ๒๕๒๑ ซึ่งต่อ

ผู้เข้าร่วมประชุมระหว่างไทยกับพม่าเพื่อแก้ปัญหาชายแดน

มาพระองค์ท่านได้จัดทำโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในการช่วยเหลือประชาชนชาวแม่สอดให้ได้กินดีอยู่ดี และเป็นประชาชนที่มีคุณภาพเพื่อรับใช้สังคมต่อไป โครงการที่สำคัญ เช่น โครงการพระราชดำริห้วยลึก เป็นโครงการจัดหาน้ำมาช่วยพื้นที่เพาะปลูกที่ขาดแคลนน้ำ โครงการสาธิตการเกษตรทฤษฎีใหม่อันเนื่องมาจากพระราชดำริ บ้านห้วยผาย โครงการปลูกและขยายพันธุ์หญ้าแฝก โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้และแหล่งต้นน้ำของกองร้อย ดชด. ๓๔๖ ฯลฯ

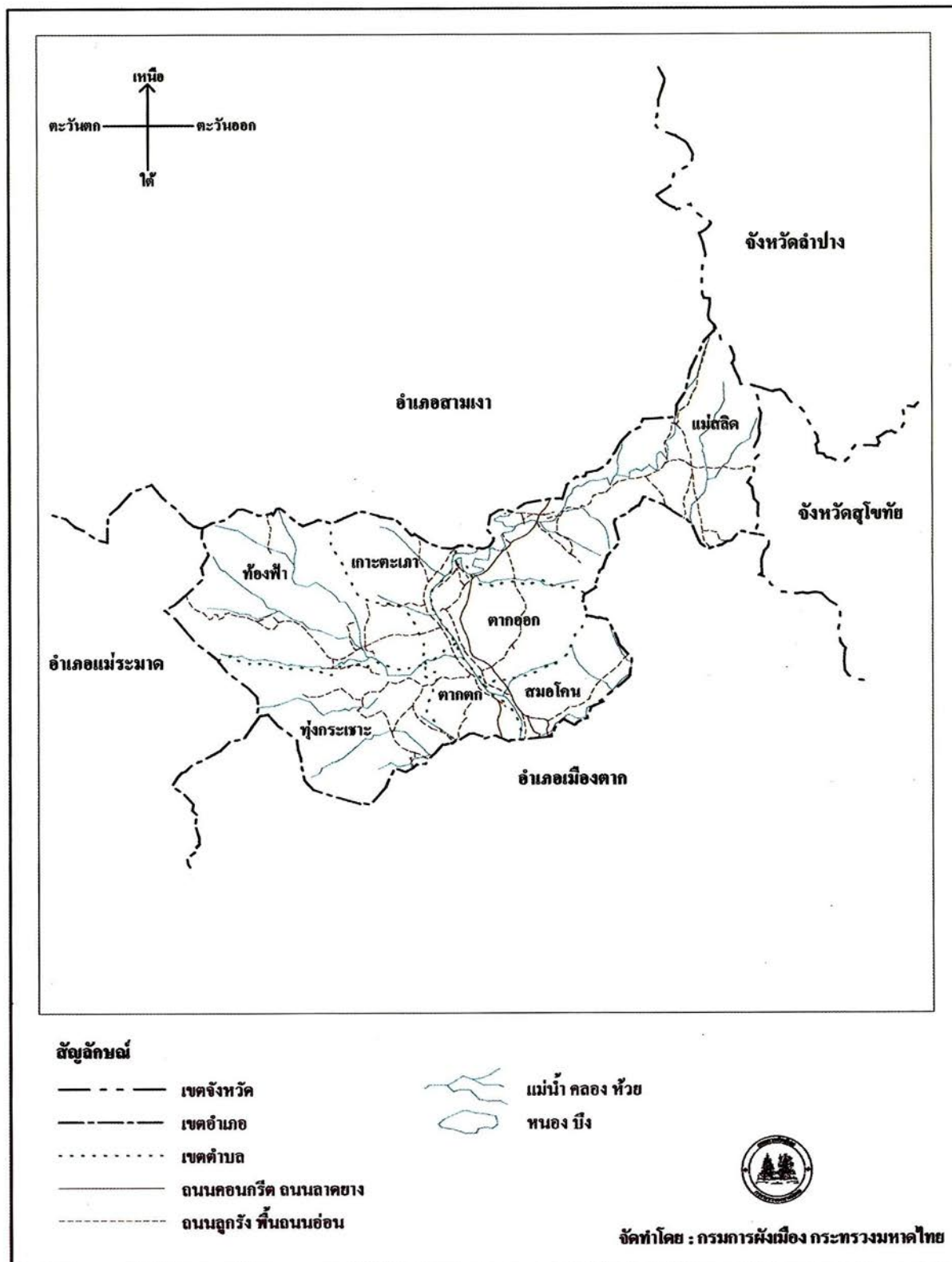
นอกจากนั้น ชาวแม่สอดยังมีความภูมิใจที่นายอำเภอแม่สอด พระสมัครสรรพการ (ช่วง ทศนิยานนท์) ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ว่าราชการอำเภอซึ่งเทียบเท่าตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดในการเจรจาความกับพม่า โดยในสมัยนั้นพม่ายังคงเป็นอาณานิคมของอังกฤษอยู่ การเจรจาในเรื่องต่างๆ ต้องอยู่ในระดับของเจ้าเมืองที่เสมอกัน ประกอบกับการเดินทางระหว่างตาก - แม่สอด ลำบากมาก ทางราชการจึงเลื่อนตำแหน่งนายอำเภอเป็นผู้ว่าราชการอำเภอเทียบเท่าผู้ว่าราชการจังหวัด ท่านได้เดินทางไปเจรจากับฝ่ายอังกฤษหลายครั้งที่เมืองกรุกกริก ประเทศพม่า นับเป็นผู้ว่าราชการอำเภอแม่สอดคนแรกและคนเดียว เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ทางราชการได้ยกเลิกตำแหน่งผู้ว่าราชการอำเภอ พระสมัครสรรพการ จึงกลับเป็นนายอำเภอแม่สอดเหมือนเดิม

แผนที่อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก

0 10 20 กิโลเมตร

สัญลักษณ์

- เขตจังหวัด
- เขตอำเภอ
- ..... เขตตำบล
- ถนนคอนกรีต ถนนลาดยาง
- ถนนลูกรัง พื้นถนนอ่อน

- แม่น้ำ คลอง ห้วย
- หนอง บึง

จัดทำโดย : กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

๓ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก

๓.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอบ้านตากตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดตาก ห่างจากตัวจังหวัดตาก ๒๒ กิโลเมตร ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอสามเงา จังหวัดตาก อำเภอพริกและอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอแม่ระมาดและอำเภอเมืองตาก ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเถิน จังหวัดลำปาง อำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย และอำเภอเมืองตาก จังหวัดตาก และทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก

สภาพพื้นที่

อำเภอบ้านตากมีเนื้อที่ประมาณ ๙๙๒.๔๙๖ ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและภูเขา เป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ เต็มไปด้วยดินลูกรังและหินกรวด มีทิวเขาสลับซับซ้อนเป็นแนวจากทิศตะวันตก ทิศเหนือและทิศตะวันออก ดังนั้นพื้นที่ที่ทำการเกษตรมีเพียงเล็กน้อย ส่วนพื้นที่ราบสภาพเป็นดินปนทรายเก็บกักน้ำไว้ไม่ค่อยอยู่ ส่งผลทำให้การเพาะปลูกไม่สู้ได้ผล มีลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง

สำหรับการคมนาคมทางบกส่วนใหญ่ใช้ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑ (ถนนพหลโยธิน) และทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๑๐๐๗ (ถนนเลียบแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก)

ประชากรและอาชีพ

อำเภอบ้านตากมีประชากรรวมทั้งสิ้น ๔๔,๗๑๔ คน^{*} อาชีพที่สำคัญ ประกอบด้วย การทำนา และทำไร่ เช่น ปลูกข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วเขียว และการทำสวนน้อยหน้า มะนาว มะพร้าว กลัวย ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการทำประมงน้ำจืด การทำปศุสัตว์ และการทำอุตสาหกรรมบางประเภท ที่สำคัญ เช่น โรงงานผลิตไม้ปาร์เก้ โรงงานทำเหมืองแร่หินประดับ ฯลฯ

การปกครอง

ปัจจุบันอำเภอบ้านตาก แบ่งการปกครองออกเป็น ๗ ตำบล^๒ ประกอบด้วย ตากออก ตากตก สมอโค่น แม่สลิด เกาะตะเภา ทุ่งกระเซาะ และท้องฟ้า

* ส่วนการทะเบียนราษฎร สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^๒ สำนักบริหารการปกครองท้องที่ กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

๓.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

จากหลักฐานทางโบราณคดีประวัติศาสตร์และตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ บริเวณที่เป็นที่ตั้งของเมืองตากประกอบด้วยบริเวณสองแห่งบนฝั่งแม่น้ำปิง คือ บริเวณเขตอำเภอเมืองที่เป็นที่ทำการของจังหวัดตากแห่งหนึ่ง และบริเวณอำเภอบ้านตากอีกแห่งหนึ่ง

บริเวณแรก คืออำเภอเมืองนั้นนับเนื่องเป็นเมืองตากแต่สมัยอยุธยาตอนปลายลงมา ในขณะที่บริเวณอำเภอบ้านตากนั้นคือเมืองตากในสมัยแรก ที่มีอายุแต่สมัยสุโขทัยลงมา เมืองตากทั้ง ๒ แห่ง นี้ พัฒนาขึ้นจากความสำคัญที่เหมือนกัน คือเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ของเส้นทางการคมนาคมจากเมืองมอญ - พม่า ในลุ่มน้ำสาละวิน มายังลุ่มน้ำปิงไปยังบ้านเมืองต่าง ๆ ในเขตภาคกลางภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทย ในเขตอำเภอเมืองนั้นมีชุมชนเมืองเชียงเงินและเมืองระแหงมาก่อนที่จะเกิดเป็นเมืองตาก ในขณะที่ทางเขตอำเภอบ้านตากเป็นเมืองตาก รวบรวมอยุธยาตอนปลาย ความสำคัญจึงย้ายมาอยู่ที่อำเภอเมืองแทน และเกิดเป็นเมืองตากที่นั่น แต่ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงเมืองตากในเขตอำเภอเมืองจะจำกัดอยู่แต่เพียงเขตอำเภอบ้านตากเป็นสำคัญ

ในอดีตบริเวณที่เป็นอำเภอบ้านตากนั้น มีความสำคัญทางภูมิศาสตร์ที่ทำให้เกิดชุมชนบ้านเมืองขึ้นมา นั่นก็คือทางฝั่งลำน้ำปิงทางตะวันตกเป็นที่ราบลุ่มที่อุดมด้วยแหล่งน้ำและที่ทำกิน มีทางน้ำที่ไหลลงจากเทือกเขาถนนธงชัย ที่เป็นเส้นทางคมนาคมข้ามเทือกเขาไปยังเขตอำเภอแม่สอดและท่าสองยางในลุ่มน้ำเมย ที่เป็นสาขาของลำน้ำสาละวินและติดต่อไปยังเมืองเมาะตะมะและหงสาวดีในประเทศพม่าได้ ผิดกับทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงที่มีที่สูงและภูเขาทำให้ตั้งถิ่นฐานไม่ได้ แต่ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของเขตอำเภอบ้านตากก็คือเหนือขึ้นไปตามลำน้ำปิงประมาณ ๔ - ๕ กิโลเมตร เป็นที่ลำน้ำวังที่ไหลมาจากเมืองลำปาง และเมืองเถินทางเหนือมาบรรจบกับลำน้ำปิง เรียกว่าสบวัง เลยทำให้บริเวณชุมชนที่อำเภอบ้านตากเป็นศูนย์กลางการติดต่อตามลำน้ำวังขึ้นไปยังเมืองลำปาง เชียงใหม่และแพร่ได้ จากการตรวจสอบแหล่งชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางโบราณคดีภาคพื้นดิน พบว่าบริเวณฝั่งน้ำปิงด้านตะวันตกของอำเภอบ้านตาก มีร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ ๒ แห่ง แห่งหนึ่งอยู่บนเนินเขาในขณะที่อีกแห่งหนึ่งอยู่บนที่ราบลุ่ม

แห่งแรกที่อยู่บนเนินเขาริมฝั่งแม่น้ำปิงด้านตะวันตกนั้น คือ เมืองตากเก่า ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกสุโขทัยอย่างแน่นอน เพราะตั้งอยู่ใกล้กันกับวัดโบราณสมัยสุโขทัยที่มีพระศูภเจดีย์ทรงดอกบัว ให้เห็นเป็นประจักษ์ ลักษณะเมืองมีแนวคูน้ำและคันดินล้อมรอบ ลักษณะผังเมืองเป็นแบบไม่สม่ำเสมอ เพราะบรรดาคูน้ำและคันดินที่โอบล้อมนั้นมีลักษณะโค้งไปตามขอบที่สูงของเนินเขา บางแห่งก็มีการขุดคูและทำกำแพงถึง ๒ - ๓ ชั้น ก็มีภายในบริเวณเมือง พบเศษภาชนะแบบเผาแกร่ง ที่เรียกว่าไหหินกระจายอยู่ บางแห่งก็พบเศษภาชนะเคลือบของจีนสมัย

ราชวงศ์เหม็ง มีทั้งแบบลายครามและมีสีที่เรียกว่าเหม็งสี โบราณสถานที่สำคัญเห็นได้ชัดเจน มี ๒ แห่ง คือ วัดพระบรมธาตุ และพระเจดีย์ทรงดอกบัวแบบสุโขทัย

วัดพระบรมธาตุยังเป็นวัดสำคัญของชุมชนอยู่ มีสภาพเป็นวัดใหญ่สวยงาม แต่ทว่าบรรดาสสิ่งก่อสร้างนับแต่พระสถูปเจดีย์ วิหาร โบสถ์และศาลา ล้วนเป็นสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลพม่าทั้งหมด วัดนี้อยู่ภายในกำแพงเมือง ในขณะที่พระเจดีย์ทรงดอกบัวนั้น อยู่ห่างออกไปบนเนินเขาเตี้ย ๆ ที่ติดกัน ไม่เห็นร่องรอยแนวกำแพงและคูน้ำโอบล้อมแต่อย่างใด บริเวณพื้นดินรอบ ๆ พบเศษภาชนะดินเผาที่มีทั้งเคลือบและไม่เคลือบแบบสุโขทัย ลักษณะของพระสถูปองค์นี้ เป็นแบบสุโขทัยอย่างไม่ต้องสงสัย ถึงแม้ว่าจะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์กันเรื่อยมาก็ตาม พระสถูปเจดีย์ ทรงดอกบัวองค์นี้ไม่ได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว หากมีเนินดินที่เป็นซากวิหารปรากฏอยู่ทางด้านหน้าที่เป็นด้านตะวันออก แสดงให้เห็นว่าแต่เดิมก็คือวัดนั่นเอง

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าพระเจดีย์องค์นี้พ่อขุนรามคำแหงโปรดให้สร้างขึ้น เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ในการทรงทำยุทธหัตถีชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด ทั้งนี้เพราะทรงนำเอาเหตุการณ์ที่มีกล่าวในศิลาจารึกเมืองสุโขทัย ที่กล่าวว่าขุนสามชนเจ้าเมืองฉอดยกกองทัพมาตีเมืองตาก ทำให้พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ผู้ครองแคว้นสุโขทัยยกกองทัพไปขับไล่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงชนช้างกับขุนสามชนแต่เสียที พ่อขุนรามคำแหงพระโอรสที่เสด็จไปด้วยใส่ช้างเข้าขวางแล้วชนช้างได้ชัยชนะ การสันนิษฐานนี้ได้รับการยอมรับกัน จนกลายเป็นเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไป แม้ทางกรมศิลปากรเองเมื่อมาทำการบูรณะเจดีย์องค์นี้ก็ปักป้ายประกาศประวัติและเรียกว่าเจดีย์ยุทธหัตถีพ่อขุนรามคำแหงด้วย

จากการพิจารณารูปแบบของพระเจดีย์และสภาพแวดล้อมโดยรวมประกอบแล้ว ไม่อาจยอมรับในที่นี้ได้ว่า เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นอนุสรณ์ในการยุทธหัตถี เพราะ *ประการแรก* ไม่เคยพบเห็นคติการสร้างอาคารหรือสิ่งก่อสร้างเดี่ยวโดด (single monument) เป็นอนุสาวรีย์ในประเทศไทยแต่โบราณที่มีก็เป็นการสร้างวัดทั้งนั้น ดังเช่นการสร้างวัดสวนหลวงสวรวรรค์ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงสร้างขึ้นในที่ถวายพระเพลิงพระศพของสมเด็จพระศรีสุริเยทัย และพระเจดีย์เจ้าอ้ายเจ้ายี่ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) สร้างขึ้นในเขตวัดราชบูรณะอันเป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของสมเด็จพระนครินทราชาธิราช พระราชบิดา เป็นต้น จึงคิดว่าการที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเห็นพระสถูปทรงดอกบัวองค์นี้ อยู่โดด ๆ แล้ว สันนิษฐานว่าเป็นอนุสาวรีย์แห่งชัยชนะนั้น น่าจะเอาคติการสร้างอนุสาวรีย์แบบฝรั่งมาคิดขึ้นก็เป็นได้

ประการที่สอง การพบซากพระวิหารอยู่ข้างพระเจดีย์ทรงดอกบัวนั้น ย่อมเป็นการยืนยันให้เห็นว่าพระเจดีย์องค์นี้เป็นเจดีย์ประธานของวัด ไม่ใช่เจดีย์โดด ๆ ที่สร้างขึ้นเป็นอนุสาวรีย์

ประการที่สาม ยังไม่พบหลักฐานทั้งในทางเอกสารและศิลาจารึกหรือโบราณสถานวัตถุ ใดๆ ที่บอกว่าพระเจดีย์องค์นี้พ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องศิลปะ สถาปัตยกรรมของพระเจดีย์แล้ว ก็ยังไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดได้ทำการค้นคว้าว่า เป็นลักษณะแบบอย่าง ที่สร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นแต่เพียงยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นรูปแบบศิลปกรรม สุโขทัยเท่านั้นเอง ในขณะที่ก็มีนักวิชาการหลายท่านที่เห็นว่าพระเจดีย์ทรงดอกบัว เป็นของ ประดิษฐ์ขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุตาม เมืองสำคัญ ๆ ของแคว้นสุโขทัย ดังเห็นได้จากพระมหาธาตุเจดีย์ที่เมืองสุโขทัย เมืองบางพาน เมืองนครชุม เป็นต้น

ถ้าหากจะเป็นไปได้แล้วพระเจดีย์ทรงดอกบัว ณ เมืองตากที่เรียกว่า เจดีย์ยุทธหัตถีนี้ คงเป็น พระมหาธาตุเจดีย์ประจำเมืองที่มีมาแต่สมัยรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยลงมามากกว่า

ประการที่สี่ ถ้าหากพิจารณาว่าพระเจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นในบริเวณที่เคยเป็นสมรภูมิแล้ว ก็เป็นเรื่องที่เหลือเชื่อ เพราะเนินเขาภูนี้มีพื้นที่แคบอีกทั้งทางด้านเหนือและทางตะวันออก ติดกับบริเวณที่เป็นหล่มและหนองน้ำ ถ้าหากมีการชนช้างกันขึ้นในบริเวณนี้แล้ว คิดว่าพ่อขุนรามคำแหง ขุนสามชนและพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ตลอดจนไพร่พลอีกเป็นจำนวนมากของทั้งสองฝ่ายอาจตกเขาตายได้

สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ บริเวณที่เป็นเมืองตากที่มีคูน้ำและคันดินโอบล้อมและมีพระสถูปทรงดอกบัว เป็นเครื่องหมายให้เห็นว่ามีมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยนี้ ตั้งอยู่บนเนินเขาในลักษณะเช่นเดียวกับกับเวียงหลาย ๆ แห่งของภาคเหนือในเขตแคว้นล้านนา เป็นบริเวณที่สูงและอัดคัดในเรื่องน้ำ คูไม่น่าจะเป็นเมืองที่มีผู้คนอยู่อาศัยได้ในยามปกติ ดูลักษณะเป็นเวียงป้อมปราการที่อพยพผู้คนเข้ามาไว้ในยามมีศึกสงครามมากกว่า ในยามปกติผู้คนอาศัยอยู่นอกเวียงในที่ลุ่มใกล้ลำน้ำและแหล่งทำการเพาะปลูกเช่นเดียวกับบ้านเมืองทางเขตแคว้นล้านนา ประเพณีการสร้างเวียงให้เป็นป้อมปราการแบบนี้ดูเป็นของล้านนามากกว่า อย่างไรก็ตาม จากการตรวจสอบภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจภาคพื้นดิน ก็พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มทางทิศใต้ของเมืองตากอีกแห่งหนึ่ง อยู่ห่างกันประมาณ ๑ กิโลเมตร เป็นชุมชนรูปสี่เหลี่ยมค่อนข้างมน ขนาด ๙๐๐ x ๕๐๐ เมตร อยู่ในเขตตำบลบ้านเกาะตะเภา เช่นเดียวกับกับเวียงที่มีพระเจดีย์ทรงดอกบัวที่กล่าวมาแล้ว แนวคูน้ำและคันดินยังพอมองเห็นกลาง ๆ เพราะพื้นที่ภายในชุมชนและรอบ ๆ ถูกปรับเป็นที่ทำนาหมดที่ยังพบและเห็นเป็นโคกเนินวัด ก็อยู่ในบริเวณใกล้กับคูเมืองทางด้านใต้ พบซากวิหารและพระสถูปชาวบ้านเรียกว่า วัดสิงห์ เคยมีผู้ขุดพบพระเครื่องและพระพุทธรูป อีกทั้งพบไหเคลือบลายครามของจีนสมัยราชวงศ์หมิง ภายในบรรจุกระดูก ถ้าพิจารณาตามอายุของไหเคลือบ

ลายครามนี้แล้ว ก็มีอายุแค่สมัยอยุธยาตอนต้นลงมา ทางตะวันตกของชุมชนมีถนนตัดห่างไป
ยังวัดพระธาตุที่อยู่บนเนินในเขตเวียงเก่าแห่งแรก ทำให้เห็นร่องรอยแนวคูและคันดินไม่ชัด แต่
ก็เป็นบริเวณที่อยู่ใกล้กับลำน้ำปิง อีกทั้งมีวัดเก่าตั้งอยู่ คือ วัดโบสถ์ ปัจจุบันเป็นวัดที่มีพระสงฆ์
ภายในบริเวณวัดมีโคกเนินที่เป็นซากวิหาร โบสถ์และเจดีย์เก่า พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบ
และเผาแกร่ง (stoneware) แบบสุโขทัยอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะแบบเผาแกร่งที่เป็นไหนั้น พบเต็ม
ใบก็มี บางใบมีกระดูกบรรจุอยู่ วัดโบสถ์นี้เป็นวัดเก่าแก่ของเมืองอย่างไม่ต้องสงสัย ตรงท้ายวัด
ใกล้กับหมู่บ้านมีกุฏิเล็ก ๆ ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่และใช้สอดินแห่งหนึ่ง ภายในเป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูป แต่ว่าอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรมมาก ลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรมและขนาดอิฐ
ราวนับเนื่องว่าอยู่ในสมัยสุโขทัยได้ ห่างออกไปทางด้านใต้ของชุมชนที่มีคูน้ำล้อมรอบเป็นลำน้ำ
ห้วยตาก ซึ่งไหลมาจากทิศตะวันตก มาออกลำน้ำปิงในเขตบ้านอยู่ตะเกา ถ้าเดินตามลำน้ำนี้ไป
ทางตะวันตกเฉียงเหนือไปตามซอกเขา ก็ติดต่อกับบริเวณลำน้ำแม่ต้นที่ไหลมาจากสันเขาทาง
ตะวันตกเฉียงเหนือของอำเภอมวกก่อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน

การมีร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำล้อมถึง ๒ แห่ง และอยู่ห่างกันเพียง ๑ กิโลเมตร
นี้อาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์กันเป็นอันหนึ่งเดียว นั่นก็คือการเป็นเมืองตากเดียวกัน จนมอง
ในลักษณะที่เป็นเมืองเก่าและเมืองใหม่อย่างที่แลเห็นในหลาย ๆ แห่งในภาคกลางก็ได้ แต่
ถ้าหากพิจารณาตามลักษณะภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมเหมือนกับมองเมืองในภาคเหนือแล้ว
ทั้งสองแห่งนี้อาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกันได้ นั่นก็คือเวียงที่อยู่บนพื้นราบคือตัวเมือง
ที่อยู่อาศัยสร้างที่อยู่บนเนินเขามีลักษณะเป็นเวียงพระธาตุอันเป็นที่ตั้งศาสนสถานสำคัญของเมือง
และในยามเกิดศึกสงคราม เวียงนี้จะมีหน้าที่เป็นป้อมปราการรับศึก และอพยพผู้คนจากบริเวณ
ที่ราบเข้ามาไว้ในเวียง

เมืองตากนี้น่าจะเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งในแคว้นสุโขทัย เพราะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็น
ชุมชนในการคมนาคม จะเห็นได้ว่าเหนือตัวเมืองขึ้นมาเล็กน้อยมีลำน้ำวังไหลผ่านเมืองลำปาง
มาบรรจบกับลำน้ำปิง ถ้าเดินทางจากเมืองตากขึ้นไปตามลำน้ำวัง ระหว่างชุมชนเมืองต่าง ๆ
หลายแห่ง เช่นเมืองที่บ้านแม่พริกและเมืองเถินเป็นต้น จากนั้นก็เดินทางต่อไปยังลำพูนและ
ลำปางได้โดยไม่ยากหรือจากเมืองเถินอาจเดินทางไปทางตะวันตกเฉียงใต้และตะวันออกเฉียงเหนือ
ไปติดต่อกับชุมชนบ้านเมืองในกลุ่มน้ำยม ในเขตอำเภอสวรรคโลก และศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
และอำเภอลำปาง จังหวัดแพร่ได้ นั่นก็คืออาจเดินทางจากเถินไปยังเมืองสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย
เมืองลองและเมืองแพร่ในกลุ่มน้ำยมได้ แต่ถ้าขึ้นไปตามลำน้ำปิงทางเหนือ ก็ไปยังเมืองในเขต
อำเภอสอด (ปัจจุบันจมอยู่ใต้เขื่อนภูมิพล) แล้วถัดไปยังเมืองลำพูนและเชียงใหม่ได้ ถ้าลอง
ตามลำน้ำปิงลงไปทางใต้ ก็ระหว่างเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองโบราณที่ตำบลวังเจ้า

เมืองโบราณที่บ้านคลองเมืองในเขตแคว้นสุโขทัย ไปจนถึงเมืองนครชุม กำแพงเพชร และ นครสวรรค์ที่สมัยนั้นเรียกว่าเมืองพระบาง แต่ถ้าเดินทางขึ้นไปตามลำห้วยแม่ตากทางตะวันตกเฉียงเหนือ ก็จะข้ามเทือกเขาไปติดต่อกับชุมชนบนเทือกเขาถนนธงชัย และบ้านเมืองทางลุ่มน้ำสาละวินในเขตประเทศพม่าได้

แต่ก่อนเคยคิดว่าเมืองตากเก่า ณ อำเภอบ้านตากนี้เป็นหน้าด่านที่สำคัญสำหรับเส้นทางจากแม่สอดผ่านด่านแม่ละเมามายังลุ่มน้ำปิง เพราะแม้แต่ศิลาจารึกยังเล่าถึงขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด ซึ่งเข้าใจว่าอยู่ที่แม่สอดในปัจจุบันได้ยกกองทัพข้ามมาตีทำให้ทางสุโขทัยต้องออกไปสู้รบและทำการขับไล่ และเมื่อได้มีการสำรวจและศึกษาตำแหน่งทางภูมิศาสตร์แล้ว ปรากฏว่าเมืองตาก ณ อำเภอบ้านตากนี้ ตั้งอยู่ห่างจากเส้นทางจากแม่สอด แม่ละเมาออกแม่น้ำปิง เรื่องนี้เห็นได้ชัดเจนจากหลักฐานในจารึกสุโขทัย สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชไทยลงมาที่กล่าวถึงเส้นทางที่สมเด็จพระมหาสวามีสังฆราช ที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชโปรดให้เชิญมาแต่เมืองนครพันในแคว้นเมาะตะมะของมอญ เพื่อมาเป็นพระอุปัชฌาย์ในการที่เสด็จออกผนวช เป็นเส้นทางผ่านเมืองฉอดเข้ามายังเมืองบางพานโดยผ่านบรรดาเมืองต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำปิงที่อยู่ต่ำจากเมืองตากเก่าลงมาทั้งสิ้น หากมีชื่อของเมืองตากอยู่บนเส้นทางนี้ไม่ ดังศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงระบุว่า

“...จากเมืองฉอดมาถึงเมืองเชียงทอง ถึงเมืองบางจันท์ บางพาน แล้วถึงเมืองสุโขทัยนี้...”

แต่จากเมืองตากเก่านั้นกลับมีความหมายในการที่จะเดินทางไปติดต่อกับเมืองเหนือ เช่นทางไปยังเมืองลำพูนและเชียงใหม่ทางหนึ่ง กับทางไปยังถิ่น ลำปางและแพร่อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางอีกเส้นหนึ่งที่มีความหมายมากสำหรับเมืองตากก็คือ เส้นทางที่ข้ามเทือกเขาถนนธงชัยไปยังเมืองโบราณในลุ่มน้ำสาละวินทางตะวันตก ซึ่งกว่าจะถึงลุ่มน้ำสาละวินก็ได้ผ่านบรรดาชุมชนของพวกลัวะบนเทือกเขาถนนธงชัยหลายแห่ง เรื่องนี้มีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนเป็นอย่างมากว่าที่นี่ก็คือเมือง ไม่กี่ปีมานี้ได้มีการขุดพบเครื่องถ้วยชามและทรัพย์สินสมบัติในหลุมฝังศพโบราณบนเทือกเขาถนนธงชัยเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่เขตอำเภออุ้มผาง จังหวัดตากขึ้นไปทางเหนือจนถึงเขตอำเภออมก๋อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน บรรดาเครื่องปั้นดินเผาที่พบตามหลุมศพเหล่านี้ มีทั้งเครื่องถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์หยวน ราชวงศ์เหม็ง เครื่องสังคโลกสุโขทัย และเครื่องดินเผาเคลือบของทางล้านนา เช่น เตาสันกำแพงและเวียงกาหลง รวมไปถึงเครื่องสำริด และหอกดาบที่เป็นอาวุธ อาวุธเคาะห้ำแบ่งบริเวณที่พบสมบัติในหลุมศพเหล่านี้ได้ ๒ เขต คือเขตที่อยู่ทางใต้ของอำเภอบ้านตากลงไปจนถึงบริเวณอำเภออุ้มผาง พวกเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่เป็นของจีนและสุโขทัย ส่วนเขตที่อยู่เหนืออำเภอบ้านตากขึ้นไป

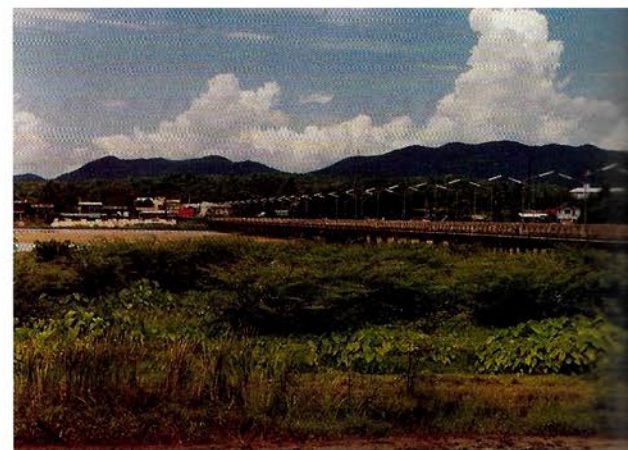
โดยเฉพาะตามลำน้ำแม่ต้นไปจนถึงเขตอำเภออมก๋อยนั้น

บรรดาเครื่องปั้นดินเผาส่วนใหญ่ เป็นของที่มาจากเตาสันกำแพงในเขตอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ และจากเตาเวียงกาหลงในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย การพบสมบัติตามหลุมศพดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นนั้น มีกลุ่มชนที่ตั้งหลักแหล่งอยู่บนทิวเขาถนนธงชัย และตะนาวศรีแล้ว คงเป็นกลุ่มชนที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเมืองพอสมควร จึงสามารถซื้อเครื่องปั้นดินเผาทั้งเครื่องสังคโลกของสุโขทัยและเครื่องเคลือบจากเตาในเขตแคว้นล้านนาไปเป็นเครื่องเซ่นศพ เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าทั้งเครื่องสังคโลกสุโขทัยและของล้านนานั้น ส่วนหนึ่งในการผลิตเป็นสิ่งที่นำไปค้าขายกับกลุ่มชนบนเทือกเขาถนนธงชัย-ตะนาวศรีนั่นเอง

ตามที่กล่าวมาแล้วคือ เรื่องของตำแหน่งที่ตั้งของหัวเมืองหรือเวียงที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ ต่อไปจะกล่าวถึงสภาพแวดล้อมและชุมชนบริเวณที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านที่มีการขยายตัวสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ อาจิวิเคราะห์ออกได้เป็นสองบริเวณ คือ บริเวณริมลำน้ำแม่ปิงและบริเวณตามลำห้วยตาก บริเวณแรกคือตามลำน้ำแม่ปิงนั้น มีชุมชนเรียงรายอยู่ทั้งสองฝั่งน้ำ ชุมชนที่เก่าแก่ได้แก่ บ้านเกาะตะเกา บ้านร่องลี่ บ้านตากตก ทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำปิง และบ้านตากออกทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ความแตกต่างกันระหว่างชุมชนทางฝั่งตะวันตกและตะวันออก ก็คือทางฝั่งตะวันตกเป็นชุมชนบ้านเมืองมาก่อนทางฝั่งตะวันออก เพราะนอกจากมีพื้นที่ราบลุ่มตามลำห้วยตากขึ้นไปแล้วยังสัมพันธ์กับบริเวณเวียงเก่าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองและการป้องกันข้าศึกศัตรูด้วย

ส่วนทางฝั่งตะวันออกโดยเฉพาะบ้านตากออกนั้นพัฒนาขึ้นเนื่องจากอยู่ใกล้กับถนนพหลโยธินเป็นสำคัญ แต่บรรดาวัดเก่าและบ้านเรือนเก่าแก่นั้น จะอยู่ทางฝั่งตะวันตก บ้านเรือนและร้านค้าส่วนใหญ่ปลูกสร้างด้วยไม้ มีหลายรูปแบบ มีทั้งแบบเรือนไทยหลังคามุงกระเบื้องแบบเรือนไทยแต่มีหลังคาประดับด้วยกาแล อย่างเช่นบ้านเรือนทางเชียงใหม่และลำพูน ทำให้แลเห็นว่าอยู่ในตำแหน่งที่พบบันระหว่างวัฒนธรรมภาคกลางและภาคเหนือของเขตแคว้นล้านนา

ที่น่าสนใจก็คือ บ้านเรือนเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในเขตบ้านเกาะตะเกานั้นเป็นเรือนขนาดเล็กแต่แวดล้อมไปด้วยพื้นที่เป็นสวนผลไม้และสวนครัว ส่วนในเขตบ้านตากตกและตากออกนั้น เป็นบริเวณย่านตลาดที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา มีถนนผ่ากลาง ชุมชนที่มีห้องแถวเรียงรายอยู่สองฟาก เรือนที่อยู่อาศัยมีขนาดใหญ่ มีแบบ

สะพานบ้านตากเชื่อมระหว่างอำเภอ ซึ่งอยู่ฝั่งตะวันออก (ตากออก) กับชุมชนฝั่งตะวันตก (ตากตก) เข้าด้วยกัน

บ้านเรือนริมแม่ปิงเมื่อยามหน้าแล้ง

บ้านเรือนและร้านค้าริมถนนปัจจุบันยังคงสภาพเรือนไม้

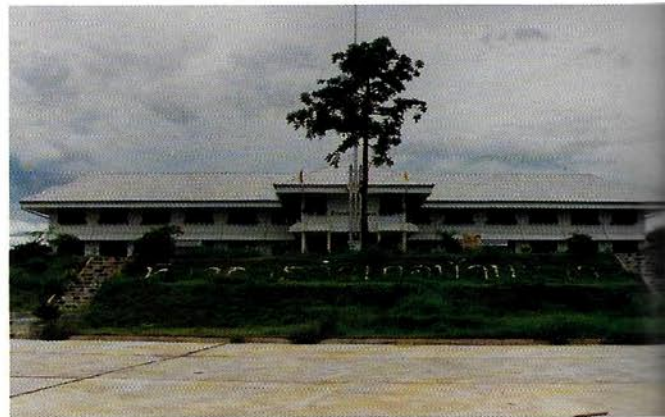
หลังคาทรงปั้นหยาเข้ามาผสมผสาน แต่ก่อนในฤดูแล้งมีการทำสะพานชั่วคราวข้ามแม่น้ำปิง เชื่อมระหว่างบ้านตาดตกกับบ้านตาดอกภายหลังเมื่อมีการทำสะพานถาวรขึ้นทำให้เกิดการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

บริเวณที่สองคือ บริเวณตามลำห้วยตาดไปทางตะวันตก ลำน้ำห้วยตาดไหลมาลงลำน้ำปิงในเขตบ้านตาดตก ตามสองฝั่งลำห้วยในบริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มที่ใช้ทำการเพาะปลูกข้าวได้ อาจกล่าวได้ว่าฐานทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงชุมชนเมืองตาดนั้นอยู่ในบริเวณนี้ เห็นได้จากร่องรอยการทำเหมืองฝาย มีชุมชนหมู่บ้านตามห้วยตาดในบริเวณนี้หลายแห่งที่เก่าแก่ได้แก่ บ้านรังแรง บ้านดงยาง บ้านทุ่งกะเขาะและบ้านใหม่ มีวัดเก่าที่สำคัญ เช่น วัดหลวง เป็นต้น

ในด้านผู้คนบริเวณเมืองตาดเก่าของอำเภอบ้านตาดนั้น มีลักษณะผสมผสานของคนหลายชาติพันธุ์ เพราะบริเวณเมืองตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคม ในอดีตที่ยังใช้เส้นทางน้ำเป็นทางติดต่อกับบ้านเมืองทางภาคเหนือ เช่น ลำพูน และเชียงใหม่ นั้น มีทั้งคนมอญและคนจีน ขึ้นล่องมาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งสถานที่บางแห่ง เช่น บ้านเกาะตะเภา เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นได้เป็นอย่างดี ดำเนินในท้องถิ่นกล่าวถึงเรือสำเภามาแตกและจมอยู่ที่บ้านเกาะตะเภา คนมอญที่อยู่ในบริเวณนี้ส่วนหนึ่งเคลื่อนย้ายมาจากปากเกร็ด นนทบุรี นำเอาโอง โห ใสเรือขึ้นมาและบางคนก็ขึ้นไปขายถึง

จังหวัดลำพูนก็มี คนทางภาคเหนือมักเรียกพ่อค้าคนมอญเหล่านี้ว่า เม็ง เรื่องราวที่เก่าแก่ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างตากกับบ้านเมืองในเขตแคว้นล้านนา ก็เห็นจะเป็นตำนานเกี่ยวกับพระนางจามเทวีที่เสด็จจากเมืองละโว้หรือลพบุรีขึ้นมาตามลำน้ำปิง ผ่านเมืองตากไปครองราชย์ ณ เมืองลำพูนหรือหริภุญไชย จากตำนานนี้ทำให้เกิดชื่อสถานที่ต่าง ๆ ตามลำน้ำปิงมากมาย เช่น คำว่าบ้านตากหรือเมืองตากนั้นหมายถึง สถานที่ซึ่งพระนางจามเทวีทรงน้ำเสด็จแล้วเอาผ้ามาตากไว้ บรรดาชื่อสถานที่ตามลำน้ำที่เป็นที่รับรู้กันในบรรดาผู้ที่ขึ้นล่องระหว่างเมืองได้กับเมืองเหนือตามลำน้ำแม่ปิงแต่ก่อนนี้ เช่น แต่ก่อนมีการล่องแพท่องเที่ยวกันตามลำน้ำปิง ก็มีผู้เขียนบรรยายไว้มากมายทุกอย่างดูเสมือนคลายไป เมื่อมีการสร้างเขื่อนภูมิพล และการคมนาคมเปลี่ยนมาใช้เส้นทางถนนแทน

และตามประวัติการตั้งที่ว่าการอำเภอบ้านตาก ได้ตั้งขึ้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ในท้องที่หมู่ที่ ๘ ตำบลตากตก ราวปี พ.ศ. ๒๔๓๘ โดยมีหลวงพรหมสุภา (นายโต กาญจสุต) เป็นนายอำเภอคนแรก การปกครองในสมัยนั้นได้รวมเอาตำบลสามเงา (อำเภอสามเงาในปัจจุบัน) เข้าไว้ในเขตปกครองด้วย ในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ ทางราชการได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๙ ตำบลตากตก มีสภาพตัวอาคารเป็นเรือนไม้ทรงปั้นหยา ต่อมาอำเภอเดิมมีความคับแคบ จึงได้มีการสร้างที่ทำการอำเภอใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้ย้ายที่ทำการอำเภออีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ มาตั้งอยู่หมู่ที่ ๖ ตำบลตากออก ซึ่งอยู่ริมถนนพหลโยธิน (สายเดิม) ตรงหลัก ก.ม. ๔๔๒

ที่ว่าการอำเภอ
อ. บ้านตาก

๓.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของอำเภอบ้านตาก ได้แก่

ประเพณีก๋วยสลาก

เป็นชื่องานประเพณีทำบุญที่สำคัญซึ่งชาวไทยในภาคกลางเรียกว่า สลากภัต “ก๋วย” หมายถึง ชะลอมอันเป็นภาชนะใส่สิ่งของ ชาวบ้านจะสานก๋วยด้วยไม้ไผ่ขนาดเล็ก ๆ พอเหมาะกับการใส่ผลไม้หรืออาหารทำเป็นเครื่องไทยทาน แล้วใช้กระดาษขาวหุ้มก๋วยไว้ จากนั้นจะนำก๋วยไปถวายที่วัดตามจำนวนที่ต้องการ แต่ละก๋วยจะมีสลากเขียนชื่อผู้ถวายและญาติที่ต้องการอุทิศส่วนกุศลให้ สลากชื่อภาษาเหนือเรียกว่า “เส้นสลาก” เส้นสลากจะถูกนำไปรวมกับของคนอื่น และแบ่งเป็นกองละเท่า ๆ กัน นำไปถวายแด่พระภิกษุ สามเณรในวัด ซึ่งนั่งแยกย้าย

อยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ชาวบ้านจะเดินหาเส้นสลากของตนเองว่าอยู่ที่ใด บางคนจะขานชื่อเจ้าของเส้นสลากที่เหลืออยู่ดัง ๆ สลับไปมา ทำให้มีความสนุกสนานตามประเพณี ระยะเวลาการจัดประมาณเดือนกันยายน กลางเดือนหลังออกพรรษา

เทศน์มหาชาติ

กระทำช่วงออกพรรษาเช่นกัน เริ่มประมาณเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน โดยทางวัดจะแจกฎีกาให้ชาวบ้านรับเป็นเจ้าของกัณฑ์ตามแต่ตนจะเลือก ครั้นถึงวันกำหนด เจ้าของกัณฑ์จะนำเครื่องกัณฑ์และเงินมาติดเทียนในกัณฑ์ของตน พร้อมด้วยรูปและเทียนเท่ากับจำนวนคาถาของกัณฑ์นั้น ๆ เมื่อเทศน์จบกัณฑ์หนึ่ง จะมีพิณพาทย์ประโคมเพลงประจำกัณฑ์ สถานที่เทศน์ใช้วิหารในวัด มีต้นกล้วยตอกแต่งหน้าประตูวิหาร ในวันเดียวกันนี้ชาวบ้านนิยมทำขนมเงินสำหรับถวายพระและแบ่งปันให้เพื่อนบ้าน ทั้งตำบลจะมีกำหนดวันที่ไม่ซ้ำกันและมีการนำกัณฑ์เทศน์ของหมู่บ้านไปช่วยงานของหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบล โดยจะมีการแห่เป็นขบวนไปยังที่นัดหมาย บางครั้งเจ้าภาพจะนำขบวนแห่มาถึงหมู่บ้านดูเป็นความสนุกสนานรื่นเริงและสร้างความสามัคคี ทั้งนี้เมื่อทำตามประเพณีเรียบร้อยแล้วเจ้าภาพจะเชิญให้ทุกคนที่มาร่วมรับประทานอาหารก่อนกลับ

ประเพณีการแต่งงาน

นิยมจัดให้ตรงกับเดือนเลขคู่ เช่น เดือน ๒ เดือน ๔ เป็นต้น (เดือนไทย) ก่อนการแต่งงานจะหมั้นกันไว้ก่อน มักใช้สินสอดทองหมั้นเป็นสร้อยคอ สร้อยข้อมือทองคำ หลังจากนั้นจะกำหนดวันเดือนที่จะแต่งงาน ฝ่ายชายต้องไปช่วยจัดเตรียมพิธีต่าง ๆ ที่บ้านฝ่ายหญิง โดยเพื่อนบ้านของฝ่ายหญิงจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปช่วยจัดอาหาร ของหวาน ก่อนวันแต่งงานตั้งแต่เช้าตรู่จนถึงกลางคืนให้เรียบร้อย

พิธีศพ

เมื่อมีคนเสียชีวิต จะมีการกระจายข่าวให้เพื่อนบ้านรับรู้พร้อมกับตระเตรียมพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งผู้สูงอายุในหมู่บ้านมักเป็นผู้ชี้แนะวิธีการต่าง ๆ ให้ ในวันเดียวกันนี้บรรดาเพื่อนบ้านผู้ชายจะช่วยกันหาไม้มาเลื่อยเป็นแผ่นกระดานประกอบเป็นโลง (ทั้งหมู่บ้านนิยมประกอบโลงใช้เอง) ส่วนฝ่ายหญิงร่วมกันจัดเตรียมอาหาร ภาชนะเครื่องใช้ต่าง ๆ ตอนเย็นมีการนิมนต์พระมาสวดพระอภิธรรม ๔ รูป ตอนเช้าจะมีการตักบาตรหน้าศพทุกวัน ก่อนการเผา มีการเคลื่อนย้ายโลงโดยการบรรทุกใส่เกวียนไปยังสถานที่เผาปนกิจซึ่งอยู่ในป่าด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน พิธีจะดำเนินตามขั้นตอนของประเพณีไทยทั่วไป หลังจากเสร็จพิธีแล้วผู้มาร่วม

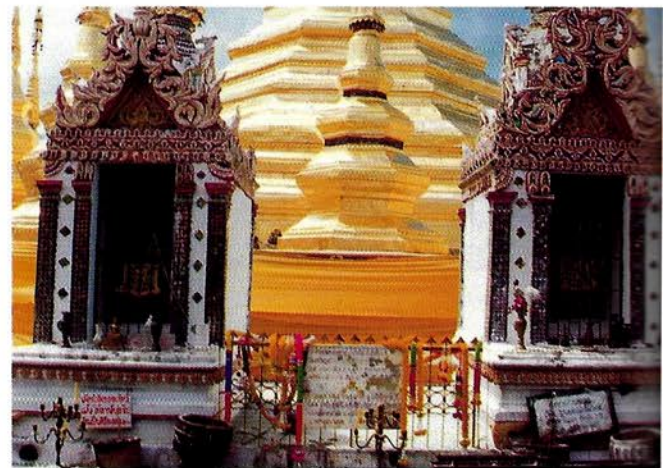
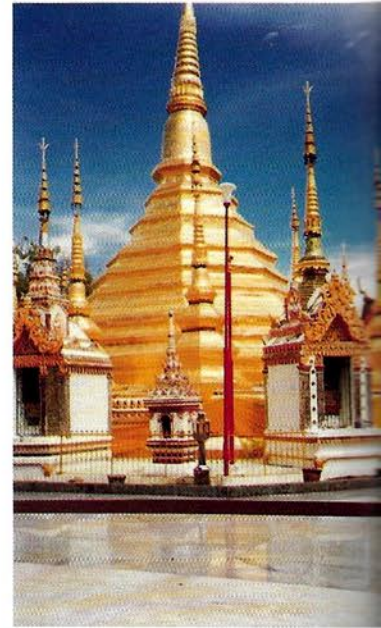
งานจะต้องล้างมือด้วยน้ำสัปปายที่เจ้าภาพจัดไว้ให้ในภาชนะ โดยถือเป็นเคล็ดเพื่อความเจริญ
งอกงามของการเพาะปลูกพืชต่าง ๆ

๓.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอบ้านตากมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

วัดพระบรมธาตุ

เป็นวัดเก่าแก่ ตั้งอยู่ที่ตำบลเกาะตะเภา ได้รับการปฏิสังขรณ์หลายครั้งแล้ว
ตัวอุโบสถมีประตูเป็นไม้สักแกะสลักสวยงาม หน้าบันและจั่วไม้ หน้าต่าง แกะเป็น
พุทธประวัติปิดทอง หน้าบันได้เป็นนาค วิหารของวัดซึ่งเป็นวิหารเก่ามีเพดานสูง ๒ ชั้น
มีช่องลมอยู่โดยรอบ ทำให้อากาศภายในเย็น วิหารนี้ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น
ปิดทอง นอกจากนี้ ภายในบริเวณวัดยังมีวิหารไม้เก่าแก่ที่มีลวดลายแกะสลักไว้ให้ชม
นับเป็นวัดที่มีคุณค่าในทางโบราณคดีอย่างมาก กล่าวกันว่า ในตำนานสร้างขึ้นมา
ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือ พระอรหันต์รูปหนึ่งอัญเชิญพระอัฐิและพระเกศาของ
พระพุทธเจ้า ๔ เส้น มาบรรจุไว้ที่องค์เจดีย์ ตัวเจดีย์พระบรมธาตุ ที่เห็นในปัจจุบัน
พระครูพิทักษ์บรมธาตุ อดีตเจ้าอาวาส ได้ก่อสร้างโดย
เลียนแบบมาจากเจดีย์ชเวดากอง ที่ประเทศพม่า โดยต่อองค์
ให้สูงใหญ่ และมีเจดีย์เล็ก ๆ ล้อมรอบ เทศกาลที่คนนิยมไป
สักการะได้แก่เทศกาลสงกรานต์ ตั้งแต่วันที่ ๑๓-๑๖
เมษายนของทุกปี นอกจากนี้ยังมีเทศกาลเพ็ญเดือน ๗
(แต่ชาวบ้านนับเป็นเพ็ญเดือน ๙ ซึ่งเป็นการนับแบบทาง
เหนือ) จะมีการนมัสการ บูชาด้วยดอกไม้รูปเทียน

เจดีย์ยุทธหัตถี

วัดพระบรมธาตุบ้านตาก

หรือเจดีย์เฉลิมพระเกียรติ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่าเจดีย์ชนช้าง
ตั้งอยู่บนดอยช้าง ตำบลเกาะตะเภา อำเภอบ้านตาก ดอยช้างเป็นเนินดินเล็ก ๆ อยู่ทางเหนือ
ของดอยพระธาตุ เจดีย์ยุทธหัตถิดังกล่าวเป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ องค์เจดีย์ยุทธหัตถีอยู่เยื้อง
กับวัดพระบรมธาตุประมาณ ๒๐๐ เมตร ลักษณะของเจดีย์ยุทธหัตถีเป็นศิลปะแบบสุโขทัย
คล้ายกับองค์อื่น ๆ ทั่วไปในเมืองสุโขทัย ก่ออิฐถือปูนฐานกว้าง ๑๒ เมตร เป็นเรือนธาตุ
รูปเหลี่ยมย่อมุมขึ้นไป สูง ๑๖ เมตร เหนือเรือนธาตุทำเป็นลำสี่เหลี่ยม ย่อมุมตลอดถึงยอด ที่

เป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ยอดสุดมีฉัตรมีร่องรอยการซ่อมแซมตลอดมาแต่ไม่เสียทรงเดิม ฐานพุ่มมีลายปั้นปูนเป็นรูปหน้าสิงห์สวยงาม ด้านเหนือยังสมบูรณ์ด้านอื่น ๆ ชำรุดและมีรอยซ่อมองค์เจดีย์ใหญ่มีคราบตะไคร่น้ำจับอยู่ทั่วไป จะมีการขุดแต่งหรือถากถางสถานที่ต่อเมื่อใกล้วันจะมีงานเทศกาลประจำปีเป็นงานเดียวกับงานไหว้พระธาตุบ้านตาก

บนวัดพระบรมธาตุบ้านตาก มีพระพุทธรูปซึ่งเป็นที่นับถือของคนแถบชายฝั่งทะเลตะวันออกเช่นชลบุรีชื่อหลวงพ่อธัมมใจ ซึ่งผู้ที่เคารพนับถือแล้วว่าศักดิ์สิทธิ์มากถ้าประสงค์สิ่งใดแล้วอธิษฐานจะได้ตามนั้น กล่าวกันว่าคนชลบุรีจะแหมารถบัสกันมาบ่อยและครั้งละหลายคันรถเลยทีเดียว

น้ำตกแต่งเขย

เป็นช่องทางน้ำที่มีความสวยงามได้มีการจัดสร้างเรือนโรงที่พักผ่อนสอดคล้องกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนชาวอำเภอบ้านตากและใกล้เคียงไปท่องเที่ยวพักผ่อนกันมาก อยู่ในเขตตำบลท้องฟ้าห่างจากที่ว่าการอำเภอประมาณ ๑๘ กิโลเมตร

น้ำตกทุ่งกระเซาะ

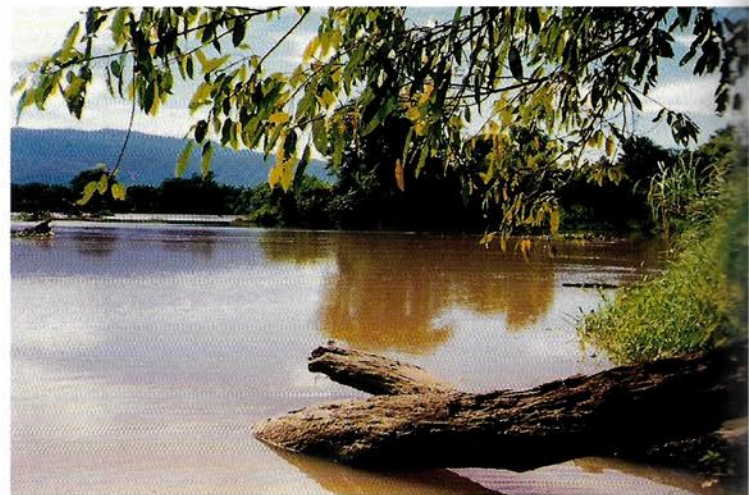
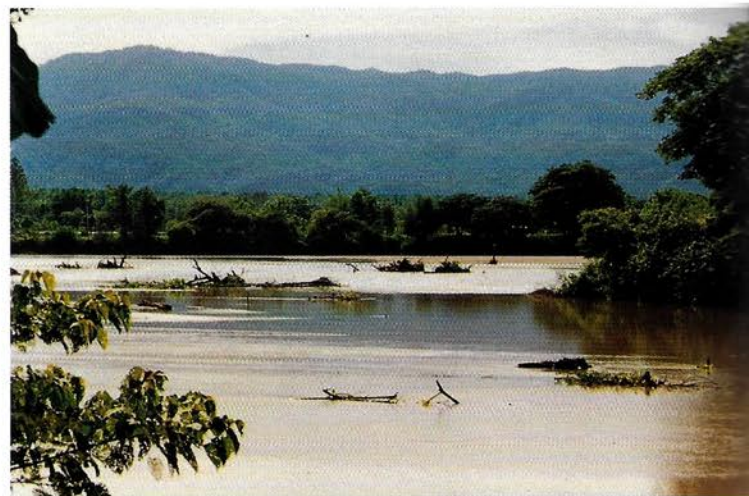
ตั้งอยู่หมู่ที่ ๓ ตำบลทุ่งกระเซาะ ห่างจากตัวอำเภอประมาณ ๑๕ กิโลเมตร เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่สวยงาม มีสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีโขดหินใหญ่น้อยที่ธรรมชาติได้ปั้นแต่งขึ้นอย่างสวยงามยิ่ง

๓.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

อำเภอบ้านตากเป็นเมืองเก่าแก่และมีประวัติศาสตร์อันยาวนานย้อนยุคไปถึงสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้สันนิษฐานว่าเคยเป็นเมืองสำคัญของชาวมอญมาก่อน ในปัจจุบัน คนบ้านตากเกือบทั้งหมดเป็นคนพื้นเพเดิมและมีบางส่วนอพยพมาจากจังหวัดอุดรธานี ลำปาง และอาศัยอยู่บริเวณทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ตาดก” และอีกฟากฝั่งของแม่น้ำปิงฝั่งตะวันออกมีการเรียกว่า “ตาดอก” ซึ่งระดับของการพัฒนาของความเป็นชุมชนเมืองของสองฟากฝั่งแม่น้ำมีประวัติความเป็นมาที่บ่งบอกหรือแสดงถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงของความเจริญและการเคลื่อนย้ายอพยพของผู้คนในสองฟากฝั่งแม่น้ำได้อย่างชัดเจน ความเป็นชุมชนโบราณของบ้านตากย่อมได้มีการบ่มเพาะสร้างสรรค์และสืบสานทางสังคม วัฒนธรรม จารีตประเพณีที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง

ความเป็นชุมชนดั้งเดิมของอำเภอบ้านตากทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและ

ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชุมชน นั้นมีสายสัมพันธ์กับลำน้ำปิงเป็นเสมือนเส้นเลือดหลักหล่อเลี้ยงชาวบ้านตากให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีตามสภาพของชีวิตในชนบทมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงกับธรรมชาติที่มีอยู่อย่างหลากหลายและอุดมสมบูรณ์ การพึ่งพิงกับธรรมชาตินี้เองทำให้มีการตั้งชื่อหมู่บ้านต่าง ๆ ตามความสัมพันธ์กับพรรณไม้พื้นเมืองและลักษณะทางกายภาพของพื้นที่” ดังเช่น หมู่บ้านตะฝงสูง ซึ่งได้ก่อตั้งมา ๒๐๐ กว่าปี เล่ากันว่า สมัยก่อนฝั่งแม่น้ำด้านตะวันออกนี้เป็นร่องลึก จึงเป็นเหตุทำให้ฝั่งแม่น้ำด้านนี้ สูงกว่าบริเวณใกล้เคียง จึงเรียกชื่อบ้านว่า ตะฝงสูง และการที่ชาวบ้านตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านปากวัง เพราะเป็นบริเวณที่แม่น้ำปิงและแม่น้ำวังมารวมกันเป็นสายเดียว หรือบ้านสองกอง ซึ่งคำว่า สอง เป็นภาษาของท้องถิ่น หมายถึง ถนนหรือทาง ดังนั้น คำว่าสองกอง ก็คือ ทางหรือถนนสองสายเดิมที่ชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางไปประกอบอาชีพทำนาที่ทุ่งละคอน ไปบ้านแม่บอนแม่สลิด เดินทางไปลำปางหรือต่างจังหวัด อีกสายหนึ่งเป็นเส้นทางเชื่อมต่อหมู่บ้านใกล้เคียงในทำนองเดียวกัน การตั้งชื่อบ้านว่า บ้านสันป่ากวาว เนื่องจากในสมัยก่อนบริเวณนี้เป็นสันเนินและมีต้นกวาวหรือทองกวาว (ต้นทองธรรมชาติ) ชาวบ้านจึงเรียกว่า “บ้านสันป่ากวาว” และบ้านสันป่าลาน เหตุที่ได้ชื่อนี้ เพราะเมื่อสมัยก่อนที่วัดสันป่าลานมีต้นลานมากขึ้นอยู่บนสันหรือที่เนินสูง จากสาเหตุที่มีต้นลานมากนี้เอง จึงเรียกว่าบ้านสันป่าลาน ซึ่งเป็นการตั้งชื่อตามพรรณไม้พื้นเมืองนั่นเอง หรือในบางกรณีมีการตั้งชื่อหมู่บ้านผสมผสานระหว่างลักษณะภูมิประเทศและตามพรรณไม้พื้นเมือง เช่น บ้านวังไม้सान เนื่องจากเมื่อสมัยก่อนบริเวณริมหน้าน้ำหมู่บ้านเป็นวังวนและที่ริมน้ำมีต้นไม้ชื่อต้นसान (ต้นसानมีลักษณะคล้ายต้นกระทุ่มเปลือกหนา ผลมีรสเปรี้ยว) ชื่อของหมู่บ้านจึงตั้งตามชื่อต้นไม้และตามบริเวณของแม่น้ำที่เป็นวังวน

บริเวณที่แม่น้ำวังกับแม่น้ำยมไหลมาพบกันโดยแม่น้ำทั้งสองมีสีน้ำต่างกัน สายหนึ่งขุ่น สายหนึ่งใส

* เรียบเรียงจาก สมนึก เรืองศรี ๒๕๒๘ .การศึกษาประวัติท้องถิ่นของหมู่บ้านตำบลตากออก เขตอำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก. ภาคนิพนธ์ปริญญาตรี วิทยาลัยครูกำแพงเพชร

รูปแบบของชุมชนหรือการสร้างบ้านเรือน มักจะจัดกระจายกันตามพื้นที่ แต่ชุมชนหลัก ๆ จะอยู่สองฟากแม่น้ำปิงและลำห้วยสาขา การปลูกบ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง โดยใช้ไม้จากป่าบริเวณรอบ ๆ ซึ่งก็ตัดมาเพียงแค่พอปลูกบ้านเท่านั้น เช่น ไม้สัก ไม้เต็งรัง ไม้แดง และไม้มะค่า ก่อนหน้านั้นจะใช้ไม้ไผ่มาทำพื้นและใช้หญ้าคามุงหลังคา แต่ละครั้วเรือนอยู่อาศัยกันในลักษณะเครือญาติแบบครอบครัวขยาย ปลูกบ้านเรือนกันอยู่เป็นกลุ่มๆ และมีการช่วยดูแลกันเสมือนว่า “เพื่อนบ้านเป็นรั้ว” สมัยก่อนไม่มีสะพานข้ามแม่น้ำเชื่อมระหว่างสองฝั่งแม่น้ำแม่ปิง ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนทั้งสองฟากไม่สม่ำเสมอกัน ชุมชนใหญ่แต่เดิมจะอยู่ทางฝั่งตะวันตกและมีความเจริญมากกว่า เนื่องจากเป็นสถานที่ตั้งสถานที่ราชการ ในขณะที่ทางฝั่งตะวันออกเป็นย่านตลาดที่ติดต่อกับถนนใหญ่ที่ผ่านเมืองตากไปยังอำเภอเถินลำปางและเชียงใหม่ได้

การเดินทางสัญจรและการค้าขาย ของผู้คนอาศัยทางน้ำเป็นหลัก ดังเช่น การติดต่อระหว่างสองฟากฝั่งแม่น้ำจะเดินทางข้ามฟากโดยใช้เรือถ่อ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ภาคเอกชนได้มาลงทุนสร้างสะพานไม้ไผ่ที่ชาวบ้านเรียกว่าสะพานข้ามแม่น้ำบ้านตาก ทำให้ประชาชนได้รับความสะดวกมากขึ้นและลดความเสี่ยงของการข้ามแม่น้ำในช่วงฤดูน้ำหลากซึ่งค่อนข้างอันตราย เล่ากันว่า ค่าเรือโดยสารในขณะนั้นค่อนข้างแพง คือ รถจักรยาน ๑ บาท คน ๕๐ สตางค์ และเลิกใช้เมื่อประมาณ ๑๗ ปีที่ผ่านมาเนื่องจากทางราชการสร้างเป็นสะพานไม้ให้ราษฎรได้ข้าม จนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ได้มีการสร้างสะพานใหม่จากไม้เป็นสะพานปูน

อย่างไรก็ตาม การเดินทางของชาวบ้านตากอาศัยเดินด้วยเท้าตามทางริมฝั่งแม่น้ำติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงหรือการไปต่างจังหวัดก็อาศัยเรือถ่อไปตามลำน้ำปิงถึงจังหวัดตากและจังหวัดใกล้เคียง การเดินทางต้องใช้เวลานานบางครั้งต้องนอนค้างคืนตามทาง เมื่อประมาณเกือบ ๓๐ ปีที่ผ่านมา การเข้ากรุงเทพฯ เป็นไปด้วยความยากลำบาก ต้องพายเรือไปที่อำเภอเมืองซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ระแหง” ระยะทางประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เพื่อไปขึ้นรถต่อไปยังกรุงเทพฯ ต่อมาเมื่อมีการก่อสร้างถนนมีรถยนต์มาให้บริการณระยะเวลาการเดินทางได้รวดเร็วมากขึ้น ดังผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งเล่าว่า การเดินทางไปตัวจังหวัดตากจะต้องรอรถโดยสารซึ่งมีอยู่คันเดียวในอำเภอวังวันละ ๑ เที่ยว ต้องออกตั้งแต่เช้าตรู่และกว่าจะได้กลับเมื่อช่วงเที่ยง

ในด้าน **การค้าขาย** ใช้ทางน้ำเป็นหลัก เช่น พ่อค้าชาวบ้านตากต้องถ่อเรือไปซื้อสินค้าที่จังหวัดนครสวรรค์ ชาวเชียงใหม่และลำปางเองก็มาซื้อสินค้าที่อำเภอบ้านตากซึ่งซื้อมาจากนครสวรรค์ด้วย การทำมาค้าขายภายในชุมชนบ้านตากทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำปิงต้องใช้เรือถ่อหรือใช้วิธีข้ามสะพานไม้ไผ่

การทำเกษตรกรรม เป็น **อาชีพ** หลักอีกอาชีพหนึ่งของชาวบ้านตาก ตัวอย่างเช่น การ

ทำนา ซึ่งโดยปกติแล้วชาวบ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่ทำกินน้อยจะทำนาเพื่อการบริโภคเท่านั้น ยกเว้นเจ้าของที่นารายใหญ่ การทำนาทำได้เพียงปีละครั้ง (นาดำ) การเอาน้ำมาใช้ในนาก็ใช้วิธีการท่อน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติโดยรถนาของชลประทาน ต่อมาเมื่อมีระบบการค้าขายข้าว เป็นเชิงพาณิชย์ขึ้น มีพ่อค้าเข้ามาประกอบกิจการโรงสีรับซื้อผลผลิตจากชาวนาตามหมู่บ้านต่างๆ ประเพณีการลงแขกทำนาก็มีให้เห็นเป็นเรื่องปกติของชุมชนในสมัยนั้น ชาวนาเองยังได้นำเอา วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในการมัดข้าว เช่น การนำเอาใบลานมามัดต้นข้าวเป็น ฟ่อนๆ เนื่องจากต้นข้าวที่บ้านตากจะต้นเล็กกว่าภาคกลาง ในปัจจุบันยังพอบเห็นชาวบ้านทำกัน อยู่บ้างแต่ไม่มากนัก การลงแขกที่บ้านตากจะใช้วิธีใช้แรง ถ้ามาช่วยก็คนที่วันก็ต้องใช้คืนเท่านั้น เลือกเวลาใช้แรงคืนได้ บ้านตากมาเริ่มทำนา ๒ ครั้ง เมื่อประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมาเนื่องจากมี ระบบชลประทานทำคลองส่งน้ำจากแม่น้ำปิง และวัง เข้ามาแทนรถนาสูบน้ำขนาดใหญ่ซึ่งใช้ สูบน้ำเข้านาเดิม

นอกจากนั้น ยังมีการเลี้ยงวัวในพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง การเลี้ยงไม่มีระบบการจัดการที่ ทันสมัยเหมือนในปัจจุบัน โดยปล่อยให้วัวหากินตามธรรมชาติในท้องทุ่ง เล่ากันว่า บางครั้ง ชาวบ้านปล่อยให้วัวไว้จนจำไม่ได้ว่ามีวัวอยู่เท่าไรและมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเท่าไรจากการที่ วัวเหล่านั้นออกลูกมา

ในพื้นที่ไร่นามีต้นตาลขึ้นอยู่จำนวนมากชาวบ้านตากได้เอาผลผลิตเหล่านี้มาทำประโยชน์ หลายอย่างจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง เช่น การทำน้ำตาลโตนด การทำน้ำตาลสด ต้นตาล ทำเสาบ่านชั่วคราว หัวตาลแกใส่กะทิและจิ้มน้ำพริก ลูกตาลไว้ขาย และทำน้ำตาลปึก ปัจจุบันก็ยังประกอบการอยู่พอสมควรแต่จำนวนการทำก็ลดลงไปบ้าง

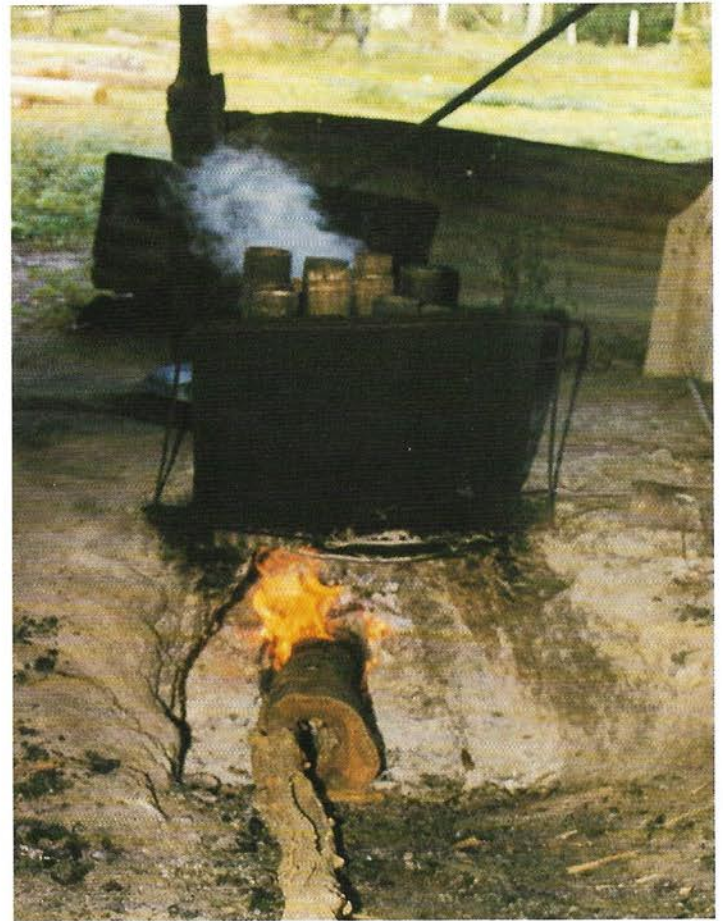

ชาวสวนตาลกำลังขึ้นตาลโดยใช้พะองไม้ไผ่

ตาลที่ต้นอยู่ใกล้กันเป็นกลุ่มชาวสวนตาลจะไม่ลง จากต้นแต่จะใช้ไม้ไผ่ผูกเป็นสะพานเดินไปเชื่อมไป เพื่อปาดตาลในรูปเป็นกลุ่มตาล ๔ ต้น

เคี้ยวน้ำตาลแล้วหยอดลงเบ้า

ในแหล่งน้ำปิงและลำน้ำสาขาอื่น ๆ มีสัตว์น้ำอย่างชุกชุม ชาวบ้านบางส่วนยึดอาชีพประมงเป็นอาชีพหลักและเสริม บ้างก็หาปลาไว้บริโภคในครอบครัวได้อย่างไม่ขัดสน ในบางชุมชน เช่น ที่ตำบลปากวัง บางครอบครัวยึดการจับปลาเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้พอสมควร จากคำบอกเล่าของชาวปากวัง ทราบว่า การจับปลา ส่วนใหญ่จับหน้าแล้งเพราะน้ำจะใส หาปลากันทั้งกลางวันและกลางคืนและไปกันเป็นกลุ่ม ๆ ละ ๒ - ๓ คน โดยปกติจะจับปลาในแม่น้ำวังเนื่องจากมีปลาชุกชุมกว่าแม่น้ำปิง การจับก็อาศัยการดำน้ำ โดยมีไฟฉายลงไปด้วย แรกเริ่มเดิมทีใช้หลาวอย่างเดี๋ยวดแต่จับปลาไม่ทันปลาหนีหมด ต่อมาพัฒนาใช้เป็นเหล็กแหลมความยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร ผูกกับหนังสัตว์เส้นหนาแล้วใช้จางยิงเหมือนยิงธนู และเมื่อกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมาชาวปากวังได้พัฒนาและดัดแปลงเครื่องมือให้มีความทันสมัยและคล่องตัวมากขึ้น โดยใช้ปืน ไม้ฉมวก ใช้เหล็กแหลมความยาวขนาด ๓๐ เซนติเมตร เล่ากันว่า ในปัจจุบันปลามีน้อยลงมาก แต่ก็ยัง

ชาวบ้านอยู่ในชุดจับปลาภูมิปัญญาชาวบ้าน ประกอบด้วยหน้ากาก ปืนไม้ลูกใช้เหล็กแหลมยาว ๒ ฟุตและหนังยาง ไฟฉาย แบตเตอรี่ ดำน้ำยิงปลา

พอหาได้ แต่ไม่พอเพียงกับความต้องการของตลาด เช่น ปลาเค็ม ปลาตะเพียน ซึ่งมีน้ำหนักประมาณ ๓ - ๔ กิโลกรัม วันหนึ่งจับได้หนึ่งหรือสองตัวชาวบ้านปากวังก็มีความสุข การซื้อขายมีพ่อค้ามารับซื้อถึงที่กิโลกรัมละประมาณ ๑๐๐ - ๒๐๐ บาท

ชาวบ้านตากยังมีฝีมือในการนำเอาวัสดุพื้นบ้านมาทำเป็น **หัตถกรรมและอาหารพื้นบ้าน** แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก เช่น การนำเอาใบลานมาจักสานเป็นหมวกไว้ใช้สอยในครอบครัว มีการเล่ากันว่า สมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม รมว.รงคให้คนสวมหมวก ชาวบ้านตากซึ่งมีใบลานมากจึงได้นำใบลานล่องเรือไปขายที่จังหวัดใกล้เคียงสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านตากพอสมควร ในปัจจุบันชาวบ้านเริ่มหันมาทำหมวกจากใบลานเป็นอุตสาหกรรมครัวเรือนเมื่อ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมามีอีก แต่ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก คนที่ทำอยู่ก็เพียงเป็นคนแก่ ในขณะที่คนหนุ่มสาวไม่นิยมทำเนื่องจากใช้เวลานาน และรายได้ไม่มาก นอกจากนี้ ก็มีการเผาข้าวหลามขายในช่วงเดือน ๔ เพราะสมัยก่อนอำเภอบ้านตากมีป่าไม้ไผ่จำนวนมากจึงเกิดประเพณีเผาข้าวหลามขายขึ้น โดยมีการเผาทุกบ้านและไปแจกกันเพื่อจะพิสูจน์ว่าบ้านไหนทำข้าวหลามอร่อยกว่ากัน ที่เหลือก็เอาไปถวายวัด ปัจจุบันไม้ไผ่ลดน้อยลงมาก แต่ประเพณีนี้ก็ยังคงมีอยู่แต่ทำกันไม่มากเหมือนสมัยก่อน ไม้ไผ่ต้องไปหาซื้อจากที่อื่น

ในด้าน การศึกษา ก่อนที่จะมีโรงเรียนเป็นทางการนั้น นักเรียนอาศัยเรียนที่วัดเป็นหลัก ต่อมาเมื่อทางการจัดตั้งโรงเรียนขึ้น เช่น โรงเรียนสันป่าลานและวัดดอยมูล โดยเปิดสอนถึงประถมศึกษาปีที่ ๔ ชุมชนไหนที่บ้านอยู่ไม่ไกลจากโรงเรียนมากนักก็จะส่งลูกหลานมาเรียนในสมัยนั้นเด็ก ๆ ก็ใช้รถจักรยานมาเรียนหนังสือกัน ถ้าคนไหนที่บ้านอยู่ไกลมากและไม่มีรถจักรยานขับ ชาวบ้านมักนำบุตรหลานของตนไปฝากฝังไว้กับวัดที่รู้จักกัน เมื่อเรียนจบแล้วส่วนใหญ่จะกลับมาช่วยพ่อแม่ทำงาน ไม่เรียนต่อ

ในด้าน วิถีชีวิต ในสังคมบ้านตากนั้น เล่ากันว่า ผู้หญิงเป็นคนที่ขยันขันแข็ง ต้องทำงานในเวลากลางคืน งานที่ต้องทำเป็นประจำทุกคืน คือ การปั่นฝ้ายสำหรับทอผ้าไว้ใช้กรองคาเพื่อไว้มุงหลังคาบ้าน และตำข้าว เพราะเมื่อก่อนไม่มีโรงสีข้าวเหมือน ในปัจจุบัน จึงมีคำพูดติดปากกันของชาวบ้านว่า **“ปั่นฝ้าย ไผ่คา ตำข้าว”** และช่วงเวลาดังกล่าวเป็นธรรมเนียมที่พวกหนุ่ม ๆ จะเข้ามาจีบสาว เวลานั้นจีบไม่ได้ นอกจากนี้ ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับหนุ่มสาวนั้น จะไม่เรียกว่าแฟน ถ้าเป็นผู้ชายเรียกว่า ตัวพ่อ ถ้าเป็นผู้หญิง เรียกว่า ตัวแม่ ผู้ชายจะถูกเนื้อต้องตัวผู้หญิงไม่ได้ ถ้าถูกถือว่าผิดผี ต้องเสียค่าปรับ ในกรณีที่ไม่แต่งงาน อยู่กันฉันสามีภรรยา เช่น ถ้าจับมือเสีย ๑ บาท ๑ เฟื้อง ถ้าได้เสียกันเสีย ๘ บาท ถ้าตกลงแต่งงานก็จะกำหนดวันแต่งงานกันตามประเพณี เงินสินสอด เจ้าบ่าวต่างบ้าน ๓๒ บาท

เจ้าบ้านเดียวกัน ๑๒ หรือ ๒๒ บาท^๔

เวลาเจ็บไข้ได้ป่วยผู้คนในสมัยก่อนต้องพึ่งพิงหมอประจำบ้านหรือหมอโบราณใช้ยาสมุนไพร หมอส่วนใหญ่เป็นเจ้าของอาวาสหรือพระ เมื่อเจ็บป่วยต้องตามพระมารักษาโดยมีการวางยาผู้ป่วยก่อน (เป็นสำนวนภาษาท้องถิ่น หมายถึง การลองยาว่าจะถูกโรคไหนหรือไม่ ถ้าถูกโรคอาการดีขึ้นก็ใช้นั้นรักษาต่อไป ถ้าไม่ถูกโรคก็เปลี่ยนยาขนานใหม่แทน) แล้วจึงรักษาตามขั้นตอนต่อไป ตำราหมอยู่ในสมุดข่อยทั้งภาษาไทยและภาษาถิ่น หรือไม่ก็อาศัยการรักษาทางไสยศาสตร์โดยการทรงเจ้าเข้าผีซึ่งได้รับการบอกเล่าว่ามีคนตายจากการรักษาด้วยวิธีดังกล่าวมากกว่าคนที่รักษาหาย

สำหรับ *การละเล่นพื้นบ้านและแหล่งบันเทิง* ที่สำคัญ เช่น หนังชายยาวเร่ ไร่วางแผน ชาวบ้าน การละเล่นในช่วงเทศกาล เช่น ชักกะเย่อ วิ่งกระสอบ ปิดตาตีหม้อ อย่างไรก็ตามในช่วงเทศกาลลอยกระทงที่ริมแม่น้ำปิงจะเป็นช่วงที่สร้างความสนุกสนานให้กับผู้คนเป็นอย่างมากจนถึงขนาดที่ในแต่ละปีชาวบ้านตากจะรองานดังกล่าว กล่าวกันว่า เป็นประเพณีที่มีมานานพอๆ กับประเพณีขึ้นธาตุเดือน ๙ แต่ละหมู่บ้านก็จะมี การเตรียมนางนพมาศเข้าประกวด วันดังกล่าวจะมีการจัดกิจกรรมทำกระทงสายหลังวันลอยกระทง ๒ - ๓ วัน โดยมาจัดรวมกันที่ตำบลตากตก

การแต่งกาย สมัยก่อน ผู้ชายนิยมใส่เสื้อม่อฮ่อม ผู้หญิงใส่ผ้าซิ่น ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างภาคเหนือและภาคกลาง เสื้อผ้าในสมัยก่อนจะทำใส่กันเอง เป็นผ้าฝ้าย ใช้สีครามเข้มซึ่งได้จากเปลือกไม้ตามธรรมชาติต่อมามีชาวจีนที่อยู่ในหมู่บ้านมารับจ้างย้อมผ้าจึงมีหลายสีมากขึ้น ปัจจุบันการแต่งกายปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

อำเภอบ้านตากเป็นชุมชนที่ผู้คนอาศัยปัจจัยจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างอุดมสมบูรณ์ในการหล่อเลี้ยงชีวิตซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการดำรงชีวิต วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสังคมบ้านตากในหลายช่วงอายุคน แต่ในช่วงของการพัฒนาที่ผ่านมาได้มีหลายสิ่งหลายอย่างแทรกซึมเข้าไปในสังคมบ้านตากยังผลทำให้ *สภาพสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านตากได้เปลี่ยนแปลงไปมาก* นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงความหนาแน่นของบ้านเรือนหรือความเจริญได้ย้ายมาอยู่ที่ฝั่งตะวันออกเริ่มจากการก่อสร้างสะพานเชื่อมโยงการคมนาคมระหว่างชุมชนสองฟากฝั่งแม่น้ำปิง ซึ่งในระยะแรกคนในชุมชนไม่ได้เคลื่อนย้ายมายังฝั่งตะวันออกมากนัก จวบจนกระทั่งได้มีการย้ายที่ทำการอำเภอและสถานที่ราชการที่สำคัญ ๆ ที่ให้บริการประชาชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มี *การขยายตัวของชุมชนฝั่งตะวันออก* ตามแนวถนนพหลโยธินเกิดขึ้น

^๔ เรียบเรียงจาก สมนึก เรื่องศรี ๒๕๒๙ .เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๓

ตามมาอย่างรวดเร็ว บรรยายภาคเก่า ๆ ของวิถีชีวิตของผู้คนที่เคยใช้เรือข้ามฟากสัญจรไปมา และการทำการค้าขายทางเรือเริ่มหายไปรวมทั้งเปลี่ยนรูปแบบการเดินทางจากการต่อเรือ เป็นการใช้ถนน ชุมชนฝั่งตะวันตกที่เคยคึกคักไปด้วยผู้คนและร้านรวงต่าง ๆ เงียบเหงาไป ภาพในอดีตของอาจารย์ตามโรงเรียนที่เคยเห็นนักเรียนต่อเรือมาโรงเรียนก็คงเป็นเพียงการเล่าขานกันของคนรุ่นเก่า ๆ ที่มีความประทับใจและอยากให้เห็นบรรยากาศเหล่านี้กลับคืนมาอีก

นอกจากนั้น **การขยายและการสร้างถนน** จากอำเภอบ้านตากข้ามเขาถนนธงชัยไปยังเขตอำเภอแม่ระมาดและแม่สอด ทำให้เกิดชุมชนใหม่ ๆ ขยายตัวมากขึ้นตามมา พร้อมไปกับการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทางการเกษตรกรรมมากขึ้น ประกอบกับในช่วงเกือบ ๒๐ ปีที่ผ่านมา ชาวอีสาน จังหวัดกำแพงเพชรและจังหวัดอื่น ๆ รวมทั้งกรุงเทพฯ ได้อพยพแรงงานเข้ามาในอำเภอบ้านตาก บุกรุกพื้นที่ป่าโดยมาทำไร่ข้าวโพด ปลูกแตงโม ตลอดจนมารับจ้างถางป่า ซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลง

นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยอื่นอีกหลายด้านที่ทำให้ **อาชีพการทำมาหากิน** และวิถีชีวิตของชาวบ้านตาก **เปลี่ยนแปลงไป** นับตั้งแต่ปัญหาที่ดินทำกิน ปัญหาฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ระบบชลประทานไม่ดี และแรงงานในท้องถิ่นขาดแคลน ไปจนถึงปัญหาที่เกิดจากความเชื่อผิด ๆ เกี่ยวกับศาสนาพุทธและการสร้างถาวรวัตถุให้ใหญ่โต ค่านิยมในการแสดงออกถึงความร่ำรวย เช่น ประเพณีการบวชพระที่ต้องจัดงานยิ่งใหญ่หลายวันเพื่อไม่ให้อายใคร ตลอดจนปัญหาความเชื่อในสิ่งเร้นลับ ภูติผีปีศาจ และปัญหาการติดการพนันทั้งลอตเตอรีรัฐบาลและหวยใต้ดิน รวมทั้งการพนันแฝงในรูปของการจัดชกมวยการกุศล แต่มีค่านิยมบางอย่างได้ปรับเปลี่ยนไปในทางที่ดี เช่น งานศพ ซึ่งสมัยก่อนมีการกินเหล้ากันมาก แต่ในระยะ ๕ - ๖ ปีที่ผ่านมา การกินเหล้าลดน้อยลง เช่นที่ตำบลแม่สลิด เนื่องจากมีผู้นำที่ดีและชุมชนเองมีการจัดการแก้ไขปัญหาได้ดี ส่วนในพื้นที่อื่น ๆ ก็ยังพอมิให้เห็นบ้างแต่ก็ลดน้อยลงไปมาก

การใช้เงินเป็นสื่อกลางมีมากขึ้น คนในชุมชนเริ่มเปลี่ยน **ค่านิยม** จากการใช้ชีวิตเรียบง่ายใช้จ่ายน้อยแต่พอเพียง เป็นการใช้จ่ายซื้อหาเครื่องอำนวยความสะดวกมากขึ้น นิยมวัตถุมากขึ้น ทำให้ต้องหารายได้เพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัว การช่วยแรงงานกันอย่างในอดีตจึงไม่มีให้เห็นอีก เพราะต้องจ้างแรงงานกัน แรงงานบางส่วนไม่มีที่ดินทำกินต้องเข้าไปรับจ้างในเมือง ทั้งที่กรุงเทพฯ และเมืองที่มีโรงงานอุตสาหกรรมมาก ๆ เช่น สมุทรปราการ ปทุมธานี และพระนครศรีอยุธยา บางส่วนต้องไปทำงานต่างประเทศ โดยเฉพาะเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านตากไปทำงานที่ประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นจำนวนมากเนื่องจากได้รับค่าจ้างแรงงานสูง และเงินที่ส่งกลับมาทำให้เศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตของชาวบ้านตากดีขึ้นอย่างรวดเร็ว มีตึกกรมบ้านช่องสร้างขึ้นอย่างหนาตา แต่เมื่อประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา การอพยพแรงงาน

เหล่านี้เริ่มหมดไป เนื่องจากมีการจำกัดแรงงานไปประเทศซาอุดีอาระเบีย และอัตราค่าตอบแทนก็ไม่สูงเช่นเดิม

ที่บ้านตากเอง มีโรงงานเพิ่มมากขึ้น เช่นโรงงานหินแกรนิต ซึ่งเริ่มดำเนินการเมื่อประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ได้มีการปลูกสวนป่าไม้สัก รวมทั้งชาวบ้านตากที่มีที่ดินประมาณ ๑๐-๒๐ ไร่ ได้เริ่มปลูกกล้วยไข่เมื่อ ๔-๕ ปีที่ผ่านมา รวมทั้งมีการทำสวนมะม่วงมากขึ้นในบริเวณพื้นที่ทุ่งเลี้ยงสัตว์เก่าหรือริมเขา แต่ปัจจุบันเริ่มซบเซาลงมากเนื่องจากปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ซึ่งปัจจัยดังกล่าวทำให้โครงสร้างทางอาชีพแบบดั้งเดิมของบ้านตากเปลี่ยนแปลงไปตามทิศทางการพัฒนาในช่วงที่ผ่านมา

เหตุการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอำเภอบ้านตากในช่วงระยะสี่สิบปีที่ผ่านมาคือในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ได้เกิด **น้ำท่วมใหญ่** ในอำเภอบ้านตากประมาณสิบกว่าวัน ชาวบ้านตากต้องใช้เรือเป็นพาหนะในการสัญจรและมีผู้เสียชีวิตจากน้ำท่วมครั้งนั้นด้วย จากนั้นก็เกิดน้ำท่วมเล็กน้อยเกือบทุกปี ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ มีการสร้างเขื่อนภูมิพลขึ้นที่อำเภอสสามเงา ปัญหาน้ำท่วมจึงหมดไป แต่ในบางปีจะเกิดน้ำแล้งแทน และผลกระทบต่อเนื่องที่สำคัญคือปลาในแม่น้ำลดน้อยลงมาก น้ำในลำน้ำแม่ปิงต้นเขินเกิดเป็นสันดอนมากมายกลางลำน้ำ ไม่สามารถใช้เรือเป็นพาหนะสัญจรหรือค้าขายได้อีก

การเปลี่ยนแปลงด้านค่านิยมในการศึกษาเป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านดีขึ้นจากเดิมการศึกษายังไม่แพร่หลายมากนัก และชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา แต่ปัจจุบันนี้ชาวบ้านตากเห็นความสำคัญของการศึกษามากขึ้นเนื่องจากเห็นเพื่อนบ้านที่ส่งบุตรหลานเรียนหนังสือแล้วทำงานได้เงินทองมากขึ้น สามารถซื้อข้าวของเครื่องใช้ให้ครอบครัวได้มากกว่าผู้ที่ไม่ไปขายแรงงานเป็นกรรมกร ชาวบ้านตากจึงนิยมส่งลูกหลานให้มีการศึกษาสูงขึ้น

ทุกวันนี้ชาวบ้านตากได้มีการรณรงค์ในการเสริมสร้างรายได้โดยแปรรูปอาหารพื้นบ้าน เช่น การทำกล้วยกวน มะยมเชื่อม มะยมหยี มะขามป้อมแช่อิ่ม กระท้อนแช่อิ่ม ซึ่งทำให้ครอบครัวชาวบ้านตากมีรายได้เสริมกันพอสมควร เช่นเดียวกับการทำหัตถกรรมพื้นบ้านโดยใช้วัสดุท้องถิ่นและแรงงานในครอบครัว เช่น การทำไม้กวาด และการทำว่าว ซึ่งบางครั้งมีผู้สั่งซื้อจำนวนมากเพื่อนำไปขายต่างประเทศ

การเก็บเห็ดโคนซึ่งแต่เดิมเป็นเพียงการเก็บมาบริโภคในครัวเรือนก็กลายเป็นอาชีพที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านตากอย่างมาก เล่ากันว่า เห็ดโคนที่ตำบลสมอโคน มีรสชาติอร่อย หอม และหวานที่ไม่มีที่ไหนสู้ได้ ปีหนึ่งจะมีให้เก็บประมาณ ๒ - ๓ เดือนในช่วงปลายฤดูฝน ผู้คนจากต่างถิ่นก็เข้ามาเก็บเกี่ยวเห็ดโคนจำนวนมากเหมือนกับมีงานเทศกาล แต่การเก็บไม่สามารถ

ผู้คนในพื้นที่ได้ เพราะคนบ้านตากจะรู้ว่าเห็ดจะออกที่ไหนและเวลาใด และในทุกปีเห็ดโคนจะออกที่เดิมและเวลาเดิม ผลผลิตที่ได้ชาวบ้านก็จะนำไปขายตามสองฟากถนนให้กับนักท่องเที่ยวหรือพ่อค้าที่แวะเวียนมาซื้อ ในปัจจุบันก็โลกรั่มละประมาณเกือบสองร้อยบาท ในแต่ละวันชาวบ้านตากก็มีรายได้จากผลผลิตทางธรรมชาตินี้เป็นอย่างดีเป็นกอบเป็นกำ

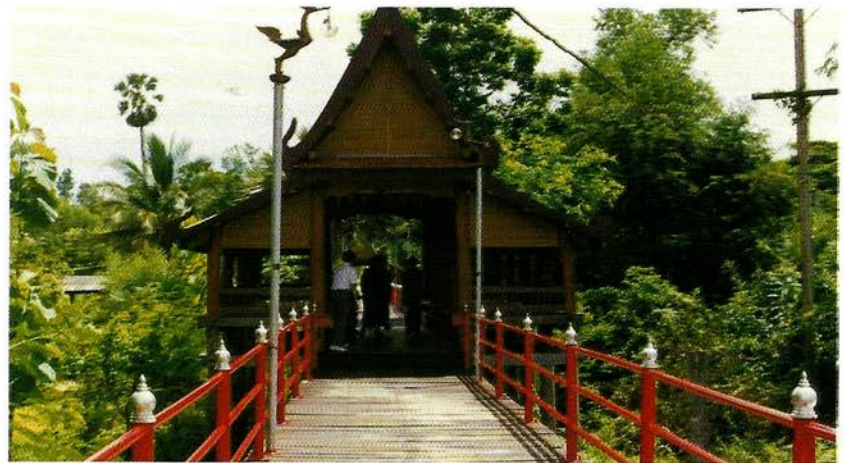
นอกจากนั้น ชาวบ้านตำบลสมอโคนเล่าให้ฟังว่าเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมาได้มีปรากฏการณ์ลูกเห็บตกที่บ้านตากอย่างหนัก ลูกเห็บที่ตกมีขนาดใหญ่มาก หลังคาอำเภอและหลังคาบ้านทะลุหลายหลัง รวมทั้งรถยนต์ที่อยู่บนท้องถนนเสียหายด้วย

การพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอำเภอบ้านตากคือ **การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อม** ตลอดจนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการท่องเที่ยว ภายใต้โครงการบูรณะอุทยานประวัติศาสตร์เมืองตากซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมทางพุทธประวัติที่มีคุณค่าในบริเวณของอำเภอซึ่งมีพระสถูปเจดีย์ทรงดอกบัวตูมที่ผู้คนทั้งหลายเชื่อกันว่า เป็นพระเจดีย์ยุทธหัตถีของพ่อขุนรามคำแหงกับขุนสามชน เจ้าเมืองนอ และบริเวณใกล้เคียงกันมีพระบรมธาตุบรรจุพระบรมสารีริกธาตุสร้างขึ้นเป็นเจดีย์รูปสี่เหลี่ยมในสมัยพระนางจามเทวี และปัจจุบันมีการสร้างองค์พระธาตุใหม่ครอบองค์พระธาตุเดิมไว้ อยู่ที่วัดพระบรมธาตุ ตำบลเกาะตะเภา ณ ที่พระบรมธาตุนี้ ซึ่งการส่งเสริมสภาพภูมิทัศน์เพื่อการท่องเที่ยวดังกล่าวเข้ามา

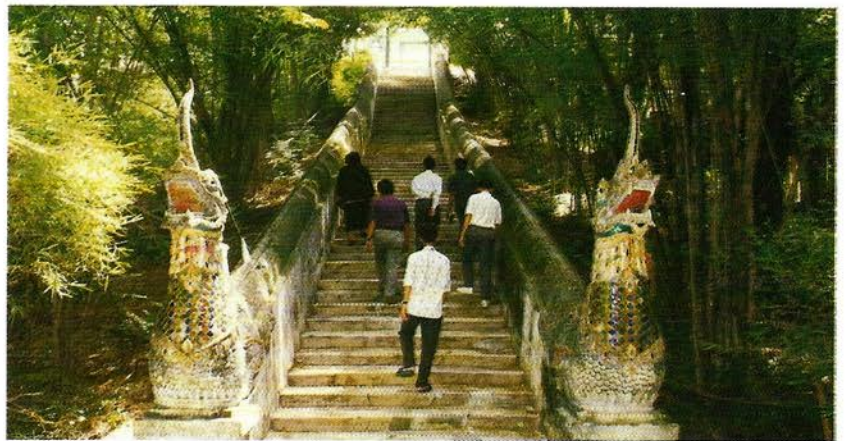

สะพานบุญเปรียบเทียบกับก่อนบูรณะกับหลังบูรณะ

สะพานบุญหลังการบูรณะ พ.ศ. ๒๕๓๗

บันไดขึ้นวัดพระบรมธาตุบ้านตาก ตอนสุดท้ายต่อจากสะพานบุญ

เชื่อมต่อกับประเพณีขึ้นธาตุของชาวบ้านตากได้อย่างกลมกลืน แต่เดิมชาวจังหวัดตากและจังหวัดใกล้เคียงจะขึ้นไปนมัสการองค์พระบรมธาตุโดยใช้สะพานไม้กว้าง ๒ เมตร ยาว ๑๗๖ เมตร หรือที่เรียกว่า “สะพานบุญ” ที่มีอายุกว่า ๑๐๐ ปี ซึ่งทอดยาวไปเชื่อมกับบันไดนาค เพื่อขึ้นไปยังองค์พระบรมธาตุในวันประเพณีขึ้นธาตุ เดือน ๙ ซึ่งทุกตำบลจะมีการแห่บั้งไฟ มีบายศรี มาร่วมกันตั้งขบวนแห่ มีหีบเครื่องไทยทาน ๒ - ๖ หีบ ประกอบด้วยผลไม้ ของแห้ง นม ผ้าเหลือง ในขณะที่คนทรงในอำเภอทุกคนพร้อมลูกศิษย์จะขึ้นไปต่างหากไม่ร่วมขบวนและจะมีประรำทำพิธีต่างหาก (คนบ้านตากยังมีความเชื่อถือคนทรงกันมาก คนทรงก็เป็นคนธรรมดาไม่มีอาชีพรูปแบบ แต่จะมีศาลประจำของตนที่จะทำพิธี เช่น เจ้าพ่อดอยแดง ดอยลาน ดอยตู่ แสนเมือง ฯลฯ คนทรงจะมีลูกศิษย์ลูกหามาก ชาวบ้านจะไปหาเมื่อมีเรื่องเดือดร้อนหรือป่วยไข้ โดยมีข้อแลกเปลี่ยนกับคนทรง) ชาวบ้านจะมารวมตัวกันและตั้งขบวน โดยจะมีต้นเงินนำไปแต่ละกลุ่ม มีตุงจำนวนมาก แตรวง กลองยาว เดินผ่านสะพานบุญขึ้นพระธาตุ วนซ้ายรอบพระธาตุ ๓ รอบ อ้อมเข้าเจดีย์ยุทธหัตถี วนซ้ายอีก ๓ รอบ เสร็จแล้วขึ้นมาไหว้พระธาตุอีกที่หนึ่ง ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่าในงานขึ้นธาตุ เดือน ๙ นี้ จะมีคนมาร่วมมากขนาดที่ต้นขบวนถึงบนพระธาตุ

ชาวบ้านร่วมขบวนขึ้นธาตุ เดือนเก้า

ขบวนออกเดินขึ้นธาตุ

แล้วทำขบวนยังอยู่ที่ตั้งขบวนที่บริเวณรอบสระน้ำใกล้เจดีย์ยุทธหัตถีที่เรียกหนองเล่ม ระยะทางเดินขึ้นธาตุประมาณ ๒ กิโลเมตร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เมื่อครั้งเสด็จเปิดห้องสมุดประชาชน “สยามบรมราชกุมารี” เมื่อ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๓๖ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปวัดพระบรมธาตุบ้านตาก เมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ พระองค์ท่านได้บริจาคทรัพย์ส่วนพระองค์ในการบูรณะสะพานบุญ สร้างความปลาบปลื้มให้กับชาวบ้านตากและชาวจังหวัดตากเป็นอย่างยิ่ง

ประรำสำหรับการทำพิธีในวันขึ้นธาตุเดือน ๙ ของกลุ่มคนทรงที่วัดพระบรมธาตุบ้านตาก

ที่บ้านตากยังมีโบราณสถานอีกแห่งที่ทรงคุณค่าคือ โบราณสถานเนินธรรมศุทธิ บริเวณหมู่ที่ ๓ บ้านเกาะลาน ตำบลสมอโคน อำเภอบ้านตาก ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน สถานที่แห่งนี้คาดว่าสร้างเมื่อประมาณต้นรัชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะคล้ายถ้ำ

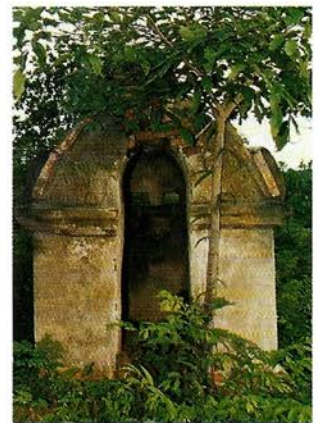
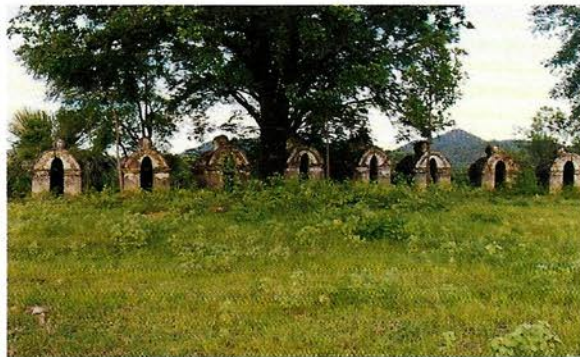

หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าอุโมงค์ จำนวน ๒๕ หลัง เรียงรายในลักษณะรูปครึ่งวงกลมซึ่งมีการสันนิษฐานว่าเป็นสถานที่สำหรับพระสงฆ์ทำกิจวัตร ปัจจุบันทางกรมศิลปากร ได้ขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานไว้เมื่อวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๑

สำหรับประเพณีที่สำคัญ เช่น การขึ้นธาตุเดือน ๗ (สงกรานต์) และเดือน ๙ (ชุมนุมเทพ ผี) ยังเป็นประเพณีที่ชาวบ้านตากยังให้ความสำคัญและร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องกับความเชื่อที่ถูกถ่ายทอดมาจากคนรุ่นก่อน โดยเฉพาะชาวบ้านตากที่อาศัยอยู่ที่อื่น จะนิยมกลับบ้านมาร่วมงานประเพณีสงกรานต์เพื่อรดน้ำดำหัวพ่อแม่ สรงน้ำพระพุทธรูป เพื่อความเป็นสิริมงคลให้กับตนเอง ครอบครัว และญาติพี่น้องในเดือน ๗ รวมทั้งเพื่อร่วมพิธีขึ้นธาตุ เดือน ๙ ตามที่เคยปฏิบัติกันมา

ในปัจจุบัน การสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมในอำเภอบ้านตากนั้น มีหลายกลุ่ม หลายองค์กรที่พยายามรณรงค์และอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีไว้ให้คนรุ่นต่อไปได้เรียนรู้ถึงความ เป็นแก่นแท้ของชุมชนบ้านตากซึ่งเป็นสิ่งที่ควรได้รับการสนับสนุนจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง บุคคลหนึ่งที่ต้องกล่าวถึงและเป็นแบบอย่างของชาวบ้านตากที่พยายามสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น คือ อาจารย์สมนึก เรืองศรี อาจารย์ประจำโรงเรียนชุมชนวัดสันป่าลาน ซึ่งได้ศึกษาและค้นคว้างานด้านประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านจนได้รับการสรรเสริญจากสังคมโดยทั่วไป รวมทั้งได้มีการรณรงค์ให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้และซึมซาบถึงจริยธรรมอันดีและมีคุณค่าที่จะนำพาสังคมบ้านตากไปสู่การพัฒนาในทิศทางที่เหมาะสมในทุก ๆ ด้าน

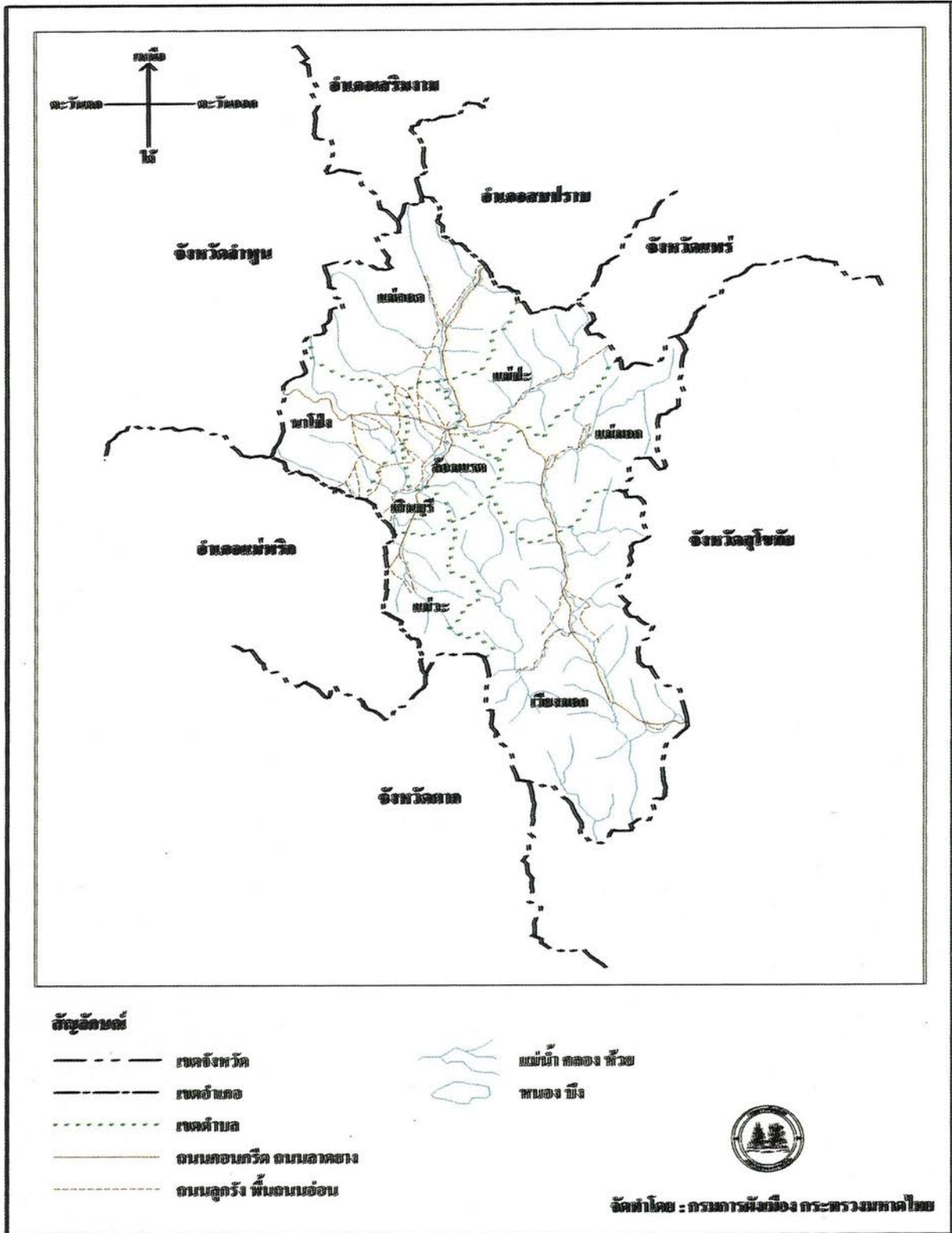

อุโมงค์โบราณสถานเนินธรรมศุทธิ

ภายในอุโมงค์ขนาดทางคนเข้า ต้องเอียงเข้าภายในสำหรับคน ๑ คน นั่งและนอนได้พอดี

แผนที่อำเภออิน จังหวัดลำปาง

0 10 20 กิโลเมตร

๔ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง

ที่ว่าการอำเภอเถิน

๔.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอเถินตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดลำปางริมฝั่งแม่น้ำวัง ห่างจากตัวจังหวัด ๘๖ กิโลเมตร ด้านเหนือของอำเภอติดต่อกับอำเภอสบปราบ อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปางและอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ ด้านใต้ติดต่อกับอำเภอสามเงา อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก และอำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย ด้านตะวันออกติดต่อกับอำเภอศรีสัชชนาลัยและอำเภอทุ่งเสลี่ยมจังหวัดสุโขทัย และด้านตะวันตกติดต่อกับอำเภอแม่พริก จังหวัดลำปางและอำเภอลี้ อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน

สภาพพื้นที่

อำเภอเถินมีเนื้อที่ประมาณ ๑,๖๓๔.๗๖๓ ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศเป็นกั้นกะทะ ภูเขาสูงล้อมรอบทั้งสี่ด้าน มีที่ราบลุ่มตามบริเวณหุบเขาใกล้ลำห้วย และที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านพื้นที่อำเภอเถิน

ประชากรและอาชีพ

อำเภอเถินมีประชากรทั้งสิ้น ๖๓,๘๗๔ คน^{*} ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมพืชสำคัญ ได้แก่ ข้าวเหนียว ถั่วลิสง ข้าวโพด สับปะรด ลำไย และมะม่วง นอกจากนี้ยังมีประชาชนจำนวนมากประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้างในต่างประเทศ

* ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอเถิน แบ่งออกเป็น ๘ ตำบล^๑ ได้แก่ ล้อมแรด แม่ถอด แม่ปะนาโง่ง เถินบุรี แม่มอก เวียงมอก และแม่วะ

๔.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

เถินเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญเนื่องมาจาก ตั้งอยู่ในตำแหน่งภูมิศาสตร์ที่เป็นชุมทางการคมนาคมของผู้คนแต่สมัยโบราณที่สัญจรไปมาระหว่างชุมชนในลุ่มน้ำปิง วัง และยม ถ้ามองอย่างเผิน ๆ ก็จะเห็นแต่เพียงว่า เมืองเถินตั้งอยู่บนฝั่งลำน้ำวังที่ไหลลงมาจากเมืองลำปางทางเหนือไปบรรจบกับลำน้ำปิงทางใต้ ในเขตอำเภอบ้านตากเป็นเส้นทางคมนาคมจากเมืองตากที่อยู่ในเขตลุ่มน้ำปิงตอนล่างกับเมืองลำปางเป็นสำคัญ และถนนหลวงซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมปัจจุบันก็สร้างทับเส้นทางคมนาคมแต่โบราณ ทำให้แลเห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากเมืองเถินมีเส้นทางข้ามช่องเขาไปยังลำน้ำลี้ ที่ลงไปติดต่อกับชุมชนบ้านเมืองในเขตจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ได้ ดังเห็นได้จากข้อความที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๙ ได้แต่งตั้งให้ไปเอา เมืองลิสบทิน คำว่า ลิสบทิน นั้น นักประวัติศาสตร์ให้ความเห็นว่าเป็น “ลี้สบเถิน” ซึ่งก็หมายถึงทั้งเมืองเถินและเมืองลี้ เรื่องนี้ดูสอดคล้องกันกับการตัดถนนจากเถินผ่านลี้ไปยังลำพูนซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่จะไปลำพูนเชียงใหม่มาแต่เดิม

แต่ถ้าหากได้พิจารณาศึกษาจากลักษณะภูมิประเทศและหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มเติมแล้ว ก็จะพบว่าเมืองเถินไม่ได้ตั้งอยู่เพียงเฉพาะบนเส้นทางคมนาคมระหว่างลุ่มน้ำวังกับลุ่มน้ำปิงหรืออีกนัยหนึ่งระหว่างเมืองตาก เมืองเถิน เมืองลำปาง เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่ ดังปรากฏให้เห็นจากถนนที่ตัดไปเชียงใหม่ ลำพูนและลำปางในระยะแรก ๆ เท่านั้น หากตั้งอยู่บนเส้นทางที่ติดต่อไปยังบรรดาบ้านเมืองในลุ่มน้ำยมในเขตจังหวัดสุโขทัยและแพร่อีกด้วย ยิ่งเส้นทางดังกล่าวนี้ปัจจุบันทางราชการก็ได้ตัดถนนหลวงทับลงไปเรียบร้อยแล้ว คือ เส้นทางจากเถินไปทุ่งเสลี่ยมและสวรรคโลกเส้นหนึ่ง และเส้นทางจากเถินไปอำเภอวังชิ้นอีกเส้นหนึ่ง

เส้นทางโบราณจากเถินไปยังลำน้ำยมในเขตจังหวัดสุโขทัย คือ เส้นทางตามลำน้ำแม่มอกที่มีต้นน้ำอยู่ที่เขาดอยขุนแม่มอกทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเถิน ลำน้ำที่ไหลลงทางใต้ผ่านบ้านแม่มอกได้ลงสู่ที่ลุ่มในเขตบ้านสะพานหินแล้วผ่านชอกเขาลงสู่ที่ลุ่มที่ขนานไปด้วยเทือกเขาทั้งทางตะวันตกและตะวันออก ผ่านบ้านห้วยริน บ้านแม่เสลี่ยมหวาน บ้านปางอามายังบ้านแม่พู่แล้วลำน้ำห้วยกวผ่านช่องเขาในเขตบ้านแม่ป่อทองและบ้านโป่งฝางมาทางตะวันออก

^๑ สำนักบริหารการปกครองท้องที่ กรมการปกครอง. ข้อมูลปี ๒๕๔๐

เข้าเขตพื้นที่ราบลุ่มของห้วยกลางดงสู่บริเวณชุมชนในอำเภอทุ่งเสลี่ยม มายังบ้านใหม่แล้ว หักลงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านบ้านท่าวิเศษมายังบ้านขอนไม้ซุงลงสู่ที่ราบลุ่ม น้ำท่วมถึงของฝั่งน้ำยมในเขตอำเภอศรีสำโรง อันเป็นบริเวณที่มีลำน้ำ ลำห้วย หลายสาย จากภูเขาและที่สูงทางด้านตะวันตกไหลมารวมด้วย

ลำน้ำแม่มอกนี้ ตอนที่ผ่านเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมลงมา มีชื่อเรียกว่าลำน้ำฝากระดาน เป็นชื่อที่มีมาแต่โบราณ ตรงที่ลำน้ำฝากระดานผ่านเขตบ้านทุ่งวิเศษเป็นบริเวณที่มี ถนนพระร่วง อันเป็นถนนโบราณจากเมืองสุโขทัยตัดผ่านขึ้นไปทางเหนือไปยังเมืองศรีสัชชนาลัย ณ บริเวณใกล้กับบ้านท่าวิเศษ อันเป็นที่ลำน้ำแม่มอกหรือลำน้ำฝากระดานสัมพันธ์กับถนนพระร่วงนี้เป็นที่ตั้งของเมืองโบราณครั้งกรุงสุโขทัยที่สำคัญเมืองหนึ่ง คือ เมืองบางฉล้ง หรือ บางขลัง ที่กล่าวถึงในศิลาจารึกสุโขทัยหลาย ๆ หลัก เมืองนี้เป็นเมืองกึ่งกลางระหว่างเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชชนาลัย ที่ศิลาจารึกระบุว่า เมื่อขุนผาเมืองและขุนบางกลางหาว ยกกองทัพจากเมืองศรีสัชชนาลัยมาตีสุโขทัยคืนจากขอมสมมาดโฆลญล่ำพวง ระหว่างเมืองบางฉล้งก่อนถึงสุโขทัย และเช่นเดียวกันในจารึกครั้งสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยก็ระบุว่า ก่อนขึ้นครองราชย์ ณ เมืองสุโขทัยทรงประทับอยู่ ณ เมืองศรีสัชชนาลัยก่อน แล้วยกกองทัพจากเมืองศรีสัชชนาลัยผ่านเมืองบางฉล้งไปตีเมืองสุโขทัย ทรงประหารศัตรูแล้วเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าตรงจุดตัดผ่านระหว่างลำน้ำแม่มอกหรือลำน้ำฝากระดาน อันเป็นที่ตั้งของเมืองบางฉล้งนั้น เป็นบริเวณที่ไม่เพียงแต่เป็นจุดผ่านจากศรีสัชชนาลัยมายังสุโขทัยตามที่กล่าวในศิลาจารึกสุโขทัยเท่านั้น หากยังเป็นจุดรวมที่จะเดินทางตามลำน้ำไปยังเมืองเถินทางตะวันตกเฉียงเหนืออีกด้วย โดยเหตุที่เมืองบางฉล้งและเมืองเถินต่างก็เป็นเมืองชุมทางคมนาคมเหมือนกัน เมืองประเภทนี้นับเนื่องเป็นเพียงเมืองด่านในทางยุทธศาสตร์

ก่อนการตัดถนนหลวงจากอำเภอสวรรคโลก ทุ่งเสลี่ยม และเถิน ผู้คนแต่โบราณจากเถินมายังทุ่งเสลี่ยมและสวรรคโลก ต่างก็เดินทางติดต่อกันด้วยเส้นทางตามลำน้ำแม่มอกทั้งสิ้น สิ่งที่เห็นเป็นหลักฐานคือ บรรดาผู้คนในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมนั้นส่วนใหญ่ คือ ผู้ที่อพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานจากเมืองเถินทั้งสิ้น ในสายตาของคนในเขตอำเภอเมืองสุโขทัย และอำเภอบ้านด่านลานหอย เห็นว่าคนที่อยู่ในเขตอำเภอทุ่งเสลี่ยมเป็นคนล้านนา (หมายถึงผู้ที่อยู่ในภาคเหนือตอนบน) ประเพณีการสร้างบ้านเรือนและวัดวาอารามก็มีลักษณะเป็นแบบล้านนาที่อยู่ทางเขตเถินและลำปาง

เส้นทางโบราณอีกเส้นหนึ่ง คือ จากเมืองเถินไปยังเมืองตรอกสลอบ ริมฝั่งน้ำยม ในเขตอำเภอวังชิ้น จังหวัดแพร่ ทางตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเส้นทางที่ผ่านไปตามลำน้ำในหุบเขา และช่องเขา ทำนองเดียวกันกับเส้นทางจากเถินไปทุ่งเสลี่ยมและสวรรคโลก นั่นคือทางตะวันออก

เฉียงเหนือของอำเภอเถิน มีลำน้ำสายหนึ่ง ชื่อ ห้วยแม่ปะ ไหลลงมาบรรจบกับลำน้ำวัง ห้วยแม่ปะ มีต้นน้ำมาจากที่สูงและภูเขาในเขตบ้านวังคำและบ้านปางกุม ผ่านซอกเขาลงสู่ที่ลุ่มในเขตบ้านท่ามะเกว่นและบ้านท่าผา มาลงลำน้ำวัง ถ้าเดินทางตามลำห้วยแม่ปะนี้ขึ้นไป พอถึงต้นน้ำก็จะข้ามซอกเขาในบริเวณสันปันน้ำ ลงสู่ต้นน้ำของลำน้ำสร้อยในเขตบ้านวังคำ บ้านปางชัน ลงสู่ที่ราบลุ่มในเขตบ้านแพะ ผ่านบ้านแม่ลา บ้านป่าสัก บ้านสองแคว บ้านปางไฮ และบ้านปางมะโอ ลงสู่แม่น้ำยม และเดินทางตามลำน้ำยม ขึ้นไปทางเหนือก็จะถึงอำเภอวังชิ้นอันเป็นบริเวณที่มีเมืองโบราณเมืองหนึ่ง ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยม ตรงที่มีลำห้วยสลกไหลมากับเมืองที่มีร่องรอยแนวคันดินและซากวัดโบราณแต่วัดที่สำคัญ คือ วัดบางสนุก อันเป็นวัดสำคัญของเมือง พบศิลาจารึกสมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๘๒ ที่นับเนื่องเป็นจารึกสมัยแรก ๆ หลักหนึ่ง เอ่ยชื่อเมืองว่า *ตโรคสลอบ* และบุคคลผู้หนึ่งที่ชื่อ *แซงนุ* ที่ร่วมกันสร้างพระและก่อพระธาตุเจดีย์

เมืองโบราณแห่งนี้ตั้งอยู่ในตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่เป็นชุมทางคมนาคมติดต่อไปยังบรรดาชุมชนในที่ราบลุ่มของลำน้ำยมทางเหนือไปยังเมืองลงในเขตอำเภอบ้านปิน จังหวัดแพร่ และเรื่อยไปจนถึงเมืองแพร่โดยไม่ยาก

จากตำแหน่งและสภาพทางภูมิประเทศ ตามที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่า เมืองเถิน คือเมืองด่านที่เป็นชุมทางคมนาคมที่มีความสำคัญยิ่งมาแต่โบราณ และโดยฐานะดังกล่าวที่ทำให้ชุมชนในท้องถิ่นนี้มีพัฒนาการขึ้นเป็นเมืองที่มีความเก่าแก่ไม่น้อยหน้าเมืองอื่น ๆ ในเขตแคว้นล้านนาแต่อย่างใด อีกทั้งยังมีความสืบเนื่องเป็นเมืองตลอดมาจนปัจจุบัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า มีร่องรอยของบริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่เรียกว่าเวียงอยู่สามแห่ง แห่งหนึ่งคงเป็นเวียงเถินหรือตัวเมืองเถิน ที่มีวัดเวียงเป็นศูนย์กลาง แต่ร่องรอยคูน้ำและคันดินสูญหายไปหมดสิ้นอันเนื่องมาจากการขยายถิ่นที่อยู่อาศัยของเมือง ที่อยู่สืบกันมาจนทุกวันนี้ เมืองนี้ในพงศาวดารโบราณของท้องถิ่น เรียก *เมืองอิงฆบถรัฐ* เล่ากันว่า กำแพงเมืองและเขตเมืองได้พังจมแม่น้ำวัง ทำให้ในสมัยหลังลงมาได้มีการสร้างเวียงใหม่ อีก ๒ แห่ง คือ *เวียงป้อม* และ *เวียงเป็ง* ในสมัยเจ้าฝั้นเมืองครองเมืองเถิน และเจ้าหาญแต่ท้องครองเมืองลำปาง ราว พ.ศ. ๑๘๒๒ ปัจจุบันยังปรากฏซากเวียงทั้ง ๒ อยู่ ทางทิศตะวันตกของพระธาตุวัดเวียง กำแพงคันดินและคูทางตอนใต้ของเวียงเป็นช่องสองชั้นหันข้างลงแม่น้ำวัง มีซากโบราณสถานเหลือบ้างเล็กน้อย การมีเวียงตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ถึง ๒ - ๓ แห่ง เป็นสิ่งบ่งบอกถึงความเป็นเมืองสำคัญของบ้านเมืองโบราณในภาคเหนือ ที่เคยเป็นเขตแคว้นล้านนาเพราะหลาย ๆ แห่งไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่ เชียงราย พะเยาและเชียงแสน มักมีเวียงบริเวณอยู่ใกล้ ๆ เสมอ แต่ในที่นี้เวียงที่เป็นตัวเมืองก็คือเมืองเถินที่มีวัดเวียงตั้งอยู่เป็นศูนย์กลาง การอยู่มาอย่างสืบเนื่อง ทำให้เวียงเถินเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ตั้งเรียงรายอยู่ทางฝั่งตะวันออกของ

ลำน้ำวัง มีถนนผ่านกลางเมือง ตั้งแต่บริเวณบ้านอุ้มลองลงมายังบ้านเวียงและบ้านสบคือตามลำดับ และมีวัดสำคัญถึง ๓ วัด โดยมีวัดเวียงอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลาง

สมัยก่อนรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมืองเถินมีถนนเล็กผ่ากลาง มีบ้านเรือนสร้างด้วยไม้สัก หลังคาหน้าจั่วบ้าง หลังคาทรงปั้นหยาบ้าง หันหน้าเข้าถนนเรียงรายไปตลอดและมีวัดเป็นระยะไป ที่โดดเด่นคือวัดเวียง ซึ่งมีพระมหาธาตุเจดีย์พระวิหารและซุ้มประตูที่ตั้งงามตามแบบที่พบที่วัดพระธาตุลำปางหลวง นับตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ลงมาอำเภอเถินได้มีการเปลี่ยนแปลงเพราะมีการสร้างถนน ขยายถนนจากเถินไปลำปางให้เป็นเส้นทางที่จะเดินทางไปยังเชียงใหม่แทนที่ถนนเส้นเดิมจากเถินไปลี่ ลำพูน และเชียงใหม่ ผลที่ตามมาก็คือ ทำให้มีการขยายตัวของชุมชนทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำวังเขตบ้านดอนชัยมากขึ้น ทำให้บริเวณฝั่งที่เป็นเมืองเถินซบเซาลงขณะหนึ่ง แต่ปัจจุบันนี้กลับเติบโตและขยายตัวมากกว่าแต่ก่อน เพราะอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มและมีลำน้ำหล่อเลี้ยงหลายสาย อีกทั้งมีการสร้างถนนใหญ่แต่ก่อนเรื่อยลงไปจนเขตอำเภอแม่พริก ทำให้เกิดชุมชนเรียงรายไปตามถนนเพิ่มขึ้น ในขณะที่เดียวกันบรรดาบ้านเรือนที่สร้างด้วยไม้สัก หลังคาปั้นหยาและหน้าจั่วก็ลดน้อยลง เกิดการสร้างตึกแถวหลายชั้นขึ้นมาแทนที่

เถินก่อนหน้าการเติบโตและแออัดไปด้วยสิ่งก่อสร้างที่เป็นคอนกรีต เช่นที่อื่น ๆ ในประเทศไทย เคยเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่สวยงามมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ แต่ละบ้านมีสวนครัวและสวนผลไม้ ที่โดดเด่นก็คือ การปลูกส้มเกลี้ยง มีการทำสวนส้มนี้เป็นอันมาก เมื่อรถโดยสารแวะผ่านมาที่เมืองเถินจะมีชาวบ้านนำเอาส้มเกลี้ยงใส่ชะลอมมาขายเป็นประจำ

แต่สิ่งที่ทำให้เถินมีชื่อเสียงมากอันดับหนึ่งเห็นจะได้แก่ การเป็นเมืองแก้วโป่งข่าม ที่ผู้คนเกือบทั่วประเทศนิยมชมชื่นกัน นั่นก็คือราว พ.ศ. ๒๕๑๒ - พ.ศ. ๒๕๑๔ เกิดมีความเชื่อในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของหินแก้วผลึกที่เรียกว่า แก้วโป่งข่ามขึ้น โดยเชื่อกันว่าแหล่งเกิดที่สำคัญอยู่ที่บ้านแม่แก่ง อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง มีผู้ไปขุดมาเจียรระไนทำหัวแหวนชาย แก้วหินธรรมชาติดังกล่าวนี้มีหลากหลายสี บางชนิดมีลักษณะพิสดาร โดยมีสิ่งแปลก ๆ ที่อยู่ภายในเป็นพวกไย พวกเส้นและฟุ้งแบบต่าง ๆ แต่ชนิดที่มีพวกเส้นคล้ายขนอยู่ภายในเป็นที่นิยม และได้รับขนานนามว่า แก้วขนเหล็ก เป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้อยู่คงกระพันและปราบภูติผีปีศาจและความชั่วร้ายได้ เป็นที่เลื่องลือกันจนมีผู้นำไปแต่งนิยายและสร้างเป็นภาพยนตร์ มีชื่อว่า แก้วขนเหล็กในสมัยหนึ่ง ความนิยมเรื่องแก้วโป่งข่ามนี้เกิดขึ้นในบรรดาข้าราชการ นับแต่ ผู้ว่าราชการจังหวัด และพ่อค้าคหบดีก่อน แล้วจึงแพร่หลายไปยังบุคคลอื่น ๆ ทั่วไป ตามร้านขายเพชรพลอย และเครื่องรางของเก่า ตลอดจนร้านค้าแผงลอยตามย่านชุมชน มักมีแก้วโป่งข่ามขายแต่ที่มีมากเป็นพิเศษ และเร่ขายตามสถานที่จตุรถาเมล์ก็เห็นจะเป็นที่อำเภอเถินนั่นเอง

การหาแก้วโป่งข่ามาเจียรระไนเป็นหัวแหวนแล้วทำมาขายนี้ ทำให้ผู้คนชาวอำเภอเถินต่างมีรายได้และเปลี่ยนฐานะเป็นคนร่ำรวยเป็นจำนวนมาก

อันที่จริง ความนิยมในเรื่องแก้วผลึกอันเป็นหินธรรมชาติดังกล่าวนี้หาใช่เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๑๒ - พ.ศ. ๒๕๑๔ ไม่ พวกคนในภาคเหนือแต่โบราณครั้งล้านนาได้เคยให้ความสำคัญมาก ดังเห็นได้จากการสร้างพระจากแก้วผลึก มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่เป็นพุทธบูชา ที่ใหญ่และสำคัญที่สุดก็คือ พระแก้วมรกต อันเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของประเทศ และรองลงมาก็ได้แก่ พระแก้วขาว แก้วผลึกสีต่าง ๆ ที่มีผู้คนสลักขึ้นไว้บูชา ตามวัดหรือฝังลงในกรุตามพระสถูปเจดีย์เพื่อความความเป็นมงคล และสืบสานพระพุทธศาสนา พระแก้วผลึกหลาย ๆ องค์ที่เดียว ที่เป็นพระขอฝน ในสังคมของชาวล้านนาในภาคเหนือของประเทศไทย และชาวล้านช้างในประเทศลาว ทั้งหมดนี้ล้วนให้ความสำคัญในเรื่องหินแก้วผลึกทั้งสิ้น เป็นสิ่งที่ผู้คนในภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยไม่ได้ให้ความสำคัญเท่าที่ควร ทั้งนี้คงเนื่องมาจากที่อื่น ๆ ไม่มีหินแก้วผลึกมากมาย และหลากหลายเท่ากับทางภาคเหนือก็ว่าได้

ในด้านเอกสาร อันได้แก่ตำนานพงศาวดารก็มีการกล่าวถึงเถิน ในการที่แสดงให้เห็นว่ามีอดีตที่เป็นบ้านเมืองโบราณที่สำคัญเมืองหนึ่งในเขตแคว้นล้านนาอาณาจักรหลักฐานทางเอกสารได้เป็น ๒ อย่าง อย่างแรกเป็นเรื่องตำนานเมืองทางพุทธศาสนา ที่เป็นที่มาของชื่อสถานที่ที่สำคัญต่าง ๆ ของเมืองคือ ตำนานเมืองสังขมเค็ดิน ที่เก็บไว้ที่วัดพระบาทวังตวง (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอแม่พริก จังหวัดลำปาง) ตำนานกล่าวถึงพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยาวิวุสุภราช ที่กำเนิดแต่แม่ว้าวและพ่อว้าวแดง ที่อาศัยอยู่ ณ เชียงเขาด้านตะวันออกของแม่น้ำวัง เมื่อตอนที่ประสูติพระยาวิวานั้น แม่ว้าวทรงครรภ์ได้ ๑๐ เดือนเดินทางรอนแรมมาสู่ป่าร่มรื่นที่อยู่ทางเหนือด้านตะวันตกของแม่น้ำวัง แล้วให้กำเนิดพระยาวิว ณ ที่นั้น จากนั้นแม่ว้าวก็เดินทางกลับไปยังที่อยู่เดิม คือมุ่งลงสู่ทางใต้ แต่พระยาวิวมีกำลังน้อยจึงค่อยเดินทางไปยังช้า ๆ พักแรมตามทีต่าง ๆ มาจนถึงบริเวณที่มีน้ำสบกัน ณ เชียงดอยแห่งหนึ่งได้ขึ้นไปพักแรมบนยอดดอยนั้น หอดกกลางคืนพญานาค ๒ ตัวที่อยู่ถ้ำเชียงดอยแสดงฤทธิ์ให้เกิดเสียงกัมปนาทปานเขาถล่ม แม่ว้าวจึงพาพระยาวิวหนีไปอยู่ที่อโยธยา ต่อมาเมื่อพระยาวิวได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เสด็จมายังสถานที่ที่เรียกว่า หุงยังแล ประทับอยู่ ณ พระแท่นพร้อมด้วยชาวอโยธยามากมาย พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนา แล้วตรัสกับพระอานนท์ว่า บริเวณนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยแต่อดีตชาติเป็นป่าที่อุดมไปด้วยสัตว์ ทรงปรารถนาที่จะประดิษฐานพระเกศาธาตุ ณ ตรงนี้

ในเวลานั้นก็มีพระยายักษ์ใหญ่ ๓ ตน เฝ้ารักษาขุมแก้วเงินคำในเขตป่านั้นตนหนึ่งรักษาขุนคำอยู่ที่ศวันออก ตนหนึ่งรักษาขุมแก้วอยู่ที่ศวันเหนือ อีกตนหนึ่งรักษาขุมเงินอยู่ที่ศวันตก

พระยายักษ์ทั้ง ๓ เป็นสหายกันไปมหาสูกันอยู่เสมอ เมื่อทราบข่าวพระพุทธรเจ้าเสด็จมาก็พากันมา ฟัง พระธรรมเทศนา เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จขึ้นทางเหนือข้ามลำน้ำเลียบสู่ที่ประชุม อันเป็นบริเวณที่มี ลำน้ำสบกัน ทรงเข้านิโรธสมาบัติโดยมีพระอรหันต์สาวกร่วมอยู่ ๕๐๐ องค์ พระอานนท์ทูลขอประดิษฐานพระเกษาธาตุ มีประกายแก้ว สีขาว เขียว เหลือง แดง หม่น และริ้ว (สีเขียวหัวเบ็ด) ชาวโยธยารับด้วยกระบอกลำไรวอก ๓ กระบอกล ส่วนพระยายักษ์ทั้งสามซึ่งเฝ้าปรนนิบัติอยู่ก็ลาดอาสนะด้วยดอกไม้อันสวยงาม นำพระรูปแก้ว พระรูปเงินและพระรูปคำ (ผอบแก้ว ผอบเงิน และผอบทอง) การรองรับพระธาตุได้สร้างอุโมงค์บรรจุพระพระธาตุและสร้างพระเจดีย์ไว้หลายแห่ง

เมื่อพระพุทธรเจ้าเสด็จสู่สถานที่แม่วังเคยพาพระยาวิ้วมาแวะพัก พระสาธุศิษย์ก็อัญเชิญพระธาตุอุ้มล่องมาประดิษฐาน ตรงนั้นจึงมีชื่อว่า *อุ้มร่อ* และ *อุ้มล่อง* มาโดยลำดับ อีกสถานที่หนึ่งที่พระยาวิ้วเคยนอน ก็เรียกว่า *ม่อนวิ้วนอน* ส่วนสถานที่พระยานาคสองตัวแสดงอภินิหารีย์ทำให้พระยาวิ้วและแม่วิ้วต้องหนีไปนั้น พญานาคทั้งสองเกรงกลัววามมีก็แต่งดอกไม้มาถวาย ณ สถานที่นั้น สถานที่แม่วิ้วและรแก้วเคยตื่นต้อง (ต้อง หมายถึงขยับเขยื้อนหรือตื่น) ก็เรียกว่า *วังดวง* อีกสถานที่หนึ่ง อันเป็นที่กลับเข้ากินน้ำ เรียกว่า *แม่ปิก* (ที่ซึ่งแม่เคยพากลับ) ซึ่งต่อมาเรียกว่าแม่พริก ต่อจากนั้นพระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปทางเหนือสู่บ้านสระ ๗ หลับ มีพวกลัวะมาเฝ้าอุปถาก สถานที่นั้นจึงเรียกว่า *แพะน้อยป่าแดง ผากองส้มแดง เมืองเกาะลัวะ* ทรงประทับรอย พระพุทธรบาทไว้ที่พระบาทวังตรง และพระบาทเจ้าแพะน้อยป่าแดง แล้วเสด็จต่อไปยังหริภุญไชย สร้างบริเวณป่าไม้อันเป็นที่ประสูติและสัมพันธ์กับการรอนแรมของพระยาวิ้วนั้น ได้มีการทำนายว่าต่อไปจักเจริญรุ่งเรืองด้วยผู้คนมากมาย ย่อมมีชื่อเบาะแว้งต่าง ๆ ต้องอาศัยพระสงฆ์คอยสอนตักเตือน (ตักเตือน) จึงเรียกว่า *ล้อมเดือนหรือเมืองเดือนต่อมา*

ถัดจากตำนานที่อธิบายชื่อของสถานที่ในท้องถิ่นเมืองเถินก็เป็นตำนานที่เกี่ยวกับคนที่อยู่ในเมืองเถิน พงศาวดารเมืองเถินกล่าวว่าต้นวงศ์เมืองเถินคือพระยาพรหมทัตต์ เกิดศึกใหญ่กับศัตรูที่มาจากทางใต้มีกองทัพที่มีไพร่พลมากมายมาล้อมเมือง พระยาพรหมทัตต์ออกรบพ่ายแพ้จนล้มพลตายสิ้น หนีกลับเข้าเมืองได้ พบแต่เพียงมารดาเหลือชีวิตอยู่ในขณะที่ลูกและเมียเสียชีวิต ส่วนข้าศึกเมื่อเข้าเมืองได้แล้วล่าถอยไปเอง เพราะไม่อาจฆ่าผู้หญิงที่เหลืออยู่ได้ คือ มารดาของพระยาพรหมทัตต์ด้วยความเสียใจและความอับอาย พระยาพรหมทัตต์ได้เชือดคอตนสิ้นพระชนม์ นับเป็นการสิ้นวงศ์พรหมทัตต์ ต่อมาเมืองเถินกลายเป็นเมืองทางพุทธศาสนาและเมืองมีชื่อว่า อิงฆบถรัฐ มีพระสงฆ์เป็นผู้ปกครอง อยู่สืบมาจนถึงสมัยล้านนา

หลักฐานทางเอกสารอย่างที่สองคือ เรื่องราวจากตำนานพงศาวดารในสมัยอยุธยา-ล้านนา ที่กล่าวถึงเหตุการณ์และบุคคลในประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเมืองเถิน นายศักดิ์ รัตนชัย ปราชญ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัดลำปางได้เรียบเรียงไว้ดังต่อไปนี้

เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๒ ความจากตำนานพระธาตุลำปางหลวงกล่าวถึงสมัยเจ้าหาญแต่ห้องเมืองนคร (ลำปาง) บุรณะพระธาตุลำปาง ได้ตั้งเจ้าฝั้นเมืองนั่งเมืองเถิน เจ้าฝั้นเมืองมีความหวังในตัวเมืองเขตรักษา พระธาตุเมืองเถินในรูปหอยสังข์ ถูกล้ำแม่วังเซาะพังแต่วัดอ้อมแก้วหรือวัดอ้อมลองลงมา จึงสร้างเวียงป้อม เวียงเป็ง ตามชื่อธิดาทั้งสอง

อาณาเขตล้านนาในระยะนั้น พรรณนาว่าเมืองอิงหมบถรัฐ คือเมืองเถิน เป็นบันนารักษาด่านเชียงใหม่ มีเมืองนคร (ลำปาง) เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองพะเยา เมืองหาง เมืองฝาง เมืองจาง เมืองลอง เมืองเสริม เมืองปัว เมืองลี่ เมืองฮอด เมืองสอย เมืองตื้น และเมืองเถิน รวมเป็น ๑๗ รัฐเมือง

(จากนี้ความในพงศาวดารเมืองเถินหายไป ๑๓๓ ปี)

ลู่กิ่ง พ.ศ. ๒๑๒๕ เข้ามังธาจากหงสาวดี ตีเมืองเชียงใหม่ครองเมือง ๔๐ ปี เมืองไฟไหม้จึงปล่อยให้ร้าง ระยะนั้นแสนพ่อเมืองบัวบาน ก็ขอเมืองเถินแต่ราชวงศ์เชียงใหม่มา เมื่อเชียงใหม่แพ้ก็ตกอยู่ในอำนาจของพม่าตามลำดับการปกครอง

พ.ศ. ๒๑๖๕ หลังจากพม่าทิ้งเชียงใหม่ให้ร้างแล้ว พระยาเมืองน่านแข็งเมืองเข้าไปอยู่ในเมืองเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๑๗๕ สมัยพระเจ้าสุโธธรรมราชาแห่งพม่าปราบพระยาน่านและเมืองอื่น ๆ ในล้านนาที่แข็งเมืองได้สำเร็จ ก็ส่งให้ขุนด่านสุดตาผู้นั่งเมืองเถินเข้าเฝ้า เพื่อได้รับตำแหน่งข้างพม่า ขุนด่านสุดตาไม่ยอมรับตำแหน่งใด ๆ พม่าได้ตั้งหมื่นชกายเลอแกนนั่งเมืองเถิน จนถึง พ.ศ. ๒๑๗๘ ก็เปลี่ยนมาเป็นพระยาไชยสงครามแทน

พ.ศ. ๒๑๗๙ ทักษิณศรีอยุธยาตีเมืองเถิน พระยาแสนหลวงผู้รักษาเมืองตายในที่รบ ทางเมืองเถินลี้ภัยไปอยู่ลำปาง ๑๓ ปี

พ.ศ. ๒๑๙๒ ขุนด่านสุดตา ชาวเถินผู้มีความสำคัญ ไม่ยอมรับตำแหน่งนายทหารจากพม่า ได้เป็นอุปาสกอยู่ในวัดพระธาตุลำปาง ส่วนลูก ๓ คน คือ ขุนหมั่น ขุนไชย และสามเณรอาทิตย์ซึ่งเป็นศิษย์ครูบาเจ้าลำปางหลวง ได้เป็นสังฆมหาเถร สร้างวัดเวียง วัดอ้อมลอง มีศิษย์ซึ่งชื่อมหาเถรจันทร์

พ.ศ. ๒๒๐๕ พม่าให้ช่าง ๒๐ คน สร้างเมืองเถินขึ้นดั่งเก่า ตั้งจาริตเมืองขึ้นใหม่ราว พ.ศ. ๒๒๐๘ ทักษิณโลกมารวมตีเมืองเถินได้ ทักษิณลี่เมืองเสริมมาช่วยเป็นสามารภ

พ.ศ. ๒๒๒๓ พม่าในสมัยพระธรรมิกราช โปรดให้มังแลหมอตระนั้งเมืองเชียงใหม่ ปรากฏว่าเมืองเถินอยู่ไม่สุข ถ้าไม่ให้ผู้ดีเชื้อสายเมืองเถินเป็นใหญ่ จึงแต่งให้ขุนหมื่นลูกคนโตของขุนด่านสุดตาไปนั่งเมืองน่าน ให้ชกายแสนศรีเมืองนั่งเมืองเถิน ถัดมาเป็นชกายเลมแก้ว ถัดจากชกายเลมแก้วเป็น ชกายด่านจิตตาและชกายเทวิน จนถึงแผ่นดินสมัยตนบุญเทพสิงห์ มียัง

ทางในเมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นเมืองเงินมีลัทธิพหลหนึ่งหมื่นห้าพันคน วัดที่เป็นปึกแผ่นในระยะนั้น นอกจากวัดเวียงและวัดอุโมงแล้ว วัดในเครือคือวัดห้วยเกียง วัดป่าตาล วัดล้อมแรด และวัดห้างนา

สายเจ้าเมืองเงินที่สำคัญคือ สายขุนด่านสุดดาที่นอกจากลูกชายคนโตคือ ขุนหมื่นไปเป็น เจ้าเมืองน่านแล้ว ขุนไชยผู้น้องเกิดมาก็ได้นั่งเมืองเงิน มีชื่อว่า สุทินรอดคำแก้ว สกุลของหมื่นด่านไชยหรือขุนไชย ได้สืบเชื้อสายเป็นแสนด่าน ๑ แสนชีพการ ๑ แสนมนตรี ๑ แสนปง ๑

บุคคลสำคัญของเมืองเงิน นอกจากเจ้าเมืองแล้วก็เป็นพระสงฆ์ ที่สำคัญคือ มหาสังฆเถรอาทิตต์ ที่ได้เป็นครูบาเจ้าวัดลำปางหลวง เป็นผู้สร้างวัดเวียงและวัดอุโมง ศิษย์คนสำคัญของมหาสังฆเถรอาทิตต์ คือ มหาเถรจันทร ได้ขึ้นไปเก็บต้นยาพาราธิบนเจดีย์ร้างดอยป่าตาล พบซากกรูเจดีย์มีพระบรมธาตุ แผ่นจารึกและแผ่นทองคำ จึงได้บูรณะพระเจดีย์ มหาเถรจันทรได้ฉายาว่า จันทรังสีมหาเถระ

นอกจากนั้น พงศาวดารก็อ้างถึงเรื่องมหาปาเจ้าหล้าหิน (วัดไหล่หิน) เป็นเจ้าวัดลำปางหลวง ศิษย์ร่วมครูที่ติดต่อกัน คือวัดปงยางคก วัดศรีกลางเวียง และได้วางกฎธรรมเนียมน่าว่า วัดทั้งสามแห่งนี้ จะต้องปฏิบัติเยี่ยงมเหยียนซึ่งกันและกัน เมื่อใครเจ็บไข้ได้ป่วย นอกนั้น ยังมีวัดที่ถือเป็นครูเดียวกันคือ วัดห้วยเกียง วัดดอนเหิง (วัดร้างดอนเหิงในปัจจุบัน) วัดป่าตาล วัดหนองแลก วัดห้างนา โดยถือเอาวัดเวียงเป็นเค้า

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๑๗ สมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินตีเชียงใหม่ได้ชัยชนะ ได้ตั้งพ่อเมืองสิงห์แก้วเป็นพระยาเงิน (ระยะเดียวกันนั้น เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์กลับจากศึกผ่านมาเมืองเงิน) ต่อมาถึงสมัยพระยาอภัยสงครามราชธานีกินเมืองเงิน พม่าเงี้ยวได้จับเอาพระยาเงินและพระยาเมืองแพร่ส่งไปอังวะ เมืองเงินไม่มีพ่อเมือง จึงยกพระยาหมพู่เป็นพระยาเงิน ชื่อว่า จันทบุรียะ

พ.ศ. ๒๓๓๘ พระยาจันทบุรียะ ผู้กินเมืองเงินเป็นเค้า สร้างศาลาเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๓๘ รวมทั้งสร้างกุฏิพระด้วย

พ.ศ. ๒๓๔๓ พระเจ้ากาวิละสร้างเมืองเชียงใหม่ไม่ทันเสร็จ พม่าจึงเข้าล้อมเมืองทางเชียงใหม่ได้ขอกำลังไปยังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้กรมพระราชวังบวรฯ ยกทัพมาตั้งที่เมืองเงิน ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมืองเงินอยู่ในเขตการปกครองของเจ้าผู้ครองนครลำปาง พอถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองหัวเมืองมาเป็นแบบมณฑล จังหวัด และอำเภอแล้ว รongอำมาตย์เอกพระสกลบุรินทร์ ได้ดำรงตำแหน่งนายอำเภอเงิน แต่ พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นคนแรก

๔.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของอำเภอเถิน ได้แก่

ประเพณีตานก๋วยสลาก

จัดขึ้นในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เหนือถึงเดือนเก็งตัม (เดือนกันยายน - สิงหาคม) อาจจัดประจำปีหรือ ๓ ปีครั้งก็ได้ เป็นงานบุญประจำฤดูฝนจัดขึ้นเพื่อถวายเครื่องไทยทาน หรือสลากภัต แต่พระภิกษุสงฆ์ในระหว่างเข้าพรรษา ก่อนวันทำพิธีจะมีการเตรียมสิ่งของเครื่องไทยทาน ๑ วันเรียกว่า วันดา มีการสาน ก๋วย (ตะกร้าหรือชะลอม) เพื่อใส่เครื่องไทยทาน และเอาธนบัตรเสียบติดไว้ตามศรัทธา มีการเขียนคำอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตายและเทวดาทั้งหลาย พร้อมติดหมายเลขสลากกำกับของไว้ด้วย เสร็จแล้วจัดเป็นขบวนมีช่างพ้อนและดนตรีพื้นบ้านแห่ นำไปถวายที่วัด โดยมีการจับสลากในการถวายว่าจะตรงกับพระภิกษุสามเณรรูปใดก็ถวายของตามหมายเลขรูปนั้น

งานปอยเข้าสงฆ์

จัดขึ้นเมื่อมีผู้ตายจากการคลอดบุตร ซึ่งเชื่อกันว่าจะมีบาปกรรมมากวิญญูณไม่หลุดพ้นญาติพี่น้องต้องจัดทำบุญ ปอยเข้าสงฆ์ ให้ โดยนิมนต์พระสงฆ์มาสวดและเทศน์ที่บ้าน ถวายบ้านจำลองหลังเล็กๆ หรือเรือสำเภามีข้าวของต่างๆ ไม้สามอันทำเป็นสะพานเล็กๆ เรียกว่า ชั่ว เพื่ออุทิศให้ดวงวิญญูณได้ข้ามจากห้วงกรรมอีกด้วย

๔.๔ สถานที่สำคัญ

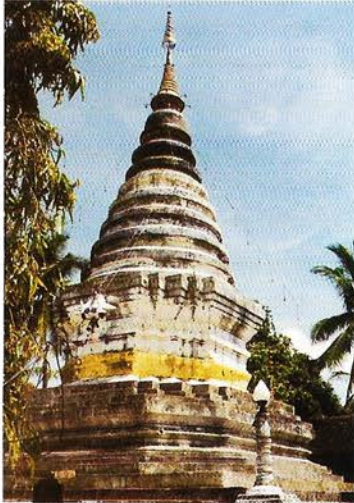
อำเภอเถินมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

วัดเวียง

เป็นวัดที่สำคัญที่สุดของเมืองเพราะเป็นวัดที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเจดีย์ที่แสดงฐานะความสำคัญของเมือง เป็นพระมหาธาตุเจดีย์แบบล้านนา ถัดจากพระมหาธาตุเจดีย์ก็เป็นพระวิหารโถง ภายในบรรจุขุมไขว้พระและประตูโขงที่มีลายปูนปั้นประดับอย่างงดงาม ลักษณะมีความคล้ายคลึงกันกับศิลปะที่วัดไหล่หิน วัดพระธาตุลำปางหลวงและวัดปงยางคก นับเป็นฝีมือสกุลช่างลำปางโดยแท้ ซึ่งในตำนานและหลักฐาน

วัดเวียงมีขุมประตู ศิลปะรุ่นเดียวกับวัดล้อมแรด

พระบรมธาตุเจดีย์ของวัดเวียง

พระวิหารของวัดเวียงที่ตั้งงามยิ่ง

ทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงความสัมพันธ์ของพระสงฆ์ระหว่างวัดดังกล่าวนี้เป็นอย่างดี

วัดอุ้มลอง

เป็นวัดสำคัญ มีประวัติความเป็นมาไล่เรียงกับวัดเวียง แต่ได้รับการเปลี่ยนแปลงและต่อเติมมากกว่า จนกลายเป็นวัดที่มีอิทธิพลศิลปกรรมพม่ามากกว่า เพราะคหบดีและผู้คนในเมืองเถินมีเชื้อสายและได้รับอิทธิพลศิลปกรรมพม่าอยู่ไม่น้อย ความโดดเด่นของวัดนี้อยู่ที่อาคารเก็บคัมภีร์คล้ายแบบพม่า มีการประดับรูปเปลววงนกที่สันหลังคาทุกด้าน หลังคาซ้อนกันสองชั้น ภายในบริเวณคอสองมีการเขียนภาพจิตรกรรมลงบนแผ่นไม้ แต่อยู่ในสภาพที่เลอะเลือน ภาพที่เขียนมีมิติไม่แบนราบและเป็นฝีมือช่างภาคกลางแบบภาคกลางอย่างเห็นได้ชัด

อาคารเก็บพระคัมภีร์ ศิลปะพม่า

ภาพจิตรกรรมบนแผ่นไม้ที่วัดอุ้มลอง

วัดดอยป่าตาล

อยู่ห่างจากเมืองเถินไปยังทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนไหล่เขา ด้านหน้าเป็นที่ราบลุ่ม เป็นวัดเก่าแก่ มีพระมหาธาตุเจดีย์เป็นประธาน นอกจากนี้ ในเขตบ้านป่าตาล ยังมีวัดร้าง ชื่อวัดดอนเหิน มีผู้ขุดพบกรุพระ ได้พระแก้วพลีหนึ่งปางมารวิชัยกับผอบแก้วรูปทรงบาตรและพระธาตุ ด้วย

๔.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

อำเภอเถินนี้สันนิษฐานจากคำบอกเล่าและตำนานดั้งเดิมว่า เป็นเมืองหน้าด่านของเมืองเชียงใหม่ โดยทางเมืองเชียงใหม่ได้ส่งกองกำลังทหารและผู้คนมาสร้างบ้านแปงเมือง ป้อมค่ายประตูกำแพงเมือง เพื่อเฝ้าระวังความเคลื่อนไหวของข้าศึกศัตรูที่เข้ามาประชิด เมื่อพบก็จะส่งมาเร็วขึ้นไปแจ้งแก่เมืองเชียงใหม่ เมื่อมีผู้เดินทางไปมาผ่านเมืองเถินหน้าด่านแห่งนี้และสอบถามเรื่องใดๆ ชาวเมืองเถินก็จะตอบไปหมดไม่ปิดบัง ตรงกับภาษาท้องถิ่นว่า “เขิน” หมายถึง ไม่ปิดบัง/เปิดเผย/บอกให้หมดเปลือก เมื่อรวมกับการแจ้งเตือนข่าวศัตรูและข้าศึกนี้เองภายหลังจึงแผลงเป็น “เตื่อน” หรือ “เติน” ดังนั้น จึงสันนิษฐานชื่อเมืองนี้ว่ามาจาก “เขิน+เติน” กลายเป็น “เถิน”

ส่วนกองทหารที่อยู่รักษาเมืองและผู้คนที่มาเพาะปลูกเลี้ยงเมืองและค้าขายทหารเหล่านี้ก็ตั้งรกรากทำมาหากินมีลูกมีหลานสืบทอดกันมาจนปัจจุบัน โดยสำเนียงภาษาพูดของชาวเถินในปัจจุบันเหมือนกับชาวเชียงใหม่ ไม่เหมือนชาวลำปางทั่วไป

การเดินทาง ติดต่อของชาวเถินใช้การเดินทางทางเท้าเป็นหลัก แต่ถ้าต้องขนส่งของและสินค้าไปด้วยหรือต้องเดินทางไกลก็มักเทียมวัวลากจูงไป ส่วนการเดินทางทางน้ำมักใช้เรือล่องไปตามลำน้ำวัง โดยนครรั้ง และซี้ย่า (ซันที่ซี้ย่าเรือ) ลงไปขายที่ตากและนครสวรรค์ ขากลับก็จะขนเกลือกลับมาด้วย โดยนำมาเก็บไว้ในยุ้งฉางรอการนำไปขายยังเมืองใกล้เคียงต่อไป ในยุคนี้เมืองเถินจึงเป็นชุมทางแห่งหนึ่งของการค้าขายทางภาคเหนือ

การขนเกลือไปขายต่อมักใช้วัวเทียมตะกร้าที่เรียกว่า “วัวต่าง” ขนไปขายที่เมืองลี้ ลำพูน เชียงใหม่ และแม่ริม โดยขากลับจะนำใบเมี่ยงจากแม่ริมมาขาย เพื่อนำมาหนึ่งกินกับหมากและพลูที่เรียกว่า “หมากเมี่ยง”

สำหรับเกวียนนั้นทำด้วยไม้สัก การขึ้น ล่องค้าขายกับเมืองต่างๆ มักเดินทางไปคราวละ ๔๐ - ๕๐ เล่มเกวียน เดินทางเที่ยวละ ๒ - ๓ วัน บรรทุกสินค้าต่าง ๆ เช่น ปลาไร่ และปลาอย่างไปขายที่ทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย รวมทั้งขายเกวียนและวัวที่เทียมไปด้วย ดังนั้นขากลับจึงเดินถือเงินกลับมาอย่างเดียว ส่วนกองเกวียนที่ค้าขายกับศรีสัชนาลัยและตัวจังหวัดสุโขทัยส่วนใหญ่เป็นการค้าข้าว

มาในสมัยปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๑๘ การเดินทางมาอำเภอเถินจึงมีความสะดวกสบายมากขึ้น เนื่องจากมีถนนลาดยางสายลำปาง - เถิน เป็นถนนสองเลน แต่เมื่อมาถึงทางเลี้ยวเข้าสู่อำเภอเถิน ถ้านั่งรถมาสนิท ๆ ก็จะตื่นและรู้ทันทีว่ากำลังเข้าไปถึงอำเภอเถิน เนื่องจากเป็นทางลาดยางเก่าเป็นหลุมเป็นบ่อ กล่าวได้ว่าเป็นถนนที่ปลูกผู้โดยสารได้ดี ในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ถนนหนทางในอำเภอเถินส่วนใหญ่เป็นถนนลูกรัง ในบริเวณหมู่บ้านและเขตต่อหมู่บ้านในหน้าฝนจะมีน้ำขังต้องรอให้น้ำแห้งจึงเดินทางได้ ถนนที่ผ่านห้วยส่วนใหญ่จะขาดเสียหายในหน้าน้ำหลาก

อาชีพ เกษตรกรรมถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของชาวเถินมาแต่ดั้งเดิม พืชสำคัญที่สุดคือข้าว แต่เนื่องจากมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่มีพื้นที่ทำนา กลุ่มที่มีที่นา ก็มีเป็นจำนวนน้อยทำการเพาะปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น จากการที่ที่นามีจำกัด และการทำมาหากินฝืดเคืองนี้เองที่ทำให้ชาวเถินต้องอพยพไปตั้งหลักแหล่งที่อื่นที่อุดมสมบูรณ์กว่า เช่น ที่อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย รวมทั้งที่จังหวัดพะเยาและจังหวัดกำแพงเพชร

ส้มเกลี้ยงเป็นพืชเศรษฐกิจดั้งเดิมของอำเภอเถิน จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งส้มเกลี้ยงที่สำคัญที่สุดและเป็นแห่งเดียวของประเทศไทย ส้มเกลี้ยงดังกล่าวนี้เป็นพันธุ์ดั้งเดิมของอำเภอเถิน แต่ในช่วงหลังขาดการบำรุงและปรับปรุงพันธุ์ ทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่ค่อยมีคุณภาพ และให้ผลผลิตต่อปีลดน้อยลง นอกจากนี้มีการทำสวนมะม่วง ลำไย และมะนาว ที่ยังคงปลูกกันมากในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ เริ่มมีการค้นพบแหล่งโป่งข่ามและแก้วชนเหล็ก ที่บ้านแม่แก่ง ตำบลแม่ทอน และได้รับความนิยมนอย่างมากจากนักสะสมและผู้ที่มีความเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ บางเมื่อดำมีลักษณะดีราคาอาจสูงนับหมื่นบาทขึ้นไป ในระยะนั้นมักนิยมนำมาเจียระไนทำหัวแหวนสวมใส่ มีการเล่าขานกันว่าแก้วชนเหล็กถ้าอยู่ที่วัด บางวันโดยเฉพาะวันพระจะเรืองแสง แสดงว่าแก้วชนเหล็กมีการติดต่อกัน

อย่างไรก็ตามความนิยมในโป่งข่ามและแก้วชนเหล็กก็เป็นไปในช่วงสั้น ๆ เพียง ๒ ปีราคาก็เริ่มตก เนื่องจากมีการให้ข่าวว่าโป่งข่ามและแก้วชนเหล็กเป็นเพียงแคหินควอตซ์ที่มีสิ่งเจือปนเท่านั้น จึงเป็นจุดเริ่มต้นทำให้ธุรกิจดังกล่าวซบเซาจนถึงปัจจุบัน ในช่วงที่ผ่านมาแม้ว่าจะมีการรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ธุรกิจการทำโป่งข่ามกลับมาเฟื่องฟูอีกครั้งแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ปัจจุบันยังคงมีร้านขายโป่งข่ามอยู่ในอำเภอเถินสองสามร้านเท่านั้น

เหตุการณ์ที่เป็นจุดพลิกผันของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอาชีพ เศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวเถิน มาจากการสร้างเขื่อนภูมิพล ทำให้มีการจ้างคนในอำเภอไปทำงานกับบริษัทผู้รับเหมาต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก คนงานจากอำเภอเถินเหล่านี้มีความสนิทสนมกับฝรั่งผู้ควบคุมงาน ที่ชอบอธยาศัยและมีมือการทำงาน จนกระทั่งสมัยนั้นมีการพูดว่าคนงานไทยไม่ทิ้งงาน ถ้างานยังไม่เสร็จถึงหมดเวลางานแล้วก็ยังทำต่อให้ หลังจากสร้างเขื่อนเสร็จบริษัทที่ก่อสร้างยังคงรับพนักงานเหล่านี้อยู่ และเคลื่อนย้ายไปทำงานก่อสร้างในแถบตะวันออกกลางจึงติดต่อให้ไปทำงานด้วย ช่วงนั้นรัฐบาลยังไม่ควบคุมการไปทำงานต่างประเทศ แต่ที่ถูกหลอกก็มีบ้าง ขณะนั้นค่านายหน้าถูกรายละ ๑ - ๒ หมื่นบาท

ในช่วงดังกล่าวมีชาวเถินไปทำงานในตะวันออกกลางเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๕๑๗ - ๒๕๑๘ ส่งเงินกลับบ้านทำให้มีเงินหมุนเวียนและสะพัดอย่างมาก คนงานเหล่านี้ส่งเป็นเช็คกลับมาให้คนทางบ้านซึ่งทางราชการก็ไม่ทราบตัวเลขที่แน่นอน แต่ทางธนาคารจะทราบดี สมัยนั้นพูดกันว่าอำเภอเถินมีเงินหมุนเวียนเข้ามาสูงถึงเดือนละเป็นหลัก ๑๐๐ ล้านบาท จนธนาคารต่าง ๆ ให้ความสนใจและเข้ามาเปิดสาขากันอย่างต่อเนื่อง โดยมีธนาคาร

กรุงเทพฯพาณิชย์การ (ชื่อในขณะนั้น) เข้ามาเป็นรายแรก นอกจากที่เดิมมีเพียงธนาคารออมสิน
เพียงธนาคารเดียว หลังจากนั้นธนาคารกรุงเทพและธนาคารกรุงไทยก็ตามมาเปิดสาขา

ขณะนั้นกล่าวถึงสถิติว่าระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๑ - ๒๕๒๔ คนเถินที่ไปขายแรงงาน
ต่างประเทศสามารถนำเงินเข้าประเทศมากที่สุดในประเทศไทย โดยเข้ามาที่ธนาคารกรุงเทพ
พาณิชย์การเกิน ๔๐๐ ล้านบาท ธนาคารกรุงเทพ ๗๐๐ ล้านบาท และธนาคารออมสิน ๑,๐๐๐
ล้านบาทต่อเดือน ฯลฯ สมัยนั้นเงินเดินสะพัดคล่องตัว การจับจ่ายใช้สอยเป็นไปอย่างฟุ่มเฟือย
ร้านรวงเกิดขึ้นมากมายพร้อมสินค้าและสิ่งอำนวยความสะดวกนานาชนิดถูกนำมาวางขาย การ
ซื้อเป็นไปแบบตามความต้องการของผู้ซื้อ แม้แต่การซื้อขายเครื่องอุปโภคบริโภค เช่น
แม้ค้าขายกล้วยน้ำว้าหวีละ ๕ บาท ผู้ซื้อที่เป็นภรรยาของแรงงานต่างประเทศหลายรายจะให้
ธนบัตรใบละ ๒๐ - ๑๐๐ บาทแล้วบอกว่าไม่ต้องทอน คนงานพอมีเงินก็กลับมาใช้เงิน พอเงิน
หมดก็กลับไปใหม่ ช่วงดังกล่าวเกิดปัญหาครอบครัวแตกแยกมาก แต่ก็มียุคที่สามารถก่อร่าง
สร้างตัวได้ปลูกบ้านปลูกช่องด้วยเงินดังกล่าว

อาจกล่าวได้ว่าเถินมีช่วงเศรษฐกิจบูม ๒ ช่วง คือ ช่วงโป่งข้ามบูม และช่วงแรงงานไป
ต่างประเทศบูม

จนเกิดกรณีเพชรซาอุฯ การไปทำงานตะวันออกกลางจึงยากขึ้น โดยเฉพาะในประเทศ
ซาอุดีอาระเบีย พวกที่กลับไปไม่ได้และเคยใช้ชีวิตสะดวกสบายก็เกิดปัญหาครอบครัว มีการ
หย่าร้างติดตามมา ประกอบกับภาวะเศรษฐกิจถดถอยในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ทำให้กระแสเงิน
หมุนเวียนของเงินในอำเภอเถินชะลอตัวลดลง ร้านค้าต่าง ๆ มีลูกค้าลดลงราวร้อยละ ๕๐
ทั้งร้านขายของและร้านอาหาร แม้แต่คลินิกแพทย์ลูกค้ายังคงลดลงจากวันละ ๑๐๐ - ๑๕๐ คน
เหลือเพียงราว วันละ ๖๐ คน

ปัจจุบันยังคงมีคนเถินไปทำงานต่างประเทศอยู่เกินกว่าประเทศละ ๑,๐๐๐ คน อยู่
๘ ประเทศ ได้แก่ ใต้หวัน บรูไน ฮองกง อิสราเอล อิรัก สหรัฐอาหรับเอมิเรต และดูไบ แต่มี
ปัญหาการเรียกเก็บค่านายหน้าแพงมาก เมื่อก่อนเก็บถูกทำงานเพียงแค่ ๓ เดือนก็ใช้
ค่านายหน้าได้หมด แต่เดี๋ยวนี้ต้องทำงานถึงหนึ่งปีจึงสามารถชำระค่านายหน้าหมด ส่วน
คนงานหญิงที่ไปทำงานที่ฮ่องกงก็มีปัญหาจากการถูกรังแก และไม่สามารถใช้ภาษาสื่อสารได้

วิถีชีวิต ของชาวเถินในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของชาวเถินแต่
ดั้งเดิมนั้นจะทอเอง เริ่มกันตั้งแต่ปลูกฝ้ายเอง นำมาปั่นเป็นเส้นใย ม้วนเป็นด้าย ทอเป็นผ้า
ตัดและเย็บกันเอง เมื่อเสร็จแล้วจึงนำไปย้อมด้วยสีจากต้นครามและต้นมะเกลือ ให้เกิดเป็นสี
ตามที่ต้องการ

ในสมัยก่อนคนเถินไม่ค่อย **เรียนหนังสือ** เพราะฐานะยากจน คนที่มีโอกาสได้เรียนต้อง
เป็นคนมีฐานะพอสมควร โดยเฉพาะที่มีพ่อแม่ค้าขายหรือรับราชการ หมู่บ้านหนึ่งมีคนได้รับ
การศึกษาต่อไม่ถึง ๑๐ คน เพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำนาและเลี้ยงน้อง ๆ ทำให้ไม่มีเวลาดู

หนังสือและสอบตกเรียนซ้ำชั้นบ่อยๆ พออายุมากขึ้นก็เกิดความอายและเลิกเรียนไปในที่สุด ภายในตัวอำเภอเถินเองก็มีโรงเรียนของรัฐที่เปิดสอนแค่ประถมสี่ โรงเรียนราษฎร์ศึกษา (ปัจจุบันปิดไปแล้ว) ของเอกชนก็เปิดถึงมัธยมสาม หน้าผนน้ำท่วมโรงเรียนต้องปิดสอน ถ้า น้ำแห้งพอเดินมาโรงเรียน ได้ก็เปิดสอนกันใหม่ เป็นเช่นนี้ทุกปี แต่ช่วงน้ำป่ามาไม่แน่นอน ส่วนใหญ่นักเรียนที่จบชั้นมัธยมสามจากเถิน ถ้าอยากเรียนต่อต้องไปที่ตัวจังหวัดลำปางโดย ไปพักที่หอพักในตัวจังหวัดที่หอพักก็เลี้ยงข้าวมื้อเช้าและเย็น ส่วนใหญ่มักไปเรียนกันที่โรงเรียน บุญญาวาส โรงเรียนลำปางกัลยาณี ที่จังหวัดลำปาง หรือที่โรงเรียนสตรีวัฒโนทัยพายัพ ที่จังหวัดเชียงใหม่ สำหรับพวกที่มีโอกาสดีหน่อยก็ได้ไปต่อที่วิทยาลัยครูลำปางหรืออุดรดิตถ์

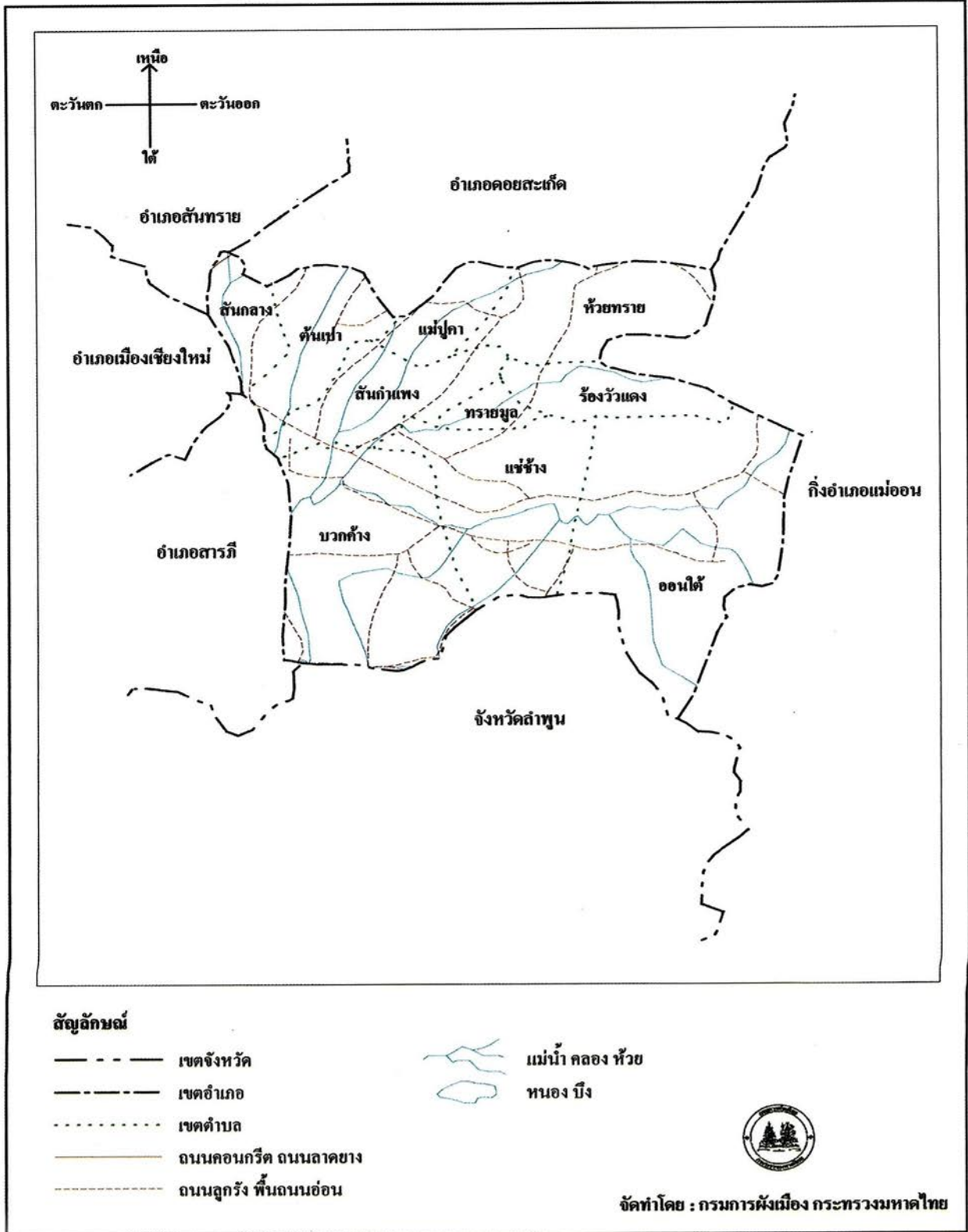
มาถึงช่วงที่ไปรับจ้างทำงานต่างประเทศ ฐานะทางการเงินของหลายครอบครัวจึงดีขึ้น ลูกเมียไม่ต้องไปทำนาเหมือนเมื่อก่อน ที่ทำนาอยู่ก็เพียงให้ได้ข้าวไว้กิน จึงนิยมส่งลูกหลานให้ เรียนต่อสูงขึ้น ในช่วงนี้เองได้มีการขยายการศึกษาในอำเภอเถินให้สูงขึ้นสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น โดยมีการตั้งวิทยาลัยการอาชีพของทางราชการ และโรงเรียนอาชีวะของ เอกชน รวมทั้งผู้ประกอบการหลายรายส่งลูกหลานไปเรียนต่อชั้นอุดมศึกษาที่เชียงใหม่ และกรุงเทพฯ อีกด้วย

คนรุ่นใหม่ที่มีโอกาสศึกษาสูงขึ้นจำนวนมากมักนิยมหางานตามเมืองใหญ่ ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล และที่เชียงใหม่ จะมีกลับมาทำงานที่ท้องถิ่นตนบ้างก็เป็นการรับราชการหรือ ประกอบธุรกิจส่วนตัว สำหรับในพื้นที่ตัวอำเภอเถินเองไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ รองรับแรงงานในท้องถิ่น เนื่องจากไม่มีวัตถุดิบในการผลิต ที่พอมืออยู่ก็เป็นโรงงานขนาดเล็ก เช่น เหมือนหินอ่อนที่จังหวัดลำปาง แต่ปัจจุบันเลิกกิจการไปแล้วเนื่องจากย้ายฐานการผลิตไปที่อื่น จะพอมือหลงเหลืออยู่ก็เป็นโรงงานผลิตดอกไม้ประดิษฐ์ที่ใช้กระดาษสาเป็นวัตถุดิบและทำส่งออก ขายในต่างประเทศ แต่เจ้าของส่วนใหญ่เป็นคนต่างถิ่น นอกนั้นก็ป็นโรงงานแปงข้าวเจ้าและ โรงงานแปงมันในช่วงหนึ่งปีที่ผ่านมาเริ่มมีแรงงานอพยพกลับถิ่นฐานในอำเภอเถินเนื่องจาก เศรษฐกิจซบเซา

ผู้ชายเถินสมัยโบราณมักติดบุหรี่ โดยมีสาเหตุมาจากการที่ต้องตื่นแต่เช้ามีดช่วย พ่อแม่จูงควายไปไถนา ระหว่างทางยุ่ง ลิ่น และไรไต่ตอมเยอะมากแถมยังกัดอีกด้วย จึงแก้ไข ด้วยวิธีการจูดบุหรี่สูบให้มีควันช่วยไล่ยุ่ง ลิ่น และไรไต่ จนติดบุหรี่ในที่สุด คนที่สูบบุหรี่ไม่ได้ก็ ต้องใช้ผ้าขี้ริ้วพันกับไม้ยาวเหมาะมือ จุดไฟที่ผ้าเพื่อให้เกิดควันไล่ยุ่ง ลิ่น และไรเช่นเดียวกัน

แผนที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

0 5 10 กิโลเมตร

๕ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่

๕.๑ สภาพทั่วไป

สำนักงานอำเภอสันกำแพง

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอสันกำแพงตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวจังหวัด ๑๓ กิโลเมตร บริเวณทิศเหนือติดกับอำเภอดอยสะเก็ด ทิศใต้ติดกับอำเภอแม่ทา อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน ทิศตะวันออกติดกับอำเภอแม่อน และทิศตะวันตกติดอำเภอเมืองเชียงใหม่ และอำเภอสารภี

สภาพพื้นที่

อำเภอสันกำแพงมีเนื้อที่ประมาณ ๖๔๐,๐๙๖ ตารางกิโลเมตร พื้นที่บริเวณตอนกลางของอำเภอจะเป็นภูเขาประกอบด้วยทิวเขาเรียงขนานกันตามแนวทิศเหนือ - ใต้ ระหว่างทิวเขาเป็นที่ราบเชิงเขาและที่ราบลุ่ม ลำน้ำที่สำคัญของอำเภอนี้ได้แก่ แม่น้ำกวง แม่น้ำแม่อน มีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ที่สำคัญได้แก่ ป่าแม่อน เป็นป่าสงวนที่มีเนื้อที่ประมาณ ๒๓๔ ตารางกิโลเมตร

ประชากรและอาชีพ

อำเภอสันกำแพงมีประชากรรวมทั้งสิ้น ๗๑,๔๐๑ คน* โดยแยกเป็นชาย ๓๕,๔๔๖ คน เป็นหญิง ๓๕,๙๕๕ คน อาชีพของประชาชนในอำเภอสันกำแพงจำแนกได้ดังนี้คือ อาชีพทางการเกษตร ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญคือ ข้าว ยาสูบ ถั่วลิสง ลำไย กระเทียม การประมงน้ำจืดที่สำคัญได้แก่ การเลี้ยงปลานิล ปลาไน ปลาดตะเพียน ปลายี่สก เป็นต้น

การปกครอง

ปัจจุบันอำเภอสันกำแพงแบ่งการปกครองออกเป็น ๑๐ ตำบล^๑ ดังนี้คือ สันกำแพง ทรายมูล แอ่ช้าง ดันเปา ร่องวัวแดง ออนใต้ บวกค่าง ห้วยทราย สันกลาง และแม่ปู้คา

* ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^๑ สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

๕.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

ในทางภูมิรัฐศาสตร์ เมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงบนพื้นที่ซึ่งลาดลงจากเทือกเขาตอยสุเทพ ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนี้อยู่ในบริเวณตอนกลางของแอ่งเชียงใหม่ อันเป็นบริเวณที่มีที่ราบลุ่มกว้างที่สุดเพราะเหนือเมืองเชียงใหม่ขึ้นไปตามลำน้ำปิงนั้น บริเวณที่ราบลุ่มของสองฝั่งแม่น้ำปิงจะค่อย ๆ ไหลเข้าสู่บริเวณที่ลุ่มแคบ ๆ ในเขตอำเภอแม่แตงก่อนที่จะผ่านช่องเขาขึ้นไปยังเขตอำเภอเชียงดาวและอำเภอฝางต่อไป ส่วนทางด้านตะวันตกของเมืองเชียงใหม่ก็คือที่สูงและภูเขาในขณะที่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำปิงและบริเวณตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่คือ ที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ที่มีลำน้ำลำห้วยจากภูเขาและที่สูงทางหนึ่ง ทางตะวันออกและทางใต้ไหลลงมาหล่อเลี้ยง บรรดาลำน้ำลำห้วยเหล่านี้ไม่ได้ไหลลงมารวมกับลำน้ำปิง แต่ว่าเกือบทั้งหมดไหลไปรวมกับลำน้ำแม่ดาวและลำน้ำแม่กวงซึ่งได้ไหลรวมกันเป็นลำน้ำแม่กวงในเขตอำเภอสารภีแล้วผ่านเข้าสู่เมืองลำพูนไปบรรจบกับลำน้ำปิงในเขตอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่ที่ราบลุ่มอันกว้างใหญ่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงคือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำกวงที่มีลำน้ำลำห้วยมากมายหลายสาขาไหลลงจากเทือกเขาตอยสะเกิดที่กั้นเขตแดนที่ราบลุ่มเชียงใหม่ออกจากบริเวณลุ่มน้ำวังในเขตจังหวัดลำปาง ที่ราบลุ่มที่มีลำน้ำลำห้วยลำน้ำบรรดาที่เป็นสาขาของแม่น้ำกวงเหล่านี้หล่อเลี้ยงนั้น นับเป็นพื้นที่ทางเกษตรกรรมที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ เป็นบริเวณที่มีการขยายตัวของชุมชนจากถิ่นต่าง ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามริมลำน้ำเหล่านั้น ได้อาศัยลำน้ำเหล่านั้นในการอุปโภคบริโภคและการทำนาด้วย มีร่องรอยของการทำเหมืองฝายทดน้ำระบายน้ำอยู่มากมาย อันแสดงให้เห็นว่าเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์มาช้านาน

พื้นที่ของอำเภอสันกำแพงนับเป็นบริเวณหนึ่งในพื้นที่ที่ราบลุ่มทางตะวันออกของเมืองเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากพื้นที่ของอำเภออื่นที่อยู่ใกล้เคียงกัน เช่นอำเภอสันทรายและอำเภอตอยสะเกิด นั่นก็คือ ประกอบด้วยพื้นที่ที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ใกล้กับเมืองเชียงใหม่กับพื้นที่ลุ่มในหุบเขา พื้นที่ทั้งสองแห่งนี้มีลำน้ำแม่ออน ซึ่งมีกำเนิดมาจากต้นน้ำในเทือกเขาระหว่างตอยสันแม่ร่วมกับตอยหลวง อันเป็นบริเวณสันปันน้ำที่มีต้นน้ำของลำน้ำแม่ขาวแม่ออนและแม่รวมไหลลงสู่ที่ราบลุ่มในแอ่งเชียงใหม่ ลำน้ำแม่ออนไหลออกจากซอกเขาที่บ้านไม้ตะเคียนลงสู่ที่ราบลุ่มในเขตบ้านออนหลวย มายังบ้านตอนกลาง บ้านเหล่า แล้วหักผ่านที่ราบลุ่มในหุบเขาระหว่างตอยสี่เหลี่ยมกับตอยป่าดิ่ง ผ่านบ้านโฮ้ง บ้านใหม่ร้องวัวแดง มายังบ้านทรายมูล และบ้านสันกำแพงหลวง อันเป็นบริเวณที่ตั้งอำเภอสันกำแพง ต่อจากนั้นก็ไหลผ่านบ้านสันใต้มารวมกับลำน้ำแม่ปุคาไหลไปรวมกับลำน้ำแม่กวงที่บ้านปากกล้วยหลวง แล้วไหลลงได้ไปยังเขตจังหวัดลำพูน

จากหลักฐานทางโบราณคดี ความเก่าแก่ของอำเภอสันกำแพงไม่ได้อยู่ที่ราบลุ่ม

กว้างใหญ่ในเขตตัวอำเภอสันกำแพงปัจจุบัน หากอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่ฮอนในหุบเขา โดยเฉพาะในเขตบ้านฮอนหลวง บ้านฮอนกลาง และบ้านฮอนใต้ มีผู้พบเครื่องมือหินขัดแบบมีบ่าที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ช้านานแล้วแต่เกิดเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นในสมัยล้านนา เพราะในบริเวณนี้นอกจากพบร่องรอยของวัดเก่าแล้ว ยังพบแหล่งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาแกร่ง และเผาเครื่องเคลือบมากมาย ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างรวมๆ ว่า เตาสันกำแพง เตาส่วนใหญ่เป็นเตาดินมีขนาดใหญ่ เล็ก และมีการสืบเนื่องมาเป็นเตาอิฐด้วย รูปแบบของเครื่องปั้นดินเผาเคลือบบางชนิด เช่น ชามที่เคลือบน้ำยาต้านหนึ่งและอีกด้านหนึ่งไม่เคลือบนั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับที่พบในเตารุ่นแรก ๆ ของเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาที่เกาะน้อย เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งน่าจะมียุคราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมา ซึ่งมีการศึกษาลักษณะรวม ๆ ทั้งหมดแล้วอาจกล่าวได้ว่าเตาสันกำแพงน่าจะมียุคเก่าที่สุดในบรรดาเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาไฟแรงสูงทั้งหลายในล้านนาประเทศ การที่มีอุตสาหกรรมเครื่องปั้นดินเผาเกิดขึ้น ณ บริเวณนี้ก็เพราะเป็นแหล่งที่มีดินมีคุณภาพดี เหมาะแก่การทำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบนั่นเอง และการมีแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาเคลือบดังกล่าวนี้ ก็เป็นสิ่งอย่างหนึ่งที่ยังบอกการมีอารยธรรมของบ้านเมืองแม้ว่าในขณะที่ร่องรอยของชุมชนและแหล่งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาในเขตบ้านฮอน จะสูญหายไปเสียมากแล้วก็ตาม แต่ก็มีหลักฐานการพบเครื่องปั้นดินเผาสันกำแพงเป็นจำนวนมากบนเทือกเขาถนนธงชัย ที่อยู่ตามที่ฝั่งศพของคนโบราณ ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า แหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาแห่งนี้เป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหญ่ที่ผลิตเพื่อการส่งออกทีเดียว

ตามหลักฐานศิลาจารึกที่ค้นพบ ณ วัดเชียงแสน ตำบลฮอนใต้ อำเภอสันกำแพง ทำให้สันนิษฐานว่า ชาวอำเภอสันกำแพง อพยพมาจากพันทนภูเลา แขวงเมืองเชียงแสน (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดเชียงราย) มาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำแม่ฮอน ในศิลาจารึกพบข้อความว่า

“เมื่อพระเจ้าศิริลัทธมนังกร มหาจักรพรรดิราชาธิราช” เป็นหมื่นดาบเรือน ในปีวอกสัมฤทธิศก (เบญจศก) จุลศักราช ๘๕๐ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ วันพุธ หมื่นดาบเรือน ได้มีจิตศรัทธาชักชวนบรรดาทนายและทายิกาทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อสร้างวิหาร พระเจดีย์ และหอไตรปิฎก เมื่อสร้างเสร็จได้ขนานนามวัดที่สร้างขึ้นว่า “ศาลกัจจายาหันตาราม” (ซึ่งวัดนี้คือวัดเชียงแสนในปัจจุบัน)”

นอกจากนั้นชาวบ้านในหลายท้องที่ของอำเภอ เป็นไทยยองและไทยลื้อมีสำเนียงพูดคล้ายชาวบ้านในอำเภอเชียงแสน จึงเป็นข้อสันนิษฐานว่า ชาวอำเภอสันกำแพงอพยพมาจากอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ต่อมาเมื่อชุมชนเจริญขึ้นได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอ ซึ่งในสมัยนั้นเรียกว่า “แขวงแม่ฮอน” อยู่ในปกครองของนครเชียงใหม่ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๔๕ รัชสมัยของพระเจ้าอินทราวโรรส ได้เกิดกบฏเงี้ยวที่เมืองแพร่

ที่แขวงแม่ฮอน มีชาวเงี้ยว ๑๑ คน มีอาวุธครบมือบุกปล้นโรงกลั่นสุราที่บ้านป่าไผ่ ตำบลแช่ข้างแล้วเผาที่ทำการแม่ฮอน เสียหายหลายหลัง ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ทางราชการจึงได้ย้ายที่ทำการแขวงแม่ฮอนมาปลูกสร้างที่บ้านสันกำแพง นับตั้งแต่นั้นมา จึงได้ชื่อว่า อำเภอสันกำแพง มาจนทุกวันนี้

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ กระทรวงมหาดไทยได้แบ่งพื้นที่บางส่วนของอำเภอสันกำแพง รวม ๖ ตำบล ยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอ เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๗ เรียกว่า กิ่งอำเภอแม่ฮอน เปิดทำการที่ว่าการกิ่งอำเภอชั่วคราวเมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ณ โรงเรียนบ้านออนหลวย หมู่ที่ ๖ ตำบลออนเหนือ อำเภอสันกำแพงมีสุขาภิบาล ๒ แห่ง คือ สุขาภิบาลสันกำแพง และสุขาภิบาลตันเปา

๕.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอสันกำแพง ได้แก่

ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ในอำเภอสันกำแพงวันที่ ๑๓ เมษายน ถือว่าเป็นวันสงกรานต์ ชาวล้านนาเรียกว่า เป็นวันสังขารล่อง วันที่ ๑๔ เมษายน เรียกว่า วันเนา ชาวล้านนาเรียกเพี้ยนเป็น “วันเนา” วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันเถลิงศก เรียกว่า “วันพญาวัน” ซึ่งถือเป็นวันเปลี่ยนจุลศักราชเป็นปีใหม่และเปลี่ยนพุทธศักราชด้วย

ประเพณีขันโตก

เป็นประเพณีชาวเหนือจะใช้ภาชนะใส่อาหาร เช่น ข้าวแกง มีขันโตก ถ้วยข้าว ไกลข้าว กล่องข้าว แอ็บข้าว ถ้วยแกง จี๋น เป็นต้น ภาชนะเหล่านี้ส่วนมากทำด้วยไม้สักจึงเป็นการแสดงให้เห็นว่า ชาวเหนืออยู่ในดินแดนที่มีทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ไม้สักและไม้เบญจพรรณ จึงนำมาดัดแปลงให้เป็นประโยชน์ใช้สอยในครอบครัว

“ขันโตก” นั้นพวกช่างจะนำไม้สักท่อนใหญ่ ๆ มาตัดให้พอเหมาะแล้วนำมาเกลึงหรือเคียน เมื่อกึงแล้วจะนำดินเชิงเข้าไป แล้วจึงลงรัก เมื่อแห้งแล้วก็นำมาใส่อาหารได้

ขันโตกมี ๓ ชนิด คือ

๑. ขันโตกหลวง หรือสะโตกหลวง
๒. ขันโตกงาม หรือสะโตกขนาดกลาง
๓. ขันโตกน้อย หรือสะโตกน้อย

อาหารในชั้นโตก มีทั้งอาหารหวาน อาหารคาว เช่น แกงอ่อม จีบจาบ แกงฮังเล แกงแค ไข่อั่ว แคนหมู น้ำพริก หรือผักต่าง ๆ เป็นต้น

ประเพณีการกินก๋วยสลากหรือทานข้าวสลาก

การกินก๋วยสลาก หรือทานข้าวสลาก หมายถึง ประเพณีการทานสลากภัต ซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวเหนือปฏิบัติสืบทอดกันมานานแล้ว การทานสลากจะเริ่มในราววันเพ็ญเดือนสิบสอง (เดือนสิบได้หรือเดือนกันยายน) และสิ้นสุดเอาในเดือนเกียงดับ (เดือนสิบเอ็ดได้) ในจังหวัดเชียงใหม่ จะเริ่มกินก๋วยสลากที่วัดเชียงใหม่อันเป็นปฐมอารามในจังหวัดเชียงใหม่ก่อนแล้ววัดอื่น ๆ จึงจะกินก๋วยสลากได้

ก่อนวันทำพิธีทานสลากภัตต์ ๑ วันเรียกว่า “วันดา” คือเป็นวันจัดเตรียมสิ่งของเครื่องไทยทาน พวกผู้ชายจะจักตอกसानก๋วย (ตระกร้า) ไว้หลาย ๆ ใบ แล้วแต่ศรัทธาและกำลังทรัพย์จะอำนวยให้ทางฝ่ายผู้หญิงก็จะจัดเตรียมห่อของกระจุกกระจิก เช่น ข้าวสาร พริก หอม กระเทียม เปลือก กะปิ ขนมห ออาหาร (ห่อหนึ่ง) ขึ้นบั้ง (เนื้อย่าง) เนื้อเค็ม หมาก เมียง บุหรี ไม้ขีดไฟ เทียนไข สีย้อมผ้า ผลไม้ เครื่องใช้สอยต่าง ๆ ตามแต่ศรัทธาและฐานะ จะนำสิ่งของเหล่านี้บรรจุลงในก๋วย ซึ่งกรูด้วยใบตองหรือกระดาษสีต่าง ๆ เมื่อบรรจุเรียบร้อยแล้วจะนำเอา “ยอด” คือธนบัตรผูกติดไม้เรียวยอดนี้ไม่จำกัดจำนวน

วันรุ่งขึ้นเป็นวันทานสลาก ก็จะทำให้เด็กซึ่งเป็นลูกหลานนำเสื่อไปปูที่ลานวัด หรือตามศาลา เพื่อนำ “ก๋วยสลาก” ไปวางเรียงไว้เป็นแถว ๆ ส่วนผู้เฒ่าผู้แก่จะจัดเตรียมขัน (พาน) ข้าวตอก ดอกไม้ไปกันเกือบทั้งครอบครัว เพราะถือว่าการทานสลากมีอันสงส์มาก และจะได้ช่วยกันนำก๋วยสลากไปถวายพระในเวลาที่มีการเรียก “เส้นสลาก” (เส้นสลากทำด้วยใบลานหรือกระดาษตัดแผ่นยาว ๆ จารึกชื่อเจ้าของไว้และบอกว่าอุทิศส่วนกุศลให้ใครบ้าง เส้นสลากจะเขียนดังนี้ “สลากข้าวของนี้หมายมีผู้ช้านายวัชระนางวิชนีขอทานไปเป็นปัจจัยภายในหน้า” บางครั้งจะอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว อาจเป็น พ่อ แม่ หรือ ญาติพี่น้อง)

เส้นสลากนี้จะต้องเขียนให้ครบจำนวนก๋วยสลาก เมื่อชาวบ้านนำเอาก๋วยสลากไปที่วัด จะนำเอาเส้นสลากไปรวมกันที่หน้าพระประธานในวิหาร ผู้รวบรวมเส้นสลากมักจะเป็นมรรคทายก รวบรวมได้เท่าไรเอาจำนวนพระภิกษุสามเณรที่นิมนต์จากหัววัดต่าง ๆ หากจำนวนเส้นสลากเหลือไว้ส่วนเป็นของพระเจ้า หมายถึงส่วนพิเศษของวัดนั้น เมื่อเสร็จจากทำบุญแล้วก็จะนำ ส่วนของพระเจ้ามาแบ่งให้แก่พระภิกษุสามเณร และเด็กในวัด

“เส้นสลาก” ที่แบ่งปันให้แก่พระภิกษุ สามเณรที่นิมนต์มาจากวัดต่าง ๆ นั้น เมื่อได้รับเส้นสลากแล้วก็จะแยกย้ายไปยึดสถานที่ใดสถานที่หนึ่งในบริเวณวัดและจัดการออกสลาก คือ

การอ่านเส้นสลากดั่งๆ หรือลูกศิษย์ (ชะโยม) ที่ไปด้วยตะโกนตามข้อความที่เขียนไว้ในสลากเมื่อมีผู้ไต่ยินหรือเพื่อนบ้านใกล้ๆ ไต่ยินก็จะไปบอกเจ้าของก้วยสลาก บางรายจะหิ้ว “ก้วยสลาก” ไปตามหาเส้นสลากตามลานวัด การเที่ยวหาเส้นสลากนี้เป็นที่สนุกสนานมาก พวกหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็ก ๆ จะช่วยกันหิ้ว “ก้วยสลาก” ไปตามหาเส้นสลากในบริเวณงานวัดทุกคนจะมีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสเพราะนานๆ จะมีการกินก้วยสลากสักครั้งหนึ่ง เมื่อพบเส้นสลากก็จะถวาย “ก้วยสลาก” พระก็จะกล่าวอนุโมทนาให้พร และคืนเส้นสลากให้เจ้าของไป

การทานก้วยสลาก นอกจากจะมีก้วยเล็กแล้วจะมี “สลากโชค” สลากโชคนี้พิเศษกว่า สลากธรรมดา คือของที่ใส่ในก้วยนั้นมีราคาสูงขึ้น ยอดเงินที่เสียบไว้ก็มากเป็นพิเศษ สลากโชคนี้เจ้าของจะตกแต่งสวยงามกว่าสลากธรรมดา

การทานก้วยสลากในภาคเหนือ มีการผิดแผกแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยตามความนิยมของท้องถิ่น ส่วนพิธีการนั้นไม่ผิดกันเพียงแต่เรียกชื่อเท่านั้น เช่น ที่บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่า “สลากพระอินทร์” ที่บ้านประตูป่า บ้านปิง บ้านอุโมงค์ อำเภอเมืองลำพูน จังหวัดลำพูน เรียกว่า “สลากย้อม” เป็นต้น สลากย้อมนี้ผู้ถวายทานมักเป็นสาวโสดบริสุทธิ์ คือ หญิงสาวจะต้องเก็บหอมรอมริบเงินทองไว้ตั้งแต่เริ่มเข้าสู่วัยสาวนับเป็นเวลาแรมปี เมื่อได้เงินทองพอสมควร และเป็นสาวเต็มตัวจะต้องเตรียมสลากย้อมไว้ทำบุญ

“สลากย้อม” จะทำเป็นต้นไม้หรือกิ่งไม้สูงประมาณ ๔ - ๕ วา มีร่มกางที่ปลายยอด ลำต้นสลากต่อจากยอดเป็นลำต้นที่ใช้ฟางมัดเป็นก่า ๆ เพื่อปักเครื่องไทยทานซึ่งมีผลไม้ เช่น กล้วย อ้อย ส้มโอ ขนมหมาแต่โบราณกาลว่า หญิงสาวผู้ใดที่ยังไม่ได้ทานสลากย้อม ก็ยังไม่ควรที่จะแต่งงานมีครอบครัว ชีวิตการครองเรือนจึงจะมีความสุข

ลอยกระทง - ตามประทีป

ประเพณีลอยกระทง หรือที่เรียกในหนังสือตำนานโยนกและจามเทวีวงศ์ว่า “ประเพณีลอยโชมด” คือการลอยไฟ ซึ่งเป็นประเพณีดั้งเดิมที่สืบเนื่องกันมาแต่โบราณกาลนับเป็นงานที่สนุกสนานยิ่งของทางภาคเหนือ ก่อนที่จะถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองได้ (เดือนยี่เป็งเป็นของทางภาคเหนือ) พวกชาวบ้านจะจัดการปิดกวาดแผ้วถางบ้านเรือนให้สะอาดเรียบร้อยประดับประดาด้วยธงทิวจัดเปลี่ยนดอกไม้บนหิ้งบูชาพระจัดเทียนประทีปและเทียนไว้สำหรับจุดบูชาพระ ตรงประตูบ้านก็นำต้นกล้วยต้นอ้อยทางมะพร้าวหรือไม้อื่นมาประดิษฐ์ทำเป็นซุ้มประตูแบบต่าง ๆ ให้สวยงาม แล้วแต่จะคิดทำเป็นที่สะดุดตาคน บางคนจะนำดอกบานไม่รู้รุ่ย (เมืองเหนือเรียกว่าดอกตะล่อม) มาร้อยเป็นอุบะห้อยไว้ตามประตูบ้านประตูเรือน หิ้งบูชาพระ และบางคนจะร้อยไปประดับที่วัดเป็นพุทธบูชาอีกด้วย เมื่อประดับประดาด้วยดอกไม้เรียบร้อยแล้ว ก็จะหา

โคมญี่ปุ่นหรือประทีปมาเตรียมไว้ เพื่อจะใช้จุดไฟให้สว่างในวันยี่เป็ง

ในขณะเดียวกัน ตามวัดวาอารามหรือสถานที่สำคัญต่าง ๆ จะจัดตกแต่งสถานที่ให้สวยงามเป็นพิเศษ ที่ซุ้มประตูของวัดจะตกแต่งด้วยดอกไม้ และโคมไฟที่สวยงาม บางคนจะประดิษฐ์โคมชนิดหนึ่งที่รอบ ๆ โคมจะเป็นรูปต่าง ๆ เอาไปแขวนหรือตั้งไว้ที่ในวัด เมื่อจุดไฟจะมองเห็นภาพต่าง ๆ รอบ ๆ โคมไฟนั้น โคมนี้เรียกตามภาษาเมืองเหนือว่า “โคมผัด” ในวันยี่เป็งนี้รอบ ๆ พระเจดีย์จะจุดบูชาด้วยเทียนหรือตามประทีปไว้รอบ ๆ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ทุกวัดจะมีการทำบุญตักบาตรในตอนเช้าพอสายหน่อยจะมีการฟังเทศน์นั้นพระธรรมถึงผู้เทศน์จะต้องมีเคล็ดในการเทศน์การเทศน์ให้ประชาชนฟังอย่างสนุกสนาน และได้เนื้อหาทางศีลธรรมไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งชาวบ้านนิยมให้พระท่านเทศน์ในกัณฑ์มัทธิชุก (หรือเมืองเหนือเรียกว่าตุ๊ก) กัณฑ์กุมาร มหาราชแห่งนครกัณฑ์ บางวัดจะจัดให้มีการเทศน์จนครบ ๑๓ กัณฑ์

นอกจากการทำบุญฟังเทศน์แล้ว จะมีการปล่อยโคมลอย ซึ่งตามประเพณีเป็นการปล่อยไปเพื่อเป็นพุทธบูชาจุฬามณีบนสวรรค์ ในตอนกลางคืนจะมีการจุดไปตามประทีปโคมไฟตามวัดและตามบ้านทั่ว ๆ ไป

ประเพณีลอยกระทงตามประทีปนี้ มีในภาคเหนือมา ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว กล่าวคือ ตามหนังสือพงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บัญญา) และหนังสือจามเทวีวงศ์ ว่าไว้อย่างสอดคล้องต้องกันว่า เมื่อจุลศักราชได้ ๓๐๔ หรือปี พ.ศ. ๑๔๙๐ ได้เกิดโรคระบาดหรือโรคห่าขึ้นที่เมืองลำพูนผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมากพวกที่ยังไม่ตายได้อพยพไปอยู่ที่เมืองสุพรรณมาเทวี (เมืองสะเทิม) ประเทศรามัญ (มอญ) ต่อมาพระเจ้าพุกามราชแห่งราชอาณาจักรพุกามาตีเมืองสะเทิมได้ชัยชนะ จึงกวาดต้อนผู้คนไปเป็นบาทบริจาริกาเป็นจำนวนมาก เมื่อเบื่อหน่ายทอดทิ้งเสีย พวกชาวลำพูนจึงอพยพไปอยู่กับพระเจ้าหงสาวดีอยู่ที่นั่นนานถึง ๖ ปี ได้ชาวหงสาวดีเป็นสามีภรรยา ครั้นทราบข่าวโรคระบาดได้สงบลงแล้ว คิดถึงบ้านเมืองตนจึงได้พากันอพยพกลับมาเมืองลำพูนอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถึงวันเดือนปีที่ครบรอบ จากการจากญาติพี่น้องชาวหงสาวดีมา ก็จัดแต่งรูปเทียนเครื่องสักการะใส่ในกระทงลอยไปตามแม่น้ำ เป็นการส่งความระลึกไปยังญาติพี่น้องเรียกว่า “ลอยโชมด” (คือการลอยไฟ) และถือเป็นประเพณีสืบมา

แต่ตามตำหรับพราหมณ์จารย์กล่าวว่าพิธีลอยกระทงหรือตามประทีปนี้เป็น พิธีพราหมณ์ เรียกว่า “ประเพณีจองเปรียง” ทำเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าของทั้งสามของพราหมณ์ คือ พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ ส่วนพิธีตามประทีปนั้นเป็นประเพณีคู่กันกับประเพณีลอยกระทงก่อนที่จะมีการตามประทีป

ประเพณีลอยกระทงและตามประทีปนี้ คนไทยเอาประเพณีของอินเดียเข้ามาเป็นพิธีของพุทธศาสนาไป อาจจะเป็นเพราะคนไทยส่วนมากนับถือศาสนาพุทธจึงดัดแปลงมาเป็นประเพณีทางพุทธศาสนาเสีย โดยถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า และบูชารอยพระพุทธบาท ที่ปรากฏอยู่กลางแม่น้ำห่านมทานที ซึ่งมีคำกล่าวถวายกระทงว่า “มะยัง อิมานิ ปะทีเปนะอะสุ ภา ยะนะทียา ปุสสิเนา ลูตัง มุณีโน ปาทวรัญ ชังบุชา”

ส่วนตำนานการลอยกระทงนั้นเท่าที่ปรากฏในตำนานนางพนมาศครั้งสมัยพระร่วงเจ้า นั้นกล่าวว่า นางพนมาศเป็นธิดาของท้าวศรีวิหเสถ มหาบุโรหิตราชครูซึ่งมีความรู้เชี่ยวชาญทางด้านพระเวทย์และศิลปวิทยาการต่าง ๆ ได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่นางพนมาศผู้ธิดา จนเป็นสตรีที่มีสติปัญญา ฉลาดเฉลียวผู้หนึ่ง และเป็นหญิงสาวที่มีรูปโฉมงดงาม มีผู้กล่าวขวัญถึงความงามจนล่วงรู้ถึงพระกรรณของพระร่วงเจ้าจึงให้คนไปรับมาเป็นบาทบริจาริกา แต่งตั้งให้เป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอก พอถึงวันเพ็ญเดือนสิบสองมีการเล่นนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ เช่น การแข่งเรือ เล่นเพลงเรือ การทำพิธีจองเปรียง (ลอยกระทงตามประทีป) ครั้งนั้นพวกพระสนมกำนัลต่างพากันจัดแต่งโคมลอย โคมแขวน และกระทงเป็นรูปต่าง ๆ ประกวดกันเพื่อให้พระร่วงเจ้าทอดพระเนตร และนางพนมาศได้ประดิษฐ์กระทงเป็นรูปดอกประมุกบานกลีบรับกับแสงจันทร์ ใหญ่เท่ากระแตงปักด้วยดอกไม้ สอดสีสลักกันเป็นลวดลายน่าชมยิ่ง และนำผลพฤษชาติมาประดิษฐ์เป็นรูปนกยูงรูปนกต่าง ๆ ให้จับจิกเกสรบุปผาชาติงดงามยิ่ง พระร่วงเจ้าทอดพระเนตรแล้วทรงโปรดปรานยิ่งนัก

เกี่ยวกับเรื่องการตามประทีปและลอยกระทงนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เขียนไว้ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ ว่า เรื่องการตามประทีปและลอยกระทงนี้ ในเดือนสิบสองหรือเดือนยี่เหนื่อนั้น เป็นของที่มีมาแต่โบราณและมีข้อมูลมาจากศาสนาพราหมณ์ก่อน ในกฎมณเฑียรบาลก็ปรากฏว่า พระราชพิธีเดือนสิบสองนั้น มีพิธีจองเปรียงลดชุดโคมลอย พิธีจองเปรียงนั้นคือเอา “เปรียง” ซึ่งแปลว่า “ไขข้อโค” ทาเข้ากับเทียนพราหมณ์คือพระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พอบูชาครบสามวันแล้วก็เอาโคมนั้นไปลอยน้ำ ซึ่งคงจะต้องทำแพหรืออะไรใส่เพื่อไม่ให้โคมจมน้ำ การลอยโคมเป็นต้นแบบของการลอยกระทง

การยกโคมหรือพระราชพิธีจองเปรียงมีมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ต่อมายกเลิกไป วัตถุประสงค์ของการบูชากลายเป็นการบูชาพระรัตนตรัย หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์พิภพ ส่วนการลอยกระทงนั้นถือว่าเป็นการบูชา รอยพระพุทธบาทที่ปรากฏอยู่ ณ นัมมทานทีเป็นที่ผุ่่นาคทั้งปวงสักการะอยู่

การลอยกระทงนั้นในภาคเหนือจะนำกระทงไปลอยน้ำในวันยี่เป็ง แต่ที่เชียงใหม่จะมีการลอยกระทงถึงสองวัน คือในวันยี่เป็งนั้นชาวบ้านจะนำกระทงเล็กที่จัดทำขึ้นด้วยใบตองกาบกล้วย

ใบและกลีบดอกพลับพลึง ไปลอยในแม่น้ำปิง ส่วนกระทงใหญ่ที่จัดทำเป็นรูปต่าง ๆ ตกแต่งอย่างสวยงามและมีการประกวดพร้อมกับขบวนแห่นั้นจะทำในวันแรม ๑ ค่ำ โดยได้รับความร่วมมือจากสถานที่ราชการ บริษัท ห้างร้าน สถานศึกษาตลอดจนกลุ่มหนุ่มสาวของวัดต่าง ๆ ในเชียงใหม่ ดังนั้นประเพณีการลอยกระทงของเชียงใหม่จึงเป็นที่สนใจของประชาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

การทำบุญ “ปอย”

ประเพณีการทำบุญปอยของชาวภาคเหนือ คือการทำบุญฉลองสมโภชเกี่ยวกับทางพุทธศาสนางานปอยมี ๓ อย่างคือ ปอยหลวง ปอยน้อย ปอยเข้าสังข์

งานปอยหลวง

ปอยหลวง คือ การทำบุญฉลองอย่างใหญ่โต เช่น เมื่อสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลา การเปรียญ โรงเรียนพระปริยัติธรรม กำแพง สิ่งปลูกสร้างภายในวัด เมื่อสร้างเสร็จจะทำบุญอุทิศถวายทาน

งานปอยหลวงจะจัดทำตั้งแต่เดือน ๕, ๖, ๗, ๘ เหนือ (ในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม) ซึ่งเป็นระยะเวลาหลังจากการทำนาเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะมีเวลาว่างและมีเงินพอที่จะจับจ่ายในการทำบุญได้งานปอยหลวงจะจัดกัน ๓ - ๕ วันแล้วแต่ฐานะของวัด

ในงานปอยหลวงนี้ จะมีการแห่เครื่องไทยทานจากหัววัดต่าง ๆ ไปร่วมทำบุญด้วย เรียกว่า “แห่ครัวทาน” บางวัดจะจัดให้มีการประกวดขบวนแห่ครัวทาน ขบวนแห่ครัวทานจะมีช่างฟ้อนสาวรูปร่างสวยงาม แต่งกายแบบพื้นเมือง เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนดาบ นำหน้าครัวทาน ติดตามด้วยคณะครัวทานของแต่ละวัด คนในหมู่บ้านใกล้เคียงจะมาร่วมพิธี ส่วนมากการแห่ครัวทานจะเริ่มตั้งแต่เวลา ๑๕.๐๐ น. ไปจนถึง ๒๒.๐๐ น. ตอนกลางคืนทางวัดที่เป็นเจ้าภาพจะจัดให้มี ลิเก ภาพยนตร์ การละเล่นต่าง ๆ บนเวทีให้ศรัทธาต่างหมู่บ้านชมด้วย มีการเลี้ยงน้ำเย็น เมี่ยง บุหรี่

เครื่องดนตรีที่ใช้ในการแห่ครัวทานตามแบบเมืองเหนือประกอบด้วย กลองยาว ซ้องแน (ปี่) ฉว่า (ฉาบ) กลองตะลวดปัด (กลองเล็กใช้ตีขัดจังหวัด เวลาจะได้ยินตีเสียงดังตุ๊กๆ) เวลาบรรเลงจะได้ยินเสียงดังตึงโน...ตึกตุงตึกถง ตึกตึงโนง... จึงเรียกว่า “กลองตึงโนง” นอกจากนี้ มีกลองเท็งบ้อง กลองเงี้ยว กลองสะบัดชัย ตามแต่ทางวัดจะหาได้ ซ้องกลองพวกนี้จะมีทุกวัด และยังมีกลองใหญ่เรียกว่า “กลองปู่จา” ใช้ตีในเวลาที่จะพระสงฆ์ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น และเวลาที่มีการเทศน์

ก่อนวันปอย ๑ วัน จะมีการเตรียมของเรียกว่า “วันดา” (วันสุกดิบ) ในวันนี้คณะศรัทธาจะนำของมารวมกันเรียกว่า “ฮอมคร้ว” และในวันแรกของงานปอยจะมีการทานธงแบบต่าง ๆ ซึ่งทางเหนือเรียกว่า “ตุง” และ “จ้อ” (ช่อ) ตุงยาวและจ้อข้าง (ช่อข้าง) นำมาผูกติดกับเสาไม้ไผ่ปักไว้สองข้างทาง ที่จะเข้าสู่วัดที่จัดให้มีการทำบุญปอยหลวงไว้เป็นสัญลักษณ์ด้วย ตุงและจ้อนี้ทำด้วยผ้าแพรสีต่าง ๆ อย่างสวยงาม ตอนเย็นวันเดียวกันมีการนิมนต์พระเถระอุปคุตมาไว้ที่หออุปคุต หอนี้มีแบบศาลเพียงตามีเสื่อผืนหมอนใบ น้ำตั้น (คนโทใส่น้ำ) ชันดอกไม้รูปเทียน และก้อนหิน ที่เอามาจากแม่น้ำ ซึ่งสมมุติว่าเป็นองค์อุปคุต การนิมนต์พระอุปคุตมาไว้ที่หอเพราะมีความเชื่อว่า ท่านสามารถคุ้มครองงานให้ปลอดภัยปราศจากเหตุร้ายต่าง ๆ

ขบวนแห่ของหมู่บ้านอื่น ๆ หรือเรียกว่า “คร้วทานต่างวัด” วัดที่เป็นเจ้าภาพจะต้องเตรียมการต้อนรับหัววัดอื่น ๆ ไว้โดยเตรียมกัณฑ์รับหัววัดไว้ถวาย บอกบุญไปที่วัดก็เตรียมตามจำนวน รวมทั้งพระที่มาร่วมพิธี “สวดเบิก” ในวันสุดท้ายด้วย เมื่อหัววัดได้แห่คร้วทานมาถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยทานแล้ว พระอาวุโสที่คอยต้อนรับก็จะให้ศีลให้พรตามธรรมเนียมและมีการฟังเทศน์อาณิสสการก่อสร้าง ในวันรุ่งขึ้นจะมีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารเพลและมีการกล่าวโอวาทสวดมนต์สิ่งปลูกสร้างนั้นเสร็จแล้วจะถวายเครื่องไทยทานแต่พระสงฆ์ที่มาร่วมพิธี พระก็จะให้พรเป็นเสร็จพิธี

ในงานปอยหลวงนั้นนอกจากจะมีหรรสพสมโภชแล้วบางวัดจะมีการจุดบั้งไฟเป็นพุทธบูชา มีหลายชนิด เช่น “บองไฟเทียน” “บองไฟดาว” และ “บองไฟจิ้งฮ้อง” ซึ่งจะจุดในเวลากลางคืนและมีการประกวดกันด้วย

ปอยน้อยหรือปอยบวชลูกแก้ว

ปอยน้อยหรือปอยบวชลูกแก้ว ทางภาคเหนือเรียกว่า “บวชพระ” (บวชสามเณร) และ “บวชเบ็กซ์” คือการอุปสมบท หากเป็นผู้มีฐานะดีและบริเวณบ้านกว้างขวางก็จะทำการแต่งดาที่บ้าน มีการสร้างผาม (ปะรำ) ขึ้นกลางบ้าน บ้างก็จะมีขอให้ผู้มา “ฮอมคร้ว” นั่งฟังเล่นเพลิน ๆ บางแห่งจะมีภาพยนตร์กลางแปลงให้ชมอีกด้วย

แอ้วพระอุ้ม

ก่อนจะมีการทำบุญปอยน้อยนี้ เจ้าภาพจะต้องเตรียมอัฐบริวาร เช่น มุ้ง บาตร ย่าม พัด ผ้าสบง จีวร เตียงนอน ผ้าห่ม ฯลฯ จากนั้นก็จะพิมพ์ใบบอกบุญแก่กุศล แจกจ่ายไปตามบ้านญาติสนิทมิตรสหายแทนการบอกบุญสมัยก่อนโดยการ “แอ้วผ้าอุ้ม” คือการเอาผ้าสบง จีวร ใส่พานแล้วให้คนถือไปบอกตามบ้านญาติหรือเพื่อนบ้านทั่วไปโดยบอกกำหนดวันให้ทราบด้วยวาจา

ซึ่งผู้ที่ได้รับทราบก็จะเตรียมสิ่งของพร้อมทั้งเงินทองมาทำบุญด้วย

วันดา

การจัดงานปอยบวชนี้มีสองวัน วันแรกเป็นวันดา (วันสุกดิบ) ในวันที่เจ้าภาพจะจัดสถานที่เสร็จแล้วจะนำเครื่องอัฐบริขาร ของพระบวชใหม่ไปตั้งไว้โดยจะมีผู้เฒ่าผู้แก่คนหนึ่งนั่งคอยต้อนรับอยู่และเป็นผู้ให้พรแก่ผู้ที่มาขอสมัคร ซึ่งในวันนี้จะมีญาติพี่น้องเพื่อนบ้านเอาสิ่งของหรือเครื่องเงินทองมาร่วมทำบุญ ในวันรุ่งขึ้นเป็นวันบวชตามพิธีสงฆ์ แต่ในปัจจุบันเพื่อเป็นการประหยัดเวลาและค่าใช้จ่ายมักจะแต่งดาในตอนเช้า และทำพิธีบวชในวัดเดียวกัน

ในวันแต่งดา นอกจากจะเตรียมเครื่องไทยทานไว้ถวายพระที่นิมนต์มาร่วมในพิธีบวช ผู้บวชจะต้องโกนผม นุ่งขาวห่มขาว ในวันรุ่งขึ้นจะมีการแห่หน้าคจากบ้านไปวัดเรียกว่า “แห่ลูกแก้ว”

การแห่ลูกแก้ว

การแห่ลูกแก้วคือการแห่หน้าค จะผิดจากทางภาคกลางก็เพียงแต่หน้าคทางภาคกลาง นุ่งขาวห่มขาวแต่ลูกแก้วเมืองนั้นแต่งตัวเป็นกษัตริย์ โดยไปเช่าเครื่องแต่งกายมาจากพวกลิเก แต่แบบลิเกสวมขลุ่ยการแต่งตัวแบบนี้คงถือคติว่า พระพุทธองค์มีวรรณะเป็นกษัตริย์ เมื่อจะออกบวชก็ทรงม้ากัณฑ์จะ ฉะนั้นการแห่ลูกแก้วของทางภาคเหนือจึงแต่งตัวเป็นกษัตริย์ทรงม้า และมีการแห่ “ลูกแก้ว” จากบ้านไปวัด เมื่อไปถึงวัดก็จะมีการ “ฮ้องขวัญลูกแก้ว” คือมีการเรียกขวัญนาคนั่นเองโดยมีอาจารย์ที่มีลีลาการเรียกขวัญอย่างไพเราะเพราะพริ้งกินใจเป็นทำนองเมืองเหนือ ซึ่งมีการพรรณนาเลี้ยงดูตลอดจนพระคุณของพ่อแม่ตั้งแต่ตั้งครรภ์ จนคลอดเลยทีเดียว การพรรณนาละเอียดถี่ถ้วนมาก เช่น พอปฏิสนธิได้ ๑ เดือนถึง ๙ เดือน วิวัฒนาการชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร แม้มีความลำบากอย่างไร ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการให้ความรู้ทางวิชาการ เรื่องกำเนิดกุมารเลยทีเดียว นับว่าอาจารย์เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางร้อยกรอง อาจารย์บางคนจะเรียบเรียงข้อความไว้ล่วงหน้าแต่บางคนมีความชำนาญก็จะใช้ปฏิภาณในการร้อยกรองข้อความขึ้นทันทีแบบว่ากลอนสด ในระหว่างเรียกขวัญนี้จะมีการผูกข้อมือให้ลูกแก้วด้วย เมื่อทำพิธีเรียกขวัญแล้วพระสงฆ์จะทำพิธีบวชเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุสมปรารถนา เมื่อบวชเสร็จแล้วพระใหม่จะเทศน์อานิสงส์การบวชซึ่งเป็นคัมภีร์พื้นเมืองจารึกอักษรไทยญวน ให้พ่อออกแม่ออก (บิดา มารดา) และญาติโยมฟังเมื่อมีการถวายของแก่พระใหม่ พระใหม่ก็จะให้ศีลให้พรตามธรรมเนียม พระบวชใหม่ต้อง “อยู่กรรม” คือนอนลำพัง ๓ วัน จึงจะนอนรวมกับพระที่บวชก่อนได้ในระหว่างที่อยู่กรรมนี้ต้องสวดภาวนาไปเป็นการเตรียมจิตใจให้เข้าสู่สมณเพศ

ปอยเข้าสังข์

ชาวเหนือเชื่อกันว่า ผู้ที่ตายด้วยการคลอดบุตรจะต้องไปรับกรรมอยู่ที่แห่งใดแห่งหนึ่งได้รับความทุกข์ยากลำบากมาก และต้องคอยหาปลากินที่หนองน้ำใหญ่เพราะไม่ได้ของทานจากญาติพี่น้องวิญญาณจึงไม่ได้ไปผูกไปเกิด ใฝ่แต่รับกรรมอยู่อย่างนั้น บรรดาญาติพี่น้องจะต้องจัดการทำบุญที่เรียกว่า “ปอยเข้าสังข์” ให้โดยนิมนต์พระมาสวดมนต์ฟังเทศน์ที่บ้าน สิ่งของที่จัดถวายพระจะมีเรือเล็กทางภาคเหนือเรียกว่า “ห่อผ้า” ภายในเรือเล็กจะมีเสื้อผ้า เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การครองชีพของมนุษย์ ส่วนมากจะเป็นสิ่งของที่ผู้ตายเคยใช้และชอบใช้เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เมื่อจัดการถวายทานแล้วมีความเชื่อว่าจะสามารถนำวิญญาณของผู้ตายพ้นจากห้วงกรรมไปได้

๕.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอสันกำแพงมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

ถ้ำขุนอน

มีการขุดพบซากไดโนเสาร์โบราณ

หนองพญาพรหม

ตั้งอยู่บ้านหมู่ที่ ๑๐ ตำบลออนใต้ เป็นหนองน้ำขนาดใหญ่กว้างประมาณ ๖๙ ไร่ ระยะทางห่างจากตัวอำเภอสันกำแพง ประมาณ ๗ กิโลเมตร

วัดเชียงแสน

เป็นวัดเก่าแก่ บริเวณใกล้วัดมีเตาสังคโลกแบบโบราณตั้งอยู่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลออนใต้ ระยะทางห่างจากตัวอำเภอสันกำแพง ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร

วัดป่าตึง

เป็นวัดเก่าแก่ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญและศิลาจารึกที่สร้างในสมัยดีโลกราช ในราชวงศ์เม็งราย เจ้าครองนครเชียงใหม่ ตั้งอยู่บ้านหมู่ที่ ๗ ตำบลออนใต้ ระยะทางห่างจากตัวอำเภอสันกำแพง ประมาณ ๑๔ กิโลเมตร

อุโบสถวัดป่าตึง

วัดบวกค้าง

เป็นวัดเก่าแก่ มีวัดอุโบสถ เช่น บ่อต่าง พระนอนหล้า พระธาตุกู่ดำ และเครื่องแห่ธรรม ตั้งอยู่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลบวกค้าง ระยะทางห่างจากตัวอำเภอสันกำแพงประมาณ ๕ กิโลเมตร

สถานที่จำหน่ายสินค้าพื้นเมืองและของที่ระลึก

ตามเส้นทางหลวงสายเชียงใหม่ - สันกำแพง มีโรงงานอุตสาหกรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านพร้อมทั้งสถานที่จำหน่ายสินค้าตลอดเส้นทาง โดยแหล่งที่มีการผลิตจำหน่ายสินค้าอุตสาหกรรม และหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงที่สุด คือ หมู่บ้านทำร่มบ้านบ่อสร้าง หมู่ที่ ๓ ตำบลตันเปา สินค้าที่สำคัญ ได้แก่ หัตถกรรมทำร่ม ทำพัดผ้าไหม ผ้าฝ้ายสำเร็จรูป ไม้แกะสลักต่าง ๆ เครื่องเงิน เครื่องเขิน และเครื่องปั้นดินเผา นอกจากนี้ ยังมีของประเภทรับประทาน ยังมีกระเทียมดอง กระเทียมสด ลำไย ลิ้นจี่

แหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ได้แก่

กลุ่มเตาเผาห้วยป่าไร่

วัดป่าตั้งไปยังหมู่บ้านบงและเข้าทางเกวียนไปอีกประมาณ ๕.๕ กิโลเมตร ก็จะถึงบริเวณห้วยसान จากนั้นเดินเท้าเข้าไปอีกประมาณ ๑ กิโลเมตรก็พบแหล่งเตาเผาและบริเวณที่มีเศษเครื่องเคลือบกระจัดกระจายทั่วไปตามลาดเชิงเขาริมห้วยป่าไร่ ในตำบลออนใต้ มีชั้นดินเหนียวปนทรายสีเทาขาวอยู่โดยตลอด ซึ่งดินเหนียวปนทรายสีเทาขาวนี้คงจะเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตเครื่องเคลือบบริเวณนี้ พบซากเตาเผา ๕ แห่ง พอจะศึกษาได้เพียง ๒ แห่งเป็นเตาชนิดระบายความร้อนผ่านตามแนวนอนมีคันทันไฟ พบโบราณวัตถุเป็นพวกเครื่องปั้นดินเผาประเภทชาม จาน และถ้วยชามหรือจานเคลือบ เขียนลายสีดำ - น้ำตาลใต้เคลือบใส เครื่องเคลือบประเภทไห ขวดทรงสูงปากแคบ ประเภทครก ประเภทอ่างทรงสูงคล้ายกระถาง เครื่องมือหินขัด สามารถกล่าวได้ว่าลักษณะเฉพาะของกลุ่มเตาเผาห้วยป่าไร่ คือ ชามเคลือบสีเขียวอ่อน หรือสีเทาอมเขียวมะกอกอ่อน ๆ ซึ่งพบมากที่สุด

แหล่งโบราณคดีเตาทุงโห่ง

ตั้งอยู่บริเวณบ้านบง ตำบลออนใต้ ที่ตั้งแหล่งเตาทุงโห่งเป็นลาดเนินปลายเชิงคอยทางทิศตะวันออกของห้วยลาน พบหลักฐานทางโบราณคดี คือ ชามเคลือบสีเขียวอ่อนหรือสีเทาอมเขียวจาง ๆ ไหเคลือบสีน้ำตาล และขวดปากแคบเคลือบเศษภาชนะเคลือบทรงกระถาง ฝาภาชนะเคลือบแบบเซลาดอนประเภทโถหรือผอบ ประเภทไหแบบไม้เคลือบและเคลือบสีน้ำตาล-กึ่งโถ ทรงฐานบาตรขนาดเล็ก

แหล่งโบราณคดีเตาเผาห้วยบวกปิ่น

ตั้งอยู่ที่ตำบลออนใต้ สภาพของแหล่งเตาเผาห้วยบวกปิ่นในปัจจุบันไม่ปรากฏซากเตาเผาพบเพียงก้อนดินเหนียวปั้นซึ่งเป็นผนังของเตาบางส่วน เศษภาชนะดินเผาเคลือบแตกหัก กระจัดกระจายทับถมอยู่โดยทั่วไปอย่างหนาแน่นพบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ขามประดับลายปลา ผาภาชนะ ขามหรือจานเคลือบประเภทเขียนลายสีดำ - น้ำตาลใต้เคลือบสี ไห ครก กี่ท้อ

แหล่งโบราณคดีเตาเผาอดอยโทน

ตั้งอยู่ที่ตำบลออนใต้ ปัจจุบันไม่ปรากฏซากเตาเผาที่สามารถหารูปทรงได้ พบโบราณวัตถุได้แก่ เศษภาชนะดินเผาชนิดต่าง ๆ เช่น เศษภาชนะดินเผาประเภทขามเขียน สีดำ - น้ำตาลใต้เคลือบสี เป็นเครื่องถ้วยเฉพาะของเตาอดอยโทน มีการเขียนลายที่ส่วนก้นด้านใน ส่วนปากด้านใน และเหนือขอบก้นด้านนอก เศษภาชนะดินเผาประเภทขามประดับลายปลา เศษภาชนะดินเผาประเภทขามเคลือบสีเดียว เศษภาชนะดินเผาประเภทไห กี่

แหล่งโบราณคดีกลุ่มเตาเผาห้วยปู่แหลม

ตั้งอยู่ที่ตำบลออนใต้ อยู่ตามริมลำห้วยปู่แหลมและที่ลาดห่างจากริมลำห้วยประมาณ ๑๐๐ - ๒๐๐ เมตร พบร่องรอยซากเตาเผาด้วยลักษณะโครงสร้างเตาเป็นดินเหนียวเหมือนกับแหล่งใกล้เคียง แต่ถูกขุดทำลายลงเกือบทั้งหมด พบโบราณวัตถุ ได้แก่ ขามเคลือบสีเดียวในกลุ่มเซลาดอน และขามเคลือบมีลายเขียนสีดำ - สีน้ำตาลใต้เคลือบสี เศษภาชนะทรงกระถางเคลือบสีเขียว มะกอกอมเทา ตะกรันดินเผา เศษภาชนะประเภทขวด ประเภทไห กี่รองภาชนะ

แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ท่าเหนือ

ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ หมู่ ๒ ตำบลทาเหนือ สายบ้านป่าตึง - บ้านแม่วาก ข้ามเทือกเขา ดอยแม่ฝักบ้านใหม่ ประมาณ ๑๓ - ๑๕ กิโลเมตร สภาพทั่วไปเป็นเนินเขาสูง ทางทิศ ตะวันออกลาดลงสู่ลำน้ำแม่ทา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ ๕๘๐ - ๖๐๐ เมตร ทางทิศตะวันตกเป็นเทือกเขาสูงสลับหุบเขาลึก โบราณวัตถุที่พบได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะรูป

บริเวณเตาเผาเครื่องถ้วยขามสังคโลก

เกือบกลม ขวานหินขัดไม่มีป่า ชื่นส่วนขวานหินขัด ทำจากหินบะซอลท์

แหล่งโบราณคดีบริเวณอ่างเก็บน้ำแม่ผาแหน

ตั้งอยู่ที่เขตอ่างเก็บน้ำแม่ผาแหน หมู่ที่ ๗ ตำบลออนใต้ อยู่ห่างจากหมู่บ้านป่าดิ่ง พบโบราณวัตถุได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะหรือโกลนหิน เครื่องมือหินกะเทาะรูปกลม สะเก็ดหิน ขวานหินขัดไม่มีป่า ทำจากหินอัคนี หินแปร หินเชิร์ต และคาลซิโคไนต์

แหล่งโบราณคดีกลุ่มเตาเผาต้นแหน

ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๘ ตำบลออนใต้ บริเวณที่ตั้งแหล่งเตาเผาต้นแหน เป็นลาดเนินปลายสุดเชิงดอยป่าดิ่งทางทิศตะวันออกของห้วยลาน พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ลาดต่อกับที่ราบแคบ ๆ พบโบราณวัตถุได้แก่ ชามเคลือบเผาไม่สมบูรณ์ ชามเคลือบที่บิดเบี้ยวเสียรูปทรงและหลอมติดกัน ชามเคลือบมีลายเขียนสีดำ - น้ำตาลใต้เคลือบสีมีรูปปลาเศษภาชนะดินเผาประเภทไหเคลือบผิวทั้งด้านนอกและด้านในสีน้ำตาลแดง และกึ่ง

แหล่งโบราณคดีเตาตันโจ๊ก

ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๘ ตำบลออนใต้ เป็นลาดเนินปลายสุดเชิงดอยป่าดิ่งทางทิศตะวันออกของห้วยลาน พื้นที่ทั่วไปเป็นที่ลาดต่อกับที่ราบแคบ ๆ ไม่พบซากเตาเผาที่มีโครงสร้างสมบูรณ์พอที่จะศึกษา พบชามเคลือบเผาไฟไม่สมบูรณ์ เศษภาชนะประเภทต่าง ๆ กึ่ง

แหล่งโบราณคดีกลุ่มเตาเผาเหล่าน้อย

ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๘ ตำบลออนใต้ จากหมู่บ้านป่าดิ่งผ่านหมู่บ้านปง ไปตามทางเกวียนประมาณ ๔ กิโลเมตร แล้วเดินเท้าเข้าไปยังแหล่งเตาเผาประมาณ ๑๐๐ เมตร มีเนินดินที่มีเศษภาชนะเครื่องเคลือบกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ไม่พบซากเตาเผาที่มีโครงสร้างสมบูรณ์พอที่จะศึกษาขนาด โครงสร้างและรูปแบบได้เลย พบชามเคลือบเซลาดอน กึ่ง ไห

แหล่งโบราณคดี วัดศาลกัลญาณมหันตาราม (วัดเชียงแสน)

ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๗ บ้านป่าดิ่ง ตำบลออนใต้ ห่างจากตัวอำเภอสันกำแพงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๑๐ กิโลเมตร อยู่ห่างจากวัดป่าดิ่งไปทางทิศตะวันออกอีกประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร โดยตั้งอยู่ริมน้ำแม่ผาแหน แต่เดิมเป็นวัดร้างและต่อมาได้รับการปรับปรุงตัวอาคารศาสนสถาน รวมทั้งการก่อสร้างเพิ่มเติมในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ และมีพระภิกษุมาจำพรรษาอยู่ แต่ในปัจจุบันถูกปล่อยให้เปื้อนร้างอีกครั้ง ได้พบหลักฐานโบราณวัตถุ ได้แก่ กระเบื้องดินเผา อิฐ เศษภาชนะดินเผา เครื่องถ้วยจีน พบศิลาจารึกหมื่นตาบเรื่อน จารึกตัวอักษรไทยล้านนาภาษาไทย ๔ ด้าน กล่าวถึงการสร้างวัดนี้ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๓๑ - พ.ศ. ๒๐๓๒ และจากจารึกที่ฐานพระพุทธรูปสำริดคือ “พระเจ้าผน” ซึ่งนำมาจากวัดนี้เช่นกันก็ได้กล่าวถึงการที่หมื่นตาบเรื่อนได้หล่อพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๓๑ ด้วย ทำให้ทราบว่า วัดศาลกัลญาณมหันตารามสร้างขึ้นโดย

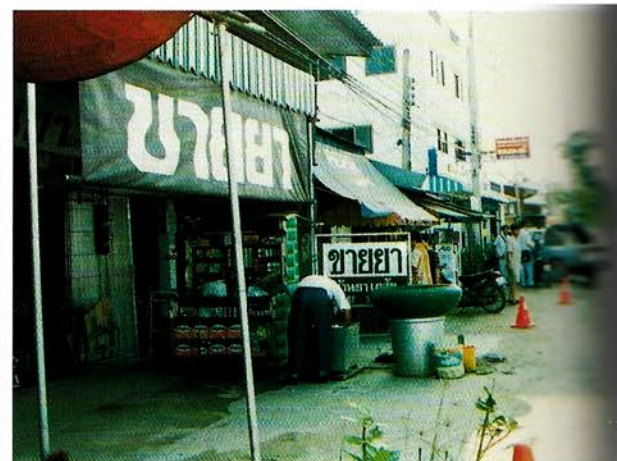
หมื่นดาบเรื่อนในระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๓๑ - พ.ศ. ๒๐๓๒ ตรงกับรัชกาลของพระเจ้ายอด เชียงรายแห่งอาณาจักรล้านนา เมื่อพิจารณาจากหลักฐานที่ได้พบจากการขุดค้นหลุมทดสอบ และศิลาจารึกแล้วจะเห็นได้ว่ามีหลักฐานที่ตรงกัน และหลักฐานจากสภาพแวดล้อมที่เป็นแหล่ง เต่าเผาเครื่องถ้วยสีน้ำตาลด้วยแล้วก็ยิ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงว่าวัดนี้ถูกสร้างขึ้น ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๓๑ - พ.ศ. ๒๐๓๒ ในชุมชนที่มีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นมาก่อน และมีอาชีพหลักคือการทำเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาสีน้ำตาลนั่นเอง

๕.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

เดิมตัวอำเภอสีกันกำแพงตั้งอยู่บริเวณแขวงแม่ฮอน (ในอดีตอำเภอจะเรียกว่า แขวง เหมือน ประเทศลาว) ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เกิดกบฏขึ้นที่จังหวัดแพร่และเจ้าเมืองแพร่ไม่สามารถ รักษาเมืองแพร่ไว้ได้ ซึ่งเป็นสาเหตุให้ไม่มีต้นสกุล ณ แพร่ เกิดขึ้น หลังจากนั้นพวกกบฏเงี้ยว ๑๑ คน ได้เดินทางมาเผาและปล้นบ้านเรือนในแขวงแม่ฮอนและอพยพหนีไปที่อำเภอดอยสะเก็ด

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ ชาวบ้านจากแขวงแม่ฮอนจึงได้อพยพมาอยู่ที่ตัวอำเภอสีกันกำแพง ซึ่ง ห่างจากแขวงแม่ฮอนเดิมประมาณ ๒ กิโลเมตรแต่เดิมบริเวณอำเภอสีกันกำแพงนี้ใช้ชื่อว่า “บ้านป่าไผ่” ตำบลแช่ช้าง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสีกันกำแพง สาเหตุที่ ใช้ชื่ออำเภอสีกันกำแพงเนื่องจากบริเวณที่ตั้งของตัวอำเภอนี้นอกจากจะเป็นเนินสูงแล้วยังเคยมี ร่องรอยของแนวกำแพงเมืองเก่าจากวัดสีกันกำแพงถึงบริเวณที่ว่าการอำเภอสีกันกำแพงด้วยซึ่งมี ความยาวประมาณ ๒ กิโลเมตร

สำหรับ *คนพื้นเพเดิม* ของชาวอำเภอสีกันกำแพงประกอบด้วยคนพื้นเมืองเดิมและผู้ที่อยู่อพยพ มาจากแหล่งอื่น คือ จากสิบสองปันนา ได้แก่ พวกไทยเขิน ไทยลื้อ และไทยใหญ่ (เงี้ยว) ปัจจุบันคนเผ่าไทยลื้ออาศัยอยู่ในหมู่บ้านหลวย ตำบลลอนเหนือ กิ่งอำเภอแม่ฮอน (แต่เดิมอยู่

บริเวณตลาดเก่า และอาคารพาณิชย์รูปแบบใหม่

ในเขตอำเภอสันกำแพง)พวกไทยเขินอยู่ในเขตตำบลทรายมูล ห่างจากที่ว่าการอำเภอสันกำแพงปัจจุบันประมาณ ๒ กิโลเมตร และบริเวณบ้านมอญ ตำบลสันกำแพง ไทยของอยู่บริเวณตำบลบวกค้างเป็นกลุ่มคนที่รักษาภาษาพูดและวัฒนธรรมประเพณีไว้อย่างเหนียวแน่น กลุ่มไทยของนั้นบางส่วนอพยพจากอำเภอสันกำแพงไปอยู่จังหวัดลำพูน บริเวณที่เรียกว่า “เวียงยอง” จนถึงบ้านป่าซางส่วนไทยเงี้ยวหรือไทยใหญ่อยู่กระจัดกระจายทั่วไปในเขตตำบลสันกำแพง ปัจจุบันพวกไทยใหญ่เป็นกลุ่มที่ถูกกลืนชนบทรวมประเพณีและวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ชาวอำเภอสันกำแพงที่ประกอบไปด้วยชนหลายเผ่าพันธุ์นี้โดยรวมแล้วจะมีอุปนิสัยรักสงบ รักสันโดษมีความเมตตากรุณา ใจบุญชอบช่วยเหลือคนไม่ชอบการเอาเปรียบ มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบง่าย ๆ สบาย ๆ

ชาวไทยเขิน ไทยยอง ไทยใหญ่ (เงี้ยว) และไทยลื้อ จะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าคล้ายกัน โดยมีผ้าโพกศีรษะด้วย ปัจจุบันไม่นิยมแล้ว พวกไทยใหญ่ (เงี้ยว) จะนุ่งกางเกงม้ง (แม้ว) เรียกว่า “เตี้ยม้ง” ย้อมด้วยสีดำ มีผ้าโพกศีรษะสีขาว ถ้าเป็นผู้หญิงจะใส่เสื้อคอกลมแขนกระบอกเข้ารูป กระดุมเฉียง ดูแปลกตากว่าชนกลุ่มอื่น ๆ

ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ตำบลแช่ช้างจะ **ตั้งบ้านเรือน** อยู่ริมน้ำแม่ฮอน และกระจายตามความยาวของแม่น้ำ จากเดิมที่เคยเป็นเมืองเก่าก่อนตั้งอำเภอทำให้ที่นี้ยังคงเป็นตำบลที่มีประชากรหนาแน่นที่สุด มีเหมืองเพื่อการเกษตร โดยมีฝายน้ำทิ้งและโบกปูน มีบ่ออิฐก่อวงกลมโค้ง ความลึก ๕ เมตร ใช้วิธีน้ำซึมเข้าบ่อ มีเสาแฉ้ว และเชือกผูกหูกหูกป้องกันไว้ปล่อย มีไม้กระดกช่วยจ้วงน้ำไว้ใช้ ปัจจุบันไม่มีแล้ว

การคมนาคม ติดต่อกับพื้นที่อื่นและพื้นที่ใกล้เคียง ในอดีตจะการเดินทาง การทำงานของข้าราชการในสมัยก่อน หากจะต้องเข้าไปเยี่ยมเยียนราษฎรจะต้องมีการพักค้างแรมในพื้นที่ด้วย เนื่องจากไม่สามารถเดินทางกลับบ้านได้ภายในวันเดียว หากจะมีการประชุมราษฎรต้องจัดประชุมในเวลาากลางคืนและถ้ามีการขนสินค้าไปขายจะใช้วัวเทียมเกวียนเป็นพาหนะ และก็มีข้าราชการระดับนายอำเภอบางท่านที่ใช้ม้าเป็นพาหนะในการเข้าไปเยี่ยมเยียนราษฎร ต่อมามีการใช้รถจักรยาน ๒ ล้อเป็นพาหนะ แต่ก็จะมีใช้เฉพาะครอบครัวที่มีฐานะเท่านั้น สำหรับถนนหนทางเพิ่งได้รับการพัฒนาและเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญก็เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ การเดินทางไปยังถิ่นไกล ๆ จะมีเพียงพวกพ่อค้าที่เดินทางไปค้าขายเท่านั้น สินค้าที่พ่อค้านำไปขายถ้าเป็นประเภทยาสูบ ยาเส้น จะนิยมนำไปขายที่อำเภอบัว จังหวัดน่าน โดยพ่อค้าจะขนส่งทางรถยนต์ไปจังหวัดเชียงใหม่และเดินทางต่อไปจังหวัดลำปางโดยรถไฟ จากจังหวัดลำปางเดินทางต่อด้วยรถยนต์ไปถึงอำเภอบัว รถยนต์ (โดยสาร) สมัยนั้นจะเป็นรถยนต์ที่ใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิงในการขับเคลื่อน ห้องเครื่องยนต์จะมีการก่อไฟทางด้านล่างใช้พัดลมเป่าถ่าน

ให้ลูกแดงเพื่อให้เกิดพลังงานและทำให้เครื่องยนต์หมุน หลังจากนั้นรถยนต์ก็พัฒนามาใช้น้ำมันเบนซินและน้ำมันดีเซลเป็นเชื้อเพลิงแทน

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ถนนจากสี่แยกเข้าสู่สันกำแพงความยาวประมาณ ๑๕ กิโลเมตร แต่บริเวณนั้นเป็นที่ต่ำ น้ำท่วมบ่อยครั้งบางครั้งท่วมสูงมาก เพราะน้ำจากเขื่อนแม่กวงทะลักมาท่วมทุกปี ตามความเห็นของผู้ให้สัมภาษณ์เห็นว่า ถนนอยู่ได้เพราะการยึดตัวของรากต้นฉำฉาข้างทาง น้ำมาปะทะต้นฉำฉาก่อนจึงถึงถนน แต่ในการทำถนนเส้นใหม่หากต้นฉำฉาอยู่ในเขตทาง ๘ - ๑๐ เมตร จะถูกตัด แต่ที่เหลืออยู่ขณะนี้ชาวบ้านรักษาไว้ ซึ่งทำให้สภาพมรรี้นของเส้นทางเกือบหมดไป

สำหรับชาวบ้านพื้นเพเดิมของสันกำแพงแล้วว่า สมัยเมื่อยังเล็ก (๕๐ ปีมาแล้ว) เห็นพ่อแม่ทำไร่ นา มะเขือพวง มะเขือเปาะ มะเขือยาว และถั่วแสดงให้เห็นว่าการปลูกพืชไร่ในสมัยนั้นยังแทบมีพืชไม่กี่อย่างและเป็นพืชที่บริโภคกันเองในถิ่น การสร้างบ้านสมัยนั้นเมื่อจะตัดไม้ก็มีการลงแขกกัน เพราะส่วนใหญ่คนจะยากจน เงินทองหายาก ไปโรงเรียนไม่มีเงินไปเลยต้องเอาข้าวจากบ้านไปกิน หรือกลับมากินข้าวกลางวันที่บ้าน สังคมเอื้อเฟื้อขอกินกันได้ ใครมีอะไรก็แบ่งกัน

ในด้าน **การศึกษา** นั้น โรงเรียนในอำเภอสันกำแพงแต่เดิมมีเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น ซึ่งเป็นโรงเรียนของรัฐบาล แต่ค่านิยมของชาวบ้านที่จะส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือสูง ๆ นั้นยังมีอยู่ในวงแคบเฉพาะผู้ที่อยู่ในเขตเมือง ส่วนที่อยู่นอกเมืองออกไปจะส่งลูกหลานให้เข้าเรียนหนังสือก็แต่เฉพาะการศึกษาภาคบังคับ (ประถมศึกษาปีที่ ๔) เท่านั้นส่วนเวลาที่เหลือจะนิยมให้ลูกหลานมาช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพมากกว่า ปัจจุบันค่านิยมเรื่องการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป ผู้ปกครองจะพยายามส่งลูกเรียนโรงเรียนในตัวจังหวัดหรือในเมืองที่มีสถานศึกษาที่มีชื่อเสียง เช่น โรงเรียนมงฟอร์ต พระหฤทัยคอนแวนต์ ปรีณซ์รอยัล มากกว่าที่จะส่งให้เรียนในโรงเรียนในตัวอำเภอสันกำแพง เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ลูกมีโอกาสเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยของรัฐได้มากกว่า

คนเก่าแก่ของอำเภอสันกำแพงยังคงอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมของเดิมไว้โดยสภาวัฒนธรรมประจำอำเภอ สำนักงานเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบล ได้ร่วมมือกันจัดงานเพื่ออนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้คงอยู่

ที่ตำบลออนใต้ มีวัดที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก ได้แก่ วัดป่าดิ่งห้วยหม้อ หรือวัดที่มีหลวงปู่หล้าเป็นอดีตเจ้าอาวาส หรือมีฉายาว่าหลวงปู่หล้าตาทิพย์ พระนักปฏิบัติสายวิปัสณาที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยึดเหนี่ยวศรัทธาของชาวเชียงใหม่และจังหวัดใกล้เคียงจำนวนมาก ที่วัดนี้มีพระพุทธรูปที่เป็นที่รวมของความเคารพศรัทธาของชาวบ้าน ได้แก่ พระฝนแสนทอง (กลาง)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ งานทำบุญอายุครบ ๙๓ ปี ครุบาทหลวงวัดป่าตอง เมื่อวันที่ ๒๐-๒๒ กันยายน ๒๕๓๓

และพระฝนแสนห่า (เหนือ) ทุกปีหากฝนแล้ง หลวงปู่หล้าจะให้อัญเชิญพระฝนแสนห่ามาวางในเกวียนแห่ไปตามพื้นที่บ้าน หรือทำ “จ้องอ้อย” หรือเสลี่ยงมีเครื่องไทยทานข้าวตอกดอกไม้แห่รอบบ้านเช่นกัน ส่วนใหญ่จะทำกันในเวลาใกล้ค่ำหรือเช้า และอัญเชิญกลับวัดเพื่อสร่งน้ำ บางครั้งฝนจะตกทันที หรือถ้าแห่เข้าฝนจะตกตอนกลางคืน ปัจจุบันที่วัดนี้มีการก่อสร้างโบสถ์ใหม่สวยงามโดยไม้สักทั้งหลังและมีการจัดทำศาลาเล็กแสดงพระประจำราศีต่าง ๆ ไว้ด้านหน้า ในการก่อสร้างครั้งนี้ได้เรียนถามจากท่านเจ้าอาวาสองค์ใหม่ทราบว่า หลวงปู่หล้าได้ออกแบบและริเริ่ม

จัดสร้างจนใกล้เสร็จ แต่ท่านได้มรณภาพไปก่อน ในขณะที่ท่านได้เตรียมช่องขึ้นลงสร้างคล้ายลิฟท์ไว้ทางหน้าต่างด้านหน้าแต่ยังไม่มีโอกาสได้ใช้ นอกจากนั้นที่วัดได้รวบรวมสังคโลกเก่าของสำนักกำแพงซึ่งมีเตาเผาสังคโลกอยู่ในเขตตำบลออนใต้ไว้ในพิพิธภัณฑ์ของวัดด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถเคยเสด็จมานมัสการหลวงปู่หล้าหลายครั้ง

ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ขณะนั้นภาวะเศรษฐกิจของอำเภออยู่ในระดับพอมีพอกินไม่ฟุ้งเฟ้อยังไม่มีสื่อต่าง ๆ เข้ามาในพื้นที่ ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ที่น่าสนใจยังคงอยู่ เช่น การแอ้วสาวเวลาหนุ่มมาหาสาวที่บ้าน พ่อแม่จะเข้าไปอยู่ในห้องเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวคุยกัน แต่ถ้ามีการจับมือถือแขนก็ต้องมีการเสียผีแล้วแต่ฝ่ายหญิงจะเรียกร้อง แต่ไม่จำเป็นต้องแต่งงานกัน

สำหรับประเพณีที่สำคัญเช่น สงกรานต์ จะมีการจัดพิธีรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุเป็นประจำทุกปี วันที่ ๑๖ เมษายนจะจัดเป็นวันผู้สูงอายุด้วย

งานเข้าพรรษา ทุกปีจะมีการแห่เทียนเข้าพรรษา เพื่อถวายวัด

ลอยกระทง ทำเป็นพิธีใหญ่ ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ที่ตำบลแช่ช้างจัดประกวดกระทงบกเป็นกระทงขนาดเมตรกว่าขึ้นไป มีผู้ส่งกระทงเข้าประกวดกว่า ๑๐ กระทง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เริ่มทำกระทงอนุรักษ์ โดยใช้ของที่มีในพื้นที่บ้านประยุกต์ให้ลอยน้ำได้ ห้ามใช้วัสดุโฟม

ในเรื่องอาหารการกิน จะมีแกงฮังเล ขนมจะเป็นขนมจ็อก (ขนมเทียน) ใ้ส้ถั่วห่อด้วยใบตองสามเหลี่ยม

ในด้านการประกอบอาชีพนั้น นับแต่อดีตชาวพื้นเมืองของอำเภอสันกำแพงจะประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่ถ้าเป็นเรื่องการทอผ้าแล้ว ชาวไทยเขินจะมีชื่อเสียงในด้าน

นี้มากกว่าที่อำเภอป่าซาง แต่ปัจจุบันไม่เป็นที่นิยมเพราะขาดคุณภาพของผ้าที่ทอได้กับราคาขายที่ไม่สู้ดีนัก

อาชีพทางด้านเกษตรกรรมของชาวอำเภอสันกำแพง ที่สำคัญได้แก่ การทำนา ทำสวนผลไม้ เช่น สวนลำไย (ลำไยในสันกำแพงไม่ค่อยได้ผล) สวนมะม่วง การทำนาถือเป็นอาชีพที่ทำรายได้หลักให้แก่ชาวอำเภอสันกำแพง ชาวที่เกษตรกรรมส่วนใหญ่ปลูกขายจะเป็นข้าวเจ้า ส่วนข้าวเหนียวจะนิยมเก็บไว้บริโภคเองในครอบครัว ในสมัยก่อน ๆ การทำนาจะใช้แรงงานวัวควายไถนา ตั้งแต่ช่วงเช้าจนเกือบเที่ยงวัน จากนั้นจะปล่อยให้วัวควายได้หยุดพักเรียกว่า ปลดนาเข้า จากนั้นช่วงเวลาประมาณบ่ายสอง - บ่ายสามโมง จะลงมือไถนาอีกครั้งเรียกว่า “นาแลง” ปัจจุบันลักษณะของ “นาเช้า” และ “นาแลง” ได้หมดไปแล้ว มากกว่าร้อยละ ๘๐ จะใช้เครื่องจักรกล “ควายเหล็ก” แทนการใช้แรงงานสัตว์ นอกจากนี้ยังมีวัฒนธรรมการ “เอามื้อ” ซึ่งเหมือนกับการลงแขกในภาคกลางคือการผลัดกันช่วยแรงงานระหว่างชาวนาด้วยกัน โดยปกติจะใช้เวลา ๑ วันถึง ๑ วันครึ่งในการลงแขกแต่ละครั้ง และเจ้าของนาจะเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่ผู้มา “ใช้มือ” (การเอามื้อ หมายถึง การไปให้แรงงานแก่เจ้าของที่นารายอื่นเป็นการเอาทุนไว้ก่อน ส่วนการใช้มือ หมายถึง การที่ต้องไปใช้แรงงานแก่ผู้ที่เคยมาให้แรงงานในสวนในนาของตน) ปัจจุบันวัฒนธรรมนี้ยังพอมือให้เห็นบ้างแต่ไม่มาก สำหรับการเกี่ยวข้าวยังคงใช้แรงงานคนในพื้นที่ การใช้รถเกี่ยวก็มีอยู่บ้างแต่น้อยมาก อัตราค่าจ้างจ้างแรงงานนั้นถ้าเป็นแรงงานผู้หญิง จะอยู่ที่ประมาณวันละ ๑๐๐ บาท ถ้าเป็นแรงงานผู้ชายจะได้ประมาณวันละ ๑๒๐ บาท

การถอนกล้าเพื่อไปดำที่นี้เรียกว่า “หลกกกล้า” สมัยก่อนชาวบ้านจะเอาเถาวัลย์จากต้นกาวแดงมาฝั้นเป็น ๓ เกลียวไว้ผูกข้าวเป็นฝ่อน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวมาแล้วเดิมจะมัดเมล็ดข้าวออกโดยการมัดใส่ดั่ง เอาปริมาณไม่มีคุณภาพ แล้วใช้เครื่องวิดหลังคัดเฉพาะเม็ดที่ “เต่ง” ออกมา (พืดเม็ดลีบและฟางออก) ถ้าใช้พืดข้าวลงสาดหรือพลาสติก ปัจจุบันใช้ถุงปุ๋ยเย็บต่อกันแล้วใช้วีให้เมล็ดลีบและฟางป่นออกไป ที่นี้จะมีการยืมข้าวกันกิน ถ้าข้าวหมดยังต้องเข้าป่าหาเห็ดหาหน่อไม้ต้มแล้วหอบไปขายโดยเดินไปที่สันกำแพง “หนังปอง” หรือแคบหมูรั่มันที่นี้ก็ทำกันและนำไปขายได้

หลังทำนาชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดหวาน ขายให้บริษัท K.C. ที่เชียงใหม่แปรรูปเป็นข้าวโพดเมล็ดใส่กระป๋องส่งขายต่างประเทศ

ที่บ้านแม่อนมีการเลี้ยงวัวนมโดยจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์ ประชากรในหมู่ ๘ ร้อยละ ๘๐ เลี้ยงโคนม โดยเลี้ยงแบบทันสมัยมีการใช้เครื่องรีดนมวัว ราคานมจากแหล่งซื้อขายกัน กิโลกรัมละ ๑๑ - ๑๒ บาท นมจะนำส่งที่ศูนย์อำเภอสันกำแพง แต่จากการเลี้ยงโคนมทำให้มีปัญหาแม่น้ำแม่อนซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญของสันกำแพงปัจจุบันเน่าเหม็น เกษตรกรจะทำ

โรงวัวหันหลังลงแม่น้ำแม่อน และจะทำท่อเอาน้ำโสโครกลงน้ำ บางบ้านฝังท่อน้ำทิ้งลงแม่น้ำ ล้างขี้วัวทิ้งน้ำ ถ้าหน้าฝนมีน้ำมาพัดไปพอทนได้ แต่ถ้าหน้าแล้งน้ำอยู่กับที่จะเหม็น น้ำบ่อเคยกินได้ก็เหม็นกินไม่ได้ ใช้ไม่ได้ ต้องซื้อน้ำดื่ม

โครงการไทย-เยอรมัน มาช่วยแก้ไขโดยทำบ่อก๊าซชีวภาพ โดยให้เกษตรกรที่ต้องการทำบ่อก๊าซชีวภาพกัระหว่างบ่อขนาด ๖ คิว - ๑๒ คิว โดยให้เกษตรกรค้าประกันกันเองและส่วนหนึ่งโครงการออกให้ โดยส่งช่างมาดูและสนับสนุนการทำบ่อ บ่อจะให้ก๊าซมีเทนต่อท่อไปใช้หุงต้มในครัวเรือนได้ ส่วนกากจะไปพอกที่บ่อพักเป็นปุ๋ยอินทรีย์อย่างดี เวลาที่หมู ๘ มี ๓๔ บ่อแล้ว แต่ปัญหาก็กยังมีอยู่บ้าง เพราะการทำบ่อต้องใช้พื้นที่ถึง ๑ งาน (บ่อก๊าซชีวภาพและบ่อเกรอะ) ราษฎรที่ไม่มีที่ที่จะเอาขี้วัวมาตากแห้งซึ่งก็ยังคงมีความสกปรกอยู่

อย่างไรก็ตามนับว่าการเลี้ยงโคนมมีการพัฒนาขึ้นอย่างมาก ประธานสหกรณ์โคนมแล้วให้ฟังว่ากลุ่มมีความภาคภูมิใจว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาบริเวณอ่างเก็บน้ำ ๒ แห่งที่ลำห้วยแม่ผาแห่นกับห้วยลาน เคยนำน้ำนมใส่กระป๋องขนาด ๒๐ ลิตร พาสเจอร์ไรซ์โดยใช้ต้มเตาแก๊สไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีพระกระแสรับสั่งว่าให้ตั้งใจทำชาวบ้านจะได้มีรายได้และทรงให้กำลังใจว่าคนที่ไม่มีเลือดนกกู้

กว่าจะมาเป็นร่มก่อสร้าง

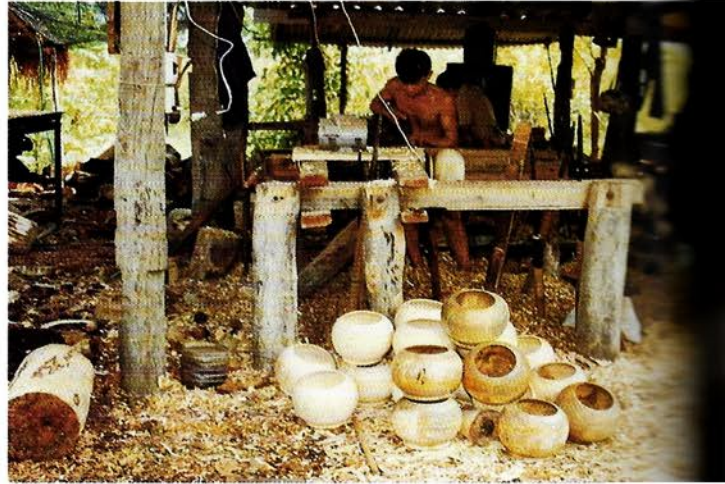

แต่งเดิมสีสน

อุตสาหกรรมการทำร่ม เส้นหรืออย่างหนึ่งของอำเภอสันกำแพง ในสมัยแรกเริ่มการทำร่มของชาวบ้านคือทำเพื่อถวายพระ วัตถุประสงค์ที่ใช้มาจากธรรมชาติ เช่นสีร่มทำมาจากน้ำมันสนตัวร่มเป็นผ้าในลอน ด้ามเป็นเหล็ก สีที่นิยมกันมากในการถวายพระคือ สีแดงเลือดนก ต่อมาร่มที่บ่อสร้างเริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้น จึงพัฒนาการทำร่มกระดาษขึ้น (ปัจจุบันร่มที่สันกำแพงมีอยู่ ๓ ชนิดคือ ร่มกระดาษ ร่มผ้าฝ้ายและร่มผ้าแพร) โครงร่มทำด้วยไม้ไผ่ สีน้ำมันสั่งซื้อมาจากโรงงานเพื่อใช้ในการวาดลวดลายลงบนตัวร่ม เมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมายุทธศาสตร์การทำร่มเริ่มตกต่ำลงเป็นอย่างมาก สาเหตุเนื่องมาจากมีร่มที่ทำด้วยโครงเหล็กจากมาเลเซียเข้ามา

ตลาดแทน ประกอบกับคุณภาพของสินค้ารมบ่อสร้างด้อยลง มอดกินไม้ไผ่และคุณภาพสีไม่ดี (สีตก) รวมทั้งการทำรมของชาวบ้านในขณะนั้นถูกพ่อค้ากดราคา วัตถุประสงค์ที่สำคัญสำหรับการทำรมพ่อค้าก็นำมาขายให้ชาวบ้านด้วย ชาวบ้านได้กำไรคันละ ๑ - ๒ สลึงเท่านั้น ในขณะที่ราคาร่มประมาณ ๕ บาท/คัน ดังนั้นเพื่อความอยู่รอดชาวบ้านเองจึงเน้นการผลิตให้ได้ปริมาณมากโดยไม่คำนึงถึงคุณภาพแต่อย่างใด

การเปลี่ยนอาชีพเมื่อกิจการทำรมเริ่มตกต่ำ ได้เกิด **อุตสาหกรรมแกะสลักไม้ขึ้นมาแทน** ซึ่งชาวบ้านที่เดิมทำนาและที่ทำรมเริ่มหันเหมาสู่ธุรกิจนี้ ประกอบกับคนวัยหนุ่มสาวบางส่วนเริ่มเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมที่เข้ามาในเขตตัวจังหวัด และบางส่วนหันไปประกอบอาชีพค้าขายเสื้อผ้าให้กับนักท่องเที่ยว เมื่อปริมาณไม้สัก

ลดน้อยลงชาวบ้านจะหันไปใช้ไม้ประเภทอื่นแทนโดยทำเป็นของชำร่วย เพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ เช่น ไม้มะม่วงกลิ้งทำแจกัน และ ไม้ซี่เหล็กสำหรับการแกะสลักช้าง นอกจากนี้ยังมีอุตสาหกรรมในครัวเรือนขนาดใหญ่เกี่ยวกับการทำกระดาษสา และผลิตภัณฑ์ที่ทำจากกระดาษสาที่บ้านผู้ใหญ่เจริญและนางฟองคำ หล้าปินดา ในนามของบ้านอนุรักษ์กระดาษสา อยู่ที่บ้านต้นเปา อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ รวมทั้งมีอุตสาหกรรมผ้าจากกลุ่มแม่บ้านอำเภอสันกำแพง ที่ผลิตผ้าบาติกและเขียนลายที่สวยงาม มีทั้งผ้าชิ้นและที่ตัดสำเร็จรูปแล้ว

ขั้นตอนการ

เมื่อแกะสลักเสร็จ

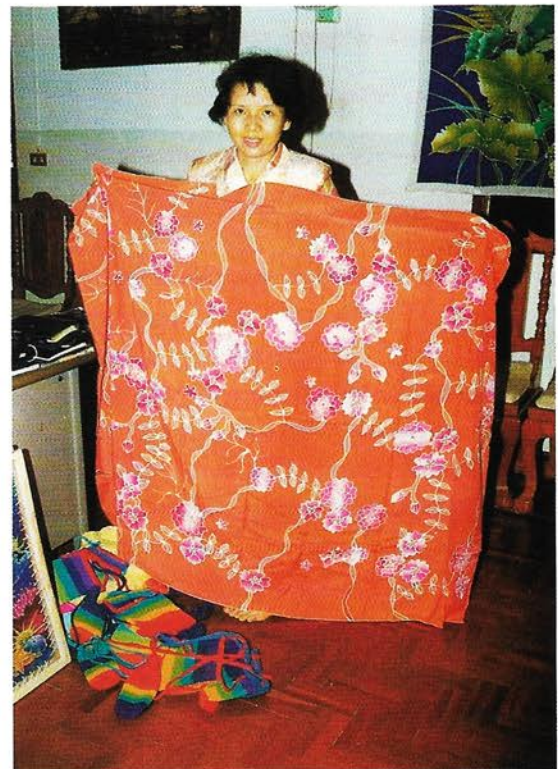

ขั้นตอนการทำกระดาษสา

กลุ่มแม่บ้านกับผลงานหัตถกรรม

การกลับมาของการทำร่มและการพัฒนาสินค้าตัวใหม่ ได้มีการพัฒนาการทำร่มให้มีคุณภาพที่ดีขึ้น ประกอบกับมีนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ซึ่งนักท่องเที่ยวเองจะให้ความสำคัญต่อหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำด้วยมือ (Hand made) ชนิดของร่มก็แตกต่างกันไประหว่างร่มที่ทำจากกระดาษแพร และผ้าฝ้าย สินค้าที่เคยขายให้นักท่องเที่ยวในจังหวัด เริ่มมีธุรกิจส่งออกต่างประเทศ ทั้งเริ่มจากนักท่องเที่ยวที่เป็นนักธุรกิจที่เห็นช่องทางขาย โดยในช่วงแรกจะส่งไปขายยังทวีปยุโรป อเมริกาและในแถบเอเชีย อย่างไรก็ตามกระบวนการผลิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยทำกันทั้งคัน (ร่ม) เป็นแต่ละคนจะทำเฉพาะเป็นชิ้น ๆ เป็นส่วน ๆ ไปแล้วนำไปส่งโรงงานที่ปอสร้าง ซึ่งจะทำหน้าที่ในการเขียนลวดลายบนร่ม นอกจากนี้สินค้าที่ขายและส่งออกไม่ได้มีเพียงแต่ร่มเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีการพัฒนาและคิดค้นการทำพัด (ขนาดใหญ่) มีการลงสีสังดงามขึ้นมาอีกเมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา เพื่อให้เป็นสินค้าของฝากทางเลือกใหม่อีกอย่างหนึ่งของนักช้อปปิ้งทั้งหลาย

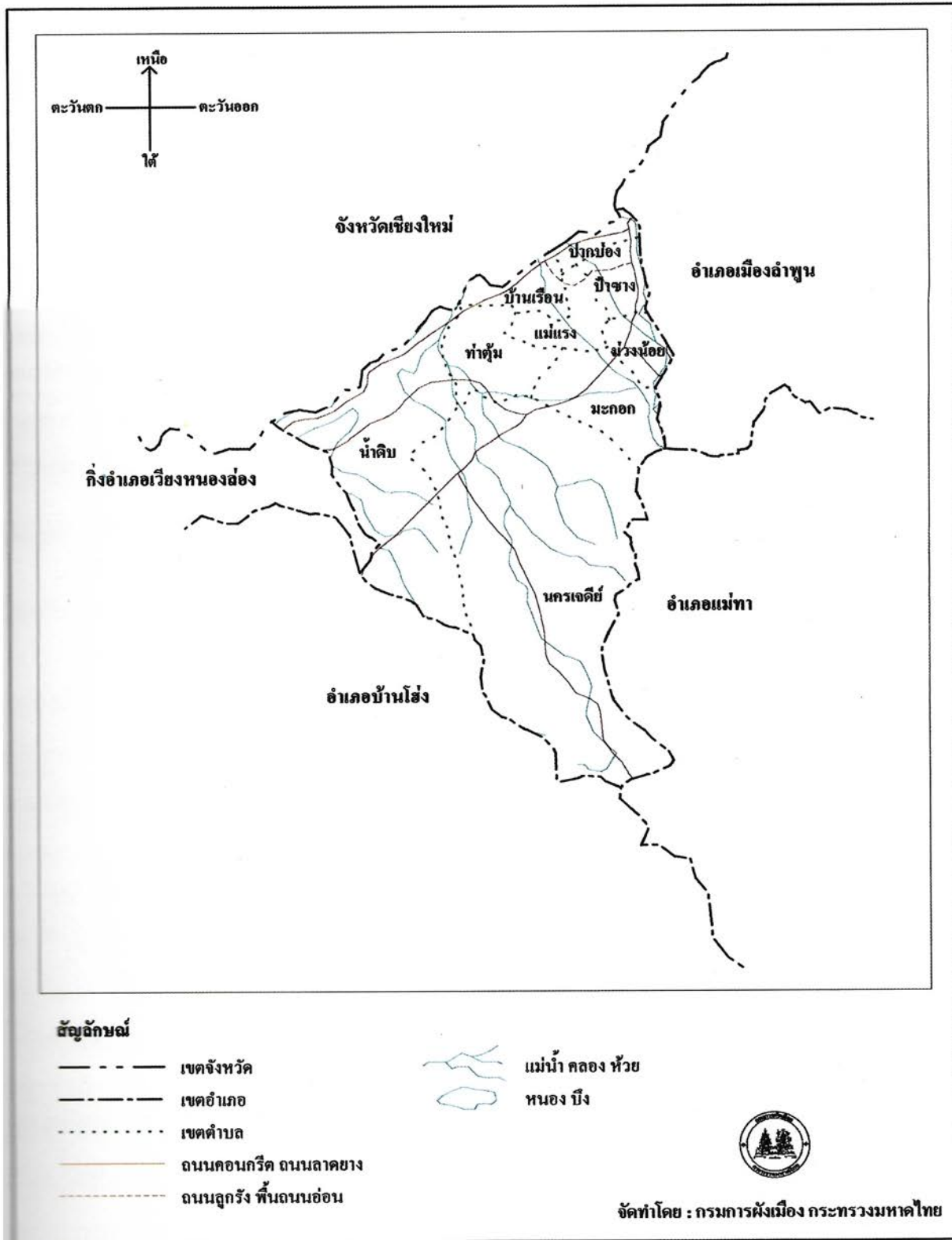
เมื่อก่อนสันกำแพงเป็นเมืองผ้าไหม ผู้คนที่มาต้องแวะร้านชินวัตรไหมไทย ภายหลังกลับมาพัฒนาเรื่องแหล่งท่องเที่ยวและที่ดิน ที่นี้มีน้ำพุร้อน มีรีสอร์ทเกิดขึ้น ที่ดินมีการเปลี่ยนมือมากที่สุด โดยดูจากสถิติค่าภาษีที่ดินสูงมาก ทำให้ที่ดินเพื่อการเกษตรไปอยู่ในมือของนักค้าที่ดิน ขณะนี้ชาวบ้านส่วนหนึ่งต้องเช่าที่ทำกิน บ้านจัดสรรเกิดขึ้นจำนวนมาก ที่ติดถนนซื้อขายกันในราคาไร่ละ ๓๐๐,๐๐๐ บาท ขึ้นไป ทางกิ่งอำเภอแม่ออน บวกค้าง ตำบลแช่ช้างเป็นที่ริมน้ำติดเขาสวยมากคนนิยมซื้อ นอกจากนั้นที่ตำบลแช่ช้างยังมีผู้มาซื้อที่ดินทำสนามกอล์ฟด้วยเป็นสนามบิณฑาเจ้าของเป็นคนกรุงเทพฯ

ในเรื่องแรงงานที่ตำบลแช่ช้างมีการย้ายถิ่นไปขายแรงงานในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - พ.ศ. ๒๕๓๗ ฝ่ายชายไปที่ประเทศซาอุดีอาระเบีย หญิงจะเป็นกรุงเทพฯ และไปรับโรคกลับมา ที่นี้มีศูนย์โรคเอดส์ ทั้งสันกำแพงมีคนติดเชื้อแล้ว ๑๘๙ ราย แต่ทุกคนอยู่กับครอบครัวได้และได้รับการดูแลตลอด ผู้ที่ต้องมาอยู่กับศูนย์โรคเอดส์มีเพียง ๑๓ คน เด็กกำพร้าพ่อ - แม่ ตายด้วยโรคเอดส์ก็มาเรียนร่วมกับเด็กในชุมชนตามปกติ

แผนที่อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

0 5 10 กิโลเมตร

๖ อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

๖.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอป่าซางตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากตัวจังหวัดลำพูน ๑๑ กิโลเมตร ด้านเหนือของอำเภอดติดต่อกับอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ด้านใต้ติดต่อกับอำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน ด้านตะวันออกเฉียงติดต่อกับอำเภอแม่ทาและอำเภอเมืองลำพูน และด้านตะวันตกติดต่อกับอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน

สภาพพื้นที่

อำเภอป่าซางมีเนื้อที่ประมาณ ๓๔๙.๓๘๓ ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม มีภูเขาเตี้ย ๆ ไม่สูงมากนักกระจายอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ในเขตตำบลนครเจดีย์และตำบลมะกอก มีลำน้ำสำคัญไหลผ่านหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำปิง แม่น้ำกวง แม่น้ำทา และลำห้วยแม่อาว

ประชากรและอาชีพ

อำเภอป่าซางมีประชากรทั้งสิ้น ๖๕,๗๗๓ คน^๑ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ข้าว กระเทียม หัวหอม ลำไย มะม่วง มันฝรั่ง และมะเขือเทศ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีประชาชนบางส่วนไปรับจ้างเป็นคณงานในนิคมอุตสาหกรรมลำพูน

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอป่าซาง แบ่งออกเป็น ๙ ตำบล^๒ ได้แก่ ป่าซาง ปากบ่อง ม่วงน้อย แม่แรง บ้านเรื่อน ท่าตุ้ม นครเจดีย์ น้ำดิบ และมะกอก

๖.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

บริเวณอำเภอป่าซางอยู่ในตำแหน่งที่มีความสำคัญทางภูมิรัฐศาสตร์แห่งหนึ่งในดินแดนภาคเหนือของประเทศไทย เพราะเป็นที่ชุมทางของลำน้ำสำคัญถึง ๓ สาย ได้แก่ แม่น้ำปิง แม่น้ำกวง

^๑ ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^๒ สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

และลำน้ำแม่ทา แม่น้ำปิงคือลำน้ำที่ผ่านเมืองเชียงใหม่ลงมา ในขณะที่ลำน้ำกวังไหลมาจากเทือกเขาและที่สูงทางตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านอำเภอสันกำแพงมายังอำเภอเมืองลำพูน แล้วผ่านเมืองลำพูนมาทางตะวันตกเฉียงใต้พบกับลำน้ำแม่ทา ซึ่งไหลลงมาจากเทือกเขาทางทิศใต้ผ่านบ้านป่าซางและที่ทำการอำเภอป่าซางมาบรรจบกับลำน้ำแม่กวังที่บ้านสบทา ต่อจากนั้นก็ไหลรวมกันไปทางตะวันตกประมาณ ๑ กิโลเมตร ไปบรรจบกับแม่น้ำปิง จากตำแหน่งอันเป็นที่พบกันของลำน้ำทั้งสามนี้ ทำให้เป็นบริเวณที่คุ่มเส้นทางที่จะเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน เท่ากับอยู่ในตำแหน่งที่เป็นหน้าด่านที่สำคัญของเมืองทั้งสามที่เดียว เพราะฉะนั้นจึงมีความสำคัญทั้งในด้านการรบการสงครามและการเป็นชุมทางในการค้าขาย แต่อย่างไรก็ตามบริเวณที่พัฒนาการขึ้นเป็นชุมชนเมืองนั้น ก็หาได้อยู่ตรงบริเวณที่ลำน้ำมาสบกันไม่ หากอยู่ในบริเวณสองฝั่งของลำน้ำแม่ทา ที่ห่างจากบ้านสบทามาทางใต้ราว ๒ กิโลเมตร เพราะเป็นตำแหน่งที่คุ่มเส้นทางบกที่มาจากอำเภอเถิน อำเภอลี่ และอำเภอบ้านโฮ่งทางใต้ เส้นทางบกนี้ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นเส้นทางหลวงที่ใช้ติดต่อกันระหว่างเชียงใหม่ ลำพูน ลี เถิน และเมืองตาก รวมทั้งลงมายังกำแพงเพชร นครสวรรค์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ลงมาด้วย

การมีชุมชนบ้านเมืองในเขตอำเภอป่าซางมีมาแล้วแต่สมัยล้านนา เพราะอยู่บนเส้นทางคมนาคมแต่โบราณ แต่เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการเป็นบ้านเมืองทางประวัติศาสตร์นั้นปรากฏในสมัยก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยา เมืองป่าซางในอดีตเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการป้องกันข้าศึกที่ยกตีเมืองล้านนา ได้แก่ ลำปาง ลำพูน และเชียงใหม่ เป็นต้น พงศาวดารโยนกบันทึกไว้ว่า ปี พ.ศ. ๒๓๐๔ พม่าได้ให้ไปมะยง่วนเป็นแม่ทัพยกกองทัพมาตี เชียงใหม่และลำพูน และในปี พ.ศ. ๒๓๐๖ ลำพูนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า จนถึง พ.ศ. ๒๓๐๘ ชาวลำพูนจึงรวบรวมกำลังต่อสู้ชิงเมืองคืนได้สำเร็จทำให้ไปมะยง่วนต้องหนีกลับเมืองอังวะ ต่อมาพม่าได้ให้อะแซหวุ่นกี้ ยกทัพมาตีเมืองลำพูนกลับคืนได้ ในปี พ.ศ. ๒๓๐๙ ในครั้งนี้พม่าได้บังคับให้ผู้ชายสักหมึกดำไว้ที่ขา สักตั้งแต่เอวลงไปถึงเหนือหัวเข่า และผู้หญิงให้เจาะรูหูแล้วใส่มวนใบลานที่รูหูตามอย่างพม่า และให้ไปสุพลลา ไปมะยง่วน ดูแลเมืองลำพูนไว้

ถึงปี พ.ศ. ๒๓๑๗ ตรงกับจุลศักราช ๑๑๓๖ พระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่และลำพูนคืนจากพม่า โดยการช่วยเหลือของพญาจ่าบ้านและพญาภาวิละ โดยมาตั้งรับทัพพม่าอยู่ที่อำเภอป่าซาง ในการศึกครั้งนี้พม่าพ่ายแพ้ต้องถอยกลับ เมื่อเสร็จศึกครั้งนี้พญาจ่าบ้านได้รับแต่งตั้งให้เป็นพญาวิเชียรปราการผู้ครองเมืองลำพูน และพญาภาวิละได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ในช่วงเวลานั้นเนื่องจากสภาวะสงคราม เชียงใหม่และลำพูนเหลือประชาชนอาศัยอยู่เป็นจำนวนน้อย พญาภาวิละจึงโปรดให้เจ้าศรีบุญญา อูปราชาไปทำการอพยพราษฎรจากสิบสองปันนามาอยู่ ณ เชียงใหม่ และลำพูนเรื่อยมาจนถึงป่าซาง

อันเป็นเหตุให้มีชาวไทยของอาศัยอยู่หลายท้องที่ในอำเภอป่าซางมาจนถึงปัจจุบัน ถึงปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พม่าได้ยกทัพมาตีหัวเมืองล้านนาไทยอีก โดยมีหุ่นหิมาหัชยสุระเป็นแม่ทัพโดยเข้ามาทางเมืองเชียงตุง ในครั้งนี้ป่าซางได้กลายเป็นเมืองหน้าด่านโดยพญากาวิละยกทัพมาตั้งรับอยู่ที่ป่าซาง ในการศึกครั้งนี้พม่าประสบความพ่ายแพ้ นับแต่นั้นมาก็มิได้ปรากฏว่ามีทัพจากพม่าหรือข้าศึกมารุกรานหัวเมืองล้านนาไทยอีกเลยจนถึงปัจจุบัน

ถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารราชการแผ่นดินมาเป็นกระทรวง ทบวง กรม มีการจัดตั้งหน่วยราชการเป็นแขวง ซึ่งเมืองป่าซางเรียกชื่อว่า “แขวงปากบ่อง” เนื่องจากที่ตั้งของที่ว่าการอำเภออยู่ริมแม่น้ำปิง ในเขตหมู่ที่ ๑ ตำบลปากบ่อง จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ จึงมีการย้ายที่ว่าการอำเภอมาอยู่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน คือ หมู่ที่ ๑ ตำบลป่าซาง และเปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอป่าซางจนกระทั่งถึงปัจจุบัน เนื่องจากที่ว่าการอำเภอเดิมอยู่ใกล้แม่น้ำซึ่งเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี และในขณะนั้นการคมนาคมทางบกเจริญขึ้นไม่ต้องอาศัยเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีก ประกอบกับที่ตั้งที่ว่าการอำเภอแห่งใหม่ ณ ตำบลป่าซางเป็นศูนย์กลางความเจริญ มีชุมชนหนาแน่นจึงเป็นการเหมาะสม

๖.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอป่าซาง ได้แก่

งานยี่เป็ง (ลอยไฟ) งานลอยกระทง

ตรงกับวันเพ็ญเดือนยี่ (พฤศจิกายน) งานมี ๒ วัน คือวันขึ้น ๑๕ ค่ำและวันแรม ๑ ค่ำ เรียกว่า *วันยี่เป็ง* จัดขึ้นเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าซึ่งพำนักอยู่ในทะเลลึก และเป็นการขอขมาพระคงคา งานยี่เป็งเป็นเทศกาลประจำฤดูหนาว ช่วงเช้าเป็นการเข้าวัดทำบุญและฟังเทศน์ ช่วงกลางคืนเป็นการบั้งไฟคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำเป็นวันลอยกระทงเล็ก ค่ำวันแรม ๑ ค่ำเป็นวันลอยกระทงใหญ่ วัดประจำชุมชนจะมีการชักโคมยี่เป็งขึ้นยอดเสาไม้ไผ่ หมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลจากแม่น้ำมาก ๆ ก็นิยมก่อพระเจดีย์ทรายไว้หน้าบ้านของตนเป็นพุทธบูชา แทนการลอยกระทงด้วย

ปอยหลวง

เป็นการทำบุญใหญ่กระทำกันในเดือน ๕-๘ (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม) ภายหลังการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว เป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างและมีเงินเหลือพอที่จะใช้ในการทำบุญได้ และเป็นโอกาสให้หนุ่มสาวต่างหมู่บ้านได้พบปะรู้จักกัน ปอยหลวงจัดครั้งละ ๓ - ๗ วัน ซึ่งแล้วแต่ฐานะของ

วัดและคณะศรัทธา มีการแห่เครื่องไทยทาน บางวัดมีการประกวดชบวนแห่ครัวทาน

ปอยน้อย หรือปอยบวชลูกแก้ว

เป็นประเพณีบวชพระหรือบวชเณร มักจัดตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์เป็นต้นไป จัดครั้งละ ๒ วัน วันแรกเรียกว่า **วันดา** คือวันเตรียมเครื่องไทยทานและรับสิ่งของคนที่นำมาช่วย จะมีแขกพิเศษจัดเครื่องบวชมาช่วยงานเรียกว่า **จอง** ประกอบด้วยไตรจีวรเครื่องบริขารครบชุดและต้นเงิน เป็นฟางผูกเป็นรูปตีนกาประดับตกแต่งด้วยช่อดอกไม้แห้งและธูปธูปต่าง ๆ วันบวชเป็นวันที่สองจะแห่แห่น **ลูกแก้ว** ไปยังวัดที่วัดจะมีหมอขวัญทำพิธีเรียกขวัญลูกแก้ว แล้วจึงบรรพชาหรืออุปสมบทตามแต่กรณี

พ้อนผี

จัดปีละครั้งประมาณช่วงเดือน ๕ - ๖ (กุมภาพันธ์ - มีนาคม) จัดครั้งละประมาณ ๓ วัน มีเฉพาะหมู่บ้านที่นับถือผีพ้อนเท่านั้น เป็นประเพณีสังเวฬุบรรพบุรุษที่เป็นผีพ้อนประจำทุกปีหรือในโอกาสพิเศษที่มีผู้บนผีพ้อนเอาไว้ สถานที่จัดใช้ลานบ้านของผู้ที่เป็นต้นผี คือ ผู้มีอาวุโสที่สุดในกลุ่มที่นับถือผีบรรพบุรุษเดียวกัน

สืบชะตา

เป็นประเพณีโบราณของชาวล้านนาเพื่อความเป็นศิริมงคล ได้อิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์แต่ผู้ประกอบพิธีเป็นพระสงฆ์ มีทั้งการสืบชะตาเมือง บ้าน บุคคล มักทำในวันเกิด วันขึ้นบ้านใหม่หรือเจ็บป่วย มีพิธีต่าง ๆ มากมายเพื่อบูชาพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง

ประเพณีกินแขก

เป็นพิธีแต่งงานทางภาคเหนือ คำว่า **กินแขก** คือ เชิญแขกมากินเลี้ยงก่อนการแต่งงาน จะมีการเจรจาดกลงกันระหว่างฝ่ายเจ้าบ่าวและเจ้าสาวเรียกว่า **จ่า** เมื่อตกลงกันได้แล้วเจ้าบ่าวจะต้องจัดผ้าไหว้ ข้าวปลาอาหาร สุรามานเช่นผีบรรพบุรุษที่บ้านเจ้าสาวเพื่อเป็นการบอกกล่าว เรียกว่า **ไหว้ผี** การเลี้ยงอาหารจะเลี้ยงแยกกันที่บ้านของทั้ง ๒ ฝ่ายในวันงาน

ประเพณีสู่ขวัญ เรียกว่าขวัญ รับขวัญ

สู่ขวัญ

กระทำเมื่อบุคคลหายจากเจ็บป่วย โดยจัดพานบายศรีขนาดใหญ่หรือเล็กตามฐานะ

ประกอบด้วยดอกไม้ ขนมนมเนย อาหารผลไม้ เมื่อผู้ใหญ่จะทำการสู่ขวัญผู้ใดก็จะยกพานบายศรีใส่มือผู้นั้น ให้จับขอบพานเพื่อแสดงว่าได้รับการสู่ขวัญไว้แล้วและจะรับประทานอาหารในบายศรีทุกอย่างพอเป็นพิธี

เรียกขวัญ

กระทำเมื่อเด็ก ๆ ได้รับความตกใจจากที่ใดที่หนึ่ง หรือผู้เจ็บป่วยที่เชื่อว่าขวัญได้ตกใจออกจากตัวไป หรือบวชลูกแก้ว หรือพิธีแต่งงาน

รับขวัญ

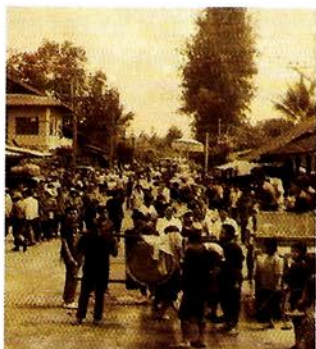
กระทำเมื่อแขกผู้มีเกียรติมาเยือน พิธีการคล้ายสู่ขวัญแต่มีการจัดกระบวนแห่ ช่างพ้อน และบายศรีขนาดใหญ่หลายชั้นฝีมือประณีตมาก ถ้าอาคันตุกะเป็นผู้มีเกียรติมากจะมีการเพิ่มพ้าม หมากเบ็ง และต้นผึ้ง กับพ้อนชุดต่าง ๆ

ส่งแถน

เป็นพิธีถวายเครื่องเช่นสรวงบูชาต่าง ๆ แถน ซึ่งเรียกว่า ปู่แถนย่าแถน คือ เทพเจ้าองค์หนึ่งที่สูงให้บุคคลมาเกิด แต่ละคนจะมีปู่แถนย่าแถนต่างกันแล้วแต่ปีเกิด พิธีส่งแถนจะจัดทำเมื่อมีคนเจ็บป่วยรักษาด้วยยาไม่หายหรือทำเพื่อสะเดาะเคราะห์ โดยจะไปเชิญ นานหมอ ผู้มีความชำนาญทางไสยศาสตร์มาทำพิธีที่บ้าน

แข่งกลองหลวง

กลองหลวงเป็นกลองโบราณขนาดใหญ่ของภาคเหนือ มักมีประจำทุกวัดสำหรับใช้งานบุญต่าง ๆ เช่น ปอยหลวง หรือใช้รัวกลองย่ำฆ้องเมื่อจบพระธรรมเทศนา การแข่งกลองหลวงจะจัดขึ้นเมื่อมีกลองหลวงหลายใบมารวมกัน ประกวดกันว่าของวัดใดมีเสียงดังกึกก้องกังวาลไพเราะกว่ากัน

ขบวนแห่กลองหลวงในอดีต

ทั้งพระ เณร และชาวบ้านมาชุมนุมกันแข่งกลองหลวงในปัจจุบัน

เฮือนเย็น

เป็นพิธีศพ *เฮือน* แปลว่าเรือน *เฮือนเย็น* หมายถึงบ้านที่มีคนตาย ทางเหนือไม่นิยมนำศพไปฝากวัด ส่วนมากจะเก็บไว้ที่บ้าน ๗ หรือ ๑๕ วัน ชาวบ้านที่รู้ข่าวจะไปช่วยงานทั้งกลางวันกลางคืน กลางคืนมีสวดอภิธรรมและเทศน์ วันที่เผาจะเคลื่อนศพไปเผาที่ป่าช้า ที่บ้านจะมีงานต่ออีก ๓ วัน จากนั้นจึงนิมนต์พระมาสวด *สังคหะ* เป็นพิธีปิดเป่าความทุกข์โศกและความชั่วร้ายให้หมดไป

๖.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอป่าซางมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

วัดเกาะกลาง

ตั้งอยู่ที่บ้านบ่อคำว ตำบลบ้านเรื่อน แต่เดิมเป็นวัดร้างตามตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ โดยท่านเศรษฐีอินตาบิดาของพระนางจามเทวีซึ่งเป็นคนมอญ ที่พักของท่านเศรษฐีอินตา กล่าวกันว่าอยู่บริเวณสวนร้างทางทิศตะวันออกของวัด ที่เรียกว่า *กวานกู่* เป็นภาษามอญ แปลว่า บ้านไร่ วัดเกาะกลางเป็นวัดร้างจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๒๒ จึงประกาศเป็นวัดที่มีพระจำพรรษาอยู่ สิ่งที่สำคัญในวัดคือ เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง ซึ่งพบลายปูนปั้นที่ฐานบัว และองค์เจดีย์ ลักษณะคล้ายกับที่พบที่ซุ้มโขงวัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ ลวดลายน่าจะเป็นลายที่สร้างขึ้นร่วมสมัยเดียวกับสมัยพระเจ้าติโลกราช ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ธาตุกุด

จากอำเภอป่าซาง มีทางแยกไปสู่อำเภोजอมทอง ออกมาราว ๕๐๐ เมตร มีเจดีย์ร้างอยู่ริมถนน ชาวบ้านเรียกว่า *ธาตุกุด* ตั้งอยู่ที่บ้านก้อง ตำบลปากบ่อง เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ฐานสี่เหลี่ยม มีกลีบบัวเหนือองค์ระฆังและหักพัง น่าจะเป็นเจดีย์เก่ารุ่นล้านนาองค์หนึ่ง

วัดธาตุ

ตั้งอยู่ที่ตำบลมะกอก เป็นเจดีย์ร้างอยู่บนเนินดินกลางทุ่งนา ถัดจากเนินดินพบร่องรอยที่เป็นขอบเขตของกำแพงวัด ลักษณะของเจดีย์เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงกลมแบบล้านนาคล้ายกับพระธาตุหริภุญไชย จึงสันนิษฐานได้ว่าอาจมีการสร้างที่ร่วมสมัยกัน ในช่วงสมัยพระเจ้าติโลกราช

เจดีย์ทรงระฆังแบบพม่าที่บ้านก้อง
ใกล้กับตลาดป่าซาง

วัดสันกำแพง

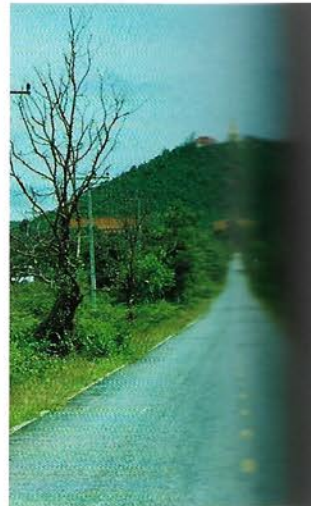
ตั้งอยู่ที่ตำบลมะกอกเป็นวัดกลางหมู่บ้านที่น่าสนใจคือ หอไตรกลางน้ำ ที่เก็บรักษาคัมภีร์ไบลานเก่า เป็นเครื่องไม้ทั้งหลังสภาพค่อนข้างชำรุด แต่มีลายแกะไม้ประดับสีที่บริเวณต่าง ๆ เช่น หูช้าง ห้ายนต์ ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ และลายประดับที่หน้าจั่วซึ่งค่อนข้างสมบูรณ์

วัดพระพุทธบาทตากผ้า

ตั้งอยู่ที่ตำบลมะกอก ห่างจากตัวอำเภอราว ๙ กิโลเมตร บนเนินเขาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของป่าซาง มีทางแยกเข้าไปประมาณ ๒ กิโลเมตร มองเห็นวิหารจตุรมุขที่สร้างครอบรอยพระพุทธบาทประดิษฐานบนก้อนหินใหญ่ ๒ รอย รอยใหญ่กว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตรครึ่ง รอยเล็กกว้าง ๓๒ นิ้ว ยาว ๑ เมตร ๒๖ นิ้ว รอยพระพุทธบาทนี้ตามตำนานพื้นเมืองกล่าวไว้ว่า เป็นรอยพระพุทธบาทที่แท้จริงของพระพุทธเจ้าจะเท็จจริงแค่ไหนนั้นขอยกไว้ให้เป็นเรื่องของตำนาน นอกจากรอยพระพุทธบาทดังกล่าวก็มีรอยเท้าเล็ก ๆ อยู่ทางด้านตะวันออกของวิหารอีก ๑ รอย รอยเท้านี้กล่าวว่าเป็นรอยเท้าของพระอรหันต์อายุ ๗ ขวบ ได้เหยียบรอยไว้

ลายพระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระนางเจ้ารำไพพรรณี บนหินอ่อน ภายในวัดพระพุทธบาทตากผ้า

ถนนขึ้นวัดพระพุทธบาทตากผ้า เห็นวัดอยู่บนยอดเขา

พระนอนม่อนช้าง

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกห่างจากวัดพระพุทธบาทตากผ้าไปอีก ๒ กิโลเมตร เป็นสถานที่วิเวกร่มเย็น ตัววัดตั้งอยู่บนเนินสูงมีบันไดนาคขึ้นไปถึงลานวัด ๕๐ ชั้น ทางด้านขวามือมีเจดีย์สี่เหลี่ยมสูงประมาณ ๑๕ วา เมื่อขึ้นไปอยู่บนลานวัดจะมองเห็นทิวทัศน์อันสวยงามรอบด้านอากาศเย็นสบายดี

ตลาดป่าซาง

เห็นได้ชัดว่าผ่านช่วงเวลารุ่งเรืองที่สุดมาแล้ว ถนนค่อนข้างแคบทำให้ขยายพื้นที่การค้าลำบาก อาคารและตึกเป็นแบบเก่า การค้าขายตึกคักเฉพาะหน้าเทศกาลเท่านั้น ร้านค้าที่ขายผ้าสำเร็จรูปและผ้าพื้นเมือง ส่วนใหญ่รับมาจากกลุ่มแม่บ้านหรือชาวบ้านในอำเภอป่าซางนั่นเอง

ร้านค้าของพื้นเมือง ในตลาดป่าซาง

สภาพตัวตลาดป่าซางที่ปัจจุบันค่อนข้างเงียบเหงา

๖.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

พื้นที่ของอำเภอป่าซางเมื่อกว่า ๖๐ ปีที่ผ่านมาเต็มไปด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ควบคู่ไปกับหนองน้ำ คลอง และบึง โดยเฉพาะบริเวณเชิงดอยพระพุทธรบาทตากผ้า ทำให้มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ส่วนพื้นที่ที่ไม่มีค่าอุดมสมบูรณ์นั้น ได้แก่ ตำบลนครเจดีย์ และตำบลมะกอก มีไม้สัก ไม้ติง ไม้เหียง ไม้ประดู่ และไม้แดงขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวป่าซางในอดีตจึงมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ทั้งการเก็บหาเห็ด หน่อไม้ และพืชผักในป่ามาเป็นอาหารประจำวัน รวมทั้งการนำเศษไม้ในป่ามาเป็นฟืนใช้ในบ้าน โดยส่วนใหญ่จะใช้ฟืนจากไม้ดินและไม้ระแงะเป็นหลัก ของป่าที่เหลือใช้และบริโภคในครัวเรือนจะนำมาขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าที่ต้องการ ช่วงหาของป่านี้เองที่หนุ่ม ๆ ชาวป่าซางจะตกแต่งเกวียน ล้อ และวัวที่ใช้เทียมให้สวยงามอวดสาว ๆ เพื่อให้สาวที่ตนชื่นชอบสนใจและภาคภูมิใจ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับอำเภอป่าซางที่สำคัญ ๆ มี ดังนี้

การคมนาคม ในสมัยก่อนใช้การคมนาคมทางบกเป็นเส้นทางหลัก โดยต้องเดินเท้าไปตามคันทนาและท้องทุ่ง หรืออาศัยทางเกวียนและล้อ ส่วนใหญ่เป็นเส้นทางเชื่อมชุมชนต่าง ๆ ในอำเภอป่าซาง ชาวบ้านจะหากระบุงมาซื้อขายของกันที่ตลาดในตัวชุมชนอำเภอ สินค้าส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านซื้อกลับไปมักเป็นไม้ขีดไฟ ยารักษาโรค น้ำมันก๊าด และของกินที่เก็บไว้ได้นาน เช่น เกลือ ปลาเค็ม และปลาทุ เป็นต้น

หากจะเดินเท้าไปที่จังหวัดเชียงใหม่ก็ต้องเดินไปถึง ๓ ชั่วโมง สำหรับเจ้านาย ขุนนางผู้มีฐานะดี กำหนดและผู้ใหญ่บ้านใช้การขี่ม้าเป็นหลัก ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ นายฉกรรจ์ทุกคนที่บรรลุนิติภาวะต้องจ่ายภาษีส่วนบุคคลในอัตราคนละ ๔ บาท ซึ่งในขณะนั้นถือว่าแพงมาก ชาวบ้านที่ไม่มีเงินจ่ายในครั้งเดียวก็ต้องผ่อนใช้จนกว่าจะครบ จนเมื่อมีการตัดเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปถึงเชียงใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ชาวบ้านที่ติดหนี้ค่าภาษีส่วนบุคคล

จึงต้องถูกกะเกณฑ์ไปสร้างทางรถไฟ และขุดถ้ำขุนตานเพื่อใช้หนีภัยดังกล่าว ด้วยการคมนาคมที่สะดวกขึ้นนี้เองจึงทำให้มีสินค้าต่างถิ่นจากหลายเมืองทางใต้และกรุงเทพฯ ขึ้นมาขายในชุมชนรถจักรยานจึงเริ่มเข้ามามีบทบาทในการคมนาคมในชุมชนหลังจากนั้น

สำหรับการเดินทางเข้าออกทางสะพานที่สบทา เดิมทีเดิยวนั้นเป็นสะพาน “ขรัวแตะ” หรือสะพานไม้ไผ่สานให้คนเดินข้าม ๒ แห่ง ครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ สะพานที่สบทาได้รับการปรับปรุงให้เป็นสะพานไม้เนื้อแข็ง และ ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ก็เปลี่ยนเป็นสะพานคอนกรีต และถนนลาดยางมะตอยแบบดั้งเดิม เรียกว่า Mc.DAMP สภาพบ้านเมืองรุ่นนั้นจะเป็น เอือนแป เป็นส่วนใหญ่ เข้าและเย็นจะมีการรดน้ำหน้าบ้านเพราะถนนเป็นฝุ่น

การพัฒนาถนนเชื่อมต่อระหว่างป่าซางกับชุมชนทางใต้ลงมาและกรุงเทพฯ และเชื่อมกับชุมชนอื่น ๆ ทางเหนือและแม่ฮ่องสอน เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๙ โดยถนนดังกล่าวตัดมาจากลำปางผ่านอำเภอลี้ อำเภอป่าซาง เข้าจังหวัดลำพูน แล้วจึงขึ้นไปเชียงใหม่และแม่ฮ่องสอน ในขณะนั้นถือว่ารถยนต์เป็นของแปลกใหม่ เมื่อใดที่รถขายยาริ่งเข้าไปในหมู่บ้านเด็ก ๆ ก็จะวิ่งตามไปดูกันเป็นแถว ต่อมาถนนสายนี้ก็พลุกพล่านไปด้วยยานพาหนะมากมายหลายชนิด ทั้งรถยนต์ รถโดยสาร และรถบรรทุก เนื่องจากเป็นเส้นทางสายหลักของภาคเหนือที่ขึ้นไปยังจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ผู้คนที่เดินทางแวะพักรับประทานอาหาร ซื้อผลไม้พื้นเมือง และสินค้าหัตถกรรมของป่าซาง เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของป่าซางเติบโต ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอำเภอก็พลอยสมบูรณ์พูนสุขไปด้วย

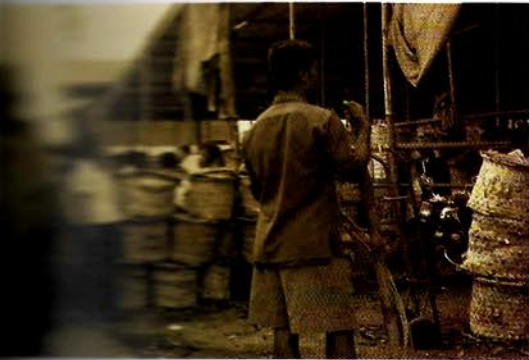
แต่เมื่อมีการสร้างถนนสายลำปาง-เชียงใหม่เป็นซูเปอร์ไฮเวย์ ๔ ช่องทางจราจร ไม่ผ่านชุมชนอำเภอป่าซาง ทำให้เส้นทางสายเดิมไม่ได้รับความนิยมแม้ระยะทางจะสั้นกว่า แต่เนื่องจากเส้นทางสายเดิมแคบและอันตราย จึงทำให้อำเภอป่าซางกลายเป็นเมืองปิด ผู้ที่เข้ามายังอำเภอป่าซางในยุคหลังจึงเป็นผู้ที่ตั้งใจมาที่ป่าซางเท่านั้น ดังนั้นเศรษฐกิจที่เคยเฟื่องฟูจากการเป็นจุดผ่านทางจึงซบเซาลง

อาชีพ อาชีพดั้งเดิมของชาวป่าซาง คือ การทำนา โดยปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก หากปีใดมีข้าวเหลือจากบริโภคในครัวเรือนก็จะนำมาขาย สำหรับการปลูกข้าวเจ้านั้นจะปลูกไว้บ้างเพื่อปรุงยาแผนโบราณ เช่น ยาหม้อ และยาต้ม เป็นต้น และเป็นส่วนผสมฝ้ายในการทอผ้าเพื่อให้ฝ้ายมีความทนทานในการใช้ เรียกว่า “ผ่าฝ้าย” แต่เดิมมาทำเพียงนาปีครั้งเดียว เนื่องจากอยู่นอกเขตชลประทานจึงต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก

การซื้อขายข้าวสารมีเครื่องตวงที่เรียกว่า “แครง” ทำจากกะลามะพร้าว ตวง ๑ ครั้งเรียกว่า ๑ กะโหลก ราคาประมาณกะโหลกละ ๕๐ - ๘๐ สตางค์ ไม่มีการกำหนดราคาตายตัว บางครั้ง

ต้องไปอ้อนวอนขอซื้อจากคนที่มียานมาก ๆ ถือกันว่าคนที่มียานตั้งแต่ ๑๐ ไร่ขึ้นไปเป็นคนที่มียานจะ ร่ำรวย ในบางโอกาสเจ้าของข้าวจะจ้างแรงงานทำนาทำสวนด้วยการแลกเปลี่ยนกับข้าวสาร

ภาพวิถีชีวิตชนบทที่คึกคักมากทั้งพ่อค้าและผู้มาซื้อ

ภาพวิถีชีวิตเศรษฐกิจสำคัญของอำเภอป่าซาง

หลังฤดูทำนาชาวป่าซางนิยมปลูกหอมและกระเทียม เพื่อขาย เป็นรายได้เลี้ยงครอบครัว บางส่วนเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนและ ทำพันธุ์ในปีต่อไป พืชสำคัญที่นำชื่อเสียงมาสู่อำเภอป่าซางและลำพูน ก็คือ ลำไย แต่เดิมมานั้นมีการปลูกไว้ในสวนหรือตามบ้านแต่ไม่มากนัก พันธุ์ที่ปลูกดั้งเดิม คือ พันธุ์ลำไยป่า ต่อมาจึงมีการปลูกลำไย พันธุ์ใหม่ ๆ เช่น พันธุ์กะโหลก ซึ่งเริ่มสร้างชื่อเสียงมาเมื่อประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา และมาโด่งดังที่สุดในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ โดยสามารถ แปรรูปด้วยการอบแห้งส่งไปจำหน่ายต่างประเทศ ทำให้ชาวบ้านมี รายได้เพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตามการปลูกลำไยสมัยใหม่ต้องใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และยารักษาโรคลำไย ที่สำคัญคือในปีนี้เริ่มมีการใช้สาร กระตุ้นเพื่อเร่งลำไยให้ออกดอก (โปรแตสเซียมคลอไรด์) ทำให้ต้นทุน การผลิตสูงขึ้นด้วย ปัจจุบันมีนักวิชาการเข้ามาแนะนำให้ชาวสวน ลำไยป่าซางปรับเปลี่ยนมาใช้ปุ๋ยธรรมชาติทดแทนปุ๋ยเคมี นอกจากนี้ รัฐบาลฟินแลนด์ได้เข้ามาช่วยเหลือในการฝึกอบรมความรู้ในการ ใช้จุลินทรีย์เพื่อทำปุ๋ยหมัก

ธุรกิจในปีซาง หากพูดถึงธุรกิจในปีซาง สามารถแบ่งได้เป็นช่วง ๆ คือ ช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๔๙๐ การดำเนินธุรกิจมีลักษณะเป็นธุรกิจครอบครัว ทำพอมือพอกิน สินค้าหลักคือ ผ้านวม เมื่อทำเหลือจึงขาย นักธุรกิจในปีซางส่วนหนึ่งเป็นคนพื้นเมือง เปิดเป็นร้านค้า เช่น “ร้านแพ็ญ ศรีพาณิชย์” “ร้านเทียมนิล” “ร้านไพศาล” “ร้านถาวร” “ร้านอังกะสิทธิ์” และ “ร้านสมบุรณ์”

สำหรับผ้านวม ผ้าทอ เสื้อม่อฮ่อม ผ้าขาวม้า ชาวบ้านที่ทอเสร็จจะเอาของมาส่งแต่เช้ามีด และรับวัสดุที่ทางร้านจัดซื้อเตรียมไว้จากเชียงใหม่ไปทำต่อ เนื้อผ้าฝ้ายจะหยาบหน้อยแสดงถึง การทอเอง ที่ป่าซางในการทอถ้าทอเส้นพุ่งจะใช้ด้ายที่ซื้อจากกรุงเทพฯ แต่ถ้าเส้นนอนจะเป็น ด้ายพื้นเมืองเส้นไต

เจ้าของร้านจะต้องตื่นแต่ฟ้าสางเพื่อรับของที่ชาวบ้านนำมาส่ง ชาวบ้านที่หอบมาส่งจะ จุกตะเกียงน้ำมันก๊าดกระป๋องนมใส่มาในกระดิ่งเดินมาเป็นแถว

ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ มีความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น ธุรกิจเจริญขึ้นมาก มีการเปิด วิทยาลัยเทคนิคพายัพ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ก็มีการเปิดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นับเป็น ปัจจัยเร่งความเจริญส่วนหนึ่ง

ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๒๐ ธุรกิจการค้าเริ่มซบเซาลงเพราะมีเส้นทางเชียงใหม่-ลำปางเกิดขึ้น ถนนสายนี้เริ่มสร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ คนไปใช้ตามเส้นทางใหม่ไม่ใช่เส้นทางผ่านป่าซาบ ร้านค้าบางแห่ง เช่น “ร้านวิไลภัณฑ์ป่าซาบ” เปลี่ยนธุรกิจมาเป็นขายส่งทั่วประเทศส่งถึงหาดใหญ่ พัทยา ทางรถสิบล้อ รถไฟ รถ รสพ. นับเป็นการค้าขายแบบใหม่ ค้าขายกันโดยไม่เห็นหน้า สมัยนั้นธุรกิจขายส่งป่าซาบยังเป็นของใหม่ที่มีคนทำน้อย แต่ต้องทำเพราะการขายปลีกเริ่มซบเซา

ถ้าจะสรุปจากปี พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๒๐ ร้านค้าป่าซาบจะมีผู้ดำเนินการ แบ่งเป็น ๓ รุ่น คือ รุ่นที่ ๑ ส่วนใหญ่จะเป็นคนพื้นเมือง หรือภรรยาเป็นคนพื้นเมืองสามี่เป็นคนจีน รุ่นที่ ๒ รุ่นนี้ผู้ที่มีฐานะมีอันจะกินจากรุ่นที่ ๑ ส่งลูกชายไปเรียนเชียงใหม่ ผู้ที่อยู่ประกอบธุรกิจก็คือ ลูกสาว หรือพี่สาว (ลูกสาวมีโอกาสเรียนต่อน้อยมาก)

รุ่นที่ ๓ เป็นรุ่นที่ดำเนินการโดยลูกสาวที่เริ่มแก่ บางส่วนแต่งงาน รุ่นหลานไม่ยอมรับช่วงการประกอบธุรกิจ โดยไปทำงานด้านอื่นแทน

เนื่องจากป่าซาบได้ชื่อว่าเป็นถิ่นคนงาม ดังนั้นแต่ละร้านจึงหานางงามมาชักชวนลูกค้าเข้าร้านอยู่หน้าร้าน สินค้าพื้นเมืองในร้านก็มีราคาถูก หมู่มกรุงเทพระกซึ่มาซื้อของเพียง ๒๐ บาทก็สามารถนั่งคุยกับสาวป่าซาบที่ขายของได้ทั้งวัน สมัยนั้นผ้าขาวม้าผืนละ ๘ บาท เสื้อม่อฮ่อมตัวละ ๑๒ บาท ผ้านวมธรรมชาติผืนละ ๕๐ - ๖๐ บาท ส่วนคนขายก็มักนำ น้ำตัน (คนโทใส่น้ำ) มาตั้งไว้รับลูกค้า

ผ้านวมที่แพงที่สุดเห็นจะได้แก่ผ้านวมกำมะหยี่ (เป็นผ้าที่สั่งเข้ามาจากไต้หวันและเกาหลีโดยผ่านตัวแทนที่เชียงใหม่) ผ้านวมดังกล่าวด้านหนึ่งเป็นผ้ากำมะหยี่อีกด้านเป็นผ้าแพร ถ้าใช้ในฤดูหนาวจะเอาด้านกำมะหยี่เข้าหาตัวจะทำให้อบอุ่นดี ถ้าร้อนก็เอาด้านที่เป็นผ้าแพรเข้าหาตัว ผืนหนึ่งราคา ๑๒๐ บาท สำหรับฝ่ายที่นำมาเป็นไส้ผ้านวมนั้น สั่งจากร้านเปรมจิตที่จังหวัดลำปาง ฝ่ายที่ส่งมานั้นจะบรรจุเป็นมัดใหญ่หุ้มด้วยกระสอบป่านรัดด้วยเหล็กแผ่นแบน ๆ ๓ เส้น น้ำหนักมัดละ ๑๐๐ กิโลกรัม เดิมนี่เปลี่ยนเป็นบรรจุกระสอบปุย น้ำหนักกระสอบละ ๑๐ กิโลกรัม

ปี พ.ศ. ๒๕๑๖ เกิดเหตุการณ์ตำรวจประท้วงทั่วประเทศที่ลำปางเองตำรวจก็ร่วมประท้วงด้วย ทำให้การค้าชะงักงัน เนื่องจากพ่อค้าปลีกไม่สั่งซื้อของ หลังปี พ.ศ. ๒๕๑๖ ราคาของจึงขึ้นเป็นสองเท่าจากเดิม ผ้านวมกำมะหยี่ราคาจาก ๑๒๐ บาท ขึ้นเป็น ๒๔๐ บาท พ่อค้าป่าซาบจึงมีกำไรกันในตอนนั้นมาก

หลังปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ธุรกิจเริ่มซบเซา เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ การเมือง สังคม

๑. ด้านเศรษฐกิจ ในช่วงนั้นมีสินค้าต่างประเทศเข้ามา ความนิยมใช้เสื้อผ้าเปลี่ยนไป

ไม่นิยมสินค้าพื้นเมือง ทั่วประเทศใช้ของผลิตโรงงานถูกกว่า

๒. ด้านการเมือง การเปลี่ยนรัฐบาล พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มาสู่ยุค รสช. ทำให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจ

๓. ด้านสังคม เริ่มเปลี่ยนแปลงจากลักษณะสังคมเครือญาติเป็นสังคมต่างคนต่างอยู่ เพราะลูกหลานไปเรียนหนังสือที่อื่นกันหมด ผู้ที่อยู่บ้านเป็นผู้สูงอายุ ลูกหลานที่โตหน่อยก็ไปทำงาน จะพบกันที่เวลายังงานสำคัญเท่านั้น สังคมในบริเวณตลาดเกิดการปิดกั้นตัวเอง ถือว่าถ้าไม่มีธุระ ก็จะไม่ไปบ้านกัน เพราะกลัวการลอกเลียนแบบสินค้ากัน ซึ่งแต่ก่อนสินค้ามีไม่กี่ประเภท ระยะเวลาจึงเกิดการการแก่งแย่งลูกค้ากันเอง

ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ สภาพเศรษฐกิจยังถดถอยลงเรื่อย ๆ แต่บรรดาผู้ค้าส่งสินค้าพื้นเมืองพวกผ้ายังคงขายได้ เพราะมีตลาดรองรับ ได้แก่ ในทบชาลาร์ บ่อสร้าง สันกำแพง และเมืองอื่น ๆ เช่น พัทยา เรณูนคร หาดใหญ่ รวมทั้งพ่อค้าเร่รถตุ้ จนปี พ.ศ. ๒๕๔๒ รัฐบาลปล่อยค่าเงินบาทลอยตัว การค้าแทบหยุดชะงักทั้งการค้าส่งและค้าปลีก

การทำไม้ ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ บริษัทบอมเมย์เบอร์มาและบริษัทบอร์เนียวได้รับสัมปทานป่าไม้ที่อำเภอบ้านโฮ้ง และอำเภอลี่ ได้นำรถยนต์มาจอดที่สบทาฝั่งลำพูน แล้วลงเรือข้ามแม่น้ำกวงมาฝั่งอำเภอป่าซาง ส่วนทางฝั่งป่าซางจะมีรถยนต์ที่เรียกกันว่า รถคอกหมู ตัวถังเป็นไม้ ใช้งานเป็นเชื้อเพลิง โดยหม้อไอน้ำพลังถ่านอยู่ท้าย เป็นรถยนต์หือเซฟโรเลต และยี่ห้อดอสรับผู้โดยสารจากอำเภอป่าซางไปบ้านโฮ้งและแม่น้ำปิง เมื่อก่อนการตัดไม้ทำกันแถบขุนตาล แล้วผลักลงแม่น้ำทามาลงแม่น้ำปิง แล้วจึงล่องเข้ากรุงเทพฯ

ร้านค้าในสมัยก่อนนั้นเป็นที่พักอาศัยไปในตัว มีลักษณะเป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ด้านหน้าเป็นบานเฟี้ยม ด้านข้างมีหลังคาลาดลงมาบนเสาไม้สัก เรียงตามความกว้างยาวของหลังคา เสาตั้งกล่าวสมัยก่อนใช้ผูกวัว ซึ่งใช้เทียมเกวียนมาค้าขายกัน เกวียนที่ป่าซางเรียกกันว่า "ลำล้อ" ก่อนสงครามทุกปีจะมีประเพณีว่าต้องเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาใหม่ กระเบื้องมุงหลังคาสมัยก่อนเรียกว่า กระเบื้องดินขอ รูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมตอนบนมีขอใช้สำหรับเกาะไม้ระแนงที่ดีเตรียมไว้บนหลังคา กระเบื้องจะซ้อนกันคร่าวละเป็นเกวียน ในอัตราร้อยแผ่นละ ๘ สตางค์

วิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม ชาวป่าซางมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับการทำเกษตรกรรม และการพึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของป่ามาแต่ดั้งเดิม เมื่อพ่อบ้านออกไปหาของป่าและพินมาใช้สอยในครัวเรือน ซึ่งก็มักนัดกันไปอย่างน้อยครั้งละ ๒ คนขึ้นไป ลูกหลานก็จะพากันตั้งหน้าตั้งตารอคอย เพราะนั่นหมายถึง นอกจากจะได้กินอาหารอย่างอิ่มหน้าเอร็ดอร่อยจากของป่าที่พ่อบ้านเก็บมาได้ ที่สำคัญคือ มีผลไม้ป่ารสเลิศหลากชนิดติดมือพ่อบ้านกลับมาอีกด้วย

ได้แก่ นมแมว มะยมวัว หมากนะ หมากมีน มะขามป้อม และพุทรา เป็นต้น เพราะปกติแล้วขนมเป็นของที่หายากในสมัยนั้น จะมีทำกันก็ในช่วงเทศกาลงานบุญเท่านั้น

กลางคืนหนุ่ม ๆ จะพากันไปเกี้ยวสาวโดยเอาสะล้อ ซอ และซึง (เครื่องดนตรีทางเหนือ) ติดตัวไปด้วย มี “ข้าวซอ” (คล้ายเนื้อเพลงที่แต่งเป็นเรื่องราวเขียนบันทึกไว้บนกระดาษสา) เมื่อไปถึงบ้านสาวก็จะร้องรำทำเพลงเกี้ยวพาราสี

โดยทั่วไปแล้วชาวป่าซางเป็นคนใจบุญ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความสามัคคี ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เห็นได้จากเมื่อมีงานตามบ้าน โดยเฉพาะงานศพ ชาวบ้านจะหยุดทำงานกันทั้งหมู่บ้านเพื่อมาช่วยงาน โดยไม่คำนึงถึงรายได้ที่สูญเสียไป และหากเป็นงานศพของคนยากจน ผู้ใหญ่บ้านก็จะประกาศรับบริจาคและจัดงานศพจนเรียบร้อย ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ยังพอเหลืออยู่บ้างแต่ไม่มากเท่าสมัยก่อน

ชาวบ้านที่มีลูกชายอายุประมาณ ๑๐ กว่าขวบขึ้นไป นิยมส่งลูกไปฝากพระที่วัดเพื่อบรรพชาเป็นสามเณรหรืออุปสมบทเป็นพระภิกษุ ดังนั้นวัดแต่ละแห่งจึงเต็มไปด้วยพระเณรจำนวนมาก พอถึงหกโมงเย็นจะได้ยินเสียงสวดมนต์ดังกึกก้องไปทั่วบริเวณวัด ในหน้าแล้งพระเณรและชาวบ้านจะนัดแข่งกลองหลวงกันตามวัด โดยบรรทุกลองใส่ล้อลากกันไป ไม่ว่าจะใกล้ไกลขนาดไหน การแข่งขันตีกลองหลวงนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อความสนุกสนานและความสามัคคีกันในหมู่ชาวบ้าน

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวลำพูนอีกประการหนึ่ง คือ การจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมลำพูน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ที่ตำบลป่าสักและตำบลบ้านกลาง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

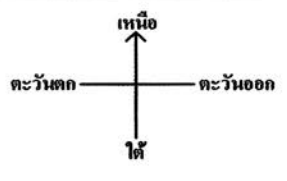
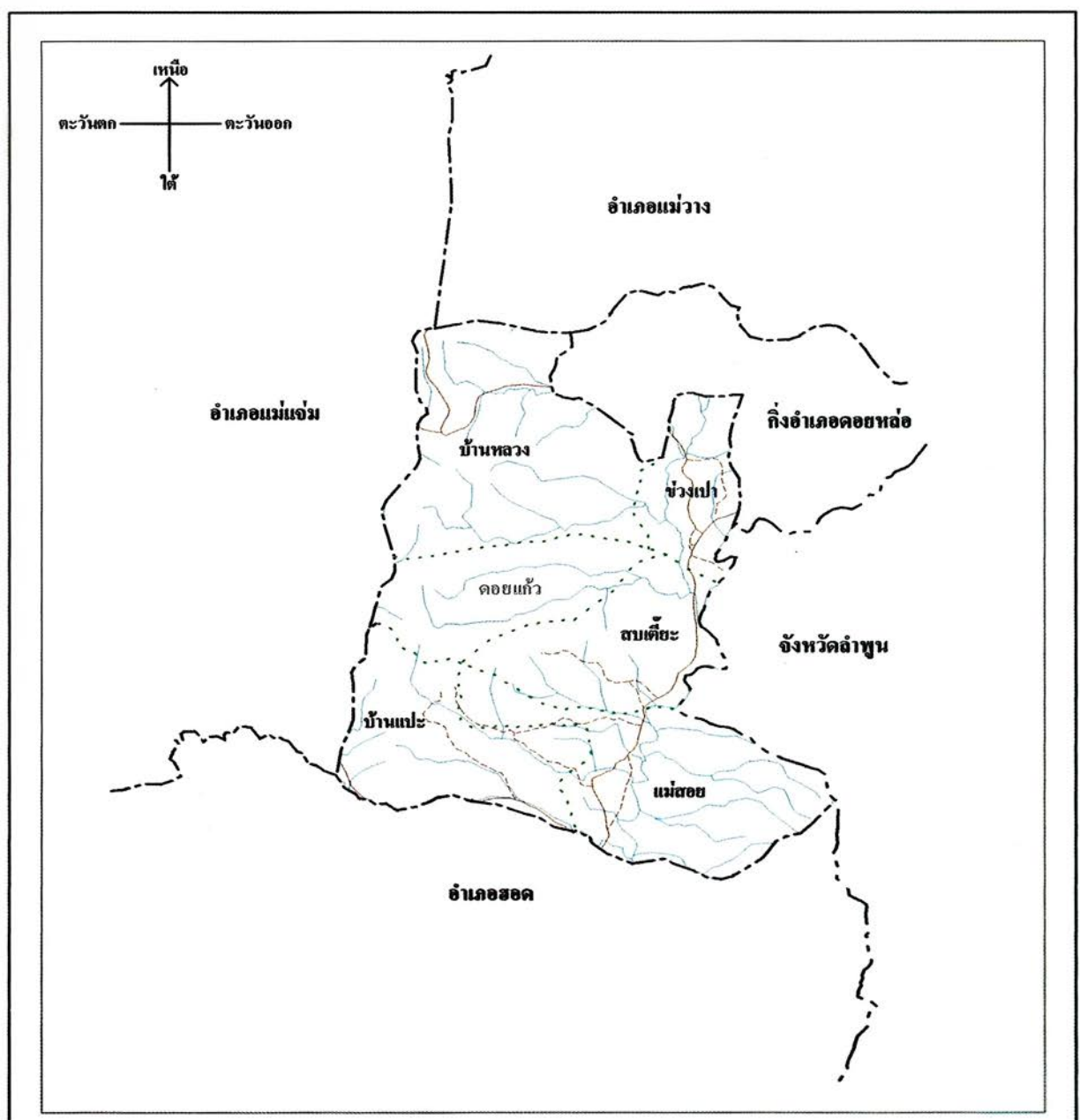
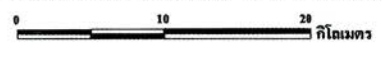
ผลกระทบด้านบวก นั้นเกิดจากการที่ชาวป่าซางจำนวนมากเดินทางไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูนทำให้มีรายได้ประจำจากการทำงานโดยไม่ต้องออกไปหางานทำไกลจากชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ก็ยังคงพักอาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิมของตนในป่าซาง ทำให้ครอบครัวอบอุ่น มีรายได้หมุนเวียนคล่องตัว เศรษฐกิจของป่าซางจึงค่อนข้างมั่นคง

ผลกระทบด้านลบ คือมลภาวะจากโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมฯ ที่ปนเปื้อนในลำน้ำกวง ซึ่งแต่ก่อนชาวบ้านได้อาศัยเป็นแหล่งน้ำเพื่ออาบน้ำ ซักผ้า และเป็นแหล่งอาหารจำพวกกุ้ง หอย ปู และปลา ปัจจุบันไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป นอกจากนี้ยังมีปัญหาสุขภาพของชาวป่าซางที่เข้าไปทำงานในนิคมอุตสาหกรรม ได้รับผลกระทบจากสารเคมีในโรงงาน ทำให้ตัวเหลืองและมีอาการวิงเวียนอีกด้วย

แผนที่อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

สัญลักษณ์

- เขตจังหวัด
- เขตอำเภอ
- ..... เขตตำบล
- ถนนคอนกรีต ถนนลาดยาง
- ถนนลูกรัง พื้นถนนอ่อน

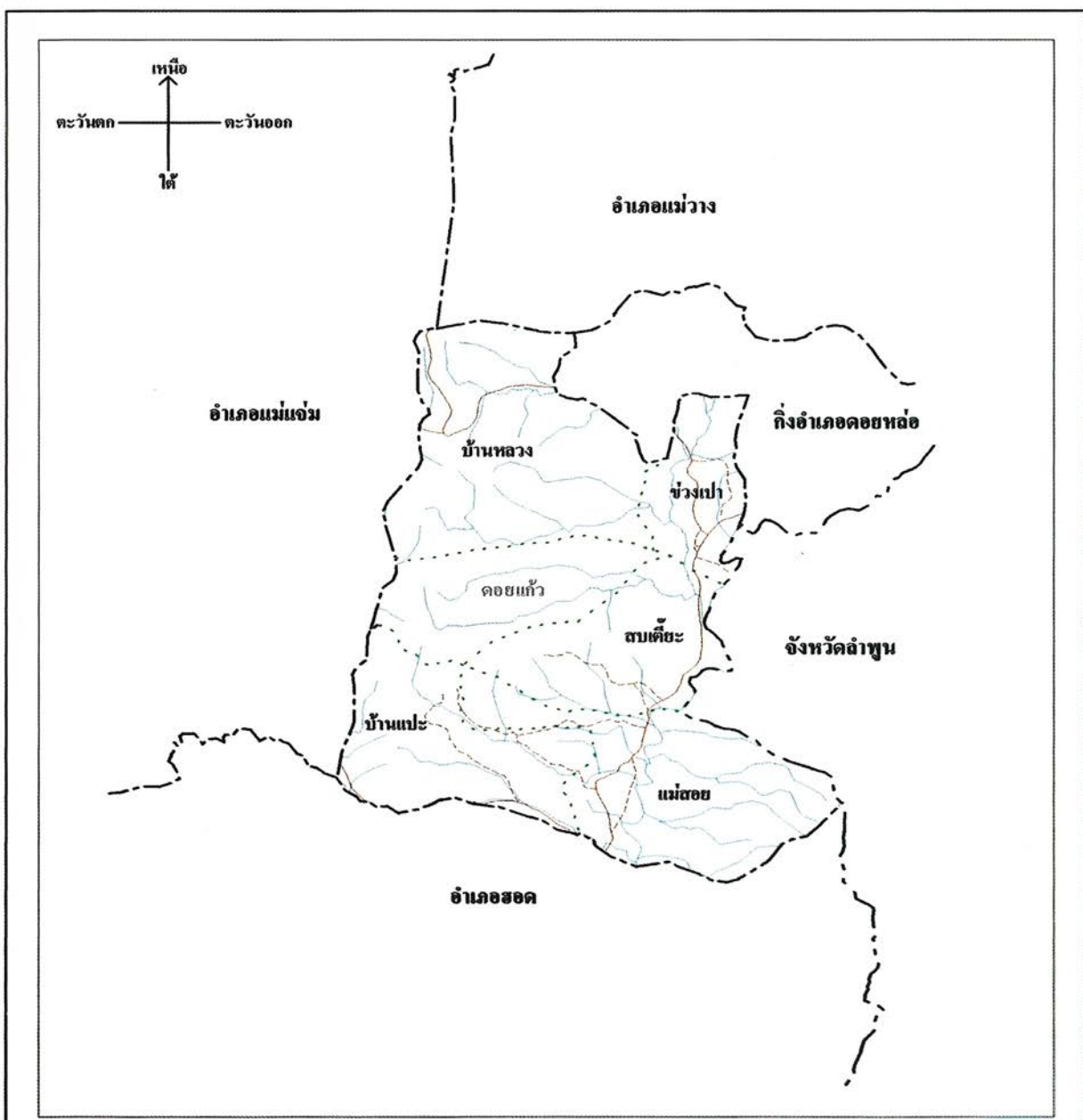
- แม่น้ำ คลอง ห้วย
- หนอง บึง

จัดทำโดย : กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

สัญลักษณ์

- เขตจังหวัด
- เขตอำเภอ
- ..... เขตตำบล
- ถนนคอนกรีต ถนนลาดยาง
- ถนนลูกรัง พื้นดินอ่อน
- แม่น้ำ คลอง ห้วย
- หนอง บึง

จัดทำโดย : กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

๗ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่

๗.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอจอมทองตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ ที่ว่าการอำเภอตั้งอยู่ถนนสายเชียงใหม่ - ฮอด ห่างจากตัวจังหวัดเชียงใหม่ ๕๐ กิโลเมตร ทิศเหนือติดกิ่งอำเภอดอยหล่อ ทิศใต้ติดอำเภอฮอด ทิศตะวันออกติดอำเภอบ้านโฮ่ง และกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน และทิศตะวันตกติดกับอำเภอแม่แจ่ม

ที่ว่าการอำเภอจอมทอง

สภาพพื้นที่

อำเภอจอมทองมีเนื้อที่ประมาณ ๗๑๒,๒๙๗ ตารางกิโลเมตร เป็นอำเภอที่มีพื้นที่ขนาดกลาง บริเวณตอนกลางของอำเภอเป็นพื้นที่สูง ตอนเหนือเป็นที่ราบลุ่ม บริเวณทิศตะวันตกของอำเภอพื้นที่เป็นภูเขา มีเทือกเขาอินทนนท์ ซึ่งมียอดสูงที่สุดในประเทศไทย อำเภอจอมทองมีลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำปิง แม่น้ำกลาง แม่น้ำแม่เตี้ยะ เป็นต้น

ประชากรและอาชีพ

อำเภอจอมทองมีประชากรทั้งสิ้น ๖๔,๕๘๓ คน^{*} ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำสวน และทำไร่ พืชที่ปลูกได้แก่ ข้าวนาปีลำไย ถั่วเหลือง พริก หอมแดง เป็นต้น สำหรับอาชีพประมงจะเป็นประมงน้ำจืดที่เลี้ยงกันตามแม่น้ำและอ่างเก็บน้ำ

การปกครอง

อำเภอจอมทองแบ่งการปกครองท้องถิ่นออกเป็น ๖ ตำบล^{**} ดังนี้คือ บ้านหลวง ดอยแก้ว แม่สอย ช่วงเปา สบเตี้ยะ และบ้านแปะ

^{*} ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

^{**} สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

๗.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

บริเวณอำเภอจอมทองเป็นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงในหุบเขาของแอ่งเชียงใหม่ตอนล่าง ก่อนที่ลำน้ำปิงจะไหลขนานกับเทือกเขาถนนธงไชยลงสู่ที่ราบลุ่มในเขตจังหวัดตาก ในบริเวณนี้มีลำน้ำสาขาใหญ่ถึง ๒ สาย มาบรรจบกับลำน้ำปิง คือลำน้ำแม่กลางที่ไหลมาจากเทือกเขาทางเหนือ โดยเฉพาะจากน้ำตกแม่กลางสายหนึ่งกับลำน้ำลี้ที่ไหลมาจากเทือกเขาทางใต้ ในเขตอำเภอบ้านโฮ่งมาบรรจบด้วย เหตุนี้จึงทำให้พื้นที่ในเขตอำเภอจอมทองเป็นเขตที่นอกจากจะมีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ไม่ลุ่มต่ำจนเกินไป จนเป็นเหตุให้มีน้ำท่วมได้ง่ายแล้ว ยังมีที่สูง มีภูเขาหุบเขาที่มีความสวยงามยิ่ง เป็นบริเวณหนึ่งที่มีการตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณทั้งบนที่สูงและในที่ราบบนที่สูงนั้นเป็นที่อยู่ของผู้คนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ใช้เครื่องมือหินในการดำรงชีวิตแล้วต่อเนื่องมายังกลุ่มชนที่เรียกว่า พวกลัวะที่ยังดำรงชีวิตสืบมาจนปัจจุบัน ในขณะที่ในที่ราบลุ่มนั้นก็มีการพัฒนาการของบ้านเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือในสมัยที่เมืองลำพูนเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครองในบริเวณแอ่งเชียงใหม่ตอนล่าง ต่อมาในสมัยล้านนาบริเวณอำเภอจอมทองนับเป็นบริเวณที่อยู่บนเส้นทางการค้าและการคมนาคมที่จะผ่านลงไปทางเมืองใต้ คือเมืองตาก กำแพงเพชร และนครสวรรค์ และไปทางตะวันตกข้ามเทือกเขาไปยังเขตมอญ พม่า และไทยใหญ่ในลุ่มน้ำสาละวิน ทำให้เกิดเป็นชุมชนในประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งของเชียงใหม่ สิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ที่โดดเด่นและสำคัญในยุคนี้ก็คือ มีการสร้างพระธาตุจอมทองขึ้นมาเป็นปูชนียสถานที่สำคัญ ดังนั้น เพื่อให้เข้าใจในเรื่องพัฒนาการของบ้านเมืองที่เก่าแก่ในเขตอำเภอจอมทอง ในที่นี้จึงได้ลำดับความสำคัญออกเป็น ๓ ระยะเวลาดังนี้

ระยะแรก เป็นสมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ลงมา พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่เป็นเมืองหนึ่งในกลุ่มเมืองทวารวดีที่มี ๔ เมือง คือ เวียงทวารวดี เวียงมโน เวียงท่ากาน และเวียงเกาะ เวียงเกาะคือเวียงที่พบในเขตอำเภอจอมทอง เป็นเวียงที่มีขนาดเล็กที่สุด ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๘° ๓๐' เหนือ และเส้นแวงที่ ๙๘° ๕๑' ตะวันออก ซึ่งปัจจุบันเป็นบริเวณบ้านสองแคว ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง ตัวเวียงตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตกใกล้กับบริเวณที่ลำน้ำแม่ขานไหลมาบรรจบกับแม่น้ำปิงเมืองนี้ถูกกระแสน้ำแม่ปิงกัดเซาะเอาตัวเมืองทางซีกตะวันออก พังลงเกือบครึ่งเมือง ส่วนที่เหลือเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด ๓๐๐ x ๕๕๐ เมตร เวียงเกาะอยู่ห่างจากเวียงท่ากาน ๖ กิโลเมตร ต่างก็อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่ขานเหมือนกัน และนับเป็นเมืองที่อยู่ตอนใต้สุดประมาณระยะห่างจากเมืองลำพูนหรือทวารวดีที่เป็นศูนย์กลางประมาณ ๑๗ กิโลเมตร

ภายในเมืองมีเศษเครื่องปั้นดินเผาไม่เคลือบแบบทวารวดีกระจัดกระจายอยู่ ส่วนมากมีสีแดงและสีน้ำตาล ที่ถูกทำลายขูดขีด ลายที่ใช้ประทับ และไม่มีลาย บริเวณที่เป็นศาสนสถาน

อยู่ตรงกลางเมืองในเขตวัดสองแคว มีร่องรอยของพระเจดีย์ที่ถูกน้ำเซาะพังไป และพระสถูปเจดีย์ที่ถูกไถราบไปเพื่อเอาที่ทำกรเพาะปลูก มีร่องรอยของศาสนสถานที่มีหินปัก แสดงเขตแปดทิศ เช่นเดียวกันกับที่พบทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิหารวัดสองแควปัจจุบันสร้างทับบนวิหารเดิม ซึ่งมีพระพุทธรูปหินทรายแบบหริภุญชัยตั้งอยู่ พระพุทธรูปองค์นี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือขณะนี้ก็ได้ นอกจากนี้พบฐานศิลารูปกลมประดับลวดลายกลีบบัว ศิลาคาริกอักษรมอญ พระพิมพ์แบบหริภุญชัยและลพบุรีบนกำแพงเมืองทางด้านตะวันตกมีร่องรอยเจดีย์เล็ก ๆ และมีชิ้นส่วนของหม้อกระดุกฝังไว้ในบางแห่ง หม้อกระดุกบางใบมีรอยจารูสำหรับระบายน้ำด้วย เมืองนี้ชาวบ้านเรียกว่า เวียงเกาะ เป็นเมืองที่มีตำนานสืบทอดมาว่า พระนางจามเทวีทรงสร้างไว้ก่อนเสด็จไปถึงลำพูน ซึ่งเมื่อเชื่อมโยงกับเรื่องราวในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์กิติ และตำนานจามเทวีวงศ์กิติ ก็จะทำให้เห็นสิ่งสอดคล้องได้ว่าตำแหน่งที่ตั้งของเวียงเกาะนั้น มีความสัมพันธ์กับลำน้ำแม่ขานประการหนึ่ง แสดงให้เห็นว่าบริเวณที่เป็นถิ่นที่อยู่ของผู้คนในสมัยหริภุญชัยอย่างแท้จริง อีกทั้งมีความใกล้ชิดกับบรรดากลุ่มชนพวกชาวลัวะบนที่สูงและบนภูเขาในบริเวณต้นลำน้ำขาน ประการที่สาม บริเวณเวียงเกาะสะท้อนให้เห็นการตั้งถิ่นฐานบนเส้นทางคมนาคมในสมัยนั้นคือใกล้กับแม่น้ำปิง ซึ่งก็ตรงกับเรื่องราวในตำนานที่ว่า พระนางจามเทวีเสด็จมาเมืองลำพูน โดยทางน้ำคือ แม่น้ำปิงเหมือนกับที่มีกล่าวไว้ในตำนาน

ระยะที่สอง ในสมัยล้านนาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมา ในสมัยหริภุญชัยบ้านเมืองยังมีผู้คนน้อยและรวมกลุ่มกันอยู่เพียงบริเวณลุ่มน้ำในเขตแอ่งเชียงใหม่ตอนล่างเท่านั้น ซึ่งเห็นได้จากการเป็นกลุ่มเมืองขนาดเล็กที่อยู่ไม่ไกลกัน พอถึงสมัยล้านนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา ผู้คนที่อยู่ไม่ห่างไกลกัน พอถึงสมัยล้านนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา ผู้คนมีมากกว่าแต่เดิมและมีการขยายตัวจากบริเวณแอ่งเชียงใหม่ตอนล่างคือ ในเขตแคว้นหริภุญชัยขึ้นไปยังบริเวณเชิงดอยสุเทพ อันเป็นบริเวณตอนกลางของแอ่งบริเวณอำเภอจอมทองก็นับเนื่องเป็นบริเวณหนึ่งที่มีการขยายตัวเกิดเป็นชุมชนขึ้นใหม่ที่ปลงบนชุมชนเก่าที่มีมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัย ดังเห็นได้จากการแปลงวัดที่มีมาแต่สมัยหริภุญชัยให้เป็นวัดสมัยล้านนาตามที่แตกต่างกัน เช่นที่เวียงเกาะ เป็นต้น ส่วนที่สร้างขึ้นใหม่ที่เป็นวัดประจำท้องถิ่นและวัดประจำหมู่บ้านก็มีมากมายแต่ที่โดดเด่นในเขตอำเภอจอมทองนี้ก็ได้แก่พระธาตุเจดีย์ที่ตอยน้อยในเขตบ้านตอยน้อย ห่างจากบ้านสองแควมาทางตะวันตกประมาณ ๕ กิโลเมตร ตอยน้อยเป็นเขาลูกโดดเดี่ยว ๆ อยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง ช่าง ๆ ตอยมีลำห้วยม่วงที่ไหลมาจากภูเขาทางเหนือไหลมาสบกันกับลำน้ำปิง วัดนี้เป็นวัดสำคัญของท้องถิ่นมีพระมหาธาตุเจดีย์อยู่บนตอยเป็นของที่สร้างขึ้นในสมัยล้านนา แต่ว่าปัจจุบันพระสถูปเจดีย์องค์นี้ได้รับการปฏิสังขรณ์ใหม่จนรูปแบบเก่าหมดไปแล้ว แต่ก็พอ

อนุমানได้ว่าสร้างขึ้นราวรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าติโลกราชลงมา มีผู้รู้กล่าวว่า แต่ก่อนที่วัดดอยน้อยนี้ มีวัดอุโบสถมาก บางอย่างก็เป็นโบสถ์วัดอุโบสถแบบหริภุญชัย โดยเฉพาะเคยพบเศียรพระพุทธรูปศิลาขนาดใหญ่ ๒ เศียรอยู่ในเขตวัด แต่ต่อมาได้ถูกเคลื่อนย้ายไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑวัดพระธาตุหริภุญชัยแล้ว การพบโบสถ์วัดอุโบสถโดยเฉพาะพระพุทธรูปแบบหริภุญชัยที่ดอยน้อยนี้ อาจแลเห็นความเชื่อมโยงกับเวียงเกาะที่บ้านสองแควได้ว่า เมื่อเวียงเกาะหมดความสำคัญไปแล้ว คนในสมัยหลังโดยเฉพาะในสมัยล้านนาได้นำเอาของโบสถ์ที่มีคุณค่ามาเก็บรักษาไว้ ณ ดอยน้อย เพราะนับเป็นการสืบสานทั้งพระพุทธศาสนาและความรุ่งเรืองในอดีตตามแบบอย่างของคนโบสถ์ที่ไม่นิยมทำลายของในทางพระพุทธศาสนาและในขณะเดียวกันก็ไม่นิยมเอาไปต่อเติมใหม่ถ้าหากมีการหักพังเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามความรุ่งเรืองของอำเภอจอมทองที่โดดเด่นเห็นจะเกิดขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระเมืองแก้ว อันเป็นเวลาทีล้านนามีความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาจนถึงที่สุด ก่อนที่จะเสื่อมลงและกลายเป็นประเทศราชของพม่าในเวลาต่อมา เพราะเป็นระยะเวลาที่มีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างมั่นคงในบริเวณอำเภอนี้ เป็นเหตุให้มีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้น ณ บริเวณปลายเนินเขาเตี้ยๆ ในบริเวณที่มีลำน้ำ ๓ สายมาพบกันคือ แม่น้ำลี้ แม่น้ำแม่กลางมาสบกับลำน้ำปิง การสร้างพระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากพระธาตุเจดีย์องค์อื่นๆ เป็นอย่างมาก นั่นคือ มักมีการสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ขึ้นในลักษณะ ๒ อย่าง อย่างแรกเป็นประเพณีโดยทั่วไปของภาคเหนือที่นิยมสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้บนไหล่เขา เนินเขา หรือยอดเขาในที่ใกล้ชุมชน เพื่อเป็นศูนย์กลางพิธีกรรมของท้องถิ่นในยามเทศกาล ส่วนในยามปกติจะมักไม่มีใครไปเกี่ยวข้อง ผู้ที่จะอยู่ในบริเวณนี้ได้มักได้แก่ พระภิกษุสงฆ์และฤๅษีที่ต้องการไปจำศีลภาวนาอย่างสันโดษประการหนึ่ง

ส่วนอีกประการหนึ่งคือ การสร้างไว้ในบริเวณชุมชน โดยเฉพาะชุมชนในระดับเมืองทีเดียว แต่ก็มักจะบรรจุพระบรมธาตุไว้ในพระสถูปโดยไม่ให้ผู้คนมีโอกาที่จะเห็น ได้แต่เพียงมากราบไหว้บูชาและประกอบพิธีกรรมที่องค์พระเจดีย์เป็นสำคัญ พระธาตุจอมทองนี้นับเนื่องเป็นพระมหาธาตุเจดีย์กลางเมืองได้อย่างแท้จริง แต่แตกต่างกว่ากันในเรื่องที่ว่าไม่บรรจุพระบรมธาตุเข้าไว้ในพระสถูปตามประเพณีนิยม หากบรรจุไว้ในคูหาของพระสถูปที่สามารถอัญเชิญออกมาให้ผู้คนได้นมัสการและทำพิธีสงฆ์น้ำได้ ลักษณะเช่นนี้คล้ายกันกับประเพณีพระเขี้ยวแก้วที่ศรีลังกาที่สามารถอัญเชิญออกมาแห่และให้ผู้คนได้นมัสการในฤดูเทศกาล พระธาตุจอมทองและวัดเป็นของที่สร้างขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระเมืองแก้วและเจตนาที่คงจะให้ป็นปูชนียสถานที่สำคัญเหนือระดับท้องถิ่น คือให้เป็นศาสนสถานสำคัญของราชอาณาจักรทีเดียว เพราะเมื่อสร้างแล้วพระมหากษัตริย์ก็ทรงสร้างเครื่องสูงถวายพระบรมธาตุรวมทั้งพระสถูปจำลอง

พระพุทธรูปเงิน ทอง สำริด และอื่นๆ ที่น่าจะมีการสร้างถวายให้พระธาตุในสมัยหลัง ๆ ลงมาด้วย ทำให้วัดพระธาตุจอมทองเป็นวัดที่มั่งคั่งวัดหนึ่งของบ้านเมือง มีงานเทศกาลที่นำพระบรมธาตุออกมาแห่ไปจนถึงเมืองเชียงใหม่เพื่อให้คนได้นมัสการโดยทั่วถึง อาจกล่าวได้ว่าวัดพระธาตุจอมทองไม่เคยร้างและเป็นปูชนียสถานที่คนในเชียงใหม่และเมืองใกล้เคียงพากันมากราบไหว้เป็นประจำและความสำคัญของพระธาตุจอมทองก็เห็นได้ในอีกลักษณะหนึ่งคือ การสร้างประวัติหรือตำนานพระธาตุขึ้นมาอธิบายเช่นเดียวกันกับตำนานพระธาตุและตำนานเมืองของบรรดาเมืองสำคัญ ๆ อื่น ๆ ในดินแดนประเทศไทย

ตำนานวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหารกล่าวถึงที่ตั้งวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร มีลักษณะเป็นเนินเขาเล็ก ๆ คล้ายจอมปลวก หรือหลังเต่ามีป่าไม้ทองกวาว หรือทองหลางอยู่บนเนินจึงเรียกว่า “ดอยจอมทอง” ตามตำนานกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วพระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จมาที่ดอยแห่งนี้ และอัญเชิญพระทักษิณโมลีธาตุ (พระเศียรเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า) มีขนาดโตเท่าเมล็ดถั่วเขียวหรือเมล็ดข้าวโพด มีสีนวลกลม กลิ้งยง มีสีคล้ายดอกพิกุล หรือคล้ายทองดอกบวบรวมพระบรมธาตุย่อยอีกเจ็ดองค์เข้าสู่โกศเพชรและอัญเชิญประดิษฐานไว้ในคูหาใต้พื้นดอยจอมทอง

ระยะที่สามคือ ในสมัยกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ทางราชการได้ตั้งอำเภอขึ้นชื่อว่าอำเภอจอมทอง โดยได้ชื่อเรียกตามตำนานวัดพระธาตุจอมทอง เดิมที่ตั้งอำเภออยู่ที่บ้านท่าศาลา หมู่ที่ ๓ ตำบลช่วงเปา ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ปัจจุบัน ๒ กิโลเมตร ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๖ ทางราชการ ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปสร้างทางทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของวัดพระธาตุฯ ที่ว่าการอำเภอจอมทองจึงตั้งอยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน

๗.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของอำเภอจอมทอง ได้แก่

ประเพณีปอย

คืองานฉลองหรืองานรื่นเริง งานที่มีชื่อว่า ปอย มีด้วยกัน ๔ ปอย คือ

ปอยหลวง	หมายถึง	งานฉลอง
ปอยน้อย	หมายถึง	งานบวชอุปสมบท
ปอยข้าวสังข์	หมายถึง	งานทำบุญอุทิศหาผู้ตาย
ปอยล้อ	หมายถึง	งานศพพระสงฆ์หรือเจ้าเมือง

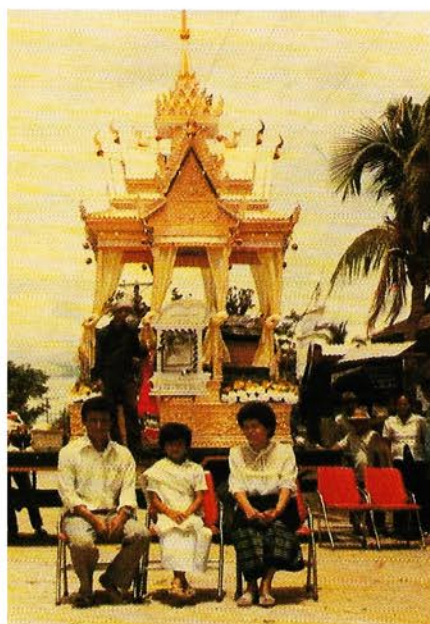
สำหรับงาน **ปอยหลวง** คือ งานฉลองถาวรวัตถุของวัดหรือฉลองสิ่งก่อสร้างที่ชาวบ้านร่วมใจกันสร้างเพื่อเป็นประโยชน์แก่สาธารณชน เป็นงานใหญ่ที่ต้องเตรียมการล่วงหน้า เจ้าอาวาส

กรรมการวัด คณะศรัทธาจะต้องเตรียมการต้อนรับผู้ที่จะมาร่วมทำบุญเลี้ยงดูกันให้สมควรแก่ฐานะ มีการทำความสะอาดเสนาสนะทุกแห่งในบริเวณวัด ประดับตกแต่งด้วยริ้วกระดาดสีต่าง ๆ ส่วนคณะศรัทธาต้องจัดเตรียมเครื่องปัจจัยไทยทานที่เรียกว่า ต้นคร้วทาน สำหรับแห่ไปถวายวัด เตรียมเสื้อผ้าสำหรับสวมใส่ไปงานปอย ช่อมแซมบ้านเพื่อเตรียมต้อนรับญาติพี่น้อง

หลังจากทำบุญปอยหลวงแล้ว คณะกรรมการวัดจะให้ศรัทธาวัดอื่น ๆ มาทำบุญบูชา ต้นกัณฑ์ เพื่อนำไปทำบุญในวัดที่มีปอยหลวงวัดต่อไป มีธรรมเนียมอย่างหนึ่งสำหรับงานปอยหลวง คือ ทางวัดจะให้เจ้าอาวาสหนีจากวัดไปหลีกเลี่ยงที่วัดอื่น เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อมา

งานปอยน้อย หรือปอยบวช คือ ประเพณีการบวชเป็กซ์ หรือการบรรพชาอุปสมบทของชาวล้านนา มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ปอยเป็กซ์ เป็นงานอุปสมบท ทางล้านนา นิยมใช้คำว่า เป็กซ์รุ คำนี้มาจากคำว่า อุปสัมปทาเปกขะ ปอยลูกแก้ว คืองานบวชที่มีการแห่ลูกแก้ว หรือแห่นาค ปอยสำอาง งานบวชสามเณรของชาวไทยใหญ่ ปอยน้อย คืองานบวชขนาดเล็กจัดขึ้นเฉพาะวงศ์ญาติ และมิตรสหายที่รู้จักกัน

ประเพณีงานศพของชาวจอมทอง

พิธีมงคลสมรส
ของชาวจอมทอง

ประเพณีกินก๋วยสลาก

หมายถึงประเพณีทานสลากภัต ราวเดือนตุลาคม (เดือนเกี๋ยง) เป็นประเพณีของหมู่บ้าน ซึ่งแต่ละแห่ง จะพยายามจัดไม่ให้ตรงกัน จุดประสงค์เพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จัดงานที่วัดแต่ละบ้านจะจัด “ก๋วย” โดยบรรจุ เงิน สมุด ดินสอ ผงซักฟอก สบู่ ฯลฯ เขียนชื่อญาติที่ล่วงลับไปแล้ว แล้วนำไปวางเรียงรายรอบอุโบสถ เมื่อพระสวดเสร็จจะจับสลากว่าได้ปัจจัยของใคร พระจะไปรับของพร้อมกับสวดอุทิศแด่ผู้ตาย เป็นการเสร็จพิธี

ประเพณีสงกรานต์

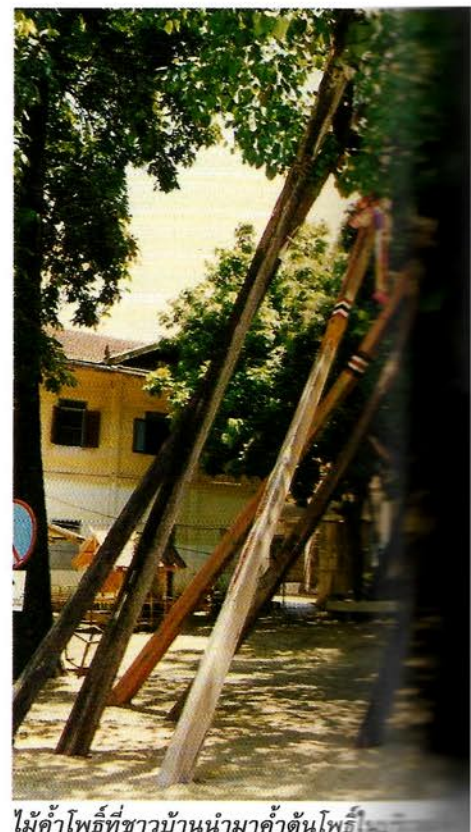
ถือเป็นวันปีใหม่ ญาติมิตรพี่น้องที่อยู่ห่างไกลต้องเดินทางกลับบ้านมาร่วมทำบุญและร่วมงานรื่นเริง โดยงานจะเริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๓ - ๑๖ เมษายนของทุกปี วันที่ ๑๓ วันสังขารล่วง หมายถึงวันเวลาผ่านไปอีก ๑ ปีแล้ว ชาวบ้านจัดเตรียมของทำบุญ หนุ่มสาวเที่ยวเตร่ วันที่ ๑๔ วันเนา หมายถึงคงอยู่ในระยะที่ล่วงมา ๑ ปีนั้น ตราบจนวันนี้ยังคงมีชีวิตอยู่ กิจกรรมในวันนี้ ชาวบ้านจะขนทรายเข้าวัด วันที่ ๑๕ วันพญาวัน หมายถึงวันสำคัญของปี มีการใส่บาตรทำบุญ สรงน้ำพระพุทธรูป และพระประพรมน้ำมนต์แก่ชาวบ้าน วันที่ ๑๖ วันปากปี เป็นวันถัดจากวันพญาวัน ชาวบ้านจะพากันไปวัด พร้อมกับนำสะทวง (กรวยใบตอง) ใส่เครื่องบูชา พระเคราะห์ทั้งหลายและเสื้อผ้าของตนเองและคนในครอบครัว เจ้าอาวาสจะกล่าวคำบูชา จะถือว่าเป็นการสะเดาะเคราะห์

ประเพณีตามข้าวใหม่

ทำกันในบางท้องที่ ในเดือนมกราคม (เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ) ในเดือนนี้หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จจะนำข้าวที่เกี่ยวได้ใหม่มาทำบุญก่อน เพื่อเป็นการฉลองข้าวใหม่ ชาวบ้านนำข้าวมาเผาเป็นข้าวหลามถวายพระพร้อมข้าวสารอีกคนละจำนวนแล้วแต่ศรัทธามาถวายทางวัด ทางวัดนำข้าวออกมาประมูลขายและนำเงินมาบำรุงวัด

ประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์

ถือเป็นประเพณีท้องถิ่นสำคัญของชาวจอมทอง ชาวเหนือนิยมทำในเทศกาลสงกรานต์ โดยเชื่อว่าทุกคนควรทำบุญสืบชะตาราศีของตน อุปกรณ์สิ่งหนึ่งคือ ไม้ง่าม ที่ตัดมาใหม่ ๆ แล้วนำไปเข้าพิธีสืบชะตาเสร็จแล้วจึงนำไปค้ำโพธิ์ที่อยู่ใกล้บ้าน ส่วนใหญ่จะนำไปค้ำโพธิ์ที่อยู่ในวัดที่วัดพระธาตุดุสิตจอมทองวรวิหาร มีการร่วมกันแห่ไม้ค้ำโพธิ์ โดยแบ่งเป็นคณะ หาไม้มาแกะสลักให้สวยงามแล้วนำไม้ค้ำใส่เกวียนแห่ไปถวาย ในระหว่างทางจะมีผู้คนแต่งตัวพื้นเมืองแห่ฟ้อน ขับซอ และรดน้ำดำหัว

ไม้ค้ำโพธิ์ที่ชาวบ้านนำมาค้ำต้นโพธิ์

เนื่องจากเป็นประเพณีสงกรานต์ ก็น้อย่างสนุกสนาน

ประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ที่อำเภอจอมทอง ภายหลังมีผู้มาร่วมจากต่างอำเภอต่างจังหวัด เป็นจำนวนมาก โดยชาวบ้านกลุ่มหนุ่มสาว และแม่บ้านจะเป็นแกนนำร่วมปรึกษาหารือกัน ปัจจุบันไม่หายาก ทางวัดจึงอนุญาตให้นำไม้ที่เคยค้ำไว้แล้ว นำมาใช้ใหม่ได้

ประเพณีสงฆ์และนมัสการพระบรมธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุเจ้าจอมทอง เป็นพระทักษิณโมลีธาตุ หรือ พระธาตุส่วนพระเศียร เบื้องขวา ประดิษฐานอยู่ในคูหาประสาทภายในพระวิหาร เวลาจะสงฆ์พระบรมธาตุ ต้อง เชิญพระบรมธาตุประดิษฐานในโกศแก้ว เชิงโกศเป็นทองคำบุเป็นลวดลาย ฝาโกศเป็นทองคำ เป็นฝาโปร่งยอดแหลม ตั้งบนพานเงิน มีสายสร้อยทองคำโยงฝาโกศติดกับพานเงินทั้งสี่ด้าน น้ำ สำหรับสงฆ์ ตามปกตินิยมสงฆ์ด้วยน้ำแม่มก้าง เจือด้วยน้ำหอมหรือแก่นจันทร์ หรือไม้ก็เป็นน้ำ สะอาดเจือน้ำหอมตามแต่ศรัทธา ซึ่งคงถือตามตำนานพระพุทธรเจ้าเสด็จเสียบโลกไปประทับที่ ดอยอินทนนท์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายนี้

งานประจำปีสงฆ์พระบรมธาตุ ปีหนึ่งมีสองครั้งคือ งานสมโภชพระบรมธาตุเข้าพรรษา ในเดือน ๗ หรือเดือน ๘ เหนือ เป็นประเพณีใหญ่ ตามปกติเริ่มตั้งแต่ ๑๐ ค่ำเป็นต้นไป มีการ แห่พระบรมธาตุไปบูชาข้าวที่พระอุโบสถ สงฆ์พระธาตุตลอดงาน กลางคืนมีเจริญพระพุทธ มนต์ฟังพระธรรมเทศนา และงานสงฆ์พระบรมธาตุออกพรรษา เดือน ๓ หรือเดือน ๕ เหนือ มีการแห่พระบรมธาตุไปบูชาข้าวเช่นเดียวกัน แต่เป็นงานไม่ใหญ่เท่างานแรก

ในระหว่างพระบรมธาตุเข้าพรรษาตลอด ๘ เดือนนี้ ตามปกติไม่มีการสงฆ์ จะเชิญ เสด็จไปที่ใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น หากออกพรรษา จะมีการสงฆ์ทุกวันพระเดือนเพ็ญและเดือนดับ (ข้างแรม)

๗.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอจอมทองมีสถานที่สำคัญ ๆ ดังนี้

วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

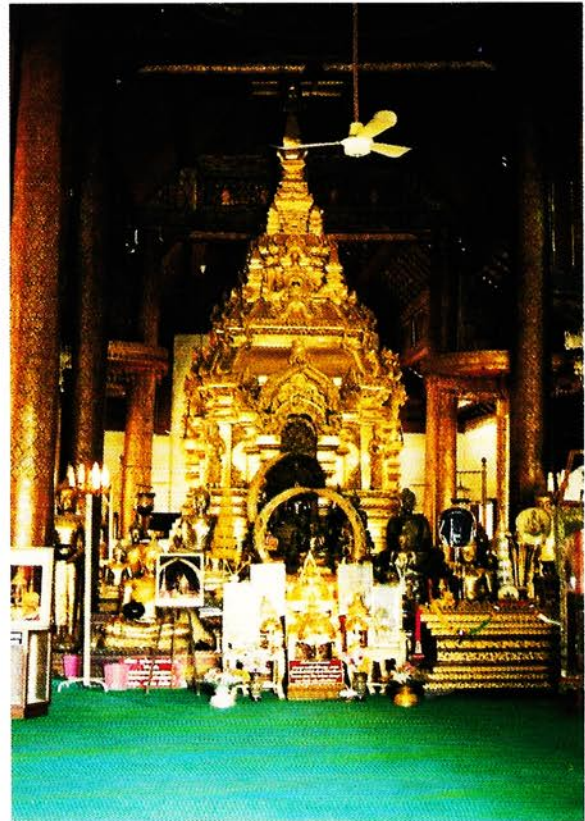
วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหารเป็นพระอารามหลวง เป็นวัดที่ใหญ่และสำคัญแห่งหนึ่งของเมืองเชียงใหม่สร้างในสมัย พระเมืองแก้ว (ครองราชย์พ.ศ. ๒๐๓๘ - พ.ศ.๒๐๖๘) เจ้านคร เชียงใหม่องค์ที่ ๑๑ ทรงโปรดให้มหาเถรฟ้าหลังมาสร้างวัดที่จอมทอง เพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุ โดยสร้างเป็นแบบวิหารจตุรมุข ภายในวิหารมีมณฑป สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

องค์ปราสาทพระบรมธาตุศรีจอมทอง

บริเวณภายในพระวิหาร

ของพระพุทธเจ้า (พระเศียรเบ็องขวา) ใหญ่เท่าเมล็ดถั่วเขียว หรือเมล็ดข้าวโพด สันฐานกลมเกลี้ยง สีดอกพิกุลแห้ง ปราสาทที่ประดิษฐานพระบรมธาตุ ภายในพระวิหารโปรดให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๐๕๓ ถือว่าเป็นงานสถาปัตยกรรมที่เด่นที่สุดในล้านนาในช่วง ยุครุ่งเรือง ก่ออิฐถือปูน ปิดทองทั้งองค์ ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง ๔ เมตร สูงจากพื้นถึงยอด ๘ เมตร ภายในปราสาทเป็นคูหา มีประตูปิดเปิดได้ ในคูหามีแท่นสำหรับตั้งพระโกศพระบรมธาตุ

ปัจจุบัน ชาวบ้านในอำเภอจอมทอง ได้บูรณะองค์ปราสาทพระบรมธาตุศรีจอมทองแล้วเสร็จ โดยขออนุญาตจากกรมศิลปากร โดยใช้เทคนิคบูรณะที่เหมาะสม และเป็นที่สักการะของผู้คนในอำเภอจอมทองและบุคคลทั่วไป วัดพระธาตุศรีจอมทอง เป็นพระอารามหลวงเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

เป็นอุทยานที่มียอดเขาสูงที่สุดในประเทศไทย คือดอยอินทนนท์ มีอากาศหนาวเย็นตลอดปี และเป็นที่ประดิษฐานของพระสถูปพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย แต่เดิมชื่อดอยหลวงหรือดอยอ่างกา เพราะว่ามีรูปร่างคล้ายอ่าง สภาพทางภูมิศาสตร์ของดอยอินทนนท์เป็นเขาหินแกรนิต สูง ๒,๕๖๕ เมตร เป็นดอนต้นน้ำของลำน้ำสี่สายที่ไหลไปรวมกับลำน้ำปิง มีป่าไม้ผลัดใบบริเวณเชิงเขา สูงขึ้นไปเป็นป่าดิบชื้นและป่าดิบเขา นกในพื้นที่อุทยานมี

ประมาณ ๓๘๓ ชนิด และมีสัตว์ป่าต่างๆ มากมาย มีต้นไม้ดอกที่เป็นรู้จักโดยทั่วไปคือ ต้นกุหลาบพันปี รวมทั้งเป็นที่ตั้งของศูนย์ควบคุมและรายงานดอยอินทนนท์ อุทยานมีเนื้อที่ ๒๗๒ ตารางกิโลเมตร ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๑ ระยะทางห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๔๘ กิโลเมตร

น้ำตกลีริภูมิ

มีลักษณะเป็นน้ำตกคู่ ไหลลงมาจากหน้าผาสูงชัน เดิมเรียกว่า เลาลี ตามชื่อของ หมู่บ้านม้งเลาลี ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ สามารถมองเห็นได้ในระยะไกล อยู่ห่างจากอำเภอจอมทองไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๓๕ กิโลเมตร

น้ำตกวชิรธาร

เป็นน้ำตกใหญ่เดิมชื่อตาดฆ้องโยง ไหลจากหน้าผาสูง ๗๐ เมตร อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอจอมทอง ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๒๒ กิโลเมตร อยู่ในบริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์

ถ้ำบริจินดา

เป็นถ้ำเก่าแก่ มีหินงอกหินย้อยที่งดงามมากภายในถ้ำมีความลึกหลายกิโลเมตร ลักษณะของถ้ำเป็นเขาทะลุมีอุโมงค์ที่แสงสว่างลอดเข้าอยู่ในบริเวณอุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์ ใกล้กับน้ำตกแม่กลาง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๑๐ กิโลเมตร

น้ำตกแม่กลาง

เป็นน้ำตกขนาดใหญ่และสวยงาม เป็นสถานที่ที่นักท่องเที่ยวนิยมมากที่สุดที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่ มีความสวยงามตามธรรมชาติ มีน้ำไหลตลอดทั้งปี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ไปทางทิศตะวันตก ๙ กิโลเมตร

น้ำตกแม่ยะ

เป็นน้ำตกที่สวยงามมากและสูงที่สุดแห่งหนึ่ง สูงประมาณ ๒๖๐ เมตร อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๑๔ กิโลเมตร

น้ำตกแม่เตี๊ยะ

อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ๘ กิโลเมตร

พิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา

ก่อตั้งโดยบุตรสาวของนางแสงดา บันสิทธิ์ ที่บ้านไร่ไผ่งาม ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ นางแสงดา บันสิทธิ์เป็นศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๒๙ สาขาทัศนศิลป์ เป็นผู้มีความรู้ในการทอผ้า

การย้อมผ้าด้วยสีสมุนไพร มีลวดลายและสีไม่ซ้ำแบบใคร และบุตรสาว นางสาวนีย์ บันสิทธิ์ บุตรสาวป่าแสงดาจัดตั้งโครงการพิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดาเพื่อเก็บรักษาผ้าฝ้ายทอมือผลงานทั้งหมดของป่าแสงดา ตลอดจนกระบวนการทุกชนิดในการผลิตผ้าฝ้ายทอมือ โดยมีอาจารย์นคร พงษ์น้อย แห่งมูลนิธิแม่ฟ้าหลวงและอาจารย์จากวิทยาลัยครูเชียงใหม่มาช่วยเรื่องการจัดแสดง และใช้บ้านไร่ไผ่งามจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ บ้านไร่ไผ่งาม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิง เดิมเป็นบ้านของเจ้าอินทนนท์ ป่าแสงดาซื้อบ้านหลังนี้และให้ชื่อว่า บ้านไร่ไผ่งามเพราะมีแนวไผ่เขียวปลูกไว้ตลอดระยะจากถนนเข้าสู่ตัวบ้าน พิพิธภัณฑ์ทำการเปิดเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ

เวียงเถาะ

ตั้งอยู่ที่ตำบลสองแคว อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ บริเวณทางหลวงหมายเลข ๑๐๘ สายเชียงใหม่-ฮอด ห่างจากเชียงใหม่ลงมาทางทิศใต้ประมาณ ๓๗ กิโลเมตร เลียบฝั่งขวาของลำน้ำปิง สภาพทั่วไปเป็นเมืองโบราณที่ตัวเมืองซีกตะวันออกถูกกระแสน้ำแม่ปิงกัดเซาะ ส่วนที่เหลือเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาด ๔๐๐ x ๔๐๐ เมตร คั่นดินซ้อนกัน ๓ ช่วง แนวคู-คั่นดินขาดแห้ว ออกเป็นตอน ๆ มีชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่น

พบโบราณวัตถุ ได้แก่ภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดิน พระพุทธรูปหินทราย สีขาว ฐานบัวคว่ำบัวหงาย แผ่นทรงกลม ทำจากหินทรายสีขาว

เมืองโบราณเวียงเถาะ เป็นกลุ่มเมืองหริภุญไชยแถบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากลำน้ำเท่าใดนัก มีคูคั่นดิน ๓ ชั้น และมีระบบชลประทานที่ดียังอยู่ และมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยหริภุญไชยจนถึงล้านนา

ภาพเขียนสีที่ผาคันนา

ตั้งอยู่บริเวณน้ำตกแม่กลาง ดอยหัวช้างเชิงดอยอินทนนท์ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากอำเภอจอมทองไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๘ กิโลเมตร ผาคันนา เป็นหน้าผาชั้นบนของน้ำตกแม่กลาง ขนาดของเพิงผายาว ๓๑ เมตร สูง ๑๒ เมตร ภาพที่พบเป็นการลงสีโดยวิธีเขียนระบายรูป โดยใช้สีแดงสีเดียว ลักษณะของภาพมี ๓ ประเภท คือ ภาพคนยกมือ ๒ ช้าง ช้างหนึ่งถือธนู ส่วนขาหายไป พบ ๑ ภาพ ภาพสัตว์เป็นรูปลายเส้นคล้ายช้างมิงวง พบ ๑ ภาพ และภาพสัญลักษณ์ เป็นภาพลายเส้นลวดลายต่าง ๆ เช่น สามเหลี่ยมสี่เหลี่ยม วงกลม ลายคล้ายเส้นคู่ขนาน ลายคล้ายรังผึ้ง และจุดทึบ

ภาพเขียนสีลักษณะดังกล่าว น่าจะเป็นภาพเขียนของกลุ่มมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณชุมชนในหุบเขาแห่งนี้

๗.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

จากคำบอกเล่าของคนแก่คนแก่ที่เป็นชาวอำเภอจอมทองแท้ ๆ รุ่นบุกเบิกได้กล่าวถึงที่มาของอำเภอจอมทองนี้ว่า เดิมบริเวณที่ตั้งวัดพระธาตุศรีจอมทองเป็นบริเวณเนินป่าที่มีต้นทองหลางขึ้นอยู่มากมาย ต่อมานายสร้อยและนางเม็งได้มีจิตศรัทธาสร้างวัดพระธาตุศรีจอมทองขึ้น จึงมีการเรียกชุมชนบริเวณนี้ว่า “จอมทอง” (แปลว่าเนินดินที่เต็มไปด้วยทองหลาง) อันเป็นที่มาของชื่ออำเภอจอมทองมาจนถึงปัจจุบันนี้ ที่ตั้งตัวชุมชนของอำเภอจอมทองและตัวว่าการอำเภอแต่เดิมอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง บริเวณบ้านท่าศาลา อยู่ห่างจากตัวอำเภอปัจจุบัน ๓ กิโลเมตร เป็นชุมชนท่าเรือค้าขายและคมนาคมขนส่ง ต่อมาเกิดน้ำท่วมสองฝั่งแม่น้ำปิงบริเวณนั้น จึงย้ายที่ว่าการอำเภอจากจุดเดิมมาอาศัยที่ดินด้านใต้ของวัดพระธาตุศรีจอมทองแล้วสร้างที่ว่าการอำเภอขึ้นมาใหม่ นานวันเข้าชุมชนบริเวณนี้ขยายตัวมากขึ้นประกอบด้วยตัวอาคารบริเวณที่ว่าการอำเภอคับแคบ จึงย้ายที่ว่าการอำเภออีกครั้งไปตั้งที่บริเวณป่าช้าหลวงซึ่งเป็นที่พักศพของชาวบ้านในชุมชนจอมทอง ทั้งนี้เนื่องมาจากในสมัยก่อนนั้นนิยมการฝังศพมากกว่าการเผา โดยนำ ซีปะขาว มาตั้งศาลอิฐฐานทำพิธีชุดหลุมศพเอากระดูกผู้เสียชีวิตไปแล้วออก

เศรษฐกิจดั้งเดิมของอำเภอจอมทอง อยู่บนพื้นฐานของการทำนาเป็นหลักโดยทำนาเพียง

บ้านไม้หลายแห่งในอำเภอจอมทอง

แม่น้ำปิงของอำเภอจอมทอง

ปีละครั้งได้ข้าวพอเก็บไว้กิน เพราะชาวจอมทองแต่เดิมยังมีจำนวนไม่มากเหมือนสมัยปัจจุบัน และชาวบ้านยังนิยมปลูกผลไม้ไว้ในบริเวณบ้านหรือในสวนไว้บริโภคภายในครอบครัว เวลาต้องการเงินไปซื้อข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็จะนำข้าวที่เก็บไว้ไปขายให้กับคนที่มีฐานะหรือเอาไปแลกเปลี่ยนค้าที่ต้องการ

เนื่องจากบริเวณอำเภอจอมทองเป็นทุ่งนาที่มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ ซึ่งมีพ่อค้าจากลำพูน ลำปาง แพร่ และน่านมาซื้อข้าวใส่ล้อหรือเกวียนไปขายยังบ้านเมืองท้องถิ่นตน ระยะต่อมาจึงมีการปลูกหอม กระเทียมและพริก หลังเก็บเกี่ยวข้าวในนาแล้วอีกทั้งเนื่องจากในระยะหลังการทำนาได้รายได้ที่ต่ำไม่พอเลี้ยงชีพ ชาวบ้านจึงหันมาปลูกลำไยกันมากในช่วง ๑๕ ปีที่ผ่านมา ส่วนการทำนานั้นก็ใช้วิธีจ้างคนที่ไม่มีนาเป็นของตัวเองมาทำแทน ผลผลิตที่ได้คือข้าวเปลือกก็จะแบ่งครึ่งกัน

ระหว่างเจ้าของนากับผู้รับจ้าง การทำสวนลำไยได้รายได้ดีเป็นกอบเป็นกำ จึงทำให้สวนลำไยขยายพื้นที่การปลูกมากขึ้นและเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของอำเภอจอมทอง ลำไยนั้นเริ่มปลูกกันมากประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๗ - ๒๔๙๘ มาจนกระทั่งปัจจุบันโดยมีชาวจีนนำต้นพันธุ์กระโหลกมาปลูกที่บ้านหนองอับช้างและบ้านแท่งดอกไม้ มีการอพยพแรงงานจากต่างถิ่นและชาวเขาเข้ามาทำงานในสวนลำไยด้วย

สวนลำไย เพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรได้อย่างดีมาโดยลำดับ จนชาวบ้านพูดกันว่า ถ้าไม่มีลำไยจอมทองแย่ง เพราะปัจจุบันจะหวังรายได้จากหอม กระเทียมไม่ได้ เนื่องจากราคาไม่ดีขาดทุน การขายลำไยจะมีพ่อค้ามาเหมาตั้งแต่ดอกเริ่มติดผล ปัจจุบัน ๑๐ ไร่ ถ้าติดลูกดีจะได้ราคาเหมาประมาณ ๔๐๐,๐๐๐ บาท พ่อค้าที่เหมาสวนส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าที่นำลำไยไปจำหน่ายในลักษณะลำไยสดก็มีหรือเป็นพ่อค้าจากไต้หวันและไทยที่จะนำรถตู้ซึ่งทำเป็นรถอบในตัวมาอบลำไยสดจากสวนส่งไต้หวันด้วย ขณะนี้การทำสวนลำไยของจอมทองบางส่วนมีการใส่สารกระตุ้นให้ออกดอกมากโดยมีบริษัทเอกชนนำเข้ามาขายโดยไม่ผ่านเกษตรอำเภอ ชาวสวนมีทั้งที่เชื่อถือลองใช้ และพวกรอดูผลเพราะมีการพูดกันว่าพอใส่สารกระตุ้นปีนี้ ได้ผลดี แต่ปีต่อ ๆ ไปต้นจะโทรม ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่าเท่าที่เห็นสวนที่ใส่สารกระตุ้นผลจะติดดี แต่ถ้าเทียบลักษณะช่องระหว่างช่อที่ใส่สารกับไม่ใส่ ช่อที่ไม่ใส่สารจะมีลักษณะสวยกว่า แม้ออกจะติดไม่แน่นเท่าที่ใส่สารอย่างไรก็ตาม ลำไยจอมทองจะขึ้นชื่อว่าเป็นลำไยมีคุณภาพดีกว่าที่อื่นเพราะน้ำดี เป็นน้ำธรรมชาติจากน้ำตก ไม่ใช่ น้ำใต้ดิน ลำไยจะมีความกรอบ หอมหวาน นำไปทำสินค้าอุตสาหกรรมได้ดีเพราะเก็บได้นานไม่เสีย พันธุ์อีดอเด่นที่สุดเวลาสุกจะหวานและหนานมาก

ลักษณะนิสัยของชาวจอมทองนั้นจะเป็นคนรักถิ่นฐานไม่ค่อยอพยพย้ายถิ่นไปไหน บรรพบุรุษเคยประกอบอาชีพอะไรรุ่นลูกรุ่นหลานก็จะรับช่วงต่อ ๆ มาไม่เปลี่ยนแปลง ยังมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน เด็กยังมีความเคารพยำเกรงผู้ใหญ่ รักษาและฟื้นฟูประเพณีอันดีงามของชุมชนเอาไว้เป็นอย่างดี เดิมแต่โบราณชาวอำเภอจอมทองมีความเชื่อว่าตนเป็นคนของพระธาตุศรีจอมทอง โดยพระธาตุจะช่วยดูแลบำบัดเป่าโรคร้ายไข้เจ็บให้หาย เกิดความสงบสุขและความมั่งคั่งสมบูรณ์ แต่ปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวเริ่มเลือนหายไปเนื่องจากสภาพแวดล้อมและสื่อสารมวลชนแขนงต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโทรทัศน์รวมทั้งสิ่งบันเทิงสมัยใหม่ทุกชนิดสังเกตได้จากถ้าเป็นงานบุญงานกุศลต่าง ๆ ที่วัดจัดขึ้นจะมีก็แต่ผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้นที่ไปร่วมงาน ส่วนคนรุ่นใหม่ คนหนุ่มคนสาวจะเอาแต่ความสนุกสนานไม่ซาบซึ้งในประเพณีงานบุญที่มีมาตั้งแต่ตั้งแต่เดิม

ความแปลกที่เป็นจุดเด่นของชาวอำเภอจอมทองที่ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าถึงวิธีการเรียกประชุมของชาวบ้านจอมทองในสมัยก่อน ๆ ว่าจะมี "ล่วม" ไปป่าวประกาศด้วยการตะโกน

เสียงดัง ๆ เพื่อเชิญชวนให้ชาวบ้านไปชุมนุมหรือประชุมกัน เช่น เรียกประชุมเพื่อแจ้งเรื่อง การซ่อมเหมืองฝาย เป็นต้น ในสมัยต่อ ๆ มาจะพัฒนามาเป็นการให้ผู้ใหญ่บ้านใช้ไม้ตี “กระโหลก” (ไม้ไผ่ลำใหญ่ ๆ) ให้เกิดเสียงดังเป็นที่รู้กันว่าผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุมจนท้ายสุดเมื่อ มีการสร้างหอประชุมหมู่บ้านขึ้น จึงมีการใช้เครื่องขยายเสียงและการใช้หอกระจายข่าวใน การส่งข่าวสารถึงชาวบ้าน

ประเพณีที่สำคัญของจอมทอง ที่ชาวบ้านยังคงปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดก็คือ ประเพณี สรงน้ำพระธาตุจอมทอง ซึ่งจะทำกันเดือน ๙ เหนือ (มิถุนายน) ตั้งแต่ขึ้น ๑๑ ค่ำ - ๑๕ ค่ำ รวม ๕ วัน จะมีการเอาพระบรมธาตุมาสรงน้ำจากน้ำตกแม่กลาง ซึ่งชาวบ้านทำเป็นบ่อรับน้ำไว้ ภายหลังเอาน้ำบริสุทธิ์จากดอยอินทนนท์ต่อต่อมา เริ่มพิธีสรงจะเอาน้ำมาตั้งแล้วมีกระบวนแห่ จากหน้าอำเภอ ข้าราชการอำเภอจะแต่งชุดขาวทุกปี การแห่จะแห่วันสุดท้ายคือวัน ๑๕ ค่ำ (ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ตรงกับวันที่ ๒ พฤษภาคม) นอกนั้นจะมีการสวดมนต์ ตอนกลางคืนจะมีการ สมโภชทุกคืน โดยมีการเล่นและมหรสพ แต่วันสุดท้ายกลางคืนจะงดมหรสพและสวด พระพุทธมนต์แทน

ประเพณีแห่ไม้ค้ำโพธิ์ จะทำกันตอนเดือน ๗ เหนือ (เมษายน) หรือในพิธีสงกรานต์ โดยทำกันในวันที่ ๑๕ เมษายนของทุกปี ประเพณีนี้ปัจจุบันแบ่งเป็น ๒ รุ่น คือรุ่นที่ ๑ เป็นรุ่น ประเพณีดั้งเดิม เป็นขบวนแห่พื้นเมืองของวัฒนธรรมเก่าแก่ที่สุด เริ่ม ๐๙.๐๐ - ๑๒.๐๐ น. เป็นของกลุ่มแม่บ้าน พ่อบ้านยังคงแห่ไม้ค้ำตกแต่งสวยงาม มีดนตรีพื้นเมือง แห่ฆ้องมอญเซ็ง และมีการพ้อนพื้นเมือง งานนี้ไม่มีเครื่องกระจายเสียง รุ่นที่ ๒ เป็นกระบวนของวัยรุ่น จะมี ดนตรีประยุกต์ แห่ตามกระบวนแรกมาโดยจะออกจากบ้านมาเริ่มกระบวนแห่ตอน ๑๑.๐๐ น. โดยกระบวนมีไม้ค้ำเหมือนกัน

กระบวนแรกเข้าไปค้ำแล้ว ทานอาหารเที่ยง แล้วจะเป็นเรื่องของกลุ่มเด็ก ซึ่งกลุ่ม พ่อบ้านแม่บ้านจะช่วยดูแลด้วย

สำหรับไม้ที่ค้ำโพธิ์นั้น สมัยก่อนจะไปตัดจากป่าสงวน โดยจะใช้ไม้ประดู่ยาวประมาณ ๓ - ๕ เมตร หมู่บ้านละ ๑ ต้น โดยตัดให้มีส่วนที่เป็นง่ามค้ำได้มาเสร็จ

จากการไปสังเกตการณ์ที่วัดพระธาตุจอมทอง ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีการค้ำโพธิ์พบว่า มี ไม้ค้ำโพธิ์มากมายตกแต่งสีสันทัน มีการผูกโบว์ โดยเฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งอยู่ในยุค IMF. มี ไม้ค้ำโพธิ์ทำสีธงชาติอเมริกันและเขียนตัวอักษร IMF. อยู่ด้วย ที่วัดนี้มีนักท่องเที่ยวไปเที่ยว พอสสมควรทำให้มีชาวบ้านจอมทองมารวมกลุ่มกันขายล็อตเตอรี่อยู่บริเวณใต้ต้นโพธิ์ด้วย

ในเรื่องการศึกษาเล่าเรียนที่อำเภอจอมทอง ในสมัยก่อน ๆ ผู้หญิงจะถูกปิดกั้นไม่ให้เรียนหนังสือ แต่จะให้มาคอยรับใช้ ทำงานบ้านงานเรือนมากกว่า โรงเรียนในอำเภอจอมทอง จะเปิดสอนแค่ชั้นประถม ๔ เท่านั้นผู้ใดต้องการศึกษาต่อ (ผู้ชาย) ต้องบวชเป็นสามเณร หรือ พระภิกษุก่อนแล้วจึงเข้าเรียนหนังสือต่อกันที่วัดทั้งด้านทางธรรมและทางโลก และถ้าหากต้องการจะเรียนให้จบระดับมัธยมศึกษาตอนปลายต้องเดินทางไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์วัดของวัดตั้ง ๆ ในจังหวัดลำพูน เนื่องจากในช่วงนั้นวัดในจังหวัดเชียงใหม่ยังไม่มีการศึกษาถึงในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยผู้ที่จะไปเรียนต่อต้องเตรียมข้าวสารและอาหารแห้งติดตัวไปเองด้วย ทั้งนี้เนื่องจากวัดในจังหวัดลำพูนมีพระภิกษุและสามเณรอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้อาหารที่ได้จากการบิณฑบาตมาได้ไม่พอนั้น ในยุคสมัยนั้นจะหาคนที่เรียนหนังสือจนจบชั้นสูงกว่าชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายหาได้ยากยิ่งนัก แต่ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่งจึงเป็นโอกาสที่ผู้หญิงจะได้เรียนหนังสือมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อนาที่ทำกินเหลือน้อยลงไม่พอที่จะแบ่งปันให้ลูก ๆ ทั้งหมดได้ผู้ปกครองจึงหันมานิยมส่งลูกหลานให้ได้เล่าเรียนหนังสือกันมากขึ้น เมื่อเรียนจบก็จะไม่กลับมาทำนาของพ่อแม่ แต่จะไปรับราชการหรือไปเป็นลูกจ้างบริษัทเอกชนตามโรงงานต่าง ๆ

ที่จอมทองเคยมีทุนการศึกษาจากอังกฤษมาให้เด็กในอำเภอเรียกทุนเพตารอสซี่ เวลาการรับทุน ๑๐ ปี ให้ไปตั้งแต่อายุ ๑๓ ปีให้เรียนจนจบปริญญาตรี เมื่อเรียนจบแล้วให้ทำงานอยู่ที่อังกฤษเป็นครูสอนเด็กปัญญาอ่อน (ทุนมาเพียงครั้งเดียว)

ชาวจอมทองมีวัฒนธรรมการแต่งกายแต่ดั้งเดิม คือ ผู้ชายจะสวมกางเกงสีดำยาวครึ่งเข่า ขมวดปมที่เอวมีชื่อเรียกว่า “สะดอ” สวมเสื้อผ้าฝ้ายคอกกลมสีดำมีกระดุมหรือเป็นแบบผูกเชือกสีดำ โดยย้อมจากเปลือก **ต้นคราม** ชุดนี้จะใส่ทำนาและใช้ใส่ในทุกฤดูกาล เวลาถึงงานบุญหรืองานสำคัญก็จะใส่ชุดใหม่และเคียนผ้าขาวม้าที่เอว ส่วนทรงผมนั้นถ้าเป็นผู้ชายจะนิยมไว้ผมทรง **มหาดไทย** (หัวแสกกลาง) ผู้หญิงสวมผ้าถุงสีพื้น ถ้าครอบครัวมีฐานะหน่อยก็จะใส่เป็นผ้าถุงที่มีลวดลายสีสันสดใสและสวมเสื้อคอกกลมแขนกระบอกสีดำ เครื่องประดับจะสวมใส่เวลาถึงงานบุญหรืองานสำคัญโดยจะสวมสร้อยคอและต่างหูทองคำ ทรงผมสำหรับฝ่ายหญิงจะนิยมเกล้าผมมวย และมีรัดเกล้า ถ้าเป็นหญิงที่มีฐานะรัดเกล้าก็จะทำด้วยทองคำ ทองคำที่ใช้ทำเครื่องประดับนั้นมีแหล่งทองอยู่ที่ **ลำน้ำแม่เตี๊ยะ** ในจอมทองนี้เอง ในหน้าแล้งชาวบ้านจะพากันไปที่ลำน้ำสายนี้แล้วเอาขันหรือพานตักทรายนำมาร่อนหาทองได้บ้างไม่ได้บ้างครั้งละเล็กน้อยแล้วนำไปขายให้ช่างทองหรือนำมาหลอมขึ้นรูปต่อไปปัจจุบันการร่อนทองเลิกทำกันแล้วเพราะบริเวณดังกล่าวมีเนื้อดินมาก เนื้อทรายเหลือน้อยแร่ทองคำก็เหลือน้อยตามไปด้วย จึงไม่คุ้มที่จะทำการร่อนทองอีกต่อไป

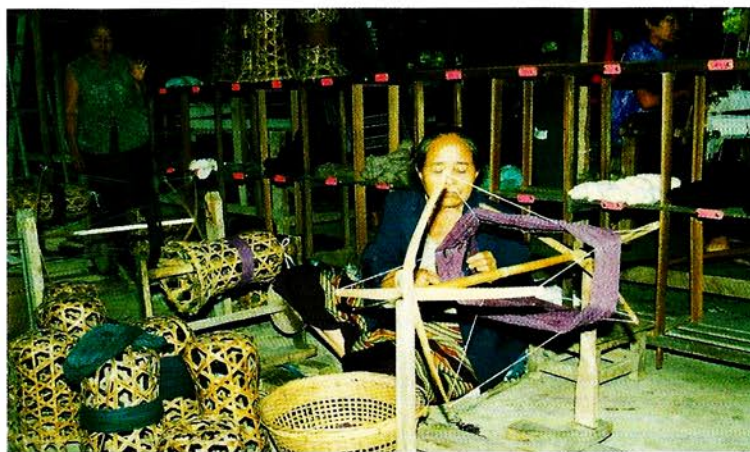

หัตถกรรมพื้นบ้าน ชาวจอมทองมีฝีมือในการทอผ้ามาแต่โบราณเพราะต้องทอไว้ใช้เองในครัวเรือน ต่อมามีการพัฒนาขึ้นจนกระทั่งในช่วงประมาณ ๑๐-๑๕ ปี ที่ผ่านมาฝีมือการทอผ้าของชาวจอมทองมีการพัฒนาขึ้นเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันในวงกว้างและชาวบ้านนิยมทอกันแทบทุกหมู่บ้าน ผ้าที่ทอได้มีคุณภาพดีและสามารถส่งไปขายยังต่างประเทศได้ด้วย เช่น ญี่ปุ่น นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านแกะสลักไม้ที่หมู่บ้านช่วงเปาตำบลช่วงเปา อำเภอจอมทอง

นับว่าเป็นเรื่องน่าชื่นชมสำหรับชาวอำเภอจอมทองเป็นอย่างยิ่งที่มีตัวแทนของอำเภอเป็นศิลปินแห่งชาติสาขาส่งทอ คือ นางเสาวนีย์ บันสิทธิ์ แห่งบ้านไร่ไผ่งาม ผู้สืบสานงานของมูลนิธิแสงดา บันสิทธิ์ และเป็นเจ้าของพิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา ต่อจากมารดาคือนางแสงดา บันสิทธิ์ ผู้มีชื่อเสียงในเรื่องการทอผ้าพื้นเมือง เริ่มตั้งแต่กระบวนการปั่น กรอ ทอ ย้อม จนกระทั่งเป็นผ้าผืนที่มีความประณีตงดงาม

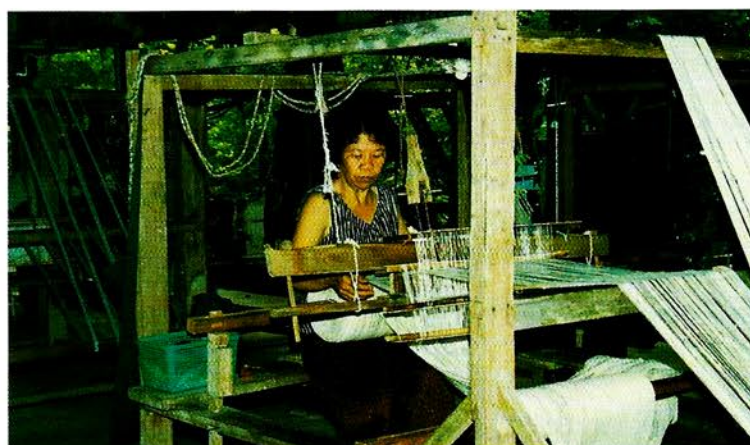
พิพิธภัณฑ์ผ้าป่าดา

กระบวนการปั่น ทอ กรอ เย็บ

ศูนย์อนุรักษ์หัตถกรรมทอผ้าบ้านไร่ไผ่งาม

บุคคลสำคัญ (แม่บ้าน) ที่ทำให้เกิดผืนผ้าที่งดงาม

ปัจจุบันการทอผ้าที่บ้านไร่ไผ่งามยังอนุรักษ์การทอผ้าธรรมชาติไว้ได้ โดยได้มีการออกแบบผ้าที่ทอให้สวยงาม ปราณีต หลากสี รวมทั้งการสอดดินเงินดินทองเหมาะสมกับสมัยมากยิ่งขึ้น และจัดทำหีบห่อสวยงามในการบรรจุผ้าขึ้นเพื่อขาย ส่วนราคาที่ขายที่หน้าร้านผ้าสอด

ดินทองราคาเมตรละ ๕๐๐ บาท นอกจากนั้นยังมีการขยายตลาดในงานออกร้านเชิงอนุรักษ์ในกรุงเทพฯ และเปิดร้านจำหน่ายที่เกษรพลาซ่า

นอกจากนั้นยังมีผู้ที่อนุรักษ์ด้านการทอในสถานที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีไม้ นานาชนิด ๆ ซึ่งเปลือกลงใช้ในการย้อมสีต่าง ๆ และโดยการจัดการของท่านผู้เป็นเจ้าของคือ เจ้าดวงเดือน ณ เชียงใหม่ ทำให้เกิดมีการทอผ้าด้วยการย้อมธรรมชาติ สร้างรายได้ให้แก่ ชาวบ้านขึ้นอีกแห่งหนึ่ง ผ้าที่ทอมีหลากหลายชนิด สีสนสวยงามเช่นกัน มีทั้งผ้าฝ้าย ดัดเสื่อผ้า ผ้าสำหรับทำม่านและผ้าไหม นอกจากนั้นในบริเวณป่าไม้ธรรมชาติที่หลงเหลืออยู่บริเวณนั้น สมบูรณ์มาก กอรั้งกับตั้งอยู่ริมน้ำปิงทำให้มีทิวทัศน์สวยงาม บริเวณดังกล่าวจัดเป็นรีสอร์ทในรูปแบบที่เข้ากับธรรมชาติด้วย

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ กลุ่มชาวบ้านเองก็มีการรวมกลุ่มอาชีพขึ้น เหตุที่มีการรวมกลุ่ม เพราะชาวบ้านตอนนั้นไม่มีงานทำแต่อยากหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ตอนแรกกลุ่มเริ่มด้วยการไปรับผ้าทอจากหมู่บ้านมาขาย โดยเอาไปขายตามงานต่าง ๆ ตลาดของสหกรณ์อินทนิล งานไม้ดอกไม้ประดับเชียงใหม่ งานสืบสานวัฒนธรรม ส่วนใหญ่ขายอยู่ในเชียงใหม่ เห็นว่า ตลาดพอขายได้ เพราะสินค้าประเภทนี้ได้เปรียบตรงที่เหลืองไม่เสียหาย ตอนหลังขายมากขึ้นมีการเอาของใส่รถรวมกันไป แล้วในที่สุดจึงมาถึงการตั้งกลุ่มร่วมทุนกัน โดยมีลูกกลุ่มเป็นสมาชิก ลงทุนเริ่มแรก ๓๐,๐๐๐ บาท ซื้อเครื่องทอ แล้วมาร่วมกันทอด้วยแต่ลูกกลุ่มเห็นว่ายาก สู้อารมณ์ไปขายไม่ได้ก็ไม่มาร่วม กลุ่มจึงจ้างครูมาฝึกจากภูมิปัญญาชาวบ้านทุกคนที่มาฝึกจะทำทุกอย่างเป็นตั้งแต่ กรอ ย้อม มัดหมี่ ขึ้นก็ทอ โดยเส้นฝ้ายกลุ่มจะซื้อมา พวกที่มาหัดทำเวลานั้นประมาณ ๑๐ กว่าคน ขณะนี้กลุ่มมีชาวบ้านมาเข้าร่วมกันมากขึ้น นอกจากการสร้างงานให้กลุ่มสมาชิก คนชราคนพิการก็มาทำงานที่กลุ่ม หรือรับไปทำที่บ้านได้ด้วย สำหรับการย้อมปัจจุบันของกลุ่มจะใช้เปลือกไม้ผสมสีเคมีด้วยเพราะเห็นว่าการใช้สีเปลือกไม้อย่างเดียวจะไม่ทน

ขณะนี้ทางกลุ่มได้รับการสนับสนุนจากทางราชการโดยช่วยส่งเสริมการทอด้วย โดยอำเภอส่งเสริมให้ข้าราชการใส่ผ้าทอในวันศุกร์ทุกศุกร์ วิทยาลัยการอาชีพจอมทองก็สั่งทอและตัดเสื่อน้ำตาลไปใส่ โดยทางกลุ่มคิดราคาตัวละ ๒๐๐ บาท

สินค้าของกลุ่มปัจจุบันจะมีคนมารับจากกรุงเทพฯ ลำปาง กลุ่มเองก็พยายามปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัยมีการตัดเย็บเป็นตัวชายมากขึ้น

การกำหนดราคาในปัจจุบันยังกำหนดโดยไม่ค่อยคำนึงถึงต้นทุนผ้าดัดเสื่อขายเพียงเมตรละ ๘๐ บาท เสื้อผ้าสำเร็จรูปมีราคาตั้งแต่ ๑๐๐ - ๑๕๐ บาทอย่างสูง ถ้าเป็นผ้าถุงจะขายราคาส่ง ๑๓๐ บาท ปลีก ๑๔๐ - ๑๕๐ บาท ขณะนี้ถ้าคนมารับจำนวนมากจะขายเงินสดขายไม่หมดเอามาคืนได้ โดยใช้คำพูดว่า “เราช่วยกันลงทุน” ทั้งนี้เนื่องจากเดิมใช้ระบบเอาของไปแล้วมัดจำไว้

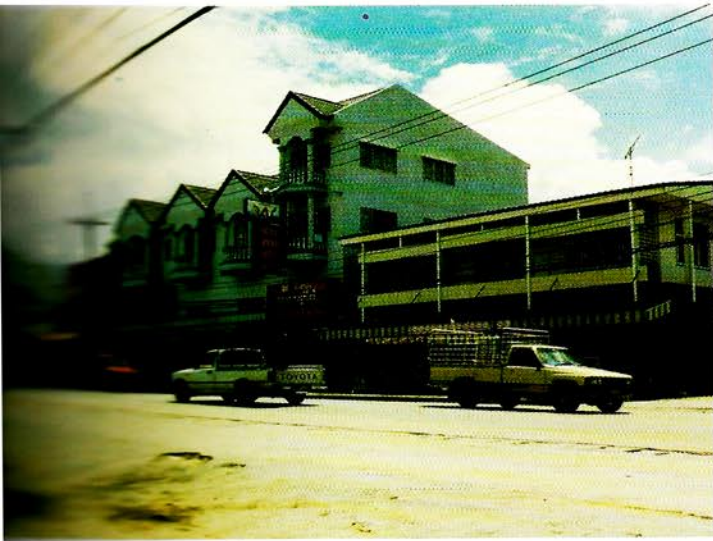
เมื่อขายได้ค่อนำเงินมาส่งเต็มจำนวน ถูกโกงก็มากคนไม่เอาเงินมาจ่าย กลุ่มต้องต่อสู้หลายอย่าง ทั้งมีฉ้อฉลและคุณภาพ

ที่จอมทองก็มีการไปทำงานต่างประเทศ จะไปกันแถวได้หวัน ญี่ปุ่น มีนายหน้ามาชวน มากันเป็นทีม (หลายคน) ทีแรกได้คนแล้วก็ให้ไปก่อนแล้วให้คนที่ไปแล้วกลับมาชักชวนอีกทีหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง พวกที่ไปแรก ๆ ไปขายตัวจะไม่เสียค่านายหน้าแต่ตอนหลังไปเข้าโรงงาน ทำงานจริงเสียค่านายหน้าร่วมแสน

อำเภอจอมทองนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีวิวัฒนาการของชุมชนและสังคมแบบ ค่อยเป็นค่อยไปสอดคล้องกับยุคสมัยโดยสามารถแบ่งได้เป็นยุค ๆ ดังนี้คือ

ยุคทองของที่ดิน เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๓๓ คือ การถือครองที่ดินมีการ เปลี่ยนมือและที่ดินมีราคาสูงขึ้นจากเดิมมาก ชาวจอมทองนิยมขายที่ดินให้กับนักลงทุนหรือนักเก็งกำไรทั้งหลาย เงินที่ชาวบ้านขายที่ได้ก็นำมาสร้างบ้านใหม่ ซื้รถยนต์และจักรยานยนต์

แต่ต่อจากนั้นมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ การซื้อขายที่ดิน เริ่มซบเซาลงเงินทองไม่สะพัดเหมือนก่อน ในขณะที่ เดียวกันเงินที่ชาวบ้านได้รับจากการขายที่ดินก็เริ่ม ร่อยหรอลง จึงหันกลับมาทำนา ทำสวนกันอย่างแต่ ก่อนแต่ก็ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเองอีกต่อไป ชาวบ้านเหล่านี้บางส่วนบุกเบิกพื้นที่ป่าของรัฐเพื่อเข้า จับจองเป็นเจ้าของเป็นที่ทำกินของตนแทนของเดิมที่ ขายไปแล้ว ก่อให้เกิดปัญหาใหม่ติดตามา หรือ ขอเช่าที่ดินเดิมจากเจ้าของใหม่ซึ่งซื้อที่ดินไปแล้วยัง ไม่ได้นำไปประกอบกิจการอื่น (ซึ่งมีมาก)

บริเวณในตัวอำเภอจอมทอง

ยุคทองของหอม กระเทียม เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๔ กล่าวคือทั้งหอมแดงและกระเทียม มีราคาดีสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรอย่างมาก แต่หลังจากปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เป็นต้นมาราคาหอม กระเทียมเริ่มลดลงถึงขั้นขาดทุน ทั้งนี้เพราะเหตุว่ามีหอมและกระเทียมจากฝั่งประเทศพม่า ทะลักเข้ามามาก ชาวบ้านเดือดร้อนกันถ้วนหน้าและท้ายที่สุดก็เลิกปลูกกันไปเป็นจำนวนมาก ที่เหลือบ้างก็คือปลูกไว้บริโภคเองภายในครอบครัว ทั้งนี้โดยชาวบ้านหันไปปลูกถั่วชนิดต่าง ๆ แทน เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง และถั่วลิสง เป็นต้น

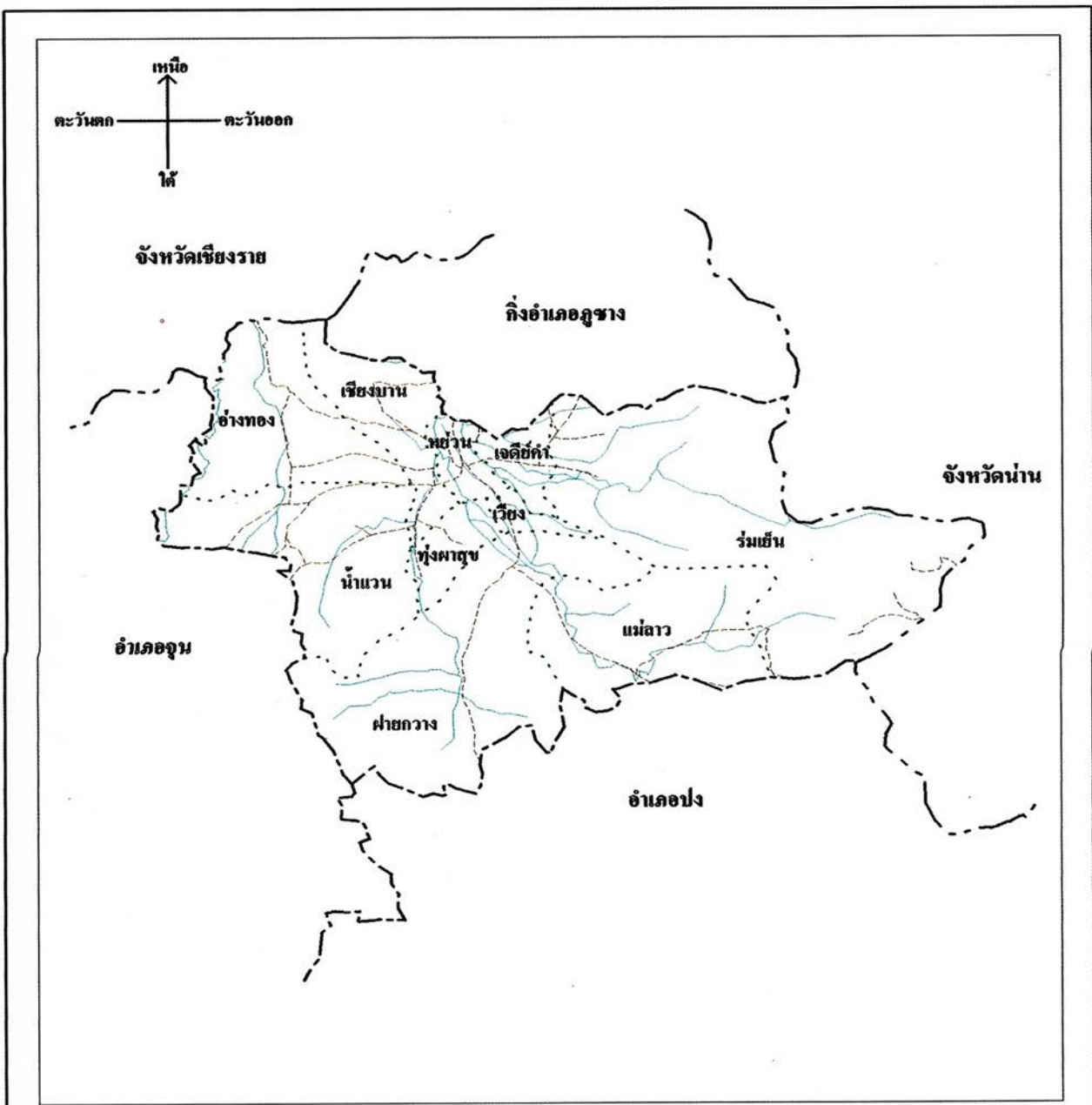
ยุคทองของการท่องเที่ยว เกิดขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๘ โดยเฉพาะในช่วงเทศกาล ปีใหม่ ตรุษจีน สงกรานต์ ลอยกระทงและงานเทศกาลฤดูหนาว อย่างไรก็ตามชาวอำเภอ จอมทองโดยทั่วไปไม่ค่อยได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวมากนัก มีเพียง

ส่วนน้อยที่ได้รับประโยชน์โดยเฉพาะครัวเรือนที่อาศัยอยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยว จะมีรายได้จากการขายอาหาร ของที่ระลึกให้แก่นักท่องเที่ยวซึ่งเป็นเงินรายได้จำนวนน้อยมาก และเมื่อทั่วโลกประสบกับภาวะเศรษฐกิจชะงักงันผลกระทบนี้เกิดขึ้นกับการท่องเที่ยวของอำเภอจอมทองไม่แพ้ที่อื่นเหมือนกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเคยเสด็จมาน้ำตกแม่ยะ แม่กลาง กลุ่มทอผ้าได้นำผ้าไปถวายด้วย

แผนที่อำเภอเชิงคำ จังหวัดพะเยา

สัญลักษณ์

- เขตจังหวัด
- เขตอำเภอ
- ..... เขตตำบล
- ถนนคอนกรีต ถนนลาดยาง
- ถนนลูกรัง พื้นถนนอ่อน
- แม่น้ำ คลอง ห้วย
- หนอง บึง

จัดทำโดย : กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

๘ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา

ที่ว่าการอำเภอเชียงคำหลังเก่า

ที่ว่าการอำเภอเชียงคำหลังใหม่

๘.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอเชียงคำตั้งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดพะเยา ห่างจากตัวจังหวัด ๗๘ กิโลเมตร ด้านเหนือติดกิ่งอำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ด้านใต้ติดอำเภอปง จังหวัดพะเยา และกิ่งอำเภอสองแคว อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน ด้านตะวันออกติดสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และด้านตะวันตกติดอำเภอจุน จังหวัดพะเยา

สภาพพื้นที่

อำเภอเชียงคำมีเนื้อที่ ๙,๓๙๘ ตารางกิโลเมตร สภาพพื้นที่เป็นที่ราบเชิงเขาสลับภูเขาสูง มีภูเขาล้อมรอบ ด้านทิศตะวันออกมีภูเขาสูงกั้นระหว่างพรมแดนไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ภูเขาที่สำคัญ ได้แก่ เขาดอยคำ เขาดอยนาง มีลำน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำลาว แม่น้ำแวน แม่น้ำยวน และแม่น้ำอิง

ประชากรและอาชีพ

อำเภอเชียงคำมีประชากร ๑๑๐,๗๖๙ คน* ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำสวน ทำไร่ โดยมีพืชที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ลำไย กระเทียม และหอมแดง ฯลฯ และการเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคและขาย

* ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๕๐

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอเชียงคำ แบ่งออกเป็น ๑๐ ตำบล^๖ คือ หย่วน ร่มเย็น ฝ่ายกวาง แม่ลาว เจดีย์คำ น้ำแวน เวียง อ่างทอง เชียงบาน และทุ่งผาสุข

๘.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของอำเภอเชียงคำมีความสัมพันธ์กับลำน้ำ ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ บริเวณ *บริเวณตอนใต้* คือ บริเวณที่ลำน้ำแวน ลำแม่ลาว และลำน้ำญวนไหลมารวมกัน เป็นพื้นที่ซึ่งอำเภอเชียงคำตั้งอยู่ และ*บริเวณตอนเหนือ* ตั้งแต่เขตบ้านสบงขึ้นไป เป็นบริเวณที่มีลำน้ำบาง และลำน้ำเปือยไหลมาบรรจบ

บริเวณตอนใต้ พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่เป็นเวียง คือ บริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอยู่ ๒ แห่ง แห่งแรก คือที่ บ้านปางจัว ตำบลน้ำแวน ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแวน แห่งที่สอง บ้านพระนั่งดิน และ บ้านเวียงหลวง ใกล้กับลำน้ำแม่ลาวอีกแห่งหนึ่ง บริเวณที่เวียงทั้งสองแห่งนี้ตั้งอยู่นั้นเป็นที่ราบลุ่มที่มีความอุดมสมบูรณ์เพราะนอกจากมีลำน้ำลำห้วยไหลผ่านหลายสายแล้วยังมีร่องรอยการขุดลำเหมืองเพื่อการชลประทานในการปลูกข้าวหลายสาย แสดงให้เห็นว่าการตั้งถิ่นฐานและการใช้ที่ดินของชุมชนที่เป็นบ้านเมืองมาช้านาน และบรรดาชุมชนที่เป็นหมู่บ้านใหญ่น้อยทั้งหลายต่างก็ตั้งอยู่ตามลำน้ำและลำเหมืองเหล่านี้ความเก่าและใหม่ของชุมชนนั้นอาจวัดได้จากตำนานและอายุของวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ปัจจุบันบริเวณที่เป็นย่านตลาดที่ทำการของอำเภอ ตลอดจนสถานที่สำคัญต่าง ๆ ก็ตั้งอยู่ในบริเวณนี้ ส่วนอีกบริเวณหนึ่งที่อยู่ทางเหนือ อันเป็นที่ลำน้ำบางและลำน้ำเปือยไหลมารวมกับลำน้ำแม่ลาวนั้น พบบริเวณที่เป็นเวียง ๓ แห่ง อยู่บนที่ดอน

แห่งแรก คือที่ บ้านงุ่น ตำบลทุ่งกล้วยทางฝั่งเหนือของลำน้ำบาง

แห่งที่สอง ตั้งอยู่บนที่ดอนในบริเวณที่ลำห้วยหัวเวียงมาบรรจบกับลำน้ำเปือยในเขตบ้านแกใหม่ ตำบลเชียงแวง อาจกล่าวได้ว่าอยู่บนที่ดอนทางฝั่งใต้ของลำน้ำเปือยก็ได้

แห่งที่สาม อยู่บนที่ดอนในเขตบ้านเชียงแวง ห่างจากแห่งที่สองมาทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร โดยมีบ้านดอนไชยอยู่ระหว่างเวียงทั้งสอง การพบร่องรอยที่เป็นเวียงตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สัมพันธ์กับที่ราบลุ่มตามลำน้ำสายต่าง ๆ ในเขตหุบเขาเชียงคำดังกล่าวนี้ย่อมเป็นประจักษ์พยานให้เห็นว่าหุบเขาเชียงคำเป็นที่อุดมสมบูรณ์ที่มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาช้านาน มีพัฒนาการจากชุมชนหมู่บ้านสู่ความเป็นบ้านเป็นเมือง เพราะบรรดาเวียงที่เกิดขึ้นนั้นมีหน้าที่สำคัญคือเป็นป้อมปราการให้ผู้คนได้อาศัยหลบภัยในยามมีข้าศึกศัตรูมารุกราน อีกทั้งเป็นสถานที่ซึ่งผู้นำชุมชนพักพิง และใช้เป็นศูนย์กลางในการปกครองของท้องถิ่น ตลอดจนเป็นที่ซึ่ง

^๖ สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง ข้อมูลปี ๒๕๔๐

ผู้คนจะมาประกอบพิธีร่วมกันในงานประเพณีพิธีกรรมด้วย

จากการสำรวจศึกษาบรรดาเวียงทั้ง ๕ แห่งนี้ มีระดับความสำคัญเท่ากัน ส่วนใหญ่เป็นแหล่งเพื่อการหลบภัยในยามมีศึกสงคราม อันเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนในดินแดนภาคเหนือเท่านั้น แต่ละแห่งหาได้เป็นตัวเมืองไม่ เพราะในพื้นที่ใกล้เคียงกันมีเวียงอยู่หลายแห่ง ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่จะมีเมืองหลายเมืองอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ดังนั้นการพิจารณาจึงต้องมองว่าบรรดากลุ่มของเวียงเหล่านี้เป็นองค์ประกอบของเมืองเดียวกัน บริเวณที่เป็นศูนย์กลางการปกครองหัวเมืองนั้นคงต้องเป็นเวียงใดเวียงหนึ่ง ซึ่งในที่นี้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบรวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งทางภูมิรัฐศาสตร์แล้ว

ตัวเมืองเชียงคำโบราณก็คือบริเวณเวียงที่ตั้งอยู่ในเขตบ้านเวียงและบ้านพระนั่งดิน นั่นคือเวียงแห่งนี้ตั้งอยู่ท่ามกลางที่ราบลุ่มริมลำน้ำแม่ลาวที่ขนาบด้วยลำน้ำและลำเหมืองทั้งด้านตะวันตกและตะวันออก เป็นบริเวณที่ผู้คนเป็นจำนวนมากตั้งถิ่นฐานอยู่ได้ ซึ่งต่างไปจากบรรดาเวียงอื่น ๆ ที่ล้วนตั้งอยู่บนที่สูงที่เหมาะสมกับการเป็นสถานที่หลบภัย หรือป้อมปราการที่สู้รบกับศัตรูมากกว่า เหตุผลถัดมาคือ เวียงแห่งนี้มีผังที่ซับซ้อนและมีขนาดใหญ่กว่าเวียงอื่น ๆ ในเขตหุบเขาเชียงคำ ที่ว่าซับซ้อนก็คือ มีลักษณะสองเวียงอยู่ในบริเวณเดียวกัน บริเวณบ้านเวียงเป็นเขตเวียงใหญ่มีรูปแบบไม่สม่าเสมอ ในขณะที่เวียงในเขตบ้านพระนั่งดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก

ทั้งสองแห่งพบเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดาและแบบเผาแกร่งกระจายอยู่ตามผิวดิน แต่ร่องรอยของบริเวณที่อยู่อาศัยหนาแน่นอยู่ในเขตบ้านเวียงมากกว่า อีกทั้งมีการบูรณะวัดโบราณให้เป็นวัดสำคัญของชุมชนในปัจจุบันด้วย แต่วัดที่ทำให้พบหลักฐานเกี่ยวกับอายุของชุมชนนั้น คือ วัดพระเจ้านั่งดิน ในเขตบ้านนั่งดิน เพราะพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปหินทรายแบบศิลปะพะเยา เช่นเดียวกับพบตามเวียงโบราณอื่นๆ ในลุ่มน้ำอิง แม้แต่พระพุทธรูปพระเจ้านั่งดินก็เช่นเดียวกัน เป็นพระพุทธรูปนั่งหินทรายแบบศิลปะพะเยา ไม่มีแท่นหรือฐานรองดูแล้วเหมือนกับพระพุทธรูปพระเจ้าตนหลวง ที่เป็นพระประธานที่วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเวียงแห่งนี้เป็นสถานที่สร้างขึ้นร่วมสมัยกับบรรดาเวียงอื่นๆ ในลุ่มน้ำอิง แต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ลงมา โดยเฉพาะอาจจะอยู่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าติโลกราชแห่งล้านนา ช่วงเดียวกันกับรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา เพราะฉะนั้นเวียงนี้คือเวียงเชียงคำ หรือตัวเมืองเชียงคำนั่นเอง

เหตุที่สันนิษฐานว่าบรรดาเวียงเหล่านี้เกิดขึ้นแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าติโลกราชลงมา ก็เพราะในรัชกาลนี้เป็นเวลาที่บ้านเมืองในลุ่มน้ำอิง ตั้งแต่เมืองพะเยา เมืองเทิง เมืองล่อ เมืองแพร่ และเมืองน่าน ต่างก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของล้านนาทั้งสิ้น และจากการได้เมืองดังกล่าวเหล่านี้

เอง ที่ทำให้พระเจ้าติโลกราชรุกรานสุโขทัย จนเป็นเหตุให้ต้องเกิดสงครามกับทางกรุงศรีอยุธยา เป็นเวลานานกว่า ๗ ปี

ตามที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า การเกิดขึ้นของเวียงในหุบเขาเชียงคำนี้ นับเป็นขั้นตอนที่เป็นรูปธรรมของกระบวนการสร้างบ้านแปงเมืองของผู้คนในภูมิภาคนี้ อย่างชัดเจน บรรดาเวียงที่เป็นตัวเมืองและที่เป็นป้อมปราการเหล่านี้ หาได้เกิดขึ้นจากการก่อตัวของกลุ่มชนที่อยู่ภายในที่ราบลุ่มแม่ลาวในหุบเขาเชียงคำเท่านั้นไม่ หากมีความเกี่ยวข้องกันกับศูนย์อำนาจที่อยู่ภายนอก หรือจากเมืองที่ใหญ่กว่า โดยเฉพาะจากพะเยาและเชียงใหม่ตามลำดับ ที่เป็นเช่นนี้เพราะรูปแบบทางศิลปกรรมของรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูป และศาสนสถาน อาทิ พระสถูปเจดีย์เป็นประจักษ์พยานอยู่

อย่างไรก็ตาม การเกิดบ้านเมืองในยุคล้านนาตอนปลายนี้ ยังไม่มีข้อมูลในเรื่องความเก่าแก่ของบ้านเมืองและผู้คนแถบนี้ เพราะก่อนที่จะเกิดบรรดาเวียงเหล่านี้ ต้องมีผู้คนอยู่มาก่อน และมีการรวมกลุ่มเป็นชุมชนใหญ่โตอย่างเช่นเป็นเมืองมาก่อน โดยไม่มีหลักฐานที่เป็นรูปธรรมให้เห็นชัด ที่มีอยู่ก็คือ บรรดาเครื่องมือหินทั้งหินขัดและหินกะเทาะ ซึ่งนักวิชาการทางโบราณคดีมักกำหนดจากรูปแบบว่า ถ้าเป็นหินกะเทาะก็ประมาณ ๘,๐๐๐ ปี จนถึงหมื่นปีขึ้นไป หรือถ้าเป็นหินขัดก็บอกว่า เข้าสู่ยุคหินใหม่ มีอายุ ๔,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ ปีขึ้นไป นับเป็นการกำหนดจากรูปแบบของเครื่องมือที่นำไปเปรียบเทียบกับของที่อื่น โดยเฉพาะต่างประเทศ ที่มีอายุเก่าแก่กว่า ไม่ได้มองจากมิติของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของเครื่องมือในท้องถิ่นหุบเขาเชียงคำ แต่ถ้ามองจากเรื่องราวในตำนานบ้านเมืองในท้องถิ่น ควบคู่กันกับคำบอกเล่าของผู้คนในปัจจุบัน ก็จะพบว่า พัฒนาการของบ้านเมืองตามหุบเขาในแถบนี้ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่อยู่บนที่สูงตามป่าเขาและลำห้วย และกลุ่มชนที่อยู่ในที่ราบลุ่ม โดยทั่วไปแล้ว คนที่อยู่บนที่สูงเป็นพวกอยู่มาก่อนแต่ดั้งเดิม มีการย้ายถิ่นฐานและที่ทำกินบ่อยๆ แต่ก็มักวนเวียนอยู่ในท้องถิ่นเดิมและใกล้เคียง กลุ่มชนเหล่านี้มีความเจริญทางเทคโนโลยีน้อย เหตุเพราะไม่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่โต ต่างกลุ่มต่างอยู่ จะพบปะกันก็ในงานประเพณีพิธีกรรม อีกทั้งไม่มีการติดต่อกับภายนอก จึงอยู่ในลักษณะที่ล้าหลังทางวัฒนธรรม โดยเห็นได้จากบรรดาเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยหินกะเทาะหินขัด เป็นเทคโนโลยีที่ตกทอดมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่างกับกลุ่มชนที่อยู่บนที่ราบซึ่งอาจเคลื่อนย้ายเข้ามาภายหลัง เป็นผู้ที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมกับภายนอก รับรู้เทคโนโลยีต่างๆ ที่ทันสมัย มีการตั้งถิ่นฐานที่มั่นคงกว่าเพราะมีที่ทำกินเป็นหลักแหล่ง และมีพัฒนาการของชุมชนจากหมู่บ้านเป็นเมืองได้ ดังนั้นการเกิดบ้านเกิดเมืองจึงมักเกิดในที่ราบลุ่ม

แต่การเกิดบ้านและเมืองในที่ราบลุ่มนี้ ไม่ได้เกิดจากกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งอยู่

ในที่ราบลุ่มแต่ทางเดียว เป็นการพบปะสัมพันธ์กันกับกลุ่มชนที่อยู่มาก่อนบนที่สูง ในระยะแรกอาจสัมพันธ์กันด้วยการแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นทางเศรษฐกิจ และต่อมาก็มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อาจจะมีการสู้รบและความขัดแย้ง ในที่สุดก็มีการจัดการให้เกิดความสัมพันธ์กันในลักษณะที่ต่างพึ่งพาซึ่งกันและกัน จนเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นถึงกับมีการแต่งงานและการอยู่ร่วมกันและปะปนกันขึ้น เรื่องราวต่างๆ เหล่านี้มักปรากฏอยู่ในตำนานพงศาวดารของแต่ละท้องถิ่น ซึ่งก็จะมีอะไร ๆ ที่เหมือน ๆ เช่น ตำนานพระธาตุดอยตุง ในเขตจังหวัดเชียงราย เป็นต้น ที่พูดถึงกลุ่มชาวลัวะที่อยู่บนดอยตุง ภายใต้การนำของปู่เจ้าลาวจก ลงมาสร้างเมืองหิรัญนครเงินยางที่บริเวณที่ราบลุ่มเชิงเขา และตำนานสิงหนวัติกุมาร ที่กล่าวถึงกลุ่มชนจากภายนอก ตั้งแต่บริเวณตอนใต้ของประเทศจีน เข้ามาตั้งหลักแหล่งในที่ราบลุ่มในบริเวณเชียงแสน และการสังสรรค์ของทั้งสองกลุ่มชนทำให้มีพัฒนาการของเมืองเชียงแสนและแคว้นโยนกนาครพันธู์

แม้ว่ามีความขัดแย้งระหว่างตำนานทั้งสอง ที่ตำนานพระธาตุดอยตุงให้ความสำคัญผู้ที่มีอำนาจในแคว้นโยนกนี้ มาจากกลุ่มชนที่อยู่บนที่สูง คือ กลุ่มปู่เจ้าลาวจก ในขณะที่ตำนานสิงหนวัติเน้นกลุ่มคนที่มาจากภายนอกก็ตาม ข้อเท็จจริงเป็นสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้จากทั้งสองตำนาน แต่ก็มีข้อเท็จจริงที่แอบแฝงอยู่ในเรื่องของการสังสรรค์กัน และการที่ชุมชนถาวรที่เป็นบ้านเป็นเมืองนั้นจะต้องเกิดขึ้นในที่ราบลุ่ม อีกทั้งในกระบวนการที่ทำให้กลุ่มชนที่มีความต่างกันทางวัฒนธรรมมารวมเป็นชาวบ้านชาวเมืองพวกเดียวกันได้นั้น จำเป็นต้องมีกลไกที่สลายความแตกต่างกัน และสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมใหม่เกิดขึ้นมา ให้ยอมรับกันได้ทั้งสองฝ่าย กลไกที่ว่านี้คือ การเอาวัฒนธรรมจากภายนอกที่มีศักยภาพในการสื่อสารได้ดีมาใช้ นั่นคือความเชื่อทางศาสนาพุทธและพราหมณ์ ตลอดจนอักษรศาสตร์และศิลปะวิทยาที่มาจากอารยธรรมอินเดีย

ในปัจจุบัน ประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอเชียงคำมีเชื้อสายไทยลื้อที่อพยพมาจากแคว้นสิบสองปันนา ซึ่งปัจจุบันอยู่ในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของประเทศจีน และเมืองอุเหนือ อุใต้ของประเทศลาว ในรอบ ๓๐๐ ปีที่ผ่านมา กลุ่มชาวไทยลื้ออพยพเคลื่อนย้ายจากเมืองต่าง ๆ ในสิบสองปันนามาสู่บ้านเมืองทางตอนใต้ ในประเทศไทยแถบจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน พะเยา ในลาว และในพม่า

กลุ่มไทยลื้อที่เป็นบรรพบุรุษของชาวอำเภอเชียงคำ ส่วนใหญ่น่าจะมีเชื้อสายมาจากกลุ่มเมืองพง เมืองมาง เมืองหย่วน เมืองบาน เมืองแพด และเมืองล้า ในสิบสองปันนา โดยดูจากชื่อหมู่บ้านหลายหมู่บ้านที่ตั้งชื่อตามเมืองเดิมในสิบสองปันนา เวลาที่ชัดเจนของการอพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งที่เชียงคำของชาวไทยลื้อยังไม่ปรากฏแน่ชัด หากแต่มีความสัมพันธ์

ใกล้ชิดกับการเคลื่อนย้ายของชาวไทยลื้อที่เมืองลำและมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มไทยลื้อในเขตจังหวัดน่าน ซึ่งอยู่ในราวสองร้อยกว่าปีมาแล้ว

อำเภอเชียงคำ เดิมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นแขวงน้ำลาว โดยรวมกับอำเภอเทิง ขึ้นกับจังหวัดน่าน มีที่ตั้งแขวงอยู่ที่ตำบลเวียงปัจจุบัน ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้แยกอำเภอเชียงคำและอำเภอเทิงขึ้นกับจังหวัดเชียงราย โดยมีพระยาพิศาลคีรีดำรงตำแหน่งนายอำเภอคนแรก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้โอนพื้นที่มาขึ้นเขตปกครองจังหวัดพะเยา ตามพระราชบัญญัติจัดตั้งจังหวัดพะเยา

๘.๓. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อประเพณีและพิธีกรรมของชาวไทยลื้อในหมู่บ้านต่าง ๆ ของอำเภอเชียงคำ มีความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรม สามารถแบ่งแยกตามลักษณะการดำเนินชีวิตได้ ดังนี้

พิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนา

การทำไร่ไถนาถือเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของชาวไทยลื้อ ซึ่งมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่ไถนา

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาโดยต้องสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศและการร่วมมือของคนในสังคม ดังเช่น

การล้อมเมือง หรือการขุดคลอง เพื่อจะให้แม่น้ำไหลเข้าสู่ไร่นาได้สะดวก และมีการแบ่งสันน้ำในการทำนาแต่ละครั้ง แล้วแต่จะตกลงกัน

การเรียกขวัญข้าว ปีไหนที่เห็นว่าข้าวเติบโตไม่เต็มที่จะจัดให้มีการเลี้ยงขวัญข้าว

การสู่ขวัญข้าวใหม่ ทำในฤดูเก็บเกี่ยว

การเลี้ยงผีฝ่าย

เพื่อเป็นขวัญและสิริมงคล ทำในเดือน ๘ มีดอกไม้สีขาว ๘ ดอก เทียน ๕ เล่ม ไก่แล้วแต่ฐานะทางเศรษฐกิจอาจจะใช้ไก่คู่เดียวหรือหลายคู่ก็ได้ เนื่องจากเป็นกิจกรรมของส่วนรวมทั้งหมู่บ้าน บ้างอาจต้องให้เงิน ๕ บาท หรือ ๑๐ บาท แล้วแต่ฐานะทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีเหล้าขาว ๑ ขวด โดยจะไปเซ่นไหว้ใกล้กับฝายของหมู่บ้านนั้น ๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา

ชาวไทยลื้อมีความเชื่อหรือนับถือพุทธศาสนาที่ค่อนข้างเคร่งครัดและเหนียวแน่น สังเกต

จากศาสนสถานที่ใหญ่โตกว้างขวางและสง่างาม มีรูปแบบของศิลปะและสถาปัตยกรรมที่เป็นของตนเอง คนสูงอายุจะถือศีลภาวนาและมีเป็นจำนวนมากที่กินเจ พุทธศาสนาเป็นสิ่งกำหนดประเพณีต่าง ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า ประเพณีของชาวไทยลื้อถูกกำหนดโดยความเชื่อในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ดังนั้นชาวไทยลื้อจะมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและวิถีชีวิตในรอบปี อาทิ ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีดำหัว ประเพณีสลากภัต (ทานก๋วยสลาก) ประเพณีตั้งธรรมหลวงซึ่งจะจัดในเดือน ๓ ประเพณีลอยกระทง จัดในเดือนนี้ ประเพณีเทศน์มหาชาติ เดือน ๕ ทานธรรมหลวง (ทานให้แก่คนตาย) เดือน ๖ มีสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ส่วนเดือน ๗ จะมีประเพณีขึ้นพระธาตุ เป็นต้น

ประเพณีถวายสลากภัต

เริ่มในวันเพ็ญเดือน ๑๒ เหนือ (กันยายน) ถึง ๑ ค่ำเดือน เกียงด๋ับ (ตุลาคม) เป็นประเพณีประจำฤดูฝน ถวายสลากภัตแต่พระภิกษุสามเณรในระหว่างเข้าพรรษา การทานก๋วยสลากจัดในวัดประจำชุมชนบางหมู่บ้านมีทุกปี บางหมู่บ้านเว้น ๓ ปีจึงจัดครั้งหนึ่ง

ความเชื่อเรื่องชีวิตหลังความตาย

ชาวไทยลื้อที่มีชีวิตอยู่จะมีความผูกพันกับญาติผู้ตาย โดยการแสดงออกหลายวิธี เช่น การ *दानธรรม* (ทานธรรม) แก่ผู้ตาย เพราะเชื่อว่าผู้ตายได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วจะทำให้ชีวิตของผู้ตายดีขึ้น และเชื่อว่าการได้สร้างทางธรรมคัมภีร์ หรือมีส่วนได้สร้าง หรือแม้แต่เพียงได้ฟังพุทธธรรม คำสอนของพระพุทธเจ้าถือได้ว่าเป็นกุศลอย่างมหาศาล จะทำให้ชีวิตของผู้ตายดีขึ้นหรือไปสู่สุคติเร็วขึ้น การถวายธรรมเป็นทานนี้จะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการลอกคัมภีร์โบราณเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแพร่หลายต่อ ๆ กันมา

นอกจากการ “*दानธรรม*” แล้วชาวไทยลื้อยังมีการ “*दानตุ่ง*” ให้แก่ผู้ตายอีกด้วย *ตุ่ง* (ธง) เป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๑๐-๑๒ นิ้ว *ตุ่ง* นี้ส่วนมากชาวบ้านจะทอกันเองนอกจากบางคนที่ไม่ทอกเองไปจ้างคนที่ทอเป็นก็ได้ ในราคาผืนละประมาณ ๑๐๐ บาท ถึง ๒๐๐ บาท แล้วแต่ความยาวของตุ่ง บนผืนตุ่งนี้จะทอเป็นรูปปราสาท ส่วนหางตุ่งจะมีไม้เล็ก ๆ มาสอดทำเป็นรูปบันไดตามความเชื่อของชาวไทยลื้อทราบว่า ตุ่งมีอุทิศถึงญาติโยมที่ตายไปแล้วมีจุดประสงค์ให้ผู้ตายซึ่งอาจจะตกอยู่ในนรกหรือในภพที่ไม่น่ายุ่ เกาะชายตุ่งขึ้นสู่สวรรค์หรือปราสาทซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยที่ทุกคนปรารถนา เป็นต้น

ความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตที่ดีในโลกปัจจุบัน

ชาวไทยลื้อจะตั้งศาลเพียงตา หรือผีเสื้อประจำหมู่บ้านของตน เพื่อให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาสมาชิกภายในหมู่บ้าน รวมไปถึงสมาชิกที่จากไปทำงานต่างแดน เช่น ที่บ้านเชียงบานมีศาลเจ้าพ่อพญาช้างเผือก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า *เสื้อบ้าน* หรือ *เทวดารักษาบ้าน* ความเชื่อนี้สืบเนื่องมาจากชาวไทยลื้อที่อำเภอเชียงคำน้ออพยพมาจากสิบสองปันนาหลายระลอก ไครมาจากหมู่บ้านไหนก็มักจะนำเอาชื่อหมู่บ้านเดิมมาตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ของตนด้วย ดังนั้นชื่อหมู่บ้านไทยลื้อทั้ง ๑๑ หมู่บ้านดังกล่าวมาแต่ต้นนั้นเป็นชื่อหมู่บ้านที่อยู่ในสิบสองปันนาด้วย

บางหมู่บ้านยังสร้าง *หอ* (ศาลเพียงตา) ถือว่าเป็นเสื้อบ้าน ซึ่งมีหน้าที่คุ้มครองสมาชิกในหมู่บ้านและขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ควบคุมความประพฤติของสมาชิกลูกบ้านด้วย ชาวบ้านจะเอาไก่ไปเช่นเทวดารักษาหมู่บ้าน เรียกว่า *“ฮ้องผีเมือง”* มีหมอซึ่งเป็น *อาจารย์วัด* (ผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้ว) ประกอบพิธีกรรมให้ปัจจุบันนี้ทำพอเป็นพิธีเท่านั้น เพราะยังกลัวอยู่แต่มองไม่เห็นประโยชน์ซึ่งทำให้พิธีกรรมนี้หายไปบางหมู่บ้าน ส่วนในบ้านแต่ละบ้านจะมี *หอทึ่งเทวดา* เทวดาช่วยคุ้มครองสมาชิกในบ้าน ชาวไทยลื้อมีความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางตลอดจนการทำนายก่อนจะลงมือกระทำกิจการใด ๆ เช่น *การหาฤกษ์วันดี* (ฤกษ์) ในการเดินทางหรือประกอบกิจกรรมบางอย่าง เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายโดยไม่มีอุปสรรคที่จะหาฤกษ์ให้ก็คือ *อาจารย์วัด* นอกจากนี้ เวลาจะออกไป *ไล่เหล่า* (ล่าสัตว์) จะนำไก่มาแขวนคอไว้ที่หอเสื้อบ้านแล้วจะฆ่าเอากระดูกแล้วเอาไม้แทงกระดูกไก่ คนทำพิธีเรียกว่า *“ข้าวจ้ำ”* พิธีเสี่ยงทายนี้จะทายจากกระดูกไก่ว่าไปล่าสัตว์จะได้หรือไม่ แต่โดยปกติแล้วชาวบ้านจะเช่นในช่วงเดือนมิถุนายนหรือเดือน ๘ พิธีกรรมนี้เรียกว่า *“ค้ำบ้าน”* จะเช่นปีละครั้ง

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อ ที่เป็นวิธีการเสี่ยงทายเพื่อพิสูจน์ความแม่นยำ เรียกว่า *หมอไก่อ้อย* เป็นการเสี่ยงทายที่ไม่เกี่ยวกับการทำมาหากินเช่นจะจับ *ไก่อ้อย* (ลูกไก่) ชั่งไว้ในกรงแล้วเอาผ้ายันต์มาหลาย ๆ ผืนเขียนชื่อลงไปทุกผืน จะมีผืนหนึ่งที่เป็นผู้เสี่ยงทายต้องการ เช่น สามี ภรรยา ลูก ฯลฯ เอาผ้ายันต์ทั้งหมดวางไว้หน้ากรงไก่ เมื่อปล่อยลูกไก่ออกจากกรง ลูกไก่จะจิกลงบนผ้าที่มีชื่อบุคคลที่ผู้เสี่ยงทาย ความเชื่ออีกอย่างหนึ่งคือ ใช้ *ไม้วา* ชาวไทยลื้อจะอธิษฐานเพื่อทำนายลูกหลานที่จากบ้านไปทำมาหากินที่อื่นอยู่สุขสบายดี หรือการเจ็บไข้ได้ป่วยจะหายหรือไม่ก็จะดูจากการกาง *ไม้วา* ปกติแล้วไม้นี้จะมีความยาวเท่ากับวาของผู้อธิษฐานพอดี ถ้าการอธิษฐานเสี่ยงทายไปในทางที่ดีแล้วไม้นั้นจะยาวออกมาเกินวา ของผู้เสี่ยงทายเป็นต้น ไม้วานี้จะถูกเก็บรักษาไว้ใน *ศาล* (ศาลา) ไกล ๆ กับศาลเจ้าพ่อพญาช้างเผือก

ประเพณีการแต่งงาน

การทอผ้าถือเป็นงานหลักที่สำคัญของชาวไทยลื้อโดยเฉพาะผู้หญิง โดยมีการถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานสืบทอดกันต่อ ๆ มา ซึ่งมีประเพณี *อยู่ช่วง บั้นฝ้าย* โดยชายหนุ่มชาวไทยลื้อ จะติดซึ่งให้ฝ่ายหญิงสาวที่ทอผ้าฟัง ถ้าชอบพอกันกับสาวที่ทอผ้าก็จะจัดพิธีแต่งงานเรียกว่า *“เอาคำไปเปาะกัน”* ถ้าชายไม่มีสินส่วนตัวก็จะเอาตัวเองเป็นหลักประกันความมั่นคงของครอบครัว วันแต่งงานจะมีการไหว้ *เทวดาบ้าน เทวดาเรือน* ซึ่งชาวไทยลื้อเรียกว่า *ผีแมน* มีดอกไม้สีขาวรูป เทียนอย่างละ ๑๒ ดอก ส่วนการลงเรือนนั้นส่วนใหญ่ฝ่ายชายเป็นฝ่ายไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง ถ้าไม่จำเป็นก็จะไม่แยกบ้าน นอกจากกรณีพิเศษที่ฝ่ายชายเป็นลูกคนเดียว ก็อาจจะตกลงเป็นฝ่ายหญิงไปอยู่บ้านฝ่ายชายได้ ชาวไทยลื้อนิยมแต่งงานกันเดือนยี่กับเดือน ๖

การขับลื้อ

การขับลื้อเป็นเพลงพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ มีผู้ขับเป็นชาย ๒ หญิง ๑ หรือชาย ๑ หญิง ๑ ก็ได้ มีพืดเป็นเครื่องมือใช้สำหรับบังหน้าเวลาร้องหรือขับลื้อเช่นเดียวกับตาลปัตรของพระสงฆ์เวลาเทศน์ นอกจากนี้มีเครื่องดนตรีประกอบคือ ชวงปี ๒ คน ส่วนเนื้อหาที่ร้องนั้นก็แล้วแต่งาน เช่น การขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน การรับขวัญผู้มาเยือน หรือบวชนาค เป็นต้น

๘.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอเชียงคำมีสถานที่สำคัญ ได้แก่

วัดพระเจ้านั่งดิน

เป็นที่เคารพสักการะของชาวเชียงคำอย่างมาก ภายในพระอุโบสถมีสิ่งพิเศษคือ *พระเจ้านั่งดิน* ที่ผนังอุโบสถด้านที่ประดิษฐานพระเจ้านั่งดินนั้น เป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงมา จากดาวดึงส์ องค์พระประธานไม่มีฐานรองรับเหมือนพระประธานองค์อื่น ๆ จึงประดิษฐานอยู่บนพื้น เคยมีชาวบ้านสร้างฐานรองรับเพื่ออัญเชิญพระประธานขึ้นประดิษฐาน แต่พยายามยกเท่าไรก็กลับไปที่พื้นตามเดิมเสมอ จึงเรียกสืบต่อกันมาว่า *พระเจ้านั่งดิน* อยู่ในตำบลเวียง ห่างจากตัวอำเภอ ๔ กิโลเมตร

วัดแสงเมืองมา

มีอุโบสถแบบไทยลื้อทางเข้ามีสามด้าน เรียกว่าหลังคาตรีมุขก็คองได้ มีอาคารเก็บพวกไม้แกะประดับอาคารที่บูรณะแล้ว ตุ๊กกระด้าง เครื่องดนตรีพวกระนาดและกลอง มีวิหารพระอุปัคตภายในวิหารหลังพระประธานทำเป็นรูปมารผจญแบบสมัยใหม่ แต่แปลกตรงที่ปั้นเป็นภาพนูนสูงประดับแล้วระบายสีสดใสมาก ส่วนประกอบอาคารอื่น ๆ เช่น พวงหุซ้างทำเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ปูนปั้นในกรอบประดับเป็นสิงโตจีน และกิเลนต่าง ๆ

อุโบสถวัดแสงเมืองมา

วัดพระธาตุดุสบแวน

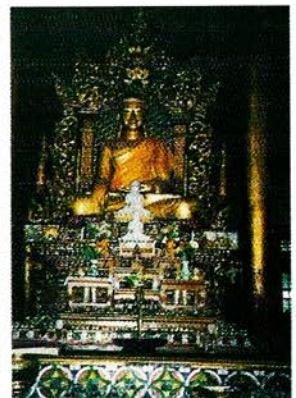
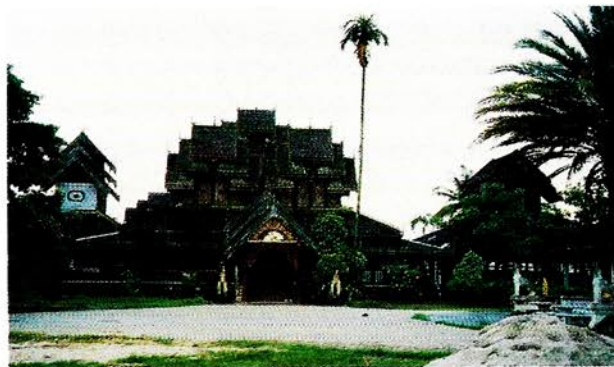
วัดพระธาตุดุสบแวนตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยวน อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเชียงคำ ๔ กิโลเมตร มีองค์พระธาตุดุเจดีย์ภายในบรรจุเส้นพระเกศาและกระดูกส่วนคางของพระพุทธเจ้า ได้รับการบูรณะมาหลายครั้ง

วัดพระธาตุดุภูซาง

วัดพระธาตุดุภูซางตั้งอยู่ที่ตำบลภูซาง (ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขต กิ่งอำเภอภูซาง)

วัดนันทาราม

อยู่ที่บ้านดอนไชย เขตสุขาภิบาลเชียงคำ เป็นวัดที่มีศิลปะแบบพม่า ตัววิหารสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง มีการตกแต่งส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมด้วยลายฉลุไม้อย่างงดงาม โดยผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างวัดและวิหารเป็นชาวพม่าและไทยใหญ่ที่เข้ามาทำไม้ให้กับเจ้าผู้ครองนครน่านในเขตอำเภอเชียงคำ ภายในวัดยังมีพิพิธภัณฑสถานของโบราณของชาวเชียงคำ ชาวพม่า และไทยใหญ่ ซึ่งทรงคุณค่าในฐานะพิพิธภัณฑสถานชุมชนท้องถิ่นแห่งหนึ่งของอำเภอเชียงคำ ควบคู่กับพิพิธภัณฑสถานไทยลื้อของวัดห้วยวน

อุโบสถวัดนันทาราม และองค์พระประธานศิลปะแบบพม่า

พิพิธภัณฑ์วัดนันทาราม

วัดห้วยวน

ตั้งอยู่ที่บ้านห้วยวน ตำบลห้วยวน ห่างจากที่ว่าการอำเภอไปทางทิศเหนือราว ๕๐๐ เมตร สร้างโดยชาวบ้านห้วยวนซึ่งเป็นชาวไทยลื้อ อพยพมาจากสิบสองปันนา เมื่อราว พ.ศ. ๒๓๓๐ ตั้งและยังเป็นศูนย์รวมกิจกรรมและจิตใจของชุมชน และมีกิจกรรมของวัดที่ช่วยเหลือเด็กด้อยโอกาสให้เข้ามาศึกษาที่โรงเรียนพระปริยัติธรรม เปิดโอกาสให้เด็กชายที่ไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือภาคปกติ บวชเป็นสามเณรศึกษา อยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเด็กชายชาวเขาทั้งในอำเภอเชียงคำและอำเภอใกล้เคียง ตัววิหารอุโบสถผูกพัทธสีมา มีลักษณะโดดเด่นเป็นแบบไทยลื้ออย่างชัดเจน และซ่อมแซมหลายครั้ง ครั้งหลังสุดคือราว พ.ศ. ๒๕๐๐-พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม ภายในวัดมีพระพุทธรูปแบบสิงห์ เก็บไว้เป็นที่เคารพของชุมชน ซึ่งชาวบ้านห้วยวนได้ดูแลรักษามาโดยตลอด

วัดห้วยวนศิลปะไทยลื้อ

บ้านทุ่งมอก

เป็นแหล่งผลิตผ้าทอไทยลื้อ มีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาร่วมกับฝีมือดั้งเดิมที่เต็มไปด้วยความประณีต ประธานกลุ่มทอผ้าทุ่งมอกกล่าวว่า ก่อนที่จะมารวมกลุ่มกันนั้นต้องใช้เวลานานมาก แต่ได้มีอุตสาหกรรมจังหวัดและมูลนิธิเอกชนได้เข้ามาส่งเสริมและให้คำแนะนำ รวมทั้งเงินทุนซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น โดยใช้ที่ว่างโรงเรียนวัดทุ่งมอกสร้างเป็นโรงเรียนชั่วคราว การทอผ้าช่วงแรก ๆ เป็นไปด้วยความเคยชินและลวดลายที่ได้มาจากบรรพบุรุษ แต่คุณภาพผ้าฝ้ายยังไม่ดีนัก ไม่มีความคงทนและไม่สามารถนำไปขายได้ แต่เมื่อมีอาจารย์จากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ และเจ้าหน้าที่ของเรดบาร์นานสอนการย้อมผ้า ทำให้มีสภาพสีที่คงทนและสวยงาม และนำลวดลายแปลกใหม่เข้ามาเพิ่มเติม จนมีการติดต่อให้นำผ้าไปขายที่เยอรมัน และสร้างรายได้ให้กลุ่มแม่บ้านทุ่งมอกอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

พระธาตุเจดีย์คำ

ตั้งอยู่ที่ตำบลร่มเย็น ชาวบ้านเรียกว่า “พระธาตุดอยคำ”

น้ำตกน้ำมิน

เป็นน้ำตกที่งดงามมาก ตกจากผาที่สูงราว ๑๐ เมตร น้ำไหลจากขุนน้ำห้วยไฟมาสู่ลำห้วยโป่งในภูเขาผาหมวก ที่ตำบลฝายกวาง

วนอุทยานแห่งชาติน้ำตกภูซาง

อยู่ที่บ้านทุ่งตั่ว ตำบลภูซาง ห่างจากตัวอำเภอ ๑๘ กิโลเมตร เป็นน้ำตกขนาดปานกลาง ไหลจากภูเขาซึ่งมีแหล่งน้ำซับเป็นบริเวณกว้าง สูงประมาณ ๘ เมตร เลี้ยวไปอีก ๕ กิโลเมตรจะถึงชายแดนไทย-ลาว ที่บ้านฮวก ซึ่งเป็นหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างบ้านป้องกันตนเองชายแดนไทย-ลาว มีการทอผ้าไทยลือด้วย

แหล่งโบราณคดีเวียงแก

ตั้งอยู่ที่บ้านแกใหม่ ตำบลภูซาง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา จากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๒๐ (เชียงคำ - เทิง) ประมาณ ๕ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามถนนลูกรังไปบ้านแกอีกประมาณ ๒ กิโลเมตร จึงถึงเมืองโบราณรูปแผลด

เมืองโบราณเวียงแกด้านตะวันออก ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนด้านไม่เท่า คูน้ำคันดินด้านตะวันตกที่ติดต่อเมืองด้านทิศตะวันตกมีคูเมือง ๒ แนว น่าจะสร้างขึ้นเป็นที่อยู่ชั่วคราวเนื่องจากภูมิประเทศและที่ตั้งอยู่บนเนินดินค่อนข้างสูง ขนาดของเมืองเล็ก พบโบราณวัตถุจำนวนมากและไม่พบซากโบราณสถานภายในเวียงแกตะวันออกเลยสันนิษฐานจากเศษภาชนะดินเผาและเครื่องเคลือบจากแหล่งเตาภาคเหนือที่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

เมืองโบราณเวียงแกด้านตะวันตก ผังเมืองมีรูปแบบไม่แน่นอนแต่มีขนาดใหญ่กว่า คูน้ำด้านตะวันตกมีเพียงชั้นเดียว มีคันดิน ๒ ชั้นขนาดข้าง บางส่วนขาดหายไปมีลำน้ำเป็อยเป็นคูน้ำจากลักษณะของคูน้ำคันดินของเวียงแกด้านตะวันตกนี้แสดงให้เห็นว่า มีการใช้คูเมืองในการเก็บกักน้ำ แล้วระบายน้ำมาหล่อเลี้ยงคูเมืองโดยรอบ ภายในเมืองปัจจุบันเป็นไร่อายุสุบ นอกจากนี้ยังพบร่องรอยซากโบราณสถานมี ๒ แห่งทางทิศเหนือ แต่ถูกลักลอบขุดทำลายและไถเพื่อทำการเกษตร คงพบแต่เนินดินที่มีเศษอิฐกระจายทั่วไป

เมื่อศึกษาสภาพทั่วไปของเวียงแกด้านตะวันตกนั้น สันนิษฐานว่าถูกสร้างเพื่อการอยู่อาศัยอย่างถาวรเนื่องจากการขยายตัวของเวียงแกด้านตะวันออก การสร้างเวียงแก

ด้านตะวันตกมีการวางแผนอย่างดี โดยใช้ลำน้ำเป็อยเป็นคูเมืองและนำน้ำเข้ามาใช้ภายในเมืองอย่างสะดวกนอกจากนี้ภายในเมืองยังมีคันดินป้องกันน้ำท่วมและพบเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก รวมทั้งซากโบราณสถาน กำแพงเมือง และเศษอิฐ อาจกล่าวได้ว่าชุมชนในเวียงแกด้านตะวันตกมีการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นทำกิจกรรมทางศาสนาร่วมกับชุมชนในเวียงแกด้านตะวันออก และมีการสร้างคันกำแพงเมืองและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิงและชิง ซึ่งมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒ เป็นอิทธิพลของกลุ่มเมืองโบราณในเขตอำเภอเมืองพะเยา แต่ถึงอย่างไรก็ตามชุมชน ในแหล่งโบราณคดีเวียงแกด้านตะวันออก และเวียงแกด้านตะวันตกนี้ คงจะเป็นกลุ่มชนที่มีอายุสมัยร่วมกัน

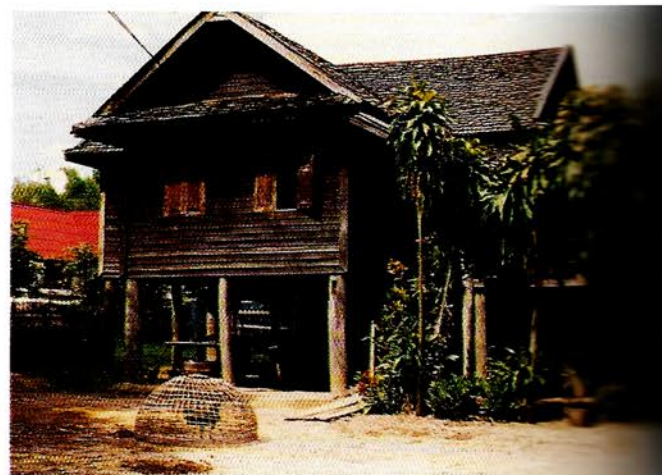
แหล่งโบราณคดีเวียงงุ่น

ตั้งอยู่ที่บ้านงุ่น ตำบลทุ่งก้ำย อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา อยู่ห่างจากแหล่งโบราณคดีเวียงแกไปราว ๑๒ กิโลเมตร อยู่บนเนินสูงวางตัวในแนวตะวันออก-ตะวันตก ต่อเนื่องมาจากเทือกเขาแดนลาวที่กั้นเขตระหว่างไทย-ลาว ห่างจากชายแดนประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ผังเมืองรูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดของเมืองแคบและยาวครอบคลุมเนินเขาไว้ ๓ เนิน มีการขุดคูน้ำลงสู่ที่ลาดเชิงเขา แนวคูน้ำมี ๒ ชั้น คันดิน ๓ ชั้น แม้ว่าแหล่งโบราณคดีเวียงงุ่นเป็นเมืองขนาดใหญ่ แต่พบโบราณวัตถุจำนวนมากเป็นเศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก

๘.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

ชาวพื้นเมืองดั้งเดิมของอำเภอเชียงคำเป็นชาวไทยลื้อ มีชาวจีนอาศัยรวมอยู่บ้างแต่น้อยมาก ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๑๖ ชาวไทยลื้อกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งที่อำเภอเชียงคำได้อพยพมาจากบ้านหนองหาน เมืองพุก แคว้นสิบสองปันนา (แคว้นสิบสองจุไทย) มาตั้งหลักแหล่งที่บ้านหนองแวมในเขตอำเภอเชียงม่วน ต่อมาปี พ.ศ. ๒๓๒๐ จึงอพยพมาอยู่ในเขตอำเภอเชียงคำ สำหรับชาวไทยลื้ออีกกลุ่มหนึ่งนั้น มีพระยาวังศรีราษฎร์เป็นผู้นำในการอพยพพาชาวไทยลื้อมา ๑๐ หลังคาเรือน จำนวน ๑๖ ครอบครัว มาตั้งหลักแหล่งที่บ้านหนองลื้อ

นอกจากนี้ยังมีชาวไทยลื้อบางส่วนอพยพมาจากเมืองเชียงรุ่ง เมืองมาง เมืองหย่วน เมืองล้า และเมืองพง แคว้นสิบสองปันนา โดยมีชาวเมืองน่านเป็นผู้นำในการอพยพมาตั้งหลักแหล่งที่อำเภอเชียงคำสำหรับชาวไทยใหญ่

บ้านไทยลื้อแบบดั้งเดิม

แต่จะมีวิงเฉพาะในหน้าแล้งเท่านั้น รถประจำทางสายนี้มีคนจังหวัดเชียงรายชื่อนายตอกเป็นเจ้าของ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จึงได้มีการนำรถจี๊ปแลนด์โรเวอร์มาใช้แทนเกวียน และถนนก็ปรับเปลี่ยนมาเป็นถนนลูกรัง จึงทำให้การเดินทางสะดวกขึ้น ส่วนจักรยานนั้นเริ่มมีเข้ามาใช้ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๔๙๖

การค้าขายกับภายนอกส่วนใหญ่จะค้าขายกับจังหวัดพะเยาและลำปาง เพราะเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ที่สุด สินค้าหลัก คือ ข้าวเหนียว นอกจากนั้นก็ยังมี ถั่วลิสง งา หัวหอม และกระเทียม ส่วนสินค้าที่ซื้อมาจากที่เชียงคําเป็นสินค้าที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ และสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้ในอำเภอเชียงคํา ได้แก่ วัสดุก่อสร้าง ของชำ และเสื้อผ้า (ส่วนมากเฉพาะผู้มีฐานะดีเท่านั้นที่ซื้อเสื้อผ้าใส่ เพราะแต่เดิมชาวเชียงคําสามารถทอผ้าฝ้ายและตัดเย็บเสื้อผ้าใช้กันเองทุกบ้าน)

ในอดีตเมื่อการคมนาคมยังยากลำบากทุกกันดารนั้น หากจะเดินทางไปค้าขายที่พะเยาหรือลำปางต้องค้างกลางทางอย่างน้อย ๑ คืน ส่วนเชียงรายต้องค้าง ๒ คืน พอค้าที่ไหนก็นอนพักกันในเกวียน สำหรับชาวเชียงคําเชื้อสายชาวเขานั้น นับว่าต้องเดินทางลำบากกว่าชาวเชียงคําพื้นราบ การเดินทางจากชุมชนชาวเขาลงมาที่ตัวอำเภอเชียงคําต้องใช้เวลาทั้งวัน คือออกจากชุมชนตอนเช้าจะมาถึงเชียงคําตอนคําพอดีต้องนอนหนึ่งคืนพอเช้าก็ซื้อข้าวของที่ต้องการแล้วจึงออกเดินทางกลับไปถึงชุมชนของตนก็เย็น แต่ถ้าซื้อข้าวสารมาด้วยต้องว่าจ้างเกวียนจากตัวอำเภอเชียงคํา ขึ้นไปส่งของให้ใกล้ชุมชนของตนมากที่สุด แล้วจึงใช้ม้าต่างขนขึ้นไปยังชุมชนของตนอีกทอดหนึ่ง

อาชีพ ชาวเชียงคําส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก ทั้งชายและหญิงจะช่วยกันทำนา โดยมีประเพณีการลงแขกช่วยเหลือแรงงานระหว่างกัน ซึ่งชาวเชียงคําเรียกว่า “เอามื้อ” ปัจจุบันประเพณีการลงแขกนี้ยังมีเหลืออยู่บ้างแต่น้อยมาก การสีข้าวเพื่อให้ได้ข้าวสารก็จะใช้ครกกระเดื่องที่มีอยู่กันทุกบ้าน ดำเพื่อแยกข้าวสารออกจากข้าวเปลือก จนปี พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๕ จึงมีโรงสีเกิดขึ้นในเขตอำเภอ เจ้าของโรงสีเป็นชาวจีนที่มาจากท้องถิ่นอื่น เมื่อมีโรงสีการใช้ครกกระเดื่องจึงเริ่มสูญหายไป ปัจจุบันยังคงเหลือใช้อยู่บางบ้าน และในหมู่ชาวเชียงคําเชื้อสายชาวเขา

สำหรับชาวเชียงคําเชื้อสายไทยใหญ่ในอดีตมักประกอบอาชีพทำไม้ เมื่อมีการตัดไม้ที่ใดก็จะบุกเบิกที่ดินทำกินบริเวณนั้น เพื่อทำนาไว้เอาข้าวเลี้ยงคนงาน ไม้ที่ตัดได้นั้นก็จะนำลงแม่น้ำยมเพื่อล่องตามลำน้ำไปรวบรวมที่จังหวัดนครสวรรค์

การประกอบอาชีพค้าขายมักใช้วัวต่างและม้าต่างเป็นพาหนะบรรทุกสินค้า นอกจากจะค้าขายระหว่างชุมชนในเขตอำเภอ จังหวัด และกับจังหวัดใกล้เคียงแล้ว ยังค้าขายกับชาวบ้านและชุมชนในเขตสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวด้วย ในการเดินทางค้าขายนั้นหากค้า

ที่ใดก็จะแวะพักผ่อนระหว่างทาง ซึ่งพวกพ่อค้าได้สร้างปางพักไว้ตามทางผ่าน ในแต่ละปางก็มีหม้อข้าวและเตาไฟตั้งไว้ เพื่อใช้หุงหาอาหารระหว่างที่มาพัก โดยปางพักนี้ไม่ถือเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้หนึ่งผู้ใด แต่ถือเป็นของส่วนรวมใครผ่านมาผ่านไปก็แวะพักได้

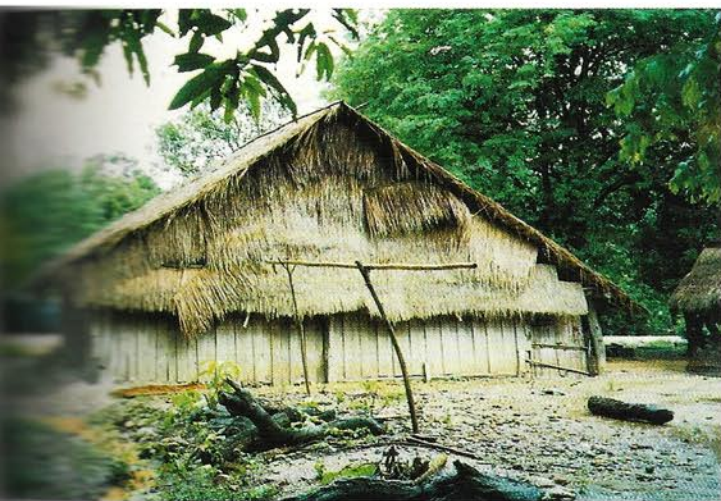
การปลูกลำไยและลิ้นจี่ในอำเภอเชียงคำเริ่มเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ โดย คุณลุงอุตสาห์ สุมาลย์เจริญ ที่มีเชื้อสายเป็นชาวไทยใหญ่ ต้องเดินทางไปเรียนภาษาพม่าที่จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากกลับมายังอำเภอเชียงคำแล้ว จึงซื้อต้นกลาลำไยจากจังหวัดพะเยามาทดลองปลูกในที่ดินของตนเองจำนวน ๑๐๐ ต้น บนพื้นที่ ๔๐ ไร่ ที่บ้านแวน ตำบลน้ำแวน และที่บ้านปางวัว ตำบลเชียงบาน ในครั้งนั้นต้องเดินทางขนส่งต้นกลาลำไยถึง ๔ วัน เมื่อต้นลำไยดังกล่าวให้ผลผลิตปรากฏว่าคุ้มค่า จึงทำให้ชาวเชียงคำพากันหันมาปลูกลำไยกันเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ คุณลุงอุตสาห์ยังริเริ่มนำลิ้นจี่มาปลูกที่อำเภอเชียงคำเป็นรายแรกอีกเช่นเดียวกัน เป็นแบบอย่างให้ชาวเชียงคำรายอื่น ๆ นำมาใช้ในการเพาะปลูกพืชผลของอำเภอ

ในยุคล่าอาณานิคมที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองอินโดจีน ได้มีชาวฝรั่งเศสมาตั้งโรงงานย้อมผ้าในอำเภอเชียงคำ ทำให้มีแรงงานทั้งในอำเภอเชียงคำเองและจังหวัดเชียงใหม่เข้ามาทำงานในโรงงานย้อมผ้าจำนวนมาก

สำหรับอาชีพของชาวเชียงคำเชื้อสายชาวเขาในอดีต ส่วนใหญ่ปลูกฝิ่นและเลี้ยงหมูไว้ขายเป็นรายได้ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๐๙ เริ่มมีคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่เทือกเขาในเขตอำเภอเชียงคำ จนปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ทางราชการจึงอพยพชาวเขาเหล่านี้ รวม ๒๑๗ ครอบครัว มาตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ราบ ตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ เรียกชื่อว่า หมู่บ้านประชาภักดี และหมู่บ้านใหม่ร่มเย็น ตำบลร่มเย็น อำเภอเชียงคำ โดยทางราชการจัดสรรที่ดินให้ครอบครัวละ ๑๕ ไร่ เมื่อมาอยู่พื้นราบใหม่ ๆ ชาวเขาเหล่านี้พบอุปสรรคและต้องปรับตัวมาก ในช่วงแรกทางราชการต้องจัดรถรับ-ส่งไปซื้ออาหารข้าวของเครื่องใช้ในตลาด เนื่องจากไม่สามารถ

เดินไปตลาดได้ เพราะการเดินทางบนพื้นราบทำให้ชาวเขาเหน็ดเหนื่อย และเมื่อยมาก

ส่วนม้าที่เดิมชาวเขาเลี้ยงไว้เป็นม้าต่างบรรทุกของนั้นไม่สามารถนำมาเลี้ยงบนพื้นราบ เพราะไม่มีป่าที่เป็นแหล่งอาหารของม้า จึงต้องขายไปในราคา ๗๐๐ - ๘๐๐ บาท ในขณะที่เมื่อซื้อมาราคาตัวละประมาณ ๑,๐๐๐ บาท จึงจำต้องขายไปในราคาขาดทุน ทางราชการยังช่วยทำถนนและขุดบ่อน้ำให้ พร้อมส่งเจ้าหน้าที่มาแนะนำการประกอบอาชีพ

บ้านชาวม้ง

ที่ได้ก็จะแวะพักผ่อนระหว่างทาง ซึ่งพวกพ่อค้าได้สร้างปางพักไว้ตามทางผ่าน ในแต่ละปางก็มีหม้อข้าวและเตาไฟทิ้งไว้ เพื่อใช้หุงหาอาหารระหว่างที่มาพัก โดยปางพักนี้ไม่ถือเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้หนึ่งผู้ใด แต่ถือเป็นของส่วนรวมใครผ่านมาผ่านไปก็แวะพักได้

การปลูกลำไยและลิ้นจี่ในอำเภอเชียงคำเริ่มเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ โดย คุณลุงอุตสาห์ สุมาลัยเจริญ ที่มีเชื้อสายเป็นชาวไทยใหญ่ ต้องเดินทางไปเรียนภาษาพม่าที่จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากกลับมายังอำเภอเชียงคำแล้ว จึงซื้อต้นกล้าลำไยจากจังหวัดพะเยามาทดลองปลูกในที่ดินของตนเองจำนวน ๑๐๐ ต้น บนพื้นที่ ๔๐ ไร่ ที่บ้านแวน ตำบลน้ำแวน และที่บ้านปางวู้ ตำบลเชียงบาน ในครั้งนั้นต้องเดินทางขนส่งต้นกล้าลำไยถึง ๔ วัน เมื่อต้นลำไยดังกล่าวให้ผลผลิตปรากฏว่าคุ้มค่า จึงทำให้ชาวเชียงคำพากันหันมาปลูกลำไยกันเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ คุณลุงอุตสาห์ยังริเริ่มนำลิ้นจี่มาปลูกที่อำเภอเชียงคำเป็นรายแรกอีกเช่นเดียวกัน เป็นแบบอย่างให้ชาวเชียงคำรายอื่น ๆ นำมาใช้ในการเพาะปลูกพืชผลของอำเภอ

ในยุคล่าอาณานิคมที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองอินโดจีน ได้มีชาวฝรั่งเศสมาตั้งโรงงานย้อมผ้าในอำเภอเชียงคำ ทำให้มีแรงงานทั้งในอำเภอเชียงคำเองและจังหวัดเชียงใหม่เข้ามาทำงานในโรงงานย้อมผ้าจำนวนมาก

สำหรับอาชีพของชาวเชียงคำเชื้อสายชาวเขาในอดีต ส่วนใหญ่ปลูกฝิ่นและเลี้ยงหมูไว้ขายเป็นรายได้ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘ - ๒๕๐๙ เริ่มมีคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่เทือกเขาในเขตอำเภอเชียงคำ จนปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ทางราชการจึงอพยพชาวเขาเหล่านี้ รวม ๒๑๗ ครอบครัว มาตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ราบ ตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นใหม่ เรียกชื่อว่า หมู่บ้านประชาภักดี และหมู่บ้านใหม่ร่มเย็น ตำบลร่มเย็น อำเภอเชียงคำ โดยทางราชการจัดสรรที่ดินให้ครอบครัวละ ๑๕ ไร่ เมื่อมาอยู่พื้นที่ราบใหม่ ๆ ชาวเขาเหล่านี้พบอุปสรรคและต้องปรับตัวมาก ในช่วงแรกทางราชการต้องจัดรถรับ-ส่งไปซื้ออาหารข้าวของเครื่องใช้ในตลาด เนื่องจากไม่สามารถ

เดินไปตลาดได้ เพราะการเดินทางบนพื้นราบทำให้ชาวเขาเหน็ดเหนื่อย และเมื่อยมาก

ส่วนม้าที่เดิมชาวเขาเลี้ยงไว้เป็นม้าต่างบรรรทุกของนั้นไม่สามารถนำมาเลี้ยงบนพื้นราบ เพราะไม่มีป่าที่เป็นแหล่งอาหารของม้า จึงต้องขายไปในราคา ๗๐๐ - ๘๐๐ บาท ในขณะที่เมื่อซื้อมาราคาตัวละประมาณ ๑,๐๐๐ บาท จึงจำต้องขายไปในราคาขาดทุน ทางราชการยังช่วยทำถนนและขุดบ่อน้ำให้ พร้อมส่งเจ้าหน้าที่มาแนะนำการประกอบอาชีพ

บ้านชาวม้ง

และทำการเกษตรบนพื้นที่ราบ ทางราชการดูแลชาวเชียงคำซื้อสายชาวเขา ที่อพยพมาตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ราบอยู่ ๑ ปี ก็สามารถปรับตัวเข้ากับ สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ราบและสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ทางราชการจึงยุติการดูแล ชาวบ้านเหล่านี้หันมาทำนาแบบชาวพื้นราบทั่วไป ต้องไถและดำนาใช้ควาย เป็นแรงงานหลัก โดยซื้อควายเหล่านี้มาในราคาตัวละ ๓,๐๐๐ - ๔,๐๐๐ บาท

ความยากลำบากในการประกอบอาชีพระหว่างอยู่บนเขาและการ อยู่บนพื้นที่ราบแตกต่างกัน การอยู่บนเขานั้นมีความยากลำบากและ เหน็ดเหนื่อยกับการถางป่า ปลูกข้าวและพืชไร่ เมื่อปลูกแล้วก็ค่อยสบายขึ้น รอเพียงการเก็บเกี่ยว แต่การทำมาหากินบนพื้นที่ราบจะเหน็ดเหนื่อยตอน ไถนาโดยเฉพาะในปีแรก ๆ พอนานเข้าก็เกิดความเคยชิน อย่างไรก็ตาม มีชาวเชียงคำซื้อสายชาวเขาบางส่วนที่ทนความยากลำบากในการปรับตัว ไม่ไหว จึงอพยพกลับไปอยู่บนภูเขาเช่นเดิม แต่ต้องย้ายไปอยู่ที่จังหวัด แพร่และจังหวัดเพชรบูรณ์

จากโอกาสในการทำมาหากินที่เพิ่มขึ้นเมื่อมาอยู่บนพื้นที่ราบ ชาวเชียงคำซื้อสายชาวเขาเหล่านี้จึงหันมาทำสวนผลไม้เป็นอาชีพเสริม โดยส่วนใหญ่เป็นสวน ลำไยและลิ้นจี่ หลังจากได้รายได้ดีจากสวนผลไม้เหล่านี้ บางครอบครัวจึงนำเงินที่เก็บสะสมไป ซื้อที่ดินเพิ่มเพื่อขยายสวนผลไม้ บางครอบครัวก็ลดพื้นที่นาเปลี่ยนมาเป็นสวนผลไม้ ไร่หนึ่ง ปลูกประมาณ ๒๕ ต้น แต่ละต้นจะให้ผลติดต่อกัน ๓ ปี แล้วพัก ๑ ปี ลำไยที่ปลูกเป็นพันธุ์อีดอ ลิ้นจี่พันธุ์ฮงฮวย ปัจจุบันที่นาเหลืออยู่เพียงร้อยละ ๘๐ และมีแนวโน้มลดลง ขณะที่สวนผลไม้ก็ ขยายขึ้นเรื่อย ๆ การขายผลลำไยและลิ้นจี่มักนิยมเลือกขายให้กับพ่อค้าที่จ่ายเงินตรงตามเวลา โดยใช้วิธีประเมินราคาของสวนที่ติดผลก่อน ถ้าสวนใดที่ติดผลก่อนก็จะได้ราคาดี สวนใดออก ช้าราคาก็จะลดหลั่นกันลงมา

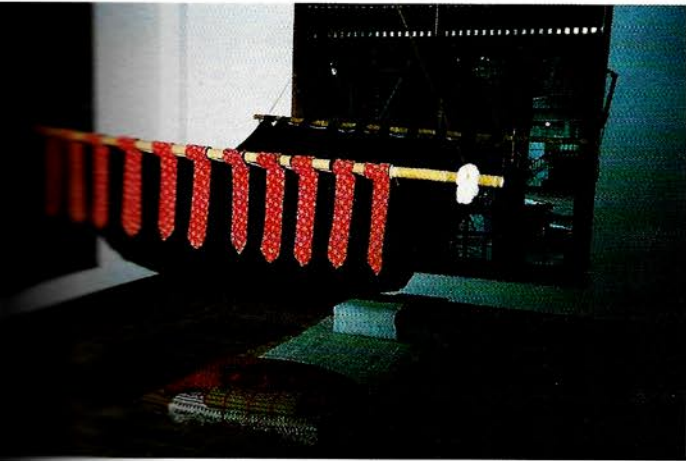
วิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม ลักษณะนิสัยดั้งเดิมของชาวเชียงคำเป็นคนรักสงบ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออารีต่อกัน และใจบุญ แม้ว่ามีหลายชนชาติเผ่าพันธุ์อยู่ร่วมกัน แต่ก็ไม่มี ปัญหาความขัดแย้งหรือการทะเลาะวิวาทระหว่างกัน มีความร่มเย็นเป็นสุขไม่ต้องกันรั้วระหว่างบ้าน ไม่มีการลักขโมย หน้าแล้งสามารถถอนวัวควายไปเลี้ยงกลางทุ่งโดยไม่หาย เนื่องจากไม่มีโจร ูร้าย

ในสมัยก่อนหญิงสาวชาวเชียงคำโดยเฉพาะชาวไทยลื้อต้องทอผ้าเป็น ปั่นฝ้ายได้เอง แต่ก่อนบรรยากาศการปั่นฝ้ายด้วยมือและทอผ้า เป็นบรรยากาศที่สามารถพบเห็นและได้ยิน

พิพิธภัณฑ์ไทยลื้อ

เสียงโดยทั่วไปในชุมชนต่าง ๆ ของเชียงคำ ควบคุมไปกับประเพณีการจับสาวที่หนุ่ม ๆ สมัยนั้น จะมานั่งจับสาวตอนที่ปั่นฝ้าย โดยหนุ่ม ๆ เหล่านี้ไม่มีนิสัยนั่งเลงแม้เวลาที่จับสาวอยู่ เมื่อมีหนุ่มอีกคนหนึ่งจะมาคุยกับสาวนั้น หนุ่มคนแรกก็ต้องลาสาวกลับไป เพื่อให้หนุ่มคนใหม่ได้มีโอกาสคุยกับสาวเจ้าบ้าง โดยพ่อแม่ฝ่ายสาวก็ไม่กีดกันการที่มีหนุ่ม ๆ มาจับลูกสาวตนแต่อย่างใด เพราะถือกันว่าเป็นประเพณีและลูกสาวก็ประพฤติตัวอยู่ในกรอบศีลธรรม เชื่อฟังพ่อแม่ และไม่ทำให้พ่อแม่เสียชื่อเสียงอยู่แล้ว

เมื่อเสร็จสิ้นการทำงานในหน้าทำนาชาวบ้านจะมีการพบปะสังสรรค์กันบ้างเป็นบางครั้ง ส่วนใหญ่ถึงเวลาค่ำมืดก็จะเข้านอน ต้องรอให้ถึงเวลามีงานวัดก็จะสนุกกันเต็มที่ กิจกรรมทางสังคมที่ชาวเชียงคำให้ความสำคัญ มีดังนี้

งานวันออกพรรษา เป็นงานประเพณีที่สนุกคึกคักของชาวเชียงคำเชื้อสายไทยใหญ่ที่มีการละเล่นหลายอย่าง เช่น การเล่นนางนก (แต่งตัวคล้ายลิเก มีเครื่องทรงกินรี สวมขลุ่ยใส่ครอบหน้า ส่วนที่เป็นตัวนกจะใช้ไม้ไผ่สานประดับตกแต่งให้สวยงาม ส่วนหางก็จะดึงผ้าออกมา และร้ายรำไปตามจังหวะเพลงประกอบ) การเล่นสิงโต (คล้ายการเล่นสิงโตของพม่าแต่แตกต่างจากของจีน เพราะเป็นสิงโตที่มีเขาคลายเขากวาง ช่วงปากยาว ทำด้วยไม้ไผ่ประดับด้วยกระดาษสี ดนตรีประกอบการเล่นก็ใช้ฆ้องและกลองตีประกอบ) ปัจจุบันมีการเล่นนางนกให้เห็นบ้างที่บ้านปางวัว แต่ก็หาได้ยากเต็มที่ ส่วนการเล่นสิงโตนั้นไม่มีเล่นให้เห็นอีกแล้ว

ในช่วงออกพรรษาดังกล่าวยังมีประเพณีการทำเทียนต้นใหญ่ ด้วยการตัดไม้สนมาตากให้แห้ง มีขนาดลำต้นโตเท่าขนาดเสา เรียกว่า “ต้นแปกใหญ่” แล้วนำมาจุดให้แสงสว่างในช่วงระหว่างมีงาน

การขับลำน้ำฮ่อง (น้ำฮ่อง หมายถึง คุณาหรือร่อนน้ำ) เป็นธรรมเนียมของชาวไทยลื้อ ในการจัดให้มีการขับกลอนสดโต้ตอบกันระหว่างสองกลุ่มหมู่บ้าน คือ บ้านฝั่งตะวันตก ได้แก่

บ้านทุ่งมอก บ้านเชียงบาน และ บ้านฝั่งตะวันออก ได้แก่ บ้านหย่วน บ้านธาตุ และบ้านมาง สถานที่ซึ่งกลอนสดเกี้ยวพาราสีระหว่างสองฝ่ายซึ่งไม่มีดนตรีประกอบ โดยขับลำนำฮ้องกันใน ช่วงเช้าพรรษาและออกพรรษา ส่วนที่ขับสด ๆ ไม่เป็นก็จะเตรียมเนื้อกลอนไปด้วย การขับนี้ ฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิงจะอยู่กับคนละฝั่งไม่เห็นตัวกัน โดยมีกองเชียร์ของแต่ละฝ่ายติดตามมา คอยให้กำลังใจด้วย หากผู้หญิงฝั่งตะวันออกขับเพลง ผู้ชายฝั่งตะวันตกก็จะหาที่มาของเสียง พยายามย่นให้ตรงกันข้ามกับที่มาของเสียง แล้วจึงขับกลอนโต้ตอบ ตามธรรมเนียมดั้งเดิมแล้ว เป็นการจีบกันเท่านั้น ไม่ได้มุ่งหวังไปถึงขั้นแต่งงานกันแต่อย่างใด

การแต่งงาน สังคมชาวเชียงคำแต่ดั้งเดิมนั้น หญิงและชายไม่จำเป็นต้องรักกันเสมอไป แต่ก็มีอยู่บ้างที่รักกันมาก่อน โดยจะตกลงผ่านพ่อสื่อหรือแม่สื่อ การแต่งงานของชาวเชียงคำ เชื้อสายไทยลื้อนั้น จะมีพิธีแห่ข่อย (แห่เจ้าบ่าวไปบ้านเจ้าสาว) เมื่อไปถึงแล้วก็จะทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ แล้วจึงกราบผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นอันเสร็จพิธี

ส่วนการแต่งงานของชาวเชียงคำเชื้อสายคนพื้นเมืองเหนือ จะมีพิธีคล้ายพวกที่มีเชื้อสายไทยลื้อ แต่ในทางกลับกัน คือ ในช่วงเช้าของวันพิธีฝ่ายเจ้าสาวจะแห่ขบวนมารับเจ้าบ่าวที่บ้านเจ้าบ่าว โดยนำหมาก พลู ฐูป เทียน และขนม ฯลฯ แต่ละอย่างมีจำนวนเป็นเลขคู่ แห่ใส่ขันไปที่บ้านเจ้าบ่าว พอไปถึงผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะพูดว่า “ขณะนี้ได้ฤกษ์งามยามดี เจ้าสาวจะมาขอข่อย เพื่อเป็นข่อยแก้วข่อยขวัญ” แล้วก็แบ่งของที่นำมามอบให้บ้านเจ้าบ่าวและบ้านเจ้าสาวบ้านละครึ่ง โดยงานพิธีแต่งงานจะจัดขึ้นที่บ้านเจ้าสาว มีพิธีบายศรีสู่ขวัญ มอบสินสอดทองหมั้น แล้วทำพิธีสู่ขวัญ โดยหมอสู่ขวัญ (ชาวพื้นเมืองเรียกว่า “หมอฮ้องขวัญ”) แล้วจึงสอนการอยู่เรือน สุดท้ายก็เลี้ยงแขกที่มาในงาน ถือเป็นอันเสร็จพิธี

การจัดงานศพ สมัยก่อนไม่ต้องออกการรดเชิญแต่ใช้วิธีบอกต่อ ๆ กันไป คนที่มาช่วยงานก็จะนำข้าวสาร กระเทียม พริก และเกลือ ฯลฯ ใส่กะละมังไปให้เจ้าภาพเป็นการแสดงน้ำใจที่มีต่อกัน ซึ่งข้าวของดังกล่าวจะนำมาทำอาหารเลี้ยงแขกหรือที่มาร่วมงาน สมัยก่อนจะช่วยกันเป็นของมากกว่าเงิน แต่ปัจจุบันให้เงินแทนของ แต่ก็มีความพยายามฟื้นฟูวัฒนธรรมนี้ขึ้นมา ซึ่งยังสามารถพบเห็นวัฒนธรรมนี้ได้ในเขตเทศบาลตำบลเชียงคำ

หากมีคนตายในช่วงกลางคืน ญาติผู้ตายจะออกมา “บ่าว” (บ่าวร้องหรือบ่าวประกาศ) ไปตามถนนบริเวณหมู่บ้านว่ามีคนตายที่บ้านไหน (ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “เฮือนฮ้าย” หมายถึงบ้านที่มีศพ) พอถึงตอนเช้าก็ไปบอกข่าวแก่ชาวบ้านที่มา “ส่งข้าววัด” (นำภัตตาหารไปถวายพระ) ที่วัด ซึ่งชาวบ้านที่รู้ข่าวก็จะไปบอกกันต่อ ๆ ไป

เป็นผีบรรพบุรุษดั้งเดิมที่นับถือสืบทอดกันมา คนที่นับถือก็ไม่รู้ว่าบรรพบุรุษนั้นมีตัวตนหรือไม่ เป็นเพียงคำบอกเล่าและนับถือสืบทอดกันมา เช่น ที่บ้านม่วง มี หอเจ้าพ่อเมืองม่วง ซึ่งคนกลุ่มที่นับถือจะสืบเชื้อสายมาจากผู้ที่อพยพมาจากเมืองม่วง (ทางตอนเหนือของพม่า) ส่วนที่บ้านดอนชัยมี เจ้าพ่อแสงเมือง เป็นต้น

ประเพณีเลี้ยงผีบ้าน นั้นในวันทำพิธีหรือที่เรียกว่า “วันกำบ้าน” (กำ หมายถึง ถือ) ผู้ที่มาร่วมพิธีเป็นคนในครอบครัวหรือญาติพี่น้องเท่านั้น ในวันนี้ห้ามผู้ที่ไม่ใช่ญาติเข้าประตูบ้านเด็ดขาด ไม่เช่นนั้นจะต้องถูกปรับเป็นเงิน บ้านที่ทำพิธีเลี้ยงผีมีสัญลักษณ์แสดงให้เห็นอยู่ที่ประตูรั้วบ้าน เรียกว่า “ตะแหลว” หรือ “ตะเหลียว” โดยใช้ไม้ไผ่นำมาสานหรือขัดไขว้กันไปมา คล้ายตาชะลอมหรือคล้ายกังจักร

ประเพณีเลี้ยงผีรวม จะมีทุกหมู่บ้านโดยจะทำพิธีปีละครั้ง ชาวบ้าน ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ต้องมาร่วมทำพิธีที่หอผีหรือหอเจ้าที่ของหมู่บ้าน จะมีการฆ่าหมูเช่นไหว้เจ้าที่ ขอพรให้ลูกหลานได้อยู่สุขสบาย ปกป้องรักษาคุ้มครองลูกหลาน ที่ทางเข้าหมู่บ้านจะนำไม้มาปักเป็นเสาสองต้นใส่ชื่อแล้วนำเชือกหรือสายสิญจน์หรือหญ้าคามาวพันเป็นเชือก ผูกโยงตะแหลว ซ้อนกันหลายชั้นซึ่งไว้บางแห่งจะนำไม้ทำเป็นหอกและดาบตกแต่งไว้ข้างเสาด้วย เพื่อแสดงว่าหมู่บ้านนี้กำลังมีการทำพิธีเลี้ยงผีห้ามคนนอกหมู่บ้านเข้าไปเด็ดขาด

สำหรับชาวเขามีการเลี้ยงผีเช่นกันแต่จะไม่มีการแขวนตะแหลว โดยใช้ไม้ทั้งท่อนวางขวางถนนทั้งทางเข้าและทางออกของหมู่บ้าน เพื่อกันไม่ให้คนภายนอกเข้าไปในหมู่บ้านในวันดังกล่าว

แผนที่อำเภอสอง จังหวัดแพร่

0 10 20 กิโลเมตร

สัญลักษณ์

- เขตจังหวัด
- เขตอำเภอ
- เขตตำบล
- ถนนคอนกรีต ถนนลาดยาง
- ถนนลูกรัง พื้นถนนอ่อน
- แม่น้ำ คลอง ห้วย
- หนอง บึง

จัดทำโดย : กรมการผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

๙ อำเภอสอง จังหวัดแพร่

ที่ว่าการอำเภอสองหลังเก่า

ที่ว่าการอำเภอสองหลังใหม่โอ่อ่าเป็นสง่า

๙.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอสองตั้งอยู่ทางตอนเหนือของจังหวัดแพร่ ห่างจากตัวจังหวัด ๔๙ กิโลเมตร ด้านเหนือติดอำเภอดอกคำใต้ และอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา และอำเภอบ้านหลวงจังหวัดน่าน ด้านใต้ติดกิ่งอำเภอหนองม่วงไข่และอำเภอลอง จังหวัดแพร่ ด้านตะวันออกติดอำเภอร้องกวาง จังหวัดแพร่และอำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ด้านตะวันตกติดอำเภองาว จังหวัดลำปาง

สภาพพื้นที่

อำเภอสองมีเนื้อที่ประมาณ ๑,๕๙๐ ตารางกิโลเมตร มีลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ คิดเป็นร้อยละ ๘๐ ของพื้นที่ทั้งหมด อีกร้อยละ ๒๐ เป็นที่ราบมีลำน้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำยม และแม่น้ำสอง

สำหรับการคมนาคมทางบกในอำเภอสองมีเส้นทางหลวงแผ่นดินที่สำคัญ ได้แก่ สายอำเภอสอง จังหวัดแพร่ ถึงอำเภองาว จังหวัดลำปาง และสายอำเภอสองจังหวัดแพร่ ถึงอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา

ประชากรและอาชีพ

อำเภอสองมีประชากร ๖๐,๓๑๒ คน* ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำสวน ทำไร่ และการเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคและขาย

* ส่วนการทะเบียนราษฎร, สำนักบริหารการทะเบียน, กรมการปกครอง, ข้อมูลปี ๒๕๔๐

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอสอง แบ่งออกเป็น ๘ ตำบล^๒ คือ บ้านกลาง บ้านหนองเตาปูน แดนชุมพล ห้วยหม้าย หัวเมือง สะเอียบ และทุ่งน้ำ

๙.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

การเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของผู้คนในบริเวณเขตอำเภอสอง เกิดจากคนสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งอยู่บนที่สูง มักเป็นผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน กับกลุ่มหลังคือ พวกที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรในที่ราบลุ่มภายหลัง เหตุนี้จึงมีการพบหลักฐานทางโบราณคดี ๒ อย่างด้วยกัน

อย่างแรก คือ บรรดาเครื่องมือหินซึ่งมีทั้งหินกะเทาะและหินขัด มักพบในที่สูงบางแห่ง พบเป็นแหล่งที่ผลิตก็มี อันทำให้บรรดานักโบราณคดีที่ล่าสมัยบางคนถึงกับตีความไปว่าเป็นของกลุ่มคนที่เก่าแก่ในยุคหินใหม่และหินเก่าที่มีอายุนับหมื่นปีขึ้นไปก็มี ยิ่งกว่านั้นบางคนก็เลยนำเอารูปแบบไปเปรียบเทียบกับที่อื่นในต่างประเทศที่ห่างไกลก็มี ในขณะที่นักมานุษยวิทยาโบราณคดีปัจจุบันกลับมองว่า บรรดาเครื่องมือหินเหล่านี้ถูกผลิตในกลุ่มชนที่มีความล้ำหลังทางวัฒนธรรมที่อยู่ในท้องถิ่นที่สูงสืบเนื่องมาช้านาน ยังมีประเพณีใช้เครื่องมือหินมาแต่เดิมาก็ยังสืบเนื่องอยู่ เพราะสภาพแวดล้อมไม่ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะประดิษฐ์ของใหม่ ๆ ขึ้นมา อีกทั้งผู้คนก็ยังมิมีไม่มาก สามารถพึ่งพิงกับธรรมชาติได้อย่างไม่เดือดร้อน เมื่อขาดแคลนอาหารหรือที่อยู่อาศัยไม่สะดวกสบายในที่หนึ่งก็สามารถโยกย้ายถิ่นฐานไปหาที่ใหม่ได้ แต่ก็มักเคลื่อนย้ายกลับไปกลับมาระหว่างที่เก่าที่ใหม่เสมอ เพราะกลุ่มคนเหล่านี้มักมีเขตแดนเป็นของตนเอง หาได้โยกย้ายพลัดถิ่นไปไกล ๆ โดยไม่มีความจำเป็น กลุ่มชนที่ใช้เครื่องมือหินดังกล่าวนี้ยังสืบเนื่องกันเรื่อยมาแม้กระทั่งในปัจจุบันก็ยังมิอยู่ เช่น พวกผีตองเหลือง เป็นต้น

ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีอย่างที่สอง คือ บรรดาโคกเนินที่เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณในที่ราบลุ่มที่มีอยู่หลายแบบหลายขนาด บางแห่งก็เป็นโคกเนินเฉย ๆ แต่บางแห่งก็มีร่องรอยปรุแต่งตัดแปลงธรรมชาติ เช่น มีการขุดคูน้ำและคันดินล้อมรอบชุมชน มีร่องรอยการทำชลประทานเหมืองฝาย แสดงถึงการอยู่ติดที่อย่างถาวรของกลุ่มชน อีกทั้งภายในบริเวณชุมชนและบริเวณที่เป็นปริมณฑลก็มีการพบโบราณสถานโบราณวัตถุที่ทำขึ้นหลายยุคหลายสมัย แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องมาช้านาน ยิ่งกว่านั้นบรรดาแหล่งโบราณสถานและชุมชนเหล่านี้ ยังมีสิ่งของวัตถุที่ทำมาจากที่อื่นหรือไม่ก็สร้างสถานที่หรือสิ่งของที่นำเอาความคิดจากที่อื่น ๆ ภายนอกมาสร้างขึ้น

^๒ สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง. ข้อมูลปี ๒๕๔๐

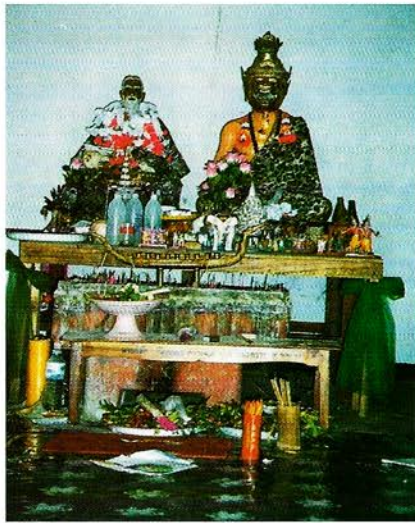
กลุ่มคนที่อยู่ทั้งในที่สูงและที่ราบดังกล่าวนี้ ไม่ได้อยู่แยกจากกันแบบต่างคนต่างอยู่ หากมีการสังสรรค์ระหว่างกันทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรมและการสร้างบ้านแปงเมืองที่เกิดขึ้น ก็เนื่องมาจากการสังสรรค์ของกลุ่มชนที่อยู่มาแต่เดิมบนที่สูง กับกลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานในที่ราบ เหตุนี้จึงมักพบพวกเครื่องมือหินปะปนอยู่ตามบรรดาแหล่งชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นบ้านเป็นเมืองขึ้นในหลาย ๆ ท้องที่ ยิ่งกว่านั้นก็มีการถ่ายทอดความสัมพันธ์ระหว่างกันในรูปแบบของตำนาน นิทาน โดยเฉพาะตำนานพระธาตุและตำนานเมือง เป็นต้น

ถึงแม้ว่าในบริเวณที่ราบลุ่มเมืองสองมีผู้คนโดยเฉพาะพวกที่อาศัยบนที่สูงอยู่กันสืบเนื่องมาช้านาน และมีผู้คนในที่ราบเคยสัญจรผ่านไปมาช้านานแล้วก็ตาม แต่การสร้างบ้านแปงเมืองไม่ได้เกิดขึ้นมาแต่สมัยดึกดำบรรพ์แต่พันปีขึ้นไป เพราะผู้คนในดินแดนประเทศไทยนั้นมีจำนวนน้อย มีทางเลือกที่จะไปตั้งถิ่นฐานในที่อื่นที่ตนเห็นว่าเหมาะสมกว่า หลักฐานทางโบราณคดีที่พบเห็นนั้น ยืนยันให้เห็นว่าการสร้างบ้านแปงเมืองในที่ราบลุ่มแห่งนี้มีอายุไม่เกินพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา หรือจะพูดให้กระชับไปกว่านี้คือ เป็นของที่เกิดขึ้นในสมัยล้านนา เมื่อเกิดเมืองแพะ เมืองพะเยา และเมืองน่านแล้ว ในที่ราบลุ่มเมืองสอง เกิดชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ๒ แห่ง ที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเกิดบ้านและเมืองในภูมิภาคนี้ โดยเริ่มที่บ้านหรือหมู่บ้านในที่ราบลุ่ม เป็นชุมชนที่อยู่ติดที่ถาวร ระยะแรกเริ่มอาจมีอยู่ไม่กี่แห่ง แต่เมื่อมีผู้คนเคลื่อนย้ายทั้งจากภายนอกหรือจากที่สูงเข้ามาตั้งหมู่บ้านเพิ่มเติม ก็ทำให้มีหลายหมู่บ้าน ทำให้ต้องมีการจัดการให้อยู่รวมกันอย่างมีสัมพันธ์ต่อกัน เพื่อความสงบเรียบร้อยภายในและเพื่อป้องกันการรุกรานจากภายนอก ซึ่งการจัดการดังกล่าวนี้มักจะมาจากศูนย์กลางของอำนาจคือจากเมืองใหญ่ที่มีอิทธิพลอยู่เหนือท้องที่นั้น คือ ทำให้เกิดเมืองขึ้นโดยกำหนดให้มีผู้เป็นเจ้าของเมืองที่เป็นคนในท้องที่หรือผู้ที่ส่งมาจากภายนอก รวมทั้งการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งของเมืองซึ่งโดยทั่วไปในภูมิภาคนี้กำหนดจากบริเวณที่มีความหมายในทางยุทธศาสตร์ในการสู้รบ จึงมักตั้งอยู่บนที่สูงและมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบขึ้น เรียกว่า เวียง โดยทั่วไปภายในเวียง จะมีที่อยู่ของบุคคลที่เป็นเจ้าเมืองและบริวารที่เป็นเจ้าหน้าที่ทางฝ่ายปกครองและทหาร ในยามปกติไม่มีความแออัดเพราะผู้คนส่วนใหญ่จะกระจายกันอยู่ตามหมู่บ้านใกล้ที่ทำกินแต่เมื่อมีข้าศึกมารุกรานจึงมีการนำเอาพวกผู้คนที่เป็นประชาชนมาอยู่อาศัยในเวียง แล้วเกณฑ์พวกผู้ชายออกไปสู้รบ

ในเขตที่ราบลุ่มอำเภอสองพบร่องรอยที่เป็นเวียงอยู่ ๒ แห่ง คือ เวียงสอง และเวียงเทพ เวียงแรกคือ เวียงสอง เป็นศูนย์กลางของเมืองสอง ฝั่งตะวันออกบนชายขอบของที่สูงที่ลาดลงมาแต่เทือกเขาทางด้านตะวันออก ในขณะที่ฝั่งตะวันตกของลำน้ำสองเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่เป็นที่ทำนาไปจนจรดฝั่งลำน้ำยม ที่ไหลเลียบเชิงเทือกเขาทางด้านตะวันตกลงมาเป็นเวียงขนาดเล็ก มีร่องรอยคูน้ำล้อมรอบสองชั้น และกำแพงสามชั้น รูปร่างไม่สม่ำเสมอ เพราะสร้าง

ศาลปู่เจ้าสมิงพรายใน
วัดพระธาตุพระล่อ

ภายในมีรูปปั้นปู่เจ้าสมิงพราย

อยู่บนชายขอบของที่สูงที่ไม่มีความสม่ำเสมอ บางแห่งแนวคันดินยังสูงโดยเฉพาะด้าน ที่หันหน้าลงสู่ที่ราบลุ่มชายฝั่งลำน้ำสอง ภายในกำแพงเวียงมีโคกเนินที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยและศาสนสถานในสมัยโบราณ บางแห่งก็เป็นบ่อน้ำเก่ากรุด้วยอิฐที่ชุมชนในปัจจุบัน ได้ปรับปรุงใช้น้ำอยู่ พบเศษภาชนะดินเผาทั้งแบบเคลือบและไม่เคลือบรวมทั้งบางแห่งมีอิฐกระจายอยู่ โดยเฉพาะภาชนะแบบเคลือบนั้น เป็นชนิดที่ร่วมสมัยกับเตาเมืองพานและพะเยา รูปแบบของ

ภาชนะมีความคล้ายคลึงกับของที่ผลิตที่เตาทุเรียงที่เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับอายุแล้วก็คงไม่เกินพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา

นอกนั้นพบชิ้นส่วนของพระพุทธรูปหินทราย ที่มีอิทธิพลพระพุทธรูปหินทรายแบบเมืองพะเยา ซึ่งโบราณวัตถุทั้งหมดที่กล่าวมานี้ล้วนเป็นของในสมัยล้านนาที่มีอายุแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมาแทบทั้งสิ้น อาจกล่าวได้ว่าเวียงสองพัฒนาขึ้นในระยะนี้ก็เป็นได้ แต่สิ่งที่โดดเด่นอันแสดงให้เห็นว่าเวียงสองเป็นศูนย์กลางของบ้านเมือง ในที่ราบลุ่มนี้ก็คือร่องรอยของพระมหาธาตุเจดีย์เก่าที่เรียกว่า *ธาตุพระล่อ* ตั้งอยู่บนเนินดิน ทางด้านเหนือของเมือง แต่อยู่นอกกำแพงเวียง แต่เดิมเหลืออยู่เพียงฐานพระสถูปที่ก่อด้วยอิฐขนาดใหญ่ แต่ต่อมาได้มีผู้บูรณะต่อเติมเป็นพระสถูปและสร้างวัดทับลงไปใบบริเวณเดียวกัน นับเป็นวัดที่สำคัญของอำเภอ การมีพระมหาธาตุเจดีย์ดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่แสดงความสำคัญของเมืองตามประเพณีของบ้านเมืองในเขตแคว้นล้านนาและสุโขทัย

อย่างไรก็ตามตัวเวียงสองหาได้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมไม่ เพราะเหตุว่าอยู่บนที่สูงไม่เหมาะกับการตั้งถิ่นฐาน บริเวณที่เป็นชุมชนที่คนอาศัยอยู่หนาแน่นและเป็นศูนย์กลางในการคมนาคมและค้าขายนั้น อยู่บนที่ราบริมฝั่งทั้งสองของลำน้ำสอง ในเขตบ้านลับแลและบ้านกลาง ที่อยู่ต่ำจากตัวเวียงสองมาประมาณ ๑ กิโลเมตร เป็นชุมชนที่อยู่สืบเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ และสิ่งที่แสดงให้มีความสำคัญและมีการสืบเนื่องก็คือ การมีวัดอยู่หลายวัดทั้งเก่าและใหม่ ปัจจุบันย่านตลาดและตัวเมืองสองก็อยู่ในบริเวณนี้ และมีการขยายตัวมาจากถนนวังซ้ายในเขตบ้านลองและบ้านศรีบุญเรือง

ส่วนเวียงที่สองคือ *เวียงเทพ* นั้นมีขนาดใหญ่กว่าเวียงสองเล็กน้อย ตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มริมฝั่งตะวันตกของลำน้ำยมในเขตบ้านดอนแก้ว ห่างจากเวียงสองมาทางใต้ประมาณ ๖ กิโลเมตร

เป็นเวียงที่มีคูน้ำชั้นเดียว สร้างขนานไปกับลำน้ำยม ภายในเวียงเป็นที่ลุ่มมีโคกเนินที่เป็นศาสนสถานไม่กี่แห่ง พบเศษภาชนะดินเผาทั้งแบบเผาแกร่งและเคลือบที่แสดงให้เห็นว่า เป็นของในสมัยล้านนาเช่นเดียวกับที่พบในเขตเวียงสอง ชาวบ้านรู้จักเรื่องราวของเวียงนี้เป็นอย่างดี เพราะแต่เดิมไม่มีใครมีคนอยู่อาศัยอยู่ในแถบนี้ ผู้รู้เรียกว่า เวียงเทพ แต่บางคนเรียกว่า เวียงฮ่อ เพราะเชื่อว่าพวกฮ่อ เคยยกทัพมาตีบ้านเมืองในแถบนี้

อย่างไรก็ตามความสำคัญของเวียงเทพก็คือ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ที่ราบลุ่มอำเภอสองนี้มีความสำคัญที่มีคนเป็นจำนวนมากเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองกันอย่างสืบเนื่อง และการมีเวียงสองเพียงเวียงเดียว เพื่อการป้องกันข้าศึกศัตรูนั้นไม่เพียงพอ ต้องมีเวียงเทพขึ้นมารองรับในทำนองตรงข้าม ที่ราบลุ่มอำเภอสองก็มีความหมายแก่ผู้ที่อยู่ในศูนย์กลางอำนาจ ในเมืองใหญ่เป็นอันมาก เพราะบริเวณนี้นอกจากเป็นชุมก่าลังพลแล้ว ยังมีหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญ โดยเฉพาะของเมืองแพร์ที่จะป้องกันการรุกรานของกองทัพของเมืองที่เป็นคู่แข่ง เช่น พะเยา และน่าน ดังจะเห็นได้ว่ามีเรื่องราวในตำนานพงศาวดารกล่าวถึงพอสมควร

นอกจากเวียงแล้วในที่ราบลุ่มอำเภอสองยังมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนกราบไหว้บูชาอีกหลายแห่ง ที่สำคัญคือ ธาตุดอย ที่อยู่ใกล้เวียงสอง แต่ว่าพระธาตุองค์นี้เพิ่งบูรณะขึ้นเป็นวัดเพียงราว ๓๐ ปีมานี้เอง ยังมีพระธาตุเจดีย์อีกองค์หนึ่งที่เป็นที่รู้จักของผู้คนมาช้านาน คือ พระธาตุหนองจันทร์ ตั้งอยู่เชิงเขาทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำยม อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในตำแหน่งตรงข้ามกับธาตุดอยก็ได้ นับเป็นพระธาตุเจดีย์ที่อยู่นอกเขตเมือง รูปทรงของพระสถูปเป็นแบบล้านนาตอนปลายที่มีการเสริมสร้างและซ่อมแซมกันเรื่อยมา

ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดให้จัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือแบบมณฑลเทศาภิบาล เมืองสองจึงถูกลดฐานะลงเป็นอำเภอ เรียกว่า อำเภอยมเหนือ

ปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เมื่อไทยใหญ่หรือพวกโจรเงี้ยวเข้าปล้น และยึดครองเมืองแพร์ พวกโจรเงี้ยวได้ส่งกองกำลังเข้าควบคุมเขตเมืองสองไว้ ขณะนั้น ขุนมหาตไทย นายแขวงอำเภอสอง ได้ทำหน้าที่ปกครองดูแลความสงบ ได้ร่วมกับ นายจันทร์ สมุห์บัญชีหนีออกจากเมืองเพื่อจะไปรายงานเหตุการณ์ต่อกระทรวงมหาดไทย เมื่อไปถึงฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยม ได้เกิดการต่อสู้กับกองกำลังของพวกโจรเงี้ยว นายจันทร์ ถูกฆ่าตายตรงริมหนองน้ำใกล้ฝั่งแม่น้ำยม ส่วนขุนมหาตไทย ได้กระโดดลงแม่น้ำยมดำน้ำหนีไป และได้ไปรายงานเหตุการณ์ต่อกระทรวงมหาดไทย ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อจากอำเภอยมเหนือเป็นอำเภอสองตามความนิยมของชาวบ้านที่เรียกกัน

ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อจากอำเภอสอง เป็นอำเภอบ้านกลาง ปี พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางราชการได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอสองอีกครั้งจนถึงปัจจุบัน

๙.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอสอง ได้แก่

ประเพณีแห่บั้งไฟ

ส่วนมากใช้จุดในวันงานสำคัญต่าง ๆ อาทิ วันวิสาขบูชา งานฉลองโบสถ์วิหาร หรือ โรงเรียนต่าง ๆ การจุดบั้งไฟถือว่าเป็นการจุดเพื่อบูชา ก่อนที่จะนำไปจุดก็มีการแห่และร้องรำ เป็นทำนองพื้นเมืองซึ่งทางจังหวัดแพร่เรียกว่า *ฮ้ายบองไฟ* ถึงเวลาจุดก็จะนำไปจุดยังสถานที่ ซึ่งได้ทำไว้

ประเพณีสงกรานต์

กระทำกันในเดือนเมษายน ทำกันอย่างครึกครื้นมากเพราะทางพื้นเมืองยังถือว่าเป็น ประเพณีปีใหม่อยู่อย่างเดิม มีขนบธรรมเนียมถือกันอยู่ ๔ วัน คือ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็น วันมหาสงกรานต์ที่เรียกกันว่า *วันสังขารล่อง* ถือเป็นวันทำความสะอาดทุกสิ่งทุกอย่าง วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันเนาแต่เรียกกันว่า *วันเนา* ถือเป็นวันสันติ สงบกาย วาจา ใจ เตรียมของทำบุญ เวลาบ่ายพากันไปขนทรายเข้าวัดเพื่อเตรียมถวายเป็นเจดีย์ทรายในวันรุ่งขึ้น วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันเถลิงศกเรียกกันว่า *วันพญาวัน* ถือว่าเป็นวันโชคชัยจะทำบุญตักบาตรอุทิศส่วนกุศล แล้ว นำดอกไม้ธูปเทียน น้ำอบน้ำหอมไปขอขมาผู้เฒ่า ผู้แก่ที่เป็นญาติพี่น้อง และผู้ที่เคารพนับถือ เรียกว่า *คำหัว* ต่อจากวันนี้เรียกว่า *วันปากปี* พิธีที่ทำกันก็พากันไปขอขมา ผู้เฒ่าผู้แก่ และสรงน้ำพระสงฆ์ ที่เหลือจากวันก่อนต่อไป

ประเพณีการทำบุญสลากภัต

เรียกว่า *กินสลาก* มีระหว่างเดือนสิบสองเพ็ญ ถึงเดือนอ้าย (กันยายน - ธันวาคม) ก่อนวันทานสลาก ชาวบ้านจัดเตรียมสลากทุกบ้านเรือนเรียกว่า *กัณฑ์* กัณฑ์ใหญ่เรียกว่า *สลากหลวง* มีเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างละเอียดละน้อย แล้วนำไปลานใบตาลมาเขียนมูทิตาทาน เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อถึงวันทานสลาก ตอนเช้าชาวบ้านก็จะนำเส้นสลากไปรวมกันในโบสถ์ แล้วจัดแบ่งเส้นสลากถวายพระสงฆ์ถือไว้ หลังจากนั้นชาวบ้านก็นำสลากที่เตรียมไว้ และหาเส้นสลากของตน เมื่อพบ ก็จะนิมนต์พระสงฆ์ที่ถือสลากของตนไป กรวดน้ำแล้วถวายกัณฑ์

๙.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอสองมีสถานที่สำคัญ ได้แก่

พระธาตุพระลอ

หรือธาตุหินส้มอยู่ หมู่ที่ ๑ ตำบลบ้านกลาง ห่างจากที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ ประมาณ ๓ กิโลเมตร บริเวณนี้มีความเชื่อว่าเป็นเมืองสองเก่าซึ่งเป็นเมืองของพระเพื่อนพระแพง มีกำแพงดิน ๓ ชั้น มีวัดอุโบสถที่ขุดค้นพบ มีเนินดินสูงสำหรับชมทิวทัศน์อันสวยงาม และมีพระประธานคู่บ้านคู่เมืองอันศักดิ์สิทธิ์ชื่อ **พระศรีสรรเพชญ์** ให้ได้กราบไหว้และบูชา

อนุสาวรีย์พระลอ พระเพื่อน พระแพง

พระธาตุพระลอ

พระธาตุจอมจันทร์

ตั้งอยู่บนเนินสูงในเขตพื้นที่ตำบลห้วยหม้าย เป็นสถานที่ที่ประชาชนนิยมไปทำบุญในวันสำคัญต่าง ๆ สามารถมองเห็นทิวทัศน์ ไร่ และผาขลประทานแม่ยมได้อย่างประทับใจ นับเป็นพระธาตุคู่บ้านคู่เมืองแห่งหนึ่งของอำเภอสอง

ฝายน้ำล้นโครงการชลประทานแม่ยม

ตั้งอยู่ตำบลบ้านหนุนเป็นฝายน้ำล้นขนาดใหญ่สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ ขนาดสูง ๗.๕๐ เมตร ยาว ๓๕๐ เมตร กั้นแม่น้ำยมทดน้ำเข้าสู่ระบบชลประทานสองฝั่งน้ำยม มีพื้นที่ชลประทานจำนวน ๒๒๔,๐๐๐ ไร่

อ่างเก็บน้ำแม่สอง

ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่บ้านทอสมาน ตำบลเตาปูน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ บริเวณรอบ ๆ มีทิวทัศน์สวยงามและสามารถมองเห็นภูเขาผาผี - ผาน้อง หรือเขาพระเพื่อนพระแพง ตั้งตระหง่านแลเห็นได้อย่างชัดเจน อ่างเก็บน้ำแม่สองอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสอง ประมาณ ๖ กิโลเมตร

อ่างเก็บน้ำแม่สอง
กับการเลี้ยงปลาในกระชัง

อุทยานแห่งชาติแม่ยม
แหล่งไม้สักตามธรรมชาติ

อุทยานแห่งชาติแม่ยม

ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพื้นที่อำเภอสอง ห่างจากที่ว่าการอำเภอสองไปประมาณ ๒๐ กิโลเมตร มีพื้นที่เขตอุทยานประมาณ ๒๘๔,๒๑๘ ไร่ มีสำนักงานเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ คอยให้บริการดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เดิมเป็นป่าสงวนแห่งชาติแม่ปุง-แม่เป้า มีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกตอนกลางมีแม่น้ำยมไหลผ่านเป็นที่รวมของพันธุ์ไม้ชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะไม้สัก ทั้ง ๕ ชนิด คือ ไม้สักทอง ไม้สักหิน สักหยวก สักขี้ควาย และสักไซ ไม้สักทองมีมูลค่ามากที่สุดและมีมากในอุทยานแห่งชาติแม่ยม พื้นที่ป่าสักส่วนใหญ่จะอยู่ทางอยู่บริเวณที่ราบริมน้ำ มีความชื้นเหมาะสมดินร่วนซุยอุดมสมบูรณ์ ดงสักงาม ผืนป่าใหญ่จะจมอยู่ใต้น้ำหากสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น เมื่อก่อนเมืองแพร่เป็นที่ทำป่าไม้สักติดต่อไปถึงเขตลำปาง น่าน พื้นที่ที่ชื้นจะอยู่ที่ราบริมน้ำจนถึงตีนเขาบนเขาจะไม่มีไม้สัก และป่าไม้สักตามธรรมชาตินั้นไม่ใช่ว่าจะชื้นได้ทั่วไป แต่ชื้นได้เฉพาะแห่งเท่านั้น

สถานที่ในเขตอุทยานแม่ยมที่น่าชม ได้แก่ ลำน้ำยม ที่ใสไหลเย็นตลอดปี มีโขดหาดแก่งที่มีชื่อเล่าขานติดต่อกันมานานอันมีชื่อว่า “แก่งเสือเต้น” ชื่อของแก่งเป็นรอยธรรมชาติที่คล้ายร่องเท้าเสืออยู่บนโขดหินก้อนหนึ่งริมแม่น้ำยมซึ่งมีหาดทรายยาว นอกจากนี้ทางอุทยานได้จัดบริการให้เช่าเรือยางล่องน้ำยมชมทิวทัศน์ของธรรมชาติสองฝั่งน้ำ

อนึ่ง ในเขตอุทยานแห่งนี้มีปล่องภูเขาไฟขนาดใหญ่ที่ดับสนิทแล้วชาวบ้านเรียกว่า “หล่มดิ่งหล่มเหิง” มีน้ำขังตลอดปี พร้อมกับมีไชน้ำ (ผล่ำ) ชาวบ้านมักนำมาประกอบอาหาร

ซึ่งมีรสชาติดีมาก ลึกเข้าไปในป่าแห่งนี้ยังมีชาวเขาเผ่าอาข่ามีครัวเรือนประมาณ ๕๓ ครอบครัวยังมีชาวเขาเหล่านี้ยังยึดมั่นประเพณีหลายอย่างที่นาศึกษา

หลังจากการปิดป่าปัญหาการลักลอบตัดไม้จึงเกิดตามมา ภายหลังทหารพรานชุดควบคุมแม่ยมจากกองทัพภาคที่ ๓ ได้เข้ามาช่วยกวาดล้างควบคุมร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานและชาวบ้านตำบลสะเอียบ ตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นต้นมา ทำให้สถิติลดลงมาก

ลำน้ำยมบริเวณแก่งเสือเต้นในช่วงหน้าแล้ง

๙.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

คนที่อาศัยอยู่ในอำเภอสองในปัจจุบันส่วนใหญ่มีพื้นเพเป็นชาวอำเภอสองมาแต่ดั้งเดิม โดยเป็นครอบครัวที่ขยายออกมาตั้งบ้านเรือนของตัวเองเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ครอบครัวที่ขยายแยกออกมาตั้งครอบครัวใหม่นิยมปลูกบ้านอยู่ในบริเวณเดียวกัน และในรั้วเดียวกันกับพ่อแม่ เนื่องจากชาวอำเภอสองดั้งเดิมมักมีพื้นที่บริเวณบ้านกว้างขวางเพียงพอให้ลูกหลานได้ปลูกบ้านในบริเวณเดียวกันได้ สำหรับพื้นที่ตำบลสะเอียบนั้นเดิมอยู่ในเขตอำเภอปง และขึ้นอยู่กับ การปกครองใหม่โดยยกอำเภอปงทั้งอำเภอไปให้กับเชียงราย แต่แยกตำบลสะเอียบมาขึ้นกับ เขตการปกครองของอำเภอสอง จังหวัดแพร่ ทำให้ตำบลสะเอียบ มีลักษณะพิเศษเฉพาะตน คือ เป็นชาวอำเภอสองที่สืบเชื้อสายมาจากไทลื้อ และใช้สำเนียงภาษาเหนือแบบชาวน่าน ชาวสะเอียบดั้งเดิมนั้นก็โพกผ้าแบบไทลื้อ นอกจากนี้ยังมีชาวอำเภอสองที่มีเชื้อสายชาวเขาก้ออีก ๒ เผ่า ได้แก่ เผ่าอาข่า ซึ่งอาศัยอยู่บ้านแม่พร้าว ตำบลสะเอียบ บนพื้นที่ฝั่งซ้ายของลำน้ำยม และเผ่าม้ง ซึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านแม่แรม ตำบลเตาปูน สำหรับวิถีชีวิตและสภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิมของชาวสองมีลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

ชาวเขาเผ่าอาข่าที่ร่วมพิธีเปิดที่ว่าการอำเภอ

การคมนาคม การเดินทางในสมัยดั้งเดิมนั้นเป็นการเดินทางด้วยเท้าเป็นหลัก โดยสวมรองเท้าที่ทำจากยางรถยนต์ หลังสงครามโลกครั้งที่สองจึงหันมาใช้หนังวัวตากแห้งตัดเป็นรองเท้า การเดินทางไปค้าขายต่างถิ่นนั้น นิยมใช้เกวียนเทียมวัวบรรทุก ถ้าของหนัก เช่น น้ำมันหรือกล้วย ฯลฯ ก็เทียมด้วยควาย ชาวอำเภอสองไม่นิยมเดินทางทางน้ำ แต่ใช้เพื่อการล่องซุงเท่านั้น เนื่องจากในหน้าน้ำนั้นกระแสน้ำจะแรงและไหลเชี่ยวมาก มีการสัญจรทางน้ำเพียงใช้เรือยาวหรือเรือพายใช้ข้ามฟากไปมาเท่านั้น โดยเรือยาวดังกล่าวใช้ไม้ทั้งลำเจาะหรือขุดด้านในให้กลวงสำหรับนั่งและบรรทุกของ ปัจจุบันเรือดังกล่าวได้เลิกใช้และแทบไม่เหลือสภาพเรือดังกล่าวให้คนรุ่นหลังได้รู้จักแล้ว

จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๑ จึงเริ่มมีถนนเข้ามายังอำเภอสอง และเริ่มมีรถยนต์วิ่งเข้ามาที่ตัวอำเภอ โดยมีรถโดยสารวิ่งจากอำเภอสองไปตัวจังหวัดแพร่ แต่ต้องค้างคืนที่ตัวจังหวัด ๑ คืน เนื่องจากไม่สามารถเดินทางกลับได้ภายในวันเดียว รถโดยสาร ดังกล่าวเป็นรถไอน้ำใช้ถ่านเป็นเชื้อเพลิง เข้าขึ้นมาก็ต้องก่อไฟแล้วปั่นให้ไฟติดเต็มทั้งเตาเพื่อต้มน้ำให้เดือดเป็นไอน้ำ รถโดยสารสมัยเริ่มแรกนี้ผู้คนได้ประมาณ ๒๐ คน พอขึ้นเขาผู้โดยสารก็ต้องลงจากรถเดินขึ้นเขา บางช่วงก็ต้องลงมาช่วยเข็นรถขึ้นภูเขา ทำให้ต้องเสียเวลา และต้องขึ้น-ลงรถ เทียวละหลายรอบ

ในขณะเดียวกันคนขับ ก็ต้องคอยดูแลไม่ให้ไฟในเตาต้มน้ำดับอีกด้วย เมื่อไปถึงตัวจังหวัดแพร่ก็ แยกย้ายกันไปพักตามบ้านญาติของแต่ละคน จนมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงเปลี่ยนมาใช้ รถโดยสารที่มีน้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิง

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง ทหารญี่ปุ่นได้เข้ามาก่อสร้างถนนสายวังซ้าย โดยเกณฑ์ แรงงานชาวบ้านตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอสองมาเป็นแรงงาน ถนนสายนี้แยกมาจาก ถนนยันตรกิจที่วังซ้ายในเขตอำเภอสองขึ้นเขาไปอำเภองาว จังหวัดลำปาง ไปเชื่อมถนน พหลโยธินที่จังหวัดเชียงราย ระยะทางประมาณ ๗๐ กิโลเมตร ชาวอำเภอสองที่ใช้เส้นทางนี้ ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้ายาเส้น โดยจะหาบยาเส้นไปที่บ้านตึบแล้วไปขึ้นรถที่อำเภองาว จังหวัดลำปาง เพื่อไปส่งขายที่จังหวัดเชียงใหม่ การเดินทางไป-กลับ ต้องใช้เวลา ๓ วัน ๒ คืน ส่วนพวกขาย ของชำมักจะนำสินค้าไปขายที่จังหวัดแพร่ โดยต้องไปทางสายเก่าจางเกวียนในพื้นที่เดินทาง ข้ามหมู่บ้านต่าง ๆ ไปพร้อมกับลูกหาบ การเดินทางไปจังหวัดแพร่ต้องผ่านป่าเขาจึงต้องใช้ เวลาเดินทางไป-กลับนานถึง ๕ วัน ๔ คืน

สภาพถนนระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๗ ยังคงเป็นถนนลูกรัง แต่รถโดยสารได้ เปลี่ยนมาใช้รถสองแถวแบบเก่าที่เรียกกันว่า “รถคอกหมู” ที่มีหน้ารถยาวและตัวถังเป็นไม้ หน้าต่าง ก็กันเป็นซี่ ๆ หากฝนตกก็ใช้ผ้าใบคลุมกันเปียก ที่นั่งโดยสารเป็นม้ายาว ๒ แถวอยู่ข้างกระบะ ตรงกลางมีม้ายาวอีกแถวหนึ่ง รถโดยสารช่วงนี้วิ่งวันละ ๓ เที่ยว จนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๐ จึงมี การลาดยางถนนสายหลักที่ผ่านตัวชุมชนอำเภอ พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๐ จึงมีการตัดถนนจาก อำเภอสองไปอำเภองาว จังหวัดลำปาง ทำให้อำเภอสองสามารถติดต่อกับอำเภอข้างเคียง ได้สะดวกยิ่งขึ้น

อาชีพ อาชีพหลักของชาวอำเภอสอง คือ อาชีพเกษตรกรรมที่ทำกันมาแต่ดั้งเดิม พืชหลัก ได้แก่ ข้าวเหนียว ส่วนใหญ่ทำนาดำ แต่เดิมนั้นมีการเอาแรงกันดำนา และเกี่ยวข้าวกันทุกหมู่บ้าน การไถนาแต่เดิมนาก็ใช้วัวหรือควายในการไถ เมื่อลงแขกกันเก็บเกี่ยว แล้วก็มัดด้วยการตีข้าว แล้วใช้พัดทำด้วยไม้ไผ่สานอันใหญ่ไว้เพื่อแยกใบข้าวและเศษฟางออก การสีให้ได้ข้าวสารเหนียว มักนิยมใช้การตำข้าวโดยใช้ครกกระเดื่อง แต่ที่อำเภอสองเรียกว่า “ครกมอง” หรือ “มองตำข้าว” โดย ปกติทางเหนือถ้าเรียกว่า “มอง” จะเป็นที่ใช้ใจกันว่า หมายถึงครกตำข้าว ในช่วงของการตำข้าวนี้ พวกหนุ่ม ๆ ในหมู่บ้านมักจะพากันมาแอ้วสาวที่ตำข้าวเป็นที่สนุกสนาน สร้างความสามัคคี กลมเกลียวกันในหมู่บ้าน

หลังฤดูทำนาชาวอำเภอสองจะทำสวนยาสูบ ซึ่งเป็นยาสูบพันธุ์พื้นเมือง นิยมปลูกกัน ตามริมฝั่งแม่น้ำยมทั้งสองข้าง ยาสูบของอำเภอสองนี้มีชื่อเรียกว่า “ยาขึ้น” กล่าวขวัญกันว่า

ยาขึ้นของเมืองสองเป็นยาชั้นดีเป็นที่นิยมของคนทั่วไป การปลูกยาสูบที่นี้ก็ใช้วิธีพื้นบ้านง่าย ๆ ด้วยการใช้มีดถากหญ้าโดยไม่เผาหญ้า แล้วใช้จอบหรือเสียมเกลี่ยดินแล้วขุดหลุมปลูกเมื่อปลูกเสร็จจึงใช้หญ้าตั้งกล่าวกคลุมหน้าดินอีกทีหนึ่งโดยวิธีนี้ศัตรูธรรมชาติของแมลงจะช่วยควบคุมโรคและการถูกทำลายโดยแมลง ทำให้ยาสูบสมบูรณ์ และได้รสชาติดีเมื่อเก็บยาสูบมาได้จะใช้คนหันใบยานี้เรียกว่า “ม้าชอยยา” หรือ “ม้าหันยา” ใช้เลื่อยเก่า ๆ ที่หมดสภาพไม่สามารถนำไปใช้ตัดได้แล้วยาวประมาณ ๑ ฟุต เอาทางสั้นลับให้คมแล้วหันให้เป็นยาเส้นชั้นเล็ก ๆ ในอดีตนั้นถือได้ว่ายาขึ้นเป็นสินค้าหลักที่นำรายได้และชื่อเสียงมาสู่อำเภอสอง

โรงบ่มใบยาพบเห็นทั่วไปในหมู่บ้านต่าง ๆ

ต่อมาจึงมีการส่งเสริมการปลูกยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย และมีการตั้งโรงบ่มยาสูบ พร้อมนำวิธีการปลูกที่ทันสมัยมาใช้ แต่ก็มีการใช้ปุ๋ยเคมีและใช้ยาฆ่าแมลงแทนวิธีพื้นบ้านดั้งเดิมพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของชาวบ้านหันไปนิยมสูบยาสูบพันธุ์ใหม่ ความนิยมยาขึ้นเมืองสองจึงลดลง ยาขึ้นจึงราคาตก หาดตลาดยาก กระทรวงการคลังเคยรับใบยาพื้นเมืองจากอำเภอสองไปอบและทำบุหรี่ยาย แต่มีโควตาจำกัด ทำได้ ๑ - ๒ ปีก็ต้องเลิก ปัจจุบันจึงไม่ค่อยมีการทำยาสูบพื้นเมืองแบบเดิมอีกแล้ว และการทำยาสูบสมัยใหม่ก็หันมาทำในที่นาหลังฤดูทำนา

โรงบ่มยาสูบแห่งแรกของอำเภอสองเป็นของโรงงาน ยาสูบ กระทรวงการคลัง เรียกว่า “สถานีบ่มใบยาทุ่งนาว” พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๐ จึงเกิดโรงบ่มเอกชนขึ้น ภายหลังโรงบ่มมีนโยบายให้โควตาชาวบ้านรับทำยาสูบครบวงจร แล้วจึงส่งให้โรงบ่ม โดยเฉพาะที่ตำบลแดนชุมพลมี โรงบ่มถึง ๓๐ โรง เป็นโรงบ่มระดับครอบครัว แต่ละโรงได้โควตาจากโรงบ่มใหญ่ที่ตำบลทุ่งนาว ค่าก่อสร้างแต่ละเตาบ่มต้องลงทุนเตาละ ๔๐,๐๐๐ บาท อาคารเตาก่อด้วยอิฐมอญหลังคาสังกะสี ภายในใช้ไม้ยาว ๘ เมตร เป็นลำไม้เนื้อแข็งทำเป็นชั้น ๆ สำหรับแขวนใบยา โรงอบ ๑ โรง ใช้ไม้แขวน ๓๑ ท่อน ส่วนใหญ่จ้างชาวบ้านตัดมาจากป่า สุมให้ความร้อนจากภายนอกผ่านทางปลายท่อเหล็กขนาด ๘ นิ้ว เข้าสู่ภายใน เมื่อยาแห้งแล้วนำมาอัดเป็นลูก ๔ เหลี่ยมหนักลูกละ ๓๐๐ กิโลกรัม ส่งโรงบ่มทุ่งนาวตามโควตา

อาคารโรงบ่ม

ปัจจุบันการบ่มเปลี่ยนเป็นใช้ถ่านหินลิกไนต์จากแม่เมาะ ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างมากในบริเวณหมู่บ้าน มีฝุ่นดำลอยทั่วไปเป็นอันตรายต่อระบบทางเดินหายใจ เพราะเตาบ่มส่วนใหญ่จะอยู่ข้างหลังบ้าน

แต่ละหลังในหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังมีรถบรรทุกขนาดใหญ่ขนถ่านหินลิกไนต์มาตามถนนเพื่อนำมาสู่โรงบ่มแפרจำนวนมาก

การทำไร่ยาสูบเองก็มีอันตราย เพราะต้องใช้ยาปราบศัตรูพืชที่มีฤทธิ์รุนแรง ต้องพ่นยาฆ่าแมลง ๓ ครั้งต่อการปลูก ๑ ฤดู คนที่ต้องมีสุขภาพดี เวลาพ่นต้องระมัดระวังใส่หน้ากาก เพราะยาอาจเข้าไปทำลายปอด ผิวหนังเป็นผื่น ตาบอด ปัจจุบันที่หมู่บ้านแดนชุมพลมีคนตาบอดเพราะยาฆ่าแมลง ๕-๖ คน แล้ว

สำหรับโคเวด้าที่โรงบ่มทุ่งนาวให้ชาวบ้านในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นโคเวด้ายาแห้ง ๓๐๐ กิโลกรัม ต่อ ๑ โคเวด้า ผู้ที่ได้รับโคเวด้ามาจะแบ่งให้เกษตรกรกลายเป็นลูกทิมเอาไปปลูกให้ตามโคเวด้า โดยยาสูบจะปลูกปีละครั้งหลังการทำนาคล้ายกับการทำนาครั้งที่ ๒ โดยโรงบ่มทุ่งนาวจะเป็นผู้จ่ายพันธุ์ยาสูบ (พันธุ์เวอร์จิเนีย) ให้ตามโคเวด้า โดยชาวบ้านจะเริ่มลงมือหว่านเมล็ดยาสูบในช่วงเดือนกันยายน - ตุลาคมทุกปี พอเดือนพฤศจิกายนจะเป็นเดือนที่ต้นกล้ายาสูบโตพอถอนไปปลูกได้ ระหว่างนี้ชาวบ้านจะต้องใส่ปุ๋ย ๒ ครั้ง คือตอนปลูก และก่อนเก็บ ๑๐ วัน เพื่อบำรุงต้นให้ใหญ่ขึ้น ปุ๋ยดังกล่าวจะซื้อมาจากโรงบ่มทุ่งนาวเช่นกันในราคาถุงละ ๘๒๐ บาท (๓๐ กิโลกรัม)

การเก็บจะเก็บได้ ๓ ครั้ง คือ ธันวาคม - กุมภาพันธ์ เก็บเดือนละ ๑ ครั้ง ยาสูบต้นหนึ่งจะมีใบอยู่ ๑๔ - ๑๖ ใบ การเก็บจะเก็บจากข้างล่างขึ้นไป เมื่อเก็บแล้วทำเป็นมัดใช้ไม้ไผ่เสียบแขวนที่ชั้นในโรงบ่มลักษณะเหมือนคนหามไว้ เดานึ่งบ่มใบยาสดได้ ๓,๐๐๐ กิโลกรัม ใช้เวลาบ่ม ๗ วัน แห้งเหลือ ๓๕๐ กิโลกรัม ต้องจ้างคนงานค่าปิ่นแขวนต่อเตา ๖๐๐ บาท และเอาออกจากเตา ๓๐๐ บาท โดยพื้นที่ใช้จะซื้อมาจากชาวบ้านที่ใส่รถอีแต่นมาขาย ราคาคันรถละ ๑,๕๐๐ - ๑,๖๐๐ บาท

หลักมาแทนที่เจ้าทวยในการทำนา

สำหรับการทำนานั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้วัวหรือควายมาใช้รถไถนา ผู้ที่ไม่มีก็ว่าจ้างรถมาไถนาแทน ขณะเดียวกันการดำนาและการเกี่ยวข้าวก็ต้องจ้างแรงงานแทนการเอาแรงกัน ต่อมามีการแย่งแรงงานกันโดยการให้ค่าแรงสูงกว่า และมีการมัดจำค่าแรงกันล่วงหน้า หากเป็นแรงงานชายจะได้ค่าแรงมากกว่าแรงงานหญิง โดยเจ้าของนาไม่ต้องเลี้ยงข้าวปลาอาหารเหมือนการเอาแรง แรงงานที่ไปรับจ้างจะต้องเตรียมอาหารการกินไปเอง แต่ปัจจุบันมีความพยายามรณรงค์ให้หันกลับไปเอาแรงกันแบบเดิม เนื่องจากไม่คุ้มค่ากับการจ้างแรงงานที่มีราคาแพง

ข้าวโพดก็เป็นพืชเกษตรอีกประเภทหนึ่งที่นิยมปลูกในช่วงบุกเบิกขยายการเกษตรในอำเภอสอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๒๕ ที่ดินเดิมที่ใช้ปลูกข้าวโพดกลับมีความแห้งแล้งมากขึ้น

ทำให้การปลูกข้าวโพดในระยะหลังไม่ค่อยได้ผล เนื่องจากลักษณะดินเป็นดินปนทราย ไม่สามารถอุ้มน้ำได้ จึงมีเกษตรกรในอำเภอสองหลายราย นำมะขามหวานมาปลูกทดแทน พันธุ์ที่ปลูกกันมากได้แก่ พันธุ์ฟาลัน และพันธุ์น้ำผึ้ง เป็นสายพันธุ์จากเพชรบูรณ์ ซึ่งจะออกผลประมาณเดือนกุมภาพันธ์และพฤษภาคม ขณะนี้การขยายพื้นที่ปลูกมะขามหวานค่อนข้างอึมตัวเนื่องจากราคาไม่สู้ดีนัก โดยพ่อค้าที่มารับซื้อให้ราคากิโลกรัมละ ๒๕ - ๓๐ บาท ประกอบกับผลผลิตไม่ค่อยตกเท่าที่ควร นอกจากนี้ยังมีการปลูกลำไยอยู่ประปรายตามริมสองฝั่งลำน้ำยมแต่ไม่มากนัก โดยผลผลิตลำไยจะได้ราคาดีกว่ามะขาม

ทุ่งข้าวโพดออกดอกบานสะพรั่ง

สำหรับการเลี้ยงสัตว์โดยทั่วไปในอำเภอสองเป็นการเลี้ยงเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่มีบางรายที่เลี้ยงไว้มากพอที่จะขายบ้าง เกษตรกรบางรายก็หันมาเลี้ยงปลาในกระชังประเภทปลาดุก และปลาไน แต่มีปัญหาเรื่องการตลาด เนื่องจากผู้ค้าปลานิยมสั่งปลาจากจังหวัดพะเยา ซึ่งเป็นแหล่งเลี้ยงปลาขนาดใหญ่กว่า

นอกจากนั้นที่ตำบลแดนชุมพล กำหนดได้ไปนำหัตถกรรมบ้านเข้ามาให้ทำ โดยขอรับการสนับสนุนทางด้านการฝึกสอนจากกรมราชทัณฑ์และศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ซึ่งกรมราชทัณฑ์ได้ส่งอดีตนักโทษจากร่องกวางมาสอนที่ตำบล ในระยะแรก (ปี พ.ศ. ๒๕๓๔) มีคนสนใจเพียง ๕ - ๖ คน ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๔๒ มีคนมารวมกลุ่มเพิ่มขึ้นกว่า ๑๐๐ คนแล้ว ตำบลแดนชุมพลเป็นตำบลที่ปั้นมังกรด้วยกรรมวิธีนี้จำหน่ายเป็นแห่งแรก โดยนำมาตั้งขายริมถนนสายเชียงใหม่ - กรุงเทพฯ ขายตั้งแต่มังกรขนาดเล็กราคา ๑๐๐ บาท ถึงขนาดใหญ่ ราคา ๕,๐๐๐ บาท ต่อมาได้มีการสร้างอาคารเพิ่มเติมโดยได้รับการสนับสนุนจากสภาตำบล เพื่อจำหน่ายผลิตภัณฑ์เรียกชื่ออาคารว่า "บ้านมังกร" ปัจจุบันก็ยังมีขายอยู่ และอำเภออื่น ๆ สนใจเริ่มทำกันบ้างแล้ว

สองภาพข้างบนเป็นผลผลิตหัตถกรรมที่กำลังเป็นที่นิยม

สำหรับการปั้น จะใช้วัสดุ ๒ อย่างผสมกันคือ ขี้เถ้ากับกาวลาเท็กซ์ ผสมจนเข้ากันแล้วปั้น แล้วเอาสีทา เพราะฉะนั้นผลิตภัณฑ์นี้จะถูกน้ำไม่ได้

ตลาดเครื่องปั้นนี้ มีการส่งขายได้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งได้รับการติดต่อให้มาออกงานท่องเที่ยวไทยที่เซ็นทรัลลาดพร้าว การส่งขายทั้งที่กรุงเทพฯ ทางใต้ที่จังหวัดภูเก็ต คนจีนจะนิยมมาก มีการสั่งทำรูปแบบต่าง ๆ ขนาดใหญ่มีน้ำหนัก ๑๐๐ - ๒๐๐ กิโลกรัม จากอาชีพการปั้นบางคนมีรายได้ดีจนเลิกทำนา แต่ยังมีเป็นส่วนน้อย

การทำหม้อไม้ปืบ เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่นิยมทำกัน โดยใช้หม้อไม้ไร่ (หม้อไม้ไผ่) ในช่วงเดือนกรกฎาคม - ตุลาคม ชาวบ้านจะเข้าไปหาหม้อไม้กันในป่า แล้วนำไปต้มปอกเปลือก ล้างให้สะอาด ใส่ปืบ ปืบหนึ่งใส่ทั้งเนื้อหม้อไม้รวมน้ำ ๑๖ กิโลกรัม ต้มเดือด ๑ ชั่วโมง แล้วใส่เกลือ ๓ ช้อนแกงต่อปืบ ผงชูรส ๑ ห่อใส่ได้ ๒ ปืบ ชิมเนื้อดูว่าหวานก็ปิดฝาทอนร้อน แล้วบดกริฝาเก็บไว้ได้นานเป็นปี การลงทุนทั้งปืบทั้งหม้อประมาณ ๑๕๐ บาท ขายได้ปืบละ ๒๕๐ บาท การขายมีทั้งคนสั่งและพ่อค้าเร่มาซื้อ สภาพตำบลก็สนับสนุนซื้อปืบและสอนวิธีทำให้

บทบาทสตรีชาวสองเป็นกำลังสำคัญผลิตสินค้าหัตถกรรม นำรายได้สู่ครอบครัว

ขณะกำลังผลิตดอกไม้ประดิษฐ์ส่งออกต่างประเทศ

วิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม ชาวอำเภอสองเป็นคนที่มิ่นิสัยเยือกเย็น สุขุมไว้เนื้อเชื่อใจได้ โอบอ้อมอารี โดยทั่วไปผู้ชายจะสวมเสื้อม่อฮ่อมสีดำ กางเกงขาก๊วยยาวสีดำ ไม่คาดเข็มขัด หากเป็นชายหนุ่มจะคาดเอวด้วยผ้าขาวม้าลายขาวแดง ถ้าเป็นคนมีอายุจะคาดผ้าขาวม้าลายขาวดำ หรือน้ำเงินขาว ส่วนพวกที่มีอาชีพเลี้ยงช้างจะคาดผ้าขาวม้าสีแดง ฝ่ายผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นแร่ ซึ่งมีพื้นดำขอบแดง และซิ่นตามะนาวที่มีพื้นดำลายขวางสีเหลือง หรือมีลวดลายเป็นเส้น ๆ สีเหลืองดำ ลักษณะการแต่งกายแบบนี้เป็นรูปแบบที่เหมือนกับกลุ่มคนพื้นเมืองเหนือใน ๗ จังหวัดภาคเหนือตอนบน ในอดีตชาวอำเภอสองจะปั่นฝ้าย ทอ และย้อมผ้า มาตัดใส่กันเอง แต่ปัจจุบันไม่ได้ทำแล้ว และการแต่งกายชุดพื้นเมืองนี้ได้หายไปพร้อมกับการสวมใส่เสื้อผ้าแบบชาวตะวันตกที่เข้ามาพร้อม ๆ กับวัฒนธรรมของคนภาคกลางเมื่อประมาณ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว แต่ยังคงเห็นชาวสองผู้เฒ่าผู้แก่แต่งชุดพื้นเมืองนี้ในช่วงเทศกาลสำคัญ ๆ อยู่บ้าง

ชาวสองในชุดพื้นเมืองเข้าร่วมพิธีเปิด ที่ว่าการอำเภอหลังใหม่

ในสมัยก่อนมักไม่ค่อยจัดพิธีแต่งงาน เป็นแต่เพียงญาติพี่น้องบอกกล่าวกัน แล้วจึงมีการสู่ขอฝ่ายหญิง จากนั้นฝ่ายหญิงจะไปรับฝ่ายชายมาบ้านเจ้าสาว แล้วจึงทำพิธีผูกข้อมือ รุ่งขึ้นเจ้าบ่าวก็จะพาเจ้าสาวไปบ้านญาติของตน โดยเจ้าสาวจะตักน้ำให้บ้านญาติที่สำคัญของฝ่ายชายทุกบ้าน อาจารย์ผู้ทำพิธีและญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายก็จะอวยพรให้คู่บ่าวสาว โดยไม่มีพิธีสงฆ์ (จะจัดพิธีสงฆ์ก็เฉพาะกรณีที่มีการทำบุญบ้านด้วย) เมื่อแต่งงานอยู่กินกันตามประเพณี ส่วนใหญ่แล้ว

ฝ่ายชายจะมาอยู่กับฝ่ายหญิง แต่ปัจจุบันประเพณีนี้ก็อ่อนคลายลงไปแล้วแต่สองฝ่ายจะตกลงกันว่าจะไปอยู่บ้านฝ่ายใด และการแต่งงานก็ผสมผสานกลายมาทางวัฒนธรรมภาคกลางมากขึ้น

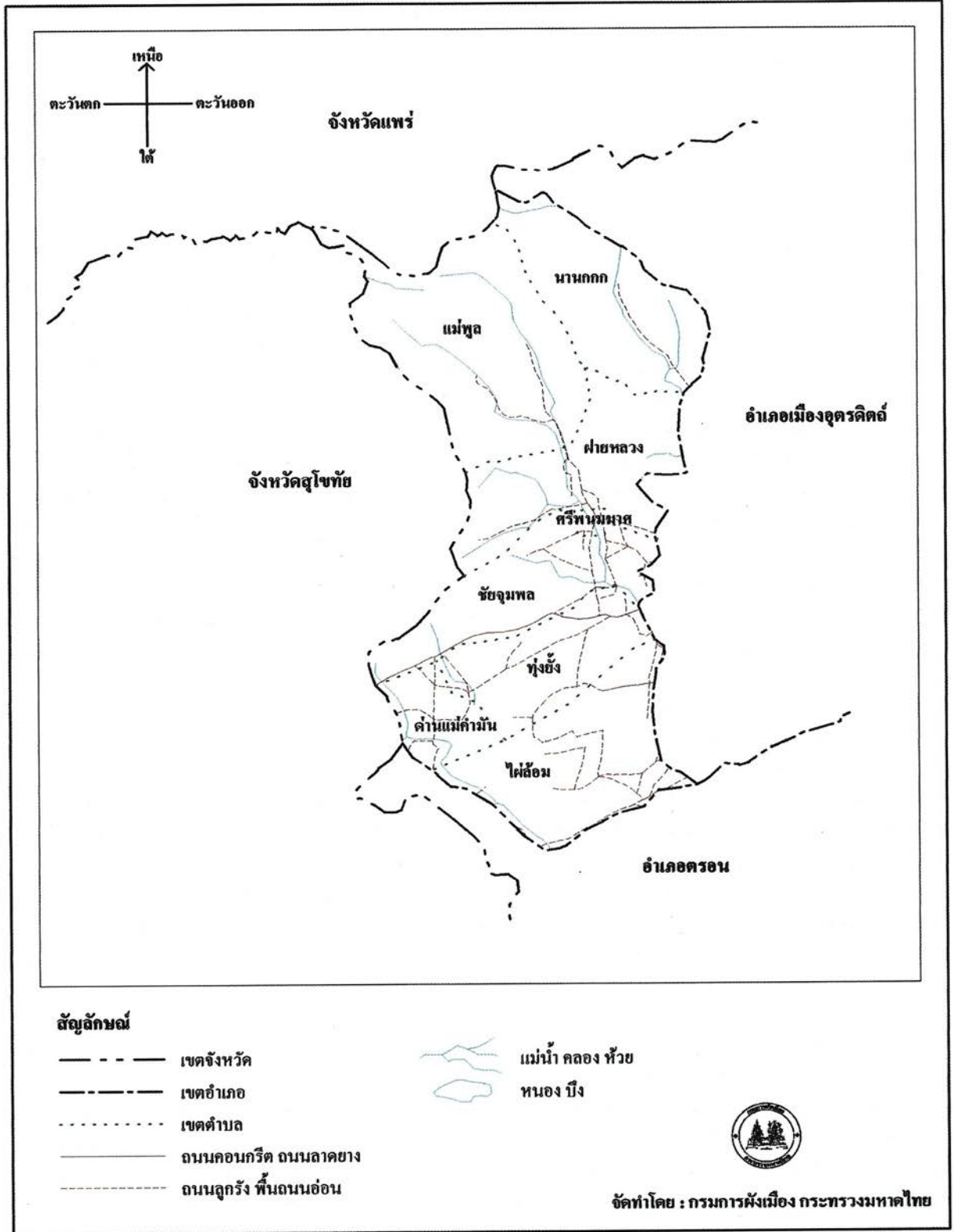
ครอบครัวของชาวอำเภอสองแต่เดิมมาฝ่ายชายมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว ในอดีตมีคำกล่าวที่ว่า “ชายนอนทุ่ง หญิงส่งข้าว หญิงไปเอาแรง” เป็นการชี้ให้เห็นการดำเนินชีวิตที่ฝ่ายชายเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการทำไร่ทำนา ฝ่ายหญิงมีหน้าที่ดูแลข้าวปลาอาหาร ความเป็นอยู่ในครัวเรือน หากมีการลงแขกฝ่ายหญิงจะเป็นตัวแทนของครอบครัวไปช่วยลงแขกร่วมกับครอบครัวอื่น ๆ แต่มาในระยะหลังที่ทางราชการมาจัดตั้งหรือให้การสนับสนุนกลุ่มแม่บ้านต่าง ๆ มากขึ้น ฝ่ายหญิงจึงเริ่มมีบทบาทในการดำเนินชีวิตในครอบครัว

ในสมัยก่อนยังไม่มีนามสกุลใช้ การจำแนกว่าใครเป็นญาติใครทางสายไหนก็จะนับทางฝ่ายบรรพบุรุษ (ผี) เป็นใคร และนับถือผีทางแม่ โดยผู้ที่มีบรรพบุรุษ (ผี) เดียวกันจะไม่ยอมแต่งงานกัน ถ้าแต่งงานกันก็ต้องทำพิธีผัดผีขอขมา คนล้านนาใช้ความเชื่อเรื่องผีนี้มาใช้เป็นวิธีควบคุมความประพฤติและการกระทำที่ไม่ดีไม่เหมาะสม โดยถือว่าผีจะคอยดูแล รู้เห็นและจะลงโทษการกระทำที่ไม่ดีเหล่านั้น โดยจะมีเลี้ยงผีกันในเดือน ๖ แล้วแต่จะตกลงกันในแต่ละกลุ่มว่าผีสกุลไหนจะจัดวันใด แต่จะเลี้ยงไม่จัดในวันพระ โดยญาติพี่น้องในกลุ่มผีสกุลเดียวกันจะมาร่วม พิธีเลี้ยงผีจะมีคนเข้าร่วมงานกันอย่างคับคั่ง นับได้ว่าเป็นงานชุมนุมญาติเลยทีเดียว แต่จากการศึกษาที่ดีขึ้นและมีการพัฒนาขึ้นจึงคิดและเชื่อตามแบบตะวันตกว่าผีไม่มีจริง ทำให้ความเชื่อนี้เริ่มเสื่อมคลายลง

แผนที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

0 5 10 กิโลเมตร

๑๐ อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

๑๐.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอลับแลตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุตรดิตถ์ ห่างจากตัวจังหวัด ๘ กิโลเมตร

ด้านเหนือติดต่อกับอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ด้านใต้ติดต่อกับอำเภอตรอน จังหวัดอุตรดิตถ์ และอำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ด้านตะวันออกติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ ด้านตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

อาคารที่ว่าการอำเภอลับแลหลังเดิม (ปัจจุบันอยู่ในความครอบครองของเอกชน)

สภาพพื้นที่

อำเภอลับแลมีเนื้อที่ประมาณ ๕๐๖.๐๒ ตารางกิโลเมตร มีลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มทางตอนใต้ ค่อนข้างชันทางตอนกลาง และเป็นภูเขาทางตอนเหนือและทางตะวันตก ไม่มีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่าน มีแต่ลำน้ำที่เกิดจากเทือกเขาน้อยใหญ่ทางตอนเหนือแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ คลองแม่พ่อง หนองพระแล หนองนาเกลือ บึงมาย และคลองพระเสด็จ

สำหรับการคมนาคมทางบก มีเส้นทางถนนที่สำคัญได้แก่ ถนนอินใจมี ถนนศรีพนมมาศ

ประชากรและอาชีพ

อำเภอลับแลมีประชากร ๖๒,๕๐๖ คน^๑ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำสวนผลไม้ (ทุเรียน สางสาต มังคุด เงาะ ฯลฯ) ทำนา สวนผัก (หอมแดง) ทำประมง และเลี้ยงสัตว์

การปกครอง

พื้นที่การปกครองของอำเภอลับแล แบ่งออกเป็น ๗ ตำบล^๒ คือ ไผ่ล้อม ด่านแม่คำมัน ชัยจุมพล ฝ่ายหลวง ทุ่งยั้ง แม่พูล และน่านกกก

^๑ ส่วนการทะเบียนราษฎร สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง, ข้อมูล ปี ๒๕๔๐

^๒ สำนักบริหารการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง, ข้อมูล ปี ๒๕๔๐

๑๐.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

จากหลักฐานทางโบราณคดีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในเขตอำเภอลับแลนั้นแลเห็นได้ชัดในสมัยสุโขทัย และอยุธยาตอนต้น คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมา เพราะปรากฏร่องรอยพบบริเวณที่เป็นเวียงให้เห็นคือ เวียงเจ้าเงาะและเวียงทุ่งยั้งและทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าก่อนหน้าพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จะไม่มีผู้คนเข้ามาในบริเวณนี้แต่อย่างใด เพราะในบริเวณใกล้เคียงที่คลองโพในเขตอำเภอเมืองนั้นก็มีผู้พบโบราณวัตถุสำริด เช่น กลองมโหระทึก ในวัฒนธรรมดองซอนของเวียดนาม ภาษาสำริดและมีดสำริดแบบจีนสมัยราชวงศ์ฮั่นที่สร้างขึ้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โบราณวัตถุเหล่านี้ อยู่สมัยยุคเหล็กที่มีอายุราว ๒,๐๐๐ ปีลงมา มีหลายคนกล่าวว่าของโบราณเหล่านี้ มีผู้นำเข้ามาในสมัยหลัง อีกทั้งลักษณะบริเวณที่พบแต่เดิมนั้นก็ไม่มีใครทราบแน่ชัด ยิ่งกว่านั้นแต่ก่อนยังเชื่อว่าพบในเขตเวียงเจ้าเงาะ ทำให้มีการตีความกันผิด ๆ ว่าเวียงเจ้าเงาะเป็นแหล่งโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

แต่ความไม่แน่นอนเหล่านี้ได้เริ่มหมดไป เมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุสำริดและเหล็กที่พบรวมอยู่กับโครงกระดูกมนุษย์ที่บ้านบุงจั่ว ริมลำน้ำน่านในเขตอำเภอเมือง นอกจากวัตถุที่เป็นโลหะแล้วยังพบลูกปัดและภาชนะดินเผาหลายเชือกทาบและขูดขีดรวมอยู่ด้วย แหล่งโบราณคดีที่บ้านบุงจั่วยังพบในที่อื่น เช่น ที่เขาตาพรหมในบริเวณลุ่มน้ำตรอน และบริเวณเขาเข็นในเขตอำเภอศรีนครด้วย ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งยืนยันให้เห็นว่าในช่วงเวลาของยุคเหล็กประมาณ ๒,๐๐๐ กว่าปีนั้นได้มีการเคลื่อนไหวของผู้คนในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์แล้ว อาจมีการสัญจรไปมาและมีการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนหมู่บ้านขึ้นแล้วในบางท้องที่ แต่ยังไม่มีการพัฒนาการของเมืองเกิดขึ้นจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ามีการมีผู้คนอยู่ในบริเวณนี้ได้ขาดหายไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงมีขึ้นมาอีก หากความเป็นจริงนั้นอยู่ที่ว่ามีผู้คนในสมัยหลังยุคเหล็กลงมาจนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรีนั้น ผ่านไปมาอยู่เรื่อย ๆ เหตุนี้จึงมีการพบโบราณวัตถุในยุคสมัยดังกล่าวในบริเวณนี้อยู่เรื่อย ๆ ดังเช่น ในหลาย ๆ แห่งที่มีการพบโบราณวัตถุสมัยทวารวดีและลพบุรี เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ รวมอยู่กับโบราณวัตถุ และโบราณสถานในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น หรืออีกนัยหนึ่งที่มีแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมา

จากหลักฐานทางโบราณคดีการเกิดชุมชนเมืองในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมานั้นเห็นได้จากซากเวียงโบราณที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า เมืองทุ่งยั้งและเวียงเจ้าเงาะ ตามความเข้าใจของคนทั่วไปเห็นว่า เวียงทั้งสองแห่งเป็นคนละแห่งกัน แต่จากการศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศและการสำรวจทางโบราณคดีพบว่า ทั้งสองแห่งเป็นเมืองเดียวกัน เป็นชุมชนที่พัฒนาขึ้นในบริเวณที่มีลำน้ำสายหนึ่งไหลผ่านมา คือคลองแม่พ่องที่ไหลมาจากเทือกเขาในเขตอำเภอลับแลผ่านตัวอำเภอลับแลมายังบ้านทุ่งยั้ง แล้วเบนเบี่ยงมาทางตะวันออกเฉียงใต้ ผ่านบ้านแม่พ่อง

และวัดไผ่ล้อมไปยังบ้านเกาะตาเพชร แล้วไหลลงสู่ที่ลุ่มต่ำทางใต้ในช่วงที่ผ่านบ้านไผ่ล้อมนั้น ลำน้ำนี้ไหลเข้ามาใกล้กับคลองโพ อันเป็นบริเวณที่เคยพบกลองสำริดของวัฒนธรรมดองซอนและภาชนะสำริดสมัยราชวงศ์ชอัน กระแสน้ำส่วนหนึ่งของลำน้ำนี้ไหลไปออกแม่น้ำน่านร่วมกับคลองโพ บริเวณตั้งแต่บ้านทุ่งยังลงมาจนถึงบ้านไผ่ล้อม เป็นบริเวณที่พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบในลักษณะซับซ้อน แสดงให้เห็นถึงการสร้างเวียงและขยายตัวเวียงหลายครั้งหลายคราในพื้นที่ซึ่งมีความสูงต่ำไม่สม่ำเสมอ อย่างน้อยก็ถึง ๓ ระยะด้วยกัน

ระยะแรก ตำแหน่งเมืองเกิดขึ้นก่อนในเขตบ้านทุ่งยัง ซึ่งเป็นบริเวณที่สูงลาดลงมาจากเขาและที่สูงในเขตวัดพระแท่นศิลาอาสน์ ทางตะวันตก ได้มีการขุดคูเวียงลงไปบนพื้นศิลาแลงโอบล้อมบริเวณที่เป็นเนินไว้ ทำให้มีพื้นเวียงเป็นรูปรีที่ไม่สม่ำเสมอ ที่พอประมาณขนาดความกว้างยาวได้ ๑,๓๐๐ x ๙๕๐ เมตร บริเวณนี้โอบล้อมศาสนสถานที่สำคัญ ๒ แห่ง คือ วัดพระธาตุทุ่งยัง ซึ่งอยู่ในบริเวณก่อนมาทางด้านตะวันตกของเวียง และ *กฏิฤๅษี* ที่เหลือให้เห็นแต่เพียงอาคารศิลาแลงเล็ก ๆ อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

จากการสำรวจและสอบถามชาวบ้าน ได้ทราบว่าเคยมีซากวัดและพระเจดีย์ภายในเวียงนี้อีก ๒ - ๓ แห่ง แต่ว่าถูกรื้อทำลายและพังลงไปเกือบหมดแล้ว วัดที่อยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ก็คือวัดพระธาตุทุ่งยัง มีพระวิหารขนาดใหญ่ที่ยังแสดงให้เห็นลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรมท้องถิ่นอยู่ และพระสถูปขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง แต่พระสถูปองค์นี้สอบได้ความว่าเป็นของที่บูรณะขึ้นใหม่ราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ลงมานี่เอง คงสร้างขึ้นจากพระสถูปองค์เดิมที่น่าจะมีมาแต่สมัยสุโขทัย ตามบริเวณวัดและบ้านเรือนราษฎรในเขตเวียงทุ่งยังนี้ มักพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบและเผาแกร่งแบบเตาแม่น้ำผ่านกระจายอยู่ทั่วไป ร่องรอยของกำแพงเลียบบางด้านใต้และด้านตะวันตกมีลักษณะลบลือน เห็นแต่เพียงแนวคูเมืองซึ่งขุดลึกลงไปบนพื้นแลง ความลาดเอียงของแนวคันดินและคูน้ำนี้อาจนับได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเป็นบริเวณเมืองมาก่อนบริเวณอื่น แนวคันดินที่พบเห็นชัดเจนนั้นอยู่ทางด้านเหนือและตะวันออก ซึ่งบางแห่งยังอยู่สูงกว่าพื้นดินราว ๑ - ๒ เมตร เวียงทุ่งยังนี้มีถนนสาย ศรีสีชนาลัย-อุตรดิตถ์ตัดผ่ากลางทำให้บรรดาหลักฐานตามบริเวณกลางเวียงสูญหายไปอันเนื่องจากการสร้างถนนและเป็นย่านที่อยู่อาศัยริมถนน

ระยะที่สอง มีการขยายบริเวณเมืองเพิ่มเติมทางด้านเหนือ นั่นคือการขุดแนวคูเมืองและสร้างกำแพงเมืองจากบริเวณหลังวัดพระธาตุทุ่งยังไปรอบ ๆ เนินดินทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือที่อยู่ติดกับหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ที่เรียกว่าหนองพระแลไว้เป็นส่วนหนึ่งของเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนดั้งเดิม หรือส่วนที่ติดกับเวียงทุ่งยังก็ได้ เพราะบริเวณใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมมน อีกบริเวณหนึ่งติดกับเวียงทุ่งยังทางด้านเหนือยังเห็นคูน้ำและแนวคันดินชัดเจน

โดยเฉพาะทางด้านตะวันออกและด้านเหนือ นั้น มีการขุดคุ้ยน้ำลึกลงไปบนพื้นแล่ง บางบริเวณมีแนวคูน้ำติดกันถึง ๓ - ๔ ชั้น ภายในบริเวณนี้ไม่พบร่องรอยวัดวาอารามแต่อย่างใด อีกทั้งเป็นที่ค่อนข้างการเพาะปลูกก็ไม่ได้ พบแต่บรรดาเศษภาชนะเคลือบสังคโลกสุโขทัย และภาชนะเผาแกร่งจากเตาแม่น้ำผ่านกระจายอยู่ทั่วไป บริเวณนี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เวียงเจ้าเงาะ แต่เดิมเชื่อกันว่าเป็นเมืองโบราณ เพราะพบวัตถุสำริดแบบวัฒนธรรมดองซอนในบริเวณนี้ แต่จากการสำรวจและศึกษากันในระยะเวลาต่อมาพบว่า บรรดาวัตถุสำริดที่เป็นแบบวัฒนธรรมดองซอนนั้น พบบริเวณคลองโพไถลัดตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบัน ความเก่าแก่ของเวียงเจ้าเงาะที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็เป็นอันตกไป ยิ่งกว่านั้นบรรดาเศษภาชนะที่พบตามผิวดินด้วยแล้ว ก็เพียงบอกอายุของบริเวณนี้ได้เพียงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น หรือสมัยสุโขทัยตอนปลายเท่านั้น

ลักษณะของบริเวณที่เรียกว่าเวียงเจ้าเงาะนี้ น่าเป็นของเกิดขึ้นภายหลังการเกิดของเวียงทุ่งยั้ง เพราะมีความคล้ายคลึงกันกับบรรดาเวียง รูปไม่สม่าเสมอต่าง ๆ ที่พบตามเนินเขาไหลเขาในเขตแคว้นล้านนาทางภาคเหนือ ดูแล้วไม่ใช่คตินิยมของชาวสุโขทัย น่าจะสร้างขึ้นในสมัยที่มีสงครามระหว่างเมืองพิษณุโลก (ตอนนั้นคือราชธานีฝ่ายเหนือของกรุงศรีอยุธยา) กับล้านนาครั้งรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกับพระเจ้าติโลกราช

ในช่วงเวลานั้นทั้งศรีสขนาลัย ทุ่งยั้ง และบรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่เหนือเมืองพิษขัยขึ้นมาตามลำน้ำน่าน ตกอยู่ภายใต้อำนาจของทางล้านนา แม้แต่แพร่กับน่านเอง ก็เป็นส่วนหนึ่งของล้านนาในสมัยนั้น บริเวณเวียงเจ้าเงาะ จึงน่าจะสร้างขึ้นเนื่องในการเป็นหน้าด่านหรือป้อมค่ายที่เกี่ยวข้องเนื่องในสงครามระหว่างล้านนากับกรุงศรีอยุธยาก็ได้

ระยะที่สาม เป็นระยะของการขยายเขตเมืองลงมาทางใต้เข้ามาในเขตบ้านแม่พอง บ้านป่อรางและบ้านไผ่ล้อม เป็นบริเวณที่อยู่ต่ำลงมาในเขตที่ราบลุ่ม พบร่องรอยของสระน้ำและแนวคูน้ำยื่นล้ำจากบริเวณตอนใต้ของเมืองทุ่งยั้งลงมา ไม่พบซากวัดวาอาราม นอกจากเศษภาชนะดินเผาเคลือบและไม่เคลือบ แต่ก็ไม่มีความหนาแน่นเท่ากับในเมืองและเวียงเจ้าเงาะ สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ทางด้านตะวันออกนอกบริเวณเมือง ทางฝั่งตะวันออกของคลองแม่พองซึ่งไหลผ่านตัวเมือง มีร่องรอยของลำเหมืองที่เกิดขึ้นจากการขุดทางน้ำ เพื่อระบายน้ำจากคลองแม่พองไปใช้ในการทำนาหลายสาย แสดงให้เห็นว่ามีการขยายและปรับปรุงแหล่งทำการเพาะปลูกทางบริเวณตอนใต้ของเมืองทุ่งยั้ง แต่ปัญหาที่มีอยู่ว่าการขยายเมืองและแหล่งเพาะปลูกนี้เกิดขึ้นในสมัยใด ยังไม่มีการสอบค้นศึกษากัน

นอกจากบริเวณเมืองทุ่งยั้ง เวียงเจ้าเงาะและบ้านไผ่ล้อมแล้ว ก็ยังมีอีกแห่งหนึ่งที่มีความสำคัญ คือ บริเวณ วัดทองเหลือ ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองทุ่งยั้ง ข้ามคลองแม่พองมาทาง

ตะวันออกตามเส้นถนนหลวงประมาณ ๑ กิโลเมตร เป็นวัดโบราณที่มีบริเวณกว้างขวาง ภายในบริเวณวัดมีซากฐานพระสถูปก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมสูงแห่งหนึ่ง ลักษณะฐานพระสถูปที่เห็นนี้มีเค้าเงื่อนเป็นฐานพระสถูปแบบทรงดอกบัวมากกว่าจะเป็นเจดีย์ในรูปแบบอื่น อาจกล่าวได้ว่าเป็นโบราณสถานที่มีความหมายมากที่สุดในการกำหนดอายุเวลาของเมืองทุ่งยั้งว่ามีอายุถึงสมัยสุโขทัย อย่างน้อยก็เป็นสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยลงมา เพราะพระสถูปทรงดอกบัวนี้น่าจะเป็นสิ่งที่คิดขึ้นในรัชกาลของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้

ตามที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าเมืองทุ่งยั้งมีลักษณะผังเมืองที่ซับซ้อนและน่าจะมีการขยายตัวเมืองถึง ๓ ครั้งด้วยกัน คงเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งหรือสำคัญที่สุดในบริเวณตอนเหนือของแคว้นสุโขทัยในลุ่มน้ำน่านก็ว่าได้ เพราะนอกจากจะมีขนาดใหญ่โตกว่าเมืองอื่น ๆ ใกล้เคียงที่กล่าวมาแล้วยังอยู่ในตำแหน่งที่ดีท่ามกลางบริเวณที่ราบลุ่มที่ทำการเพาะปลูกได้ผลดีด้วย ในศิลาจารึกเมืองทุ่งยั้ง ว่าคู่กันกับเมืองบางยม ยิ่งกว่านั้นในจารึกลักษณะโจรที่พบกลางเมืองสุโขทัยและกฎหมายลักษณะลักพาของกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ก็ยังกล่าวถึงชื่อเมืองนี้ในลักษณะเป็นเมืองสำคัญทางเหนือแห่งหนึ่งด้วย แต่ถ้าพิจารณาจากตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ก็จะเห็นได้ว่าเมืองทุ่งยั้งนี้เป็นเมืองคู่ขนานกับเมืองศรีสัชชนาลัย อยู่ขนานกันในตอนบนสุดของลำน้ำยมและลำน้ำน่านตอนล่าง ทั้งสองเมืองนี้ต่างอยู่บนเส้นทางคมนาคมอันเดียวกัน นั่นคือจากเมืองศรีสัชชนาลัย อาจเดินทางตัดมาทางตะวันออก ผ่านบริเวณที่ดอนและเชิงเขามายังเมืองทุ่งยั้งได้แล้วต่อจากนั้นจึงค่อยเลือกเดินทางต่อไปว่าจะขึ้นไปทางเหนือไปยังเมืองน่านหรือเมืองหลวงพระบางหรือแยกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ไปเมืองนครไทย เมืองเวียงจันทน์ และเวียงคำในเขตแคว้นประเทศลาว ในเรื่องเมืองทุ่งยั้งนี้ รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้แสดงความเห็นไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง เมืองโบราณในแคว้นสุโขทัย ว่า

“...เป็นเมืองใหญ่ที่สุดในบริเวณตอนเหนือของเขตแคว้นสุโขทัยในลุ่มน้ำน่าน บริเวณเมืองมีร่องรอยของคูน้ำและคันดินที่ซับซ้อน แสดงให้เห็นถึงการขยายเขตเมือง และเปลี่ยนแปลงเขตเมืองหลายครั้ง อีกทั้งบริเวณใกล้เคียงกับตัวเมืองก็พบร่องรอยของศาสนสถานที่เป็นวัดของชุมชนในระดับหมู่บ้านหลายแห่ง แต่ที่สำคัญก็คือบริเวณเนินเขาทางด้านตะวันตกซึ่งปัจจุบันเป็นเขตวัดพระแท่นศิลาอาสน์และวัดพระยืนที่กลายเป็นแหล่งศาสนสถานที่สำคัญของจังหวัดในขณะนี้ แม้ว่าหลักฐานทางโบราณสถานวัดฤๅที่พบเห็นในขณะนี้ จะเป็นของที่มีอายุอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาก็ตาม แต่ความสำคัญของบริเวณนี้น่าจะมีมาก่อนหน้านั้น เพราะทางอยุธยาโดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศได้มาสร้างเสริมความสำคัญขึ้นภายหลังข้าพเจ้าคิดว่าบนฐานของพระสถูป และวิหารวัดพระยีนนั้นน่าจะมีร่องรอยของอาคารและ

สิ่งก่อสร้างที่เป็นของสมัยสุโขทัยอยู่ก่อน น่าจะมีการตั้งสมมุติฐานและมีการขุดค้นเพื่อหาข้อเท็จจริงกันต่อไปด้วย อย่างไรก็ตามหลักฐานที่เชื่อได้ว่าเป็นโบราณสถานครั้งกรุงสุโขทัยก็คือพระบรมธาตุทุ่งยั้งกลางเมืองและซากพระสถูปที่วัดทองเหลืองทางตะวันออกของเมือง แม้ว่าพระสถูปบรมธาตุทุ่งยั้งจะเป็นสิ่งที่ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ก็ตาม แต่มีหลักฐานทั้งตำนาน และการรู้เห็นของบุคคลสำคัญ เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และคนในท้องถิ่นทั่วไป ที่ว่ามีพระบรมธาตุเก่าแก่อยู่แล้ว การมีพระบรมธาตุอยู่กลางเมืองเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นประจักษ์ว่าเมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งของสุโขทัยทีเดียว ในขณะที่เดียวกันกับการพบซากพระสถูปก่อด้วยศิลาแลงที่เหลืองให้เห็นแค่ฐานบัว ๓ บริเวณวัดทองเหลืองทิ้ง แสดงให้เห็นว่าเป็นพระสถูปทรงดอกบัวที่อาจสร้างขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชไทยลงมาก็ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาอายุและความสำคัญของพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ซากพระสถูปทรงดอกบัวที่วัดทองเหลืองที่อยู่นอกเมืองและกลุ่มศาสนสถานที่วัดพระแท่นศิลาอาสน์และวัดพระยืนที่อยู่บนเนินเขาทางด้านตะวันออกของเมืองแล้ว ก็เห็นได้ชัดเจนว่าเมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองที่มีการสืบเนื่องมาหลายสมัยเช่นเดียวกันกับเมืองสองแควหรือพิษณุโลกและเมืองเชลียงหรือศรีสัชชนาลัยทีเดียว การมีเมืองที่มีขนาดใหญ่โต มีโบราณสถานสำคัญในระดับนครที่มีการสืบเนื่องรวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งของเมืองในลักษณะที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม และการปกครองบ้านเล็กเมืองน้อยในบริเวณริมแม่น้ำนั้น ล้วนเป็นสิ่งที่ยืนยันว่า เมืองทุ่งยั้งเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่งของแคว้นสุโขทัยอย่างแน่นอน

เมื่อมาถึงตอนนี้ปัญหาที่ต้องขบคิดก็คือ เมืองทุ่งยั้งนั้นคือเมืองอะไร ซึ่งเมืองทุ่งยั้งเพิ่งมาปรากฏเรียกกันในสมัยตอนปลายสุโขทัย หรืออีกนัยหนึ่งคือในสมัยอยุธยาเท่านั้น คือปรากฏในศิลาจารึกกฎหมายลักษณะโจรที่พบกลางเมืองสุโขทัยและกฎหมายเก่าครั้งรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงชื่อเมืองทุ่งยั้ง และเมืองอื่น ๆ ตรงกันแต่จารึกสุโขทัยในสมัยแรก ๆ ไม่มีการกล่าวถึงชื่อเมืองทุ่งยั้ง เมืองสำคัญในลุ่มน้ำ่าน ที่มีการกล่าวถึงก็มีเมือง ๒ เมือง คือ เมืองสระหลวง - สองแคว ที่คู่กันกับเมืองสุโขทัย - ศรีสัชชนาลัย สระหลวง - สองแคว หมายถึงเมืองพิจิตร และพิษณุโลก เพราะเป็นเมืองใหญ่และตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมเหมือนกัน ความขัดแย้งในการพิจารณาว่าเมืองพิจิตรคือเมืองสระหลวงเท่าที่ผ่านมานั้น อยู่ตรงที่ว่าเมืองพิจิตรถึงแม้ว่าจะเป็นเมืองใหญ่ แต่บรรดาโบราณสถานวัตถุที่พบนั้น ล้วนเป็นของที่มีอายุอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น โดยเฉพาะพระบรมธาตุที่เป็นวัดสำคัญกลางเมืองนั้น พระสถูปเจดีย์เป็นศิลปสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัยตอนปลาย หรือแบบอยุธยาดีกว่าได้ และที่สำคัญได้มีการขุดพบจารึกบนแผ่นเงินที่แสดงให้เห็นว่าเป็นวัดที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างขึ้น จึงทำให้บรรดานักปราชญ์

นักวิชาการหลาย ๆ ท่านเห็นว่า เมืองพิจิตร ไม่ใช่เมืองสระหลวง บางคนถึงขนาดหาข้อยุติ โดยการกล่าวว่า เมืองสระหลวงสองแควเป็นเมืองที่อยู่คนละสองฝั่งน้ำที่เมืองพิษณุโลกนั่นเอง ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับการยืนยันเช่นนั้น ยังคงเชื่อว่าเมืองสระหลวง - สองแควเป็นคนละเมืองกันและอยู่ในตำแหน่งที่ห่างกันเช่นเดียวกับเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชชนาลัย แต่หลักฐานทางโบราณคดีทั้งลักษณะผังเมืองและรูปแบบของโบราณสถาน โดยเฉพาะวัดมหาธาตุเมืองพิจิตรที่ทั้งพระสถูปและวิหารหันหน้าลงแม่น้ำ ทางด้านตะวันตกนั้น เป็นแบบแผนของวัดทางลุ่มน้ำเจ้าพระยามากกว่าทางสุโขทัย ทำให้ข้าพเจ้าต้องทบทวนและเห็นว่า เมืองพิจิตรไม่ใช่เมืองสระหลวงที่มีกล่าวถึงในศิลาจารึกแน่ ในขณะที่เดียวกันตำแหน่งของเมืองสระหลวงน่าจะมาอยู่ที่เมืองทุ่งยั้งมากกว่าว่าโดยอายุของโบราณสถานก็สัมพันธ์กันได้กับทางเมืองสุโขทัย ศรีสัชชนาลัย และสองแควหรือพิษณุโลก และยังพิจารณาในลักษณะที่เป็นเมืองคู่กันระหว่างลำน้ำหรือระหว่างตะวันออกไปตะวันตกแล้ว ก็อยู่ในตำแหน่งที่คู่กันและระดับเดียวกันกับเมืองศรีสัชชนาลัยได้

ศรีสัชชนาลัย (สุวรรณคโลก)	สระหลวง (ทุ่งยั้ง)
เชลียง (เชียงชื่น)	สองแคว (พิษณุโลก)

ถ้าหากว่านครสำคัญในระยะแรกของสุโขทัยที่มีกล่าวถึงตั้งแต่รัชกาลของพ่อขุนศรีนาวนำถม ลงมาจนถึงรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย อยู่ตำแหน่งดังกล่าวนี้ ก็จะแลเห็นความสอดคล้องกันในหลาย ๆ ด้าน นับแต่สภาพทางภูมิศาสตร์ การคมนาคม และสิ่งที่มีกล่าวถึงในตำนาน พงศาวดาร ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งภูมิศาสตร์และการคมนาคมนั้น อาจกล่าวได้เลยว่า ทั้งสี่เมืองนี้ อยู่บนเส้นทางคมนาคมโบราณในลุ่มน้ำยม-น่าน ก่อนสมัยรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยเมืองทุ่งยั้งอยู่ในตำแหน่งที่ควบคุมเส้นทางที่ขึ้นไปยังตะวันออกเฉียงเหนือ โดยตามลำน้ำขึ้นไปยังเมืองน่านและเมืองหลวงพระบาง และทางตะวันออกเฉียงใต้ที่ตัดผ่านบริเวณเมืองตรอนไปยังลุ่มน้ำแควน้อย ผ่านเมืองชาติตระการไปยังเมืองนครไทยแล้วต่อไปยังเมืองเวียงจันทน์ เวียงคำในลุ่มน้ำโขง แต่ถ้าหากไปทางตะวันตกก็ไปยังเมืองศรีสัชชนาลัยและเดินทางตามลำน้ำยมขึ้นไปทางเหนือติดต่อกับเมืองแพร่ เมืองงาว ในเขตแคว้นล้านนา หรือจะเดินทางจากศรีสัชชนาลัยไปยังเมืองสุโขทัยและบรรดาเมืองต่าง ๆ ในลุ่มน้ำปิงก็ได้

ตำแหน่งของเมืองตามเส้นทางคมนาคมที่ว่านี้ จะรับกันกับสิ่งที่มีกล่าวในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยหลักที่ ๑ และหลักที่ ๒ ดังเช่นในหลักที่ ๑ กล่าวว่่า พ่อขุนรามคำแหงมีขอบเขตความสัมพันธ์ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ไปถึงเมืองชวาหรือหลวงพระบาง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจากสุโขทัยก็มายังศรีสัชชนาลัยตามเส้นทางถนนพระร่วง แล้วตัดข้ามลุ่มน้ำยมมายังทุ่งยั้ง ต่อ

จากนั้นก็เดินทางต่อไปยังตะวันออกเฉียงเหนือ ผ่านน่าน ไปยังหลวงพระบาง ในขณะเดียวกัน เมื่อพ่อขุนผาเมืองสมทบกับพ่อขุนบางกลางท่าวเจ้าเมืองบางยาง ไปตีสุโขทัยตามที่มิในจารึกหลักที่ ๒ นั้น ถ้าหากพ่อขุนผาเมืองเสด็จจากเมืองรัต (เมืองนครไทย) แล้วตัดข้ามลุ่มน้ำแควน้อยมาทางตอนเหนือ ผ่านเมืองตรอนมายังเมืองทุ่งยั้ง เพื่อสมทบกับพ่อขุนบางกลางท่าวแล้วเดินทัพไปยังเมืองศรีสัชชนาลัยตีเมืองศรีสัชชนาลัยได้แล้ว จึงเดินทางตามเส้นทางถนนพระร่วง ผ่านเมืองบางคลั่งไปยังเมืองสุโขทัย”

นอกจากเมืองทุ่งยั้งจะตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมตามที่กล่าวมานี้ ยังมีอีกสิ่งหนึ่งในเรื่องตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ ที่สนับสนุนให้เห็นถึงสิ่งที่บอกความเป็นเมืองของทุ่งยั้ง นั่นก็คือ เมืองทุ่งยั้งตั้งอยู่ท่ามกลางบริเวณที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก สามารถเลี้ยงประชาชนในเขตเมืองไม่ให้อดอยากได้

บริเวณทางเหนือและตะวันออกของเมือง เป็นที่ราบลุ่มลงมาทางเนินเขา มีธารน้ำไหลรินตลอดปี นับเป็นแหล่งปลูกข้าวได้ผลดีโดยไม่ต้องกลัวความแห้งแล้ง เพียงแต่พยายามควบคุมการกระจายน้ำ โดยการกระทำระบบเหมืองฝายให้มีประสิทธิภาพเท่านั้น ปัจจุบันบริเวณนี้ก็ยังคงเป็นแหล่งชุมชนและแหล่งผลิตที่สำคัญของบ้านเมืองอยู่ เป็นที่ตั้งของชุมชนใหญ่ย่อยในเขตอำเภอลับแล มีหลักฐานทางพงศาวดารที่แสดงให้เห็นว่า ในสมัยอยุธยาตอนปลาย เมืองทุ่งยั้งหมดความสำคัญไป บริเวณที่เกิดขึ้นมาแทนที่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็คือ เมืองลับแล จึงนับว่าเป็นการโยกย้ายที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมการเกษตรอย่างแท้จริง ส่วนทางตอนใต้และตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองทุ่งยั้ง ก็เป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีหนองบึงที่อาจเข้ากันได้ดีกับการที่จะเรียกว่าเป็นเมืองสระหลวง บริเวณนี้มีร่องรอยของการขยายเมืองลงมาในตอนหลัง แสดงให้เห็นว่าอาจจะขยายมาครอบคลุมให้ใกล้กับแหล่งชุมชนที่เกิดใหม่ในระยะหลัง ๆ ก็เป็นไปได้ เพราะบริเวณนี้มีร่องรอยของลำเหมืองและแหล่งทำนา ตลอดจนมีซากของวัดวาอารามที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในระดับหมู่บ้านกระจายอยู่หลายแห่ง ยิ่งกว่านั้นการเป็นศูนย์กลางของบ้านเมืองในการคมนาคมและการเกษตรของเมืองทุ่งยั้ง ยังทำให้แวดล้อมไปด้วยชุมชนเมืองขนาดเล็กอีกหลายแห่ง ซึ่งอาจอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองทุ่งยั้ง นั่นก็คือ เมืองฝางที่อยู่เหนือขึ้นไปทางเหนือ รวมไปถึงเมืองตรอน เมืองพิชัย และเมืองอื่น ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำน่านในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์ด้วย ลักษณะการที่มีเมืองใหม่และเมืองขนาดเล็กรวมอยู่เป็นกลุ่มในบริเวณที่ใกล้เคียงกันเช่นนี้ เป็นลักษณะที่พบตามเมืองสำคัญทั้งในเขตแคว้นสุโขทัยและล้านนาที่ร่วมสมัยกัน

ส่วนในเรื่องของหลักฐานทางด้านาน พงศาวดาร ที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองทุ่งยั้งก็คือ พงศาวดารเหนือที่มีข้อความกล่าวว่า เมืองทุ่งยั้งมีชื่อว่า กัมโพชนคร เป็นเมืองที่บาธรรมราชเจ้าเมืองสุวรรณคโลก มาสร้างวังขึ้น นับเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญ

ของเมืองทุ่งยั้งในการรับรู้ของคนสมัยหลังหรือในสมัยที่มีการสร้างตำนานขึ้น ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสวรรคโลก (ศรีสัชชาลัย) และทุ่งยั้งอย่างชัดเจน และความสัมพันธ์นี้ไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่ว่าระหว่างเมืองสวรรคโลกและทุ่งยั้งเท่านั้น ยังกินความไปถึงเมืองที่เป็นศูนย์กลางอำนาจทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาด้วย เพราะคำว่า กัมโพชนั้น ปรากฏในตำนานทางล้านนาและเมืองมอญว่า หมายถึงเมืองลพบุรีหรือละโว้ อีกทั้งพงศาวดารเหนือเองก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบรรดาเมืองสำคัญ ๆ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยการสร้างพระนครศรีอยุธยาด้วย

นอกจากนี้ ตำนานยังได้กล่าวถึงเมืองอีกสองเมือง ในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์ คือเมืองฝาง และเมืองพิชัย เมืองฝางเป็นเมืองที่มีการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุมาก่อพระสถูปให้เป็นที่เคารพของบ้านเมืองในภูมิภาคนี้ ส่วนที่เมืองพิชัยนั้น เป็นที่ซึ่งพระยาโคตรบองเสด็จมา สร้างพระพุทธรูปประธานที่วัดหน้าพระธาตุ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองทุ่งยั้งแล้ว ตำนานก็ไม่ได้ให้ความสำคัญของการเป็นเมืองเท่ากับเมืองทุ่งยั้งอันเป็นที่ปราชญ์มาสร้างให้เป็นเมืองกัมโพชนคร

ถ้าหากตรวจสอบหลักฐานทางเอกสารแล้ว จะพบว่าชื่อเมืองสระหลวงได้หายไปสมัยอยุธยาตอนต้น เห็นได้จากจารึกกัญญาหมายลักษณะลักพาที่พบในบริเวณกลางเมืองสุโขทัย ระหว่างวัดมหาธาตุและวัดสระศรี ไม่มีชื่อของเมืองสระหลวง มีแต่ชื่อของเมืองสองแคว (ซึ่งต่อมาคือพิษณุโลก) แต่เพียงชื่อเดียว ในขณะเดียวกันก็มีชื่อของเมืองทุ่งยั้งเกิดขึ้น ชื่อเมืองที่กล่าวถึงนี้ ได้แก่ เซลียง กำแพงเพชร ทุ่งยั้ง ปากยม สองแคว ล้วนจัดเป็นเมืองสำคัญของบริเวณที่เป็นเขตแคว้นสุโขทัยในเขตลุ่มน้ำน่านและลุ่มน้ำยมทั้งสิ้น

ชุมชนลับแลในปัจจุบัน มีการอยู่อาศัยสืบทอด โดยส่วนหนึ่งเป็นคนเชื้อสายไตลื้อ และเชื้อสายจีน ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสสมณกาลฝ่ายเหนือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ.๑๒๐) เสด็จถึงเมืองอุตรดิตถ์ เมื่อวันที่ ๒๓ - ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และเสด็จถึงอำเภอลับแลด้วย ในการเสด็จประพาสครั้งนั้นมีนายทองอิน (บิดาเป็นคนจีนชื่อ ตั่วตี้ แซ่ตัน) ประกอบอาชีพทางค้าขายได้ถวายการต้อนรับเป็นที่พอพระราชหฤทัย และอยู่เฝ้าถวายโดยใกล้ชิดทรงทราบว่านายทองอินเป็นคนดี ราษฎรรักใคร่ นับถือเป็นผู้ก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ เช่น ถนน เหมืองฝาย ฯลฯ โดยไม่ต้องใช้งบประมาณของทางราชการช่วยเหลือ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายทองอิน เป็นขุนพิศาลจินะกิจ ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น หลวงศรีพนมมาศ และ พระศรีพนมมาศ ตามลำดับ และพระราชทานชื่อถนนสายที่นายทองอินเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงรับเสด็จว่า ถนนอินใจมี คือถนนสายอุตรดิตถ์ - ลับแล ที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นถนนลาดยางใช้ได้ทุกฤดูกาลและกรมทางหลวงแผ่นดินดูแลรักษาอยู่ในขณะนี้

และในรัชกาลที่ ๕ นี้พระองค์ทรงปฏิรูปการปกครองเป็นเทศาภิบาล เมืองลับแลได้ลดฐานะเป็นอำเภอ มีเขตปกครองขึ้นอยู่กับมณฑลพิษณุโลก ในครั้งกระนั้นพระศรีพนมมาศได้เป็นนายอำเภอคนแรกของอำเภอลับแล เดิมที่ว่าการอำเภอสร้างอยู่ที่เมืองทุ่งยั้ง ไกลบริเวณ

อำเภอลับแล รัชกาลที่ ๕ ทรงปลูก
เมื่อครั้งเสด็จ อำเภอลับแล

เมืองโบราณเจ้าเงาะ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๔ พระพิศาลคีรีได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งอยู่ที่ม่อนจำศีล ห่างจากที่ว่าการอำเภอปัจจุบันไปทางเหนือ ๑ กิโลเมตร และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ สมัยพระศรีพนมมาศ (เมื่อครั้งเป็นหลวงศรีพนมมาศ) เห็นว่าไกลจากตัวเมืองลำบากแก่ราษฎรไปมาติดต่อ ประกอบกับระยะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองลับแล ได้ทรงมีพระราชประสงค์จะส่งวอนที่ม่อนจำศีลเป็นที่ประดิษฐานพระเหลือ (พระพุทธรูปที่ทำจากโลหะเหลือจากการหล่อพระพุทธรูปชินราชที่จังหวัดพิษณุโลก) เพราะทรงเห็นว่าทิวทัศน์ม่อนจำศีล คล้ายเมืองชวา พระศรีพนมมาศจึงจัดการย้ายที่ว่าการอำเภอจากม่อนจำศีลไปอยู่ที่ม่อนสามินทร์ (ชาวบ้านเรียกเช่นนั้น ที่ถูกเป็นม่อน "สยามินทร์") เพราะเคยเป็นที่ตั้งพลับพลา รับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก็คือที่ว่าการอำเภอปัจจุบันนี้

ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระศรีพนมมาศ ตำแหน่งครั้งสุดท้ายของพระศรีพนมมาศก็คือ เกษตรมณฑลพิษณุโลกในระหว่างที่รับราชการเป็นนายอำเภอ พระศรีพนมมาศได้สร้างความเจริญให้แก่อำเภอลับแลหลายอย่าง เช่น ตัดถนนสายลับแล - หัวดง ลับแล - พระแท่นฯ - ทุ่งยั้งและถนนซอยในอำเภออีกหลายสาย

ในด้านชลประทานพระศรีพนมมาศก็ได้ทำความเจริญให้แก่อำเภอลับแลมากมาย เช่น สร้างฝายสำหรับทดน้ำให้ไหลลงมาสู่บริเวณอำเภอขึ้นหลายแห่ง ทั้งนี้เพื่อหล่อเลี้ยงพืชผักและสวนผลไม้ ฝายเหล่านี้มีชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ฝายสมเด็จพระ ฝายหิน ฝายหนองแม่อิน ฝายเด่นหมาก และฝายจอมแจ้ง เป็นต้น ในด้านเกษตรก็พยายามแนะนำให้ราษฎรปลูกพืชผักต่าง ๆ ไว้ใช้สอยในครัวเรือน โดยได้ทำไร่ให้ราษฎรดูเป็นตัวอย่าง นอกจากการแนะนำให้ราษฎรปลูกผักแล้วยังแนะนำให้ราษฎรปลูกต้นผลไม้ต่าง ๆ โดยแจกเมล็ดพันธุ์ผักและกิ่งตอนต้นไม้ผลชนิดต่าง ๆ ให้ราษฎรนำไปเพาะปลูกอีกด้วย จนปรากฏว่าอำเภอลับแลมีชื่อเสียงในทางมีผลไม้อุดมสมบูรณ์เรื่อยมาจนกระทั่งทุกวันนี้

การทำไม้กวาดดอกหญ้าตองกง ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมในครอบครัวที่ขึ้นหน้าขึ้นตาของอำเภอลับแลอยู่ในปัจจุบันนี้ พระศรีพนมมาศเป็นคนแรกที่ริเริ่มฝึกให้ราษฎรตำบลต่าง ๆ ในอำเภอลับแลจัดทำขึ้นจำหน่ายเป็นสินค้า ได้เคยจัดส่งไม้กวาดดอกหญ้านี้ไปทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อทรงดำรง

ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จนได้รับกระแสพระบรมราชโองการชมเชยจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับความชมเชยจากเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยด้วย

พระศรีพนมมาศได้สมรสกับสุภาพสตรีชาวเมืองลับแลผู้หนึ่งชื่อ “ดี” แต่ไม่มีบุตรด้วยกัน จึงได้หาบุตรบุญธรรมและหลานมาเลี้ยงไว้หลายคน ซึ่งในปัจจุบันได้รับราชการเป็นอธิบดีและรองอธิบดีก็มี น่าเสียดายที่ในปีปลายแห่งชีวิต พระศรีพนมมาศได้ป่วยกระเสาะกระแสะ เนื่องจากเป็นโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูง จึงทำให้อายุไม่ยืน ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ คำนวณอายุได้ ๖๐ ปี

๑๐.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของอำเภอลับแล ได้แก่

งานนมัสการพระแท่นศิลาอาสน์

ช่วงเวลาจัดงานขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ - ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์)

งานประเพณีสงกรานต์

ช่วงเวลาจัดงาน วันที่ ๑๓ - ๑๕ เมษายนของทุกปี

งานแห่น้ำขึ้นโรงสักการะเจ้าฟ้าอำมกุมาร

ช่วงเวลาจัดงาน ประมาณเดือนพฤษภาคม

งานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระพุทธเจ้าจำลอง

ช่วงเวลาจัดงาน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ - แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ (ประมาณเดือนพฤษภาคม)

ตำนานเมืองลับแล

มีตำนานเล่าเรื่องความเป็นมาอำเภอลับแล เป็นเรื่องนิยายรักของหนุ่มเมืองทุ่งยั้ง แอบไปเห็นสาวลับแลออกจากเมืองและซ่อนกุญแจไว้จึงขโมยกุญแจไว้และใช้เล่ห์กลมนต์อุบาย จนสาวลับแลยอมพาไปอยู่กินเป็นสามีในเมืองลับแล ได้เห็นความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์และมีแต่ผู้หญิงสาวสวย ด้วยเหตุที่เมืองลับแลเป็นเมืองลี้ลับ คนภายนอกไม่สามารถจะเข้าเมืองได้

เจ้าฟ้าอำมกุมาร

เพราะเมืองลับแลเป็นเมืองแห่งศีลธรรม ผู้คนเคร่งครัดในการปฏิบัติธรรม ต่อมาชายหนุ่มคนนั้นได้กล่าวคำเท็จโกหกลูกของตนเอง จึงเป็นเหตุให้เกิดวิปริตขึ้น ผู้คนจึงพากันขับชายคนนั้นให้พ้นเมืองลับแล ภรรยาสาวเกรงสามีจะได้รับความลำบาก เมื่อเดินทางพ้นเมืองลับแล ชายหนุ่มอยากรู้ว่าภรรยาเอาอะไรให้จึงแคะดู พบว่าเป็นขม้น จึงขวางทิ้งเสียแต่กลางทางเหลือขม้นติดถุงย่ามเพียงชิ้นเดียว ครั้นกลับถึงบ้านก็เล่าเรื่องเมืองลับแลให้เพื่อน ๆ ฟัง และยืนยันคำพูดด้วยการเอาขม้นออกมาอวดจึงได้พบว่าขม้นนั้นกลายเป็นทองคำด้วยความเสียดายจึงชวนพรรคพวกและญาติพี่น้องออก ตามไปเก็บทองคำที่ขวางทิ้งกลางทางและจะหาทางเข้าเมืองลับแลอีก แต่ก็ไม่พบทั้งทองคำและไม่สามารถเข้าเมืองลับแลได้อีก เมืองลับแลจึงดูเป็นเมืองอาถรรพ์ที่ชายหนุ่มทั้งหลายหวังจะเข้าไปสัมผัส

๑๐.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอลับแลมีสถานที่สำคัญ ได้แก่

พระแท่นศิลาอาสน์

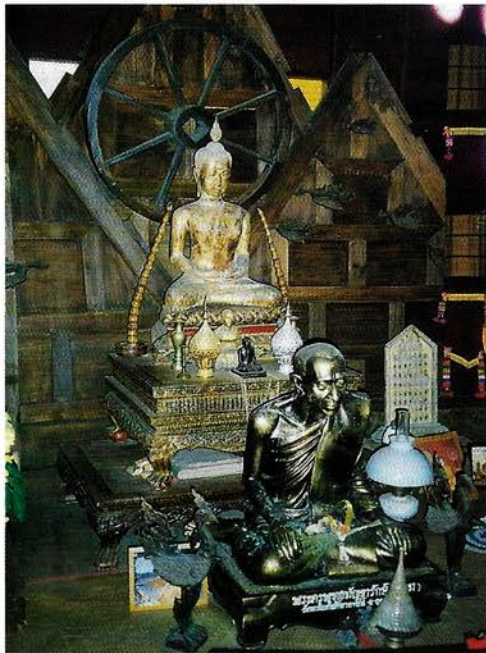
อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแลไปทางใต้ ๖ กิโลเมตร องค์พระแท่นศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๘ ฟุต ยาว ๙ ฟุต สูง ๓ นิ้ว มีลวดลายประกอบเป็นหลักฐานพุทธบัลลังก์สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงสุโขทัย ยังไม่ปรากฏว่าใครเป็นผู้สร้าง พ.ศ. ๒๔๕๑ ไฟป่าได้ไหม้พระมณฑปและวิหารเหลือแต่ศิลาแลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ ภายในวิหาร นอกจากเป็นที่ประดิษฐานของพระแท่นแล้วยังมีพระพุทธรูปสมัยกรุงสุโขทัย ประดิษฐานอยู่หลายองค์ เช่น พระพุทธรูปปางลีลา ปางมารวิชัย เป็นต้น บานประตูวิหารเป็นไม้แกะสลัก ลายกนก พระแท่นศิลาอาสน์นี้ประดิษฐานอยู่ในวัดพระแท่นศิลาอาสน์

วิหารพระแท่นศิลาอาสน์

พระแท่นศิลาอาสน์

พิพิธภัณฑ์วัด
พระแท่น
ศิลาอาสน์

หมู่ที่ ๖ ตำบลทุ่งยั้ง ในวันเพ็ญเดือนสามของทุกปี จะมีงานนมัสการมีประชาชนในจังหวัด
อุตรดิตถ์และจังหวัดใกล้เคียงไปนมัสการมากมายด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนา

วัดพระยืนพุทธบาทยุคล

อยู่ห่างจากวัดพระแท่นศิลาอาสน์ประมาณ ๒๑๐ เมตร มีรอยพระพุทธบาทยุคลทั้งชาย
และขวา ประทับลงในฐานศิลาแลงสูงจากพื้นประมาณ ๑.๕ เมตร มีฐานบัวรองรับและมี
มณฑปล้อมไว้อีกชั้นหนึ่งผนังมณฑปเขียนภาพเป็นเรื่องพระมาลัย ไกล้มณฑปมีพระวิหารเล็ก
ประดิษฐานพระประธาน พระพุทธรังษี มีพุทธลักษณะงดงามมากเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย
รุ่น ๒ ปางมารวิชัย เดินห่มปูนไว้ เมื่อปูนกะเทาะออกปรากฏเนื้อแท้เป็นทองสัมฤทธิ์

มณฑปพระนอน

อยู่บนเนินเขาฝั่งตรงข้ามวัดพระยืนพระพุทธบาทยุคลมณฑปสร้างเป็นจตุรมุข ภายใน
ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ บานประตูเป็นไม้แกะสลักลงรักปิดทองสถานที่นี้ชาวบ้านถือว่าเป็น
เป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่กับพระแท่นศิลาอาสน์และวัดพระยืนพุทธบาทยุคล

พระบรมธาตุทุ่งยั้ง

เป็นวัดที่ติดกับตัวกำแพงเมืองทุ่งยั้งด้านทิศตะวันตก เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ อยู่
ที่วัดพระบรมธาตุ ตำบลทุ่งยั้ง เป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

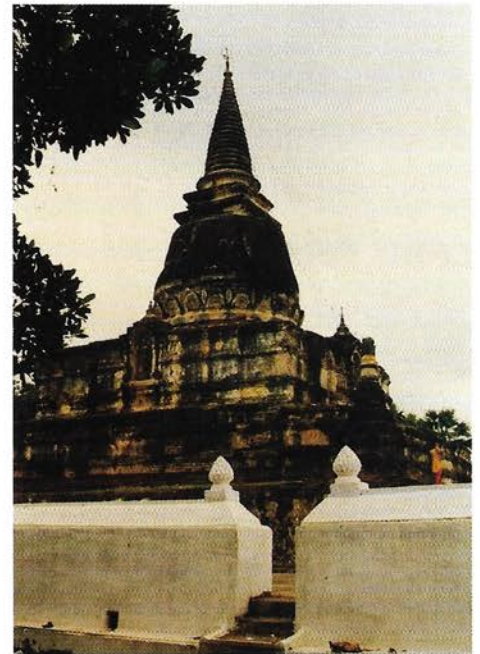

ทรงเชื่อว่าเดิม เป็นเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ สร้างในสมัยสุโขทัย แต่ได้รับการบูรณะใหม่ สูงประมาณ ๔๐ เมตร ฐานทำด้วยศิลาแลงก่อเป็นรูปสี่เหลี่ยมสามชั้น ชั้นล่างมีเจดีย์วิหารขนาดเล็กทั้งสี่ทิศ ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง ภายในบริเวณมีวิหารหลวงขนาดใหญ่ เป็นรูปแบบวิหารทางภาคเหนือ ฝาผนังเขียนภาพเป็นเรื่องสังข์ทอง และเชื่อว่าเขียนขึ้นในสมัยอยุธยา นอกจากนี้ยังมีการเก็บรักษาภาพจิตรกรรมที่เคยเขียนไว้บนคอสองศาลาการเปรียญหลังเก่า เป็นภาพพระมาลัยสูตร

วิหารแบบล้านนาวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ภายในมีจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา

พระบรมธาตุทุ่งยั้งที่บ้านทุ่งยั้ง อำเภอลับแล

พระเจดีย์คีรีวิหาร

เป็นพระประธานที่เก่าแก่และสวยงามมาก ศิลปะแบบสุโขทัยและมีสถูปเจดีย์ ที่น่าศึกษาทางประวัติศาสตร์ ประดิษฐานอยู่ที่วัดเจดีย์คีรีวิหาร หมู่ที่ ๙ ตำบลฝายหลวง ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแล ประมาณ ๓ กิโลเมตร

ประตูวิหารวัดคอนสัก

บานประตูวิหารวัดคอนสัก

วัดคอนสักตั้งอยู่หมู่ที่ ๓ ตำบลฝายหลวง สร้างในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี วัดนี้เคยถูกไฟไหม้มาครั้งหนึ่ง ผู้ใดไปชมวัดคอนสักจะเห็นความวิจิตรบรรจงของการก่อสร้าง ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบเชียงแสนปนสุโขทัย แต่ชนรุ่นหลังได้ฉาบปูนใหม่จึงได้ค่าของศิลปเก่าด้อยลงไป บานประตูของวิหารนี้ทำด้วยไม้ฉลุเป็นภาพกนกมีรูปสัตว์

แบบหิมพานต์แทรกอยู่ในที่ต่าง ๆ ลักษณะอ่อนช้อยงดงามมาก บานช้ายและบานขวาลวดลายไม่เหมือนกันแต่เมื่อปิดแล้วลวดลาย เข้าหากันได้สนิท แสดงว่าช่างสมัยนั้นมีความชำนาญด้านศิลปะสูงมาก เสาประตูเป็นลายกนกโบราณ กนกกำมปู ลักษณะอ่อนช้อย

เวียงเจ้าเงาะ

เป็นโบราณสถานที่อยู่ใกล้กับวัดพระบรมธาตุ หมู่ที่ ๓ ตำบลทุ่งยั้ง เพราะได้ขุดพบกลองมโหระทึก พราสาทมฤทธิ ในบริเวณเวียงเจ้าเงาะเป็นพื้นที่ราบศิลาแลง มีคันทูและกำแพงโค้งเป็นรูปไข่ไปตามพื้นที่ ส่วนกว้างวัดได้ ๔๐๑ เมตร ส่วนยาววัดได้ ๕๖๗ เมตร ถือกันว่าเป็นบริเวณที่เจ้าเงาะกับนางรจนามาปลุกกระทั่อมทำไร่ทำนา

เมืองฝาง

เมืองฝางหรือที่เรียกกันในชั้นหลังว่า เมืองสวางคบุรีนั้นเป็นเมืองโบราณ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่านเหนือเมืองอุตรดิตถ์ขึ้นไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร การไปเมืองนี้ในปัจจุบันนับว่าสะดวกมาก เพราะมีถนนจากจังหวัดอุตรดิตถ์ สามารถจะนำรถยนต์ไปได้จนถึงท่าหน้าวัดพระฝาง แต่น่าเสียดายที่ถนนอยู่คนละฝั่งแม่น้ำกับตัวเมืองต้องลงเรือเล็ก ๆ ข้ามไปอีกทอดหนึ่ง เมื่อขึ้นไปบนตลิ่งแล้วจึงถึงตัวเมืองฝาง หรือถ้าจะพูดให้ตรงกับความเป็นจริงก็คือตรงที่ตั้งวัดพระฝางนั้นแหละคือตัวเมืองฝาง

เมืองฝางมีชื่อปรากฏในศิลาจารึกของกรุงสุโขทัยเป็นครั้งแรกเมื่อคราวที่พระมหาธรรมราชาลิไทย แห่งกรุงสุโขทัย (จารึกกรุงสุโขทัย หลักที่ ๓ ในหนังสือประชุมศิลาจารึก ภาค ๑ จารึกกรุงสุโขทัย) ได้ทรงสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครชุม เมื่อมหาศักราช ๑๒๗๘ (พ.ศ. ๑๘๐๐)

น้ำตกแม่พลู

เป็นต้นลำธารสายสำคัญของอำเภอลับแล ไหลจากไหล่เขาทางเหนือลงมาทางใต้มีหลายชั้นด้วยกันสวยงามไปด้วยต้นไม้ เช่น ทุเรียน ลางสาด และกาแพ ทำให้ร่มเย็นสบาย เหมาะสำหรับเป็นที่พักผ่อนอย่างยิ่ง จึงมีนักท่องเที่ยวทั้งในและต่างประเทศเข้ามาท่องเที่ยวอยู่เป็นประจำโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่มีการประกวดผลไม้คืองานประกวดทุเรียนในเดือนมิถุนายน และงานประกวดลางสาดในเดือนกันยายน จะมีนักท่องเที่ยวมาซื้อผลไม้และเที่ยวน้ำตกกันมากและนอกจากนี้ในบริเวณน้ำตกยังมีศาลาแปดเหลี่ยมสำหรับพักผ่อนและชมวิวิวทัศน์

น้ำตกแม่พลู

และบนภูเขาน้ำตกแม่พลูมีศาลาจตุรมุขประดิษฐานพระปาลีไลย์ ซึ่งเป็นที่สักการะของคนทั่วไป ในวันเสาร์ อาทิตย์ วันตรุษ วันสงกรานต์จะมีประชาชนทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัดไปนมัสการ เทียวชมทิวทัศน์และพักผ่อนหย่อนใจอย่างมากมาย ปีหนึ่ง ๆ ทำรายได้ให้แก่ชาวอำเภอลับแล เป็นอย่างมาก น้ำตกแม่พลูอยู่เหนือสุดของตำบลแม่พลู หมู่ที่ ๔ ทางลาดยางตลอดสาย ห่างจากที่ว่าการอำเภอ ๑๒ กิโลเมตร

น้ำตกผามอบ

เป็นน้ำตกที่พบใหม่ สวยงามตามธรรมชาติอย่างแท้จริง พาหนะอื่นยังไม่ถึงนอกจาก การเดินด้วยเท้า ขณะนี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของอำเภอลับแล น้ำตกผามอบ อยู่ที่หมู่ที่ ๗ ตำบลแม่พลู

หนองพระแล

อยู่ห่างจากพระแท่นไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๑ กิโลเมตร เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ กว้าง ๑.๕ ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมประมงจัดสรรงบประมาณมาดำเนินการขุดลอก เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาและใช้เป็นสถานที่ท่องเที่ยว

๑๐.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

จากตำนานเก่าแก่ที่เล่าถึงสาเหตุที่ชื่อ “ลับแล” ซึ่งมีการเล่ามาสองทางด้วยกันคือ ทาง หนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับยังหมู่บ้าน ซึ่งต่อมาเป็นชื่อเมืองทุ่งยั้งนั้น พระองค์ได้ แลไปยังที่ตั้งของอำเภอลับแลนี้ แต่ปรากฏว่ามีต้นไม้บังมากมาย คือ เป็นที่ลี้ลับจึงมีชื่อเรียกว่า “ลับแล” ส่วนอีกทางหนึ่งเล่าว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับที่วัดพระยืน (จากหลักฐานที่มี รอยพระพุทธบาท) พระองค์มองไปทางเหนือเห็นภูเขาเล็ก ๆ สลับซับซ้อนลับ ๆ แล ๆ จึงเรียกว่า “ลับแล” และมีหนองน้ำอยู่เหนือวัดพระยืนจึงเรียกว่าหนองพระแลในปัจจุบัน

การเดินทาง หรือการสัญจรไปมาจะใช้การเดินทางเท้าบ้าง บ้างก็ใช้วัวเทียมเกวียนในการ ลากไม้ลากฟืนจากป่า จนต่อมาพัฒนามาใช้การเดินทางจักรยาน ซึ่งสามารถใช้เดินทางเข้ามา เรียนหนังสือในจังหวัดได้ เนื่องจากระยะทางจากอำเภอลับแลเข้ามาในเมืองระยะทางประมาณ ๘ กิโลเมตรเท่านั้น แต่ทางในสมัยก่อนก็ใช้จะตึกเป็นหลุมเป็นบ่อบ้าง รวมทั้งการมีรถประจำทาง วิ่งไม่กี่เที่ยวต่อวัน ปัจจุบันในเขตชนบทลับแลมีโครงข่ายถนนเป็นทางลาดยางกระจายไปตาม ตำบลทั่วอำเภอ ทำให้การขนส่งผลผลิตทางการเกษตรของลับแลเข้ามาในเมืองอุตรดิตถ์ และ ที่ต่าง ๆ สะดวกมากยิ่งขึ้น

ชาวลับแลส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำนา ทำไร่ (ถั่วเขียว ถั่วเหลือง) ทำสวนผลไม้ สมัยก่อนจะทำสวนได้ดีมีทั้งมะม่วง กระท้อน กล้วย มะนาว และลำสาต โดยเฉพาะลำสาตจะมีการปลูกเฉพาะด้านเหนือของอำเภอ ด้านใต้ปลูกไม่ได้เนื่องจากอากาศไม่เหมาะ ลำสาตเป็นไม้ชอบขึ้นในที่ร่ม การปลูกลำสาตจึงไม่ตัดต้นไม้ใหญ่บังให้ได้แดดเพียงรำไร ๆ แต่จะปลูกลำสาตแซมเข้าไปโดยอาศัยร่มเงาไม้ใหญ่ ทางเฉพาะหญ้าที่งั้นนั้น ทางตอนล่างเคยเอาลำสาตมาปลูกแต่ไม่ติดลูกทุเรียนเมื่อก่อนมีมากเป็นพันธุ์พื้นเมือง เมล็ดใหญ่น้อย ขยายไม่ค่อยได้ใช้แลกเปลี่ยนกัน

การนวดข้าวของชาวลับแลจะมีบริเวณที่จะใช้นวดข้าว โดยจะเตรียมลานดินไว้โดยตากหญ้าแล้วเอาควายเหยียบให้แน่นใช้ซี่ควายละเลง ผึ่งไว้ ๑ วันแห้ง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะเอาข้าวมัดเป็นฟ่อนมาวางเอาควายเหยียบ โดยจะมีเสาบักอยู่กลางลานนวด เรียกเสากลางหรือภาษาถิ่นว่า “เสากีจ” วิธีนวดข้าวแบบนี้เรียกกันว่า “ตกร้าว” หลังจากเอาข้าวฟ่อนมาวางเป็นวงกลมกว้างขนาดเชือกผูกควายกับเสากลาง ก็เอาคนกำกับควายให้เดินวนเป็นวงกลมเหยียบให้ข้าวร่วงจากรวง พอข้าวร่วงก็ใช้ขोकอยคุ้ยฟางขึ้นหรือ “กลับฟาง” ให้ฟางขึ้นมาเหยียบต่อจนข้าวหมด เหยียบครั้งหนึ่ง ๓ - ๔ ชั่วโมง แต่ครั้งถ้าใช้ควาย ๒ ตัวจะเหยียบได้ ๑๐๐ ถึง ถ้าข้าวดีเวลาเกี่ยวข้าวใส่เกวียนมาเราสามารถทราบได้ว่าจะได้ข้าวเท่าไรจากการเหยียบของควาย ถ้าใช้เกวียน “ล้อ” ลาก ๓ เที้ยวจะนับข้างหลังเหยียบแล้วได้ “๑ ตก” ซึ่งเท่ากับ ๑ รอบการเหยียบของควายเท่ากับ ๑๐๐ ถึง

ชาวบ้านอำเภอลับแลทางด้านใต้ยังทำนาเป็นส่วนใหญ่เพราะทำอย่างอื่นไม่ได้ เวลานี้นำเครื่องจักรกลเข้ามาใช้แทนวัวควาย ซึ่งหมดไปตอนควายเหล็กเข้ามา ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ยังมีเกวียนเหลืออยู่ในบริเวณนี้ แต่ปัจจุบันจะมีอยู่ไกลออกไปแถบชายป่า นอกจากการทำนาปลูกข้าวของบางครอบครัวแล้วในระหว่างที่ยังไม่ถึงฤดูการทำนาจะใช้พื้นที่ให้เป็นประโยชน์โดยการปลูกหอมแดง หอมแดงเป็นพืชที่ขึ้นชื่อว่าปลูกยาก เพราะมีโรคมาก ต้องฉีดยา และดูแลอย่างใกล้ชิด ถึงขนาดต้องนอนเฝ้า เพื่อให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของหอม ต้องดูทุกวัน ถ้าเป็นโรคจะเป็นเร็วมากแก้ไขไม่ทัน ถ้ายาฆ่าแมลงกับยารักษาโรคไม่ถึง ผลผลิตหอมจะเก็บได้เมื่อระยะเวลา ๔๕ - ๖๐ วัน ปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๒) ต้นปีหอมจากไร่กิโลกกรัมละ ๖ - ๗ - ๑๕ บาท เวลาราคาตกจะขายได้กิโลกกรัมละ ๒ - ๓ บาท นอกจากถูกแล้ว บางครั้งขายไม่ได้อีกด้วย ส่วนใหญ่พ่อค้าจากลำพูน ศรีสะเกษ กรุงเทพฯ จะมาซื้อหอมที่นี่เพราะจัดเป็นหอมชั้นดี เนื้อแน่น สีจะแดงมาก เก็บไว้ได้นาน สมัยก่อนเก็บได้เป็นปีปลูกไว้กินกันเอง เดือนธันวาคม - มกราคม ปลูกหอม กระทบมกิน รุ่งขึ้นอีกปีจะนำหอมที่ได้จากปีก่อนและเก็บไว้มาทำพันธุ์ได้ เดียวนี้ระยะเวลาการเก็บได้สั้นลง ๓ - ๔ เดือน จะเริ่มเสีย อาจเป็นเพราะการใช้ปุ๋ยและระยะเวลาการ

ชาวลับแลส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำนา ทำไร่ (ถั่วเขียว ถั่วเหลือง) ทำสวนผลไม้ สมัยก่อนจะทำสวนได้ดีมีทั้งมะม่วง กระท้อน กล้วย มะนาว และลางสาด โดยเฉพาะลางสาดจะมีการปลูกเฉพาะด้านเหนือของอำเภอ ด้านใต้ปลูกไม่ได้เนื่องจากอากาศไม่เหมาะ ลางสาดเป็นไม้ชอบขึ้นในที่ร่ม การปลูกลางสาดจึงไม่ตัดต้นไม้ใหญ่บังให้ได้แดดเพียงรำไร ๆ แต่จะปลูกลางสาดแซมเข้าไปโดยอาศัยร่มเงาไม้ใหญ่ ถางเฉพาะหญ้าทิ้งเท่านั้น ทางตอนล่างเคยเอาลางสาดมาปลูกแต่ไม่ติดลูกทุเรียนเมื่อก่อนมีมากเป็นพันธุ์พื้นเมือง เมล็ดใหญ่น้อย ขยายไม่ค่อยได้ใช้แลกเปลี่ยนกันกิน

การนวดข้าวของชาวลับแลจะมีบริเวณที่จะใช้นวดข้าว โดยจะเตรียมลานดินไว้โดยตากหญ้าแล้วเอาควายเหยียบให้แน่นใช้ซี่ควายละเลง ผึ่งไว้ ๑ วันแห้ง เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจะเอาข้าวมัดเป็นฟ่อนมาวางเอาควายเหยียบ โดยจะมีเสาปักอยู่กลางลานนวด เรียกเสากลางหรือภาษาถิ่นว่า “เสาเกี้ยว” วิธีนวดข้าวแบบนี้เรียกกันว่า “ตกร้าว” หลังจากเอาข้าวฟ่อนมาวางเป็นวงกลมกว้างขนาดเชือกผูกควายกับเสากลาง ก็เอาคนกำกับควายให้เดินวนเป็นวงกลมเหยียบให้ข้าวร่วงจากรวง พอข้าวร่วงก็ใช้ขोकอยคุ้ยฟางขึ้นหรือ “กลับฟาง” ให้ฟางขึ้นมาเหยียบต่อจนข้าวหมด เหยียบครั้งหนึ่ง ๓ - ๔ ชั่วโมง แต่ละครั้งถ้าใช้ควาย ๒ ตัวจะเหยียบได้ ๑๐๐ ถัง ถ้าข้าวดีเวลาเกี่ยวข้าวใส่เกวียนมาเราสามารถทราบได้ว่าจะได้ข้าวเท่าไรจากการเหยียบของควาย ถ้าใช้เกวียน “ล้อ” ลาก ๓ เที้ยวจะนับข้างหลังเหยียบแล้วได้ “๑ ตก” ซึ่งเท่ากับ ๑ รอบการเหยียบของควายเท่ากับ ๑๐๐ ถัง

ชาวบ้านอำเภอลับแลทางด้านใต้ยังทำนาเป็นส่วนใหญ่เพราะทำอย่างอื่นไม่ได้ เวลานี้นำเครื่องจักรกลเข้ามาใช้แทนวัวควาย ซึ่งหมดไปตอนควายเหล็กเข้ามา ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ยังมีเกวียนเหลืออยู่ในบริเวณนี้ แต่ปัจจุบันจะมีอยู่ไกลออกไปแถบชายป่า นอกจากการทำนาปลูกข้าวของบางครอบครัวแล้วในระหว่างที่ยังไม่ถึงฤดูการทำนาจะใช้พื้นที่ให้เป็นประโยชน์โดยการปลูกหอมแดง หอมแดงเป็นพืชที่ขึ้นชื่อว่าปลูกยาก เพราะมีโรคมาก ต้องฉีดยา และดูแลอย่างใกล้ชิด ถึงขนาดต้องนอนเฝ้า เพื่อให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของหอม ต้องดูทุกวัน ถ้าเป็นโรคจะเป็นเร็วมากแก้ไม่ทัน ถ้ายาฆ่าแมลงกับยารักษาโรคไม่ถึง ผลผลิตหอมจะเก็บได้เมื่อระยะเวลา ๔๕ - ๖๐ วัน ปีนี้ (พ.ศ. ๒๕๔๒) ต้นปีหอมจากไร่กิโลกกรัมละ ๖ - ๗ - ๑๕ บาท เวลาราคาตกจะขายได้กิโลกกรัมละ ๒ - ๓ บาท นอกจากถูกแล้ว บางครั้งขายไม่ได้อีกด้วย ส่วนใหญ่พ่อค้าจากลำพูน ศรีสะเกษ กรุงเทพฯ จะมาซื้อหอมที่นี่เพราะจัดเป็นหอมชั้นดี เนื้อแน่น สีจะแดงมาก เก็บไว้ได้นาน สมัยก่อนเก็บได้เป็นปีปลูกไว้กินกันเอง เดือนธันวาคม - มกราคมปลูกหอม กระทบกิน รุ่งขึ้นอีกปีจะนำหอมที่ได้จากปีก่อนและเก็บไว้มาทำพันธุ์ได้ เดียวนี้ระยะเวลาการเก็บได้สั้นลง ๓ - ๔ เดือน จะเริ่มเสีย อาจเป็นเพราะการใช้ปุ๋ยและระยะเวลาการ

ปลูกที่สั้นลงเพียง ๔๕ วัน จากเดิมใช้เวลา ๒ - ๓ เดือน ในบางปีที่หอมแดงได้ราคาดีชาวบ้านจะปลูกหอมแดงกันทั้งปีไม่ทำนาเลย

การปลูกหอมแดง เริ่มเข้ามามีบทบาทเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. ๒๕๒๐ และปลูกกันมากเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ การปลูกหอมแดงปัจจุบันเป็นพืชผลทางการเกษตรที่เข้ามามีบทบาทต่อชาวลับแลมาก เนื่องจากเป็นพืชที่ปลูกได้ในระยะเวลาสั้น ราคาดี เมื่อเก็บหอมแล้วต้องนำไปห้อยผึ่งให้แห้งก่อนนำออกขาย เกษตรกรที่ปลูกหอมส่วนใหญ่จะเป็นคนในพื้นที่ ในอดีตมีการลงแขกที่เรียกกันว่า “เอาแฮง” เหมือนกัน โดยเจ้าของจะต้องเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้าและเบียร์ด้วย ในปัจจุบันประเพณีการลงแขกได้เปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงานแทนแล้ว ในการจ้างแรงงานผู้จ้างก็ยังต้องเลี้ยงเหล้าเลี้ยงเบียร์กับแรงงานที่จ้างด้วยแรงงานที่ใช้ในการเก็บเกี่ยวก็เป็นแรงงานในพื้นที่ ไม่ใช่แรงงานต่างถิ่น ค่าจ้างแรงงานชาย - หญิง จะไม่ต่างกัน คิดเป็นอัตราวันละ ๑๐๐ - ๑๓๐ บาท ถ้าเป็นแรงงานที่ชนหรือแบกจะได้อัตราที่สูงขึ้น คือ ประมาณวันละ ๑๒๐ - ๑๓๐ บาท พื้นที่ที่ใช้ในการปลูกหอมนั้นจะเป็นการปลูกในที่นา พอทำนาเสร็จก็จะปลูกหอม ซึ่งจะทำให้ใช้ประโยชน์จากที่นาได้ทั้งปี หอมจะปลูกได้ ๒ ครั้ง คือ หอมฝน และหอมแล้ง หอมฝนจะปลูกประมาณปลายเดือนสิงหาคม ต้นเดือนกันยายน ปลูกตามหัวไร่ปลายนา เพราะจะไม่ใช่หน้ามาก ราคาจะดี ส่วนหอมแล้งต้องคอยหาน้ำมารด

เกษตรกรชาวลับแล ในช่วงกลางวันจะทำนา ทำไร่ ในช่วงกลางคืนมีเวลาว่างจะทอผ้า ทุกบ้านจะมีหูก และกี่ทอผ้า ผู้หญิงชาวลับแลหลังจากจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ก็จะมีหัตถทอผ้าด้วยลวดลายที่สวยงาม ผ้าทอที่มีชื่อเสียงของชาวลับแลคือ ผ้าตีนจก คำว่าจก มีความหมายว่าล้วง ดังนั้นตีนจกจึงหมายถึงการใช้เท้าเหยียบและใช้มือล้วงด้วย การทำลวดลายครั้งหนึ่งก็จะจกขึ้นมาหนึ่งหน การทอผืนหนึ่งประมาณ ๗ - ๘ หลบ ลวดลายของการทอผ้าของชาวลับแลจะมีเอกลักษณ์ของตนเอง

ผ้าไหมตีนจก ซึ่งเป็นผ้าโบราณ ผืนด้านซ้ายอายุกว่าร้อยปี สีสียังคงเดิม

สาเหตุที่ในสมัยนั้นต้องมีการทอผ้าในช่วงที่ว่างจากการทำนา ทำไร่ เนื่องจากสมัยนั้นไม่มีเสื้อผ้า หรือผ้าชิ้นขาย ทุกบ้านต้องทำใช้กันเอง การทอผ้านอกจากนำมาทำเสื้อ กางเกง ผ้าชิ้น ผ้าขาวม้าแล้ว ยังนำมาทำย่าม ผ้าเช็ดหน้า ฯลฯ

การทำไม้กวาดตองกงเป็นการทำไม้กวาดของชาวอำเภอลับแลตั้งแต่ครั้งอดีตมีที่มาจากกรณีที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จไปเมืองจีน และเมื่อครั้งตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาที่อำเภอลับแล ได้นำไม้กวาดจากเมืองจีนมาฝากพระศรีพนมมาศด้วย เมื่อได้รับไม้กวาดเป็นของฝากแล้ว พระศรีพนมมาศ ก็ได้พิจารณาไม้กวาดนั้นเห็นว่าแข็งแรงทนทาน และมีความสวยงาม ประกอบกับต้นไม้

การทำไม้กวาดตองกง

ที่นำมาใช้ทำไม้กวาดก็เป็นต้นไม้ที่อำเภอลับแลมีและขึ้นอยู่เองตามธรรมชาติ และมีมากแถวตำบลแม่พลู จากนั้นจึงได้นำราษฎรจากแต่ละหมู่บ้าน ๑ ละ ๒ คน มาหัดทำไม้กวาดแบบที่ได้เป็นของฝากจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทำเป็นก็ได้ทำออกจำหน่าย ในสมัยแรก ๆ ที่ทำออกจำหน่ายนั้น เนื่องจากท่านมีเชื้อสายจีนและเห็นว่าไม้กวาดที่ทำได้แม้จะดูสวยงามแข็งแรง แต่ก็ยังเป็นของต่ำไม่เป็นมงคลนักหากจะซื้อไปฝากกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝากผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพนับถือ ท่านจึงนำผ้าแดงผูกไว้ที่ไม้กวาดด้วยเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ผู้รับ แนวความคิดนี้เหมือนชาวจีนทั่วไปที่มีความคิดว่าสีแดงคือสีของความเป็นสิริมงคล ในปัจจุบันไม้กวาดของชาวลับแลส่วนใหญ่จึงยังมีสัญลักษณ์ของสีแดงให้เห็น อาจจะเป็นที่ตัวด้าม หรือที่ปลายไม้กวาด บางครั้งก็เป็นสีที่ทาหวายซึ่งใช้มัดดอกลูกไม้กวาดนั่นเอง

ผลิตภัณฑ์เป็นหัวใจสำคัญของตำบลต่าง ๆ ในปัจจุบันพบว่ามีการผลิตทุเรียน ลางสาด ทำนา หอมแดง นอกจากนั้นเป็นผลิตภัณฑ์ผ้าชิ้นตีนจก และไม้กวาด โดยไม้กวาดทำมากที่สุดที่ตำบลแม่พลู ส่วนผ้าทำกันมากที่สุดที่ตำบลทุ่งยั้งและตำบลศรีพนมมาศ ซึ่งเป็นตำบลในเขตเทศบาล และเป็นชุมชนร้านค้า ส่วนทุเรียนและลางสาดมีมากในตำบลทางเหนือ คือ ตำบลแม่พลู ตำบลน่านกกก และตำบลฝายหลวง ส่วนที่นาจะมีทำกันในตำบลด้านใต้ที่ตำบลชัยชุมพล ตำบลทุ่งยั้ง ตำบลศรีพนมมาศ ตำบลน่านแม่คำมัน และตำบลไผ่ล้อม สำหรับหอมแดงมีอยู่ในตำบลฝายหลวง ตำบลชัยชุมพล ตำบลทุ่งยั้ง และตำบลน่านแม่คำมัน

ในการเพาะปลูก เชื้อนสิริกิติ์ที่อำเภอป่าดไม่ส่งผลถึงอำเภอลับแล มีเฉพาะช่วงล่างที่ตำบลไผ่ล้อมเท่านั้นที่จะได้น้ำจากเขื่อนดังกล่าว ชาวบ้านอยากให้มีการทำเขื่อนที่ตำบลทุ่งยั้ง แต่ทางราชการบอกไม่คุ้มทุน ถ้าจะทำเรื่องนี้ น่าจะหันไปหาการสูบน้ำขึ้นที่ได้เขื่อนมาลงที่ศรีพนมมาศเพราะแถวนั้นมีพื้นที่นามากถึง ๑๐๐,๐๐๐ กว่าไร่ แต่ทราบว่าจะต้องลงทุนหลายร้อยล้านเช่นเดียวกัน โดยต้องสูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้า

หลายคนที่ทำนาอยู่แล้วต้องเลิกทำไปเพราะทำแล้วขาดทุน ผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่าตนเองนั้นก็ปลูกชาวนา เมื่อทำนาอยู่กับพ่อแม่ก็นำไรขาดทุนอย่างไรไม่รู้ แต่พอปี พ.ศ. ๒๕๐๕ แต่งงาน พ่อแม่หยุดทำนาให้ทำเองจึงรู้ว่ามีรายได้อย่างไร ยิ่งถ้าปีไหนแล้งจะขาดทุนเพราะข้าวตายซึ่งจะเป็นกัน ๒ - ๓ ปีครั้ง จากที่เคยได้ข้าวเวลาน้ำดี ๑๐ - ๑๕ เกวียน จะเหลือเพียง ๓ เกวียนเมื่อจะทำนาต้องหาทุน ช่วงนั้นใช้ยืมพ่อแม่ ให้คืนเป็นข้าว ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ ต้องเลิกทำนาเพราะยิ่งทำยิ่งจน ซึ่งเกษตรกรหลายคนเป็นเช่นนั้น แล้วไปรับจ้างเป็นช่างทั่วไป ที่นามีคนมาเช่าทำต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๒ เริ่มเปลี่ยนมาเพาะกล้าไม้สักขายเนื่องจากได้ราคาดี ซึ่งกรมป่าไม้เป็นผู้ที่แนะนำให้ ในช่วง ๒ ปีแรก ไม่มีคนซื้อ พอมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงมีคนมาซื้อ มากขายดีจนทำไม่ทันขายให้แก่ พวกที่ทำสวนป่าจากจังหวัดต่าง ๆ ไกลไปถึงอุดรธานี อุบลราชธานี กาญจนบุรี ก็มาซื้อตอนนั้นเพาะต้นกล้าเป็น ๑๐๐,๐๐๐ ต้น ขายต้นละ ๓ บาท ต้นใหญ่หน่อย ๕ - ๗ บาท เพาะปีต่อปี ตอนหลังมา ๓ - ๔ ปีมีชาวบ้านทำด้วยหลายราย ปัจจุบันก็ยังมีการเพาะกล้าอยู่ แต่ราคาตกคงเหลือต้นละ ๑ บาท

นอกจากนี้ก็ได้เริ่มมีการทำไร่นาสวนผสมขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ประสบความสำเร็จได้รางวัลดีเด่น และเป็นโครงการตัวอย่างแห่งแรกของอำเภอลับแล ทำทั้งหมด ๒๓ ไร่ ซึ่งเดิมเป็นที่นาข้าว หรือน้ำซึมเรื่อย ๆ ข้าวไม่งามหรือทำนาไม่ได้ผล โดยได้เริ่มแบ่งการจัดทำออกเป็น ๔ กลุ่มงานคือ

- ๑) ทำสวนผลไม้ ประกอบด้วย กล้วยน้ำหว่า ส้มโอ กระท้อน
- ๒) ทำไม้ล้มลุก ประกอบด้วย ชะอม แคน มะละกอ
- ๓) เลี้ยงไก่
- ๔) เลี้ยงปลา ประกอบด้วย ปลาสร้อย ปลาตูก ปลาไน

ของที่ขายจากไร่นาสวนผสมทำให้เริ่มมีรายได้เบื้องต้น ได้แก่ ดอกแค ชะอม และปลา สำหรับการเลี้ยงปลาได้ผลดีที่สุด สำหรับไก่ เป็นไก่เลี้ยงของบริษัทเวชประเสริฐอยู่ที่สถานีรถไฟศิลาอาสน์ ซึ่งจะมารับไก่เองโดยหักทุนเหลือเท่าไรเป็นของผู้เลี้ยงตามน้ำหนัก ๑ กิโลกรัมเท่ากับ ๒๗ - ๒๘ บาท ไม่ประกันราคา ขณะนี้ผลไม้เริ่มออก ได้รายได้จากกล้วยซึ่งมีคนมารับซื้อถึงบ้าน แต่ราคาถูกหัวหนึ่งราคาเพียง ๕ - ๖ บาท มะขามก็ปลูกด้วยแต่ไม่ค่อยติดผล ต้องเก็บ

เองแล้วมีคนมาซื้อกิโกรัมละ ๖๐ - ๗๐ บาท ปีที่แล้ว ๔๐ - ๕๐ บาท จะได้ผลปลายพฤศจิกายน - มกราคม ขณะนี้ในอำเภอลับแลมีคนทำไร่นาสวนผสมกันมากแล้วประมาณเกือบ ๑,๐๐๐ ราย

ในส่วนของการเลี้ยงสัตว์ สมัยก่อน เลี้ยงหมูดำ เรียกกันว่าหมูน้ำปาด เลี้ยง ๑ ปี ก็ขายได้ โดยซังกิโกรัมขาย ปัจจุบันบริษัทซีพีได้เข้ามาให้ทำฟาร์มหมู ไก่ หมูฟาร์มละ ๕๐๐ - ๖๐๐ กว่าตัว ไก่เป็น ๑,๐๐๐ ตัวขึ้นไปต่อฟาร์ม สำหรับบริษัทซีพี จัดเป็นฟาร์มเพาะพันธุ์ฟาร์มหนึ่ง และรับจ้างเลี้ยงอีกฟาร์มหนึ่ง ไก่เดี๋ยวนี้อาศัยกันมากมี ๔ - ๕ ฟาร์ม ทั้งของบริษัทซีพี และทั่วไปเลี้ยงแบบทันสมัยติดแอร์ คนในหมู่บ้านได้ไปทำงานรับจ้างเลี้ยงด้วยแต่ไม่มาก

การเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพฯ และต่างประเทศ คนในอำเภอนี้มักจะไปขายแรงงานกันมากเพราะไม่มีที่ทำกินส่วนใหญ่ไป กรุงเทพฯ ญู่ปูน ได้หวัน ไปกันทั้งหญิงและชาย ผู้ให้สัมภาษณ์ก็เคยไปขายแรงงานด้วยตัวเองในปี ๒๕๒๑ - ๒๕๒๒ โดยมีพรรคพวกในหมู่บ้านชวนกันไปทั้งชาวอุดรธานี กาดำ เสียค่าหัว ๓๐,๐๐๐ บาท ไป ๑ ปี กลับมาเหลือเงินเก็บเป็นแสน

สำหรับ *วิถีชีวิต* ของคนลับแลเมื่อก่อนไม่ค่อยขายของกันแต่จะใช้วิธีแลกกันกินเอาลางสาด แลกข้าว ข้าวแลกทุเรียน แลกพริก แลกเกลือ ปี พ.ศ. ๒๔๙๙ การแลกของยังมีอยู่ ผู้ที่ต้องการแลกเปลี่ยนจะหาบของที่ตนมีเดินทางไปแลกของที่ต้องการ เช่น ผู้ที่มีข้าวจะหาบข้าวใส่กระบุงใช้ไม้คานหาบไป กระบุงหนึ่งก็จะบรรจุข้าวไปข้างละ ๑๕ - ๒๐ ลิตร เดินจากบ้านไป ๑๘ - ๒๐ กิโลเมตร เพื่อแลกของโดยไปหาคนที่รู้จักก่อน คนรู้จักก็จะพาไปหาคนที่มิของที่เราต้องการแลกอีกทีหนึ่งไปเรื่อย ๆ เวลาจะไปแลกของจะไปกันเป็นหมู่ทั้งชายและหญิง มีทั้งข้าวปลา ขนไปแลก เพราะที่หมู่บ้านแต่ก่อนปลาชุม มีที่จับปลาที่หนองพระแลในนาที่จับได้มีปลาตุ๊ก ปลาช่อน ปลาหมอ ผลไม้เมื่อก่อนได้ผลดีแต่ขายไม่ได้เพราะไม่มีตลาดก็ใช้แลกกันกิน

ที่อำเภอเมืองมีตลาดสด สมัยก่อนชาวบ้านจะหาบข้าวไปนั่งขายเอง จะเอาไปขายเมื่อต้องการใช้เงิน เพราะบางครั้งมีเหตุต้องเตรียมเงินและซื้ออาหารเพิ่ม สมัยก่อนนั้นขายข้าวได้ถึงละ ๑๐ - ๑๖ บาท ซึ่งเมื่อเป็นเด็กมีสตางค์ติดตัว ๕ - ๑๐ สตางค์ก็จะดีใจแล้ว เพราะซื้อกล้วยเดี่ยวได้ ซื้อลูกอมได้ ซื้อขนมแป้งคลุกน้ำตาล (เดี๋ยวนี้อาจไม่มีแล้ว) ขนมปลา (ทำด้วยแป้งใส่สีเหลืองใส่น้ำตาลใส่แม่พิมพ์อบ) ราคา ๑ - ๒ สตางค์

ชีวิตความเป็นอยู่แบบสมัยก่อนมีความสุขสบายกว่าปัจจุบัน สมัยก่อนไปนาถิ่นเอาลูกอ้อมเข้าเอาข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งหิ้วข้าวไปนา หรือบางทีก็ใช้หาบเอาลูกใส่กระบุงข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งเอาข้าวที่เตรียมไปกินในนาเพื่อถ่วงหาบการทำนาอาศัยเพียงน้ำฝนจึงปลูกข้าวได้ครั้งเดียว ในครั้งนั้นชลประทานยังเข้าไม่ถึง นอกจากปลูกข้าวแล้ว ยังปลูกอ้อย และปลูกผักกินเอง

ที่ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จะมีวัฒนธรรมที่ผู้ให้สัมภาษณ์เรียกว่าวัฒนธรรมใต้ จากภาษาพูดที่มีลักษณะแปลกออกไปจากที่อื่น เวลาพูดต้องมีสร้อยว่า “เกี้ย” คล้ายคนสุโขทัยที่ใช้คำว่า

“ก๊วย” เช่นหากพูดว่า “ไปไหนก๊วย” ก็จะหมายความว่า “ไปไหนมา” “กินข้าวก๊วย” จะหมายความว่ากินข้าวหรือยัง “ไปเม๊าะ” หมายความว่าไปไหน แต่การพูดมีสร้อยเช่นนี้เริ่มลดลงเมื่อ ๑๐ กว่าปีมาแล้ว ปัจจุบันเด็ก ๆ เข้าไปเรียนในเมือง การพูดก็เป็นภาษากลางไป สำหรับที่ลับแล เด็กชาย - หญิง ได้เรียนภาคบังคับเหมือนกัน ปัจจุบันแล้วแต่เด็กที่จะเรียน

การแต่งกายและภาษาที่ใช้ของชาวลับแลนั้น ในสมัยสงครามผู้หญิงเกล้ามวยสูงใช้ก๊วยธรรมดา นุ่งโจงกระเบนผ้าลายเสือใช้ผ้าพื้นแขนกระบอกดำ ผู้ชายสวมกางเกงขา ก๊วย เสื้อม่อฮ่อม การทอส่วนใหญ่จะไม่ทอผ้าเสือแต่จะทอผ้าขาวม้า ผ้าสำหรับห่มนวมเพราะทำนวมเอง

การออกเรือน หรือตามพื้นบ้านแต่ก่อนเรียก “ออกครัว” ตามประเพณีพื้นบ้านนิยมปลูกเรือนหอโดยพ่อแม่เจ้าบ่าวต้องสร้างให้ ๑ หลัง ส่วน “ครัว” หรือการตกแต่งภายในครัวเรือน ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ตกแต่ง โดยมีตู้ใส่ผ้า ๑ หลัง ซึ่งจะใส่ที่นอน ผ้าห่มนวม หมอน ตู้กับข้าวไม้สักต่อเอง ขาหล่อน้ำ ฝ่ายหญิงต้องทำหมอนเหลี่ยม “หมอน ๖” และที่นอนที่จะรับแขกเองคนเดียว ส่วนที่นอนบ่าวสาว พ่อแม่ลูกจะช่วยกันเตรียม เตรียมกันล่วงหน้า ๒ - ๓ ปีก่อนแต่ง ผ่านนวมหมอน ต้องทำหลายชั้น ใส่ตู้เรือนหอไว้ ตู้จะทำใหญ่ ๒ x ๒ เมตร หรือ ๓ x ๓ เมตร ต้องทำใส่ให้เต็ม

การสู่ขอจะมีเจ้าแม่มาสู่ขอฝ่ายหญิง เขาตกลงจะนัดวันแต่งงานกันว่ากี่ปีจะแต่ง ของที่เรียกห้องส่วนใหญ่จะเป็นบ้าน สินสอดนิดหน่อย อาจมีวัว ควายด้วยถ้าทำนา ยิ่งถ้ามีฐานะจะยกไร่นาให้ทำก็ไร่นาตามแต่จะตกลงกัน

สมัยก่อนเตรียมงาน ๑ วัน เรียกวันสุกดิบ ตอนเย็นจะนิมนต์พระมาสวดมนต์เย็นที่บ้านไม่มีปัจจัยเพราะจะถวายที่เดียวตอนเช้าวันแต่ง พอถึงวันแต่งเช้านิมนต์พระมาสวดและประพรมน้ำมนต์ เสร็จพิธีทางพระแล้วขันหมากถึงขึ้นบ้าน ในขบวนจะมีต้นอ้อย กล้วย ขนม เมื่อก่อนไม่มีแหวนหมั้น นิยมสายสร้อยทอง ขันหมากจะเป็นห่อเงิน ห่อทอง ห่อเตียบ มีการกั้นประตูเงิน ประตูทอง โดยผู้ทำพิธีจะถามผู้นำขบวนขันหมากว่ามาทำไมก่อน เมื่อก่อนขบวนขันหมากจะมีกลองยาวด้วย ผู้ใหญ่จะรดน้ำต่อนพระฉันท์ สมัยนี้พิธีทำเหมือนภาคกลาง

อาจกล่าวได้ว่าคนลับแลยกย่องผู้หญิงโดยมีคำกล่าวกันว่า “มีผ้าเหมือนมีข้อย มีลูกน้อยเหมือนนั่งเมือง” คือมีสามีก็เหมือนได้ลูกจ้างหรือบ่าว (ข้อย) มีลูกน้อยเหมือนได้เป็นเจ้าของคน นายคน ยิ่งสบายยิ่งขึ้น คือไม่ต้องไปทำอะไรเลี้ยงลูกอย่างเดียว หรือถ้าหากไปเยี่ยมกันที่บ้านก็จะถามกันด้วยประโยคที่ว่า “กินข้าวแลงแกงหยง” หรือมือเย็นกินข้าวกับแกงอะไร

คนลับแลเป็นคนมรัยส์ถ์ จนบางครั้งมองดูว่าขี้เหนียว สมัยก่อนธนาคารยังไม่มี ไปขายของถ้าได้ธนบัตรใบละ ๑๐๐ บาทจะเก็บไว้เพราะถือเป็นธนบัตรใบใหญ่ต้องเก็บรักษาอย่างดี ธนาคารเพิ่งมาเปิดที่ลับแลในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ คนลับแลอยู่กันโดยไม่มีรถจักรยานยนต์ ไม่ชอบสูบบุหรี่

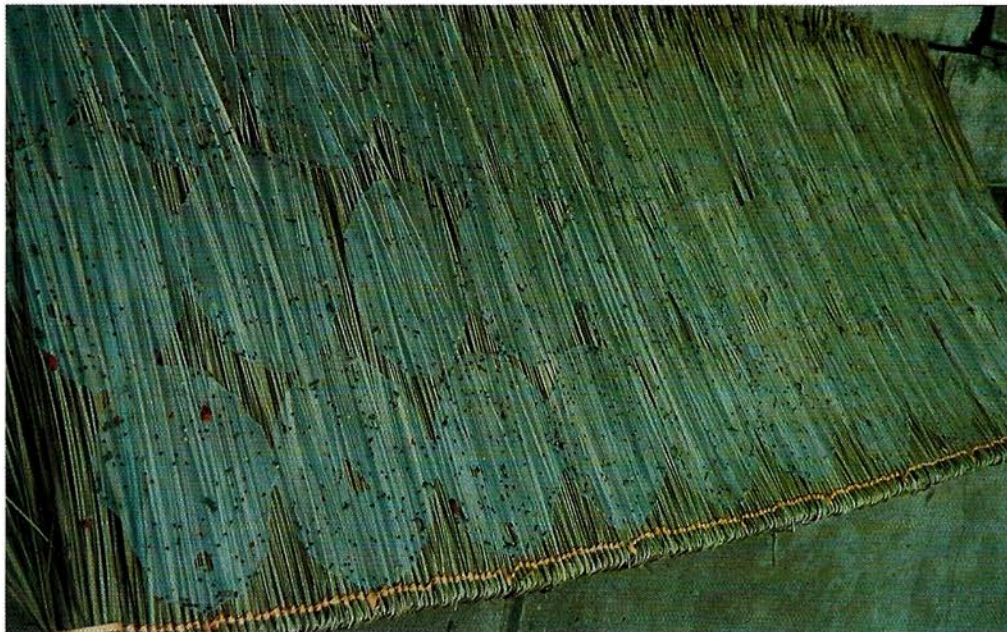
รักสงบ ต่อมาเริ่มเปลี่ยนไปตั้งแต่มีค่ายทหารมาตั้ง (ป.พัน ๒๐) ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ทหารเมื่อปลดประจำการแล้วไม่กลับบ้านอยู่ที่ลับแลเลย มีทั้งที่แต่งงานกับคนในพื้นที่ ทำนา รับจ้างทั้งในและนอกพื้นที่ ทำให้คนลับแลเริ่มมีเลือดผสม มีการสูคน ลักขโมยมากขึ้น

เมื่อเกิดสงครามชายแดนไทย-ลาวที่บ้านโคก คนลับแลก็มีส่วนช่วยมากเพราะอยู่ใกล้ทางราชการมาขออาหารไปช่วย มีพริก เกลือ พริกเผา พริกป่น ยา ผ้าพันแผล ยาแก้ไข้ ยาแดง ผ่าอนามัย (ซึ่งชาวบ้านบอกว่าซับลือดได้ดีที่สุด) อส. ที่จังหวัดตายกันเป็นร้อยมีสถานการณ์แบบนี้อยู่ ๒ - ๓ เดือน กลุ่มแม่บ้านจะไปช่วยกันจัดของใส่ถุงแล้วมีรถบรรทุกมารับไปจากอำเภอ

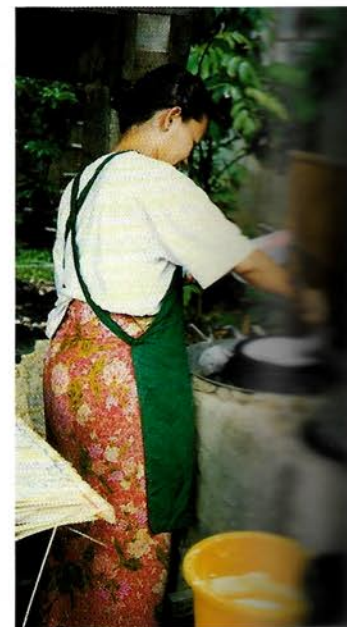
อาหารการกินที่นี้คล้ายภาคกลาง สมัยก่อนไม่มีขนมหวานเด็ก ๆ ก็เอาน้ำตาลอ้อยมากัดกินกัน ถ้ามีงานเลี้ยงของคาวจะทำเป็นแกงหมู แกงไก่ ส่วนขนมมีพักกวนกับแป้งน้ำตาลใส่ถาดขนมทำเป็นชั้น ลอดช่องไทย บัวลอยไข่หวาน ขนมถ้วย ขนมกล้วย ขนมตาล ขนมใส่ไส้ ขนมแดง ทำจากแดงไทยจุดผสมแป้งห่อหนึ่ง เพราะทางลับแลก็มีปลูกแดงไทยกันมาก

สำหรับอาหารพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ได้แก่

- ข้าวแคบ เป็นข้าวเกรียบพื้นเมือง แผ่นสีขาว บางใส มีรสเค็ม มีทั้งแบบหนาและบาง ชนิดบางใช้พันเส้นหมี่หรือก๋วยเตี๋ยวผัด ชนิดหนาใช้พันข้าวเหนียว

ข้าวแคบที่นำขึ้นมาตากแดด

- หมี่พัน เกิดจากการนำข้าวแคบมาห่อด้วยเส้นหมี่คลุกเคล้าเครื่องปรุงรส ถั่วงอก น้ำปลาน้ำตาล มะนาว พริกป่น กลายเป็น หมี่พัน

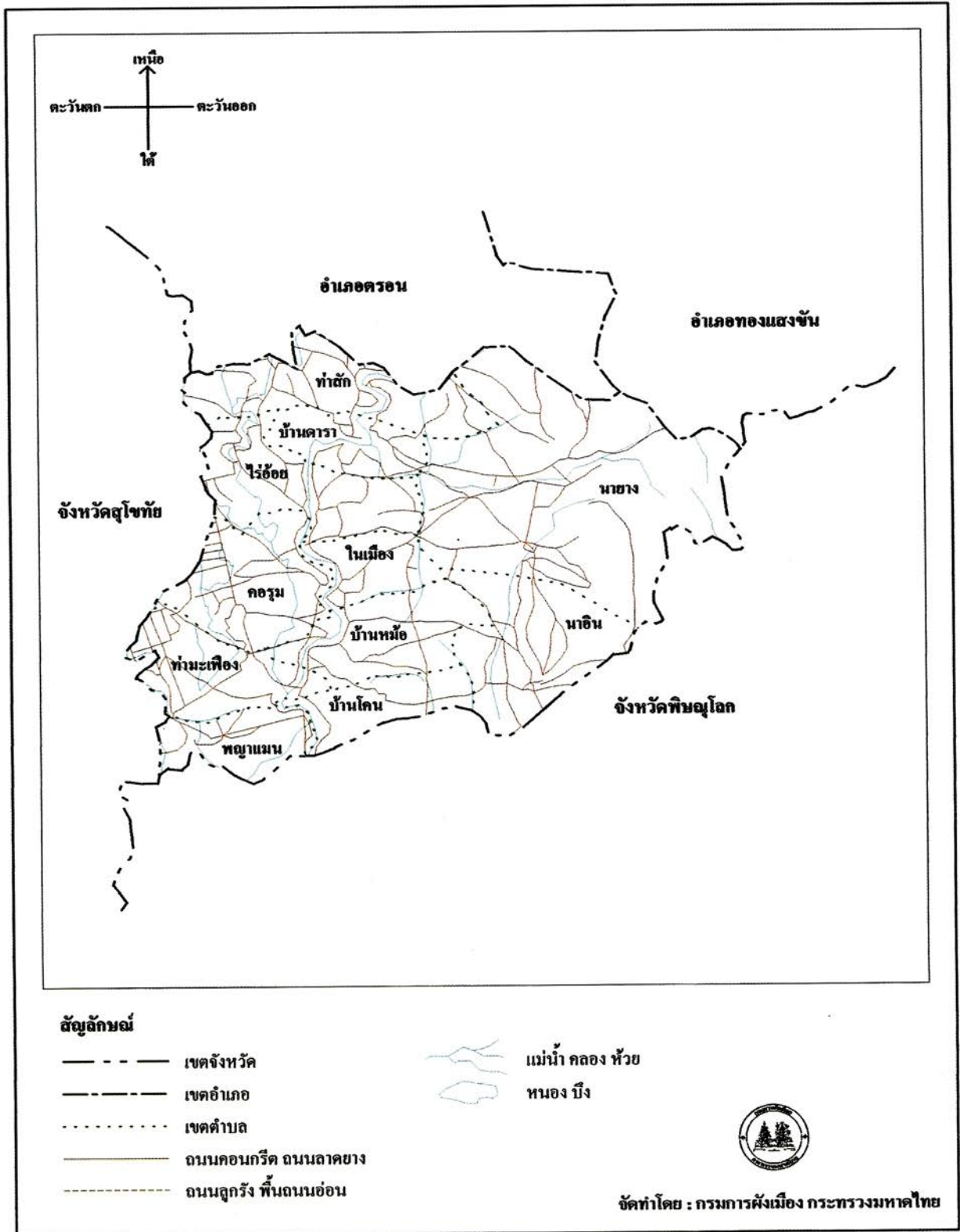
โรงเรียนในจังหวัดสร้างตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ มีชื่อเรียกว่าถนนอินใจมีประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีฝึกหัดครูพิษณุโลก ขึ้นจึงทำให้มีชาวลับแลส่วนหนึ่งเดินทางไปเรียนที่นี่

สำหรับการศึกษาภาคบังคับถึงในระดับประถมศึกษาปีที่ ๔ นั้น เมื่อครั้งอดีตพอถึงฤดูการทำนาโรงเรียนจะต้องหยุดให้เด็กนักเรียนไปช่วยพ่อแม่ทำนา และหยุดในวันพระไม่ใช่หยุดวันเสาร์หรืออาทิตย์เช่นในปัจจุบัน การปิดหรือเปิดโรงเรียนจะขึ้นอยู่กับสภาพการประกอบอาชีพของคนในชุมชน

แผนที่อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์

0 5 10 กิโลเมตร

๑๑ อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์

๑๑.๑ สภาพทั่วไป

ตำแหน่งที่ตั้ง

อำเภอพิชัยตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดอุตรดิตถ์ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ ๓๗ กิโลเมตร ด้านทิศเหนือติดอำเภอตรอน จังหวัดอุตรดิตถ์ ทิศใต้ติดอำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ทิศตะวันออกติดอำเภอทองแสงชั้น จังหวัดอุตรดิตถ์และอำเภอวัดโบสถ์ จังหวัดพิษณุโลก ทิศตะวันตกติดอำเภอศรีนครและอำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย

ที่ว่าการอำเภอพิชัยในปัจจุบัน

สภาพพื้นที่

อำเภอพิชัยมีเนื้อที่ประมาณ ๗๓๖,๖๗๗ ตารางกิโลเมตร มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มประกอบด้วยป่าไม้เตี้ย ๆ ทั่วไป ทิศตะวันออกมีสภาพเป็นพื้นที่ราบจรดภูเขา ดินมีสภาพเป็นดินปนทราย มีลำน้ำสำคัญได้แก่ แม่น้ำน่าน ที่ไหลผ่านจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ผ่านท้องที่ตำบลท่าสัก ตำบลไร่ฮ้อย ตำบลคอรุ่ม ตำบลในเมืองและตำบลบ้านหม้อ สำหรับการคมนาคมทางบกมีเส้นทางหลวงแผ่นดิน ๗ สาย ทางหลวงชนบท จำนวน ๑๘ สาย และมีเส้นทางรถไฟด้วย

ประชากรและอาชีพ

อำเภอพิชัยมีประชากร ๗๘,๖๖๑ คน* ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ทำไร่ (ฮ้อย ถั่ว งา ข้าวโพด) การเลี้ยงสัตว์ การทำประมงขนาดกลางและขนาดเล็ก (ปลาตะเพียน ปลานิล ปลาสร้อย ปลาไน ปลายี่สกเทศ ปลาดุก ฯลฯ) นอกจากนี้ยังมีโรงสีข้าวขนาดเล็ก ๓๑ โรง

การปกครอง

พื้นที่ปกครองของอำเภอพิชัย แบ่งออกเป็น ๑๑ ตำบล^๑ คือ ท่าสัก บ้านดารา ไร่ฮ้อย ในเมือง บ้านหม้อ คอรุ่ม ท่ามะเฟือง บ้านโคก พญาแมน นายาง และนาอิน

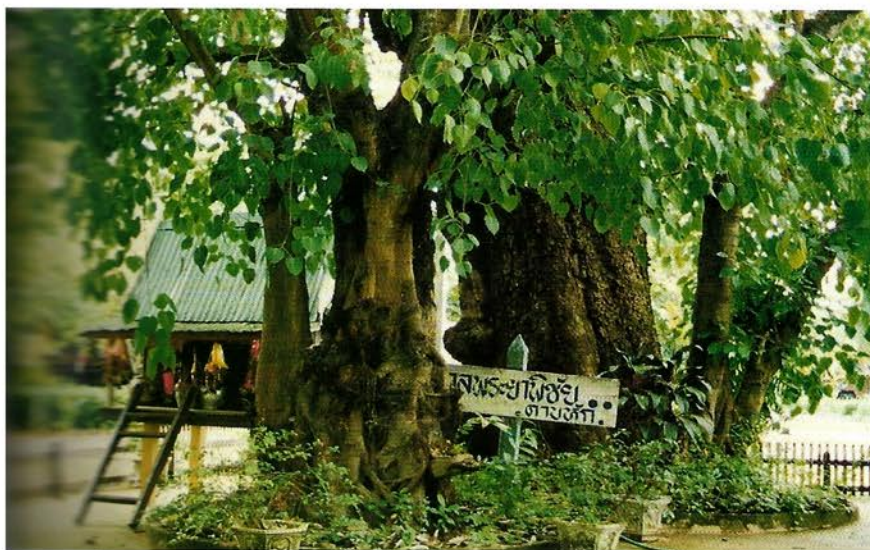
* ส่วนการทะเบียนราษฎร สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง, ข้อมูล ปี ๒๕๔๐

^๑ สำนักบริหารการปกครองท้องที่ กรมการปกครอง, ข้อมูล ปี ๒๕๔๐

๑๑.๒ ประวัติความเป็นมาของอำเภอ

ตัวเมืองพิชัยเดิม ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่านทางฝั่งตะวันออกตรงสถานีพิชัย ยังมีซากกำแพงเมืองและวัดเก่าภายในเมืองปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนถึงเวลาปัจจุบัน เมืองพิชัยปรากฏชื่อในพงศาวดารเหนือร่วมกับเมืองสวรรคโลกและเมืองพิษณุโลก ทำให้มีการสันนิษฐานว่ามีมาก่อนการสร้างพระนครศรีอยุธยา แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ต่างก็กล่าวถึงเมืองพิชัยกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ในช่วงต่าง ๆ เช่น ใน พ.ศ. ๒๐๓๗ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้สร้างกำแพงเมืองพิชัยครั้งทำศึกกับพระเจ้าติโลกราชแห่งเมืองเชียงใหม่ และครั้งสำคัญในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่กล่าวถึงสงครามกับพม่าและบทบาทของพระยาพิชัยดาบหัก เจ้าเมืองพิชัย ดูเหมือนคนทั่วไปในทุกวันนี้ส่วนใหญ่จะรู้จักเมืองพิชัยในลักษณะที่สัมพันธ์กับพระยาพิชัยดาบหัก ที่ทางบ้านเมืองถือว่าเป็นต้นตระกูลไทยคนหนึ่ง จนทำให้เกิดนิทานนิยายต่าง ๆ เกี่ยวกับวีรบุรุษท่านนี้

ศาลพระยาพิชัยดาบหัก (หลังเดิม) บริเวณที่ว่าการอำเภอพิชัย

ศาลพระยาพิชัย (ดาบหัก) หน้าสถานีรถไฟพิชัย

ในศิลาจารึกกรุงสุโขทัยไม่ได้กล่าวถึงชื่อเมืองพิชัยเลย แต่ในกฎหมายเก่าคือกฎหมายลักษณะนายทหารหัวเมืองซึ่งตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ออกชื่อเมืองพิชัยว่า

“ออกญาผู้ครองเมืองพิชัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบูร ไชยา พัทลุง ชุมพร นา ๕,๐๐๐ พระพิชัยสงคราม พระรามคำแหง นา ๕,๐๐๐”

จากหลักฐานทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เมืองพิชัยเกิดเป็นเมืองขึ้นในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเท่านั้น ดังปรากฏกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า ใน พ.ศ. ๒๐๓๓ แรกก่อกำแพงเมืองพิชัย ซึ่งเป็นระยะเวลาที่ทางกรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่ตนเอง แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า บริเวณที่เป็นเมืองพิชัยนี้ไม่ได้มีผู้คนมาก่อน คงเป็นบริเวณที่มีชุมชนหมู่บ้านเกิดขึ้นแล้วตามริมฝั่งลำน้ำ่านที่เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญแต่โบราณ

นอกจากหลักฐานทางพงศาวดารที่กล่าวถึงการสร้างเมืองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว หลักฐานทางโบราณคดีอันได้แก่ ซากศาสนสถาน เศษภาชนะดินเผาเคลือบและเผาแกร่งแบบสุโขทัยและเครื่องลายครามของจีนสมัยราชวงศ์หมิง ต่างก็สนับสนุนการเกิดของเมืองในระยะนี้ทั้งสิ้น ในขณะที่เดียวกันหลักฐานทางโบราณคดีกลับเสนอให้เห็นว่า ชุมชนเมืองในสมัยสุโขทัยที่มีมาก่อนเมืองพิชัยนั้น อยู่ตรงสบตรอน คือบริเวณที่ลำน้ำตรอนไหลจากที่สูงและภูเขาทางตะวันออกมาบรรจบกับลำน้ำที่อยู่เหนือเขตอำเภอพิชัยขึ้นไป บริเวณดังกล่าวนี้มีซากเวียงที่มีคูน้ำล้อมรอบสามชั้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตั้งอยู่ พบร่องรอยของเตาถลุงเหล็ก เศษภาชนะเคลือบและเผาแกร่งทั้งของจีนและของสุโขทัยมากมาย เวียงนี้คือเมืองตรอน ที่ปากน้ำตรอนยังไม่ห่างจากบริเวณเมืองทุ่งยั้งและเมืองฝางเท่าใด

เมื่อเกิดการสร้างเมืองพิชัยขึ้น ก็เลยทำให้เป็นเมืองที่มีความสำคัญในบริเวณนี้ขึ้นมาแทนที่เมืองตรอน แต่เหตุที่ทำให้เกิดเมืองพิชัยขึ้นมานั้น หาใช่เหตุผลทางการเป็นชุมทางการค้าการคมนาคมไม่ หากเป็นเรื่องทางยุทธศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องการศึกษาสงครามโดยตรง อาจแบ่งออกเป็นสองช่วงเวลา ช่วงแรกเป็นเรื่องการสงครามระหว่างอยุธยาและล้านนา ในขณะที่ช่วงหลังเป็นเรื่องระหว่างอยุธยากับพม่า นั่นคือ ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น เกิดปัญหาขัดแย้งทางการเมืองการปกครองในเขตแคว้นสุโขทัย ซึ่งถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา ก่อนรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ บรรดาหัวเมืองในแคว้นสุโขทัยจะมีเจ้านายของทางสุโขทัยปกครองกันเอง โดยทางอยุธยาแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเป็นประเพณีที่มีมาก่อนที่สุโขทัยจะถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา

ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีการปฏิรูปการปกครอง ล้มเลิกไม่ให้เจ้านายทางสุโขทัยปกครองกันเองแบบเดิม ทำให้มีการต่อต้านเจ้านายทางสุโขทัยที่เสียโอกาสและประโยชน์ ได้หันไปเข้ากับพระยาดีโลกราชแห่งแคว้นล้านนา ยกกองทัพมาตีแคว้นสุโขทัย ได้เข้ายึดเมืองสำคัญของสุโขทัยไว้ คือ เมืองทุ่งยั้ง เมืองศรีสัชชนาลัยและสุโขทัย รวมทั้งคุกคามที่จะยึดครองบรรดาหัวเมืองสำคัญของแคว้นด้วย เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จจากพระนครศรีอยุธยาขึ้นมาครองเมืองเหนือ คือ พิษณุโลก ซึ่งก่อนหน้านั้นคือ เมืองสองแคว

ตำแหน่งของเมืองอยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำน่าน พอสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จมาทรงขยายเมืองทั้งสองฝั่งน้ำ สร้างป้อมปราการขึ้นใหม่และขนานนามเมืองใหม่ว่า พิชณุโลก มีหลักฐานกล่าวถึงในลิลิตยวนพ่าย อันเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เพื่อเียนยอพระเกียรติของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ในการทำศึกได้ช่วยชนะชาวเชียงใหม่หรือพวกญวนในการชิงเมืองเซลียงหรือเชียงขึ้น

ในการเสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกและทำสงครามกับล้านนาที่ยืดเยื้อกว่า ๗ ปีนี้ ทำให้ให้นักปราชญ์หลายท่านเห็นว่า เมืองไทยมีราชธานีสองแห่ง และพระมหากษัตริย์สององค์ ปกครองบ้านเมืองในเวลาเดียวกันคือพระนครศรีอยุธยาหรือเมืองใต้มีสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ พระราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปกครอง และเมืองพิษณุโลกหรือเมืองเหนือโดยมีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปกครองเมืองพิษณุโลก นอกจากเป็นเมืองสำคัญแล้ว ยังเป็นเมืองฐานทัพที่ทางอยุธยาสร้างเพื่อต่อต้านการรุกรานของล้านนา ในการทำสงครามสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถส่งกองทัพขึ้นไปทั้งทางลำน้ำน่านและน้ำยม เพื่อปะทะกับกองทัพล้านนาที่ยึดครองทุ่งยั้ง เซลียงหรือศรีสัชชนาลัยและสุโขทัยไว้ได้ เมืองพิชัยจึงถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันการรุกรานของล้านนา และในขณะเดียวกันก็เป็นฐานทัพที่จะส่งกองทัพเข้าโจมตีและขับไล่กองทัพล้านนาที่ยึดครองทุ่งยั้งและเมืองเซลียงขึ้น ในลิลิตยวนพ่ายเรียกว่า เมืองเชียงขึ้น จากหลักฐานทางโบราณคดีมีร่องรอยให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้ความสำคัญกับบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ตั้งแต่เมืองพิษณุโลกไปจนถึงเมืองพิชัย เพราะพบร่องรอยของชุมชนโบราณทั้งเมืองและหมู่บ้านกระจายอยู่ทั่วไป

เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะนอกจากสะดวกแก่การคมนาคมเคลื่อนย้ายกำลังพลแล้ว ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำน่าน ยังเป็นแหล่งเคลื่อนย้ายของผู้คนจากล้านช้างในลุ่มน้ำโขงเข้ามาด้วย เข้าใจว่าในการสงครามระหว่างอยุธยาและเชียงใหม่ครั้งที่มีการเกี่ยวข้องกับกำลังคนทางล้านช้างอยู่ไม่น้อย จนเป็นเหตุให้มีการสร้างกำแพงเมืองนครไทย ที่อยู่ริมฝั่งลำน้ำแควน้อย อันเป็นเส้นทางที่จะติดต่อไปยังเมืองลาวทางฝั่งน้ำโขงด้วย เมืองนครไทยมีมาก่อนหน้านี้ แต่คงถูกอยุธยาเข้าปกครองและสร้างกำแพงเมืองขึ้นใหม่ด้วย

เมืองพิชัยเป็นเมืองขนาดเล็ก ตัวเวียงมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดประมาณ ๑,๐๐๐ x ๗๒๐ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบชั้นเดียว ด้านยาวขนานกับลำน้ำน่าน กำแพงก่อด้วยดิน ยังเหลืออยู่ในสภาพดีหลายตอน บางตอนสูง ๔ เมตร ภายในเมืองมีซากพระเจดีย์และวิหารที่สำคัญหลายแห่ง แห่งสำคัญ เรียกว่า จอมปราสาท อยู่ทางตอนกลางของเมือง พื้นที่ส่วนใหญ่ของตัวเมืองถูกราสถูกริ้วแฉ้วถางและปราบพื้นที่เพื่อทำไร่และนาเสียมากแล้ว พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสังคโลก สุโขทัยภาชนะดินเผาแกร่งและเครื่องเคลือบถ้วยชามจีนสมัยราชวงศ์หมิงลงมากระจายกันอยู่ทั่วไป

ในรูปถ่ายจากรายงานการสำรวจของอาจารย์มานิต วัลลิโภดม แห่งกองโบราณคดี กรมศิลปากร แสดงให้เห็นว่า โคนเนินที่เรียกว่า จอมปราสาท นั้น เป็นศาสนสถานที่มีการซ่อมแซมและสร้างใหม่ขึ้นหลายคราว เหตุนี้จึงพบโบราณวัตถุเช่น พระพุทธรูปที่เป็นของในสมัยอยุธยาตอนปลายปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ทางด้านเหนือของตัวเมือง มีร่องรอยของแนวถนนเก่าที่แสดงให้เห็นว่าคงมีการติดต่อกับชุมชนที่อยู่แถบบ้านท่าดินแดงและบ้านท่าข้าม นอกบริเวณเมือง มีวัดสำคัญที่ปัจจุบันยังคงมีสภาพเป็นวัดอยู่ คือ วัดหน้าพระธาตุ ภายในพระวิหารของวัด มีพระพุทธรูปเป็นพระประธาน นั่งขัดสมาธิเพชรองค์หนึ่ง ลักษณะเป็นพระพุทธรูปที่มีอายุแต่สมัยอยุธยาตอนต้นขึ้นไป ซึ่งถ้าหากจะดูโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอายุอยู่ก่อนหน้าเมืองพิชัยในบริเวณนี้ก็เห็นจะมีที่วัดหน้าพระธาตุแห่งนี้อย่างแน่นอน นอกจากวัดหน้าพระธาตุแล้วยังมีชุมชนหมู่บ้านที่ยังมีชื่อบ้านโรงช้างโรงม้า และบ้านหัวค่าย ไกล ๆ กับเมือง ชื่อเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมืองมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านและฐานทัพอย่างชัดเจน

หลังรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา เมืองพิชัยก็ยังดำรงความเป็นแหล่งชุมชนที่สำคัญสืบมา เพราะเป็นที่ที่มีผู้คนจากทางฝั่งแม่น้ำโขงเคลื่อนย้ายเข้ามา ในสมัยที่เกิดสงครามกับพม่า ก็มีผู้คนหนีเข้าศึกเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เพราะนอกจากอยู่ห่างไกลการรุกรานแล้ว ยังมีตัวเวียงที่เป็นป้อมปราการกันข้าศึกศัตรูได้ ถ้าหากสู้ไม่ได้ก็อาจหนีขึ้นไปทางเหนือและทางตะวันออกได้ ดังนั้น จึงเห็นได้จากหลักฐานทางพงศาวดารและประวัติศาสตร์ว่า สมัยที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงรวบรวมผู้คนเพื่อต่อสู้พม่านั้น เมืองพิชัยและเมืองสวรรคโลก เป็นเมืองสำคัญที่ทั้งพม่าและไทยต้องเอาใจ ในขั้นแรกนั้นทั้งเจ้าเมืองพิชัยและสวรรคโลก ภักดีต่อสมเด็จพระนเรศวร แต่ต่อมาเกิดเอาใจไปเข้ากับฝ่ายพม่าและแข็งเมืองต่อสมเด็จพระนเรศวร จนต้องใช้กำลังปราบปรามอยู่นานจึงสามารถตีเมืองทั้งสองได้ และโปรดให้ประหารชีวิตเจ้าเมืองทั้งสองเสีย

หลังรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลายและปลายสมัยกรุงธนบุรี เมืองพิชัยก็ยังดำรงฐานะความเป็นเมืองด่านและเมืองฐานทัพตลอดมา ในการทำศึกกับพม่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ได้อาศัยเมืองนี้เช่นเดียวกัน เพราะเป็นเมืองหน้าด่านที่จะด่านกองทัพพม่าที่ลงมาจากทางเมืองเชียงใหม่ มายังเมืองพิษณุโลก โดยเหตุนี้จึงทรงตั้งพระยาพิชัยดาบหักเป็นเจ้าเมือง ท่านเป็นผู้ทำสงครามกับพม่าจนดาบหัก ได้เป็นนายทหารคู่พระทัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ความโดดเด่นของพระยาพิชัยดาบหักที่เป็นผลให้มีคนรู้จักเมืองพิชัยจนทุกวันนี้คือ การเป็นบุคคลที่มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อเจ้านายและบ้านเมือง จนยอมเสียสละชีวิตเพื่อรักษาคุณความดีนี้ได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีความกล้าหาญ มีฝีมือแกร่งกล้าทั้งการสู้รบด้วยดาบและเชิงมวย ความโดดเด่นประการหลังนี้ทำให้บรรดาลูกหลานที่เป็นคนเมืองพิชัยกลายเป็นคนเมืองนักสู้ และเมื่อสิ้นสุตภาวะสงครามกับพม่าแล้ว ก็มีการ

ถ่ายทอดวิซามวยกันต่อมา จนเป็นที่รู้จักกันในวงการหมัดมวยไทยสมัยหลัง ๆ ลงมา

เมืองพิชัยเป็นเมืองสำคัญอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อเจ้าอนุวงศ์ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นขบถ เมืองพิชัยกลายเป็นเมืองหน้าด่านตรวจตรารักษาการณ์หัวเมืองแพะ น่าน จนถึงเมืองหลวงพระบาง ภายหลังอาจจะด้วยลำน้ำน่านมีหาดทรายกว้างอยู่หน้าเมือง ทำให้เมืองพิชัยกลายเป็นเมืองห่างฝั่ง ทำให้ลดความสำคัญลง ผู้คนจึงย้ายไปอยู่ในชุมทางการค้าแห่งใหม่ที่บ้านบางโพ - ท่าอิฐ ซึ่งเป็นที่ชุมนุมการค้าระหว่างหัวเมืองภาคเหนือ ไม่ว่าจะเป็นแพะ น่าน หลวงพระบาง สิบสองปันนา และหัวเมืองทางใต้ เพราะเหนือขึ้นไปเป็นการเดินเรือ ไม่เป็นการสะดวกอีกต่อไป บ้านบางโพ-ท่าอิฐ คือที่ตั้งของจังหวัดอุตรดิตถ์ในปัจจุบัน เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้เมืองอุตรดิตถ์ขึ้นอยู่กับเมืองพิชัยในภายหลังให้ย้ายศาลากลางไปอยู่ที่อุตรดิตถ์และเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองพิชัย

ส่วนเมืองพิชัยนั้น ให้ลดฐานะลงเป็นเมืองพิชัยเก่า จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงเปลี่ยนเป็นชื่อเมืองอุตรดิตถ์และเป็นอำเภอพิชัยตามเดิม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเมืองพิชัยจะลดบทบาทความเป็นเมืองสำคัญไปกว่าแต่เดิม แต่ความเป็นชุมชนก็ยังดำรงต่อมาอย่างสืบเนื่อง สิ่งหนึ่งที่ทำให้เมืองพิชัยเป็นชุมชนที่มีการเติบโตและขยายตัวอย่างสืบเนื่องก็คือ การที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เป็นเส้นทางรถไฟที่สร้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ตัดผ่านไปยังแพะ ลำปาง และเชียงใหม่ ทำให้เกิดย่านตลาดและย่านชุมชนเมืองเกิดขึ้น ดังเห็นได้จากบริเวณตัวอำเภอลงมาทางใต้ ผ่านบ้านวังพะเนียดลงไปยังบ้านหม้อเป็นต้น ปัจจุบันมีการพัฒนาถนนสายต่าง ๆ ขึ้นทั้งสองฝั่งของลำน้ำน่าน ทำให้เกิดการเติบโตและขยายตัวของชุมชนเกิดขึ้นทั่วไปทั้งสองฝั่งแม่น้ำ

๑๑.๓ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม

เนื่องจากผู้คนในอำเภอพิชัย มีการอพยพเข้ามาอยู่แต่ดั้งเดิมและในระยต่าง ๆ กัน เท่าที่สำรวจพบ พอจะแบ่งออกเป็น กลุ่มคนไทยภาคกลาง กลุ่มคนลาวที่อพยพเข้ามาแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และกลุ่มคนจีนแต้จิ๋ว ที่อพยพโยกย้ายเข้ามาค้าขายอยู่ในตลาดพิชัย ซึ่งมีสถานีรถไฟตั้งอยู่ในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังนั้น ระบบความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมจึงอยู่ในขอบข่ายตามลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในอำเภอพิชัย สำหรับความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่สำคัญ ได้แก่

ประเพณีการบวช

การบวชเป็นประเพณีของชาวพุทธ ชายไทยที่นับถือศาสนาพุทธส่วนมากนิยมบวชในเดือน ๕ เดือน ๖ จนถึงเดือน ๘ ก่อนเข้าพรรษา หรือในระยะเข้าพรรษาพอดี

ประเพณีสลากภัต

เป็นการทำบุญถวายพระโดยการจับสลาก โดยมีชื่อเจ้าภาพติดที่สลาก เมื่อจับได้เจ้าภาพนั้นจะถวายของที่นำมา ประเพณีสลากภัตนิยมทำกันในฤดูที่มีผลไม้อุดมสมบูรณ์ในระหว่างเดือน ๖ ถึงเดือน ๘ เมื่อถึงเวลานี้ ทางวัดจะแจกฎีกาบอกบุญไปตามญาติโยม และไม่กำหนดตายตัวว่าจะต้องทำพร้อมกันทุกวัด

ประเพณีทำบุญสารท

วันสารท คือวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านจะนำอาหาร กระจ่าสารทและกล้วยไข่ไปตักบาตรกันที่วัด และชาวบ้านแต่ก่อนนั้นจะกวนขนมกระจ่าสารทกันแทบทุกบ้าน เมื่อชาวบ้านตักบาตรเรียบร้อยแล้วก็จะแจกจ่ายกระจ่าสารทแบ่งให้เพื่อนบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนรส

ประเพณีลอยกระทง

ในวันเพ็ญ เดือน ๑๒ ชาวบ้านจะจัดทำกระทงใบตอง หรือวัสดุอื่น ๆ ไปลอยในลำน้ำ เป็นการลอยเคราะห์และบูชาแม่พระคงคา

ประเพณีเทศน์มหาชาติ

จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในช่วงระหว่างเดือน ๑๑ และเดือน ๑๒ ซึ่งเชื่อกันว่า หากได้ฟังเทศน์จบทุกกัณฑ์ จะได้อานิสงค์ที่ยิ่งใหญ่ มีการประดับซอธง ตันกล้วยและอ้อยเป็นการจำลองป่าในเรื่องราวชาดกในพุทธศาสนา เมื่อเทศน์จบพระคาถาแล้ว จะมีการนำไปแจกจ่ายเพื่อไปใช้ในพิธีขวัญข้าวอีกทีหนึ่ง

ประเพณีการแห่ต้นผึ้ง

เป็นของชาวบ้านเชื้อสายลาวเวียง และลาวหลวงพระบาง ที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่นที่บ้านกองโค ตำบลคอรัม ที่จัดขึ้นเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า ในช่วงสงกรานต์ทุกปี

ประเพณีการกวนข้าวทิพย์

ข้าวทิพย์หรือข้าวมธุปายาส เป็นประเพณีเนื่องในพุทธศาสนาเมื่อพระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ นางสุชาดาได้นำอาหารซึ่งกวนเป็นข้าวมธุปายาส ถวายพระพุทธเจ้า ในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ในอำเภอพิชัยมีการกวนข้าวทิพย์แห่งเดียว ที่บ้านดง ตำบลพญาแมน ในช่วงเดือน ๖

ประเพณีการไหลเรือเทียน

เป็นประเพณีที่มีขึ้นที่บ้านกองโค ตำบลคอรัม ทำกันปีละครั้งในช่วงออกพรรษาแล้ว จะมีการนำเรือเทียนไปลอยในแม่น้ำ โดยมีการประดิษฐ์เป็นรูปต่าง ๆ

ประเพณีแห่เจ้าแม่ทับทิม

เป็นประเพณีของชาวจีนแต้จิ๋วที่อพยพมาตามเส้นทางรถไฟสู่หัวเมืองศาลเจ้าแม่ทับทิมมีอยู่จำนวนมาก เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิมที่ปากน้ำโพ หรือที่อำเภอตากสิน เป็นต้น ส่วนในจังหวัดอุตรดิตถ์ ศาลเจ้าแม่ทับทิมมีแห่งเดียวคือ ที่อำเภอพิชัย เริ่มสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๓๘ บริเวณ หมู่ที่ ๓ ตำบลในเมือง เดิมอยู่ในแอ่ง เป็นศาลขนาดเล็กสภาพไม่มั่นคงนัก ด้านหน้ามีลานกว้างสามารถใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจในยามเทศกาลเจ้าแม่ทับทิมเป็นที่นับถือของชาวพิชัยเป็นอย่างมาก ในยามที่การคมนาคมใช้ทางน้ำเป็นส่วนใหญ่ พวกพ่อค้าที่ผ่านบริเวณหน้าศาลเจ้าแม่จะต้องหยุดสักการะเป็นประจำ ปัจจุบันชาวอำเภอพิชัยยังมีเหรียญเจ้าแม่ทับทิมห้อยไว้สำหรับให้ปลอดภัยในการเดินทาง หรือสตรีที่กลัวการคลอดบุตรยาก จะไปขอน้ำมนต์มาดื่มกิน และจะมีการแห่เจ้าแม่ทับทิมเป็นประจำทุกปี ในราวเดือนพฤศจิกายน หรือธันวาคม

การเล่นดนตรีม้งคละ

ดนตรีม้งคละ เป็นวงดนตรีที่นิยมเล่นกันในแถบจังหวัดสุโขทัย พิษณุโลก รวมทั้งท้องถิ่นในอำเภอพิชัย ซึ่งเคยนิยมเล่นกันอย่างมากในอดีต ปัจจุบัน พบว่ามีการเก็บเครื่องดนตรีม้งคละไว้เฉย ๆ เพราะขาดผู้เล่น เนื่องจากผู้เล่นไม่ครบ และบางรายเสียชีวิตไปแล้ว ตามหมู่บ้าน เช่น ในตำบลอรุณ ตำบลในเมือง ตำบลท่ามะเฟือง ตำบลพญาแมน ตำบลดารา ตำบลนาया ตำบลบ้านหม้อ ตำบลนาอิน ตำบลบ้านโคก และในปัจจุบัน ยังมีวงที่สามารถเล่นได้ครบคนอยู่คือ ที่บ้านหัวค่าย บ้านหาดทับยา บ้านกองโค

เครื่องดนตรีม้งคละ ประกอบไปด้วย

กลองม้งคละ เป็นกลองขนาดเล็ก หน้าเดียว ใช้ไม้ตีที่ทำด้วยหวาย

กลองคู่ เป็นกลองซึ่งสองหน้าเหมือนกับกลองมลายู เป็นตัวผู้หนึ่งและตัวเมียอีกหนึ่ง
ซ้อง มี ๓ ใบ คือ ซ้องคู่ ๒ ใบ และซ้องกระแต ๑ ใบ

ปี่ชวา รูปร่างลักษณะคล้ายปี่ไฉน คือทำเป็นสองท่อน

นอกจากเครื่องดนตรีหลักทั้งสี่ชิ้นแล้ว ยังมีการนำเอาเครื่องดนตรีบางชิ้นมาเพิ่ม เช่น ฉิ่ง ฉาบ กลองรำมะนา กรับ เป็นต้น จากคำบอกเล่า เพลงทั้งหมดมีประมาณ ๓๒ เพลง แต่ที่เล่นประจำมีอยู่ ๑๐ เพลงเท่านั้น ท่วงทำนองของเพลงค่อนข้างเสียงดังขรม ใช้เล่นได้ทั้งในงาน

มงคลและงานศพ สันนิษฐานว่าน่าจะมีการเล่นดนตรีชนิดนี้มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และในลังกา ยังคงพบการเล่นดนตรีม้งคละที่สามารถเปรียบเทียบกับการเล่นดนตรีพื้นบ้านชนิดนี้ได้เป็นอย่างดี

๑๑.๔ สถานที่สำคัญ

อำเภอพิชัยมีสถานที่สำคัญ ได้แก่

เมืองพิชัยเก่า

เป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำน่าน เป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ซึ่งกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เมืองเก่ามีรูปลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า รูปเรียวเล็กน้อย กำแพงดินบางส่วนถูกทำลายไปแล้ว มีร่องรอย คูน้ำผ่ากลางเมือง เมื่อครั้งที่สำรวจทางโบราณคดีในช่วงแรก ๆ พบโคกเนินดินภายในตัวเมือง ๑๒ แห่ง แต่ปัจจุบันอาจไม่หลงเหลืออีกแล้ว นอกจากนี้ยังพบซากแนวป้อมในทิศต่าง ๆ ๔ แห่ง สันนิษฐานว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โปรดให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านกำแพงเมืองทำเป็นกำแพงดินพอกสูง เหลืออยู่แต่ฐานเดิมและมาสร้างใหม่ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ประมาณ พ.ศ. ๒๐๑๕ โดยรอบกำแพงเมืองมีคูเมือง ๓ ด้าน อีกด้านหนึ่งติดริมฝั่งแม่น้ำน่าน ขณะนี้ยังมีแนวกำแพงดินและคูเมืองเหลืออยู่บางตอนในบริเวณเมืองยังมีซากเจดีย์ ๔ - ๕ องค์ และวัด ๑ วัด คือวัดหน้าพระธาตุ ซึ่งเป็นสถานที่ประดิษฐานหลวงพ่อดำ อันเป็นที่เคารพสักการะของชาวเมืองมาแต่โบราณ

ภาพซากกำแพงเมืองพิชัยที่ยังหลงเหลืออยู่

คูปราสาท

เป็นสถานที่ซึ่งกรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเช่นเดียวกับเมืองพิชัยเก่า คือคูเมืองพิชัยเก่า อยู่ระหว่างกลางกำแพงดินทั้งสองข้างเป็นคูสำหรับชักน้ำจากแม่น้ำน่านเข้าไปใช้ภายในตัวเมือง ชาวบ้านเรียกว่า คูปราสาท และขณะนี้คูปราสาทมีสภาพเป็นป่ารกชัฏซึ่งราษฎรใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์

วัดหน้าพระธาตุ

ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน มีถนนจากสถานีรถไฟจนถึงวัดนี้ มีโบราณวัตถุ โบราณสถานที่สันนิษฐานว่า น่าจะมีอายุคู่มากับเมืองพิชัย พระพุทธรูปในวิหาร ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อดำ

ซึ่งสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์เมื่อเสด็จเยี่ยมเมืองพิชัยว่า วัดหน้าพระธาตุเป็นวัดเก่าแก่ และมีหลวงพ่อดุ ราชภูรนับถือมาก มาไหว้ทุกปีในช่วงตรุษสงกรานต์ พระวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปบาทสำริดและมีปราสาทจำลองหลังหนึ่งไว้พระบรมสารีริกธาตุ ด้านหลังพระวิหารมีศิลาแลง และซากอิฐ กรมศิลปากรได้เคยขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ แต่ปัจจุบันหมดสภาพไป เนื่องจากเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ และ พ.ศ. ๒๕๑๓ ถูกคนร้ายขุดเพื่อหวังทรัพย์สมบัติและใช้แทรกเตอร์ไถจนหมดสภาพเป็นฐานพระปรางค์อย่างสิ้นเชิง

วัดเอกา

เป็นวัดอยู่ในตำบลคอรุม เหนือวัดขวางชัยภูมิขึ้นมา มีชื่อปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอนที่ทัพพม่ายกทัพตีเมืองพิชัย ได้ตั้งค่ายอยู่ที่วัดเอกา ปัจจุบันยังพอจะมองเห็นร่องรอยซากฐานโบราณสถานอยู่บ้างเล็กน้อย และพบศิลาแลง ที่ใช้ทำเสาอาคาร อีกทั้งเสมาหินชนวนสมัยอยุธยาจำนวนหนึ่ง และสันนิษฐานว่าเป็นสถานที่ทางประวัติศาสตร์ เชื่อกันว่าเป็นสถานที่ซึ่งพระยาพิชัยได้สู้รบกับข้าศึกศัตรูจนดาบหัก

บ้านห้วยคา

เป็นหมู่บ้านอยู่ในหมู่บ้านคลองละวาน ตำบลในเมืองและเป็นสถานที่เกิดของพระยาพิชัย ปัจจุบันอำเภอกำลังปรับปรุงสร้างบ้านพระยาพิชัยอยู่ โดยให้กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบบ้านพระยาพิชัย

วัดสมป่าน

เป็นวัดที่ติดกับกำแพงเมืองด้านตะวันตก ซึ่งปัจจุบันพังเพราะน้ำกัดเซาะหมดแล้วทั้งวัดและกำแพงเมือง

วัดมหาธาตุ

อยู่ทางทิศใต้นอกตัวเมืองพิชัยเก่า และอยู่เหนือสถานีรถไฟเล็กน้อย เก็บรักษาพระพุทธรูปปูนปั้นและซากฐานอาคารที่ปรับเปลี่ยนและสร้างใหม่จนหาเค้าเดิมได้ยาก

วัดโพธารามหรือวัดโพธิ์

อยู่ติดกับวัดมหาธาตุทางทิศใต้ โบสถ์ที่วัดโพธิ์นี้ สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้เสด็จที่วัดนี้และบันทึกถึงโบสถ์หลังหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันถูกซ่อมแซมและทาสีใหม่จนหมดแล้ว

วัดโรม้า

อยู่ทางทิศใต้นอกเมืองพิชัยเก่า มีซากอาคารโบราณสถานปรากฏอยู่

วัดกุฎีทอง

เป็นวัดร้าง อยู่ทางทิศใต้ของเมืองพิชัยเก่า เหนือวัดมหาธาตุไปไม่กี่กิโลเมตร และทางรถไฟสายเหนือตัดผ่านกลางวัด มีเจดีย์ที่ถูกขุดคุ้ยทำลายอย่างมากเหลืออยู่องค์หนึ่ง

วัดเสมา

เป็นวัดร้าง อยู่นอกเมืองพิชัยไปทางเหนือ เหลือผนังโบสถ์ทำด้วยศิลาแลง ซึ่งปัจจุบันหลงเหลือเพียงร่องรอยศิลาแลงเหลืออยู่เท่านั้น มีหลักฐานกล่าวถึงว่า เคยมีการขุดกรุได้พระที่เรียกกันสามัญว่า พระกำแพงยืนและพระกำแพงเขย่ง ซึ่งก็คือ พระพิมพ์ที่เป็นพระยืนและปางลีลานั้นเอง

วัดไสยาสน์

วัดร้างตั้งอยู่ริมคลองกะชี มีซากอิฐและศิลาแลงเหลืออยู่

วัดขวางชัยภูมิ

อยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน คนละฟากกับตัวเมืองพิชัย เล่ากันว่า เมื่อครั้งทำสงครามกับพม่า ทหารไทยตั้งทัพขวางไว้ จึงเรียกบริเวณนี้ว่า ขวางชัยภูมิ จนมีการสร้างวัดขึ้นในภายหลัง จึงเรียกกันว่า วัดขวางชัยภูมิ

๑๑.๕ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

อำเภอพิชัยมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่ม มีแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลผ่านตัวอำเภอจากทิศเหนือสู่ทิศใต้ ในสมัยก่อนอำเภอพิชัยถือเป็นเมืองปิด เนื่องจากอำเภอพิชัยมีสภาพเป็นเสมือนเกาะ มีแม่น้ำล้อมรอบ และตัวอำเภอด้านทิศตะวันออกมีสภาพเป็นพื้นที่ราบจรดภูเขา ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ชาวไทยภาคกลาง ชาวลาว ชาวจีนแต้จิ๋ว ชาวบ้านมีความผูกพันอยู่กับลำน้ำ ดำรงชีพอยู่ด้วยการทำการเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำนาและการทำสวนผลไม้ ซึ่งอาจกล่าวถึงวิถีชีวิตและสภาพความเป็นชุมชนดั้งเดิมตลอดจนการมีวิวัฒนาการของชาวอำเภอพิชัยได้ในประเด็นสำคัญ ดังนี้

การคมนาคม ในอดีตชาวบ้านจะใช้เส้นทางตามลำน้ำน่านเป็นเส้นทางหลักในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งจากคำบอกเล่าของชาวบ้านสามารถประมวลพาหนะที่ใช้ในการเดินทางและขนส่งสินค้าได้ดังนี้

เรือแจว ชาวบ้านสมัยก่อนเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเรืออีแปะ ในสมัยก่อนจะมีเรือแจวคอยรับจ้างรับส่งผู้โดยสารข้ามฝั่ง หรือใช้เดินทางในระยะทางใกล้ ๆ ระหว่างตำบลหมู่บ้าน

เรือชะล่า เป็นเรือถ่อ ลำยาว อาศัยถ่อไปตามริมตลิ่ง ชาวบ้านเล่าว่า ลำน้ำน่านจะแยกเป็นสาขาเข้าไปตามตำบล หมู่บ้านต่าง ๆ ชาวบ้านบริเวณสองฟากฝั่งคลองที่ลำน้ำแยกเข้าไปนิยมทำสวนผลไม้กันแทบทุกครัวเรือน เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะมีเรือชะล่าของพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลไม้ตามสวนของชาวบ้าน โดยชาวบ้านจะนำกล้วย หนูน มากองไว้ที่ริมตลิ่งเป็นจำนวนมากเพื่อรอเรือชะล่ามารับซื้อ จากนั้นพ่อค้าจะนำผลไม้ที่ซื้อจากชาวบ้านบรรทุกใส่เรือชะล่าออกไปขายยังอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ครั้นพอถึงหน้าแล้งลำน้ำสาขาจะตื้นเขินกลายเป็นทราย ชาวบ้านจะใช้ล่องน้ำดังกล่าวในการเดินทางไปมาหาสู่กัน

เรือมอญ เป็นเรือสินค้าของชาวมอญ มีลักษณะท้องแบน กลางลำเรือมีหลังคาโค้ง ทำด้วยเสื่อลำแพนทาน้ำมันยาง ใช้ถ่อด้วยไม้ไผ่ ใช้ขนสินค้าประเภทโอ่ง อ่างดิน กระจับปี่ น้ำปลา ปูเค็ม ปูดอง ปลาจ๋า ปลาเจ้า มาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยจะมาถึงที่อำเภอพิชัยในราวเดือน ๑๑ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่น้ำขึ้นเต็มที สามารถเดินทางได้สะดวก เรือดังกล่าวเมื่อนำสินค้ามาขายให้กับชาวบ้านที่อำเภอพิชัยแล้ว ชากลับจะนำสินค้าจำพวกยาเส้น ข้าว ถั่วลิสง กล้วย กล้วยตากจากอำเภอพิชัยกลับไปขายด้วย ชาวบ้านเล่าว่าบางครั้งจะใช้แลกเปลี่ยนสินค้ากันโดยไม่ใช้เงินตรา

เรือไอ หรือเรือกลไฟ หรือที่ชาวบ้านเรียกจนติดปากว่า “**เมล็เขียว**” “**เมล็แดง**” ชาวบ้านเล่าว่าในสมัยก่อนมี ๒ ลำ ลำหนึ่งจะเป็นขาขึ้น ล่องขึ้นไปถึงจังหวัดอุตรดิตถ์ และไม่สามารถล่องต่อไปได้เนื่องจากลำน้ำช่วงเหนือขึ้นไปมีสภาพเป็นเกาะแก่ง อีกลำหนึ่งจะเป็นขาล่อง ล่องมาจากจังหวัดอุตรดิตถ์ หากน้ำขึ้น เรือที่เดินทางจากจังหวัดอุตรดิตถ์จะใช้เวลาเดินทางประมาณ ๖ - ๗ ชั่วโมงกว่าจะถึงอำเภอพิชัย เนื่องจากต้องแวะจอดตามท่าต่างๆ มาตลอดทาง และหากเป็นการเดินทางจากอำเภอพิชัยจะต้องใช้เวลาในการเดินทางประมาณ ๑๐ - ๑๒ ชั่วโมง จึงจะถึงจังหวัดอุตรดิตถ์

เรือโยง เป็นเรือที่มีมาก่อนรัชกาลที่ ๕ สมัยที่ยังไม่มีการคมนาคมทางรถไฟ เป็นเรือที่พ่อค้าชาวจีนนำสินค้าจากอำเภอปากน้ำโพธิ์ จังหวัดนครสวรรค์ มาขายให้กับชาวอำเภอพิชัย และชากลับพ่อค้าชาวจีนจะรับซื้อสินค้าจากอำเภอพิชัยกลับไปขายที่อำเภอปากน้ำโพธิ์ด้วย

การค้าขายโดยทางเรือจากการสอบถามชาวไม่ปรากฏตลาดน้ำขนาดใหญ่ จะมีเพียงเรือพายเล็กขายของ ได้แก่ ก๋วยเตี๋ยว ข้าวโพด ถั่วลิสง เรือบางลำเป็นเรือขนาดใหญ่ขึ้นนำสินค้าจำพวกโอ่งน้ำ หม้อดิน กะปิ น้ำปลา เต้าเจี้ยว ของทะเล มาขาย โดยมาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ลพบุรี นครสวรรค์ และกรุงเทพฯ

นอกจากการคมนาคมทางน้ำแล้ว ชาวบ้านได้เล่าถึงการคมนาคมทางบกว่า หากเป็นระยะทางไม่ไกลมากชาวบ้านจะอาศัยการเดินเท้าไปตามทางเกวียน หากเดินทางไปเป็นระยะทางไกลขึ้นเช่นเดินทางไปต่างตำบลชาวบ้านจะใช้เกวียนเป็นพาหนะ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “กระแทะ” และพาหนะดังกล่าวนี้ยังเป็นพาหนะที่ใช้ในการขนส่งสินค้าที่เป็นผลผลิตของชาวบ้าน ได้แก่ ใช้ขนข้าวจากนา บรรทุกพืชผลทางการเกษตรมาตลาด เมื่อถึงฤดูฝนการเดินทางจะเต็มไปด้วยความยากลำบากเนื่องจากถนนเป็นหลุมเป็นบ่อ

นอกจากกระแทะหรือเกวียนที่ชาวบ้านใช้เป็นพาหนะในการเดินทางแล้ว ในสมัยก่อนทางด้านทิศตะวันออกของอำเภอ พื้นที่ส่วนใหญ่จะมีสภาพเป็นเขาป่าเต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิด ชาวบ้านจะใช้ช้าง ม้า หรือกระบือ เป็นพาหนะในการเดินทาง โดยมักนิยมเดินทางเป็นกลุ่ม

ต่อมาพาหนะในการเดินทางทางบกเริ่มมีวิวัฒนาการขึ้นมาโดยลำดับ โดยเริ่มจากชาวบ้านที่มีฐานะจะมีรถจักรยาน ๒ ล้อ เป็นพาหนะในการเดินทาง ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า สมัยนั้นรถจักรยาน ๒ ล้อราคาคันละ ๑๒ บาท หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ เริ่มมีรถดอตจ (ใช้มือหมุนเครื่องยนต์) เป็นรถรับจ้างลากข้าวจากนา ซึ่งมีอยู่เพียงไม่กี่คันเท่านั้น และด้วยเหตุที่สภาพพื้นที่ของอำเภอพิชัยมีแม่น้ำลำคลอง เมื่อถึงหน้าฝนสะพานไม้ที่ใช้ในการสัญจรไปมามักจะเสียหายทำให้การเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก และต้องหยุดชะงักลงชั่วคราว ชาวบ้านเล่าว่า สมัยนั้นมีสะพานไม้เรียกว่า “สะพานตาเขา” ที่ตั้งชื่อตามชื่อของกรรมการสุขาภิบาลรุ่นแรก ๆ ที่เสนอให้สร้างสะพานนี้ขึ้น สำหรับให้รถเล็กที่มีน้ำหนักไม่ถึง ๑๐ ตัน ข้ามผ่านไป ซึ่งปัจจุบันนี้สะพานตาเขาได้รื้อทิ้งไปแล้ว และมีการสร้างสะพานใหม่ขึ้น ต่อมาภายในอำเภอพิชัยเริ่มมีการขยายถนน โดยพัฒนาจากถนนลูกรัง เป็นถนนคอนกรีต พาหนะที่ใช้มีวิวัฒนาการขึ้น ชาวบ้านได้รับความสะดวกเพิ่มขึ้นมาตามลำดับมีการอพยพบ้านเรือนมาอยู่ริมถนนที่มีความเจริญเกิดเป็นชุมชนแห่งใหม่ขึ้นมากมาย ซึ่งการพัฒนาการด้านการคมนาคมขนส่งทางบก ได้แก่ การสร้างถนน สร้างสะพานคอนกรีตถาวร ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของชาวอำเภอพิชัย

อำเภอพิชัย เป็นอำเภอที่มีทางรถไฟผ่าน โดยมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว ชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนต้องใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิงเพื่อเป็นพลังงานในการขับเคลื่อน รถไฟที่ผ่านอำเภอพิชัย จะมีชุมทางตัดเข้าไปในป่า เพื่อให้รถไฟวิ่งไปจอดเพื่อนำฟืนมาเป็นเชื้อเพลิงในการขับเคลื่อน โดยบริเวณข้างทางริมทางรถไฟจะตัดไม้เป็นหลา กองไว้เป็นระยะ ต่อมาเมื่อรถไฟมีการพัฒนา

เปลี่ยนมาเป็นเครื่องยนต์ดีเซล การใช้พื้นเป็นเชื้อเพลิงจึงเลิกไปในที่สุด สำหรับการขนส่งสินค้าทางรถไฟนั้น ชาวบ้านเล่าว่าจะมีพ่อค้ามาสร้างโกดังเก็บของไว้ในที่ของการรถไฟแห่งประเทศไทย ใกล้ ๆ กับสถานีรถไฟเพื่อเป็นที่พักสินค้าที่ลงจากรถไฟ และกระจายสินค้าไปยังที่ต่าง ๆ ปัจจุบันนี้การขนถ่ายสินค้ามีน้อยลงเนื่องจากการคมนาคมสามารถใช้เส้นทางบกได้

ชาวบ้านเล่าว่ารถยนต์เริ่มเข้ามามีบทบาทแทนที่การเดินทางด้วยเรือเมื่อประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม จนถึงปัจจุบันนี้ หากชาวบ้านมีความประสงค์จะเดินทางด้วยเส้นทางรถยนต์ เส้นทางพิษณุโลก - เชียงใหม่ - แพร่ - น่าน อำเภอพิชัยยังไม่มีรถโดยสารปรับอากาศวิ่งผ่าน ชาวบ้านจะต้องโดยสารรถยนต์ที่ชาวบ้านเรียกว่ารถเมล์แดงจากอำเภอพิชัยไปยังจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางทางการขนส่งของภาคเหนือ แล้วจึงขึ้นรถโดยสารปรับอากาศเพื่อเดินทางต่อไปยังที่หมาย หรือจะต้องเดินทางโดยรถไฟไปยังตัวเมืองอุตรดิตถ์ แล้วโดยสารรถโดยสารปรับอากาศจากจังหวัดอุตรดิตถ์ไปยังที่หมายต่อไป ปัจจุบันนี้มีรถไฟผ่านตัวอำเภอพิชัยมากขึ้น ขณะที่รถโดยสารมีน้อยลง ดังนั้นในทุกวันนี้รถไฟและรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างจึงมีบทบาทในการเป็นพาหนะเดินทางของชาวอำเภอพิชัยเป็นอย่างมาก

อาชีพ ชาวอำเภอพิชัยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร โดยมีอาชีพการทำนาและทำสวนผลไม้เป็นอาชีพหลัก ในสมัยก่อนการประกอบอาชีพของชาวอำเภอพิชัย มีลักษณะพออยู่พอกินมิได้มุ่งเพื่อการค้า ผลผลิตที่ได้จากการประกอบอาชีพจะมีการนำมาแลกเปลี่ยนกัน (สภาพเช่นนี้ปัจจุบันนี้ยังพอมิให้เห็นอยู่บ้าง)

อาชีพการทำนาของชาวอำเภอพิชัย เดิมสามารถทำนาได้ปีละ ๑ ครั้ง ต่อมาเมื่อมีการเจาะบ่อบาดาล มีการสร้างคลองชลประทาน ทำให้ชาวอำเภอพิชัยสามารถทำนาได้ปีละ ๒ - ๓ ครั้ง และต้องใช้ปุ๋ยมากขึ้น สมัยที่ชาวบ้านทำนาครั้งเดียวจะไม่มีปัญหาในเรื่องเพลี้ยในนาข้าว เนื่องจากชาวบ้านเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จจะมีการปักดินที่ปลุกข้าวไร่ของเพลี้ยจะถูกทำลายโดยแสงแดด แต่เมื่อชาวบ้านทำนาอย่างต่อเนื่อง พื้นที่ปลุกข้าวไม่มีการปัก จึงเป็นที่เพาะพันธุ์ของศัตรูพืชก่อให้เกิดความเสียหายแก่นาข้าว

ชาวบ้านมีความร่วมมือร่วมใจกันทำนา ไม่ว่าจะเป็นการดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว การนวดข้าวจะนวดในคืนเดือนหงาย ขนข้าวใส่ยุ้ง หากชาวบ้านที่เป็นเจ้าของนามีสถานะ จะทำข้าวหลาม ขนหมี่น้ำพริก น้ำยา ไร่คอยเลี้ยงพวกที่มาช่วยงาน ครั้นพอถึงกลางคืนจะมีการละเล่นพื้นบ้าน เช่น วิ่งเปรี๊ยะ มอญซ่อนผ้า ตีจับ ไล่หางควาย ร้องเพลงเกี่ยวข้าว ซึ่งจากการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในลักษณะดังกล่าว ได้เกิดประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมของชาวอำเภอพิชัยคือประเพณีการทำขวัญข้าว กล่าวคือ ชาวบ้านจะนำข้าวที่ได้จากการทำนามาวางกลางลาน แล้วประกอบพิธีทำขวัญข้าว มีการเชิญข้าวขึ้นยุ้ง พอถึงเดือน ๓

หรือเดือน ๔ จึงจะขายข้าวได้ ปัจจุบันนี้เมื่อข้าวเริ่มตั้งท้องจะมีพ่อค้ามารับซื้อข้าวจากชาวนาถึงนาข้าว ประเพณีการทำขวัญข้าวถึงหายไปไหนที่สุด

การลงแขกช่วยแรงงานในการทำนาเริ่มหายไป และการจ้างแรงงานได้เข้ามาแทนที่สมัยแรกเป็นแรงงานในพื้นที่ เมื่อการเพาะปลูกข้าวเริ่มขยายออกไป จึงมีการจ้างแรงงานจากต่างพื้นที่ การอพยพแรงงานเข้ามาทำงานในอำเภอพิชัยโดยมากจะเป็นแรงงานจากจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากจังหวัดแพร่ ซึ่งจะเดินทางมาโดยทางรถไฟในช่วงเวลาที่มีการเกี่ยวข้าวไปจนถึงการนวดข้าว มีการติดต่อผ่านนายหน้า แต่เมื่อคุ้นเคยกับเจ้าของนาแล้วปีต่อ ๆ มาจะจ้างกันเป็นประจำโดยไม่ต้องผ่านนายหน้าอีกต่อไป นอกจากการรับจ้างทำนาแล้ว ยังมีการรับจ้างทำอาชีพอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การปลูกอ้อย ถั่วลิสง ถั่วเหลือง ลินจี อย่างไรก็ตามการลงแขกช่วยกันทำนาของชาวบ้านอำเภอพิชัยยังมีอยู่บ้างในเขตรอบนอก เช่นที่ตำบลนาอิน ตำบลนายาง เนื่องจากรถยนต์ที่เกี่ยวข้องยังไม่ถึง ต้องอาศัยแรงงานชาวบ้านอยู่

วิวัฒนาการของการทำนาของชาวบ้านอำเภอพิชัย สมัยดั้งเดิมเป็นการปลูกข้าวเจ้าพันธุ์พื้นเมือง ชาวนานจะใช้แรงงานในการทำนาเป็นหลัก ไม่มีการใช้เครื่องทุ่นแรง การทำลานข้าวจะทำได้โดยใช้มูลวัวผสมกับน้ำเหยียบให้แน่นทำซ้ำ ๆ กันเป็นลานกว้าง วิธีการนวดข้าวจะใช้รวงข้าวพาดกับพื้นลาน เมื่อเมล็ดข้าวร่วงจะสุ่มรวมไว้ เมล็ดข้าวรุ่นแรก ๆ ที่หลุดออกมาจะมีเมล็ดใหญ่ ชาวนานจะใช้ทำเป็นเมล็ดพันธุ์เพื่อปลูกต่อไป การไถนา การเกี่ยวข้าว ตลอดจนการนวดข้าว มีการพัฒนามาเป็นลำดับ จนกระทั่งประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา วิธีการทำนาจะเปลี่ยนไปจากเดิมมาก มีการใช้เครื่องจักรกลแทนวัว ควาย และแทนแรงงานคน และเมื่อประมาณ ๔ ปีที่ผ่านมาเริ่มมีรถรับจ้างเกี่ยวข้าวเข้ามาเกี่ยวข้าวในนา ส่วนใหญ่เจ้าของรถจะเป็นคนพื้นที่ อัตราค่าเกี่ยวข้าวคิดเป็นไร่ ไร่ละ ๓๕๐ บาท ปัจจุบันทางราชการเริ่มเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการปลูกข้าวมากขึ้น มีการนำพันธุ์ข้าวต่าง ๆ เช่น ข้าวพันธุ์หอมมะลิ เข้ามาปลูกที่อำเภอพิชัย

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบผลผลิตข้าวในปัจจุบันกับอดีตที่ผ่านมา ผลผลิตของข้าวที่ได้จะลดลง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะสามารถทำนาได้ปีละ ๒ - ๓ ครั้งก็ตาม แต่ผลผลิตที่ได้จะได้ผลผลิตเท่ากับการทำนาในสมัยก่อนเพียงครั้งเดียว ทั้งนี้เนื่องจากขณะเกี่ยวข้าวด้วยเครื่องมือเกี่ยวข้าว จะมีข้าวร่วงลงในนาเป็นจำนวนมาก ปริมาณข้าวที่เกี่ยวข้องได้จะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของผลผลิตเท่านั้น จำนวนข้าวที่ร่วงหล่นอยู่ตามพื้นนามีมากจนเกิดมีอาชีพใหม่เกิดขึ้นคือการเลี้ยงเป็ดไล่ทุ่ง โดยชาวจังหวัดสุพรรณบุรี พระนครศรีอยุธยา ปทุมธานี จะนำเป็ดมาเลี้ยงในที่นาข้าวภายในอำเภอพิชัย โดยจะมาหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวข้าว และก่อนฤดูทำนาจะมาอีกครั้งหนึ่ง ผลผลอยได้จากการเลี้ยงเป็ดไล่ทุ่งทำให้หอยเชอรี่ในนาข้าวถูกกำจัด เจ้าของเป็ด

จะนำเบ็ดมาปล่อยในนาข้าวอยู่ประมาณ ๑ เดือน จึงย้ายเบ็ดไปหาอาหารที่อื่น

ด้วยเหตุที่อำเภอพิชัยมีการประกอบอาชีพปลูกข้าวกันมาก จึงเกิดมีกิจการโรงสีข้าวขึ้นที่อำเภอพิชัยเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว ผู้ทำโรงสีแต่เดิมเป็นชาวจีนมาจากประเทศจีน เมื่ออพยพมาจากประเทศจีนใหม่ ๆ จะประกอบอาชีพปลูกผัก และรับจ้างทั่วไป ต่อมาเมื่อมีทุนมากขึ้นจึงมีการลงทุนประกอบกิจการโรงสีข้าว โดยนิยมตั้งโรงสีข้าวอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำน่าน ชาวบ้านจะหาบข้าวมาขายให้แก่เรือมอญที่ล่องมาค้าขาย มีการค้าโดยตรงระหว่างผู้ขายกับผู้ซื้อโดยไม่ผ่านโรงสีข้าว ส่วนบางรายเป็นการขายให้กับคนกลางคือโรงสีข้าว และเมื่อขายให้กับโรงสีข้าวแล้วโรงสีข้าวจะเก็บไว้ในยุ้งฉางของตน สภาพท่าเรือบริเวณโรงสีข้าวมีลักษณะคล้ายตลาดน้ำเนื่องจากมีสินค้าต่าง ๆ มาขายเป็นจำนวนมากในแต่ละคราว

บทบาทของโรงสีข้าวเริ่มลดลงเมื่อประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมา เมื่อมีพ่อค้าคนกลางมาซื้อข้าวไปจากชาวนาโดยตรงโดยไม่ผ่านโรงสีข้าว โดยใช้รถยนต์บรรทุกมารับซื้อข้าวจากนาข้าวแล้วนำไปส่งตามท่าข้าวต่าง ๆ เช่นท่าข้าวของกำนันทรง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น โรงสีจึงกลายสภาพมาเป็นผู้ทำหน้าที่ขายข้าวเปลือกแทนการสีข้าว และต่อมาโรงสีข้าวขนาดใหญ่ได้ปิดตัวเองไปในที่สุด ปัจจุบันนี้โรงสีข้าวในอำเภอพิชัยจะเป็นโรงสีขนาดเล็กเมื่อสีข้าวแล้วเจ้าของโรงสีข้าวจะได้รำและเปียน (ปลายข้าว) เป็นค่าสี

นอกจากอาชีพการทำนาแล้ว ในอำเภอพิชัยยังมีการปลูกพืชต่าง ๆ ได้แก่

๑) การปลูกมะม่วงพันธุ์พระอาทิตย์ บริเวณหมู่ที่ ๗ ตำบลในเมือง เป็นมะม่วงพันธุ์ที่มีชื่อเสียงของอำเภอพิชัย มีผลใหญ่รสหวาน

๒) การปลูกพืชผักสวนครัวทั่ว ๆ ไป ได้แก่ พริก ถั่วเหลือง โดยการปลูกพืชดังกล่าวนั้น แต่เดิมเป็นการปลูกเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน และต่อมาได้มีการพัฒนาเป็นการปลูกเพื่อการค้า การซื้อขายผลผลิตจะมีพ่อค้ามาซื้อผลไม้ถึงสวน ในลักษณะเหมาสวน จากนั้นพ่อค้าที่มารับซื้อจะนำไปขายที่กรุงเทพฯ (ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดไท) และหากเกษตรกรมีรถยนต์จะนิยมนำผลผลิตของตนเองออกไปขายเอง สำหรับมะม่วงและมะปราง หากขายไม่หมดชาวบ้าน จะนำใส่รถยนต์ไปขายที่อำเภอพิชัยหรืออำเภอใกล้เคียง

๓) การปลูกอ้อย ชาวอำเภอพิชัยมีการปลูกอ้อยเพื่อใช้ทำน้ำตาล ในอดีตมีหีบทำน้ำตาลใส่ถั่ว ปัจจุบันทำเป็นบ่น้ำอ้อย และส่งอ้อยไปยังโรงงานเพื่อทำน้ำตาลอ้อยต่อไป ปัจจุบันนี้ทั้งจังหวัดอุดรดิษฐ์มีโรงงานทำน้ำตาลทรายอยู่ ๒ โรง ตั้งมาประมาณ ๕๐ ปีแล้ว ชาวสวนอ้อยจะเป็นผู้นำอ้อยใส่รถบรรทุกไปส่งที่โรงงานน้ำตาลเอง การปลูกอ้อยในอดีตมีปริมาณไม่มากเมื่อเทียบกับปัจจุบัน โดยอ้อยที่ปลูกแต่ละรุ่นจะสามารถตัดขายได้ ๓ ปี จึงหมดความหวาน แรงงานที่ใช้ในการตัดอ้อยส่วนมากเป็นแรงงานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เนื่องจากค่าจ้างแรงงานถูก ไม่นิยมจ้างแรงงานในพื้นที่ โดยแรงงานที่จ้างจะมากันทั้งครอบครัว และจะมาถึงอำเภอพิชัยประมาณเดือนมีนาคม - เมษายน บางครอบครัวเมื่อมาแล้วไม่กลับถิ่น เกิดและตั้งรกรากอยู่ที่อำเภอพิชัยเลย แล้วประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป โดยนิยมตั้งรกรากอยู่ที่ ตำบลท่าสัก ตำบลพิชัย เมื่อประมาณ ๒๐ ปีก่อน เมื่อตัดอ้อยเสร็จชาวบ้านจะนำอ้อยมามัดรวมกันในหนึ่งมัดจะมีประมาณ ๒๐ ลำ คนตัดจะได้ค่าจ้างมัดละ ๕๐ สตางค์ ในปัจจุบันไม่มีการมัดแล้ว

๔) เมื่อประมาณ ๕ ปีที่ผ่านมา ชาวอำเภอพิชัยเริ่มหันมาปลูกกระท้อน ส้มโอ และ ลำไยกันมาก แต่ผลผลิตที่ได้ไม่มีคุณภาพเท่าที่ควร ผู้ที่นำกระท้อนมาปลูกเป็นรายแรกของ อำเภอพิชัยคือนายบุญเสริม สุภรัตน์ ต่อมามีการพัฒนาพันธุ์ออกไปมีชื่อว่าพันธุ์สุภรัตน์ ซึ่งก็คือกระท้อนพันธุ์บุยุฝ้ายและพันธุ์อีห้ำ นั่นเอง การปลูกกระท้อนสามารถทำรายได้ให้กับ เจ้าของสวนถึง ๒,๕๐๐ - ๓,๐๐๐ บาท ต่อต้น และปัจจุบันนี้มีการขยายพันธุ์โดยการชำกิ่งขาย นอกจากนี้นายบุญเสริม สุภรัตน์ ได้ปลูกมะเขือ กระเพรา พริกชี้หนูสด ได้ต้นกระท้อน มี พ่อค้ามารับซื้อถึงสวนอีกด้วย การปลูกกระท้อนหากจะให้ได้ผลใหญ่และสวย จะต้องห่อขณะที่ ลูกกระท้อนเล็ก โดยมีการจ้างแรงงานห่อกระท้อน อัตราการจ้างวันละ ๑๐๐ บาท นอกจากนี้ ยังมีการปลูกฝรั่งพันธุ์แป้นสีทองด้วย

การประกวดธิดาทุเรียน ของชาวอำเภอพิชัยในอดีตในภาพจะเห็นลักษณะการแต่งกายของหญิงสาวชาวบ้านคงความเป็นเอกลักษณ์ของชาวอำเภอพิชัย

วิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรม ชาวอำเภอพิชัยประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ ทั้งคนพื้นเมืองที่มีอยู่เดิม ชาวจีน ชาวลาว ชาวลาวที่มาอยู่ที่อำเภอพิชัยนี้ สันนิษฐานว่าอพยพมาจาก เวียงจันทน์ ปัจจุบันอาศัยอยู่มากใน ๒ หมู่บ้าน คือหมู่บ้านกองโค ตำบลคอรัม และหมู่บ้านวังสะโม ตำบลดารา ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสองนี้มีลักษณะแตกต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป โดยเฉพาะภาษาพูดจะมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง คล้ายกับสำเนียงของชาวอำเภอสุโขทัย มี ประเพณีการเล่นที่ไม่เหมือนท้องถิ่นอื่น เช่น การเล่นแห่ยสาว แห่ต้นผึ้ง วิธีการดำรงชีวิตของ

ชาวบ้านจะเห็นชาวบ้านหาบสำหรับกับข้าวตามพระออกบิณฑบาตทุกวัน ซึ่งปัจจุบันยังมีให้เห็นอยู่ ชาวอำเภอพิชัยโดยทั่วไปมีอุปนิสัยโอบอ้อมอารี ชอบช่วยเหลือแบ่งปัน ปฏิบัติต่อผู้อื่นเสมือนเครือญาติของตน เป็นสังคมเกษตรกรรม ชาวบ้านมีความผูกพันกับสายน้ำ ดำเนินชีวิตเรียบง่าย ชีวิตเต็มไปด้วยความสนุกสนาน ชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนชาวอำเภอพิชัยที่ตั้งบ้านเรือน อยู่ตามสองฟากฝั่งลำน้ำ่าน ตอนเช้าพวกผู้ชายจะชวนกันไปจับปลา โดยนุ่งหยักรั้ง (ถกเขมร) ใช้ผ้าขาวม้าโพกหัว แฉวเรือออกหาปลา โดยจะทอดแหไปเรื่อย ๆ ตามลำน้ำ ซึ่งใช้เวลาหาปลา ประมาณ ๒ ชั่วโมงก็จะได้ปลาเต็มลำเรือ เมื่อได้ปลามาแล้วก็จะมาแบ่งปันกัน ส่วนฝ่ายหญิงจะใช้สวิงช้อนปลาบริเวณริมตลิ่ง โดยในลำน้ำ่านจะเต็มไปด้วยกุงหอย ปู ปลา เป็นจำนวนมาก ครั้นพอตกตอนเย็นชาวบ้านจะพากันมาเล่นน้ำบริเวณริมลำน้ำ่านอย่างสนุกสนาน พื้นที่ด้านตะวันออกของลำน้ำ่าน มีลักษณะเป็นที่ลาดชัน เพราะถูกน้ำเซาะตลิ่งพัง แต่พื้นที่ทางฝั่งตะวันตกเมื่อน้ำลดจะมีลักษณะเป็นหาดทรายเอียงลาดลง เมื่อถึงช่วงเวลาเย็น ชาวบ้านเล่าว่าจะมีปลาสร้อยติดอยู่บริเวณชายหาดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านนิยมพากันมาอาบน้ำ เล่นน้ำบริเวณชายหาด มีการแข่งขันกันว่ายน้ำข้ามลำน้ำ่าน ส่วนพวกเด็ก ๆ จะใช้เป็นสถานที่เล่น การละเล่นกันอย่างสนุกสนาน มีการชักน้ำให้ดินบริเวณริมตลิ่งเปียก แล้วลื่นไปตามเลนโคลน แข่งขันกันดำน้ำ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้อาศัยน้ำในลำน้ำ่านซักผ้า ทำการเกษตร และใช้สัญจรไปมา ลำน้ำ่านจึงถือเสมือนเป็นเส้นชีวิตของชาวอำเภอพิชัย ซึ่งจากวิถีชีวิตที่เรียบง่ายผูกพันกับธรรมชาตินี้เองก่อให้เกิดประเพณีที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวอำเภอพิชัย โดยสามารถประมวลได้จากการบอกเล่าของชาวบ้าน ดังนี้

การละเล่นทั่วไป ชาวอำเภอพิชัยมีการละเล่นหลายอย่าง ได้แก่ การเล่นช่วงชัย เพลงฮิลเลเล (การร้องเพลงสด ๆ โต้ตอบกัน) การเล่นมอญซ่อนผ้า สะบ้า ตีจับ เขียวบกะลา

ประเพณีสงกรานต์ ชาวบ้านเล่าว่าในสมัยก่อนชาวบ้านจะแต่งตัวสวยงามโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกหญิงสาว จะใส่เสื้อผ้าใหม่ ๆ ใส่เครื่องประดับ มาทำบุญตอนเช้า ก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดใกล้บ้าน เมื่อทำบุญที่วัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะกลับบ้านและเก็บของมีค่าต่าง ๆ แล้วพากันออกมาเล่นสงกรานต์กันที่วัด มีการละเล่นหลายอย่างในวันสงกรานต์ได้แก่ มอญซ่อนผ้า ชักคะเย่อ ลำตัดเพลงเรือ เพลงฉ่อย เพลงอีแซว ปัจจุบันนี้การละเล่นต่าง ๆ ได้สูญหายไปเหลือเพียงการทำบุญที่วัด และการสรงน้ำพระเท่านั้น อย่างไรก็ตามการละเล่นต่าง ๆ กำลังมีการฟื้นฟูให้กลับมาอีกครั้งหนึ่ง

ในเทศกาลสงกรานต์จะมีการแสดงพื้นบ้าน โดยใช้เครื่องดนตรีประเภทกลอง หรือฆ้องขนาดเล็กมีชื่อเฉพาะว่ากลองมังคละ ใช้ไม้เหมือนไม้ตีซิมเล็ก ๆ การตีกลองนี้จะตีในขบวนแห่ซึ่งมีลักษณะเหมือนรำกลองยาวของทางภาคกลาง เครื่องดนตรีประเภทนี้จะใช้ได้ทั้งงานบุญ

งานรื่นเริง และงานศพ และปัจจุบันนี้ประเพณีนี้ยังมีอยู่ ที่ตำบลนายางมีเครื่องดนตรีที่คล้ายกับแคนที่เหมือนของชาวอีสาน ในขณะที่ที่ตำบลในเมืองเคยมีเครื่องดนตรีประเภทปี่ชวา ที่จะใช้ในงานรื่นเริงต่าง ๆ คู่กับกลองรำมะนา ปัจจุบันเครื่องดนตรีประเภทนี้ยังมีให้เห็นแต่ไม่มีผู้เล่นแล้ว

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ เป็นประเพณีทางศาสนาพราหมณ์ มีการตั้งเครื่องบายศรีบวงสรวงเทพยดา ประกอบด้วย จีวร อาหาร ขนมต้มแดงต้มขาว และผลไม้ โดยพราหมณ์จะสวดชุมนุมเทวดา แล้วเริ่มมีการกวนข้าวทิพย์โดยนำข้าวที่ยังเป็นน้ำนม (ข้าวที่เป็นแป้งยังไม่มีเมล็ด) นำมาเอาเปลือกออก และนำนม ถั่ว เนย งา น้ำอ้อย น้ำตาล น้ำผึ้ง และผลไม้ต่าง ๆ ใส่รวมกันไป กวนให้ข้าวสุกจนเหนียว ผู้กวนจะต้องเป็นสาวพรหมจรรย์ นุ่งขาว ห่มขาว อย่างน้อย ๔ คน ซึ่งจะมีพิธีในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ชาวบ้านจะช่วยกันปั้นข้าวทิพย์เป็นก้อน ๆ ถวายพระในวัดและวัดใกล้เคียง

ผู้หญิงอำเภอพิชัยในสมัยก่อนจะมีหน้าที่ประการหนึ่งคือการทอผ้า บั้นฝ้าย ซึ่งนิยมนั่งปั่นฝ้ายในเวลากลางวัน และใช้เป็นที่พบปะกันระหว่างหนุ่มสาวไปในตัวด้วย นอกจากนี้แหล่งพบปะชาวชาวอำเภอพิชัยที่อื่น ๆ ได้แก่ ตอนลงแขกช่วยกันทำนา การนวดข้าว งานวัด งานประเพณีต่าง ๆ

อาหารที่มีชื่อของอำเภอพิชัยในสมัยก่อนคือแกงหอยขม ไข่กรอก มีขายตามริมทางรถไฟ โดยห่อเป็นกระทงใช้ใบลานแห้งทำเป็นช้อน สมัยก่อนขายกระทงละ ๑ บาท เด็กชาวอำเภอพิชัยในสมัยก่อนมีรายได้พิเศษจากการรับจ้างถอนถั่วลิสง และรับจ้างกระเทาะเปลือกถั่ว ปัจจุบันนี้อาชีพรับจ้างดังกล่าวไม่มีแล้ว

ในสมัยก่อนชาวอำเภอพิชัยมีความเชื่อในเรื่องของไสยศาสตร์ เมื่อเจ็บป่วยมักจะอาศัยหมอชาวบ้าน สุขศาลาหรือสถานือนามัยเริ่มมีหลังจากมีสถานีรถไฟแล้ว ในงานวัดบางงาน เช่นวัดบางวัด วัดมหาธาตุ และวัดหน้าพระธาตุ จะมีหมอแผนโบราณเคี้ยวน้ำมันมะพร้าว ใช้เป็นน้ำมันนวดแจกชาวบ้าน ในสมัยก่อนมีโรคระบาดมาก เช่น อหิวาต์ ไข้ทรพิษ ไทฟอยด์ และมาลาเรีย ชาวบ้านจะเสียชีวิตคราวละมาก ๆ ชาวบ้านมีความเชื่อว่าหากผู้ใดเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุ จะไม่นำศพเข้าบ้าน โดยจะฝังไว้ที่วัดประมาณ ๒ - ๓ ปี จึงจะนำมาฌาปนกิจ ในสมัยก่อนมีการฌาปนกิจกันกลางลานวัด การสวดศพคืนสุดท้ายจะมีการสวดสังคหะ (สวดทำนอง) แต่ปัจจุบันจะมีการสวดเป็นบางบ้านเท่านั้น

นอกจากนี้ชาวอำเภอพิชัยยังมีความศรัทธาในศาสนา ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตมีงานนมัสการหลวงพ่โต ในเดือน ๓ (ขึ้น ๑๒ ค่ำ ถึง แรม ๑ ค่ำ) ชาวบ้านจะออกจากบ้านตั้งแต่เช้าพากันมานมัสการหลวงพ่โตซึ่งชาวบ้านนับถือกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคืนเดือนเพ็ญ ชาวบ้านจะมานมัสการมากที่สุด ภายในงานจะมีโรงทาน โรงลิเก มีการละเล่นหัวล้านชนกัน

หลวงพ่อดโต สิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองพิชัย ซึ่งชาวบ้านให้ความนับถือมาตั้งแต่ครั้งโบราณจนถึงปัจจุบัน

การเล่นคนตาบอดใส่กระดิ่งที่คอชกมวยกัน การเดินทางมานมัสการหลวงพ่อดโต นอกจากชาวบ้านจากอำเภอพิชัยแล้ว ยังมีชาวบ้านจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น จังหวัดสุโขทัย (อำเภอสวรรคโลก) จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดแพร่ จังหวัดน่าน พวกกันมานมัสการหลวงพ่อดโตอีกด้วย ในอดีตชาวบ้านจะเดินมา หรือใช้เกวียนเป็นพาหนะในการเดินทาง โดยทางวัดจะจัดหาที่พักให้กับผู้ที่เดินทางมาจากต่างถิ่นด้วย โดยชาวบ้านที่มาช่วยงานจะช่วยกันต้มข้าวต้มเลี้ยงผู้ที่มาร่วมงานจากต่างถิ่นด้วย ชาวบ้านเล่าว่าพวกที่มาจากจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน จะนำสินค้าประเภท หอม กระเทียม มาขายด้วย สำหรับชาวบ้านที่มาจากจังหวัดพิษณุโลกจะนำเกลือมาขาย ในส่วนของชาวอำเภอพิชัย จะมีข้าวมันแกว พริกแห้ง ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ขนมะจีน มาขายภายในงานด้วย

ชาวบ้านเล่าว่าในอำเภอพิชัยมีวัดเก่าแก่อยู่วัดหนึ่งชื่อวัดเอกา เป็นวัดที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ โดยเป็นสถานที่ที่พระยาพิชัยดาบหักใช้ต่อสู้กับกองทัพพม่า จนดาบหักอยู่บริเวณวัด วัดดังกล่าวตั้งอยู่ที่หมู่ที่ ๕ บ้านวังพะเนียด ตำบลในเมือง ในวัดนี้จะมีที่เลี้ยงช้างอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังมีลักษณะเด่นคือมีเนินดินที่เรียกว่าทะเลหญ้า

อำเภอพิชัยแต่เดิมไม่มีไฟฟ้าใช้ จะมีเฉพาะในเขตสุขาภิบาล ซึ่งใช้เครื่องปั่นไฟโดยมีผู้รับเหมามาผลิตไฟฟ้าขาย เริ่มเปิดใช้ไฟฟ้าตั้งแต่ ๑๙ นาฬิกา จนถึง ๒๔ นาฬิกา จากนั้นชาวบ้านจะใช้ตะเกียงต่อ โดยมีทั้งตะเกียงเจ้าพายุ ตะเกียงอาลาดิน ตะเกียงลาน ตะเกียงกระป๋อง ใช้ผ้าด้ายดิบเป็นไส้ตะเกียง โดยชุบน้ำมันก๊าด ภายหลังมีการขยายไฟฟ้าไปทั่วทุกตำบลหมู่บ้านแล้ว ตะเกียงรูปแบบต่าง ๆ จึงค่อยหมดไป

สำนักงานสาธารณสุขอำเภอพิชัย บริเวณที่เป็นที่ตั้งค่ายของทหารญี่ปุ่นในอดีต สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

วิถีชีวิตของชาวบ้านช่วงสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ชาวบ้านเล่าว่าที่อำเภอพิชัยถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ ทหารญี่ปุ่นได้มาตั้งฐานที่มั่นอยู่ที่อำเภอพิชัย (ที่ตั้งสำนักงานสาธารณสุขอำเภอในปัจจุบัน) ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้เกณฑ์เชลยศึกมาสร้างสะพานเบียงที่บ้านดารา ตำบลบ้านดารา เพื่อใช้เป็นเส้นทางเดินทัพไปประเทศพม่า เมื่อสร้างสะพานเสร็จ สงครามได้ยุติลงพอดี ชาวอำเภอพิชัยได้ใช้ประโยชน์จากสะพานเบียงบ้านดาราต่อไปอีกเป็นเวลานาน จนกระทั่งมีการสร้างสะพานถาวรขึ้นแทน สะพานเบียงบ้านดารา จึงถูกรื้อถอนออกไป คงเหลือไว้บริเวณฐานสะพานที่เรียกว่าตอม่อ

หรือหูช้างให้เห็นในปัจจุบัน เด็ก ๆ ชาวอำเภอพิชัยมักชอบไปดูค่ายทหารญี่ปุ่น ทหารญี่ปุ่นมักจะชอบอุ้มเด็ก และมีการแจกขนม ยารักษาโรค ให้แก่เด็ก ๆ ชาวอำเภอพิชัยโดยทั่วไปมีทัศนคติที่ดีต่อทหารญี่ปุ่น เนื่องจากเห็นว่าทหารญี่ปุ่นมีจิตใจโอบอ้อมอารี และมีระเบียบวินัย ใกล้เคียง ๆ กับบริเวณค่ายทหารญี่ปุ่น ชาวบ้านเล่าว่าในสมัยนั้นมีโรงเรียนเด็กเล็ก (โรงเรียนอนุบาล) ชื่อว่าโรงเรียนจรัสศิลป์ เป็นโรงเรียนราษฎร์ เวลากลางวันทหารญี่ปุ่นมักจะไปเล่นคลุกคลีกับเด็ก ๆ ภายในโรงเรียน พอตกเย็นจะพบทหารญี่ปุ่นพากันไปอาบน้ำที่สถานีรถไฟพิชัย โดยอาศัยน้ำในถังที่ไว้สำหรับใส่หัวรถจักร ในสมัยก่อนการเดินทางจากค่ายทหารทหารญี่ปุ่นไปยังสถานีรถไฟยังเป็นป่าทึบ ไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านอาศัยการเดินทางโดยใช้ตะเกียงลาน ใช้ขี้ไต้ผสมน้ำมันยาง และต้องคอยใช้ไม้เขี่ยอยู่เสมอเพื่อป้องกันมิให้ไฟดับ หรือใช้ตะเกียงกระป๋อง สำหรับส่องทางเวลาเดินทาง เวลาค่ายทหารญี่ปุ่นจะเดินทางมาที่ตลาด ชวนเด็กเล่นร่าวกันอย่างสนุกสนาน โดยไม่มีเครื่องดนตรีประกอบ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่จอมพล ป. พิบูลย์สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี และเป็นช่วงที่การร่าวกำลังเป็นที่นิยม มีอุปกรณ์ในการร่าวงประกอบด้วย ลูกขัดที่ทำด้วยไม้กะลากลม ๆ ใส่กรวดทรายเข้าไปข้างใน ใช้เขย่าเพื่อให้เกิดเสียง ทำจังหวะแทนเครื่องดนตรี

ผลพลอยได้จากการที่ทหารญี่ปุ่นเข้ามาตั้งค่ายอยู่ที่อำเภอพิชัย ทำให้มีการพัฒนาเส้นทางสำหรับการเคลื่อนพล มีการสร้างสะพาน ระยะเวลาที่ทหารญี่ปุ่นเข้ามาอยู่นั้น ฝ่ายพันธมิตรได้มาทิ้งระเบิดสถานที่สำคัญต่างๆ ที่เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ เช่น สะพานเบี่ยงบ้านดารา ชาวบ้านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสะพานปรมินทร ชาวบ้านจะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายของเครื่องใช้อุปโภคบริโภคให้แก่ทหารญี่ปุ่น และรับจ้างแรงงานให้กับทหารญี่ปุ่น

อย่างไรก็ตามการลงโทษของทหารญี่ปุ่นในกรณีที่บ้านโคมยของที่ค่ายทหารญี่ปุ่นจะเป็นการลงโทษที่รุนแรงมาก ชาวบ้านเล่าว่าทหารญี่ปุ่นจะลงโทษชาวบ้านด้วยการทำทารุณ มัดมือมัดเท้า แล้วจุดเทียนไขให้น้ำตาเทียนหยดใส่ จนผู้นั้นสลบ จากนั้นจะลากชาวบ้านนำไปไว้ริมหาดแถวหมู่บ้านบึงข่าน เพื่อรอเวลาน้ำขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านจมน้ำตาย

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ชาวบ้านต้องสร้างหลุมหลบภัย ชาวบ้านเรียกว่าอุโมงค์เพื่อหลบภัย ชาวบ้านเล่าว่าพอสัญญาณเตือนภัยดังขึ้น ชาวบ้านจะพากันดับไฟ ปิดประตูหน้าต่างภายในบ้าน พากันวิ่งมาที่หลุมหลบภัย ที่บริเวณหมู่ที่ ๕ ตำบลไร่อ้อย ชาวบ้านได้สร้างหลุมหลบภัยโดยขุดหลุมใหญ่รอบต้นกระเซา และปรากฏว่ามีชาวบ้านจำนวนมากเสียชีวิตที่หลุมหลบภัยนี้เนื่องจากฝ่ายพันธมิตรได้ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดและลูกระเบิดได้ตกลงบริเวณดังกล่าว ชาวบ้านเล่าว่าเมื่อครั้งที่เครื่องบินของฝ่ายพันธมิตรมาทิ้งระเบิดที่บ้านดารา ชาวบ้านไม่ทราบว่าเป็นเสียงเครื่องบินทิ้งระเบิดกลับคิดว่าเป็นเสียงฟ้าร้อง และมีอยู่ครั้งหนึ่งที่ลูกระเบิด

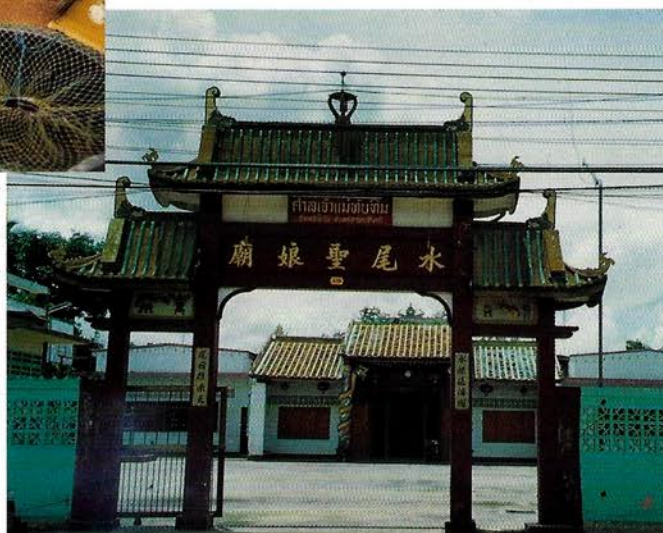
ที่ตกลงมาไม่ระเบิดโดยตกลงมาบริเวณสะพานบ้านดารา ชาวบ้านพากันมาดูลูกระเบิด ซึ่งช่วงนั้นเป็นเวลาที่ยอดไฟวิ่งมาถึงพอดี เป็นรถไฟจากจังหวัดอุตรดิตถ์ถึงจังหวัดพิษณุโลก และช่วงที่ทิ้งระเบิดเป็นช่วงเวลาที่รถไฟจอดพอดี ชาวบ้านผู้โดยสารรถไฟจึงพากันมาดูด้วย และระเบิดเกิดระเบิดขึ้นทำให้ผู้คนล้มตายกันเป็นจำนวนมาก

สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ ทหารญี่ปุ่นแพ้สงคราม และถอนทหารออกไปจากประเทศไทย ได้ทิ้งเครื่องมือ รถยนต์ ตลอดจนของมีค่าไว้เป็นจำนวนมาก และสิ่งที่หลงเหลือเป็นสัญลักษณ์ของสงครามในครั้งนั้นคือเรือโอเปะ (เรือโอเปะเป็นเรือที่ติดมากับเรือยนต์ทหารญี่ปุ่นจะใช้ในช่วงน้ำแห้งที่เรือใหญ่ไม่สามารถแล่นมาถึงชายฝั่งได้ จะปล่อยเรือโอเปะลงมาจากเรือยนต์แล้วลำน้้ำเข้าฝั่ง) ของทหารญี่ปุ่นจำนวน ๕ ลำ ซึ่งขุดได้ที่ชายหาด และชาวบ้านได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่วัดเตาไห เมื่อสงครามยุติลงแล้ว ความทรงจำของชาวบ้านในเหตุการณ์ช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยังคงฝังลึกอยู่ในใจ เนื่องจากระหว่งนั้นต้องคอยฟังเสียงสัญญาณเตือนภัย และหลบภัย ต้องสูญเสียทรัพย์สิน ญาติพี่น้องล้มตายลง บางคนพิการ ซึ่งชาวอำเภอพิชัยที่ผ่านเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวยังคงจดจำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างแม่นยำ ไม่ลบเลือนไปจากใจ

ในบริเวณพื้นที่สุขาภิบาล (ปัจจุบันเปลี่ยนรูปแบบเป็นเทศบาลแล้ว) ของอำเภอพิชัย เมื่อสมัย ๔๐ ปีที่แล้ว มีชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่บางตา ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ มีการขายข้าวสาร พืชไร่ ประกอบด้วย ข้าวโพด มันแกว ถั่วแขก โดยจะมีพ่อค้านำรถ ๔ ล้อเล็ก ไปรับสินค้ามาจากหมู่บ้าน และสินค้าบางส่วนชาวบ้านจะใส่เกวียนมาขายเอง นำมาขายบริเวณสุขาภิบาล การเดินทาง มาค้าขายที่นิยมมากที่สุดของชาวบ้านคือการเดินทางมาทางเรือ ชาวบ้านเล่าว่าการค้าขายทางเรือชาวบ้านจะนำเรือมาจอดไว้ที่บริเวณ ศาลเจ้าแม่ทับทิม หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าที่ลุ่ม โดยมีสะพาน

ไม้จากศาลยื่นออกไปในแม่น้ำเป็นท่าเรือ นำสินค้ามาขาย ชาวบ้านมีความผูกพันกับสายน้ำ มีการนำผลไม้ที่ได้จากการเพาะปลูกมาขาย และผลไม้ที่ถือว่าเด่นมากก็คือมะปราง เป็นที่นิยมของชาวบ้านมาก

ศาลเจ้าแม่ทับทิม ในสมัยโบราณเป็นบริเวณที่ชาวบ้านพายเรือมาจากที่ต่าง ๆ และมาหยุดขายใกล้กับศาลเจ้าแม่แห่งนี้

ภาพหญิงชาวบ้านที่อำเภอพิชัยขายปลาและเห็ดเหาะซึ่งหาได้ทั่วไปแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่ตลาดอำเภอพิชัย

ตลาดอำเภอพิชัยเป็นที่อยู่ของชาวไทยเชื้อสายจีน โดยมากเป็นพวกพ่อค้า การค้าในตลาดอำเภอพิชัยโดยมากจะผูกขาดอยู่ในหมู่คนไทยเชื้อสายจีน มีชาวจีนไหหลำ ชาวจีนแต้จิ๋ว ซึ่งนับถือเจ้าแม่ทับทิม ชาวบ้านที่เป็นคนไทยส่วนใหญ่จะมีอาชีพด้านการเกษตร ศาลเจ้าแม่ทับทิมถือเป็นจุดศูนย์รวมเป็นที่จัดงานประเพณีต่าง ๆ ได้แก่ การไหว้พระจันทร์ การแห่เจ้าแม่ทับทิม การเข้าทรง ซึ่งจะมีการจัดงานประจำปีทุกปี แต่ปัจจุบันนี้ ๒ - ๓ ปีจึงจะจัดงาน

ปัจจุบันนี้วิถีชีวิตของชาวอำเภอพิชัยยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรม แม้ว่าการคมนาคมทางน้ำจะลดความสำคัญลงแล้ว แต่ชาวบ้านยังคงต้องอาศัยน้ำจากลำน้ำน่าน เพื่อใช้ในการเพาะปลูก ปัจจุบันชาวบ้านประสบปัญหาเกี่ยวกับแมลงศัตรูพืช และสารตกค้างที่มีอยู่ในนาและตามแหล่งน้ำ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมอำเภอพิชัยตอนนั้นน้ำท่วมเร็วมาก เนื่องจากตัวอำเภอตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำน่าน ผู้ให้สัมภาษณ์กล่าวว่า น้ำท่วมในครั้งนั้นเกิดขึ้นเร็วมาก ต้องอพยพช่วยชาวบ้านอย่างรีบเร่ง นอกจากนี้ยังมีปัญหาเสาพืดิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาบ้า ซึ่งระบาดอย่างรุนแรงอยู่ในหมู่นักเรียนนักศึกษาในปัจจุบัน

น้ำท่วมอำเภอพิชัย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘

ภาคผนวก

คำสั่งนายกรัฐมนตรี
ที่ ๕/๒๕๔๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

เนื่องในศุภวาระที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๖ รอบ พระนักษัตร (๗๒ พรรษา) ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ นับเป็นมหามงคลอันพิเศษอีกวาระหนึ่งสมควรที่รัฐบาลจะได้จัดงานเฉลิมฉลองให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี ทั้งยังสมควรจะได้ดำเนินโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่เป็นการสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติของปวงประชาทั่วทั้งประเทศเพื่อถวายเป็นราชสักการะและเร่งรัดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริบางโครงการที่ได้ดำเนินการอยู่แล้วให้แล้วเสร็จทันการเฉลิมฉลองในวโรกาสดังกล่าว

โดยที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ และแต่งตั้งรัฐมนตรีตามประกาศลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๔๐ มีผลทำให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๐ คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๑๑๗/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๔๐ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ ๓๔๔/๒๕๔๐ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๔๐ สิ้นสุดลง

ดังนั้น เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและ สมพระเกียรติ อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๑(๖) แห่งพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ จึงให้แต่งตั้ง คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. ประธานองคมนตรี	กรรมการที่ปรึกษา
๒. ประธานสภาผู้แทนราษฎร	กรรมการที่ปรึกษา
๓. ประธานศาลฎีกา	กรรมการที่ปรึกษา
๔. ประธานวุฒิสภา	กรรมการที่ปรึกษา

คณะกรรมการ

๑. นายกรัฐมนตรี	ประธานกรรมการ
๒. รองนายกรัฐมนตรีทุกท่าน	รองประธานกรรมการ
๓. รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (คุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์)	กรรมการ
๔. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๕. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๖. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๗. ปลัดกระทรวงกลาโหม	กรรมการ
๘. ปลัดกระทรวงการคลัง	กรรมการ
๙. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๑๐. ทรวงเกษตรและสหกรณ์	กรรมการ
๑๑. ปลัดกระทรวงคมนาคม	กรรมการ
๑๒. ปลัดกระทรวงพาณิชย์	กรรมการ
๑๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	กรรมการ
๑๔. ปลัดกระทรวงยุติธรรม	กรรมการ
๑๕. ปลัดกระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม	กรรมการ
๑๖. ปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม	กรรมการ
๑๗. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	กรรมการ
๑๘. ปลัดกระทรวงสาธารณสุข	กรรมการ
๑๙. ปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม	กรรมการ
๒๐. ปลัดทบวงมหาวิทยาลัย	กรรมการ
๒๑. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๒๒. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๒๓. เลขาธิการคณะองคมนตรี	กรรมการ
๒๔. เลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๒๕. เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการ

๒๖. เลขานุการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๒๗. ผู้อำนวยการสำนักงบประมาณ	กรรมการ
๒๘. เลขานุการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๒๙. สมุหราชองครักษ์	กรรมการ
๓๐. ผู้บัญชาการทหารสูงสุด	กรรมการ
๓๑. ผู้บัญชาการทหารบก	กรรมการ
๓๒. ผู้บัญชาการทหารเรือ	กรรมการ
๓๓. ผู้บัญชาการทหารอากาศ	กรรมการ
๓๔. ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๕. ปลัดกรุงเทพมหานคร	กรรมการ
๓๖. อธิบดีกรมตำรวจ	กรรมการ
๓๗. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๓๘. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๓๙. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๔๐. เลขานุการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๔๑. ผู้ว่าการการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย	กรรมการ
๔๒. เจ้ากรมกิจการพลเรือนทหารบก	กรรมการ
๔๓. หม่อมเจ้าสุภัททิศ ดิศกุล	กรรมการ
๔๔. ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา	กรรมการ
๔๕. นายลิขิต เทอดสถิรศักดิ์	กรรมการ
๔๖. หม่อมราชวงศ์ทองน้อย ทองใหญ่	กรรมการ
๔๗. คุณหญิงภัทราภา ตันสถิตย์	กรรมการ
๔๘. นายวุฒิ สุมิตร	กรรมการ
๔๙. นายเศวต ธนประดิษฐ์	กรรมการ
๕๐. ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและเลขานุการ
๕๑. รองปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๒. ผู้อำนวยการสำนักอักษรลักษณ์และ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๓. ผู้อำนวยการกองพิธีการ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๕๔. นางวันเพ็ญ แก้วทงศ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

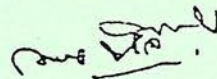
๕๕. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการ
๕๖. ผู้อำนวยการกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการ
๕๗. นางสาวเพลินพิศ กำราญ พนักงานพิเศษ สำนักพระราชวัง	กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการ
๕๘. หัวหน้ากลุ่มงานกิจการพิเศษ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขาธิการ

อำนาจหน้าที่

๑. กำหนดนโยบายและแนวทางการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒ ให้สมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี
๒. พิจารณาและให้ความเห็นชอบแผนงาน โครงการและกิจกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒
๓. แต่งตั้ง เพิ่มเติม หรือเปลี่ยนแปลงกรรมการที่ปรึกษาและกรรมการในคณะกรรมการอำนาจการ ฯ ได้ตามที่เห็นสมควร
๔. แต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ และคณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร
๕. ดำเนินการอื่น ๆ เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติ ฯ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยสมพระเกียรติและถูกต้องตามราชประเพณี

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑

(นายชวน หลีกภัย)
นายกรัฐมนตรี

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒
ที่ ๓/๒๕๕๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๕/๒๕๕๑ ลงวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๕๑ แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ และให้คณะกรรมการอำนวยการฯ มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามที่เห็นสมควร นั้น

เพื่อให้การจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ	ประธานกรรมการ
๒. ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ	รองประธานกรรมการ
๓. ปลัดกระทรวงมหาดไทย	รองประธานกรรมการ
๔. เลขาธิการพระราชวัง	กรรมการ
๕. ราชเลขาธิการ	กรรมการ
๖. ปลัดกระทรวงการต่างประเทศ	กรรมการ
๗. ผู้ตรวจราชการสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
- (ตามที่ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีมอบหมาย)

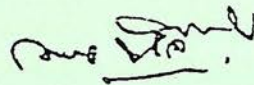
๘. อธิบดีกรมการปกครอง	กรรมการ
๙. อธิบดีกรมวิชาการ	กรรมการ
๑๐. อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ
๑๑. เลขาธิการราชบัณฑิตยสถาน	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงาน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ	กรรมการ
๑๔. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการฝ่ายพิธี	กรรมการ
๑๕. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายโครงการและกิจกรรม	กรรมการ
๑๖. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. กรรมการและเลขานุการคณะกรรมการ ฝ่ายติดตามและประเมินผล	กรรมการ
๑๘. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑๙. ผู้อำนวยการสำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๐. ผู้อำนวยการหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ
๒๑. นางสาวไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๒๒. นางวันเพ็ญ แก้วทองค์	กรรมการ
๒๓. รองอธิบดีกรมศิลปากร (ตามที่อธิบดีกรมศิลปากรมอบหมาย)	กรรมการและเลขานุการ
๒๔. ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๕. นางสาวสุรีย์รัตน์ วงศ์เสงี่ยม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๖. ผู้แทนกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๒๗. นางสาวพรทิพย์ อุดมเวทยนันท์ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป ๗ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

อำนาจหน้าที่

๑. จัดพิมพ์หนังสือและจัดทำจดหมายเหตุการณ์เฉลิมฉลองงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒
๒. ประมวลผลงานของคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ไว้ในหนังสือที่จัดพิมพ์
๓. ประสานงานกับคณะกรรมการฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อดำเนินงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสอดคล้องกัน
๔. เสนอวงเงินงบประมาณการดำเนินงานต่อคณะกรรมการอำนวยการ
๕. รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการ ทราบเป็นระยะๆ
๖. ให้มีอำนาจแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะทำงาน เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานได้ตามความจำเป็น
๗. ดำเนินการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๑

(นายชวน หลีกภัย)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒

รายนามผู้ให้ข้อมูล

อ. กงไกรลาส จ. สุโขทัย

๑. คุณละม่อม	แสงทอง	๒. คุณสุทธิเชษฐ	บุตรสุวรรณ
๓. คุณสุธีร์	ภูวสรรเพ็ชฌ์	๔. คุณวิฑูร	เงินทอง
๕. คุณสำราญ	ปานสุขसार	๖. คุณโยธิน	โลหะสุวรรณ
๗. คุณเต็ดดวง	จินดาเฟื่อง	๘. คุณเคียง	ธานี
๙. คุณแก้ว	รูปสุวรรณ	๑๐. คุณก้าน	สโรดม
๑๑. คุณสัมพันธ์	ตั้งเบญจผล	๑๒. คุณศิริ	ชูเที่ยง

อ. แม่สอด จ. ตาก

๑. คุณจันทร์ศิริ	ทัศนียานนท์	๒. นายสนั่น	ยุวพันธุ์
๓. นางเพลินใจ	เลิศลักษณ์นางค์	๔. อาจารย์เจียมจิต	ประกอบกิจ
๕. นายบุญปั้น	ละน้อย	๖. นายแก้ว	ใจยอด
๗. คุณปัทณี	วงษ์สุวรรณค์	๘. คุณวิไล	บันเขี้ยว
๙. คุณสันทัศน์	เขี้ยวณรงค์	๑๐. คุณจันทร์	หิรัญรัตน์
๑๑. คุณสุข	ดีะทองคำ		

อ. บ้านตาก จ.ตาก

๑. คุณสมนึก	เรืองศรี	๒. คุณอาทิตย์	สมวงศ์อินทร์
๓. คุณสนิท	สอนสุวิทย์	๔. คุณเซ็น	ใจชนะ
๕. คุณขาว	ทิพย์เกษร	๖. คุณสงฆ์	ทับทนะ
๗. คุณพิสุทธิ	สอนสุวิทย์	๘. คุณแสงทอง	มันเมือง

อ. เถิน จ. ลำปาง

๑. คุณจำรัส	ยาสมุทรา	๒. คุณสงวนษ์	เครือคำอ้าย
๓. คุณสุดา	คูสวัสดิ์	๔. คุณวิรัช	อนุชปรีดา
๕. คุณจันทร์ตา	กาปินตา	๖. คุณไพไลวรรณ	สุรีย์
๗. คุณสุธรรม	ศุภมงคล	๘. คุณนิภาพร	พงษ์ลังกา

อ. สันกำแพง จ. เชียงใหม่

๑. คุณศรีมูล	คันธา	๒. คุณศรีพรรณ	ชาลภม
๓. คุณอุทัย	นันทาวรัตน์	๔. คุณอดุลย์	อินกอนวงศ์
๕. คุณนิคม	ยะคำ	๖. คุณบุญเลื่อน	ณ เชียงใหม่
๗. คุณถวิล	บัวจัน	๘. คุณม่วง	กันทะตา
๙. คุณธงชัย	ปัทมรนนทะกะ		

อ. ป่าซาง จ. ลำพูน

๑. คุณอารีวรรณ	มนุสุข	๒. คุณสนั่น	หมื่นแก้ว
๓. คุณจำเริญ	คำสุข	๔. คุณดวงจันทร์	วิโรจน์
๕. คุณทวี	ยศพิมพ์สาร	๖. คุณสมพงษ์	ชัยบุญโญ
๗. คุณเสรี	สุขเสริฐ	๘. คุณศรีนวล	แก้วสุข
๙. คุณทัศนีย์	คำเวียง	๑๐. คุณศรีนวล	เป็งคำตา
๑๑. คุณสุพจน์	พุทธาพิสิทธิกุล		

อ. จอมทอง จ. เชียงใหม่

๑. คุณมนัส	แสนใจบาน	๒. คุณประภาส	คำภีโร
๓. คุณอินทร	ไชยจันะ	๔. คุณบุญเร็ว	บุตรตะ
๕. คุณประพัฒน์	เรือนคำฟู	๖. คุณเสาวนีย์	บันสิทธิ์
๗. คุณวาสนา	พานิชกุล	๘. คุณอินตา	บุตรตะ
๙. คุณจันทร์ตา	จิระราช		

อ. เชียงคำ จ. พะเยา

๑. พระครูขันตวิชิธรรม		๒. พระสมบัติ	ฐิตสีโล
๓. คุณวินัย	ศรีสุโยธิน	๔. คุณพิมพ์ภา	สตุดีหาญสกุล
๕. คุณชัชวาลย์	อำมาตย์มณี	๖. คุณสุวรรณ	ศุภการกำจร
๗. คุณศรีวรรณ	สิงห์โตนาท	๘. คุณกมล	ใจกล้า
๙. คุณกำป็น	นามวงษ์	๑๐. คุณเลื่อน	ใจสุวรรณ
๑๑. คุณพนัส	วงศ์ใหญ่	๑๒. คุณประพันธ์	วงศ์ใหญ่
๑๓. คุณชัน	วงศ์ราษฎร์	๑๔. คุณอุ๋น	หอมาน
๑๕. คุณกำศรวญ	ยาตรี	๑๖. คุณอุตสาห์	สุมาลย์เจริญ
๑๗. คุณจรรยา	ชลสินธุ์	๑๘. คุณหน่อ	วงศ์ราษฎร์
๑๙. คุณบุญส่ง	วงศ์อนันต์	๒๐. คุณประสพโชค	ย่างวินิจัย

อ. สอง จ. แพร่

๑. คุณเจริญ	จันทรมณี	๒. คุณประดิษฐ์	ปิ่นทอง
๓. คุณวัลลภ	กัณฑ์เจตน์	๔. คุณปฐม	อินคง
๕. คุณศรีมูล	ทรวงแก้ว	๖. คุณยอดขวัญ	บุญซ้อน
๗. คุณเดชา	ไชยวรรณ		

อ. ถัดจาก จ. อุดรดิถี

๑. คุณจำลอง	มาปั้ง	๒. คุณชวลา	กัลยาณมิตร
๓. คุณสุนันท์	อินทร์ผากท่า	๔. คุณสุพร	บุญโยประการ
๕. คุณศรีนวล	ปัทมสูตร	๖. คุณเฉลิม	อินทชัยศรี
๗. คุณสมชาย	ปงศรีชัย	๘. คุณบุญส่ง	รอดมัน

อ. พิชัย จ. อุดรดิถี

๑. คุณทัศนีย์	สุภรัตน์	๒. คุณยิ่งใหญ่	เส็งพานิช
๓. คุณวีระศักดิ์	สันติสุทธิ	๔. คุณยวง	อยู่มา
๕. คุณเจริญ	ตันติกุล	๖. คุณสุมา	มาลา
๗. คุณอำนาจ	ธรรมมา	๘. คุณสันต์	ศรีกรศรี
๙. คุณไฉ	พลอยบุตร	๑๐. คุณศานิต	เซ็นสาสน

คณะผู้จัดทำ

1. นายพินัย	อนันตพงศ์	รองผู้อำนวยการจังหวัดพิษณุโลก
2. นายสนธิ	เตชานันท์	ผู้อำนวยการสถาบันดำรงราชานุภาพ
3. นางสาวสุดา	กาเดอร์	นักพัฒนาทรัพยากรบุคคล 8
4. นายสงวน	ธีระกุล	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 8 ว
5. นางสาวกฤษณี	มหาวิรุฬห์	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6
6. นายรักกิจ	ศรีสรินทร์	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
7. นางสาวอุษา	ปัญญาวดี	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
8. นายสมมิตร	โกแมนพิชัย	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
9. นายสาธิต	ภิรมย์ไชย	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
10. นายกฤษฎา	วงศ์พรหมเมตร์	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
11. นายปิ่นสกุล	มุสิกาวัน	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 6 ว
12. นางสาวสุพัตรา	แก้วมุกดา	เจ้าหน้าที่วิเคราะห์นโยบายและแผน 5

ห้องสมุดกระทรวงมหาดไทย

000880

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของ